

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ, КЊИГА 1, 1908.

Садржај

Предговор

ПРВИ ОДЕЉАК

ПРЕ УСТАНКА

ГЛАВА I

БУКУРЕШКИ МИР

- I – Први Српски Устанак и руско-турска војна од 1806 год. Руски план односно Србије. Тешкоће у преговорима с Портом. Преговори за мир и међународне интриге
- II – Букурешки Уговор (16. маја 1812). Осми члан Букурешког Уговора и његов значај за Порту и за Србију
- III – Руски пројект о савезу с Портом. Пројект диверсије против Француза у Далмацији. Непотпуна ратификација Букурешког Уговора. Опирање Портино српској аутономији. Ратификација Букурешког Уговора. Повлачење руске војске из Влашке и Молдавије

ГЛАВА II

СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ 1812–1813

- I – Порта саопштава Србима VIII чл. Букурешког Уговора. Упутства адмирала И. В. Чичагова Недоби о истоме предмету (8. јула). Пренераженост у Србији. Мисија Јак. Ненадовића у Букурешту. Мисија Марка Ивелића у Србији. Одлазак српске депутације у Цариград. Скупштина у Враћевшници (15. авг.). Излазак руске војске из Србије

- II – Изјава депутације на Порти и опасност њена по Србију. Порта шаље депутате у Софију (14. окт.). Забуна рускога посланика односно српскога питања. Разговор депутата с великим везиром у Шумли. Повратак депутата у Србију (нов.)
- III – Предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Нишу (јан. 1813.). Одговор Челеби-ефендије. Руски успеси против Наполеона и српско-турски преговори. Јанко Караџа, Аустрија и Француска драже Порту против Срба. Наполеонови успеси и Портине припреме против Србије
- IV – Нови предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Софији (мај). Одговор Челеби-ефендије. Позив Карсли Али-паше, рум. валиса, Карађорђу да положи оружје. Карађорђева прокламација народу (21-ог јуна). Српске неприлике: материјална неспрема, морална разривеност, повратак султанове власти над Видином

ГЛАВА III

ПРОПАСТ 1813

- I – Први напад турске војске. Турски неуспех против Делиграда. Нова навала. Карађорђево одсуство на бојним пољима. Турски успеси. Карађорђево бегство (21. сеп.). Последњи дипломатски кораци Карађорђеви
- II – Забуна, расуло и страх од Турака. Улазак Турака у Београд (23. септ.). Долазак турских везира. Заузимање градова и паланака, пљачкање и робљење. Величина српскога пораза. Покушаји отпора. Прота Матија и Глигорије Радојичић моле за опроштај народу
- III – Долазак великог везира Куршид-паше у Београд (17 окт. 1813). Његова мирољубивост. Објављивање амнестије. Наполеонов пораз код Лајпцига и забринутост Турака. Народ се предаје; старешине исто тако
- IV – Милош Обреновић и његова предаја. Сулејман-паша везир у Београду. Постављање старешина народу. Милош обор-кнез нахије рудничке. Поверење у турска обећања расте
- V – Српски емигранти и Аустрија. Повратак народа у Србију. Затварање српских старешина од аустријских власти. Одлазак турске војске из Србије. Турска посада. Србија и Београдски Пашалук
- VI – Русија за време катастрофе. Упутства Италинском од 31 јула 1813. Долазак Карађорђева изасланика у руски војни стан. Нова упутства Италинском (21 септ.). Аустрија, Енглеска, Пруска и Шведска обећавају да помогну руску акцију на Порти у корист Срба. Задоцнила акција. Триумф Куршид-пашин

ГЛАВА IV

НОВА ТУРСКА УПРАВА

- I – Релативна благост турске управе. Емигрантско питање. Заточење главних старешина
- II – Сулејман-пашина мржња против Срба. Узроци неповерења. Српске наде у страну помоћ. Турски изгреди. Кулук. Куга
- III – Опасност од нове буне и савети старешина. Страх старешина од Сулејман-паше. Наде у Русију. Гласови о рату између Аустрије и Порте. Узрујаност народа. Милош Обреновић, обор-кнез над трима нахијама
- IV – Тешки намети на народ. Долазак Карађорђевог у Срем. Утисак овога догађаја на Турке и на Србе. Глас о Хаџи-Продановој Буни

ГЛАВА V

ХАѢИ-ПРОДАНОВА БУНА И ТЕРОР У СРБИЈИ (1814–1815)

- I – ХаѢи-Продан Глигоријевић. ХаѢи-Продан и Латиф-ага. Буна. Милош одбија да уђе у буну.
- II – Милош и Ашим-бег гоне ХаѢи-Продана. Никола Вукићевић и његова прокламација (25. септ.). Битка на Книћу. ХаѢи-Проданов прелазак у Аустрију (7 окт.)
- III – Држање Ћехаја-пашино у Чачку, Книћу и Крагујевцу. Прве жртве. Повратак Ћехаја пашин у Београд (12 новембра). Страх од Турака
- IV – Портино гледиште на буну. Држање аустријског и руског посланика у Цариграду. Долазак Милошев и осталих кнезова у Београд. Сеча, тортура и глоба затворених лица. Изјава верности српских кнезова султану. ХаѢи-Продан у аустријском затвору
- V – Турски страх од Аустрије и Русије. Појачавање посаде у Србији. Турски изгреди и намети. Терор
- VI – Знатнији људи крију се од Турака. Почетци завере. Милошево држање. Одметање народа у планине

ГЛАВА VI

НАДЕ У РУСИЈУ И У БЕЧКИ КОНГРЕС (1814–1815)

- I – Српска емиграција у Срему и Банату. Везе између емиграната и народа у Србији. Народна молба цару Александру од 21 апр. 1814. Писмо старешина из Србије емигрантима (8 авг. 1814)
- II – Народно огорчење против Карађорђа. Старешине у Србији и емигранти према Карађорђу. Агитација против Карађорђа преко народних молаба (15 авг. 1814)

III – Пут Проте Матије у Русију (15 авг.). Протин рад у Бечу и повратак у Срем

IV – Српске припреме за Бечки Конгрес. Поновни долазак Проте Матије у Беч (15 дек. 1814) Српске молбе савезним владоцима. Аудијенција српских депутата код цара Франца I (5 јан. 1815). Одговор Пруса и Енглеза

V – Милош тражи резултат рада у Бечу (јан. 1815). Неповољан извештај из Беча. Држање Русије и Источно Питање на Конгресу

ГЛАВА VII

У О Ч И У С Т А Н К А

фебруар–март 1815

I – Смрт Станоја Главаша (13 феб.). Сазивање кнезова и старешина у Београд. Страх међу старешинама. Милош тражи извештај од емиграната (17 феб.). Народна молба султану. Старешине сем Милоша одлазе из Београда

II – Агитација народних старешина за устанак. Састанак у Рудовцима и у Вреоцима (5 марта); тражење помоћи од Аустрије (6 марта). Одговор генерала Червенке

III – Милошево страховање. Његово лукавство да се избави из Београда. Прелазак у Земун (8 марта 1815). Разговор с Молером и Мелентијем Никшићем. Милошев одлазак из Београда

ДРУГИ ОДЕЉАК

У С Т А Н А К

ГЛАВА VII²

БОРБА СА СУЛЕЈМАН-ПАШОМ

април–јул 1815

I – Милошев повратак у Црнућу. Договарање о устанку. Испад Арсенија Лома против харачлија у Јасеници (8 апр.). Убиство турског порежције у Грузи (10 апр.). Милош и Ашим-бег. Предаја Рудника. Милош позива народ на устанак о Цветима у Такову (11 апр.)

- II – Излазак турске војске из Београда против бунтовника. Мере на Сави и Дунаву за спречавање бегства. Продирање турске војске преко Рудника Чачак (24 апр.). Сукоб Турака са српском војском на Љубићу
- III – Освојење Палежа. Прелазак емиграната у Србију и значај победе на Палежу. Освојење Ваљева
- IV – Српски пораз на Чачку (25 маја). Имшир-пашина смрт. Бегство и погибија Турака (29 маја). Милош и турско робље. Српски устанак и буна браће Реџеп-аге адакалског
- V – Освојење Пожаревца (18–25 јула). Предаја Карановца
- VI – Долазак босанске војске на Дрину (поч. јула). Сулејман-пашини испади у околину Београда (мај–јули)

ГЛАВА VIII

ПОСЛЕДЊИ ПОКУШАЈИ ПРОТЕ МАТИЈЕ КОД РУСКЕ И АУСТРИЈСКЕ

ВЛАДЕ У БЕЧУ

- I – Прота Матија извештава руске дипломате о устанку у Србији и моли за помоћ. Њихов одговор. Аустријско држање према устанку. Аудијенција Проте Матије код Франца I (8 маја). Веровање устаника у наклоност Аустрије. Неоснованост ових надања. Нове молбе Проте Матије Двор. Рат. Већу. Дворско Ратно Веће тражи његово истеривање из Беча. Приватна помоћ из Аустрије
- II – Одлазак цара Александра из Беча (15 маја). Последње руске поруке устаницима. Повратак Проте Матије у Варадин (јул). Слаби изгледи за страну помоћ

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ С КУРШИД-ПАШОМ И МАРШЛИ-АЛИ-ПАШОМ

- I – Милошева политика. Милошево писмо босан. везиру Куршид-паши (6 јула). Бој на Дубљу (14 јула). Милош и Ибрахим-паша. Долазак румелијске војске на границу Србије. Милошев одлазак на Мораву. Куршид-паша позива Милоша на преговор. Поруке нишкога владике Србима. Милошев одговор
- II – Куршид понавља свој позив Милошу. Милошев одлазак у Куршидов војни стан (9 августа). Преговори с Куршид-пашом. Бурунтија Куршид-пашина српскоме народу. Милошев повратак (13 авг.)

- III – Марашли-Али-паша, румелијски валис, позива Србе на преговоре (8 авг.). Преговори српских старешина на Морави с њим. Одлазак српске депутације у Цариград (12 августа). Срби пропуштају једно одељење турске војске у Београд
- IV – Милошево зазирање од Марашлије. Милошев долазак моравској војсци. Састанак његов с Протом Матијом у Белици. Милошев одлазак у војни стан Марашлијин (29 августа). Преговори о миру. Марашлија извештава Куршид-пашу о примирју. Милошево заузимање за браћу Реџеп-аге адакалског. Цукићева афера. Испад босанске војске у Мачву (27 и 28 авг.). Марашлијина политика

ГЛАВА X

СРПСКИ УСТАНАК И ПОРТА

- I – Портина огорченост и припреме против Срба. Пасивно држање рускога посланика. Промена у држању Портином после Наполеонове пропасти. Мирољубиве тежње на Дивану
- II – Српски депутати у Цариграду. Марашлија саопштава Милошу да је султан примио народну тужбу против Сулејман-паше. Интриге Куршид-пашине против Марашлије. Милош и Марашлија. Милош и Куршид-паша
- III – Повратак депутације из Цариграда. Порта оставља Куршиду и Марашлији уређење српских послова. Незадовољство у Србији због улоге намењене Куршиду. Слање нове депутације у Цариград и изјава незадовољства против Куршид-паше (15 септембра)

ГЛАВА XI

РУСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА

- I – Нота рускога посланика Италинског о српском питању (18 септ.). Порта оставља Марашлији уређење српских послова. Марашлијин извештај Милошу (5 окт.). Марашлијин долазак у Београд (10 окт.)
- II – Мирољубиве изјаве Портине Италинском. Задовољство Италинског. Српска депутација налази рашчишћен терен у Цариграду. Српска народна молба султану. Ичков Мир. Народна молба и Ичков Мир. Разлике у Портином гледишту на српско питање 1806–1807 и 1815 год.
- III – Српски депутати на Порти. Разна гледишта на српско питање у Дивану. Упутства Италинском од 18 септ. из Париза. Нова нота рускога посланика о српском питању (26 окт.). Поруке цара Александра Порти преко турског отправника послова у Паризу. Страх од Русије. Марашлијина политика према народу у Србији и Портина према депутатима у Цариграду. Портина нота руском посланику о повољним изгледима за свршетак српскога питања (19 нов.). Триумф Марашлијин

ГЛАВА XII

МИР ИЗМЕЂУ МИЛОША И МАРАШЛИЈЕ

- I – Марашлијина узнемиреност због недоласка Милошева у Београд. Милошев долазак. Милош на Дивану Марашлијину. Одлазак Сулејман-пашин. Улазак Марашлијин у град
- II – Усмена конвенција између Милоша и Марашлије. Повраћање бегунаца из Аустрије, отварање пограничних скела, објава мира и постављање старешина. Милош Обреновић, „верховни књаз и правитељ народа сербскога” обилази народ
- III – Милошева политика. Милошево гледиште на утврђени мир. Милошев успех и осма тачка Букурешког Уговора. Милош и Карађорђе
- IV – Повратак српске депутације из Цариграда (фебруара 1816). Осам Портиних фермана Марашлији у корист српскога народа. Њихова садржина и изигравање народних захтева. Значај уступака Портиних учињених преко Марашлије. Портино честољубље пред аустријским и руским послаником у Цариграду

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ПОЧЕТЦИ СПОЉАШЊЕ И УНУТРАШЊЕ

ПОЛИТИКЕ (1816–1820)

ГЛАВА XIII

СТАЊЕ У СРБИЈИ У ПОЧЕТКУ МАРАШЛИЈИНЕ УПРАВЕ

- I – Материјалне неприлике у време примирења с Марашлијом; немаштина и глад. Трајање ових невоља. Појава благостања по варошима и паланкама
- II – Организација народне власти и врховни кнез
- III – Марашлија. Милош Обреновић. Односи између Милоша и Марашлије. Чврстина Марашлијине управе

ГЛАВА XIV

ПРВИ КОРАК МИЛОШЕВ КОД РУСИЈЕ И ЖАЛБЕ ПРОТИВ ПОРТЕ

1816

- I – Марашлија саветује Милошу да покупи оружје од народа. Куршид-пашине интриге. Срби на опрезу од Турака. Милош шаље Мих. Германа у Русију (феб. 1816)
- II – Михаило Тодоровић Герман: његова прошлост и карактер. Садржина молбе коју је носио цару Александру. Тужбе против Турака. Повратак Германов из Петрограда (априла 1816)
- III – Милош тражи од Порте испуњење Ичковог Мира (29 фебруар 1816). Портино оглушивање о српске захтеве. Промена Милошеве тактике према Порти услед руских обећања. Шиљање нарочите депутације у Цариград (20 јула 1816). Повратак депутата у Србију (1 окт. 1816). Портине обмане и Милошево разочарање. Жалба Русији (15 окт 1816)

ГЛАВА XV

СРПСКО ПИТАЊЕ И ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА

- I – Каподистријин предлог односно ревизије Букурешког Уговора. Руско гледиште на Букурешки Уговор. Руско гледиште на осму тачку уговора. Инструкције дате барону Строганову односно српскога питања
- II – Долазак Строгановљев у Цариград (1 сеп. 1816). Долазак Михаила Германа. Германов мемоар о приликама у Србији (1 нов. 1816)
- III – Прва конференција барона Строганова с Портиним министрима (16 нов.). Посланикове тужбе и захтеви односно Србије. Одговор Портиних министара
- IV – Портин пренераженост услед Строгановљева држања. Строганов понавља нарочитим мемоаром своје захтеве. Одговор Портин. Германов повратак у Букурешт (6 дек.). Германов извештај да Марашлија тражи оружје од народа (17 фебр. 1817). Строгановљев протест због овога (12 марта 1817). Порта оставља Србе на миру

ГЛАВА XVI

ПИТАЊЕ О СТАРЕШИНСТВУ НАД НАРОДОМ

- I – Гледиште Милошево и српске емиграције у Срему. Молеров план о тетрархији. Бојазан од Карађорђа и тужбе Русији против њега. Молер понавља свој план о деоби власти

II – Прота Матија позива Карађорђа у Србију. Карађорђево држање за време другог устанка. Милош изиграва све планове својих супарника

III – Марашлија и јачање Милошева ауторитета. Народне симпатије према Милошу. Милошев глас под Карађорђем. Разлика између опозиције Карађорђу и Милошу

ГЛАВА XVII

СМРТ ПЕТРА НИКОЛАЈЕВИЋА И МЕЛЕНТИЈА НИКШИЋА

I – Петар Молер „надзиратељ” Народне Канцеларије. Значај Народне Канцеларије. Петар Молер и Павле Цукић. Њихово држање према Милошу. Расцеп између Милоша и Молера

II – Кнезовска скупштина о Ђурђеву-дне 1816. Оптужбе Милошeve против Молера. Интервенција Марашлијина. Тужба кнезова Марашлији против Молера. Молерова смрт. Неистинитост политичких оптужаба против Молера. Пад угледа Народне Канцеларије

III – Мелентије Никшић. Његове интриге и смрт. Милошево правдање пред Русијом

ГЛАВА XVIII

МИЛОШ И СРПСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈИ

I – Опасност српске емиграције у Бесарабији по Милоша. Узроци Милошeve мржње против Карађорђа, Младена Миловановића и др.

II – Милошeva агитација код Русије да се Карађорђе и друштво му искључе из народних послова (феб. – април 1816). Положај емиграната у Бесарабији. Карађорђе у Петрограду. Агитација М. Германа и П. Добрњца у Петрограду против Карађорђа. Карађорђеве тужбе Милошу против Добрњчева рада. Његов покушај за споразум с Милошем

III – Изгледи у Србији за емигрантске планове. Општа политика Русије неповољна за емигранте. Решење емигрантског питања (нов.1816). Карађорђев повратак у Бесарабију. Германове тужбе и захтеви да се обрати пажња на емигранте. Стављање емиграната под надзор

IV – Буна кнеза Симе Марковића, Павла Цукића и Драгића Горуновића. Смрт попа Саве. Милош оптужује Карађорђа за буну кнеза Симе. Мере руске владе против Карађорђа и његових другова. Милошев положај у земљи пред долазак Карађорђев

ГЛАВА XIX

КАРАЂОРЂЕВА СМРТ

1817

- I – Српска емиграција и грчка хетерија. Планови хетерије с Карађорђем. Карађорђево решење да се врати у Србију
- II – Ђ. Левентис, Јоргаћ и Карађорђе. Карађорђево бегство из Бесарабије. Карађорђе члан хетерије. Карађорђе и Михаило Леонардос. Путовање кроз Аустрију. Прелазак у Србију. Аустријска потера за Карађорђем
- III – Митрополит Леонтије о бегству Карађорђево. Германови извештаји Милошу. Сима Милутиновић наглашава могућност Карађорђевог авантуре
- IV – Карађорђе код Вујице Вулићевића. Милошева пренераженост. Суђење Карађорђу. Извештај Марашлији. Карађорђево убиство. Милошево гледиште о овоме догађају. Извештај депутацији у Цариграду. Радост на Порти. Портино гледиште
- V – Милош испитује народно мишљење. Народ гледа у Карађорђу мученика. Положај Проте Матије и Стевана Живковића Телемака. Осећаји образованије класе српскога народа према Карађорђу. Осећаји Карађорђевих непријатеља. Субјективност разних мишљења
- VI – Милошев извештај Герману о Карађорђевој смрти. Германов извештај Строганову. „Сентенција”. Фабриковање овога акта. Смрт Карађорђевог и емиграција у Бесарабији

ГЛАВА XX

СТРОГАНОВ И ПОРТА ПРЕМА МИЛОШУ. НАСЛЕДНО КНЕЖЕВСКО

ДОСТОЈАНСТВО (1817)

- I – Милошево неразумевање српскога проблема. Његово неповерење спрам Русије. Руско игнорисање Милоша. Рђава Милошева репутација. Главни агитатори против Милоша
- II – Глигорије Александровић Строганов: његов карактер и особине. Његово нерасположење према Милошу. Строганов и Карађорђевог смрт
- III – Нова Портина политика. Српска адреса благодарности султану (јун 1817). Значај адресе за српске послове. Строгановљев гнев против Милоша
- IV – Милошево правдање (16 авг. 1817). Строгановљев одговор (24 септ. 1817). Ново извињавање Милошевог и правдање за Карађорђевог смрт (3 нов. 1817)

V – Односи између Милоша и Марашлије. Наследно кнежевско достојанство. Милош излази с Марашлијом пред цара Франца I. Значај овога догађаја

ГЛАВА XXI

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ СТРОГАНОВА И ПОРТЕ О СРБИЈИ

(1817 и 1818 год.)

- I – Строганов се припрема за дискусију VIII чл. Букурешког Уговора. Његова нота Порти о српскоме питању од 15 септ. 1817
- II – Портини изговори и одлагање одговора. Безуспешне конференције од 15 и 20 дек. 1817
- III – Нова нота Порти о српскоме питању (30 дек. 1817). Строгановљев извештај графу Неселроде (2 јан. 1818). Одговор Портин на ноту рускога посланика (11 феб. 1818). Строганов тражи нова упутства од министарства (16 феб. 1818). Писмо цара Александра султану (3 нов. 1818). Одговор султанов (априла 1818)

ГЛАВА XXII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ

1818 год.

- I – Мисија Нециб-ефендије у Београду (феб. 1818). Мисија Гаврила Николајевића у Цариграду (марта 1818)
- II – Милош одбија да изда нову адресу благодарности султану. С. Љотић и Д. Јоксимовић, као депутати у Цариграду. Строганов задовољан Милошевим држањем
- III – Радови на утврђењима у Србији. Милошеве тужбе Строганову. Строгановљеви савети Милошу односно турских намета
- IV – Мих. Герман у Цариграду (авг. 1818). Строгановљев суд о Милошу и Герману. Милошев страх од руске освете за Карађорђеву смрт. Руски благослов. Милошева изјава благодарности. Наследно кнежевско достојанство пред Строгановом

ГЛАВА XXIII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ 1819 И ПОЧЕТКОМ 1820 ГОД.

- I – Ахенски Конгрес и узнемиреност у Србији. Портине припреме у Србији. Строгановље ва упутства Милошу
- II – Наследно кнежевско достојанство и Портини захтеви (окт. – нов. 1818). Строгановљев страх од турске преваре и Милошева егоизма. Строгановљева упутства и „комплименти” Милошу (1 дек. 1819). Строганов тражи упутства од министарства односно кнежевског достојанства
- III – Милош о своме патриотизму (јан. 1820). Милошеви захтеви од Марашлије односно народних права (поч. марта 1820). Марашлија саветује пут у Цариград. Милош опрема депутацију Порти (апр. 1820)

ГЛАВА XXIV

НОВЕ ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА О СРПСКОМ ПИТАЊУ

17. фебр. 1820

- I – Гледиште руског министарства о наследном кнежевском достојанству у Србији
- II – Руски пројекат српске народне молбе. Руско гледиште на конституисање Кнежевине Србије
- III – Држање Аустрије према српскоме питању
- IV – Строгановљева карактеристика Милошеве политике

ГЛАВА XXV

САСТАВ НАРОДНОГ „ПРОШЕНИЈА”

1820

- I – Строганов излаже Милошу програм рада (2 априла). Тражи податке за састав народне молбе султану. Стање српскога питања на Порти. Хатишериф за Србију и питање о руској гаранцији
- II – Српска депутација и народна молба од 9 априла 1820. Неспоразум између Строганова и српске депутације
- III – Милошево незадовољство с депутатима. Милошев пројекат тачака за народну молбу султану (25 маја). Питање о данку и о границама

IV – Пројекат српске народне молбе од барона Строганова. Упоређење Милошевог и Строгановљевог пројекта. Увод у народну молбу. Строганов објашњава свој пројекат Милошу. Изгледи и Строгановљеве наде. Султанови пуномоћници за преговоре са Строгановом

ГЛАВА XXVI

МИСИЈА МЕХМЕД-ЕСАД-ЕФЕНДИЈЕ

- I – Мехмед-Есад-ефендија, Портин изасланик за Србију. Строгановљева упутства Милошу. Садржина фермана. Строгановљева оцена о ферману
- II – Припреме у Србији за дочек Мехмед-Есад-ефендије. Врење међу Турцима у Србији. Запети односи између Милоша и Турака. Дочекивање Мехмед-Есад-ефендије
- III – Спор о месту за читање фермана. Милош одбија ферман (26 авг.). Агитације Марашлијине и Портиног изасланика против Милоша. Триумф русофилске странке
- IV – Милош подноси Строгановљев пројекат народне молбе Мехмед-Есад-ефендији. Милошеве измене у том пројекту. Питање о границама
- V – Велика узрујаност међу Турцима. Пуцање на Милошев конак у Београду. Претње Марашлијине и Мехмед-Есад-ефендије. Турски изгреди у Шапцу. Односи између Милоша и Марашлије
- VI – Незадовољство Портино због догађаја у Србији. Српска народна молба пред Портом. Строгановљева упутства Милошу. Строгановљев извештај министарству. Његова критика о изменама, које је Милош учинио у пројекту народне молбе

ГЛАВА XXVII

ОПРЕМАЊЕ ПРВЕ ВЕЛИКЕ ДЕПУТАЦИЈЕ У ЦАРИГРАД

- I – Порта прима у принципу депутацију. Михаило Герман о саставу депутације. Строгановљеве препоруке о инструкцијама депутације. Објашњење између Строганова и Портиног драгомана о српским захтевима
- II – Демонстративан одлазак Мехмед-Есад-ефендије из Србије. Преговори између Милоша и Марашлије о саставу депутације. Туркофили и русофили у Милошевој околини. Састав депутације. Милошев покушај да одобровољи Марашлију
- III – Упутства депутацији. Одлазак депутације у Цариград. Портин демонстрација против Србије. Протест барона Строганова

Прилози

Поправке и допуне

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

КЊИГА ПРВА

(1813—1820)

НАПИСАНО

Др. Мих. Гавриловић

*Јано Милосављевић
Копарница*

БЕОГРАД

НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ — ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14.

Др. М. ДАВИДОВИЋА

1908

В

инв. бр.
6553

Учб. бр. 6553

ПРЕДГОВОР

Говорити о потреби и важности историје Прве Милошеве Владе сасвим је излишно, као у опште о потреби историје ма кога периода наше најближе прошлости. Ну поменута Милошева влада има и специјалног интереса за нас као прелазан период из турске управе у народну и европску: она је завршна тачка Првога Српског Устанка, јер обухвата крајње резултате еволуције Букурешког Уговора: она је у исто време и полазна тачка за многе појаве и догађаје који су испуњавали нашу историју готово до наших дана: 1867 год. Турци су изашли из градова, 1869 туреки је устав формално замењен српским, а тек на Берлинском Конгресу, 1878 године, Србија је постала потпуно независном и тако је, најзад, изашла дефинитивно из граница, које су јој биле обележене хатишерифима од 1830, 1833 и 1838 године.

Проучавање је Прве Милошеве Владе, због њенога прелазног карактера, врло тежак задатак. Да се тај прекрет у нашем народном животу разумемо, није довољно обратити пажњу само на догађаје спољашње политике, као што се до сад писало о Милошевем времену, него је неопходно потребно ући дубље у унутрашњу организацију земље, која ће у томе преображају претрпети корените измене. И ако је Русија одредила Србији положај према Порти и границе њене самоуправе, ипак су унутрашње стање и потребе у земљи, тежње и идеали Милошеви, врло важан еле-

менат за разумевање нашега политичког препорођаја. Како се, дакле, Србија конституисала под двоструким утицајем, спољашњим и унутрашњим, ми ћемо, сем догађаја спољашње политике, у крупним потезима оцртати и све прелазне форме и манифестације унутрашњег живота, док је она од пашалука постала, прво, аутономна (1830), а после и уставна кнежевина (1838). Дајући овоме делу назив *Милош Обреновић* ми смо више хтели да обележимо време излагања, него личност око које ће се оно окретати.

Наши су извори за проучавање овога периода грађа прве руке: ми смо се послужили непосредно документима у којима се огледа интимна радња Милошева и свију оних чинилаца који су узели непосредно или посредно учешће у догађајима у Србији или пратили шта се у њој збива. Милошева преписка о спољашњој политици или о унутрашњем његовом раду, многобројна преписка о српским пословима у руским и аустријским државним архивама, главни су извор нашег излагања. С малим изузетком та је грађа пенздата. Располажући обилатим дипломатским материјалом, дакле најпоузданијим, ми нисмо морали прибегавати много наротивним, односно мемоарским изворима, у којима је увек теже наћи истину. Али ипак ваља напоменути да и тога, приповедачког, елемента има, и да га је морало бити, јер има момената за које су дела и састави Вука, С. Милутиновића, Пецлора Стојановића и др. једини извори.

Наш је најглавнији извор политичка и административна преписка Милошеве канцеларије, која се данас чува у *Државној Архиви*. Цео тај материјал износи на три стотине свезака, односно кутија докумената.

На жалост, у поменутој Милошевој архиви има врло много празнина, од којих неке вероватно неће бити никад попуњене. До 1900 године она је била чувана на тавану Министарства Иностраних Дела и једино јемство за њену безбедност били су: хаос, који је у њој владао, и прашина и тавански сумрак, који су је покривали. Наравно, то није сметало да се један део

ипак разнесе, а да други пропадне због влаге или чега другог.

Празнине у унутрашњој преписци од 7 јуна 1819 до 31 јула 1824 године надокнађене су у извесној мери срећном околношћу што су из тога времена сачувани потпуни деловодни протоколи, где су *in extenso* записиване заповести и одговори на примљене извештаје.¹ О потпуности и опширности тих записаних одговора читалац може судити према грађи коју су објавили В. и Н. Петровић под насловом *Грађа за Историју Краљевине Србије*, јер је она пренис из поменутих деловодних протокола, груписана према нахођењу издавача. Деловодних протокола из друге половине 1824 год. до 1826 закључно нестало је: а они из даљих година не дају се ни издалека упоредити с деловодницима из 1819—1824 године. У њима су кратке, често врло рђаве анализе експедираних одговора или чак и примљених докумената. Извесно је било деловодних протокола и пре 7 јуна 1819 године; о томе има трагова, али колико и баш од кога времена — то не знамо. До 1817 године као да Милош није водио строгог рачуна о својој преписци.

Из једнога писма Милошева Герману из 1817 год. види се да му је овај пребацивао што је „неисправно“ његово „канцеларно поведеније“. „О том сам вам више пута јављао, нише му Милош, да ми немамо таковога места да можемо уредно о том протокол држати и тачност набљудавати, но у путовању гди ми се писма нађу ту их (!) и одговарам².“ Ми мислимо да се ово

¹ То протоколе своје канцеларије Милош је носио са собом, јер је канцеларија била онде где и Милош. Тако видимо да је 4 окт. 1822 место где је акт писан означено „с пута к Шапцу“ и онда редом све до 13 октобра назначивала су места, где је који акт писан, док тога дана — 13 октобра — акт није експедиран „од куће на Крагујевца.“ Има примера из којих се види, нарочито кад је Милош краће време одсуствовао, да те протоколе није носио. Тако нпр. писмо Милошево, које је он упутио на Пожаревац у Крагујевца 19 јуна 1823 Димитрију Давидовићу, зашло је у Деловодни Протокол пети Димитрије Давидовић! Има много примера на којих се види да акта нису одмах заповиена.

² *Арх. Аино*, 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману. — М. Петровић, *Финансије и Уставове*, I, увод, X.

односи на спољашњу преписку. Милош је тек доцније увидео да је требало завести бар важнија писма писана до 1817 године и тако је на 70 листа хартије *in-folio* написано на 128 писама, која обухватају време од 21 априла 1814 до 17 јуна 1817 године. Та се збирка чува у *Држ. Архиви* и носи заглавље: *Списак важних писама ош сирани народа сербскога и их верховнаго књаза Господара Милоша Обреновића посланих к владетелем европејским, знатнијим министрарм и резидентарм при иностраних дворарима ош лета 1814-го.* Међутим су ту Милошева писма и из 1816 и 1817 године Михаилу Герману и депутатима у Париграду. Доцније је унесено руком Исидора Стојановића још седам писама из 1817 године, од којих се два односе на Карађорђеву смрт.

Одмах испод горњег заглавља долази интересантна напомена која овако гласи: „Будући да сва важна писма и кореспонденције, које је имала Србија с којим било Дворова и знатнијих особа до 23-ег септембрија 1813 года, до силнаго нападенија турецкаго на Србију, остављена су била у манастиру Благовешченију иже в рудничкој нахији.³ Но бив в истому году Србији совершенно покореној и реченому манастиру разграбљену⁴ и началишкѹ онаго манастира Архимандриту Григорију убијену⁵ неизвјестно стало куда се ови важни папири дели. И тако овди записујем само она прошения (у колико се обратити могла) која су от имена народа Сербскога и Јего Верховнаго књаза Господара Милоша Обреновића чрез своје депутате ово сојузним патенцијама и протчим високим особама и Вијенском њиовом Конгресу у 1814 году

³ Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 212. „Чуо је да је Јаков Нападонић у Совету напунио два бурета најважнијих писама и ва Забрѣке да се у Цесарију претуре, у место раније, послао; и да је њему — Антраци — заповедило те Совет зашало да не би Турци важна још писма затекли.“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 марта 1820. Милош наређује Јосифу, игуману манастира Благовешћена да допусти крагујевачком проту Милосаву „тражити своје књиге које је, у време бегства, у оном манастиру на аманету оставио и што овај позва да је његово нека поез. Назовено му да пошаље ешесних колико и шта од остављених на аманету топовских ствари наводи се у оном манастиру к Господару у Београд.“

⁵ Григорија Радојичића убио је мучки Милош 1816 године. Вук, *Грађа за Србску Историју нахица ерелена*, fol. 49.

предавате, а ово потом чрез своје депутате или нарочне такожде самим Императорима и их знатнијим Министрима у престолним њиовим градовима, а напоследак и чрез њиове резиденте при страним дворарима предлагаема бивала, и тако сљедује.“ Готово сва та писма објавили су Петровићи у *Грађи за Историју Краљевине Србије*, књ. II, стр. 47—182, задржавши чак и неке очевидне грешке у датирању или изоставивши неке датуме, који су иначе тачно забележени на поменутих копијама. Тако у писмима на стр. 167 и 181 требало је датуме 3 јун и 26 јун 1817 исправити, јер су писана после смрти Карађорђеве. На стр. 137 писмо без датума, упућено народу, треба датирати 9 новембра 1815.⁶ Исто тако писмо на стр. 135—136 без датума треба датирати 12 нов. 1815, на писму стр. 163 датум 19 дек. 1816 треба заменити 16 декембром.⁷ О другим неправкама у овој збирци испореди стр. 116, 270, 271 и др. овога списа. Тај Милошев „протокол“ спомиње и Сима Милутиновић⁸ и Прота Матија.⁹

Негде после 1817 године, и то вероватно око 1820 године, Милош је почео водити бољи ред у спољашњој преписци. Доцније пак у његовој канцеларији била је као нарочита секција за њу. Тако се у једном писму чиновник упућује да види извесна страна писма у „иностраном одељенију.“ Ну поред свега тога све до 1827 године у Милошевој преписци у Државној Архиви има врло великих празнина. Тако преписка с депутатима почиње тек јануара 1817 године и не износи до краја 1821 године више од три стотине листа. Остаје још да се види шта ће се од овога наћи по приватним архивама. Празнине које после овога остану неће се моћи више личим попушити. Исто се тако и из најглавније Милошеве преписке, преписке с

⁶ Испор. горње *Копије Писама*, fol. 37.

⁷ *Ibidem*, fol. 37 verso.

⁸ *Историја Србије*, стр. 235.

⁹ *Споменик* XXX, стр. 7.

А. Г. Строгановом, руским послаником у Цариграду, налази сачувано само *неколико* докумената!¹⁰ Итд.

Из овога излази да у нашој Државној Архиви нема докумената од капиталног интереса за спољашњу политику Милошеву и да смо ми, пишући о њој, морали тражити начина, као што ће се даље видети, како да понуимо те празнине.

Документи из Милошеве архиве имали су до сад два издавача, које ваља поменути. Браћа В. и Др. Н. Петровићи издали су *Грађу за Историју Краљевине Србије. Време Прве Владе Милоша Обреновића*; Књ. I, 1815—1821; Књ. II, 1821—1823; Београд, 1882—1884. М. Петровић издао је *Финансије и Уставне обновљене Србије до 1842*, у три књиге 1897—1899, у Београду. Друго издање прве књиге изашло је 1901 године. У тим књигама он је објавио масу докумената из Милошеве канцеларије, које је прикупио у препису или у оригиналима. Међу њима има их доста који су пореклом из приватних архива или архива појединих тела, тј. службене експедиције Милошеве канцеларије.

Сем ових двеју збирака има доста ситних прилога и збирчица састављених или из докумената пореклом из Милошеве архиве (*receptiones*), или из докумената из приватних архива или појединих надлештава (*expeditiones*), или меновитих. Тако Љ. П. Ненадовић издао је 1858 године у Земуну прву свеску: *Прилози за Србску Историју*, у којој су беседе Милошеве о скупштинама од 1824—1830 године, које је прикупио још Прота Матија. У дру-

¹⁰ Место где наћи је реверс М. С. Протића од 12 окт. 1856 у коме види да је примио „на прочитање 18 комада писама к Барону Строганову, 13 такови Барона Строганова к Герману и 20 Барона Строганова к кнезу Милошу.“ Како је нама пало у део да организујемо Државну Архиву, ми смо се, напавши поменути реверс, обратили ени преписулог М. С. Протића, некад српског пуномоћника у Петрограду, и он нам је одговорно да се међу харцијама његова оца не налази ништа од писама назначених у реверсу. Нил Попов пак објавио је у *Моск. Универс. Пављетина-ма* за 1866 годину један део преписке између Милоша и барона Строганова. На стр. 67 у примедби он види да је копију те преписке добио од свога баљева у Београду „одъ одного изъ современниковъ перваго управленія Милоша Обреновића“...

гој свесци истих прилога (Београд, 1861) има, поред Протине преписке из 1814—1815 год., такође докумената из Милошеве преписке. М. Ђ. Милићевић је издао збирку писама *Кнез Милош у Писмима* (трећи одељак у *Кнезу Милошу у Причама*, нова збирка, 1900); Ј. М. Поповић збирку *Милош Велики у служби своје отаџбине*, итд., итд. У *Споменницима* Српске Краљ. Академије издато је такође нешто докумената (М. Ђ. Милићевић, *Прилози за Историју, Сп. XVII*; Ст. Новаковић, *Адресе Народних Скупштина 1817 и 1827 год., Сп. XXXI*; М. Вукићевић, *Писма из Првог и Другог Устанка, Сп. XXXVII*; Д. С. Милутиновић, *Грађа за Историју Кнежевине Србије, Сп. XXXIV*, итд.). У другим зборницима, часописима и делима може такођер доста да се набрчи.

Али је сав тај објављени материјал, на који ће читалац наићи у нашим примедбама, незнатан према маси докумената, који се чувају у Државној Архиви, и који ће нам у главноме служити као основа за наше излагање.

Сем ових објављених докумената, и оних што се чувају у Државној Архиви, ми смо се послужили многим документима српскога порекла, који се налазе у *Архиви Срп. Краљ. Академије Наука* или у приватним рукама, у копијама и у оригиналима. На тај смо начин већ попунили извесне празнине у Државној Архиви. Тако се у *Архиви Српске Краљевске Академије* чувају неколике копије писама из преписке Мих. Германа с Милошем. Господин *Јован М. Жујовић*, члан Срп. Краљ. Акад. Наука, дао нам је на послугу једну свештицу копија докумената, коју је саставио Писдор Стојановић. Она има 52 листа, у осемини, писаних с обе стране. На првом листу пише: 2, вероватно значи *друга свештица*. У тим копијама има врло занимљивих писама и готово сва се тичу односа између Милоша и Карађорђа. Нека од ових писама налазе се у Писдориним копијама и у *Архиви Срп. Краљевске Академије Наука*, а нека у зборнику *Копије Писама* у Државној Архиви, о коме је био говор на

стр. VI овога предговора. Неке податке из њих II. Стојановић је употребио у своме чланку *Карађорђева Србија у Преодници Историје Света* (Београд 1844), не означајући им тада извор; други су пак податци, не мање занимљиви, остали до данас неупотребљени. Господин *Миша Пејровић*, председник Пореске Управе у пензији, који је објавио три познате књиге *Финансије и Установе обновљене Србије*, и који спрема наставак горњег дела, саопштио нам је неколико неиздатих докумената који су нам поред осталог дали два датума од велике вредности: датум кад је Милош био наименован рудничким кнезом и датум кад му је Сулејман-паша дао уз рудничку још пожешку и крагујевачку нахију. Господин *Љубомир Ковачевић*, члан Срп. Краљ. Академије Наука, дао нам је у препису неколико писама из 1815 године, баш из времена самог устанка. Господин *Миленко Вукићевић*, професор гимназије, исто тако нам је позајмио два-три акта из тога периода, поред неколико својих исписа из Недобине преписке о стању у Србији 1814 године.

После архиве Милошеве канцеларије, по важности за нашу историју, долазе руске и аустријске државне архиве.

Као што је познато, Прва Милошева Влада прошла је у главноме у дипломатским преговорима с Портом. У тим преговорима, од 1816 до 1833, Русија је водила главну реч и давала им је правац све дотле док положај Србије према Порти није дефинитивно уређен: од 1835 пак до 1838 Милош је расправљао питање о унутрашњем конституисању Србије непосредно с Русијом. Отуда је и необично интересантна руска дипломатска преписка о Србији. Српско питање до 1833 године руска је влада била оставила својим представницима у Цариграду: о главним стварима су добијали инструкције, а о детаљима су се споразумевали с Милошем, или преко руских дипломатских агената у Влашкој, или преко српских депутата у Цариграду, или, најзад, преко нарочитих поверљивих лица као што су били Михаило Герман и Дим. Давидовић. Услед овога архива руског посланства у Цариграду била је за нас од капиталног

интереса и ми смо непосредно њу затражили. Пред Кримски Рат она је пренесена у Москву у *Главниј Говударственниј Архивъ Министрствѣ Иностраннаѣ Дѣла* и ту смо је прегледали у јесеп 1902 године, поклањајући нарочиту пажњу преписци о српским поеловима између министарства и посланства, између посланства и руског генералног консулата у Букурешту, преписци између Михаила Германа и барона Строганова, и протоколима конференција руског посланика на Порти, тражећи у њима све што се тиче Србије. Резултат је превазишао наше очекивање и читалац ће и сам моћи оценити од коликог су интереса ти податци у којима се огледа, отворено и јасно, руско гледиште на српско питање.

Најзад поменута архива попуњава многе празнине у нашој Државној Архиви. Тамо смо прегледали *сву прейску* Милошеву с бароном Строгановом, многа писма Милошева Герману, која је овај у копијама достављао Строганову; неке извештаје које су депутати у Цариграду од 1815—1821 достављали Строганову о току српских послова на Порти, а којих нема у архиви Милошеве канцеларије, итд. Тако смо нар. тамо нашли извештај о првој конференцији, коју су имали српски депутати 17 феб. 1821.

Аустријским државним архивама поклонили смо, наравно, особиту пажњу. Наша су истраживања ишла у два правца. Прво смо у *Дворској Архиви (Haus-Hof- und Staatsarchiv)* прегледали преписку аустријских посланика (интернуциуса) на Порти с министарством, односно с Државном Канцеларијом, да бисмо видели аустријско гледиште на стварање Србије и то, с коликом је активношћу то гледиште заступано на Порти. Прва појава која пада у очи, то је еминентно активни карактер аустријске политике према Србији у Првоме Устанку и њена пасивност у Милошеву периоду. Та је реакција морала сасвим природно настати после Букурешког Уговора и Уговора о Светоме Савезу. Услед тога преписка између министарства и интернуциуса у Цариграду за Милошев период нема оног интереса који има за Карађорђево време.

Али док је чисто политичка аустријска препрека из Милошева периода сиромашна интересом, дотле су извештаји аустријских пограничних војних власти од необичног интереса и вредности. Заиста за период од 1813 до 1816 године имали смо у познатим до данас изворима врло мало података о стању у Србији. За катастрофу од 1813 године, за Сулејман-пашину управу и за Милошев устанак српски је материјал врло сиромашан и непоуздан. За све ове унутрашње догађаје потражили смо податке у *Рајској Архиви* у Бечу — *Kriegsarchiv*-у — јер су Варадинска и Темишварска Генерална Команда сладе редовно извештаје о свима догађајима и покретима у Србији. Нарочито су од великог интереса извештаји Варадинске Генер. Команде писани по извештајима Земунске Војне Команде, која их је опет писала на основи извора из прве руке. Службене везе између везира и земуноског генерала, извештаји тумача земуноског контумаца, који је често прелазно у Београд, извештаји пограничних стража, везе земуноских трговаца с београдским, које су, због ондашњих комуникационих средстава и пограничних формалности, биле непосредније него данас, све је то било извор за мање или више тачне извештаје о свему што се у Србији догађало. Заиста у тим се извештајима налазе податци по којима се може пратити стање у Србији из месеца у месец, ако не и из недеље у недељу. У том смо богатом материјалу наишли на многе неочекиване податке као што су: саслушање Хари-Проданово кад је умакао на аустријско земљиште, поверљиве турске разговоре са земуноским генералом, тајне кораке потлаченог народа да добије аустријску помоћ, итд.

На жалост у тој препници у *Рајској Архиви* има такође неких празнина. Јамачно због одабирања, које је некад предузимато, многи су извештаји уништени, или их је нестало на неки други начин. Баш за саму борбу Милошеву са Сулејман-пашом у *Kriegsarchiv*-у има мало података. Ну тај смо недостатак поцунули на други начин. Сасвим је природно да је Дворско Ратно Веће, које је онда замењивало данашње Војно

Министарство, морало слати најважније извештаје својих подручних власти Државној Канцеларији односно Министарству Иностраних Дела. И заиста у Дворској Архиви у серији *H. K. R. (Hofkriegsrat — Двор. Рат. Веће)* ми смо нашли у копијама извештаје који су изгубљени за *Kriegsarchiv*. Да напоменемо да се у *Kriegsarchiv*-у налазе акта само до 1815 године, и да се *акта из доцнијег периода*, због недовољног простора у поменутом депо-у, налазе у *регистратури Војног Министарства (Kriegsministerium)*. За нашу потребу та су акта преношена у *Kriegsarchiv* и враћана по употреби натраг. Читалац треба да има ово на уму, јер смо ми због јединства наводили само *Kriegsarchiv*, где ће та акта бити и пренесена једног дана, чим се добију потребни простори.

Тај факат што се акта после 1815 године налазе у регистратури чине те погодбе за радника на тим документима нису најповољније, јер он не добија оно што хоће, него оно што се пађе. На пример: извесно је да је Двор. Ратно Веће добило из Варадина и Темишвара опширне извештаје о Карађорђевој смрти. О томе се може не само аргументно закључивати, него има чак и трагова у Дворској Архиви (види стр. 358 ове књиге, примедбу 925). Међутим о Карађорђевој погибији из Мин. Војног нисмо добили ни једног акта! Ми смо уверени да ће се та акта ускоро пронаћи и зато смо, говорећи о Карађорђевој судбини од преласка у Србију до његове погибије по наративним изворима, усвојили главна тврђења Писидора Стојановића а изоставили многе занимљиве податке које је он могао покупити од људи који су тако рећи присуствовали овој трагедији, докле се материјалом из аустријских архива или и с друге стране не провери његово излагање.

Polizeiarchiv (Polizei-Hofstelle) дао нам је такође веома занимљив материјал о емигрантима из 1813 године. Извештаји аустријске полиције у Грацу, Новом Саду и Бечу и др. пуни су података о животу српских заточених старешина у Штајерским тврђавама; она надгледа све њихове кораке, хвата њихова писма док су у

затвору, прати свако њихово кретање и прислушкује њихове речи кад су у слободи: она пази на Србе који су у Бечу, било да траже помоћи од владалаца на конгресу, било да пролазе кроз аустријску престоницу враћајући се из Париза, куда су ишли да моле руског цара за помоћ. У томе материјалу (*Kongressakten, Kongressrapporte*) који је пун занимљивих епизода анегдотског карактера има података и од великога историјског интереса.

У *Архиви Мин. Иностраних Дела* у Паризу, у којој смо прогледали документе до 1830 године, за Милошев период има врло мало података: неколико аката о стању српскога питања на Порти, два извештаја из Букурешта о Карађорђевој смрти, Чаранићева прокламација против Милоша, још два-три слична податка, и то је све.

Један од најглавнијих извора за нашу студију била нам је *Вукова заоставштина*, којом данас рукује нарочити одбор. Она се састоји поглавито у многобројној Вуковој преписци — четири до пет хиљада писама — с људима у Србији и изван ње. Г. Љуб. Стојановић, коме је пало у део да ту преписку среди и објави, ставио нам ју је на расположење с одобрењем да се њој неограничено користимо за наше студије, и ми смо се њој заиста обилато користили.

Вук није био само кабинетски радник, везан за столицу и за штуду, који се дописује с филолозима, љубитељима старина и песницама и који се креће у народ само да скупи речи, песме и друге народне уметворине, као што га обично замишљамо, напротив он је био човек који се живо интересовао за све што се око њега догађа: није чудо, дакле, што у његовој преписци налазимо одјека о свима догађајима не само књижевним него и политичким, с масом занимљивих и неочекиваних детаља. После многобројних службених докумената једна тако богата *приватна преписка*, као што је Вукова, даје нам могућност да кроз њу загледамо у интимно мишљење савременика о свему оном што се догађало у Србији.

Сем тога Вук је и непосредно критиковао и радио, његов је материјалан живот био у тесној вези

с приликама и људима у Србији, он је водио с њима интензивну борбу, час јавну, час потмулу, посећи се с Милошем као и са Стратимировићем, с Лазаром Теодоровићем, Михаилом Германом и осталим „муфлизима и хифтама“ из Милошеве околине, као и с разним Куцкалима, Штипкаловићима и „фушерима“ у књижевности. Нико није Милошеву владу живље критиковао од Вука, а нико није био у стању да учини Вуку веће пакости од Милоша. Поред свега тога Милош је дао Вуку пензију; у династичким кризама, које су настале у Србији после 1839, Вук је сматран као Милошевац, а после 1842 као несумњив Обреновићевац. Милош га је у очи грдио, а називао га је иза леђа јединим пријатељем; Вук је пак њему давао лекције, колико је потребно за владарца, да разликује праве од лажних пријатеља и поткожника, и присуствовао је његовим старачким љубавним авантурама. О свему томе налази се маса података у Вуковој кореспонденцији; Милош, његов двор и околина излазе у њој у најјачој светлости. То се може судити и по првој књизи преписке, која је већ у рукама читалачке публике.¹¹

Ну поред Вукове преписке ми смо се послужили, благодарећи такође предуретљивости г. Љ. Стојановића, и другим материјалом из поменутог заоставштина. Сем осталих ствари у њој је нађен један подебео пакет хартија под печатима, који је изазивао велику радозналост. Последњи завој носио је овај запис и наредбу:

Особити грађа за Српску Историју нашега времена.

Аманет:

да се не отвори овога вијека (до 1900).

Кад је тај завој отворен нађено је двадесет табака концепт-хартије, превијених in-4° и исписаних на половини све до листа 77. Три последња листа остала су празна. Рукопис носи заглавље:

¹¹ *Вукова Преписка*, Књига прва, (државно издање), Београд, 1907, 77+XIII стр. in-8°.

Грађа за Србску Историју нашега времена.
У Земуну, 23 декемвр. 1831.

Та се грађа тиче Милоша и Вук је овако почиње: „Кад сам описивао славна дела Милоша Обреновића, потомство има право тражити од мене описаније и његова моралнога карактера и рђави дела. Сташе мога здравља не допушта ми за сад (а може бити да већ не ће никад ни допустити), да о томе што редом напишем: него сам се наклонио, као уочи смрти, само да побележим без икака реда, како ми што на ум падне, па ако мени смрт не допусти да од ови белуга по могућству књигу напишем, да се за то кадгод какав други, још бољи од мене, мајстор нађе....“

То је Вукова мотивација за овај састав.

„Мени се чини, вели он даље, да ће се најлакше представити портрет Милошева живота у власти и у господству, кад му се опише ови пет главни својства његови: I. Сирџа, II. Самољубије и презреније свију други људи, III. Самоволно владање и управљање земљом и народом, IV. Непостојанство и лаж, V. Домаћи животи.“

У првом одељку, који иде до 34. листа, Вук је навео повиче анегдота о неславној шали која се водила на Милошеву Двору: О неком поцу и запису на књизи, о суђењу Ђ. Протићу, о некаквој жени која је довела мужа на суд, о Петру Димчоглији учитељу који тражи службу у Србији, о тужби Јакова Андељевића против Милутина Гарашанина, о Николи Андесевићу, о Михаилу Герману и двома кобилама, о Цв. Рајовићу и кобили, о пуномоћију и пасошу Цв. Рајовићу, о Амицину пасошу њему, Вуку, ... о Младену Миловановићу, о Милети Радојковићу, о мацарском венчању.

Други одељак иде до 47. листа: у њему је Милош окарактерисан опет неколиким анегдотама.

Трећи одељак од 48—77. листа има највећег историјског интереса. Ту Вук описује смрт неких лица која је Милош побио. По Вуку он је убио девет лица.

Занимљиво је да смрт Карађорђеву само помиње, не дајући никакве детаље. У томе се одељку, најзад, говори о чиновницима, о њиховим платама, итд. Њиме се и завршује рукопис, који, као што се види, није свршен.

Ова грађа, вероватно, неће бити издавана због порнографских израза и описа шала у једној средини, у којој је врхунац духовитости представљао целат и барјактар војводе Антонија Њакића а Милошев буљубаша, познати Амица. Тај факат што је рукопис слабо познат и што се о његовој садржини говорило само по чувењу и неодређено учинио је те се у њему назиру податци од особитог интереса и некакве велике тајне. Све је то нетачно, и сувише претерано. Онај који прочита ту тајну грађу и познато Вуково писмо Милошу од 12 апр. 1832, објављено у *Србском Улаку* за 1843 годину,¹² видеће да је оно јача и ако мање драстична критика Милошеве владе, и да је Вук, пишући га, имао пред собом као подсетник поменуто тајну грађу.

Поред ове тајне грађе нађен је у Вуковој заоставштини и коментар његов на поменуто писмо који носи заглавље: *Коментар писму моме писаном Милошу Обреновићу 12 априлија 1832 године*. Као што је у писмо унео елементе из тајне грађе, тако је и у овај коментар пренео многа места из ње.

Најзад у Вуковој заоставштини нађен је још један трећи неиздат састав: *Људи који су око Милоша*, у коме су врло занимљиви биографски податци о првим Милошевим чиновницима, од којих су учитељ Андрија и Павле Теодоровић били „први и највећи Милошеви морални учитељи.“

То је, укратко, неиздат материјал којим смо се служили при писању ове студије. Ређати дела која говоре о Милошевој влади није потребно, она су сувише добро позната, и читалац ће наћи њихову индикацију у примедбама.

Познатије је напомињати да су датуми у тексту

¹² Види и *Глас Нептине* (Нови Сад, 1885 год.).

излагања по старом календару; међутим о датумима у примедбама ваља знати да су остали онакви какви су у наведеним документима, тј. код докумената из аустријских архива по новом календару, код руских по старом, итд. У руским документима налазе се често оба датума.

На крају ове књиге додали смо неколико неиздатих докумената од врло великога историјског интереса. Из њих ће читалац видети први пут тачно генеалу народне молбе од септ. 1820, према томе и хатише-рифа од 1830 године.

Регистар имена и ствари биће штампан на крају друге књиге. Цело ће дело изнети три, евентуално четири књиге.

При штампању ове књиге помогао нам је у коректури г. Ник. Ј. Васић, на чему му овде јавно захваљујемо.

У Београду,
6 јануара 1908.

Др. М. Гавриловић.

СКРАЋЕНЕ РЕЧИ

Држ. Арх. = *Српска Краљевска Државна Архива* у Београду.

К. К. = *Архива Кнежевске Канцеларије*.¹³

Госуд. Арх. Моск. = *Главни Государственни Архивъ Министрства Иностранныхъ Дѣлъ* у Москви.

НВ. Сви документи означени у горњем скраћењу чувају се у секцији: „Архивъ Константинопољскога Посольства.“

¹³ Документи Милошеве *Кнежевске Канцеларије* подељени су у две групе: спољашња и унутрашња преписка. Документи у спољашњој преписци класификовани су по земљама (Аустрија, Влашка, Турска, Русија, итд.), а поделама на које је упућивала сама природа односно порекло докумената. Унутрашња преписка класификована је према нахијама — јер се Милош у прво време своје владе дописивао непосредно с нахијским и срепским старешинама пошто није било никаквих посредних власти између њега и старешина —, према уставима судским и административним, кад су се ове појавиле, јер је у почетку било само једно судско и административно тело: Народна Канцеларија у Београду. Тај посао класификовања није са свим свршен и предмети (купије или свеске докумената) ипсу добили своје дефинитивне бројеве. За оријентисање читаоца ми овде наводимо које предмете у К. К. означаје који број у нашим наводима:

1—2, Алексиначка нахија; 3—5, Београдска; 6—9, Београдски Суд; 10, Магистрат Београдске нахије у Рогачи; 11, Београдска Полиција; 12—15, Београдска Општина; 16—20, Београдски коњак; 21—22, Валевска нахија; 23, Гургусовачка нахија; 24—26, Јагодинска нахија; 27, Јагодински Суд; 28—37, Крагујевачка нахија; 38, Крагујевачки Суд; 39, Крушевачка нахија; 40—42, Негошнска нахија; 43—51, Пожаревачка нахија; 52, Пожаревачки Суд; 53, Пожаревачки коњак; 54—55, Пожењска нахија; 56, Рудничка нахија; 57—61, Сокољска нахија; 62—66, Буџијевска нахија; 67—69, Уљичка нахија; 70, Уљички Суд; 71, Црноречна нахија; 72—78, Шабачка и Подрињска нахија; 79—84, Консулат (Баџраџбашлу); 85—93, Народна Канцеларија; 94—97, Народни Суд; 98—110, Сана; 111, Велики Народни Суд; 112—118, Црква и Свештенство; 119, Школе; 120, Штампарија; ...

Kriegsarchiv = К. и к. *Kriegsarchiv* у Бечу.

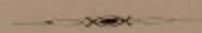
Staatsarchiv = К. и к. *Haus- Hof- und Staatsarchiv* у Бечу.

Polizeiarchiv = К. и к. *Polizeiarchiv* у Бечу.

Aff. Etr. Paris = *Archives du Ministère des Affaires Etrangères* у Паризу.

Арх. Акад. = *Архив Српске Краљевске Академије Наука* у Београду.

H. K. R. = *Hofkriegsrat* (серија докумената у *Kriegsarchiv*-у и у *Staatsarchiv*-у).

ПРВИ ОДЕЉАК ПРЕ УСТАНКА

138, Прешка Азрама Петровићева: 139—143, Прешка Јеврема Обреновића: 144—149, Прешка Јована Обреновића: 150, Прешка кнегиње Дубице: ... 158, Емигранти из 1813 и из доцнијих година, и рад на Бечком Конгресу: 159—162, Лична акта и разни предмети: ... 169—174, Службена прешка с Аустријом: 175—179, Прешка с приватним лицима из Аустрије: 180—181, Српски агенти у Аустрији: ... 185—187, Српски агенти у Влашкој, 188—189, Русија (прешка с министарством у Петрограду): 191, Русија (прешка с генералним консулатом у Букурешту): 192—194, Русија (прешка с посланством у Цариграду): ... 196—199, Турска (прешка с депутатима) од 1806—1827 године: ... 206, Прешка Мих. Германа од 1816—1829: ... 229, Прешка с београдским позиром од 1817 до 1826: 230, Прешка с алај-бегом санџака смедеревског 1817—1835: 231 до 232, Прешка с Турцима у Србији...

ГЛАВА I

БУКУРЕШКИ МИР

- I — Први Српски Устанак и руско-турска војна од 1806 год. — Руски план односно Србије. — Тешкоће у преговорима с Портом. — Преговори за мир и међународне интриге.
- II — Букурешки Уговор (16 маја 1812). — Осми члан Букурешког Уговора и његов значај за Порту и за Србију.
- III — Руски пројект о савезу с Портом. — Пројект диверзије против Француза у Далмацији. — Непотпуна ратификација Букурешког Уговора. — Опорање Портине српској аутономији. — Ратификација Букурешког Уговора. — Повлачење руске војске из Влашке и Молдавије.

I

Први Српски Устанак букнуо је због економских неприлика и рђаве администрације: народ се дигао против својих угњетача дахија и јањичара, који су га, одметнувши се од султана, цедили и угњетавали противно реду о државини земље и противно административним обичајима у пашалуку. Ну овај спор је добио брзо еминентно политички и националистички значај. Устанички поглавари стали су одмах показивати тежње и тражити начина не само да опросте земљу дахија и јањичара, већ да је у опште опросте турскога господарства и одвоје од Порте, било сасвим, било као полузависну област, као што су биле према Порти кнежевине Влашка и Молдавија, чије су повластице биле под заштитом Русије. У тој намери устаници су се обраћали Аустрији и Русији, тражећи њихову помоћ и покровитељство. Аустрија их је одбила

одлучно; Русија њихове понуде није примила, али им није одузимала наду. Године 1806, услед интрига Француске која је била у рату с Русијом, отпочне дипломатска распра између Русије и Порте због привилегија Влашке и Молдавије, и Русија најзад узме обе кнежевине, због чега јој Порта објави рат. Српски устанак добије одједном необичну важност. Почетком 1807 године Русија прими Србе у свој савез и они прекину непосредне односе с Портом која им је у лето 1806 године, предвиђајући војну с Русијом, нудила опширне повластице. Од тога времена Срби су, напустивши непосредне преговоре с Портом, уређење свога положаја према њој оставили Русији. Природно судбина српских устаника имала је да се реши по свршетку војне уговором између Порте и Русије, која је на себе примила дужност да се за њих постара. Разне политичке неприлике принуђавале су Србе да се обраћају Аустрији и Француској, али то су били само политички експерименти без икаквих последица по српско-руске односе.

Кад је 1809 године приступила преговорима о миру, Русија је била решена да тражи за себе Дунав до Бердана као границу према Турској у Европи, за Србију пак аутономију под својом заштитом и султановим суверенитетом. Плаћање врло умереног данка означивало би једино ту везу између Србије и Порте. Потпуна независност за Србе није била у руским плановима, и ако им је била формално обећана.¹ По мишљењу руских државника независна Србија, између Порте, Аустрије и Русије, и у суседству Француске која је држала Далманију, била би стална опасност за мир између тих држава; Србија би природно тежила уједињењу својих сународника под турском, аустријском и француском владавином; свака би од ових држава, према приликама, гледала да Србију себи подчини или да у њој свој утицај распростре и утврди, и Русија би имала само неприлике с оваким стањем

¹ В. А. Уляницкиј, *Материјали къ Исторіи Восточнаго Вопроста въ 1811—1813 г.*, стр. XVI, 30 апр. 1809. Преводовски Караџићу.

ствари, чувајући свој утицај у Србији и бранећи њену независност.² Тако би Русија према своме плану, добивши две богате области Влашку и Молдавију, сишла на Дунав. Резултат заиста огroman у економском и политичком погледу: Русија на Црном Мору, на целом доњем току Дунава, у непосредном суседству потлачених хришћанских народа; Србија, њен политички клијент, као клин продире у само срце Балканскога Полуострва.

Порта је врло добро схватила значај руских захтева и бранила се необично упорно и при преговорима за мир и на бојном пољу. У томе се најзад на политичком хоризонту указала најпре могућност (крајем 1810 год.), а после и извесност да ће доћи до рата између Француске и Русије, те је Порта, поред свих пораза које је претрпела 1811 године, остала при својој непопустљивости. Било је већ јасно да Русија неће моћи извести своју борбу с Портом у нормалним приликама. Док је победилац хитао да углави мир побеђени се понашао као да му до мира није било стало. Већ од почетка 1811 године Наполеон је чинио све што је могао да се приближи Порти и да с Махмудом II обнови везе које је имао 1806 и 1807 са Селимом III.³ Ну, поред свих ласкавих понуда францускога отправника послова у Цариграду, турски политичари нису пали у искушење, они нису могли забравити како их је Наполеон, миром у Тилзиту (1807 год.), оставио на милост и немилост Русије, и с правом су се бојали да се и овај рат не сврши неком погодбом на Портин рачун.⁴

У осталом и Русија пред опасношћу од Наполеона морала је тражити начина да се споразуме

² В. А. Уляницкиј, *op. cit.*, стр. I—XII.

³ *Staatsarchiv*, 10 и 27 јан. и 10 феб. 1812. Цариград. Штирмер Метерниху. Говори о раду франц. отправника послова Јатур-Мобура и у последњем писму вели да мир не зависи од француских обећања већ од руских погодба. За оглас рата Русији од стране Порте 1806 год. вели: «Si les Russes n'eussent pas au milieu de la paix envahi les deux principautés, la Porte aurait été sourde à toutes les insinuations de cet ambassadeur (Sébastiani).»

⁴ J. E. Driault, *Napoléon en Italie*, стр. 659—660.

с Портом, морала је бити попустљивија и смањивати своје захтеве само да би Француска имала једнога савезника мање. Преговори су отпочети у Бурђеву 19 октобра 1811, ну прекинути су 31 декембра, после четрнаест седница, од којих је последња држана у Букурешту. Порта је нашла да је још претерано руско тражење да граница руско-турска у Европи буде река Серет и Дунавом до Црнога Мора, и није хтела да призна руска освојења у Азији.⁵ Деветнаестог априла 1812 год. започети су поново преговори у Букурешту. Русија је морала на сваки начин правити мир. Наполеон је кретао руским границама огромну војску своју и својих васала: њој се имала да придружи војска Аустрије и Пруске с којима је Француска направила савез. Најзад и Порта је била принуђена да заузме одређено становиште у питању мира, поред свих интрига француских и аустријских. Она се с правом питала: какав је интерес Аустрији да ступи у савез с Наполеоном који хоће да обнавља Пољску? Аустрија мора изгубити свој део Пољске. Порта је дошла до закључка да ће по свој прилици она платити тај губитак; хришћани су одавно навикли да на њен рачун праве погодбе. Узалуд је аустријски интернунциус наглашавао да уговор о савезу између Француске и Аустрије гарантује целокупност Отоманске Царевине⁶, Порта је и за тај случај била уверена да ће јој француски посланик, генерал Андреоси који је био на путу за Цариград, тек поднети погодбе за потпис тачке о интегритету.⁷ Сем тога на Порту је чињен притисак и с друге стране.

Петнаестог априла Енглеска је изјавила да ће, ако Порта ступи у савез с Наполеоном, прекинути све односе с њом и отпочети одмах непријатељства. Тако

⁵ В. А. Уланцић, *Материјали*, стр. 1—43.

⁶ Neumann, *Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères*, II, 358. Уговор о савезу од 2-14 марта 1812.

⁷ *Staatsarchiv*, 11 апр. и 25 маја 1812. Штирмер Метерниху. У последњем писму вели да Порта још не зна да ли је уговор између Порте и Француске ратификован и да Латур-Мобур о томе ћути.

би султан имао да издржи борбу и с Енглеском и с Русијом, и то за Наполеона у чије намере није могао имати потпуно вере. На послетку Порта је нашла да неутралност одговара најбоље њеним интересима; да је њена безбедност у сукобима међу хришћанским силама и да је за њу, изнурену ратом и жељну мира, најбоље да заврши шестогодишњу војну с Русијом и то пре него што Андреоси стигне у Цариград. „Жедан човек не одбија воду која му се пружа“,⁸ говорио је Реис-сфендија, и Порта прими руске предлоге. Петог маја биле су потписане у Букурешту прелиминарије уговора о миру а 16 маја и сам уговор.⁹ Овим уговором решена је и судбина Првога Српског Устанка који је стицајем прилика био везан за исход сукоба између Русије и Порте. Тај факт што је судбина српскога покрета под Карађорђем решена једним међународним актом био је од огромних последица: да се до тога резултата дође устанак је за свога бурног трајања морао проћи кроз радикалне мѐне и тешка искушења.

II

По Букурешком Уговору нова граница између Русије и Турске у Европи ишла је реком Прутом (од уласка у Молдавију) до ушћа у Дунав и левом обалом Дунава. У Азији су границе имале остати како су биле пре рата. Турци су бар тако разумевали тај члан. У два тајна члана уговора ове територијалне одредбе биле су ублажене. Првим тајним чланом Русија се обавезује да добивене тврђаве Килију и Исмаил сруши; другим тајним чланом Порта уступа Русији на Црном Мору, на Кавкаској страни, право превоза између реке Фаза и града Анакре. Петим чланом уговора потврђене су привилегије Влашке и Молдавије које Русија враћа Порти.

⁸ J. E. Driault, *op. cit.*, стр. 661.

⁹ В. А. Уланцић, *Материјали*, стр. 43—69.

Осма тачка говори о Србији. По том члану Порта је имала да узме опет у своје руке сва утврђена места у Србији (тврђаве, шанчеве и др.) и могла их је снабдети посадом, артилеријом и муницијом по својој вољи. Ну с друге стране Порта се обавезивала да да Србима потпун опроштај за прошлост: да при постављању гарнизона води рачун о народној безбедности те да посада не злоставља неправедно народ: да народу на његову молбу подари користи и преимћства које уживају њени поданици у Архипелашким Острвима или у другим привилегисаним областима царевине; да се не меша у унутрашње српске послове и да на Србе налаже само умерен данак који ће примати из њихових руку; најзад да се односно свега овога мора договорити са српским народом.¹⁰ Ова последња обавеза од особите је важности, јер док је цео смисао осме тачке уговора да Порта све што даје, даје по својој великодушности и из властитих побуда и на молбу Срба, дотле се овом последњом одредбом Порти одузима право октроисања и она се упућује на договор и на споразум са својим поданицима.

У основи осми члан Букурешког Уговора представља компромис између легалног стања у Србији и стања створеног устанком. Стање створено у Србији Првим Устанком није имало никакву реалну подлогу: до Букурешког Уговора Србија је била Портинна област у бунтовном стању. Овим уговором пак Србија се, поред свега поштовања султанових суверених права, издваја из Турске Царевине као област с нарочитим привилегијама, постаје политичка јединица, дотадашња

¹⁰ G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, II, стр. 89—90. — Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 280—281, 294. даје варијанте француског и руског текста осме тачке Букурешког Уговора према турском оригиналу. — При тумачењу и варијантима треба испоредити четврту тачку прелиминарије уговора, која је као нарочити, осми члан ушла у уговор. Прелиминарије штампана је Уљаници (*Материјалы*, стр. 50—52). Руски превод осме тачке уговора у Вука, *Скупљ. Историј. Савеса*, I, стр. 125; у С. Милутиновића, *Историја Србије*, стр. 15—16; у Баталаке, *Историј. Срп. Устанка*, стр. 970; српски превод у С. Новаковића, *Васкрс Државне Српске*, стр. 182 по турској верзији; у Ј. Ранка, *Србија у Турска у XIX Веку*, стр. 160, превод с руске верзије. — Дим. Матић, *Јавно Право Србије*, стр. 4.

раја у тој области постаје правна личност. И ако Србија није стављена под руску заштиту, у смислу је самог уговора да Порта мора дати рачуна Русији да је верно испунила обавезе које је на себе примила уговором. „Директни руски утицај прекорачио је први пут дунавску границу“, као што вели Шиман. То су позитивне стране осме тачке Букурешког Мира, које у осталом и чине сав значај његов за Србију.

Ма колико да је овај резултат био на висини политичких прилика у којима је уговор закључен, он се у Србији неће моћи оцењивати с овога историјског становишта, са становишта историјског права султановог над том покрајином: његов ће значај природно бити оцењиван не према легалном и правном стању у Србији, него према провизоријуму који је владао у њој и према очекивању и надама које су народу давале: да ће тај уговор озаконити стање створено устанком.

Осмом тачком Букурешког Уговора негирано је стање које је уговор затекао; ни у најповољнијим приликама тај акт није могао обезбедити оно што је створено под Карађорђем и зајемчити народу користи које је ефективно имао у рукама. Пустити Турке у земљу, издати им сва утврђења, бедеме народне слободе и безбедности, значајне за устанике остати на немилости Турака; о милости се, после толиких увреда и понижења нанесених Турцима, није смело ни мислити. Најзад обим и начин извођења тога компромиса нису били довољно одређени, утврђене су биле управо само прелиминарије те потоње погодбе.¹¹ У такоме стању ствари, где није било ништа тачно разрађено, и кад се дебата имала водити између две неједнаке стране, био је од особите важности факат колико има јемства да ће тумачење појединих одредаба бити у смислу уговора, специјално колико има јемства да ће Порта поступити лојално и да ће правично ући у права која јој даје Букурешки Уговор.

¹¹ В. А. Уљаничкиј, *Материјалы*, стр. 184, 21 септ. 1813, Тешлин. Неспороде Италијанскоме. Императоръ никогда не доускалъ мысли чтобы постановленіе трактата о возвращеніи Сербовъ подъ власть Турокъ могло бытъ исполнено иначе какъ путемъ переговоровъ...

Тога јемства тренутно није било. Русија, која је имала и право и дужност да води рачун о томе, евентуално и да посредује да се до споразума дође, била је савсем заузета својим бригама. Она није могла српскоме питању поклонити потребну пажњу, нити испод руке или јавно управљати одређеним правцем српске кораци: што је најглавније она, заплетена у очајну борбу с Наполеоном, није могла вршити никакав притисак на Порту, која је од вајкада расположена да извлачи све користи из овакве ситуације. То је било лако осетити и предвидети. Разочарање и незадовољство у Србији биће природна последица овакве погодбе.

III

С муком закључен уговор имао је тек да прође кроз тешкоће. У априлу, усред преговора који су довели до овога мира, цар Александар смени Кутузова, команданта Дунавске Армије, и на његово место постави адмирала П. В. Чичагова, у нади да ће он пре и боље привести крају преговоре о миру. Ну нови командант стигне у Букурешт баш кад су потписане прелиминарије уговора. Чичагов више није могао узети преговоре у своје руке, мир је потписан на десет дана доцније, њему је остало само да оштро критикује већ свршени посао. Цар Александар није имао нимало боље мишљење о Букурешком Уговору, и жалио је што Кутузов, кад је толике уступке учинио Порти, није бар утврдио с Портом савез за напад и одбрану као што му је било стављено у задатак, „јер би само тај савез могао извући Русију из незгодног положаја у који је уговором бачена наспрам Срба и словенских народности“.¹² Тај савез имао би за циљ да руска војска

¹² *Сборникъ Имп. Рус. Истор. Общества*, VI, стр. 68. Виена, 2 маја 1812. Александар Чичагову: „Si cette paix se trouve signée, nous acquerrons, sans contredit, de grands avantages dans l'état actuel des choses. Mais il ne faut pas se dissimuler que cette paix présente aussi des inconvénients. Le général Koutousoff a négligé un point très-important; c'est de n'offrir les concessions que nous avons faites dans nos prétentions qu'à condition d'une alliance défensive et offensive. Ce n'est que cette alliance qui pouvait nous dédommager de la gêne que va mettre cette paix dans nos rapports avec les Serbes et les nations slaves si importants pour nous, surtout

преко Србије и Босне нападне Французе у Далмацији. Чичагов се преда сав овоме задатку. И не чекајући ратификацију уговора од стране султана он отпрати у Цариград Италинеког, руског посланика, с упутством да одмах настави дипломатске односе с Турском и да закључи савез за напад и одбрану. У инструкцијама које је дао посланику представљао је да је мир с Портом закључен под тако умереном погодбом једино да се дође до тога савеза. Главне погодбе тога савеза сводиле су се на две тачке: а) да Porta према потреби допусти да руске групе прегазе преко њене територије и б) да се Русија може послужити њеним хришћанским поданицима противу заједничког непријатеља.¹³ У Србији су већ биле чињене неке припреме за дочек руске војске. Чичагов је био уверен да ће савез с Портом улити Србима нове наде, јер су се у томе случају заиста отворали повољни изгледи за њих.

Седамнаестог јуна Италинеки стигне у Цариград и нађе врло неповољно земљиште за своју мисију. Четири пута је тражио аудијенцију од Реис-ефендије и овај Портини министар није хтео да га прими. Најзад 25 јуна добије писмо од Чичагова, које му је све објашњавало. Чичагов је добио у међувремену од великог везира непотпуну ратификацију Букурешког Уговора; султан није хтео да потврди члан о Србима и тајни члан о пловидби реком Фазом.¹⁴ У спроводном писму велики везир је примао на себе кривицу за све ово, тврдио је да у његовим инструкцијама није било речи о тим нератификованим тачкама, и молио је Чичагова да се учине потребне измене у уговору. Очевидно у последњем тренутку Порти се учинило да се могло још што очупати од Русије, јер су обе ове

dans l'époque présente. Si un moyen pouvait encore se présenter pour obtenir l'alliance avec la Porte et la coopération par les Serbes et les nations slaves contre la France et ses alliés, il ne faudrait rien négliger à cet effet. Cependant n'oubliez jamais que ce n'est pas par des complaisances qu'on obtient quelque chose des Turcs.” — Ценор.: *Сборникъ Имп. Рус. Истор. Обш.* XXXI, стр. 282 и др. Рааматрава Брунова о овоме плану.

¹³ В. А. Улиничкиј, *Материјалъ*, стр. 72—74.

¹⁴ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I.* стр. 526—528, објавио је прилог текст тајних тачака Букурешког Уговора.

тачке обухваћене прелиминаријама Букурешког Уговора, потписаним још 5-ог маја, на које је Порта могла пре потписа уговора не дати свој пристанак. Чичагов је у овоме смислу и протествовао код великог везира.

Најзад 30 јуна Италињски је био примљен од Реис-ефендије. На томе састанку била је реч о свима питањима између Русије и Порте. Савез против Француске Порта је одбијала као акт који не одговара интересима њеним. Она не увиђа да је Наполеон њен нарочити непријатељ; и ако о његовим политичким принципима нема добро мишљење, то за њу није разлог да с њим ступи у рат, а нарочито не за љубав Русије, која поред свих својих уверавања да жели одржање Портине отима последњим уговором њене земље и ограничава њену независност. Односно нератификованих тачака Реис-ефендија је био исто тако јасан, рекавши да је султану стало до пријатељства с Русијом, али да му је и неопходно потребно да чува своје националне, политичке и верске интересе, који су повређени пројектираним тачкама о Србији и о реци Фазу. У разговору с енглеским послаником Листоном, Реис-ефендија је био још искренији и отворенији. Опасност од Француске, разлагао је овај Портин министар, само је привремена, докле Наполеон буде живео; после његове смрти вероватно је да ће Француска напустити његове диновске планове и Порта ће бити безбедна; напротив опасност од Русије је стална, јер је њена снага заснована на солидној основи: историја учи да је Русија од времена Петра Великог имала стално непријатељске планове према Турској! И сад, кад је Порта показала најбољу вољу да начини мир, из руских захтева провирују мрачни планови против Порте, такав је захтев о пловидби реком Фазом и захтев у корист Србије. „Тај последњи захтев, рекао је Реис-ефендија — иде правце ка независности Срба и води постепеном образовању многих малих република (држава? républiques) у европским границама Турске Империје; како у њима има велики број хришћана који исповедају исту веру као и Руси, ти ће се Портини поданици свакако користити опасним

примером Срба; прво ће тражити да им Порта да за њихову верност и подчињеност иста права која су добили и Срби место казне за побуну, а доцније они ће већ гледати да својим захтевима даду више важности, користећи се свима згодним приликама које им се укажу; једном речју Порта предвиђа све тешкоће које јој се на пут стављају и, као свака држава, гледа да их предахитри и отклони“.¹⁵

Листон, енглески посланик, на чију су помоћ Чичагов и Италињски много полагали, није хтео да потпомаже ствар о савезу која би Русију довела на Балкан у турске области. Енглеска и ако је била уз Русију сматрала је као свој битан интерес да очува Порту не само од Наполеона него и од Русије. У случају неуспеха руског против Наполеона, Порта би се компромитовала, Наполеон би после рата против ње предузео мере на које може бити одавно помишља, а на штету интереса Енглеске.¹⁶ Не само да у питању о савезу Листон није хтео помоћи Италињског, изговарајући се да Енглеска нема потребну флоту да руски напад на Далмацију помогне с мора, него се показивао осетљив и у питању о реци Фазу, јер је ова концесија обезбеђивала Русији многе користи у Азији, што Енглеској није било у интересу.

Италињски је видео одмах не само да од уговора о савезу нема ништа него да је и ратификација мира стављена у питање. Порта је одбијала да га прима као посланика, док се ствар о ратификацији не сврши.

У том Чичагов добије наредбу од цара Александра да изравна тешкоће око ратификације. Цар је пристајао да ратификује уговор без тајних чланова о Вилији и Немајду и о реци Фазу, остављајући да се о томе накнадно уговара, а да се у остало, у јавне чланове уговора, не дира. Портин пуномоћник Галиб-ефендија није правно никакве тешкоће. Другог јула измењане су ратификације у Букурешту с ограничењем односно тајних чланова, који су остављени за

¹⁵ В. А. Уланицај, *Материали*, стр. 76—83.

¹⁶ *Ibidem*. — *Staatsarchiv*, 5 авг. 1812. Харденберг Листон.

потоњу дискусију. Тако осма тачка, против које је султан протестовао, остане недирнута. Порта се нада да ће, кад Срби остану усамљени, моћи лако изиграти ову тачку како хоће. Ускоро, око половине јула, Чичагов је добио наредбу да напусти и ствар склапања савеза с Портом и да изведе војску из Влашке. Видевши колику огромну војску Наполеон води Александар се решио да концентрише своја средства за одбрану¹⁷ место да их троши у фантастичним и авантуристичким предузећима, као што је била пројектована диверзија против Француза у Далмацији.¹⁸ Око 20 јула Порта је имала у рукама ратификацију уговора. И последњи пут она се питала да ли да прими тај акт или да послуша речи генерала Андреоси, који је стигао у Цариград 13 јула и позивао је у савез с Наполеоном.¹⁹ Ну она се на овој дилеми није дуго задржавала, оно што је главно било за њу то је постигла, очувала је бар нешто од Русије, није допустила пловидбу реком Фазом. Двадесет-седмог јула Порта је примила Италијанског као представника цара Александра и тиме јавно дала доказа да је закључен мир с Русијом. Извештен о овоме Чичагов започне евакуацију Влашке.²⁰

¹⁷ *Сборникъ Имѣ. Рус. Ист. Обществѣ XXXI*, стр. 284. L'empereur Alexandre eut devoir y renoncer, dès l'instant où il comprit que la supériorité des forces dirigées par Napoléon contre la Russie ne permettait point à celle-ci de distraire ses moyens de défense, mais l'obligeait au contraire de retirer promptement des principautés l'armée de Tchitchagoff au lieu de l'engager dans une entreprise chancelante et lointaine.

¹⁸ *Documente Privitoare la Istoria Românilor*, Supl. I, volum. III, стр. 386 и др., стр. 393, мемоар генерала Ланжерона цару од 20 јуна 1812 на Букурешта о овој експедицији. Генерал тврди да је ово његово разлагање уверило цара да треба напустити тај план и повући војску у Пољску.

¹⁹ *Staatsarchiv*, 10 авг. 1812. Штајрмер Метерниху.

²⁰ В. А. Улицкиј, *Материјалн.*, стр. 93.

ГЛАВА II

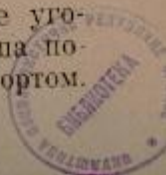
СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ 1812—1813

- I — Порта саопштава Србима VIII чл. Бук. Уговора. — Упутства адмирала П. В. Чичагова Недоби о истоме предмету (3 јула). — Пренераженост у Србији. — Мисија Јак. Ненадовића у Букурешту. — Мисија Марка Ивелића у Србији. — Одлазак српске депутације у Цариград. — Скупштина у Враћевшници (15 авг.). — Излазак руске војске из Србије.
- II — Изјава депутације на Порти и опасност њена по Србију. — Порта шаље депутате у Софију (14 окт.). — Забуна руског посланика односно српског питања. — Разговор депутата с великим везиром у Шумли. — Повратак депутата у Србију (нов.).
- III — Предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Нишу (јан. 1813). — Одговор Челеби-ефендије. — Руски успеси против Наполеона и српско-турски преговори. — Јанко Караџа. Аустрија и Француска драже Порти против Срба. — Наполеонови успеси и Портине припреме против Србије.
- IV — Нови предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Софији (мај). — Одговор Челеби-ефендије. — Позив Карли-Али-паше, рум. валије. Карађорђе да положи оружје. — Карађорђева прокламација народу (21 јуна). — Српске непријатне: материјална неспрема, морална разривеност, повратак султанове власти над Видином.

I

Садржину осме тачке Букурешког Уговора Срби су дознали прво од Турака.

Још нису биле ни измењане ратификације уговора, кад око 20 јуна нишки везир Куршид-паша понуди Карађорђу своје услуге у преговарању с Портом.

Почетком јула он му је писао поново, извештавајући га о садржини осме тачке Букурешког Уговора и тражећи да му пошаље пуномоћнике да о томе преговарају.²¹ Карађорђе је одмах саопштио ове позиве Совету а овај рускоме агенту Недоби и потпуковнику А. Пољеви који је имао за задатак да у Србији припрема све што је потребно за диверзију против Француза у Далмацији. Међутим присуство и рад овога војног агента и бављење руске војске у Србији чинили су те су Срби остали доста спокојни односно Куршидпашиних позива. Чак је Аустрији изгледало да су Срби готови да према њој, као Наполеоновој савезници, заузму непријатељски положај, и да хоће да побуне своје сународнике под њеном владом, те да се из Србије поведе диверзија не само против Далмације него и против Мађарске и Хрватске.²²

Чичагов, коме је снадало у дужност да извештава Србе о свему што се њих тиче, није хитао са саопштењем осме тачке Букурешког Уговора. Знајући добро какав ће утисак тај уговор учинити на Србе он је саопштење одлагао докле је год могао, у нади да ће им дотле моћи саопштити и другу вест која ће ублажити тај рђав ефекат. Та би повољна околност била пројектовани савез између Русије и Порте. Ну како је руски посланик Италињски наишао на тешкоће у Цариграду, а у том су биле измењане и ратификације уговора, питање о саопштењу осме тачке није се могло више одлагати. Кад су Турци похитали да Србима саопште нератификован уговор и да траже

²¹ *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 770. — С. Новиковић, *Васкрс Драгана Српске*, стр. 194.

²² *Staatsarchiv*, 5 авг. 1812. Метерних Штирмеру јавља да је пар издво паредбу Ген. Команди у Славонији „qui porte de ne pas cacher aux Serviens que, s'ils se permettaient la moindre tentative contre nos provinces, nos troupes entreraient dans leur pays et s'empareraient des forteresses pour les remettre sur-le-champ au Grand Seigneur, leur légitime maître. Ces derniers ordres ont été provoqués par la forlanterie que, depuis quelque temps, les Serviens ont mise dans leurs rapports avec nous et par les traces que nous avons découvertes de manoeuvres dirigées en chef par les Russes pour influer sur nos sujets rasciens de la frontière et exciter les peuples de la Croatie cédée et de la Dalmatie à la révolte, par l'espoir illusoire de secours militaires, qui, à défaut de consentement de la Porte de laisser passer une armée par la Bosnie, saurait se frayer un chemin par nos frontières hongroises.”

његово испуњење, о чему је Недоба известио Чичагова, они ће на то наваљивати у толико пре после измена-них ратификација. Тако се Чичагов најзад лати непријатне дужности да Србима објасни њихов положај. „Измена ратификација је свршена, писао је Чичагов Недоби 3 јула. Ова ће вест ускоро стићи у Србију и Турци ће похитати да је распростру што брже могу. Позив који је везир учинио Совету, позивајући га да му пошаље депутате, доказ је колико Турци полажу на то да се дође до неког споразума. Моја је дужност да обавестим српски народ у овој прилици о овоме догађају и ја сам вас, господине, одредио за овај посао, потпуно уверен да ћете ви, држећи се садржине ових упутстава, умети, према вашем познавању месних прилика и благодарећи вашим везама, улити доста мирноће и поверења Србима те да они правилно оцене данашње стање ствари и да им живим гласом представите шта је све руски двор чинио да привремено уреди њихов положај и шта намерава да чини да им обезбеди достојнију и сталнију судбину, чим прилике допусте такве кораке...”

Приложивши уз ова упутства осми члан Букурешког Уговора Чичагов вели: „Међутим ви ћете га саопштити Совету само у изводу, пошто брижљиво измените све оно што је претерано у овом члану и изразе који су употребљени само да би се уледило према источњачком смислу који се употребљава у овим приликама. Оно што нарочито може заплашити Србе то је увођење турских трупа у утврђења њихове земље. Ова мера и ако уговорена не изгледа да се мора остварити. Докле Французи, непријатељи Русије, угрожавају турској територији инвазијом преко Босне, не може се оставити ништавиљу (à la faiblesse ou même à la collusion) турске владе брига да брани тврђаве у Србији. Ова околност и више других које се односе на кризу, која прети целој Европи, навеле су Његово Величанство да предложи Порти савез за напад и одбрану. Једна је главна погодба која ће том савезу служити за основу: она гласи да поданици Турскога Царства буду овлашћени да се лате оружја и да се

искупе под славне руске заставе." Биле су само две могућности, разлагао је Чичагов. Или ће Porta примити савез под овом погодбом, и тада ће Срби остати оружани и прићи руској војсци било да бране своју отаџбину било да ратују онде где прилике захтевају. После свршеног рата и показане храбрости нема тога степена части и народног благостања на које Срби не би имали право. Или ће Porta заведена Французима прићи њима и тада је с њом свршено, сваки уговор тада престаје важити, јер није достојно за цара да штеди једну силу која се баца у наручја његовом непријатељу. У томе случају потражиће Русија сама од Портиних хришћанских поданика оно што Porta није хтела од своје воље да допусти.

Наравно ове „благодотворне намере“ цареве према Србима Недоба је имао да саопшти најповерљивијим личностима и Совету, а они пак, задахнути овим саветима, да оживе народну енергију и да даду духовима импулса у овоме смислу. Срби дакле да изаберу умешне и паметне људе и да их пошаљу у Цариград да преговарају о ономе што је за њих углављено и за што их је везир већ позивао. „Сва је ствар у томе да се добије време и да се штеде Турци. Бог, који никад не напусти праведну ствар народа и Његово Величанство, наш узвишени Господар, коме лежи на срцу српска ствар, учиниће остало.“ Најзад Чичагов је препоручивао Недоби обазривост и нарочито да даје написмено само оно што је строго у духу уговора.²³

Саопштење Недобино поразило је Карађорђа и остале старешине.

Скупштина главнијих старешина, држана 17 јула у Тополи поводом тога саопштења, реши да се пошаље Јаков Ненадовић у Букурешт Чичагову, и да му представи апсолутну немогућност да народ прими погодбе мира утврђене у Букурешту. „Дати им [Турцима] градове и топове у руке и њиховим гарнизонима поверити се не можемо, а особито да они сами о том третирају за нас је опасно, и тако на то со-

²³ В. А. Улаицкић, *Материјал*, стр. 87—90.

гласити се не можемо... Ми с Туркама заједно живети не можемо, нити хоћемо, нити веровати им којим начином можемо а данак или платежни зависити од Порте не одричемо..." Срби су изнели као последњи захтев да руска војска остане у Србији и да им се да потребна муниција докле не сврше преговоре с Портом.²⁴

Међутим, кад је Недоба добио упутства како да тумачи Србима њихов положај према Турцима и како да ублажи рђаве утиске изгледом на савез између Русије и Порте, Чичагову је стигла наредба од цара да напусти идеју о савезу и да поведе што пре војску из Влашке и Молдавије у Русију. Тада је и Чичагову изишла пред очи сва озбиљност српског положаја и очајање у које ће Срби бити бачени. Требало је да се учини један озбиљнији корак у циљу да се Срби утеше и да им се докаже да је потребно да се задовоље оним што је за њих учињено: непримање уговора од стране Срба могло је довести поново до заплета између Русије и Порте. Ову мисију Чичагов повери графу Марку Ивелићу, који је пошао из Букурешта за Србију готово у исто време кад и Јаков Ненадовић за Букурешт.²⁵

Ивелић је имао за задатак да објасни Србима прилике у којима је Русија направила мир с Портом; да их увери о царској милости — чији су видљиви знаци били одличја, која је понео за старешине — и да их наговори да приме мир. У писменим инструкцијама, које је издао М. Ивелићу, Чичагов је јасно казао ову последњу мисао: „Наполеон је ушао у руску земљу. Он је подигао против ње све народе чиј је политички живот уништио јармом своје тираније. Сила је Наполеонова велика. То налаже да она [тј. земља руска] скупи сву своју снагу у недрима империје. Та мера обазривости, коју је диктовао

²⁴ *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, под 17 јулом 1812, бр. 876—879. — Л. Арсенијевић — Баталака, *Историја Српског Устанка*, стр. 971, 17 јуна (sic) 1812. Пуномоћје Јакову Ненадовићу.

²⁵ В. М. Г. Мелаковић, *Калај на Истоку*. Прилог, стр. 36. — *Сломеник*, XXXVII, стр. 141.

здрави разум, и јесте узрок што је закључен мир с Портом и што је извршено све, што је њиме углављено, и што је наша војска изишла из Србије. Без ове потребе друге намере и други ратни планови осигурали би судбину Србима. Ово треба одложити до других времена. Потребно је пре свега изагнати непријатеља из Русије. И сами Срби, верујући у светињу обавеза свакога сина према својој отаџбини, нека расуде, да ли би лепо било да употребимо нашу силу на то, да заштитимо њихову земљу место да летимо у сусрет непријатељу који грози нашој властитој отаџбини. Ми остављамо сада Србе да бисмо се сјединили с браћом која се боре за славу монарха и отаџбине наше, да бисмо Русији сачували политичку егзистенцију у Европи која осигурава Србима опстанак на који они имају неоспорно право. Чим уверите вођа српскога народа да је ово истина, вама ће бити лако да представите у правој светлости помоћ коју ћемо ми, и поред тешких прилика, указати за сада српској нацији, као што је то означено у члану уговора о миру који се овде прилаже. Разумност захтева да се они користе њиме не раздражујући Турке. Треба бити с њима у миру. У противном случају они се могу одлучити на нови рат противу нас и тражити помоћ од Наполеона. Такав незгодан прекид [с њима] могао би уништити све српске наде, и зато је неопходно потребно да уговор о миру буде у сили. Главни је циљ у томе да се с Турцима тако поступи, да Срби сачувају сву своју моћ и средства, којима би се користили ради ослобођења од турскога јарма, када прилике то допусте. Што се тиче унутрашње управе Србијине према уговору, о томе ће се споразумети Србија с Портом. Ја мислим да тако исто треба поступити и што се војске тиче, тј. да Турци не уђу у српске тврђаве пре него што народни депутати донесу у Цариграду с министарством отоманским одлуку о томе, како треба те тврђаве да буду враћене. Ако та мера буде примљена, г. Италињски може радити за њих [тј. Србе] и гледати да добије за њих што више времена. Назад ако се не нађе основаних разлога да се извршење

трактата, што се тиче ове тачке, одложи, тада треба гледати да број и квалитет гарнизона у свима правцима буду Србима повољни. Ови детаљи довољни су Вашој Светлости, да бисте се могли споразумети са Србима и показати им, колико се ја старам за њих због верности коју су показали, и њихова садашњег положаја²⁶.

Двадесет-осмог јула Ивелић дође у Тополу и нађе Карађорђа и чланове Совета одвећ сетне и патмурена лица. Кад су поглавари чули поруке Чичаговљеве о тешким приликама, у којима је била Русија, о милости и расположењу царевице према српском народу и уверење да ће се о томе уверити кад буде Наполеон истеран из Русије, њихова се лица разведре, и Ивелићу је било тешко наћи израза да опише ускићење и спокојство које је њима овладало. „Њихова патмурена лица обасја радост и спокојство и Врховни Вожд осећаше се несрећним што не може да обрне своју војску против оног непријатеља, који не да мира његовом покровитељу“²⁷. Ну Ивелић је, да би Србима казао што пријатније ствари, очевидно својим обећањима навео Србе на погрешне закључке. Карађорђе је разумео његов говор као да ће руски цар, чим сврши с Наполеоном, „перву помоћ Србима дати и обещанија своја во исполненије привести“²⁸. За Карађорђа и Србе дакле било је главно одуговлачити преговоре с Портом и добити времена докле Русија не сврши с Наполеоном, а у руску победу Србин није никад сумњао. Другога августа буду послати депутати у Цариград „за поговарати с Диваном и узнати вољу султана и намереније с нама.“ Тако су дакле Срби, место да ступе у озбиљне преговоре и да свима начинима гледају да отклоне опасност од себе, почели врло опасну игру у намери да преговоре одуговлаче: депутати су послати само да сондирају

²⁶ *Своменик*, XXXVII, стр. 141, 16 јула 1812, Букурешт. П. Чичагов Ивелићу.

²⁷ В. М. Г. Медкович, *Први Српски Устанак*, стр. 50. Изводи из Недобних и Ивелићевих писма. — *Исти, Галај на Истоку*. Прилог, стр. 36. — *Своменик*, XXXVII, стр. 144—145.

²⁸ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 153. Карађорђево причање.

Порту о њеним намерама односно Србије! За ово је Карађорђе доцније бацао кривицу на Ивелића, тврдећи да је он заповедио депутатима „по совету господина графа [тј. Ивелића]... мир скоро не закључавати, по разговоре и време продолжавати, докле би се обстојатељства Русије поправила“.²⁹ Кренувши се на пут депутати понесу Карађорђеове препоруке за Куршид-пашу нишкога везира, за Мустафа-Челеби-ефендију софијског назира и за Италинског рускога посланика у Цариграду.³⁰ Обраћајући се Италинском Карађорђе вели: „Павле Василић Чичагов својим писмом од 14 о. м. извештавајући ме о закључењу мира међу Руским Двором и Отоманском Портом, којим за Србију није ништа закључено, упућује и мене и српски народ Порти, да ступимо с њом у преговоре о уређењу нашег благостања. И ако смо ја и народ непријатно дирнути што смо, поред обећања добивених с руске стране, и после деветогодишњих мука и јуначких дела за веру и слободу, остављени једино Божијем Промислу, ипак у данашњим приликама и стању народа, по упутству добивеном од напред споменутог господина адмирала, шаљући у тај крај народне депутате Светој Порти, тврду наду полажем на Вас, премилостиви господине, јер сам извештен да је крајње решење судбине наше поверено Вашем Високопреваходству; зато Вас и најпонижније молим да их примите под Вашу заштиту и Ваше покровитељство и да будете добри те да својим заузимањем за њих код великог султана изградите опетанак и благостање народу, који се безграничном приврженошћу показао да је достојан покровитељства сверускога господара“.³¹ Тај факат што су их Руси упућивали на Турке да се погађају, Срби су тумачили као да је то само с тога што за њих није ништа уговорила, не водећи рачуна да је уговором утврђена основица тих преговора.

Док су депутати путовали у Цариград с оваким ин-

²⁹ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 153.

³⁰ *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 891—894. Под 1 авг. 1812.

³¹ В. А. Улшинскиј, *Материјалс*, стр. 96. Писмо Карађорђево.

струкцијама и порукама да у Букурешту за Србију није ништа закључено, докле се у Србији закључење тога мира свечано прослављало и правиле изјаве благодарности и пристајања на оно што је за Србију учињено. Првога августа, одмах по Ивелићеву доласку и по његову совету, Карађорђе позове све старешине да дођу 15 августа на скупштину у Враћевшницу. На тој скупштини Ивелић се показао старешинама као изасланик рускога цара, и говорио им је у истоме смислу као и Карађорђу. Одушевљење је било велико, закључење мира је прослављено свечано. На обеду је било наведесет лица; уз пуцњаву топова пало је много здравица у цареву здравље. Шеснаестог августа Карађорђе, по жељи старешина, заповеди им да се искупе на једно место близу манастира и да направе круг а иза њих да стане неколико батаљона војске, који су били доведени за ову свечаност. Тада Вожд узме са собом Ивелића, стане усред тога круга и заповеди секретару да гласно прочита акт, на који треба да се потпише скупштина, како народ прима осми члан Букурешког Уговора, и како обећава да ће и даље чинити оно што буде угодно рускоме двору. „Тек што се прочита овај предлог, загрми глас општег пристајања које се опет, по српском обичају, потврди заклетвом.“ Затим је служено благодарење и при певану „многаја љета“ цару Александру пуцано је из топова.³²

Овај службени оптимизам био је тренутан; његовој појави допринео је много пријам, који су српски депутати нашли код Куршид-паше у Нишу. По Ивелићеву наваљивању Карађорђе је послао нарочиту захвалност Куршиду због овога. То је писмо однео Ивелићев ађутант Савић, који је продужио после пут за Цариград.³³

Међутим народу је очевидно било хладно око срца. Руска је војска по заповести Чичагова, око Пре-

³² В. М. Г. Медакович, *Прег Српски Устанак*, стр. 50. Извод из Ивелићевих извештаја. — *Исти, Казај на Пејоку*, Прилог, стр. 38—39. — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 154. — *Својеник*, XXXVII, стр. 145. — *Истор.*: Лазар Арсенијевић, *Историја Срп. Устанка*, стр. 939.

³³ *Kriegsarchiv*, 12 sept. 1812, П.-Варадн. Хилер Двор. Пат. Behy.

ображења, изишла из Србије на Груји у Влашку,³⁴ поневши са собом „половицу срца народњег и сву надежду Србина одржати се моћи за овда сам својом снагом“.³⁵ Жалост и слутњу пису могли разбити ни Ивелићева мисија, ни пригодна јеванђеља читана руским свештеницима при молетствију за срећан пут. Руска војска из Шапца и Београда пред полазак била се искупила на Врачару³⁶ и свештеник је читао јеванђеље од Јована, главу 14. „Да не смушајет се срце ваше, ни устрашает. Слншасте јако аз рјех вам: иду и приду к вам!.. Јако љубљу оца и јакоже заповеде мње отац, тако творју. Востаните! Идем од сјуду!..“ Ови стихови говорени су велегласно, добошари и музиканти очекивали су последњу реч као команду, после које загрме добоши и музика и војска се крене, праћена благословом и сузама српским.³⁷ Оваким и сличним изливима туге испраћена је руска војска из целе земље. „Наше трупе, писао је Чичагов цару, напуштајући Србију, биле су испраћене сузама и сваковрсним доказима правога братства. Народ им је давао с једне станице на другу кола, храну и вино... Овај је народ, Величанство, право благо за нас. Ја нећу ништа пропустити нити штедити да га и даље одржавам у том племенитом расположењу. Они не изговарају ваше име другојаче до *наш цар Александар*...“³⁸

II

Седмог септембра депутати су стигли у Цариград. Понашали су се према упутствима, тј. као да у Букурешком Уговору није ништа закључено за Србију, и говорили су на Порти да пису дошли у Цариград да праве какву погодбу већ само да се обавесте о

³⁴ С. Поваковић, *Васкрс Државе Српске*, стр. 199.

³⁵ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 11.

³⁶ код данашњег Споменика јунацима изгинулим при ослобођењу Београда.

³⁷ А. Протић, *Новелница Карађорђа Петровића. Споменик*, XIX, стр. 25.

³⁸ *Срп. Књижев. Гласник*, књ. III, стр. 353.

Портиним намерама односно Србије.³⁹ Овакво држање дошло је Турцима као поручено: одбацујући Букурешки Уговор, Срби су се стављали изван његове заштите. Порта је хтела да извуче из тога корист те да Србима наметне своју вољу: ако дође после до објашњења с Русијом, она ће набацити кривицу за предузете насилне мере на Србе, јер није било легалног основа за погодбу пошто пису хтели да поштују оно што је за њих било уговорено у Букурешту. Положај Србије био је врло опасан, у толико опаснији, што се компромитовала као савезница Русије, с којом је тада Аустрија била у рату. Срби су само на аустријском земљишту могли добити прибежиште ако се нађу у невољи од Турака. На Хилеров извештај из Варадина од 29 августа да Недоба намерава, у случају опасности од турске инвазије, да пређе у Панчево, из Беча су издате наредбе да се не пушта на аустријско земљиште!⁴⁰ Другим речима Недоба је имао да падне у шаке Турцима.

Међутим Порта се непрестано колебала. Кампања против Букурешког Уговора развила се после његове ратификације. Тек после закљученог мира Штирмер је енергично развио интриге с француским послаником, јер дотле није имао одлучна упутства.⁴¹ Аустрија је живо критиковала Порту што је примила тако тешке погодбе и уверавала ју је поверљиво о чистоти својих намера; износила је како она, Аустрија, није никад хтела да прими погодбу ни с Француском, ни с Русијом на Портин рачун, и да Порта безразложно зазира од овога савеза између Аустрије и Француске, који је управљен само против Русије. Најзад, као највећу тајну, Аустрија је изјавила да ће као накнаду добити Илирске провинције.⁴²

³⁹ *Гласник Срп. Уж. Друштва*, IV, стр. 154. — В. А. Уловићкић, *Материјали*, стр. 101, 18 окт. 1812. Италијски Ружданову.

⁴⁰ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., 10 септ. 1812. П. Варадин. Хилер Двор. Пат. Већу. Одговор Двор. Пат. Већа од 19 септ. и Метернихов од 11 окт., да се не пушта на аустријско земљиште.

⁴¹ *Staatsarchiv*, 31 јула и 5 августа 1812. Метерних Штирмеру.

⁴² *Staatsarchiv*, 25 авг. 1812. Штирмер Метерниху вели да је по његовој заповести од 18 пром. саопштио Порти: „que nos vultes d'indemnité

Генерал Андреоси удвојно је такође иптриге, чинио обећања Порти и позивао султана да развије пророкову заставу против Русије. Међутим Наполеонови курири доносили су често вести с бојног поља док најзад око половине октобра није дошла вест да је Наполеон ушао у Москву. Порта је с муком одолевала овим искушењима, не толико из радости колико из страха од Наполеона. „После Русије доћи ће ред на нас,“ говорили су Турци.⁴³ Колебајући се између страха и од Русије и од Француске Порта се задржала опет на средини; према ситуацији она је нашла за најбоље да свршује своје послове.

У циљу извођења своје политике Порта упути 14 октобра српске депутате у Софију Мустафа-Челеби-ефендији, који је био наименован пуномоћником за српске послове. На тај начин Порта је хтела да води преговоре што даље од рускога посланика, који је у Цариграду покушавао да упути Порту на правилан и помирљив пут у преговорима и био готов на посредовање. Рускоме посланику пак Реис-ефендија саопшти изјаву Срба да они не знају ништа о Букурешком Уговору и да су само дошли да се распитају односно парочите погодбе између њих и Порте. Најзад Порта је свуда распрострајала глас о умерености свога пуномоћника, о својој доброј вољи да се дође до споразума са Србима, и о сумњи да ће Срби изићи на сусрет њеном добром расположењу. Италинеки је још веровао у добре намере Портине, и био је у великој забуни односно српске изјаве, јер је схватао њену важност. Био је забринутији у толико више што се Портино саопштење слагало с писмом Карађорђевићем, које му је било достављено од депутата, и у коме му Војд вели да у Букурешком Миру није ништа уговорено односно Србије. Имајући овакво писмо у рукама, Италинеки није могао помислити да је изјава српских депутата само политичка мера, односно грубо лукавство, да се добије време. Депутати пак за свога бављења у Ца-

pour les frais de la guerre et d'agrandissement portent exclusivement sur les Provinces Illyriennes." — Испор.: Neumann, *Recueil des traités*, II, 358. — Metternich, *Mémoires*, II, 438. — В. А. Улаицић, *Материјали*, стр. 98—100.

⁴³ J. E. Driault, *Napoléon en Italie*, стр. 661.

риграду нису покушавали да ступе с њим у везу, јачачно из страха да се не компромитују у очима Портиним.⁴⁴ Праћени Баки ефендијом,⁴⁵ који је био наименован за помоћника Челеби-ефендији, депутати, на путу за Софију, дођу у Шумлу и изиђу пред великог везира. То је био онај исти Куршид-паша који их је почетком августа врло предусретљиво примио у Нишу; он је крајем истог месеца постао великим везиром. Подаривши Куршиду велико везирство султан је изречно напомињао у ферману да му је то награда за трудно сузбијање српскога устанка.⁴⁶ Призор који су депутати видели у војном стану везировом није био добро предеказање за њихову мисију. Тело Димитрија Мурузија, који је играо знатну улогу у закључивању Букурешког Уговора, лежало је без главе пред чадором Куршидовим.

Велики везир примио је депутате срдито, казао им да Срби морају предати тврђаве, положити оружје и бити раја, као што су били пре устанка, и тврдио је да је то смисао Букурешког Уговора односно Србије. У противном случају претио је да ће Србију раскопати и народ одвести у ропство. И ако из смисла уговора излази јасно да народ, предајући се Турцима у руке, има право на извесно јемство за своју безбедност — јемство које би се могло састојати на првом месту у оружју које је народ имао у рукама. — Турци су тражили безусловно разоружање народа. Такви су били гласови које су депутати донели у Србију у новембру месецу.⁴⁷ Пу ефекат овога црног извештаја био је јако парализан с друге стране. У Србију је

⁴⁴ В. А. Улаицић, *Материјали*, стр. 96, 100—102, 115. Писма, која су имали за Италинеког, депутати су предали поручнику Савићу који их је стигао у путу и пре њих дошао у Цариград.

⁴⁵ Баки-ефендија умро је у Шумли од колере.

⁴⁶ Andréossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace*, стр. 187. Франц. превод фермана: „Je t'ai élevé au suprême vizirat pour récompenser le zèle et la constance avec lesquels sacrifiant ton repos et la tranquillité tu as depuis quelque temps employé tous tes efforts contre les Serviens et tu leur as opposé une digue insurmontable.“

⁴⁷ В. А. Улаицић, *Материјали*, стр. 115, 17 дек. 1812. Карађорђе Нездоби — Испор.: *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, стр. 1028—1029, под 26 нов. 1812.

стигао глас да се Наполеон повлачи из Русије. „Нека Свемогући Бог да да Руси победе па је и Срем наш!“ узвикнуо је заповедник града Шапца.⁴⁸

III

Пропаст Наполеонове Велике Армије била је поздрављена у Србији с великом радошћу; изгледало је да се над Србијом небо ведрѝ. У јануару 1813 под тим утисцима српски депутати однели су Портином пуномоћнику Челеби-ефендији у Ниш погодбе примирења. Ну те погодбе нису одговарале смислу осме тачке Букурешког Уговора: њима се нило па то да се од Србије, у тадашњим њеним границама, начини аутономна кнежевина над којом би владао Карађорђе под врховном влашћу султановом. Та би зависност била оличена: у данку који се имао утврдити одсеком; у становању једнога везира с извесним бројем Турака у Београду и у војној помоћи коју би Срби давали султану против сваког непријатеља. Ово се последње паравно односило и на Русију „из нужде“, јер су Срби гледали у главноме да време прође „само док Руси с Французима сврше,“ а после ће све лакоћи!⁴⁹ Депутати су провели у Нишу шест дана без успеха у преговорима. „Срби да буду раја Турска као што су и пре били; и турско владање у Србији да буде као што је и пре било; који Србин турска раја неће да буде, из Србије нека изађе и куд хоће нека иде!“ На то су се сводили захтеви Портиног комисара. Узевши написмено српске захтеве Челеби-ефендија дода још да ће их послати султану и да ће његов одговор послати у Србију. Српски захтеви изнесени су у Цариграду руском посланику као доказ да Срби апсолутно одбијају да се подчине ономе што је за њих уговорено у Букурешту.⁵⁰

⁴⁸ F. von Demelitch, *Metternich und seine auswärtige Politik*, I. стр. 665.

⁴⁹ *Држ. Арх.* К. К. Турска. Доказак. Примедба Гаприла Николајевића, који је био у депутацији, и који је 1818 забележио српске понуде и одговор Челеби-ефендије. — Испор.: *Голубина*, V, стр. 234.

⁵⁰ В. А. Уляницкий, *Материалы*, стр. 139—140.

Поред све величине руских успеха над Наполеоном положај Србије постајао је тежи, и Порта се показивала безобзирнија. Пропаст Велике Армије није значило да је то и пропаст Наполеонова; он је још био силан и страшан. Александар I није послушао савете већине својих генерала, који су му говорили да даље разрачунавање и гоњење Наполеоново остави Европи, која је стењала под његовим јармом; гњеван на Наполеона он је послушао савете пруских патриота Арнта и Штајна. Шеснаестог фебруара начињен је у Калишу уговор између Русије и Пруске, крајем марта отпочео је рат савезника за ослобођење Пруске у којој је Наполеон имао знатну војску. Тако се руски цар ставио на чело антинаполеоновског покрета, који је одстрањивао Русију од циљева чисто руске политике. Ну успеси савезника нису дуго трајали, Наполеон их потуче код Лицена (20 апр.), уђе у Дрезду (26 апр.), потуче их поново код Бауцена (9 маја) и они се морадеше повући у Шлезију. Победо Наполеонове запренастиле су његове непријатеље; судбина Европе у овом тренутку била је у рукама Аустрије, која је напустила француски савез после Наполеонове погибије у Русији. Колебајући се међу завађеним странама Аустрија је гомилала своју војску у Чешкој. Најзад (23 маја) она наведе Наполеона на примирје, 13 јуна приђе коалицији, а после неуспешних преговора на конгресу у Прагу (16—29 јула) и она објави рат Француској (30 јула). Још почетком јуна Енглеска се обвезала према Русији и Прусској да их повцем помогне.

Ова борба и заплети оставили су и даље одржене руке султану. Међутим Портин овлашћени извештач о руско-српским односима, влашки кнез Јанко Караџа, слао је о Србима извештаје, који су чинили најмучнији утисак на Диван. По њему Русија подстиче Србе на отпор само да би српско питање остало отворено за цене мрачне умишљаје против Порте док не сврши посао с Француском; она тамо шаље емисаре у томе циљу, и ту скоро послала је једнога угледног калуђера; са Србима треба што пре свршити, саветовао је Караџа, док се не сврши борба с Француском, а то ће

ускоро бити.⁵¹ Он је тврдио да су његови извештаји апсолутно тачни, и да је све те тајне податке о руским интригама добио за новац од секретара рускога консула у Букурешту. Порта није ни за тренутак сумњала у истинитост ових извештаја: она је Италинеком, који је непрестано радио да је упути на помирљиве мере и нудио јој своје посредовање, отворено пребацивала бављење Недобино у Србији и слање ових духовних лица, што све одржава Србе у непокорности. Доказ су за то: њихове погодбе, које стављају Порти без обзира на VIII тачку Букурешког Уговора.⁵² Ни сам аустријски интернунцус није сумњао у Караџине извештаје⁵³ и само је жалио што Порта, после оваких доказа, не поступа енергично.⁵⁴ Међутим међународне интриге нису престајале. Оне су се врзле и око српског питања. Француски посланик је непрестано дражио Порту присуством рускога агента у Србији; Аустрија, суревњива на руски утицај у Србији, такође је преко свога посланика неуспех преговора између Срба и Порте приписивала саветима Недобиним. На ове интриге надовезале су се интриге на Дивану у ком је била читава странка, којој је било у интересу да велики везир не дође у Цариград и за то му је требало ваћи посла на неком крају царевине. Напротив велики везир Куршид-паша нагињао је споразуму с Италинеким односно српског питања. За све ово време Порта је гомилала своју војску и чинила ра-

⁵¹ *Staatsarchiv*, 2 и 9 демази-ул-еведа 1228 (21 и 28 апр. 1813). Ј. Караџа Масуд-ефендија. У последњем писму ижеа пише: „Or, il ne serait pas de la prudence de perdre un temps aussi précieux, surtout au moment où les Serviens, comme je viens de le dire, désespèrent de tout secours étranger. La chose parle d'elle-même; c'est le vrai et unique moment propre d'exécuter les projets que la Porte peut avoir formés contre la Servie.“ — На једнога Караџиног писма види се да му се Караџеђе обраћао за посредовање на Порти, и да му је он препоручио покорност, а Караџеђево писмо пак послао је Порти с молбом да му не поверава овакву мисао.

⁵² В. А. Улманцић, *Материјали*, стр. 162.

⁵³ *Staatsarchiv*, 11 маја 1813. Штирмер Метерниху.

⁵⁴ *Staatsarchiv*, 25 маја 1813. Штирмер Метерниху. „Cet objet (Србија) occupe aujourd'hui la Porte de la manière la plus sérieuse; mais, malheureusement, elle ne sait jamais rien faire à temps. On fait de grands préparatifs contre la Servie, et il paraît qu'on n'a ni vivres ni munitions.“

зне припреме у близини српске границе, представљајући и даље руском посланику како Срби неће да чују за Букурешки Уговор и одбијајући његово живо наваљивање да посредује између ње и Срба. Порти је све више излазила пред очи могућност и право да се тачка о Србији изигра. И ако је руска војска изишла из Србије, Влашке и Молдавије, на другој страни, у Азији, Руси су задржали готово сва своја освојења, користећи се неодређеношћу шесте тачке Букурешког Уговора, која говори о повраћању „освојених“ градова, према чему су Руси тумачили да могу задржати све оне градове и области које су биле под Портиним протекторатом и које су им се добровољно подчиниле — Грузију, Мингрелију и Шугарел.⁵⁵ Незадовољство и гњев султанов били су на врхунцу услед оваког тумачења уговора.

Наполеонова победа код Лицена и његов улазак у Дрезду улили су Порти више одлучности.⁵⁶ Глас о победи код Бауцена који је стигао у Цариград 29 маја још је више ослободио: Порта се радовала исцрпљености Русије⁵⁷ и српско питање на Дивану постане предметом непрестаних саветовања, по целој царевини послате су наредбе да се сва војска крене српским границама. Петнаестог јуна стигао је глас у Цариград о примирју које је Аустрија наметнула Наполеону и о зближењу Русије и Аустрије. Порта се поплаши јако изгледом на конгрес, такав скуп могао би довести до мира међу хришћанским државама што њој није било у интересу; специјално пак она се побојала да српско питање не буде изнесено пред тај ареопаг. Великом везиру издата је одмах заповест да пође из Једрена у Софију где је била војска већ прикупљена.⁵⁸

⁵⁵ Види о овоме изаткутом тумачењу Богдановића, *Историја царствованија императора Александра I*, Т. III, стр. 163. Румјанцов је писао у августу 1812 главном заповеднику у Грузији да је Русија дужна да врати Порти, на основу Букурешког Уговора, само оне области које је заузела „силоу оружја“ а не и оне „којима... добровољно нам покорилис.“ Пешор: Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 279, примедбу 2.

⁵⁶ М. Гавриловић, *Историја из Царских Архива*, стр. 772.

⁵⁷ *Staatsarchiv*, 10 и 25 јуна 1813. Штирмер Метерниху.

⁵⁸ *Staatsarchiv*, 10 јула 1813. Штирмер Метерниху. — В. А. Улманцић, *Материјали*, стр. 164, 177. 1-13 јула Италинеки графу Неселроде. — М. Гавриловић, *Историја из Царских Архива*, стр. 778.

IV

Почетком маја Челеби-ефендија затражи од Карађорђа да му опет пошаље депутате за преговор. Карађорђе се одазове одмах овоме захтеву; 11 маја депутати су отишли у Софију; тамо је био тада Портин пуномоћник. Српски предлози и овај пут нису били у духу Букурешког Уговора изузев прву тачку, којом је тражено да се народу остави ситно оружје: Срби нису пристајали на повратак оних Турака, који су пре устанка живели у Србији, осталима пак допуштали су насељавање само по градовима, и најзад хтели су да ограниче број Портиних гарнизона по тврђавама и паланкама, итд.⁵⁹ Портин комисар остао је при ономе што је тражио у Нишу у јануару. Нове српске захтеве пак опет упути у Цариград с обећањем да ће одговор кад дође послати у Србију.

Одговор није дуго чекао. Ускоро румелијски валие Карели-Али-паша, коме је већ било поверено да поведе турску војску против Србије, позове Карађорђа да по Букурешком Уговору положи оружје, иначе има наредбу да га на то силом натера.⁶⁰ Сукоб је био неизбежан. Двадесет-првог јуна Карађорђе је издао прокламацију на народ да војна почиње. У прокламацији Карађорђе је изнео циљ устанка, успехе српскога оружја и зауставио се нарочито на миру у Букурешту, изложив српске захтеве Порти: „да ми по нешто цару турскому оцеком на годину дајемо, а да смо сами за себе, и да се Турци међу нас не мешају, и да се не насељавају нити у градове нити у паланке, и да буде један царски човек међу нама с којим ћемо сва дела управљати.“

„И тако су искали људе од нас у Стамбол да се нама таква правница донесе од цара, на које смо ми наше људе и послали и цар турски дао све како што

⁵⁹ В. А. Улашницкиј, *Материјали*, стр. 172. — *Голубица*, V, стр. 234—243.

⁶⁰ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 163. Писмо Карели-Али-паше, дат. у Нишу маја 1813. — В. А. Улашницкиј, *Материјали*, стр. 173. — Испор.: *Деловод. Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1651, 1679, 1680.

смо и ми искали, но јаничари, касабалије, спаије, и паланчани нису хотели укабулити, но искали ово од нас да учине, да нам узму све градове и топове, у градове војске да се напуне, по паланкама Турци да се насељавају, а најпосле што никада није било ишту и оружје да нам узму, и то су све преко царске воље искали, и да им будемо подножје горе по што смо и били, но на то се наши посланици нису хотели согласити, јербо су знали да народ на то престати неће, и када би се до тога упустили да смо живот и главе изгубили, а по вољи царској давали су блага, колико су искали од царства, и да буде један царски човек међу нама с којим ћемо сва дела управљати, и на то се јаничари, касабалије, спаије и паланчани согласити нису хотели, но скочили на цара и ту је велика кавга била, из тога су и посланици наши без надежде дошли, и цар турски рекао им је: *Ја на вас војску подизајти нећу, а касабалије, спаије и паланчани сами не могу вам ништа учинити, но се од њи браниће, као и до сада...*

Оваквим тврђењем у које, у осталом, нико није веровао, Карађорђе је хтео да ослободи народ и да га увери да „царска сила на нас поћи неће.“ Много је утешници био део прокламације где су изложена средства за одбрану. „Сами топова војени 130 имамо по војскама у држави нашој, и седам градова камени и тврди, то смо све с храбростију нашом задобили, и 40 градова гранични имамо, које смо сами с војском нашом оградили, у којима војске наше и данас стоје, и који су сви Турцима познати, и око њи крв своју пролили, и никад их отети нису могли, и неће и лако нигда ни отети, имамо их са чиме бранити; војске доста и чебане, и сваке друге потребе војене по градовима имамо, можемо се и за 10 година бранити док у том и помоћи добијемо, или какова мира учинимо, а сами нећемо ни пол године бити, него ћемо помрћи добити.“

„Тако браћо наша, ја вас опет позивам да сви на ноге устанете и оружје подигнете на непријатеља, који на нас пође, да се са оним бијемо, а ми ни на кога

полазити ни наступати нећемо, а који би на нас пошао да се од онога бранимо, и боље је у својој вери и на своме отечеству и умрети, него веру своју погазити: зашто у светом Евангелију говори: ако праву веру имаш, то и спасен будеш, дакле боље је у својој вери умрети него пред Богом и пред народом осуђени бити, а Бог всемогући хоће нам помоћи.“

„Ја се уверавам на усрдије ваше, које имате к православној вери и отечеству и на храброст вашу, коју сте до данас показивали да труда поштедити нећете и крви своје пролити, за љубав вере и отечества и потомства нашега.“

„А Бог всемогући велика је надежда, ја велим да и ви сви рекнете: О, Боже всемогући, обрати милосрдне очи твоје на благочестије и церков твоју. Амин. Боже всемогући, не утри твоје благочестије. Амин. Боже, помилуј и охрабри Народ Српски и срца синова српски. Амин. Боже всемогући, разори и победи силу турску, која је наумила разорити благочестије твоје. Амин. Боже наш, помилуј нас. Амин.“⁶¹

О Петрову-дне сва је војска изашла на границу: народ је склоњен у збегове; расписана су молепствија и бденија за победу над непријатељем.

Међутим Срби нису били спремни ни материјално ни морално за борбу која им је предстојала. У земљи је била разривеност услед политичких трзавица које су почеле 1807 године; државни преобразај од 1811 године није одговарао потребама земље, која је још у револуцији;⁶² велике војводе, чији је ауторитет био неопходно потребан за одржање и буђење енергије у једном народу, који има још примитивне појмове о отаџбини и патриотизму, биле су одвојене од народа или протеране из земље. Најзад стараховито осећање усамљености, које се осетило одмах по одласку руске војске. Све је то произвело незадовољство, малаксалост и малодушност. Прокламација Карађорђева није могла пробудити полет и одушевљење.

⁶¹ *Голубица*, V, стр. 264—269. — М. Петровић, *Финансије и Уставне нове*, прво изд., I, стр. 190—193.

⁶² С. Новиковић, *Васкрс Државе Српске*, стр. 212—216.

Последња Карађорђева намера, која је најбоље одговарала озбиљности положаја и неједнакости српске снаге према турској, намера да се одбрана концентрише само на планинске позиције, а не да се развлачи дуж целе линије пограничних шанчева, пропала је. Карађорђе је, не без горчине и јеткости, попустио гледишту Младена Миловановића, коме је био поверио организацију земаљске одбране. Младен је био за то да се бране погранични шанчеви, уверен да ће се српска војска моћи одржати и да ће, у најгорем случају, Руси на време притећи у помоћ. У овако судбоносним тренутцима, прецењујући народну снагу, он је узимао у обзир и хиотетичну интервенцију Русије.⁶³ Градови су пак били тако запуштени и без хране и муниције да је у њима одбрана била немогућна.⁶⁴

Ну најгоре је било што је Карађорђе био изгубио саевим присуство духа: он није имао више вере ни у себе, ни у народну снагу; пропаст Србије за њега је била очигледна, фатална. И он се, као и народ, осећао очевидно очајан и заморен толиким напорима, који нису, по њихову мишљењу, донели никакав резултат. Још почетком 1813 године Карађорђе је био решен да се сели из земље и да иде у Русију са свима онима који би хтели поћи с њиме. То би била права сеоба, какву је српски народ видео крајем XVII и почетком XVIII века. Тридесетог марта, на Карађорђеву молбу, Недоба је о томе известио Италиског; у тренутку кад је растурена прокламација у народ да се спрема за борбу Карађорђе је распитивао Недобу: шта је с одговором односно његове сеобе у Русију.⁶⁵

⁶³ *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1650. — *Држ. Арх.*, Мин. Просв., 1841. Причање Петра Јокића.

⁶⁴ В. М. Г. Медкович, *Први Срб. Устанак*, стр. 59. — *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 13 окт. 1813. Сигентал Двор. Раг. Бѣгу. Муниција којом је Карађорђе располагао у Београду износила је „83 Verschlage mit Infanteriepatronen“ и „3 Fasschen Kanonenpulver.“ И то је Карађорђе поклатио Аустрији. Червенка је послао чамце који су ту муницију пренели, и уз то један двофунтови и један једнофунтови топ.

⁶⁵ В. А. Уляницки, *Материјали*, стр. 172. 23 јуна 1813. Недоба Италиском „Верховниј вождь спрашивал меня: получилъ ли я отвѣтъ отъ В. Пр-ва на донесеніе мое отъ 30 марта, т. е. касательно желанія его ве-

Једна од неповољних околности за Србе била је и та што је Porta успела да приволи Мула-пашу, који је заменио Пасван-огла у Видину, на предају (око 1-ог маја 1813), те су тиме Срби изгубили не само свентуалног савезника, него је омогућено оперисање турске војске с те стране.⁶⁶

решити се въ Россію. Прошу веспокорѣнше почитать меня онымъ.“ — Испор.: В. М. Г. Медаковића, *Први Српски Устанак*, стр. 52. Извод из Недобина писма од 17 маја 1813.

⁶⁶ *Staatsarchiv*, 1 јуна 1813. Штврмер Метерниху јавља да је Мула-паша стигао у Цариград и да станује у кући у Скугарама, која му је од то одређена. — 25 авг. 1813 него јавља Метерниху да је Мула-паша умро од колере, да неки мисле да је отрован и да његово огромно имање припада државној каси. — М. Гавриловић, *Писма из Цариградских Архива*, стр. 758—765.

ГЛАВА III

ПРОПАСТ 1813

- I — Први напад турске војске. — Турски неуспех против Делиграда. — Нова навала. — Караџорђево одсуство на бојним пољима. — Турски успеси. — Караџорђево бегство (21 септ.). — Последњи дипломатски кораци Караџорђеви.
- II — Забуна, расуло и страх од Турана. — Улазак Турана у Београд (23 септ.). — Долазак турских везира. — Заузимање градова и паланана, пљачкање и робљење. — Величина српског пораза. — Понушаји отпора. — Прота Матија и Глигорије Радојичић моле за опроштај народу.
- III — Долазак великог везира Куршид-паше у Београд (17 окт. 1813). — Његова мирољубивост. — Објављивање амнестије. — Наполеонов пораз код Лајпцига и забринутост Турана. — Народ се предаје: старешине исто тако.
- IV — Милош Обреновић и његова предаја. — Сулејман-паша везир у Београду. — Постављање старешина народу. — Милош обор-кнез нахије рудничке. — Поверење у турска обећања расте.
- V — Српски емигранти и Аустрија. — Повратак народа у Србију. — Затварање српских старешина од аустријских власти. — Одлазак турске војске из Србије. — Турска посада. — Србија и Београдски Пашалук.
- VI — Русија за време катастрофе. — Упутства Италином од 31 јула 1813. — Долазак Караџорђевог изасланика у руски војни стан. — Нова упутства Италином (21 септ.). — Аустрија, Енглеска, Пруска и Шведска обећавају да помогну руску акцију на Порти у корист Срба. — Задоцнила акција. — Триумф Куршид-пашин.

У јулу турска војска са свију страна почне стезати Србију као гвозден обруч. Ослобођени Руса, уве-

рени у своју снагу и надмоћност, фанатици и кивни на Србе, Турци су ишли на Србију као на готов плен. Турски је план био смишљен и енергичан: велики везир, који је управљао целим покретом прво из Софије а после из Видина и Ниша, полагао је много на то да први удар буде извршен једновремено и снажно. Стављено је у покрет 60—80.000 војске против 50.000 Срба.⁶⁷ С југа од Ниша водио је војску румелијски валис Карели-Али-паша; од видинске стране Ахмет-паша; из Босне Али-паша; једна флотила од неколико бродова с топовима ишла је уз Дунав. Срби су тај први напад енергично дочекали, али ипак Турци су на Тимоку и на Дрини постигли извесне успехе. Око 28 јула погинуо је Хајдук-Вељко, неколико дана доцније Турци су заузели Неготин; на западној граници заузели су Лешницу и Лозницу и упутили се Засавици. Међутим, с југа, Турци су напали на отпор на Делиграду, и то је изазвало застој турске навале. Свој први неуспех Карели-Али-паша платио је достојанством румелијског валиса и главним заповедништвом над војском која је оперисала против Србије. На те положаје био је постављен у половини августа Мехмед-Бахрам-паша, с изречном заповешћу да Делиград опсади, обиђе и да енергично пође Београду. „У раду и распоређивању буди брз и хитар, не губи узалуд ни часак времена, уложи сав труд и старање ради срећног успеха у походу да од куфара Срба отмеш многожељену београдску тврђаву и да сасвим угушши српски бунт. Начин и средства за то остављени су ти на вољу, сам их бирај; не жали ни трошкова ни жртава потребних за постигнуће жељене сврхе, сврхе потпуног угушења српског бунта и заузећа београдске тврђаве од победоносне ми војске“.⁶⁸

Ову нову навалу српска војска није могла издржати, она је морала попустати, и забуна је увелике

⁶⁷ М. Гавриловић, *Писма из Париских Архива*, стр. 780. Овај податак о величини турске војске слаже се с доцнијим подацима аустријским о томе. — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 164. Карађорђе је рачунао своју војску на 53.000 људи.

⁶⁸ Г. Балабан, *Неиздани турски документи*, стр. 23—29.

отела маха, благодарени нарочито одсуству Карађорђеу на бојним пољима.⁶⁹ „Нещастна и жестока болезан врућичина у нас названа прикључивша се мени у путу, обуставила је мене... и... заостати принуђила,“ прича Карађорђе.⁷⁰ Још почетком јула Карађорђе је био дошао у Јагодину и наредио да се ту концентрише знатна резерва, којом би управљао лично или евентуално пошао с њом Делиграду, јер се на тој тачки очекивала највећа навала. Ну, око 6-ог јула, Карађорђа спонадне повраћање и жеђ. То су били симптоми тифуса. Карађорђе одмах заповеди те га пренесу у манастир Јошаницу, а олатле у Крагујевац, и најзад у Тополу, где је стигао пре 12 јула. С Дрине су већ стизали гласници тражећи помоћ. Сви су погледи и питања били управљени на Вожда. „Зар не видите да из мене душа излази, него још питате: шта ћемо радити?! Како вас Бог учи, ви гледајте, у ме се немојте ништа уздати!“ одговорио је Карађорђе на једно питање свога секретара Јанићија Ђурића.⁷¹

Карађорђево одсуство јако је деморалисало војску. „Народ у оваковој својој и отечества опасности мене между собом не видети и ни на једном крају не чујући... начне унивати и храброст своју губити“...⁷² Почетком августа Карађорђе оздрави, али њим је овладала потпуна морална клонувост, која се опажала и пре болести. Тек 14 августа он се покаже војсци на Дрини, па се поново врати у унутрашњост, где су му непрестано стизали гласови о тешком положају дуж целе бојне линије. Карађорђе у једном тренутку намисли да се дохвати планина и да се хајдучки брани и бије с Турцима, али га је тај наступ његове

⁶⁹ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 163—166. — Испор.: Вук, *Скупљ. Писма. Сави*, I, стр. 206—210. — *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1686, 1687, 1689.

⁷⁰ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 164.

⁷¹ *Ibid.* — *Држ. Арх.*, Маг. Просв., 1841. Причање Петра Јошана. — Испор.: *Голубина*, X, стр. 270 и *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1681.

⁷² *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 166. Причање Карађорђево.

дивље енергије брзо напуштао, он је увидео и сам да је већ доцкан и да је народ изгубио веру у њега.⁷³

У тим тренуцима Карађорђе се одавао само мисли о сеоби из Србије. Деведнаестог августа пошље у Чешку цару Александру Лазара Павковића да му изложи положај народа, с молбом да учини одмах што је потребно да се народ слободно преко Аустрије исели у Русију.⁷⁴ У исто време, 20 августа, Недоба пошље Стефана Живковића и Павла Томића са сличним наложима. Исто тако Карађорђе се обрати и великоме везиру, молећи га за шестонедељно примирје, те да се у томе року иселе из земље они, који не би хтели остати под турском управом, а осталима да велики везир изради амнестију од султана. „И тако цару велика фајда, а вама велики севап, и боље је да примите народ као једну цветуюшчу башчу, него сасвим изгубљен и никому фајда да не буде“.⁷⁵ Тридесетог августа пређе у Земун Стеван Јевтић с молбом да Аустрија учини што може код великог везира да се до тога примирја дође, ако не то, оно да се Србима допусти да се могу слободно преселити с имањем на аустријско земљиште; сем тога Јевтић је питао: да ли се Срби могу надати јакој аустријској помоћи против Порте, ако се буду бранили у својим тврђавама преко зиме,⁷⁶ Лазар Теодоровић још је раније био послат у Беч да понуди Аустрији градове и да се обавести: да ли је Карађорђе сигуран да му се на аустријском земљишту неће десити никакве непријатности,⁷⁷ јер је слутио да га чека затвор, ако не и нешто горе, због многобројних непријатности које је Аустрији нанео. На своје молбе Карађорђе је оче-

⁷³ В. М. Г. Медаконић, *Први Србски Устанак*, стр. 56—57. — М. Гавриловић, *Дейиси из Париских Архива*, стр. 823. Причање Али-паше босанског везира.

⁷⁴ В. М. Г. Медаконић, *Први Србски Устанак*, стр. 59. Карађорђево писмо цару од 19 авг. 1813, писано у логору код Шаца.

⁷⁵ *Ibid.*, стр. 65. — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 169.

⁷⁶ А. Beer, *Die Orientalische Politik Oesterreichs*, стр. 257.

⁷⁷ *Ibid.* — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., 8 септ. 1813. Двор. Пат. ВѢне Државној Канцеларији.

кивао одговоре с нестрпљењем. Куршид-паша није ништа одговорио на молбу да се утврди примирје. Овај српски корак сматрао је као лукавство да се само време добије:⁷⁸ Стевану Јевтићу је одговорено да се Срби споразумевају сами с великим везиром, и да све што се за Србе може учинити, то је да ће добити слободно уточиште, заштиту и храну на аустријском земљишту.⁷⁹ Лазар Теодоровић пак остао је да чека одговор на своја питања; Чешка је била далеко да Лазар Павковић стигне с одговором од руског цара.

Међутим непријатељ је напредовао, и ако је на извесним тачкама наплазио на необично енергичан отпор. Првога септембра Турци су већ заузели Поречко Острво; 5 септембра Засавицу, а с југа, пошто су обишли Делиград, упутили се десном обалом Мораве.⁸⁰ „Најпосле и тај се глас пронесе да сандук, то јест кивот Светога Краља, шкрипи; знак је да ће Србија да пропадне“.⁸¹ Глас да је Вожд умро све се више ширио, јер се Карађорђе у последње време није никако показивао народу.⁸² У половини септембра катастрофа је била неизбежна, Турци су напредовали споро али стално. Ноћу између 14 и 15 септ. Недоба и митрополит Леонтије тражили су два чамца од земунског команданта да им буду при руци.⁸³ Осамнаестог и 19 септ. Карађорђе је био у Београду, али није знао шта ће да ради и очекивао је са страхом какав ће одговор донети Лазар Теодоровић из Беча.⁸⁴ Осамнаестог септембра још издавао је наредбе да се нико

⁷⁸ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 169.

⁷⁹ А. Beer, *op. cit.*, стр. 258.

⁸⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 20 септ. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢну. — М. Гавриловић, *Дейиси из Париских Архива*, стр. 795. — Вук. *Скупљ. Писмо. Служб.*, I, стр. 128—131.

⁸¹ А. Протић, *Повестница Карађорђа Петровића*, Споменик, XIX, стр. 26.

⁸² В. М. Г. Медаконић, *Први Србски Устанак*, стр. 57.

⁸³ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 29 септ. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢну.

⁸⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 7 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢну. Пред Червенком Карађорђе је овако објашњавао своје затезање да пређе у Аустрију: „Dass er schon seit langer Zeit wegen der Beschuldigungen so man oesterreichischerseits gegen ihn führte in Sorgen stehe und gewiss nicht gewagt haben würde, vor Rückkunft seines Abgeordneten Todorovich herü-

не сели у Аустрију, и строго претио онима који су помагали иселјавање: „... Како би ви, писао је једноме, таково почели радити, кад се наше војске по граници с непријатељем туку и шанце чувају... Тако вам препоручујем где се који застао, било на води или унутра, да онде сваки и стоји... јер и тамо нема куда, зашто Немци све терају на Француза... и једне су већ отерали да знате, и тако народу да јавите да сви знаду да онамо немају куда, но ту сви да остану, а није нам никакове пужде да се селимо куда и да бежимо, зашто је свуда добро подупрто, и, у име Бога, одержаћемо се, ако ли хотјели будемо!...“⁸⁵ Ну овакве се заповести нису више слушале. Карађорђе је одмах и сам увидео да је бесмислено даље задржавати иселјавање народа, те заповеди да се све лађе, које су аустријски трговци послали у Београд да спасавају њихову робу, употребе за овај посао.⁸⁶ Још последњих дана августа и почетком септембра аустријски контумаци били су преплављени еписким бегунцима. Пет великих збегова било је само од Митровице до Земуна.⁸⁷ Двадесетог септембра Карађорђе се покаже војсци на ушћу Мораве, докле су већ и Турци били продрли, ну одмах се врати патраг у Београд. Те ноћи стигне му извештај да су Турци прешли на леву обалу Мораве, и

berzutreten, wenn er sich nicht durch die augenscheinliche Unmöglichkeit den Türken länger zu widerstehen gezwungen gesehen hätte, dem Antrag des Nedoba dies in seiner Begleitung zu thun, beizutreten, bei dem er nun auch schon verbleiben müsse bis Todorovich eine Antwort zurückbringe, die sein weiteres Schicksal entscheiden müsse ob er sich nämlich in Russland oder in Oesterreich niederlassen könne, da er bei Bewilligung des Letzteren für das Erstere danken würde und es ihm dann ganz leicht sein werde mehrere Tausend Servier herüber zu bringen und für die diesseitigen Waffen in das Feld zu stellen oder, wenn der Friede geschlossen würde, ansiedeln zu machen.“

⁸⁵ М. Петровић, *Финансије и Уставноге*, I, стр. 121.

⁸⁶ *Polizeiarchie*. Извештај из Теховшара од 28 дек. 1813. „Der serbische Anführer Georg Petrovich Czerni hat den österreichischen Unterthanen durch die Requirierung ihrer Schiffe zur Herüberbarquierung der serbischen Familien einen grossen Schaden verursacht.“ — *Ibid.* У другом једном извештају из Земуна од 20 дек. 1813 стоји: „wenn der serbische Häuptling George Petrovich nicht noch zur kaum ausreichend gewordenen Zeit seines eigenen Interesse wegen seinen Befehl „nichts aus Belgrad hierher zu lassen“ aufgehoben hätte“ пропала би сва роба аустријских поданика у Београду.

⁸⁷ *Kriegsarchie*, Н. К. Р., 16 септ. и 2 окт. 1813. Сигенал Доор. Пат. Вѣху.

да је Шабац у критичном положају. Сутра-дан, ујутру, Недоба, Карађорђе, Леонтије и архимандрит Спиридон Филиповић пређу у Земун.⁸⁸ Недоба затражи одмах пасош од земунског генерала за себе и за ове своје пратиоце, не хотећи да каже ко су они, и најзад је с натезањем казао њихова имена. Карађорђе је хтео право рускоме цару у Чешку.⁸⁹ По заповести Варадинске Ген. Команде Карађорђе је одмах стражарно и са санитетским предохранама послат у манастир Фенек, а остали су остали у Земуну да издрже карантин.⁹⁰

II

Глас о бегству Карађорђеву распрострфо се муњевитом брзином; како је где глас стигао, настајао је прави хаос: војници су напуштали у маси логоре и утврђења, глас старешина није се чуо више, њихов ауторитет није вредно ништа, и живот им је био у опасности од разјареног народа, који их је клео, оптуживао за све несреће и викао на издајство. Свак се опредељивао како је хтео и нашао за најбоље: једни нагну на Саву, други на Дунав; једни похитају страницима да спасавају своје породице, а други се одметну у гору; готово све прве старешине умакну за Карађорђем. Страх од Турчина угушивао је сваки други осећај. Са свију страна долазили су ужасни гласови, свуда су се видели страховити призори. Од уласка турске војске у Србију земља је била остављена на милост и немилост њену; трагови продирања турских хорда били су обележени дугим млазевима крви и облацима дима, који су надалеко показивали страховиту агонију; како се границе независне Србије све више сужавају, док најзад нису ишчезнуле на утоку Саве у Дунав. Двадесет-трећег септембра, око осам часова пре подне, појавили су се

⁸⁸ Вук, *Скупљ. Њстор. Списк.*, I, стр. 130, 209—210. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 20—24. — *Свалевски*, XXXVII, стр. 144, 100 нов. 1813. П.-Варадин. Карађорђе М. Пелетбу.

⁸⁹ *Staatsarchie*, Serbien, 5 окт. 1813. Сигенал Доор. Пат. Вѣху.

⁹⁰ *Kriegsarchie*, Н. К. Р., 7 окт. 1813. Сигенал Доор. Пат. Вѣху.

Турци између Гроцке и Београда. Било их је на две стотине. Они су први ушли у Београд с неверицом да су га Срби тако лако оставили. Пошто су прокретарили кроз тврђаву и опустеле улице, они јурну на обалу Саве и Дунава, где је било још народа, који је прелазео у Аустрију, искасапе више лица, али се брзо врате у варош и стану пљачкати и палити домове виђенијих људи и старешина. Неколико Турака изиђе на градске бедеме и испале пет топова, које су још Срби напунили. Два зрна паду на аустријско земљиште. Тако је објављено да је *Дом Светог Рајна*, као што су Турци звали Београд, опет у рукама султановим.⁹¹ Двадесет-четвртог септембра, између осам и девет часова, припеле су још четири шајке Турака Дунавом, под командом Сали-аге, брата Реџеп-аге акалеког; у исто време пришло је сувим новом одељењу Турака од хиљаду коњаника и 600 пешака под командом бега од Сереза. Најзад тога дана стигао је и Реџеп-ага. Већ 26 септембра прелазео је у Београд Агемал, тумач земунског контумаца, да поздраве од стране генерала Червенке Карели-Али-пашу и Ахмет-пашу; ускоро је стигао у Београд и Бахрам-паша „сераскер од Румелије и Ниша“; Али-паша, босански везир, дошао је последњи, јер је Шабац заузет тек ноћу између 23 и 24 септембра.⁹² Турци су у Београд наишли на велико изненађење, надали су се богатој пљачки, а тога није било: од 20 до 23 септембра изнесена је готово сва непокретност од вредности.⁹³

По заповести Куршид-паше, великог везира, из Београда су послата велика одељења у унутрашњост да прокретаре целу земљу и да позаузимају паланке и шанчеве који су остали изван домаћаја главне турске војске или које је она хотимнице обишла. Није било лакших похода од ових који су доводили Турке пред празне шанчеве, опустеле паланке и градове чије је

⁹¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 7 окт. 1813. П.-Варшав. Сигентал Двор. Пат. Бѣху. — *Ibid.*, 7 окт. 1813. Панчево. Родички Хагери у Темшвар.

⁹² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 10 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Бѣху.

⁹³ *Polizeiarhive*. Извештај из Темшвара од 28 док. 1813.

име некад Турцима задавало страх и трепет. Топола, Крагујевац, Крушевац, Ужице, Делиград и др. места пала су Турцима у руке после Београда.⁹⁴ Награда је пак била обилна. Становништво је било стављено изван заштите закона. Заповест је била да се мушко одрасло становништво у Шумадији истреби мачем и да се жене и деца раздаду војсци за награду. Дванаест дана било је одређено за овај посао, а после ће стићи велики везир који ће се појавити у Београду с маслиновом гранчицом, објавиће амнестију народу!⁹⁵ Исељавање Срба у Аустрију пресечено је одмах по заузећу Београда. „Небо високо а земља тврда а од Цесарије Турци воду затворили, бегати се нема куда, а бранити се не можемо.“ Свак је гледао пред собом „неизбежимо ропство и смрт“.⁹⁶ Турци се као дивљи зверови баце на народ. Путови су били закрчени необичном поворком кола, људи, жена, деце, свакојаке стоке и плена: плач и кукњава српскога робља мешао се са блеком стоке, јауком турских рањеника и узвицима срећних пљачкаша који су хитали у Београд да продаду своју робу мародерима свакојаких народности и агентима пајудаљенијих трикшита с робљем у Турској Царевини. Петог октобра само доведено је у Београд на продају хиљаду и осам стотина које жена које деце.⁹⁷ Пронијом судбине тада је придлазило у

⁹⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 17 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Бѣху. „... übrigen habe der Grossvezier befohlen dass man von dem gegenwärtig bei Belgrad versammelten Heere nach allen Richtungen hinlänglich starke Abteilungen ausschicke und das Volk von den Semendrianer, Belgrader, Valjevoor und Gragojevazer Bezirken von wehrhahnen Alter vertilgen, die Weiber und Kinder aber den Truppen als Beute überlassen solle.“ — *Ann. Protch. Посесница Карађорђа Петровића, Столетик*, XIX, стр. 26.

⁹⁵ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 17 и 20 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Бѣху. Опер по поверљивим саопштењима које је Реџеп-ага давао земун. генералу Червенки. „Zwölf Tage sind für dieses Metzeln und Beutemachen eingeräumt nach deren Verlauf die jenigen Servianer, welche nicht zusammengehauen, gefangen oder über die Morava entkommen sind, Gnade erhalten sollen, welche Gnade der Grossvezier von Belgrad aus verkündigen lassen wird...“

⁹⁶ Прота Марја, *Мемоари* (изд. од 1867), стр. 215—217.

⁹⁷ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 20 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Бѣху. „Nach den Aussagen der Kundschafter hauen die Türken alle wehrhaften Servier, auch wenn sie Unterwerfung anzubieten kommen, ohne Gnade nieder, wogegen Belgrad von servischen Weibern und Kindern, die zum Kauf angeboten werden, wimmelt, so wie nur allein am 17-ten dieses Monats 1809 derselben dahingebrecht worden sind.“

Београд и робље с друге стране: аустријске власти предавале су Турцима све оно турско женскиње, које су Срби, у сличним приликама, поробили, покрестили, њима се иженили или иначе држали код себе и повукли за собом у Аустрију.⁹⁸

Српски је пораз био потпуни. Место народа, који је толико година наносио срамоту турскоме оружју, у Србији су биле распрскане гомиле бедних и подивљаних лица: место насеља пустош и збегови; српско робље крчало је по турским логорима, продавано или измењивано као стока. Завидна је била судбина народа, који је умакао у Аустрију поред свег скапавања од зиме и глади по ритовима и контумацима дуж Саве и Дунава.⁹⁹

Усред тога хаоса било је људи који су покушавали да реагирају на судбину. Једни су отпочели герилу: Станоје Главаш је крстарио с великим одељењем око Колубаре; Хаџи-Продан се повукао у Мучањ са 2000 људи и бори се против Адем-паше; војска која је напустила Делиград претворила се у хајдучке чете и цариградски друм није био никако безбедан. Други су гледали да добију опроштај народу. После пада Шапца прота Матија Ненадовић је писао у томе смислу Али-паши, босанском везиру:¹⁰⁰ 27-ог септембра Глигорије Радојичић архимандрит манастира Благовештења упутио је, преко земунског команданта Червенке, молбу великоме везиру, преклињући га у име целог народа, да ферманом огласи амнестију и да се престане са сечом и пљачкањем. Тешко је било наћи разлога за поштеду народа који је толико муке задао Турцима. „Шта ће цару пуста земља, шта ће им Србија кад све Србе исеку,“ писао је прота Матија. Народ је невин, писао је од прилике архимандрит

⁹⁸ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 14 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. 1-13 окт. Червенка је био пребацио у Београд други транспорт од 217 душа. Код улагих Туркиња био је довољан или пристанак, муж се није питао.

⁹⁹ Прота Матија, *Мемоари* (изд. од 1867), стр. 214—215. — Нил Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 157. Писмо Милошево А. А. Пинчу од маја 1822 год. — М. Гавриловић, *Писма из Париских Архива*, стр. 821.

¹⁰⁰ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 216—217.

Глигорије, он је морао за „злочинцем“ Карађорђем који је свога оца убио, матери кошницу на главу на-такао и 500 људи својом руком уништио!...¹⁰¹ Прота Матија био је срећнији. Али-паша је подарио амнестију ваљевској нахији. Молбу Глигорија Радојичића аустријска власт бацила је у архиву, да јој се не би пребацило да се меша у односе између Турака и њихове раје.¹⁰² Неколико дана доцније, 4 октобра, исти архимандрит писао је молбу цару Александру, али и та молба није била боље судбине. Коста Николић, капетан београдске вароши, срећно је с молбом умакао у Аустрију, али је одмах био ухваћен, и његова се мисија свршила у земунском контумацу, где су му одузете све хартије.¹⁰³

Народу у Србији остало је да до краја испије чашу жучи; милост му је могла доћи само од Турчина, од онога који је њома у томе тренутку располагао.

III

Око 10-ог октобра у Београду се само говорило о доласку великог везира који је дотле оклевао с доласком због несигурности на цариградском друму. Куршид-паша пошао је од Ниша 9 октобра са знатним одељењем војске, бојећи се некога изненадног напада. Било је већ и крајње време да дође у Београд. Везири нису били у слози; сваки је себи приписивао покорене Србије; сваки је с презирањем говорио о војсци другога, а сви су завидели Али-паши босанском везиру, кога је Куршид-паша назначио својим заступником и врховним заповедником у Београду.¹⁰⁴ Потајне интриге: ко ће бити везиром у Србији, већ су избиле, сваки је сераскер имао свога канди-

¹⁰¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 23 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. Прилог молба Глигоријева. Молба је пребачена у Аустрију на Дубоком у два екземплара: један за великог везира, други за метрополита Стратимировића.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 31 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

¹⁰⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., Праг, 722 и 724, 24 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

дата. Изгледало је да Реџеп-ага адакалски има највише изгледа; он лично није сумњао у успех. Турци су очекивали и једно велико задовољство: мученичку смрт српских поглавара, свечаност коју ће им велики везир приредити; јер су били тврдо уверени да ће Аустрија, пред захтевом Куршидовим, одмах издати Карађорђа и остале поглавице. Занесени својим успесима турски заповедници говорили су већ с висине о овоме питању с пограничним властима, наглашивали су непријатељство с Аустријом, говорили с радошћу о успесима Наполеоновим и тврдили да ће презимити у Београду.

Седамнаестог октобра, између два и три сата после подне, стигао је велики везир у Београд, дочекан најсвечаније уз грмљавину топова. Али-паша, Куршидов заступник — кајмакам — и иначе његова креатура „чирак“ био му је изишао најдаље у суверет са Сулејман-пашом заповедником своје кавалерије. Велики везир га је лепо примио и честитао му на држању за време војне. „Ја нисам ушао први у Београд, одговорио је Али-паша, али ја сам се највише борио, ја сам тај који је освојио Србију!“ — „Јесте, јесте, знам ја то!“ прихвати Куршид-паша. „Е, онда посведочите ми то на најочевиднији начин,“ дода на то Али-паша, „ево заповедника моје авангарде, онај који се највише одликовао под мојим заповедништвом, ја га узимам под своје окриље, дајте му три репа [тј. учините га везиром]!“ Куршид је обећао.¹⁰⁵

Велики везир није делио ратоборност својих подчињених команданата, у којој је било више надутости него правог расположења за ратовање,¹⁰⁶ он је посветио сву пажњу свршивању српскога питања и прибирању за будућност, јер су се у Европи очекивали важни догађаји. Градови и друга утврђења били су у турским рукама, српска војска разбијена и растурена, над бунтовницима било је доста освете за понижења нанесена турскоме оружју, она су била опрана у крви и сузама

¹⁰⁵ М. Гавриловић, *Историја из Париских Архива*, стр. 708.

¹⁰⁶ О турској ратоборности кинте аустријски извештаји. О томе самохвалнасу види примере и у М. Гавриловића, *Историја из Париских Архива*, стр. 801, 803, 821.

њиховим; остало је сад да се народ ослободи, да се придобије да сиђе из збегова и да се врати својим згариштима, те да се дефинитивно земља стиша и поврати редовно стање. Требало је раскопаној земљи поново вратити живот и извући из ње потребан материјал за утврђење градова и издржавање посаде; ма како примитивно морало се приступити некој организацији. Зима је већ била ту; глад и оскудица у свачему почели су мучити турску војску; досада и разуданост поткопавали су њену дисциплину; логоровање под ведрим небом, влага, нечистоћа, заразне болештине, све је то нишло у прилог помирљиве политике.¹⁰⁷

Од првога тренутка Куршид-паша се показао врло мирољубив; сутра-дан по његову доласку, 18 октобра, прелазно је у Београд тумач земунског контумаца, Агемал, да с турским властима утврди санитарне мере због колере, која се већ била приближила Србији. Тумач је нашао најбољи пријам код Турака и том приликом из учтивости изишао је приватно пред Куршид-пашу. Везир га је пријатељски примио и одмах је навео разговор на српске поглавице, изјављујући да се он нада да ће тесно и дугогодишње пријатељство између Аустрије и Порте учинити да се издавање њихово сврши без већих тешкоћа и преговора, због чега је он и дошао у Београд. У исто време он је питао: где су српски поглавари? Тумач одговори да не зна, али да ће они, ако се у Аустрији налазе, имати и њој да положи рачун за зла која су јој причинили. Куршид-паша прихвати да он у издавање њихово у толико мање може да сумња што су се ови „бедни ребелијанти“ не само јако о Порту огрешили, него су и Аустрији причинили доста неприлика. Користећи се овим разговором Агемал покуша да учини везира милостивим према српском народу. О амнестији се увелике говорило; Али-паша већ је био подарио опроштај Ваљевској Нахији.¹⁰⁸ „Велики је султан запо-

¹⁰⁷ М. Гавриловић, *Историја из Париских Архива*, стр. 801, 821. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 38.

¹⁰⁸ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 31 окт. 1813, Praes. 54. Сентал Двор. Пат. Веху. — Ислор.: Прета Матија, *Мемоари*, стр. 216—217.

ведно, одговори Куршид-паша, да се у пределу који се зове Шумадија истреби све живо, велико и мало, али како сам пашао да је народ невин, заповедно сам да се од сада ниједном Србину на жао не учини, и позваћу све оне који су се сакрили по планинама и шумама да се врате својим домовима, сви који се врате добиће милост“...¹⁰⁹

Запета је амнестија оглашена сутрадан, 19 октобра, по свима логорима око Београда. Уз дупљаву добоша објављивано је да је султан опростио својој раји све погрешке; да јој више нико не сме чинити зулума и неправде и да јој је слободно мирно живети и наставити своје послове. Многи заробљени старци, свештеници, калуђери, кметови и кнезови буду ослобођени и послати с Турцима да по нахијама објаве народу царску милост и опроштај и да га позову да се слободно врати из збегова.¹¹⁰ Неки су понели на леђима и бињине које им је Куршид-паша подарио у знак опроштаја. Међу првима који су се предали били су кнез Београдске Нахије Аксентије Миладиновић, кога је везир потврдио у томе звању, и Аврам Лукић војвода драгачевски. С овом двојницом Куршид-паша

¹⁰⁹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 nov. 1813. Sirental Двор. Pat. Béhy. „Als Dolmetsch Agemal den Lauf dieses Gespräches benützte den Grossmuth des Grossveziers für die Servier anzusprechen, erklärte ihm der letztere, dass obwohl der Grossherr befohlen habe, in dem Lande, welches man Schumadia nennt, alles was lebt, Gross und Klein, zu vortilgen, er gleichwohl, da er das Volk schuldlos befunden habe, bereits den Befehl erteilte, dass von nun an keinem Servier mehr etwas zu leid geschehen solle, dass er diejenigen, welche noch in Gebirgen und Waldungen versteckt sind, zu ihren Häusern rufen werde und alle, welche kommen, Gnade erhalten sollen.“

¹¹⁰ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 nov. 1813. Sirental Двор. Pat. Béhy. „Heute habe ich nachstehende Meldungen von dem Herrn General-Major und Semliner Militär-Kommandanten von Cservinka erhalten: Habe der Grossvezier am 31 October in Belgrad und den Lagern publicieren lassen, dass von nun an kein Türke es mehr wagen solle Servier zusammenzuhalten noch Familien zu Selaven oder Vieh zur Beute zu machen und ein jeder wider diesen Befehl handelnder Türke am Leben gestraft werden solle, da der Grossherr Rajas oder Unterthanen brauche, welches dann auch zur Folge hatte, dass 6000 Mann, welche am 30 October in das Innere des Landes um Selaven zu machen abgegangen waren durch einen expressen Tartar zurückgerufen wurden“, — 2 nov. 1813. Xarep Двор. Pat. Béhy. „Laut heute (2 nov.) eingetroffenen Nachrichten soll der Grossvezier unter Trommelschlag eine Amnestie für die Servianer publicieren lassen und 16 Knesen oder Ortsvorsteher das Geschenk von türkischen Pelzen zum Zeichen der Vergebung haben ertheilen lassen, nur schade dass, da seine Befehle nicht genau vollzogen werden, wenige Menschen darauf Zutrauen haben und sich jeder vor Schade hütet.“

послао је у унутрашњост Србије свога делибашу (команданта коњице) Емир-али-агу Серчесему с делијама да предају народ.

И ако су Турци били слабо расположени да се подчине заповестима односно амнестије показало се одмах да је неопходно потребно да се Срби увере да је опроштај искрен и да се српско питање што пре скине с дневног реда. Двадесетог октобра панчевачки командант, генерал Родицки, послао је у Београд преко нарочитог официра глас да је Наполеон потучен од савезничке војске код Лајпцига (4, 5 и 6 октобра). Турци су били као громом поражени, триумф над Србијом могао је бити фаталан за Порту: Наполеон срушен, Русија на врхунцу свога престижа, Енглеска, Аустрија и Пруска руски савезници, чланови коалиције против Наполеона, на њих Порта није смела рачунати. Одговарајући Родицком, Куршид-паша је писмом срдечно честитао овај успех, пред изаслаником његовим био је равнодушан, у души пак био је суморан и замишљен. Наполеонов пораз био је озбиљна тема за размишљање.¹¹¹ Двадесет-шестог октобра служено је уз пуцњаву топова благодарење у Земуну за коначан пораз Наполеонов, на велику жалост турске војске у Београду.¹¹² Турци удвоје своју попустљивост и обећања и народ се у маси одазивао позивима и обећањима везирових изасланика; зима и глад допринели су много успеху ових позива.

Са старешинама ишло је потешко. Истина најглавније старешине умакле су на време у Аустрију, али и онима мање знатним поглаварима, који су заостали, грозила је, природно, највећа опасност од освете турске. Њима ни народ није мислио добро; они су се од народа крили као и од Турака, кривица за прошлост и за претрпљене несреће на старешине је бацана; њих је пратила свуда клетва и жеља за осветом.

¹¹¹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 nov. 1813. Родицки Xarep. — М. Гавриловић, *Писма из Царског Архива*, стр. 820. — С. Миладиновић, *Историја Србије*, стр. 50.

¹¹² *Kriegsarchiv*, H. K. R., 25 nov. 1813. Sirental Двор. Pat. Béhy.

Није било ни мислити да ће народ триети у својој средини турску војску и потеру док се они не предаду или изгину, старешинама је остало да бирају између турског обећања и између гњева и издајства своје околине. Хтели не хтели и они су, после дужих или краћих преговора, излазили и предавали се, сем зета Карађорђева, војводе Антошија Пљакића, Милоша Сараповца војводе Жуне Крушевачке и Вујице Вулићевића, који су се прикривали док нису успели да избегну у Аустрију.¹¹³ Тако се предао и Милош Обреновић.

IV

Уочи турскога похода на Србију Милош је био командант ужичкога града и старешина мале околне кнежевине Рујна. Тај му је положај дат 20 марта 1813 год.¹¹⁴ Шеснаестог јула исте године Милошу је било заповеђено да иде на Дрину у помоћ војсци, која је под главним заповедништвом кнеза Симе Марковића имала да брани прелазак Турцима из Босне.¹¹⁵ После пада Лешнице и Лознице Милош је био послат на Засавицу да ту подигне шанец и да брани да Турци низа Саву не продру ка Шапцу.¹¹⁶ На Засавици и на Равњу Милош је са Стојаном Чупићем и Протом Матијом показао најогорченији отпор турској навали, „ту су за седамнаест дана таку ватру изели и муку поднели какова ни на једном крају Србије није била“.¹¹⁷ Босански везир, Али-паша, јуришао је лично на српска утврђења; у једном таквом јуришу био је рањен у руку командант његове коњице, Сулејман-паша Скопљак. Најзад, после бурних јуриша, Турци су продрли

¹¹³ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 54—55, 417. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 213. — А. Протић, *Повестица Карађорђа Петровића*, *Споменик*, XIX, стр. 26. Вујица Вулићевић, који је заповедао на Делиграду, умакао је из Србије око Аранђелова-дне.

¹¹⁴ *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1237, 1258.

¹¹⁵ *Ibid.*, бр. 1690, 1691. — Вук, *Скупљ. Пешор. Свиси*, I, стр. 134.

¹¹⁶ Вук, *Скупљ. Пешор. Свиси*, I, loc. cit. — *Причање Петра Јокића*, *Споменик*, XIV, стр. 50.

¹¹⁷ Вук, *op. cit.*, стр. 134.

у српска утврђења, покољ је био страшан, пораз потпун. Шест хиљада овнова раздато је турској војсци да их принесе Богу на жртву; две стотине двадесет заклао је својом руком Али-паша.¹¹⁸ „Засавица српска касапница“ говорило се после тога.¹¹⁹

Умакавши срећно са Равња, Милош дође у логор на Шабачкоме Пољу, где јавно пред другим војводама наружи и изгрди кнеза Симу Марковића, главног команданта, критикујући живо његово млитаво држање и неодлучност у последњим бојевима. Прота Матија стишавао је Милоша; ту скоро биће Мали Божић кад ће војводе давати одговор за своје поступке. „Зар си ослепио те не видиш да нас Мали Божић неће заједно наћи!“ одговори Милош.¹²⁰ Заиста, 23 септембра, чују да је Карађорђе пребегао у Аустрију два дана раније.¹²¹ Пошто је прошло прво запренашћење војводе се стану договарати како се још могу бранити, пађу да све још није изгубљено и реше да Милош с буљубашом Петром Јокићем и свом коњицом похита Београду, и да те ноћи ухвате београдску тврђаву докле Турци тамо још нису дошли. Ну дотле и цела војска дозна за бегство Карађорђево, те остави логор и топове и свако похита своју породицу да спасава. Војводе учине тада то исто и сви нагну да беже преко, у Аустрију.¹²² Милош се упути низа Саву и дође на Забрежје, у нади да ће тамо наћи своју породицу, по коју је раније био послао свога писара Димитрија Ђорђевића.¹²³ На срећу Милош не нађе тамо своје, сам пак није хтео у Аустрију. Јаков Пенадовић, који је ту превозио своју породицу на ону страну, узалуд је позивао Милоша да и он пређе и

¹¹⁸ М. Гавриловић, *Писци из Париских Архива*, стр. 817. Причање Али-пашино франц. конзулу у Травнику.

¹¹⁹ Рашић-беј, *Историја Чуднованих Досађаја*, стр. 18, а.

¹²⁰ Вук, *Скупљ. Пешор. Свиси*, I, стр. 135. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 43.

¹²¹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 211.

¹²² *Ibid.* — *Причање Петра Јокића*, *Споменик*, XIV, стр. 50. — Вук, *Скупљ. Пешор. Свиси*, I, стр. 135.

¹²³ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 213.

да не гине без невоље и лудо, јер је већ све пропало; Турци су већ и у Београд ушли. „Ја, брате, у Немачку нећу, нити имам куда: да ја с голим животом бежим у Немачку, а Турци за живота мога да робе и препродају моју стару мајку и жену и децу! Боже сачувај! Него идем у моју пацју, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја: доста је народа изгинуло са мном, неће бити никаква неправда, ако и ја с народом погинем и пропаднем“.¹²⁴

Са Забрекја Милош похита право својој породици у Брусницу.¹²⁵ Дотле су Турци већ били заузели главне путеве и одсекли народ од Саве и Дунава.

Дошавши у Брусницу Милош пробави неколико дана код своје куће, ослушкујући шта се у осталој Србији ради и размисљајући шта ће и куда ће. Најзад крене своју породицу у планину, а сам пође Ужицу да ухвати град пре Турака и да се ту затвори и брани до пролећа. Ну у Ужицу није било ни хране ни муниције, те Милош нанусти ту мисао и врати се у Рудничку Нахију. На отпор није било више ни мислити, са свију страна чуло се како се народ предаје само да би избегао већу беду. У оваким приликама Милошу се учинило најбоље да и сам пође трагом народа и да се одазове порукама кнеза Алексеија и Аврама Лукића, који су с Али-агом Серчесмом и његовим делијама већ стигли у Рудничку Нахију и уверавали га тврдом вером да му ништа неће бити, да му је све опроштено и шта више да ће бити и оивежен. Тако једнога дана Милош дође у Таково са својим писаром Димитријем пред Серчесму и предаду му своје оружје. Овај их лепо прими, узме им само сабље а остало им оружје врати и наименује Милоша обор-кнезом Рудничке Нахије. Милош, приставши уз Турке, придобио је са своје стране за предају Лазара Мутана, Милића Дринчића и Арсенија Лома, и тако,

¹²⁴ Вук, *Скупљ. Истор. Свесн.*, I, стр. 135. — *Причање Петра Јосифа*, стр. 59. Јосиф вели да је присуствовао овом разговору: „Кад моју жену и децу разгазе Турци, рече Милош, што је вајде и ја сам да живим.“ — *Истор.*: С. Милутиновић, *Истор. Србије*, стр. 45.

¹²⁵ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 213. — *Своменик*, XXI, стр. 4.

пошто је обишао Чачак, Крагујевац и дошао опет на Рудник, он сиђе у Београд,¹²⁶ где су били прикупљени и прикупљали се виђенији кметови и трговци и из других крајева. Ту су Срби дознали име свога новог старешине; за заповедника београдске тврђаве и управника Београдског Нашалука био је постављен Сулејман-паша Скопљак (родом из Скопља у Херцеговини), који је том приликом добио од султана достојанство везира или паше од три репа (октобра 1813).¹²⁷ За своје постављање има нарочито да благодари својој храбрости показаној при освојењу Србије и препоруци Али-паше босанског везира, који га је топло препоручивао своме протектору великом везиру Куршид-паши. У лицу Сулејман-пашином Куршид-паша је одао похвалу и награду целој босанској војсци, што је савладала највећи српски отпор. Девет бегова и капетана босанских добили су достојанство паше од два репа.¹²⁸ Трећег новембра држао је Куршид-паша велики савет у Београду и тада су уз пуцњаву тонова испостављани обор-кнезови и друге старешине и обдарени по обичају.¹²⁹

Све су то били најугледнији људи, Турци су хтели да што више улију поверења народу. Милош је био потврђен обор-кнезом Нахије Рудничке, звање које му је дао Серчесма.¹³⁰ Под 28 октобром Сулејман-паша

¹²⁶ Вук, *Скупљ. Истор. Свесн.*, I, стр. 136. — С. Милутиновић, *Истор. Србије*, 45—46, 53. — *Своменик*, XXI, стр. 4. — *Своменик*, XVII, стр. 16.

¹²⁷ М. Гавриловић, *Неписи из Париски Архива*, стр. 802—803. 15-ог дана априла (28 окт. 1813) Сулејман-паша јавља француском консулу да га је султан учинио великим везиром. — *Ibid.*, стр. 798, 4-16 нов. 1813, француски консул јавља министру иностр. дела да му је заступник везирав у Трапизу службено објавио да је Сулејман наименован везиром у Београду.

¹²⁸ *Ibid.*, стр. 798—799.

¹²⁹ *Kriegsarchiv*, 15 нов. 1813. Сигенал Двор. Пат. Вѣш. „Am 15-ten hat der Grossvezier Divan in Belgrad gehalten und unter Lösung vieler Kapitulien die Cyans (sic!) für Servier ernannt, ausgerufen und beschmückt.“

¹³⁰ М. Вукашевић, *Неписи из Петроград. Архива*, 23 јан. 1814. Нови Сад. Недоба графу Неселроде. „Никогао воєводу Милоша Обреновича, чловѣка между Србимаи знаменитаго по своєй храбрости, и который по степенію тогдашнихъ обстоятельствъ вовсе непереходилъ на сѣю сторону почтивъ (верх. вѣзиръ) достоинствомъ оберъ-кнѣза. Нѣкогда Станов Главаша кѣри-сердаромъ (чиновникъ у Турокъ коєму поручается держать дороги отъ разбоевъ въ безопасности), многіе другіе поставлены кнѣзями и кметами, по долгу ли будутъ пользоваться почестями оныхъ два, а особливо Главаша, который суровостію надъ Турками сличномъ много ебѣ отличалъ, великъ речатьсѣя.“

издао је Милошу бурунџију, којом му опрашта и даје „забораву све пређашње кривице његове“ и којом је забрањено турским властима да њему и његовој породици чине ма какво „насиље и повреде било за раније кривице његове, било ма под каквим другим изговором“.¹³¹ Пошто је Сулејман-паша раздао бурунџије народним старешинама, он их пошаље свакога у своју нахију са заповешћу да и даље слободе народ и да помажу муселиму, који је имао да врши највишу административну власт у дотичној нахији, у отправљању његових послова. Овакво поступање донело је најбоље резултате; поверење се у турску управу све више утврђивало, народ није само силазио из збегова у Србији, већ се стао враћати и из Аустрије.

V

Још 8 октобра Дворско Ратно Веће у Бечу издало је упутства командантима Банатске и Варадинске Генералне Команде да Аустрија нема ништа против тога да се српски бегунци врате у своју земљу. Добивши овакво упутство фелдмаршал Хагер, командант Банатске Ген. Команде, обрати се 24 окт. Куршид-паши с молбом, ако је амнестија заиста објављена, да му о томе пошаље нарочити акт са својим потписом те да увери емигранте у истинитост опрштаја.¹³² Двадесетседмог октобра Куршид-паша одговори да је амнестија потпуна и да се из ње изузимају извесна лица, чији је списак приложио уз писмо.¹³³ На листи проскрипције Карађорђе је на другоме месту; на прво место стављен је митрополит Леонтије!. На тој листи био је и Станоје Главаш и ако је остао у Србији.

Ну аустријске власти нађу у последњем тренутку да је за њих неповољно да објаве амнестију. Бегунце, способне да носе оружје, аустријске војне власти врбовале су као добровољце и слале их на бојно поље

¹³¹ М. Петровић, *Неиздана Збирка*. Бурунџија под тим датумом.

¹³² *Kriegsarchiv*, II, K. R., 5 нов. 1813. Темнишвар. Хагер Куршид-Ахмед-паша. — 11 нов. 1813, Хагер Двор. Рат. Већу.

¹³³ *Ibid.*, 14 зилкиде 1228 (27 окт. 1813) Куршид-Ахмед-паша Хагеру.

против Француза. Једно знатно одељење тога српскога фрајкора налазило се још у Банату због оскудице у униформи, а било је извесно да би се одмах људи разбегли и прешли у Србију чим би амнестија била објављена.¹³⁴ Необјављивање опрштаја није помогло.

На прве ако и неслужбене гласове о амнестији и о благоме поступању Турака српски бегунци у Аустрији стану се масом враћати натраг; њихово стање у Аустрији било је очајно. Услед куге у Влашкој рок у карантинима био је повишен на двадесет дана; свет је скапавао по барутинама под небом из кога је киша непрестано лила. Без крова, без хлеба, место сакаљења налазећи кињење и формалности аустријске администрације, па чак подемех и пљачкање, они су нашли за најбоље да се врате у своју домовину.¹³⁵ Најзад, у другој половини новембра, аустријске власти објаве амнестију, пошто су српске добровољачке чете испраћене у Моравску. Турци су и сами преко угледнијих људи позивали народ да се враћа. Свет се одазивао позивима ових људи чији је углед необично скочно, што су храбро остали с народом и учинили све да се примири с Турцима. „Ми благодаримо вама за ваше труде које сте имали и ваше срце уздржали и тамо заостали и неколико хиљада душа од турског мача сачували; за такови ваш мудри поступак никакав Србин неће заборавити и за ваше здравље Бога молити; тако као што сте до сад, тако и од сад старајте се за наш народ да би срећан бити могао... За овамо ако питате, врло мало наших људи заостаје, и то ће све прећи само ако Немци воду не затворе.“ Тако је писао већ 3 дек. 1813 Павле Поповић кнезу Аксентију Миладиновићу.¹³⁶ Овде је реч о простом народу, о сиротињи; угледнији људи и породице очекивали су даљи развој догађаја па да се определе.

¹³⁴ *Kriegsarchiv*, II, K. R., 11 нов. 1813, Хагер Двор. Рат. Већу. — 13 нов. 1813. Салентал Двор. Рат. Већу.

¹³⁵ Н. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 157. Писмо Милошево А. А. Пшчу, руск. ген. консулу у Букурешту, од 17 маја 1822. — М. Гавриловић, *Писма из Париских Архива*, стр. 821.

¹³⁶ *Споменик*, XVII, стр. 15.

Поглавари пак искусили су сву горчину судбине. Турци су тражили њихову екстрадицију; народ је на њих бацао дрвље и камење; аустријски поданици, нарочито земунски трговци, секвестирали им све имање *per judicium delegata militaria* у Варадину и Темишвару, да отуда наплате разна дуговања и штету. Јер до последњег тренутка старешине су забрањивале сеобу па су најзад лађе, које су ти трговци послали за спасавање своје робе, употребљене за превозење народа, те је доста робе пропало. Очекујући шта ће Русија односно њих решити старешине су се савијале око Аустрије. Симо Марковић нудио се да врбује добровољце и да иде против Француза; Јаков Пенадовић и Младен Миловановић писмено су уверавали да су увек били одани Аустрији и бацали су кривицу на друге за све неприлике које су чињене аустријским поданицима док су они били свемоћни у Србији.¹³⁷ Аустријанци су с пронијом примали како ове неумесне изјаве верности тако и предлоге војсковођа који се нуде да поведу на бојно поље онај исти народ који их је клео и грдио по контумацима. Пазећи на њихове односе с Недобом аустријске власти нашле су за најбоље да под стражом склоне српске старешине из Фенека у Голубинце да тамо заврше период карантински; један од разлога за ову меру била је опасност да не буду нападнути и побијени од огорченог народа.¹³⁸

Пошто је мир повраћен у Србији турска војска стане одлазити. Трећег новембра пошао је из Београда Ахмед-паша видински везир с једним великим одељењем Бахрам-пашине војске;¹³⁹ неколико дана доцније отишао је и Бахрам паша, а 12-ог новембра

¹³⁷ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 20 окт. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢху.

¹³⁸ *Ibid.*, „Nach mehreren Anzeigen und selbst nach Bemerkung des Herrn Obersten von Michaelovich unter den gemeinen Serviern eine erklärte Erbitterung gegen ihre vormaligen Oberhäupter, wovon auch Simon Markovich nicht ausgenommen ist, herrscht, welche so weit geht dass nach einer geheimen Meldung sie im Sinne haben sollen, diese Oberhäupter an ihrem demaligen Auskontumazierungsorte, dem Kloster Fenek, zu überfallen, zu berauben und zu ermorden.“ — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 174.

¹³⁹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 15 и 17 нов. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢху.

пре подне кренуо се пут Ниша и Куршид-паша, испраћен пуцњавом топова. Саликтар султанов очекивао га је у Једрену да га води у Цариград те да поднесе султану извештај о своме славном походу против Србије. Али-паша, босански везир, очекивао је само да му се Ђеџаја врати из унутрашњости Србије па да пође у Босну;¹⁴⁰ он и Сулејман-паша имали су да приведу крају примирење. Предавање народа напредовало је непрестано. Око половине новембра предали су се многи виђени људи Ђеџаји босанског везира, међу њима и Глигорије Радојичић, архимандрит манастира Благовештења. Нешто раније, док је још Куршид-паша био у Београду, предао се Стојаје Главаш. Иако је био познат и прослављен са својих дела над Турцима и проскрибован, ипак је био постављен кресердаром, тј. надзорником цариградског друма.¹⁴¹ У скупању оружја Турци нису цензурисали, остављали су нешто народу да се брани од хајдука; било је свуда објављено да су скеле отворене и трговци су позивани да слободно отпочну своје послове.¹⁴²

Осамнаестог новембра вратио се у Београд Ђеџаја босанског везира из унутрашњости с извештајем да су се Срби сасвим умирени и предали. Али-паша одмах упути своју војску у Босну и сам се крене за њом (око 22 нов.).¹⁴³

Извештај о повраћеноме реду био је без сумње претеран: многе су хајдучке чете крстариле по горама, само опасности за мир није више било. Турци су се хвалили да су оставили у Србији посаду од 10 до 12.000 људи, али нико није веровао да та војска постоји у истини. Оволика се посада у земљи није могла издржати због оскудице у храни. У Србији није могло заостати више од 3—5000 турске војске, изгледало је да већа посада није ни потребна. Турци су

¹⁴⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 25 нов. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢху. — М. Гавриловић, *Историја из Париских Архива*, стр. 814, 820—822.

¹⁴¹ Истопр. примолбу 133.

¹⁴² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 29 нов. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢху.

¹⁴³ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 2 дек. 1813. Сигентал Двор. Пат. ВѢху. — М. Гавриловић, *Историја из Париских Архива*, стр. 811, 820. Али-паша стигао је у Трапиз 8 децембра.

мислили да је Србија, ово „бунтовничко гнездо“, за увек раскопана и да им више није опасна. „Србија је готово без народа, говорио је босански везир францускоме консулу у Травнику, њени поглавари [кад би се повратили] пеће више паћи народ за дизање на буну. Све су тврђаве у нашим рукама и оставили смо довољно посаде да их чувају. Шта ће дакле радити ови бунтовници кад би се дрзнули да се врате у Србију?! Ако их њихова несрећа тамо доведе они ће изгинути!...“¹⁴⁴

Тако је отпочео нов живот у Београдском Пашалуку. Реч није више о Србији. Чим је она била покорена одмах је враћена турска административна подела пре Карађорђева устанка: они делови, које је Карађорђе отео од суседних пашалука и присајединио београдском, враћени су тим пашалукима. Београдски Пашалук имао је од старине само дванаест нахија (поименце: београдска, ваљевска, шабачка, сокобска, ужичка, пожешка,¹⁴⁵ рудничка, крагујевачка, јагодинска, ћупријска, пожаревачка и смедеревска) и био је за трећину мањи од покорене Србије. Јадар и Рађевина, Пореч, Кључ и Крајина, Крушевац, Параћин, Зајечар, Гургусовац и Алексинац остали су изван власти Сулејман-пашине.

VI

Од Наполеонове инвазије руска је влада забацила сва питања па и српско. Неодба у Србији и Италијански у Цариграду били су без упутстава, која су им била необично потребна у критичној ситуацији у којој се Србија нашла. Та су упутства била у толико потребнија што је Италијански био умерен и помирљив човек.¹⁴⁶

¹⁴⁴ М. Гавриловић, *Писци из Париских Архива*, стр. 812.

¹⁴⁵ Први је назив нахија *Вожењска*, али како је мусулман или војвода те нахије живео у Чачку, то се звала често и нахија чачанска. Рашком Парохијом Сула Српског од 9 феб. 1834. тек је наређено да се та нахија зове чачанском, јер је Суд био у Чачку. Испор.: *Срп. Новине* за 1834, стр. 26.

¹⁴⁶ *Staatsarchiv*, 25 маја 1816. Штармер Метерниху јавља да Порта жели што је Италијански премештен из Цариграда, јер је „conciliant et mo-

Тек 31 јула граф Неселроде, одговарајући Италијанском на његово писмо од 2 јуна да Порта не пристаје на његово посредовање код Срба, даје му инструкције да у смислу рускога посредовања и даље ради на Порти и да је упозори на опасност ако употреби принудне мере. Русија је држала да ће њени успеси против Наполеона и њени нови савезници послужити Србима као морална одбрана од турске напаст и да се има још времена за преговоре.¹⁴⁷ Ну долазак Л. Павковића, Стевана Живковића и Павла Томића у руски војни штаб у Чешку и гласови о положају Србије извели су руску владу из заблуде. Русија се обрати одмах за помоћ својим савезницима: Аустрији, Пруској, Енглеској и Шведској и добије формално обећање од свију да ће њену акцију односно Срба помоћи у Цариграду. Цару Александру „Агамемнону Нове Илијаде“ није се могло ништа одбити. У августу 1813 коалиција против Наполеона била је у страшној кризи; рекриминације политичке и војничке међу савезницима претиле су да прогутају и ову коалицију. Александар I је био све и сва, он је повезао опет уговорима у Теплицу делове коалиције и упутно је крајњем циљу на борбу с Наполеоном до истраге.¹⁴⁸ Шеснаестог септембра Лазар Павковић враћен је у Србију с порукама руске владе: Карађорђу је саветовано да гледа да се одржи до бољих прилика, ну ако народ буде принуђен да напусти земљу, онда ће му цар одмах дати тражено прибежиште у својој империји.¹⁴⁹ Двадесет-првога септембра издата су из Теплица упутства Италијанском да предузме одлучне мере да би уздржао Турке да не изврше своје намере односно Србије;

догод; у писму од 12 апр. 1813. Штармер јавља Метерниху да је Италијански био поуступљив сиром Порте и његова се умереност заиста добро огледала у репортуима својој влади које је публиковао Улјанцић.

¹⁴⁷ В. А. Улјанцић, *Материјали*, стр. 177—179.

¹⁴⁸ A. Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, VIII, стр. 184—189.

¹⁴⁹ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 173. — *Kriegsarchiv*, II, K. V, 14 окт. 1813. Сигенал Двор. Пар. Већу. Тога дана добио је писмо од генерала Червенека да је Л. Павковић стигао из Теплица у Земун. — В. М. Г. Медаковић, *Први Српски Устанак*, стр. 55. Теплиц, 16 септ. 1813. Барклај де Толли Карађорђу.

да их упозори на врло опасне последице које могу по Порту отуда произаћи и да тражи продужење преговора на основи потпуне безбедности за Србе. Руска је влада изјављивала да би се задовољила кад би се у Србији завело онакво стање као што је у Влашкој и Молдавији. Италијанском је стављено до знања да ће га у овоме заузимању потпомоћи посланици Аустрије, Енглеске, Пруске и Шведске.¹⁵⁰ Заиста 1-ог октобра Метерних је издао упутства Штирмеру да се заузме живо, сам лично или с Италијанским, да се Porta споразуме са Србима.¹⁵¹ Ну сва су ова упутства, која су једино могла импонирати Порти, издата и сувише доцкан. Онога дана, кад су за Италијанског писана упутства, Карађорђе је освајао у Земуну, а Лазар Павковић нашао га је у Фенеку. Упутства Италијанском стигла су у Цариград 17 новембра, а још 6 октобра објављено је пуцњавом топова на Босфору да је Србија покорена и да је свршено са српским бунтовницима.

Тако Штирмер, аустријски посланик, није дошао у неприлику да се заузима за Србе и да поквари добар глас који је стекао на Порти дотадашњим држањем у српском питању. Султан му је дао на дар табакеру у брилијантима, изражавајући тиме своје задовољство с њим и с Аустријом: извештаји великог везира гласили су да је Аустрија, дајући турској војсци војне потребе, заслужила благовољење султаноно. „Човек не може да се отме мисли да је ова табакера напољена крвљу српских жртава,“ пише овим поводом Италијански. „Интернунциус Штирмер, наставља даље руски посланик, говорећи о сверепетвима почињеним од турских трупа, уверавао ме је, према извештајима које је добио, да су Срби са своје стране чинили ужасе и да су на то изазвали своје непријатеље, јер су касалили све муслимане, који су остали

¹⁵⁰ В. А. Уланцијкић, *Материјали*, стр. 184. Телавд, 21 септ. 1813.

¹⁵¹ *Staatsarchiv*, 13 окт. 1813, Комотау. Метерних Штирмеру.

међу њима, без обзира на доба и пол, и уништавали и палили све“.¹⁵²

Петога јануара 1814 Куршид-паша ушао је свечано у Цариград; Портини министри и великодостојници дочекали су га изван вароши. Улазак је био прави триумф с уобичајеним оријенталним блеском. Дијамантска челенка, онаква иста као што је носе султани на престолу, красила је турбан, а један богато окићен ханцар појас Куршидов. Те је дарове био послао султан преко свога сиклигара „победноцу Срба.“

Очевидно ово насилно решење српскога питања није било у сагласности с дипломатским решењем које је оно добило уговором у Букурешту. Да ли ће то насилно решење бити дефинитивно, зависило је од многих прилика у првоме реду од Русије и, паравно, од Срба.

¹⁵² В. А. Уланцијкић, *Материјали*, стр. 188. — *Staatsarchiv*, 25 јан. 1814. Штирмер Метерниху јавља да је поздравно, преко драгомана Тесте, Куршид-пашу, кад је овај дошао у Цариград. „J'ai eu lieu, одговорио је великом везир, de me convaincre par moi-même de l'amitié sincère de l'Autriche pour l'Empire Ottoman; j'ai été en ne peut plus satisfait des commandants autrichiens; ils ont acquiescé à toutes mes demandes sans m'avoir jamais fait la moindre difficulté; c'est le témoignage que j'ai rendu dans le temps à Sa Hautesse, et je vous charge, a-t-il fini par dire à Testa, d'exprimer de ma part à l'Internonce toute ma satisfaction. C'est à ce ministre que nous devons en grande partie toutes les facilités que j'ai rencontrées dans mon expédition contre les Serviens.“

ГЛАВА IV

НОВА ТУРСКА УПРАВА

- I — Релативна благост турске управе. — Емигрантско питање. — Заточење главних старешина.
- II — Сулејман-пашина мржња против Срба. — Узроци неповерења. — Српске наде у страну помоћ. — Турски изгреди. — Кулун. — Куга.
- III — Опасност од нове буне и савети старешина. — Страх старешина од Сулејман-паше. — Наде у Русију. — Гласови о рату између Аустрије и Порте. — Узрујаност народа. — Милош Обреновић, обор-кнез над трима нахијама.
- IV — Тежак намет на народ. — Долазак Карађорђевог у Срем. — Утисак овога догађаја на Турке и на Србе. — Глас о Хаџи-Продановој Бунџи.

I

Сулејман-паша је лепо отпочео своје везирство; Срби су се хвалили његовом управом и строгању којом је сузбијао турску необузданост,¹⁵³ у децембру већ је сазвао кнезове у Београд, ласкао им на све начине, обећавајући да ће их похвалити султану и да ће сваки турски испад строго кажњавати.¹⁵⁴ Наравно, умереност турске управе сасвим је релативна ствар, реч је о поштовању амнестије, иначе дажбине су превазилазиле пореску снагу опљачканог и погорелог на-

¹⁵³ М. Вукићевић, *Историја из Петрограда Архива*, 23 јан. 1814. Нови сад. Недоба графу Неселроде. „Сперва хвалились его правлением и строгостию, съ каковым обуздывались нахальство Турокъ, но по повѣстиямъ, теперь доходящимъ изъ Сербїи, сїи начали опять за свое ремесло приниматьъ и угнетать народъ.“

¹⁵⁴ *Kriegsarchiv*, II. K. R., 26 дек. 1813. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

рода¹⁵⁵ и овде онде падала је глава по неког немирног или сумњивог човека.¹⁵⁶

Релативна благост Сулејман-пашине управе била је ствар чистог рачуна да би се свршило једно важно питање. Повраћање емиграната било је један од главних задатака турске политике, јер је у Аустрији забетало још доста народа који се утезао да се врати у Србију. Из економских и политичких разлога за Турке је било од велике важности да се што више бегунаца врати у Србију; на тај се начин повећавала пореска снага пашалука и снахијеки приходи, а с друге стране умањаван се елеменат у Аустрији који је природно упућен да прави завере против стања у Србији. Да би превели што више народа Турци су обећавали свакојаке олакшице и наставили су слати у Срем знатније људе да приволевају народ на повратак. У тој мислији у фебруару прелазно је у Земун и Милош Обреновић.¹⁵⁷ У марту емигрантско питање било је у главном свршено, ко је још хтео и смео оп се вратио. До почетка априла вратило се у Србију на 30.000 емиграната с 15.000 комада крупне и на 6000 комада ситне стоке.¹⁵⁸

¹⁵⁵ *Kriegsarchiv*, II. K. R., 11 и 26 јан. 1814. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. „Diese Nachrichten enthalten zwar nichts von Misshandlungen der Servier durch die Türken.“

¹⁵⁶ *Kriegsarchiv*, II. K. R., 17 дек. 1813. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. Незасав Далматинац Димитрије Срданин, који је 1813 год. побегао у Срем, вратио се у Србију кад је била објављена амнестија, дође у ваљевску нахију и стане говорити народу да не предаје оружје, да ће на пролеће опет бити рата и да народу те поруке шаље Карађорђе. Кнезови га тада вежу и одведу пашу. 29 нов. био је погубљен. — 29 дек. 1813. Сигентал јавља да су 12 дек. (ст. кал.) дошле у Београд две главе из ваљевске нахије, које је везир положио на своје двору. Обе жртве су заузимале угледне положаје код Јасова Ненадовића. Итд.

¹⁵⁷ М. Вукићевић, *Историја из Петрограда Архива*, 23 јан. 1814. Нови сад. Недоба графу Неселроде. „А наконецъ и по приглашенїю и самимъ Турокъ, кои какъ кажется раскаались, что такъ сурово поступили съ народомъ, невинность коего самъ Диванъ признавалъ, советамъ тѣмъ што еще находилъ и здѣсь, и в надѣвѣхъ не малое число семействъ перенести къ намъ, ежели только какіе препоны не встрѣтятся.“ — 9-21 фѣб. 1814. Него пише „Шшегъ [Ст. Живковић] и то, что Турки прислали извѣстїа Милоша Обреновича на заставу Семлинскаго карантинна уѣдѣвать народъ сербскїй возвращаться къ отчизну, что ть кои немѣять способа перейти, получить нужное вспоможенїе.“ — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 234—235.

¹⁵⁸ *Kriegsarchiv*, II. K. R., 11 апр. 1814. Винковиц. Моер Сигенталу. „Es sollen nach Angabe dieser 8 Servianer und selbst des Herrn Abten Nik-

Много мањи део бегунаца — на триста породица — заостао је у Срему и Банату у намери да ту дочекају боље прилике или да иду у Бесарабију. Главне старешине пак Аустрија је морала, по 18 члану Београдског Мира од 1739 с Портом, држати тако да они не могу ништа предузети што би реметило мир у Турској Царевини.

Наредбом од 11 новембра Дворско Ратно Вѣће наложило је Варадинској Генералној Команди да српске поглавице спроведе у Грац Штајерској Генералној Команди, која је имала да их распореди по своме нахођењу.¹⁵⁹ Ну српски су поглавари остали у Варадину све до друге половине јануара 1814 године, одговарајући на разне тужбе аустријских поданика за накнаду штете, због чега им је и имање било конфисковано. Најзад, 23 јануара, српски поглавари стану појединачно стизати у Грац. Карађорђе је стигао 23 јануара, у 11 сах. пре подне, заједно са својим сином Алексијем и двојицом слугу, праћен једним потпоручником, двојицом каплара и четворицом простих војника. Прва наредба је гласила да Карађорђа прати само један официр с два војника, без икакве специјалне наредбе како да се чува; али уочи полазка из Варадина наређено је да се стража повећа, и да се и дању и ноћу строго на њега пази. Разлог је овој наредби био Јаков Ненадовић, који је тога дана умакао аустријским властима.¹⁶⁰ Карађорђе је одведен у гостионицу „код вароши Трета“ („bei der Stadt Triest“), нарочито с тога што је тамо послужитељ говорио српски. Вожду се овај стан није допао и тражио је други који би боље одговарао његовом достојанству (ein anderes wenigstens dem Charakter eines Obersten angemessenes

sich über 30.000 Serben wieder nach Servien emigriert und bei 15.000 Stück Huf- und Grosshoravieh, dann bei 6.000 Stück klein Horn- und Borstenvieh so ihr Eigentum war, mit sich genommen haben.

¹⁵⁹ *Polizeiarchiv*, 28 дек. 1813. II. Варадин. Сигентал кнезу од Хохенцолерна, команданту у Грацу.

¹⁶⁰ *Polizeiarchiv*, 4 феб. 1814. Извештај полицијске дирекције у Грацу (Polizeidirektion in Graz an Ferdinand Grafen von Bissingen, Gouverneur von Inner-Oesterreich in Graz).

Quartier). Иначе је био натмурен и ћутљив. Младен Миловановић доведен је у Грац 27 јануара у подне, и смештен у гостионици „код Сунца“ („zur Sonne“). Прва жеља Младенова била је да види Војда. То му је допуштено без тешкоћа те буде одведен с још једним својим сапутником Карађорђу, који им се јако обрадовао; изљубио их обојицу и почастио вином.¹⁶¹ По споразуму највише цивилне и војне власти наређено је одмах нижим органима да овакве састанке не дају без претходног одобрења, да се Карађорђу и његовим друговима не чини нека нарочита пажња, и најзад да се они, који имају још да дођу у Штајерску, не доводе у Грац, већ да се сви — изузев Павла Матејића, који је био одређен за Кнителфелд — из Марбурга право упућују у место које им је одређено за пребивање.¹⁶² Тај је распоред овако учињен: Карађорђе је остављен у Грацу са сином Алексијем, Леонтије је послат у Клагенфурт, Младен Миловановић у Брук на Мури, Јаков Ненадовић (који је био по бегству ухваћен) у Цили, Вуле Илић у Штанц, Павле Матејић у Кнителфелд, Вујица Вулићевић у Лајбниц, Сима Марковић у Марбург и Лука Лазаревић са својим секретаром Лазаром Теодоровићем у Јуденбург.¹⁶³ Сви су добијали подједнако издржање, које је износило од лица по два форинта дневно или по шездесет месечно, не рачунајући у ту суму стан и одело. Ти су се трошкови имали да наплате из њиховога конфискованог имања.¹⁶⁴ Ну на крају крајева цео је трошак пао на аустријску државну касу, јер је имање српских старешина било већ конфисковано за потраживања која су превазилазила његову вред-

¹⁶¹ *Polizeiarchiv*, Бајарлијев извештај од 8 феб. 1814.

¹⁶² *Polizeiarchiv*, 9 фебр. 1814. Бисинген Хагеру.

¹⁶³ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Ново Двор. Ратног Вѣћа Државној Канцеларији од 7, 8 и 14 марта 1814. Прилог уз поседуау ноту од 6-ог фебруара. — Испор. *Гласник Срб. Уч. Друштва*, IV, стр. 178.

¹⁶⁴ *Polizeiarchiv*, Извештај полицијске управе у Грацу од 31 маја 1814. *Übersicht was für die in Steyermark stationierten Häuptlinge sammt ihrer Familien und Dienerschaft an Unterstützungsbeitrag erforderlich ist*. Карађорђе 2 фор. дневно; његов син Алексије исто толико; две слуге по форинту дневно, равно за све 180 фор. месечно. — Вуле Илић две форинте дневно; његова жена исто толико; њихово дете једну форинту дневно;

ност. Једини је митрополит Леонтије живео о новцу који је имао при себи.¹⁶⁵

Иначе надзор над старешинама није био као над ратним заробљеницима; Државна Канцеларија наредила је да тај надзор буде колико да од њих нико не умакне и да се не могу дописивати ни с ким тајно.¹⁶⁶

II

У колико је емигрантско питање скидано с дневнога реда, у толико су турске власти бивале безобзирније. Сулејман-паша не само што није веровао Србима, него их је у души мрзио више него обичном мржњом Турчина према хришћанину. Његов избор за београдског везира био је у опште незгодан за политику помирљивости, ако је Порта мислила да је искрено изводи. За све Карађорђево време он је ратовао са Србима и горео је жељом да им се освети за многа понижавања и неуспехе. Кад се Шабац предао Карађорђу, Сулејман-паша је пред њим и пред Србима клечао. Лично је био храбар, али је био и крволок, неповерљив и грамзљив за новцем. Од самога почетка свога везирства Сулејман-паша је сумњао у Србе, и ту је

две слуге по форинту дневно — за све 210 фор. месечно. По једног слугу су још имали Младен Миловановић и Лука Лазаревић. Надржање свију ових лица износило је у оно време 1650 фор. месечно „ohne dass dabei die Vergütung für die Wohnungsmiete und die Beiträge auf Bekleidung eingerechnet sind.“ — Нота Држ. Канцеларије од 21 феб. 1814: „Der Unterhalt besagter Häuptlinge so wie bisher also auch künftig von Jedem aus Eigenem oder, wenn bei dem einen oder andern eine erwiesene Mittellosigkeit vorhanden sein sollte, aus der Gesamtmasse des in Beschlag genommenen Vermögens jener Flüchtlinge zu bestreiten sei.“

¹⁶⁵ *Polizeiarchiv*, 7 јуна 1814. Град. Библиотека Хареру.

¹⁶⁶ *Polizeiarchiv*, Нота Државне Канцеларије од 21 феб. 1814. „Was andererseits die Bewachung belangt, so ist es keineswegs darum zu thun gedachte Individuen als Gefangene im strengeren Sinne zu behandeln, sondern der eigentliche Zweck ist nur ihre Entweichung so wie jeden geheimen Briefwechsel und jede Zusammenkunft unter ihnen sorgfältig zu verhindern. In wie fern man dieser Zweck durch eine militärische oder durch die Polizeiaufsicht oder aber durch beide vereint zu erfüllen sein dürfte muss nach Maas der individuellen sowohl als der Localumstände dem Urtheile der betreffenden Behörden anheim gestellt werden.“ — 23 феб. 1814. Град. Хошемолепи Библиотека. „Hiernach dürfte die Invgillierung auf diese Serbier nicht dem Militär sondern dem Politicum übertragen und militärischerseits dabei nicht anders mitzuwirken sein als dass die etwa notwendig erkannt werdende Wache beigegeben werde.“

сумњу брижљиво крио. Разлози за неповерење били су доста оправдани: хајдучке чете непрестано су крстарили по земљи, а кад је пребројено оружје које су Срби тобож предали изашло је само на шест хиљада комада! Очеvidно оно је било сакривено и чувано за боље прилике. Да би видео колико је његова сумња оправдана везир се обрати Варадинској Генералној Команди с молбом да га извести колико су оружја Срби изнели у Аустрију. Одговор је гласио да се то не зна тачно, али да га је мало пренесено.¹⁶⁷

Сулејман-пашино нерасположење према Србима било је сасвим у духу турске државне политике. Турци су држали да ће се Европа, чим сврши с Наполеоном, окомити на њих што су одбили да уђу у коалицију против Француске. У јануару 1814 Порта није сумњала да ће Русија и Аустрија заратити с њом; по целој Турској Царевини чињене су припреме и пописивана војска за ту евентуалност. Букурешки Уговор био је већ увеликѐ предмет распре између Италијанског и Портиних министара. Порта је протестовала што јој Русија неће да врати азијске градове; руски посланик је њој пребацивао што је самовољно и брутално поступила са Србима, којима је Букурешки Уговор зајемчавао мир и безбедност. „Ма какво да је било држање овога народа, говорио је Италијански, оно није могло разрешити Порту њених обавеза спрам Русије, јер је одредба, која се односила на овај народ, била уговорена између Русије и Порте, а не између Порте и Срба.“ Ако је било каквих препрека од стране Срба, онда је требало, по тврђењу рускога посланика, да обе силе нађу начина да се оне отклоне, а не да се Порта по своме нахођењу и насилнички рачунава с њима.¹⁶⁸

Услед опасности од Аустрије и од Русије за Порту је било од особите важности стање у Србији, она је била уверена да ће у случају рата народ поново ско-

¹⁶⁷ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 2 док. 1813. Сигенал Двор. Пат. Већу.

¹⁶⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, Извод из записника Конференције Италијанског с Рене-ефендијом и другим Портиним министрима 27 јан. (8 феб.) 1814.

чити на оружје. Порта се у овоме није варала. Српско питање одавно је престало бити спор мјеснога значаја, спор између побуњене раје и централне власти у Цариграду. Као што Турци нису сматрали да је њихов успех над Србима без изгледа на нове заплете, исто тако и Срби нису веровали да је њихов пораз дефинитиван, да је Куршидово решење српскога питања његов последњи стадиум. Знатнији људи и прост народ, чим су се освестили од прве забуне, стали су распитивати о догађајима у Европи, премисљати о будућности и испитивати прошлост. Како се где већи састанак десно о свему се томе говорило и расправљало и у томе је смислу писано заосталим емигрантима у Аустрији. Већ уз Божићни Пост 1813 била је послата једна молба цару Александру.¹⁶⁹ Командант Варадинске Генер. Команде извештавао је 12 јан. 1814 своју владу да су Срби, поред свега свог перасположења против Аустрије, готови да листом пристану уз њу ако против Турака зарати.¹⁷⁰ Овакво расположење није било тајна за Турке. Било је и других разлога да сумњају и да се боје споразума између Срба и Аустрије. Знано се да Срби нису издали све оружје: Аустрија није издала српске поглавице и Порта узалудно тражи њихову екстрадицију од аустријског посланика у Цариграду; неки су од тих поглавара истина под надзором, али многи њихови другови, које је Порта убрајала у највеће кривце и доставила њихова имена Аустрији, мирно живе у Срему и Банату, у непосредном суседству са Србијом. Све су ове околности налагале Порти да се што боље припреми за отпор и да што боље и будније врши надзор над духовима у Србији.

У другој половини јануара, баш кад су учестали гласови о евентуалном рату између Аустрије и Порте, турски изгреди почињу. У половини јануара пао је Кара-Марко.¹⁷¹ Двадесет-првога јануара погубљен је брат новоназарског војводе Димитрија, Коста-бег кујунџија, и

¹⁶⁹ В. М. Г. Медиковић, *Први Српски Устанак*, стр. 85.

¹⁷⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 24 јан. 1814. Сигентал Двор. Пат. Бѣху.

¹⁷¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 29 јан. 1814. Сигентал Двор. Пат. Бѣху.

његове три слуге, јер су хтели да умакну у Аустрију. Жену и све Костино имање приграбио је хехаја-паша. Била су обешена још нека два лица и једанаест других бачено је у тамницу. Говорило се да су ова затворена лица сумњива и да српски кнезови нису могли за њих јамчити да ће бити мирни.¹⁷² Једновремено с овим хапшењем и ексекуцијом Сулејман-паша стане припремати материјал за оправку градова и шанчева. Погорео и опљачкан народ и онако је већ покртао под великим дажбинама. Крајем децембра разрезани су на нахије палисади, топовски кундаци и пруже;¹⁷³ у јануару су тражени радници за утврђење Београда. Двадесет-трећег јануара било је дошло сто педесет људи; сутра-дан их је дошло сто седамдесет;¹⁷⁴ почетком фебруара наређено је још за пет стотина радника.¹⁷⁵ Свакога дана стизали су у Београд читави каравани из Румелије, доносили прах и олово.¹⁷⁶

Да би се осигурали што боље од Срба, Турци намиселе да обезоружају народ сасвим. Земљом пођу комисиари и тефтиши да истражују оружје. Глобом и тортуром они су изнуђавали од народа и оно што нема. Ну све је још облачено у извесну форму, гоњени су и претресани тобож само немирни и сумњиви људи. Новац се извлачио свима средствима.¹⁷⁷ Своје прво везирство Сулејман-паша је сматрао као прилику у којој треба да обогати и себе и своју породицу. Својим синовима и сродницима давао је разне службе и мисије и затворао очи пред њиховим злоупотребима.¹⁷⁸

¹⁷² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 8 феб. 1814. Сигентал Двор. Пат. Бѣху. — 16 феб. 1814. Хатер Двор. Пат. Бѣху. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 90—91.

¹⁷³ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 11 јан. 1814. Сигентал Двор. Пат. Бѣху.

¹⁷⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 10 феб. 1814. Сигентал Двор. Пат. Бѣху.

¹⁷⁵ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 16 феб. 1814. Хатер Двор. Пат. Бѣху.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 20 марта 1814. Сигентал Двор. Пат. Бѣху. „Das Erpressungssystem des Gouverneurs Sulliman Pascha und seines Chiaja Pascha dauert ununterbrochen fort und erstreckt sich... und doch wenden beide alles an, die noch diesselbst befindlichen servischen Familien unter allerlei Versprechungen und Vorspielungen zum Rücktritt zu bewegen.“

¹⁷⁸ Први хехаја Сулејман-пашин био му је рођени син, а кад је овај добио у Босни шахадук свога оца, Сулејман-паша узме на његово место свога шурака Ишбир-пашу. Своје синове Сулејман је постављао и за војводе. Кад је бучио други уставак његов је један син био војвода у Ужичу.

У марту хајдучија узе озбиљан мах; народ се на измаку зиме осетио слободнијим, падале су главе и с једне и с друге стране, све већи број хајдучких глава био је излаган на београдским бедемима, шанчевима или на везирову двору.¹⁷⁹ У априлу и мају стање је било већ несносно. Већи део народа био се склонио у шуме због зулума и силних дажбина. „Везир је све старе Београђане, оне зулумчаре и зликовце, зле и горе, понаместао за калије, војводе... субаше и проче забите, који од нас једнако траже црвене чакшире, ћурче, чампраге, чевкене, токе, сребрно оружје, амајлије и прочаја, и с нас и са жена скидоше силом све хаљине и узеше где год што би, и остајемо голи и без паре и до сада посекали су кроз таково истраживање многе од старешина и од младих, а у синџирима и кладама тешким многи, у многим местима, леже и тешке муке терпе...“¹⁸⁰ Погубљено је много лица сумњивих због хајдучије, многи емигранти, који су се вратили из Аустрије, били су побијени или вргнути на колац.¹⁸¹ У Београду, изван Стамбол-капије преко Теразија, призор је био језовит: на све стране људска телеса, на кољу, на земљи, искасањена и онакажена, око њих чопори паса. Кужни смрад лешина тровао је ваздух.¹⁸²

Свима овим невољама придође још и куга. Кулчари, измучени глађу, зимом, тешким радовима и бојем, падали су као снопље у окуженој атмосфери; многи угледнији Срби пали су мучки убијени од Турака. Зараза и глад обухвате најзад целу земљу, косећи неумитно насилшике и потлачене. По селима и по путовима виделе су се турске лешине, које пси и свиње

¹⁷⁹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 18 марта 1814. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

¹⁸⁰ В. М. Г. Медиковић, *Преп. Србски Устанак*, стр. 84. Писмо од 29 маја 1814.

¹⁸¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 16 и 18 маја 1814. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. — М. Вукићевић, *Писци из Петроградских Архива*, 16-28 апр. 1814. Невоља графу Неселроде.

¹⁸² *Споменик*, XXII, стр. 51. Из *Мемоара Ибрахим-Мансур-ефендије*. — *Госуд. Арх. Моск.*, По једном писму овога авантюриста (Серџбера Мелелехајма) Скопљак је указао криволок српски, не прође докато недеља а да по некој Србина не патакне на колац. Бехаја његов узима откуп, а везир омет губи и касни.

разносе.¹⁸³ У априлу и мају умирало је у Београду по десет до петнаест лица дневно; мртваци су ноћу товарени на кола и бацани у Дунав.¹⁸⁴

Поред свих ових општих невоља Турци су енергично наставили припреме, муниција је непрестано довлачена. Двадесет-седмог априла дошао је у Београд бинаемин Мехмед-ефендија, да управља фортификационим радовима у Београду и по другим тврђавама. Око 10 маја сви су кнезови били сазвати у Београд да приме нове заповести о давању радника и материјала. Послови су предузимани у великим размерама.¹⁸⁵ Гласови о рату све су више кружили, Турци су мислили да ће на њих и Русија и Аустрија заједнички заратити.¹⁸⁶ Међутим хране је све мање бивало у земљи, тако да се посада морала смањивати; оно што је остало било је бедно и исцрпено болештинама.¹⁸⁷ Елементарне неприлике биле су такве да се с њима даље није могло борити. У половини јула кише и куга учиниле су рад на утврђењима немогућним; велики део становништва побегао је из вароши у поље. У јуну и јулу морталитет страшно скочи. Тринаестог јула, од изласка сунца па до три часа после подне, било је у Београду 78 случаја куге!.. Турцима је овладаола клонулоост и апатија.¹⁸⁸

¹⁸³ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 61—64. — Куниберт, *Српски Устанак*, 57—59. — Вук, *Скупљ. Писмог. Списки*, I, 137—138. — *Животописе Максима Евгеновича*, Будимпешта 1877, стр. 19. — М. Вукићевић, *Писци из Петроград. Архива*, 23 феб. (7 марта) 1814. Нови Сад. Невоља графу Неселроде.

¹⁸⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 18 маја 1814. Хагер Двор. Пат. Вѣху.

¹⁸⁵ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 16 и 22 маја и 20 јуна 1814. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. — 27 апр. и 18 маја 1814. Хагер Двор. Пат. Вѣху.

¹⁸⁶ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 28 маја 1814. Praes. 550. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

¹⁸⁷ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 9 јуна 1814. Praes. 550. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. — 6 јуна 1814. Хагер Двор. Пат. Вѣху. — М. Вукићевић, *Писци из Петроградских Архива*, 31 маја 1814. Нови Сад. Невоља графу Неселроде. „Къ тому же терпеть (Турци) великий голодъ. Въ Србѣи иныя мѣста, что было при занятии ими оной, или же тогда истреблено, а отсюда недавно запрещено ими оный производить. Сверхъ сего бѣдствѣя, открылась и моровое между ними повѣтрѣе, кое въ Вѣлградѣ, наивыше свирѣпствуетъ.“ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 65.

¹⁸⁸ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 13 авг. 1814. „Auch zu Belgrad wüthet das Uebel mit gleicher Heftigkeit fort, obwohl ein grosser Teil der Einwohner sich ins Freie geflüchtet hat. Am 25-ten Juli, an welchem Tage exponierte Dollmetsch Deodato sich nach Belgrad begab, waren dort von

III

Све ове невоље одржавале су народ у страховитој раздражености, мир је висео о коњу. Само савети главнијих старешина и виђенијих људи учинили су те није букнула буна. У старешине Сулејман-паша није дирао и они су стишавали народ, али су били као на белом хлебу, живећи у ужасном страху. Четрнаестог априла прелазно је Станоје Главаш из Београда у Земунски карантин. У Београд је био дошао са својим пандурима ради спровођења харача у Ниш, ну везир га задржи и заповеди му да преведе своју породицу из Аустрије ако је рад да ужива његову милост, иначе га неће пустити из Београда. У Земуњу Главаш се дуго разговарао с пуковником Стеваном Живковићем и описао му невоље које народ трпи и страх у коме старешине живе. Главаш је причао: да кад је у Београду сваки час помишља на смрт, изван Београда да се не боји ничега, да ће гледати сад свакојако да обмане Турке, па ако им умакне, да га жива Београд више неће видети! Кнез Аксентије Миладиновић, Милош Обреновић, Лазар Мутап, Јевто кнез левачки и он договорили су се да не иду никад заједно у Београд кад их везир позове. Ако ко од њих погине, други да остану с народом!. Главаш је распитивао много за Недобу и има ли наде за помоћ само у муницији, друго није потребно. Све су старешине у слози, тврдио је Главаш, имају дванаест топова сакривених са свом опремом; само је прах потребан па да за недељу дана очисте сву Србију од Турака, којих има на три хиљаде, и то распоређених по паланкама, нигде више од две стотине, све сам гоља, без оружја и без пара. Главаш и Ст. Живковић растали су се најзад горко пла-

Sonnenanfang bis 3 Uhr Nachmittags schon 78 Pestfälle bekannt. Wegen in dieser Stadt eine grosse Niedergeschlagenheit und völlige Apathie gegen alles, ausgenommen die Mittel sich der Gefahr zu entziehen, herrschen soll.“ — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 26 јула 1814. Сиргентал Доор. Пар. Већу. 10-ог тога месеца умро је у Београду од куге чувени авантурист граф Такенс (Сулејман-бег) кога је Сулејман-паша био прибавио к себи. О овоме авантуристу види: *Споменик*, XXII, стр. 50.

чући и молећи Бога да се цар Александар смиљује на српски народ.¹⁸⁹

Главаш је срећно измакао из Београда, старешинама за тад још није претила никаква опасност, јер су били потребни Турцима. Чим се нађу међу народом њима овлада боље расположење, они су стишавали страсти и улевали наду у скоро ослобођење. Главно је да се само време добије. Запета прваци народни били су уверени да ће Србија бити ослобођена Турака још у току 1814 године. Овоме оптимизму био је узрок срећан резултат који је Русија постигла у војни с Француском, о чему се у Србији тачно знало. Почетком 1814 године савезници су се већ борили с Наполеоном на француском земљишту, а 19 марта цар Александар је ушао свечано с пруским краљем у Париз.

Као што су Турци знали да Наполеонови порази прете и њима, тако су и угледнији Срби били свесни да се догађаји европске политике окрећу у корист српскога народа и пажљиво су и грозничаво послушвали шта се у Европи догађа. „Ми смо се сада сви обрадовали, и мало и велико, и баш зато трпимо још оваки зулум. Запета надамо се тврдо у Бога и чини нам се да ће нас саде цело помоћи [руски цар], кад нема проклетога Француза да му смета, а пређе види смо да није могао од њега. Зато, браћо, молимо вас, и мало и велико, ако Бога знате, и аманет вам Божји од нас да одете нашем цару Александру, саде одмах, и опишете све ово наше страданије и кажите му и то шта Турци с нама тако поступају, као да он у миру за нас турскому цару ни речи добре није рекао.“¹⁹⁰ Тако је гласило једно писмо писано 14 маја од стране народа емигрантима у Панчеву.

Што се дубље улазило у лето мир је био у све већој опасности, услед уверавања, која су пенадлежне личности слале у име Русије у Србију, и услед тврђења емиграната који су, вративши се из Аустрије, го-

¹⁸⁹ М. Вукићевић, *Изписи из Петроградских Архива*, 14 април 1814. Земун. Стеван Живковић Недобин.

¹⁹⁰ В. М. Г. Мезаковић, *Први Српски Устанак*, стр. 85.

ворили да су се аустријске трупе већ кренуле против Турака, да се Карађорђе са више хиљада оружаних људи налази на граници, готов да упадне у Србију. Све је примано као света истина. Трговци, који су долазили из Аустрије, тврдили су да не треба сумњати да ће Аустрија заратити с Портом, и да је још извесније да ће она пружити помоћ народу, ако против Турака устане. Оваква су уверавања била у толико опаснија што није могло бити јединства међу старешинама и угледним људима, већ је, мање више, свако могао водити тајну агитацију. Мимо Милоша, Главаша, Мутапа, Глигорија Радојичића и њихових једномисленика, било је и других људи, који су за свој рачун радили, договарали се, па чак и молбу писали цару Александру.¹⁹¹ По целој Турској Царевини, па и у Србији, кружили су гласови да ће прва последица Бечког Конгреса, који је био заказан за септембар, бити рат хришћанских сила противу Порте.¹⁹² О Петрову-дне распрострло се био глас да је народ готов да се лати оружја, само ако би се могао надати помоћи ма с које стране; у јулу више народних првака држали су састанке и договарали се како би могли помоћи са своје стране руску или аустријску акцију против Турака. Ну благодарени отпору Станоја Главаша и Милоша Обреновића ништа се није предузело: они су тврдили да заиста има наде за ослобођење, али да за то није дошао тренутак, и да треба још чекати.¹⁹³

¹⁹¹ Испор.: В. М. Г. Медаковић, *Први Српски Устанак*, стр. 85.

¹⁹² *Kriegsarchiv*, H. K. R., 26 јула 1814. Сигенал Двор. Пат. Беоу. — *Ibid.*, 3 авг. 1814. Харер Двор. Пат. Беоу јавља да се у Београду говори о рату против Аустрије.

¹⁹³ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 окт. 1813. Сигенал Двор. Пат. Беоу. So wie dieses zeigt so gab Hadzi Prodan auch in einem mündlichen Gespräch auch mit dem Herrn Militair-Commandanten an, dass die jenseits-gebliebenen ehemaligen serbischen Anführer die Hoffnung das Land noch in diesem Jahr von den Türken neuerlich befreiet zu sehen... nicht aufgaben, in welcher Hoffnung sie noch durch die Angaben der zurückgetretenen Servier, dass Oesterreichische Truppen in Anmarsch seien und Georg Petrovich mit mehreren Tausend bewaffneten Serviern an der Grenze in Bereitschaft stehe, dergestalt bestärkt wurden, dass noch im Juli bereits mehrere der vorigen Anführer Versammlungen hielten, um sich zu beratschlagen, wie sie durch Vertreibung der Türken mitwirken könnten, wobei aber Stojan Glaswasch und Millos Obrenovich, die beiden angesehensten unter ihnen, sich äusserten, dass zwar diese Hoffnung der Befreiung allerdings vorhanden,

О гласу Милоша Обреновића морао се водити озбиљан рачун. Од свију народних старешина, који су у почетку били пред Турцима мање више једнаки, у ово се време истаклао највише Милош који је иначе уживао у народу велики глас, као једини од чувених војвода који је остао с народом. Од првога тренутка Милош је умео да се нађе у новим приликама: он је успео да се додвори Сулејман-паша и да задобије његову наклоност. Везир га је назвао посинком, обдаривао га и увек је имао за њега лепу реч. Милош и Сулејман-паша били су још отире по невољи познаници, тукли су се под Карађорђем неколико пута на међи ужичке и старовлашке нахије, а у борби на Засавици везир је био рањен у руку. „Видите ли овога мога малог кнеза и посинка! говорио је једном Сулејман-паша Турцима, показујући Милоша. Колико се сад чини смеран и покорап, ја сам од њега неколико пута тако бежао да писам знао куда ћу ударити; па сво ми најпосле и руку преби на Равњу!..“ „Ти си ме ово ујео“ говорио би Милошу, показујући му своју осакаћену руку. „Ја ћу и позлатити, честити пашо!“ прихвати одмах Милош.¹⁹⁴ Све је то била политика. Милош се удварао Сулејман-паша јер га се бојао; Милошу је пак везир ласкао, јер му је био потребан као угледан човек, који је изгледао да се помирио са стањем у земљи и који је добро испуњавао његове заповести.

Двадесет-шестог јуна 1814 Сулејман-паша је нарочито показао своје благовољење према Милошу. Тога

dermahlen aber noch nicht an der Zeit sei. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., Casarypashas Hadzi-Prodanovo u Zemunju 8-20 okt. 1814. „Das Gerücht, dass das Volk wieder gegen die Türken aufzustehen gesonnen sei, wenn es nur von welcher immer Seite Unterstützung zu erwarten hätte, verbreitete sich noch um den illyrischen Peter und Pauli Tag stark und in geheimen; Handelsleute, welche aus dem kaiserlich-oesterreichischen Staate hinüber kommen, versicherten oft, dass an einem Kriege Oesterreichs gegen die Pforte und noch weniger an Unterstützung für das Volk, wenn es gegen die Türken aufstehen sollte, zu zweifeln sei; aber alle diese Versicherungen können denen Serviern nicht Mut genug machen, um allgemein aufzustehen, es wurden vielmehr einige, welche die ersten zum Aufstand bereit waren, von den Knesen und andern vom Volke geachteten zur Ruhe verwiesen; wegen diesen hörten aber die geheimen Unterredungen dennoch nicht auf.“

¹⁹⁴ Вук, *Скупљ. Писмоп. Савесн.*, I, 137. — Симе Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 58, 82.

дана је издао бурунџију, којом објављује „кадијама, војводама,“ „кнезовима, коџабашама, кметовима“, „грађанима и посленим људима“, да је „руднички баш-кнез Милош постављен за баш-кнеза нахије крагујевачке, рудничке и чачанске“, „који ће расправљати послове све раје, која живи у кругу више речених нахија“, и наређује да му се „указује ревностна заштита и помоћ; а раја и коџабаше“, да га заједнички слушају и „помажу у вршењу добрих дела и осталих потребних услуга.“ Милошу је препоручивао да се стара, „да сиротињу рају не ожалости и не застраши, већ са њом лепо да поступа“. ¹⁹⁶ Тако је Милош обор кнез рудничке нахије добио старешинство још над крагујевачком и чачанском и постао несумњиво најугледнијим човеком у пашалуку.

IV

Савети, које су конзервативнији људи давали народу да мирује, могли су бити од трајнијег утицаја само у случају да су се и Турци показивали умеренијим. Међутим Сулејман паша је немилостиво наставио свој систем гњављења и цеђења. У августу куга попусти; то је био знак да се радови поново отпочну на тврђавама. Првог августа долазио је у Београд Портин изасланик, прегледао утврђења и дуго се обавештавао о стању у земљи. Било по инструкцијама из Цариграда, било да се што боље награби — јер је било опште уверење да ће бити премештен из Србије — Сулејман-паша позове кнезове у Београд и затражи да му се од народа покупи у новцу 1500 кеса. Намет у снази (кулук) то ће се тек расписати. Кнезови су били пренеражени оволиким потраживањем и примете везиру да би дошло на сваку главу по 22 гроша! Сулејман-паша одговори кратко да га се то ништа не тиче. ¹⁹⁶

Међутим Србију је тек чекало искушење. Незадовољство и очајање толико је било обузело народ,

¹⁹⁶ М. Петровић, *Милошова Збирка*.

¹⁹⁶ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 27 авг. 1814. Сигенал Двор. Пат. ВѢху.

духови су толико били прожети изгледом на рат између хришћанских сила и Порте да је за буну био довољан незнатан повод. Тај се повод није дуго чекао, сеоба српских старешина из Штајерске у Бесарабију изазвала је експлозију.

Српски поглавари под надзором по штајерским градовима очекивали су све од успеха рускога оружја у Француској, јер су знали да се Русија не може озбиљно занимати њиховом судбином док не сврши војну с Наполеоном. Новине и јавност, говорећи непрестано о евентуалном рату између хришћанских сила и Порте, сматрали су повратак Карађорђевог у Србију као сасвим природну ствар. У фебруару 1814 год. новине су писале да је цар подарио Карађорђу титулу генерал-лајтнанта, да га је одликовао неким орденом, итд. Кад је кнез Хохенцолери, гувернер Штајерске, прочитао ову вест у *Wiener Zeitung*-у од 7 марта (н. к.), он се нашао у приличној забуни што је имао да овако високу личност држи под надзором и издржава само са два форинта дневно и одмах је тражио упутства како да поступа с Карађорђем. ¹⁹⁷ Сасвим је природно што су заточници будно и ревностно пратили руске успехе, дописивали се са својим сродницима и између себе, саопштавајући један другоме политичке новости и новости о кретању својих другова и пријатеља у слободи. То је општење било или јавно, по прегледу преписке од стране аустријских власти, које су у овом погледу биле доста толерантне, или тајно, преко послуге и других људи који су из сажаљења или користољубља кришом носили њихова писма на пошту или другим неким начином предавали адресантима. ¹⁹⁸ Осим тога поглавари су имали већ своје пуномоћнике који су се за њих заузимали код руског цара и његове владе. То су били архимандрит Спиридон Фи-

¹⁹⁷ *Polizeiarchiv*, 10 марта 1814. Грац. Кнез Хохенцолери Двор. Пат. ВѢху.

¹⁹⁸ У *Polizeiarchiv*-у налази се доста превода јавних или интерцензурних писама. Тајно пошење писама изазвало је једну аферу у којој је страдао *Landwehr-Lieutenant Franz-sich*, ухаћен да је за једну такву услугу примио 80 фор. од метрополита Леонтија.

липовић, који је радио највише из Беча, затим Максим Јакшић секретар Јакова Пенадовића, који је за руским царем отишао у Париз. Најзад Михаило Филиповић—Грујовић, на кога је Карађорђе много полагао. Природни би заступници Карађорђеви били секретар му Јавићије и Недоба, ну он их се одрицао, јер је на њих двојицу и на Леоптија бацао кривицу за своју и народну пропаст, док су они пак сву несрећу њему у грех уписивали.¹⁹⁹ Петнаестог марта 1815 Спиридон Филиповић спровео је Карађорђу писмо графа Неселроде у коме је овај министар говорио о милости и наклоности царевој према Карађорђу и његовом друштву.²⁰⁰ Двадесетог јуна 1814 Атанасије Миловановић из Брука јавља Лазару Теодоровићу у Јуденбург да су добили радосне вести како од секретара рускога цара у Паризу тако и од руског посланика у Бечу и саветовао му је само стрпљење.²⁰¹ Двадесет-другог јуна Стеван Живковић јавља митрополиту Леоптију да се Максим Јакшић вратио из Париза.²⁰² Двадесет-шестог јула Лазар Теодоровић пише о Јакшићевој мисији Алексију Карађорђевићу у Грацу, да је све испуњено што су желели... „Од Младена смо дознали да сте врло обрадовани писмом Н. В. Цара и да ће све бити што смо Бога молили!...“²⁰³ Заиста Русија је учинила све да српске поглавице ослободи. Тога лета, после подуже преписке, она је израдила да јој Аустрија изда старешине, обећавши да ће их тако држати да Porta неће осећати никакву несигурност с њихове стране и да на Аустрију неће због тога издавања пасти никакав прекор.²⁰⁴

¹⁹⁹ Ј. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 35 verso, 14. јун 1814. Грац, Карађорђе Мих. Грујовићу.

²⁰⁰ *Гласник*, IV, стр. 178.

²⁰¹ *Polizeiarchie*. Интерцептирано писмо под тим датумом.

²⁰² *Ibidem* — Максим Јакшић је умро крајем јуна, ускоро по повратку из Париза.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ *Kriegsarchie*, Н. К. Р., 10 авг. 1814. Баден. Метерних Стакелбергу. Одговара на ноту од 6-18 јула. Вели да ће изредба за пасоше бити издата. — *Polizeiarchie*, Извештај бечке полиције од 20 авг. да је С. Орловићу издат пасош за Грац и да ће он пратити Карађорђа и остале на путу.

Пуштени у потпуну слободу, Карађорђе и другови му, у пратњи једнога руског чиновника, колешког асесора Симона Орловића, пођу у августу из Штајерске у Срем и Банат. Тамо су имали да посвршују важне послове око конфискације свога имања и да одатле поведу своје породице. Сем тога ту је било у слободи њихових сродника и пријатеља (Антоније Пљакић, Анта Симоновић, Јеврем Пенадовић и др.), а уз то још многе српске породице које већ месецима чекају на главне старешине па да пођу у Русију. Још 10-ог фебруара Недоба је био издао из Новог Сада проглас српској емиграцији позивајући да му се сваки, ко хоће да иде у Русију, јави те да му набави пасош. У другом прогласу објавио је привилегије које ће се дати исељеницима у Русији. За десет година они су ослобођени свију дажбина; свака сиромашна породица добија кућу, два вола, једну краву, семе за усев и остало, с обавезом да све то плати након десет година; за увек се поклања свакој породици шездесет десетина (јутара) земље; сваки сиромашак добија, од дана доласка у Русију до прве жетве, пет копејки дневно; насељеници и њихово потомство неће давати ни рекруга ни „квартиља“, изузев случај кад војска пролази, тј. само преноћиште.²⁰⁵ Пријавило се било на две стотине породица. Ну пресељавање, обећано за пролеће, одложено је за јесен, те да сви пођу за ослобођеним старешинама.²⁰⁶

Између 31 авг. и 3 септ. стигли су у Варадин Карађорђе и Младен Миловановић, а за њима и остали: једни се задрже у Варадину и Карловцима; други оду у Нови Сад; остали се разиђу по другим местима.²⁰⁷ Поглавари су били поносити, тајанствени,

²⁰⁵ *Kriegsarchie*, Н. К. Р., 1814 год. На Сигентазов президијат бр. 327.

²⁰⁶ М. Вукчићевић, *Писци из Петроградских Архива*, 16-28 апр. 1814. Нови Сад. Недоба графу Неселроде. Тражи кредит од 10.000 фор. да пресели на две стотине породица.

²⁰⁷ *Polizeiarchie*, Извештај из П. Варадина од 19 септ. 1814. „So weit ich diese Fremdlinge verfolgen lassen und eigentlich denselben mit meiner Beobachtung entgegenkommen konnte, wurden alle liberal wo sie Glaubensgenossen antraten mit Freuden bewillkommt und bei dem Abgehen mit Segenswünschen überhäufet...“

попашали се лукаво и с неповерењем један према другоме; сваки је имао своје поверенике који се размиле по Срему, Банату и другим местима у неким поверљивим мисијама и разговорима. Карађорђу су долазили у Карловце на виђење неки пријатељи пречани. Кад му је Константин Хадија, земунски пивар, изјавио своју тугу што иде у Русију, Карађорђе одговори да ће он најдаље идућег пролећа бити у Београду у већем сјају него што је некад био. Његовој жени пак није се никако нишло у Русију²⁰⁸ и Карађорђе је имао прилично муке да је на ово приволи. Карађорђе је ту имао неку свађу и неприлику с Младеном Миловановићем и потезао пиштољ на њега. „С тебе је Србија пропала пак и овде нећеш да мирујеш!“ подвикнуо му је Карађорђе.²⁰⁹

По доласку старешина одмах су отпочела парничења и суочења. Тужници су, на основу закона, тражили да се ослобођене старешине затворе, ако не могу да положе потребно обезбеђење њихових потраживања. Тако неке српске старешине, ослобођене као политички кривци и да могу ићи у Русију, допади поново полицијског затвора за дуг.²¹⁰ Ну на велико очајање тужилаца стигне одмах наредба од Двор. Пат. Већа да се сва притворена лица ослободе и пусте да слободно пођу у Русију. У другој половини септембра све старешине, њихове породице, као и друга лица која су на то пристала, пошто су се искупили у Темишвару, пођу у Русију, презајући од својих кредитора и грдећи се

²⁰⁸ *Polizeiarchiv*, Извештај од 15 септ. вели: „Ihr Benehmen ist sehr rickhaltend und wie gewöhnlich einer gegen den andern betrügerisch.“ — Други извештај од 19 септ. односно Карађорђевог зема вели: „Ihr Wunsch wäre lieber als gemeines Weib hier in der Gränze zu bleiben als nach Russland mit der Würde einer Generalin zu gehen, allein ihr Mann zwingt sie dazu und auf den Fall als sie nicht mitgehen wollte, er ihr keinen Lebensunterhalt auswerfen will.“

²⁰⁹ *Др. Архив*, К. К., 158, 5 јан. 1815. Беч. Прота Матија Мил. Никшићу. Вели да су тај глас дошли у Беч Орлових, Мардаклија и Н. Карамарковић. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 234.

²¹⁰ *Polizeiarchiv*, Извештај од 19 септ. 1814. „Seit der Zeit ihrer Arrestierung sind alle diese Menschen geschmeidiger und haben von ihren hochtrabenden, angenommenen Stolz nachgelassen.“

међу собом.²¹¹ Тон су кавзи давала највиђенија лица у овој необичној сеоби. „Господ. Недоба, владика [Леоптије] и мој бивши секретар Јанићије, тужи се Карађорђе, пошли су до Темишвара и свуд куда су проходили мене и моје скаредњеје опорочавали, називајући мене првим разбојником и другим многим непристојним прозвишчима; да ми царску милост не заслужујемо нити ју имамо, нити ћемо ју икад имати, које надам се да ја ни моји ни једним начином таковоје безчестије од росијских чиновника не заслужујемо...“²¹² Крајем октобра емигранти су стигли у Бесарабију и ту су били размештени и насељени. Главним пак старешинама биле су још одређене и пензије.²¹³

Допустивши овај пут у Бесарабију преко Срема, Аустрија није схватила какав ће ефекат изазвати долазак негдашњих старешина на границу Србије. Глас, да су Карађорђе и другови му дошли у Варадин, већ сутра-дан стигао је Сулејман-паша у Београд и одмах се расироетро муњевитом брзином по целој земљи. Кроз Србију је прошла струја наде у скоро ослобођење, Карађорђе је сматран као претеча хришћанског рата против Турака; Сулејман-паша је био уверен у то исто, јер је Бечки Конгрес притискивао непрестано душу целога мухамеданског света у Турској. Узбуну духова због кретања емиграната било је лако предвидети. Још 9 августа писао је Сигентал Двор. Пат. Већу да су духови у Србији узбуђени и да се очекује долазак Карађорђев,²¹⁴ а 6 септембра, када је

²¹¹ *Polizeiarchiv*, Један извештај без датума „Diese Menschen (тј. српске старешине) in denen ersten Nachtstationen nicht einmal ein Quartier nahmen und aus Furcht überfallen zu werden (од кредитора) unter freien Himmel über Nacht campierten.“

²¹² Ј. М. Жукових, *Неудана Збирка*, fol. 36 verso, 13 септ. 1814. Роман Сад. Карађорђе Мих. Гружовићу.

²¹³ *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 179.

²¹⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 21 авг. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу. „Nach der Anzeige des Herrn General-Major von Czervinka soll, gemäses der von jenseits eingelauteten Kundschafsnachrichten, der Anhang des aus dem Wege geschafften ehemaligen servischen Oberanführers Georgie Petrovich in voller Bewegung und derselbe bemüht sein dem Volke glauben zu machen Georgie Petrovich sei mit Wissen und auf Befehl Seiner Majestät des Kaisers von Russland nach Servien gekommen, um das Volk zu den nahe bevorstehenden Feindseligkeiten vorzubereiten. Briefe aus Bukarest sollen diese

Карађорђе већ био у Варадину, предлагао је да се, из политичких разлога, српске поглавице отправе што пре у Русију. Узнемирени Сулејман-паша, који је добро познавао расположење духова у земљи, отпочне саветовања у своме Дивану шта да се ради. Долазило се на мисао да се сви кнезови домаме у Београд и бање у затвор. Срби су слутили шта их чека и тајно су распитивали у Земуну да ли би их Аустрија примила на своје земљиште у случају нове сеобе.²¹⁵ Ну везир напусти идеју о затварању кнезова, учинило му се да је доста што је заповедно да се многа сумњива лица погубе и што је проширио полицијске мере дуж границе.²¹⁶ У Београду су поћу крстарили јаке патроле по улицама где су некад Срби становали, као да ће непријатељ из земље изићи.²¹⁷

Поред све ове тешке политичке ситуације у Београду је, у првој половини септембра, владала међу Турцима необична живост према дотадашњем мртвизу. Куге је било готово нестало; Турци су се ослободили

Angaben mit dem Beisatze bestätigen, dass die russische Armee schon ganz nahe an der Gränze in Bessarabien und am Pruth in Bereitschaft stehe und dass der Krieg ganz verlässlich noch vor dem kommenden Winter ausbrechen und Oesterreich im nächsten Frühjahr ganz gewiss Russland beitreten werde... Auch der Vezier glaubte in dem Erscheinen des Georgie Petrovich den Vorboten eines nahen Krieges mit Russland zu erblicken und äusserte seit einiger Zeit diese Meinung mit einiger Zurückhaltung."

²¹⁵ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 18 cent. 1814. Сиренгал Двор. Пат. Бѣху. Wechselseitiges Misstrauen scheint zwischen Türken und Serviern wieder aufzublühen, da sich der Vezier mit dem Chiaja Pascha und den andern vornehmen Türken beratschlagt haben soll, alle Hauptknesen von ganz Servien in die Festung zu locken; die Servier selbst aber etwas befürchten, da sie sich bereits angebracht haben, ob sie im Fall des Herüberflüchtens wieder würden aufgenommen werden. Der vorzügliche Stoff zum Misstrauen des Veziers soll in der Ankunft der servischen Häuptlinge in diesen Gegenden liegen und wie sehr dieser Umstand die jenseitige Aufmerksamkeit reizte ist der Beweis, dass man die Ankunft des Georg Petrovich schon am andern Tage früh in Belgrad wusste; die baldige Entfernung dieser Häuptlinge wäre daher, nach meinem Erachten, in politischer Hinsicht, wünschenswerth."

²¹⁶ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 cent. 1814. Сиренгал Двор. Пат. Бѣху. „Seit einigen Tagen vermehren sich die Nachrichten von übler Behandlung der Servier oder eigentlich der Knesen und ihrer Getreuen durch die Türken und es sollen mehrere derselben ermordet worden sein, welches dem Umstand zugeschrieben wird, dass das mehrmals erwähnte Misstrauen des Belgrader Gouverneurs aus der Ursache wieder aufgewacht sein soll, weil die Ankunft der gewissen servischen Häuptlinge in diesen Gegenden auf keine freundschaftliche Gesinnungen Oesterreichs gegen die Pforte deute."

²¹⁷ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 30 cent. 1814. Сиренгал Двор. Пат. Бѣху.

силнога страха од ове болести; војска је почела излазити у поље, изван вароши, уз клицане, утркивање и пуцњаву пушака, док се пре дневно тамо није могло видети више од тридесет до четрдесет људи. Бајрамски празници проведени су најсвечаније, своје су задовољство Турци показивали, по обичају: пуцањем из топова и пушака и бацањем ракетли.²¹⁸ Дошло је било и на хиљаду Срба кулучара да раде на утврђењима.

Усред оваквога расположења стигне 16 септембра глас да је у пожешкој нахији један од Карађорђевих војвода, Хаџи-Продан, лигао устанак. Овај је извештај учинио најмучнији утисак. Турци су тврдили да међу бунтовницима има преобучених аустријских војника и да су Срби подбодени на ово предузеће од владалаца који су срушили Наполеона. Као једини радикалан лек сви су једногласно тражили да се с овим јогунастим народом сврши једном за свагда. Седамнаестог септембра, око десет сахати пре подне, изишао је из Београда Ђеџа-паша на челу неколико стотина Арнаута и упутио се Чачку.²¹⁹ Бина-емин Мехмед-ефендија, који је својим очима гледао Сулејман-пашино поступање са Србима, био је уверен да ће устанак узбузети целу земљу, те затражи од земунског команданта да га прими на аустријско земљиште.²²⁰

²¹⁸ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 25 cent. 1814. Харер Двор. Пат. Бѣху.

²¹⁹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 3 okt. 1814. Харер Двор. Пат. Бѣху. — 13 nov. 1814. Сиренгал Двор. Пат. Бѣху.

²²⁰ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 6 okt. 1814. Сиренгал Двор. Пат. Бѣху.

ГЛАВА V

ХАЦИ-ПРОДАНОВА БУНА И ТЕРОР У СРБИЈИ
1814—1815

- I — Хаџи-Продан Глигоријевић. — Хаџи-Продан и Латиф-ага. — Буна. — Милош одбија да уђе у буну.
- II — Милош и Ашим-бег гоне Хаџи-Продана. — Никола Вукићевић и његова прокламација (25 септ.). — Битна на Книћу. — Хаџи-Проданов прелазак у Аустрију (7 окт.).
- III — Држање Ђеџаја-пашино у Чачку, Книћу и Крагујевцу. — Прве жртве. — Повратак Ђеџаја-пашин у Београд (12 новембра). — Страх од Турана.
- IV — Портно гледиште на буну. — Држање аустријског и руског посланика у Цариграду. — Долазак Милошев и осталих кнезова у Београд. — Сеча, тортуре и глоба затворених лица. — Изјава верности српских кнезова султану. — Хаџи-Продан у аустријском затвору.
- V — Турски страх од Аустрије и Русије. — Појачавање посаде у Србији. — Турци изгреду и намети. — Терор.
- VI — Знатнији људи крију се од Турана. — Почетци завере. — Милошево држање. — Одметање народа у планине.

I

Хаџи-Продан Глигоријевић родио се у Сјеници око 1780 год.²²¹ У Србију је прешао почетком Првога Устанка, и 1806 год. већ се толико одликовао да га је Карађорђе поставио војводом над једном кнежином у Староме Влаху. У томе је положају остао све до 1813 године. И он је хтео прећи за Карађорђем у

²²¹ На саслушању од 8 (20) октобра 1814, драганом у Земуну, Хаџи-Продан је најавио да има 34 године, да је рођен у Сјеници, да је женов и отац двоје мушке и двоје женске деце.

Аустрију, али кад је видео да је већ доцкан и да је сва Србија у рукама Турака, он се повуче са две хиљаде људи у Мучањ, где се борио противу Турака, нарочито против Адем-паше, још читав месец дана. Ну кад је најзад видео да се више држати не може, он објави својим људима да се решио на предају. И заиста, изабравши шесторицу другова, Хаџи-Продан се дигне с њима право у Чачак Ђеџаји босанског везира, који је тамо био с још две паше, изиђе пред њих, преда им оружје и ови га лепо приме. Кад су заостали четници у Мучњу чули како је Хаџи-Продан добро прошао и они се разиђу.

Турци одведу Хаџи-Продана у Београд великом везиру, који му да опроштај и на цео народ у Староме Влаху и врати га тамо с Адем-пашом да оружје покупе. После примирења Хаџи-Продан, презајући од Адем-паше и од Турака у Староме Влаху с којима је највише ратовао, изради од Сулејман-паше бурунтију да се може населити у манастиру Трнави код Чачка. Латиф-ага, чачански муселим, лепо је поступао с Хаџи-Проданом и узме га најзад к себи да му помаже у отиравању нахијских послова.²²²

Кад је куга дошла у Чачак и стала јако беснети, све становништво прене куда је ко могао, и Латиф-ага се склони са свом својом послугом и имањем у Трnavу и одатле је вршио своју службу. Једнога дана, тако, крене се он с Хаџи-Проданом и двојницом драгачевских кнезова у нахију да тера хајдуке, којих је тада било по целој земљи. Ну док су се они на путу бавили, Михаило, брат Хаџи-Проданов, и Пајсије игуман манастира Трнавe, ухвате Латиф-агине момке, вежу их, на војводине ствари и новац разграбе (у половини септембра 1814 год.).²²³

²²² *Kriegsarchiv*, H. K. R., Саслушање Хаџи-Проданово под заглављем: *Actum Semlia 1814, october 29. Summarisches Verhör welches auf Befehl des Herrn Generals und Militär-Commandanten von Czerevka mit dem gestern in die Contumaz gebrachten Prodan Gligoriewich, allgemein über Hadzi Prodan gezeissen werdenden, aufgenommen worden ist.*

²²³ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 60—71. — *Славенск*, XVII, стр. 16, 17 септ. 1814. Ђеџаја-пашин позив кнезу Александру Милутиновићу.

Чим су ову похару извршили они поверљиво извести о томе Хаџи-Продана, да би Турцима умакао, а и Милошу Обреновићу пошаљу једног свештеника, попа Радована Вујовића из Трнаве, да га позове да устане на оружје и да се стави на чело новог покрета. Толико су духови били обузети идејом устанка, припремљени разним гласовима који су тога лета кружили о непријатељству између хришћанских сила и Порте и појавом Карађорђа на српској граници.²²⁴ Хаџи-Продан, извештен о догађају у Трнави, искраде се од Латиф-ага²²⁵ и похита манастиру, где застане осморицу везаних Турака и око њих на две стотине људи који су тражили да се Турци исеку. Хаџи-Продан одмах ослободи Турке, али им није могао вратити оно што је било разграбљено. Ослобођени Турци при одласку у очи су му рекли: „Хаџија, ово се није догодило без твога знања!“ Међутим зло се поправити није могло. Свет се скупљао и Хаџи-Продан, хтео не хтео обрете се четовођом.²²⁶ Већ сутрадан по бегству Хаџи-Проданову Латиф-ага дозна шта се десило с његовим људима и да Хаџи-Продан око себе скупља момке. Преплашен, јер је знао расположење духова, муселим похита у Карановац да се, према потреби, тамо затвори и брани, и расписе свуда Турцима да су се Срби поново дигли на оружје. Турске породице из Чачка, Карановца и Третеника дигну се без оклевања и похитају у Лесковац. Неки Срби из Груже, који су се непрестано склањали од Турака још од пада Србије, чим дознаду за ово бегство, одмах се даду за Турцима, стигну их у селу Лопашу иза Третеника, и принуде их да се на веру

²²⁴ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 106.

²²⁵ На испита Хаџи-Проданова види се да га је ова вестшла у селу Рајцу.

²²⁶ *Др. Арх.*, К. К., 158, 25 апр. 1816. Марија жена Хаџи-Проданова с четворо деце Маршанци. Моли да се Хаџи-Продан врати из Цесарије у Србију „јер он већ под оном кабаџом није што је на њега речено било, да је он пре годину и вол буну подигао, него је она бун од друге немирне људи подишана и подигнута, за које сам верховни кнез Милош који је исту буну утисао, сведочи, да до могга мужа Хаџи Продана кабаџ није, равно и остали сви кнегови и свештеници како и његово племе које су за то дали сведочи, да он ову буну подигао није.“ — *Kriegsarchiv*, Н. К. К., Саслушање Хаџи-Проданове 29 окт. 1814. Испит: примедбу 222.

предаду. Пошто су их добро опљачкали, пусте их даље. Међу овим нападачима главни су били Станко Миљчевић, капетан под Карађорђем, Тома Вучић — Перишић и Петар Туцаковић.²²⁷

Кад је поп Радован Вујовић донео Милошу поруку Хаџи-Проданова брата и игумана Пајсеја, Милош му одрешито одговори да у њихово друштво не пристаје и да буна, у ово време, може стати народ само нових жртава и нових беда и зато им је саветовао да гледају како знаду да се смире и народ не губе. Затим Милош извести о свему Сулејман-пашу, а сам отиде на разговор Ашим-бегу, муселиму рудничком, који га је, извештен о догађају у Трнави, био позвао на разговор. Милош, пошто је уверио муселима да нико из нахије рудничке није умешан у овај посао, договори се с њим да скупе кметове, пандуре и одабраније људе и да се с нешто муселимових људи крену против Хаџи-Продана и његова друштва. Милош је мислио да је најбоље што пре угушити буну и не дочекати турску војску коју би Сулејман-паша послао. Том се приликом Милош побратими с Ашим-бегом, што је значило да су прилике биле тешке и неодредене и да се свако обезбеђивао од опасности.²²⁸

У то време стигне већ Милошу и порука од Сулејман-паше. Везир му је препоручивао да се постара свакојако буну да утиша, уверавајући га да ће свакоме кога он преда бити опроштено, изузев Хаџи-Продана и његову браћу. Стишаванье буне поверено Милошу било је и ствар поверења од стране Сулејман-пашине и ствар надлежности Милошеве, јер је он био обор-кнез над нахијом рудничком, крагујевачком и пожешком.

II

Милош и Ашим-бег дођу у Чачак. Куд год су прошли Милош је стишавао народ који је био врло Усколебан, представљајући му све опасности које могу

²²⁷ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 75.

²²⁸ *Ibid.*, стр. 77—82.

из буне пошквнути. Из Чачка Милош и Ђор-Зука, поглавица муселимових људи, крену се с једним повећим одељењем Срба и Турака против Хаџи-Продана, који се из манастира Трнаве био повукао у Небош-планину. Оно нешто војске што је био искупио прсла је одмах чим је чула да против њих иде и Милош с Турцима, јер је свет био увераван да ће и Милош у буну. Најзад, Хаџи-Продан, гоњен од Арсенија Ломе и Ђор-Зуке, побегне сам са својим момцима и браћом преко Мораве. Породица његова пак с калуђером Пајсијем буде ухваћена у Горачићу.²²⁹ Кад је Милош с овога похода сишао у Чачак, тамо је већ био стигао хеџаја Сулејман-пашин с нешто војске.²³⁰ Међутим Хаџи-Продан, измакавши својим гониоцима дође у село Жежевац Николи Жујовићу, где дозна да је Никола Вукићевић из Светлића почео бунити нахију крагујевачку, те одмах оде к њему.²³¹ Никола Вукићевић понуди тада Хаџи-Продану да се врати одакле је и дошао и да побуни народ у пожешком, старовлашском и ужичком крају. За тај му је посао дао нарочиту прокламацију, под својим именом, датiranу 25 септембра 1814 год. „у збору народњем.“ „Нека је на знање свима кнезовима, кметовима, бимбашама и буљукбашама у ужичкој, старовлашкој, новопазарској и пожешкој нахији да смо ми, у име Бога и по заповести рускога цара и Господара Ђорђа, свом снагом, противу Турака устали, које смо већ из више нахија протерали. С тога свима вама у гореименованим нахијама препоручујемо, да као и ми устанете и Турке гоните. Шаљем вам Петра Дугоњу, који је

²²⁹ Кад је ухваћен Хаџи-Проданова породица Милош је кришом набавио и отпратио својој кући снагу Хаџи-Проданову, Плакићеву синовицу, Петрију, која је била позната са своје лепоте. Кад је 1815 Милош откупио робље од хеџаја-паше, Хаџи-Проданова породица била је изузета. — *Држ. Арх.*, К. К., 158, 6 маја 1818. Вукурешт. Хаџи-Продан Милошу говори о верности према њему. Из овога писма види се „...та моја фамилија која се данас налази под вашим крилом, они су набављени Богом и нашим помоћи, и ја за то добро ваше швада не могу заборавити, нити се могу невера назвати.“

²³⁰ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 339. Из једног писма хеџајина види се да је 30 септембра био у Чачку.

²³¹ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 82—83.

сад баш од цара дошао, и Хаџи-Продана и Милића Радоњића који ће вам за старешине оне поставити, које ви будете хтели...“ Најзад енергичан позив да се сложино устане против Турака.²³² Ну Хаџи-Продан није смео да се прими овога посла, он је већ чуо да је свуда објављен опроштај свима саучесницима; видео је да устанак има слабе изгледе и гледао је да се дочепа Саве. У то дођу у крагујевачку нахију Милош и Ашим-бег, послати од хеџаја-паше да ствшавају народ. Паша је остао у Чачку.

У Книћу Милош нађе бунтовнике готове на отпор, било их је на хиљаду људи. Милош, Ашим-бег и уз њих Милосав син кнеза Теодосија имали су хиљаду Срба и сто педесет Турака. Ну Милошеви људи били су наоружани више батинама него пушкама, јер су оружје крили од Турака, сем тога слабо показиваху вољу да се туку са својом браћом. Милош ступи у преговоре с бунтовницима и успе те му се предаду главније коловође, међу њима и Сима Милосављевић — Паштрмац, барјактар и целат војводе Антонија Пљаквића под Карађорђем и Тома Вучић — Перишић. Ови су остали од тога времена уз Милоша као његови момци. Остали бунтовници не хтевши се предати потуку се сутрадан с Милошем и одрже победу. Ну нете ноћи видевши да Милош баш неће у буну и они се разиђу. Никола Вукићевић оде својој кући а Хаџи-Продан са својим момцима, своја четири брата и многима другим побегне на Саву, и на Великом Дубоком, више Остружнице, нађе превозника и еилом натера да га у Аустрију превезе. Благодарени густој помрчини која је владала те ноћи, између 6 и 7 октобра, Хаџи-Продан и брат му Гаврило успеју те пређу на аустријску страну, али их погранична патрола ухвати на самој обали.²³³ Остали пак који су хтели прећи за њима били су дочекани од аустријских војника ватром из пушака те се врате натраг. Због колере надзор на Граници био је тада поштртен. Кад се дознало од Хаџи-

²³² *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 1814, 1, 12 (136).

²³³ Хаџи-Продан је прешао на аустријску страну „bei der ersten Mittelpost von Unka abwärts.“

Продана да се спрема много света да на Дубоком пређе у Аустрију била је одређена читава чета са шајкама да сузбија бегушце.²³⁴ Седмог октобра ујутру Хаџи-Продан и брат му Гаврило били су доведени стражарно у Земун и као преступници кордонских прописа одмах су узети на саслушање. Ту су им одузете хартије и новац. У Гаврила је нађено 53 дуката, у Хаџи-Продана прокламација Николе из Светлића и један дукат! У своме исказу и у разговору са земунским командантом Хаџи-Продан је испричао како се буна јавила и како је текла, старајући се да се представи што невинијим.²³⁵

III

После битке на Книћу стигле тамо и Ђеџаја-паша (после 10-ог октобра).²³⁶ Ну он је водио са собом много робља. Оставши у Чачку Ђеџаја-паша је примао храну коју му је већ умирени народ носило за војску и том је приликом похватио и повезао у ланце све оне људе на које је сумњао или за које му је било доказано да су били у буну умешани. Ђаја-паша је представљао народу у Чачку и Милошу у Книћу као да то чини из политике, колико да заплаши метежнике и да хоће само да их проведе до Београда да би се народ брже смирио, и да ће их најзад отуда отпустити, неке пошто мало оглоби, друге пошто мало истуче да би се сећали ове непромишљене буне. Паша је после овога хтео у Грузи да похара бар неколико села да би задовољно своју војску која је очекивала пљачку. Милош једва успе да га од овога одврати. „Ако ћеш мене слушати, то да не чиниш ни од једне куће, а ја ти стојим добар да ће сви кривци доћи у твоје руке; ако ли ме не послушаш, него станеш арати и робити, ја вадим руке из народа, а ти роби и ради како ти

²³⁴ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23. okt. 1814. Praes. 797. Сигентал Двор. Рат. Вебу.

²³⁵ Испор.: примедбу 222.

²³⁶ Испор.: М. Ђ. Милетића, *Повеник*, стр. 319.

драго, па ћеш видети на што ће изаћи“.²³⁷ Паша прими овај савет оставивши Милошу да он сврши умирење како зна и отиде у Крагујевац, који се није у буну мешао. Милош пак пође у јагодинску нахију да народ смирује и тамо врло лако посао сврши. Народ се разбегне а неке се коловође предаду. Запета коловође су свуда, у почетку, како у пожешкој тако и у рудничкој и у јагодинској нахији, тврдили да је и Милош с њима у договору. Довољно је било да се Милош појави и да опомене народ на ред и да им да уверење да их везир не мисли гонити на да се све смири. У зимско доба и онако прилике нису биле за буну.

Међутим паша дошав у Крагујевац учини оно исто што је чинио и у Чачку. Већ уз пут из Кнића био је похватио доста људи, а у Крагујевцу где му је народ храну доносио такође похватио и баци у ланце доста одличнијих људи. Одатле се крене у Јагодину, где је све већ било мирно и понови исту операцију.

Милошу је овде већ било јасно да се овим похватаним Србима спрема веће зло него што се мислило. Неки повезани људи стали су и њега из ланца оптуживати паши, да је и он с њима био у договору па се после тргао и предомислио.²³⁸ Из Јагодине паша крене полако у Београд. Ну Милош не хтедне с њим у Београд, али обећа да ће одмах за њим тамо доћи.

Прве жртве Хаџи-Проданове буне већ су биле пале у Београду.

Још из Кнића Ђеџаја-паша послао је Сулејман-паши игумана трнавског Пајенџа. Два три дана после тога везир га је бацио на колац.²³⁹ Одмах за њим погуб-

²³⁷ Вук. *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 140.

²³⁸ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 92. — Исти, *Отаџе на прерајини Староглава*, стр. 7. — Рашид-бег, *Истор. Чудноватих Догађаја*, стр. 3.

²³⁹ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 92. — Ј. Вујић, *Пушестанје по Србији*, II, 107—111. Смиђелија мати Пајенџа и Димитрија Ристовића прича мучење својих синова. Матар је остао у Небојши и погубљен је 17-ог дек. Пајенџ је набијен на колац између града и вароши. — Испор.: Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, 141. По Вуку с Пајенџем, или ускоро за њим патакнута је 36 људи на коље, али не одређује ближе време смрти Пајенџево. С. Милутиновић јако смањује број лица уморених с Пајенџем и тврди да је одмах за Пајенџем и брат му уморен.

љено је до двадесет других лица, похватаних овде онде и помешаних у буну (половина октобра 1814).²⁴⁰

Дванаестог новембра вратио се у Београд хеџа-паша са свога похода против бунтовника. Приређен му је читав триумф од стране Сулејман-пашине и турске војске, која је на први глас о буни послата у Београд и која је непрестано придлазила. Слављеник је са собом довео у ланцима деведесет и пет Срба и једанаест њихових породица. Срећан исход овога похода учинио је те су Турци весело и с великом буком прославили курбан-бајрам. Опште је мишљење било да ће после празника сви заробљеници бити вргнути на коље.²⁴¹

Међутим Срби су били као громом поражени, земљом је овладао ужасан страх, изгледало је да је већ ту коначно истребљење. Свуда је био продрo глас да је из Цариграда дошла заповест да се мушко становништво истреби а жене и деца одведу у ропство, чак да се све становништво изнад седам година без разлике пола исече, а деца у тамницу баце!.... Земља је била заузета мањим одредима војске, што је није било више имало се благодарити оскудици у храни, услед чега су многа војна одељења била скупљена у Нишу. Рад на утврђењу Београда живо је предузет. Сулејман-паша је нарочито

²⁴⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 11-23 окт. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу. Од како је буњом устанак у Београду стоји натакнуто на колац 13 глава и четири човека, које су послали веизру хеџа-паша и силниктар. — 28 окт. (19 нов.) Сигентал овако резумира своје податке: „*Im ganzen sind 16 Servier in Belgrad gespiest worden welche Hinrichtungen der Gouverneur sehr schnellig und mit vielen Freuden betreiben liess.*“ 1-13 нов. пише да је 29 окт. (10 нов.) веизр набио на колац једнога који му се сам пријавио и милош тражио.

²⁴¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 28 нов. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу. — 24 нов. 1814. Панчево. Родички Хагеру јавља да је тих дана (дакле око 12 нов.) доведено у гвожду на 150 Срба и да су натакнати на колац; да је 100 људи одведено у Грошку где их чека иста судбина и да је Никола из Светићна ухваћен и доведен у Београд. Овај панчевачки извештај без сумње је нетачан у колико се тиче артава које су пале. У томе ми се држимо извештаја Сигенталових, који их је пише према рапортима Червенским. Он је познано најбоље стање у Београду благодарешћу велика Земунска с Београдом и извештајама терцимановим који је послед прелазно у Београд. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 90, вели да је доведеног женског робља „ситна и крупна било ту до близу сто душа,“ и људи на его педесет душа. — Вук. *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 140. Број сужана у ланцима износи 115 лица.

претеривао у својим извештајима Порти о опасности од Аустрије.²⁴²

Доведени сужњи изговарали су се пред Турцима да су на устанак наговорени од Аустрије и тврдили су да им је писмено обећавана њена помоћ.²⁴³ То је резултат целог лета протураних вести од стране емиграната и трговаца.

IV

Каква судбина чека ове заробљенике и целу земљу, зависило је наравно од расположења Портиног, и од начина како је она гледала на побуну у Србији. Глас о буни у Србији јако је преплашио Порту: у Цариграду се било чуло да је на челу покрета Карађорђе и да има до десет хиљада људи. Порта је сматрала као извесно да је ватру у Србији потпалила сама Русија, али је кривила и Аустрију, што јој није издала српске главаре које је више пута тражила. Велика је радост била у Дивану кад се дознало да Карађорђа није било у Србији, да је устанак био делимитчан и одмах угушен. Ипак Срби су се могли само злу надати из Цариграда.²⁴⁴

Према односима Русије и Порте Италиски је нашао за најбоље да ништа не предузима у корист Срба. Хаџи-Проданова буна била је за руског посланика само једна „епизода“; он је сматрао да ће његово ћутање бити значајније за Порту и корисније по Србе; да се за Србе заузима значило би, по његову мишљењу, да Русија одобрава оно што је Порта дотле учинила.²⁴⁵

²⁴² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 24 и 28 нов. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу.

²⁴³ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 24 нов. 1814. Родички Хагеру.

²⁴⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 13-25 окт. 1814. Цариград. Италиски графу Неезроде.

²⁴⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 13-25 окт. 1814. Италиски графу Неезроде. „De mon côté j'ai cru ne devoir point prendre part à l'épisode serbien. J'ai pensé qu'un langage quelconque sur les affaires de la Servie serait intempestif, pourrait même être considéré comme une approbation du passé et qu'au contraire un silence complet et le rôle d'observateur paraîtraient plus significatifs au ministère ottoman et pourraient dans ce moment être plus utiles aux Serviens.“

Аустријски интернунциус Штирмер познавајући расположење Портино узалуд је гледао да је што више ублажи,²⁴⁶ Реис-ефендија је одговорио његовом драгоману да је Портина намера сасвим противно да поступи и да што више народ осакати (de mettre ce peuple dans l'impossibilité de remuer). Занета тако је и поступљено.

У половини новембра, два три дана по повратку хеџаја-пашиним, дошли су у Београд Милош²⁴⁷ и сви кнезови. Над доведеним људима држан је тада неки тобожњи суд и нађено је да су сви криви. „Ово су све кривци!“ рекао је Сулејман-паша Милошу. „Има их и кривих али нису сви!“ одговори он. Односно овог одговора Милош је доцније причао: „За ову реч што му нисам по његовом мјенију одобриво, да су сви кривци, осетим у њему негодовање према мени“.²⁴⁸ Од позватих кнезова и кметова Сулејман-паша је тражио тачно имена немирних људи и да се сви подвезу узајамно за мир у земљи. Испод руке потпуштао је људе да кнезове кушају у име аустријског цара.²⁴⁹

Сеча и тортура настала је одмах, ну велика је ексекуција била на Савин-дан, 5 децембра,²⁵⁰ један

²⁴⁶ *Gesand. Arch. Mosk.*, 13-25 окт. 1814. Италијски грађу Несероде вели да је Штирмер гледао: „à amortir autant que possible les dispositions dans lesquelles le Gouvernement Ottoman se trouverait de sévir contre les Serviens, et à fait prevailoir, au contraire, un système de clémence et de modération comme pouvant seul produire un bon effet pour la Porte“. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 25 октобра 1814. Штирмер Currenary. „Wie immer die Sache sich weiter aufklären möge, so habe ich keinen Anstand nehmen zu sollen geglaubt, dem Reis Effendi in vertraulichen Gespräche sagen zu lassen, dass es mich eben nicht wundern sollte, wenn die Habsucht des Statthalters von Belgrad, der sich nicht scheute zur Ausbesserung jener Festung von den serbischen Einwohnern eine ausserordentliche Beisteuer von 1500 Beuteln zu verlangen, einerseits, und die kürzlich auf dessen Befehl erfolgte Hinrichtung von dreien, bei der Nation angesehenen Knesen andererseits, zu neuen Unruhen in der Provinz Anlass gegeben haben sollte.“

²⁴⁷ *Споменик*, XVII, стр. 16. 13 нов. 1814. Рогача. Милош кнезу Авентију у Београд јавља да долази у Београд са 15 људи и да ће одести у његову кошаку.

²⁴⁸ *Споменик*, XXI, стр. 5.

²⁴⁹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 5 дек. 1814. Хагер. Двор. Пат. Behy.

²⁵⁰ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12. дек. 1814. Хагер Двор. Пат. Behy јавља по извештајима из Београда да је Никола из Светлића посетан и да су тамо покупућени сви српски кнезови. Дакле подећи рачуна о календару ово је све било у другој половини новембра. — Вук. *Скупљ.* *Истор. Списци*, I, стр. 141.

пак добар део заточника остављен је да и даље скапава по казаматима београдског града, док најзад и они нису исечени и понатицани на коље, између 11—15 јануара 1815 године, пошто су измучени душевно и телесно. За многе је био узет и откуп те су њихове породице и материјално сасвим упропаћене.²⁵¹

Београд, бедна и тужна варош, после пропасти Србије, био је тада људска касарница, гнездо ужаса и страхотâ. Губилиште није било стално одређено, оно је било свуд, у граду и изван вароши па и на ћошковицама чарније. Са зидова градских и караула варошких стрчале су мотке и кочевци с одсеченим главама око којих се гавранови витлају; одмах изван вароши, нарочито поред главног пута од Стамбол-капије ка Теразијама, и од Батал-џамије ка Ташмајдану непокопане и онакажене лешине око којих се пси отимају или још живи мученици на кољу, који се по два три дана боре с душом и разговарају са сродницима.²⁵² „На Врачару од Ташмајдана до Стамбол-капије, прича један очевидац, с обе стране пута стоји парада од људи, на коље набијени... имаде ји 60 или 70, кромје што су набијени у Јагодини и Ђуприји; међу овима... имаде попова и калуђера и многе су пси одоздо изели, докле су могли дофатити...“²⁵³ По неко је имао толико снаге да грдњом или преклињањем учини те да му ко при помрчини ништољем муке прекине. Сулејман-паша би сваки дан на коњу ишао у шетњу и са задовољством гледао ове страшне призоре. „Овај Скопљак,

²⁵¹ С. Милутиновић, *Историја Србије*, 141. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 79. Земун, 16 јан. 1815. Мел. Никшић Проти Матији „Јучер, велики, разумели смо, да су чрез пронасти четири дана у Београду 96 људи главних, који су затворени били, обезглавили и живота лишили.“ Ово писмо Прота Матија је добио 26 јан. Још с неких другим извештајима о сечи и мучењу у Београду, и по тим извештајима пише (*Мемоари*, стр. 236): „да су од оних који су пређе позатварани били, да су 11 и 12 јануарија на београдским капијама мачи исекли, а числом глава: 96. — По казниљу аустријскога термомана до сада 173 (главе); и да су пети тај дан на крагујевачке вахије донели осечени српски поглаварски глава у Београд 50.“ — Испор: Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Историју*, II, стр. 12.

²⁵² Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Историју*, стр. 10.

²⁵³ *Ид.*, стр. 9. 5 јан. 1815. Земун. Мел. Никшић Проти Матији, по причању једног трговца из Пожаревца.

везир београдски, који је у Шабцу, кад се предавао пред Карађорђем и Србима клечао, Срби што су му онда рекли, своју реч одржали су, и нису му узели ни имања ни живота, и сад Срби предали се њему на веру, он своју реч сада не држи, но узима... и имање и живот".²⁵⁴ Било је и душевнијих људи. Јуначко држање једнога младића, који је, певајући ишао на губилиште и без покрета носио свој колац, толико је задивило Турке да су му прво ножем срце пробали, па га онда на колац натакли. Многи нису имали храброст и веру овога младића, и пристајали су вером да преврну, па су се после згодном приликом бегством спасавали. Мајке су кћерима пекућиливале своје синове.²⁵⁵

Ове страхоте и ужаси нису имали за гледаоце само оно неколико десетина хришћанских становника Београда,²⁵⁶ ти су призори имали да послуже нарочито као поука многим српским кулчарима, који су Турцима радили, и српским кнезовима, које је Сулејман-паша после буне сазвао у Београд.²⁵⁷ На захтев Скопљаков кнезови су морали послати султани један арзоал, где су сву кривицу за последњу буну бацили на Хаџи-Продана и на хајдуке, тврдећи да су већ истребљени, и „да у том бунтовању није био народ ни кнез икоји, који су раја царева, како и сва сиротиња, и да су они сви како везиром својим тако и његовим већилима и свим уредбама предовољни и на свему томе благодарни!..“ Сем свију кнезова на овај се акт потписао и београдски митрополит.²⁵⁸

Хаџи-Проданова буна стала је живота на три стотине људи.²⁵⁹

²⁵⁴ Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Историју*, II, стр. 13. 8-20 фебр. 1815. Мел. Исклић Проти Матији.

²⁵⁵ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 93—106.

²⁵⁶ *Id.*, стр. 132. У Београду је било 1815 године једва шездесет хришћанских душа.

²⁵⁷ *Id.*, стр. 138.

²⁵⁸ *Id.*, стр. 197—199.

²⁵⁹ Вук, *Скупљ. Писм. Савис*, I, стр. 141. — Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 95. — Ј. Вујан, *Путешествоње по Србији*, II,

Главни кривац, Хаџи-Продан, на крају крајева, срећно се извукао из своје афере. Његово бегство није остало тајна за Сулејман-пашу. Чим је за то дознао, везир затражи од генерала Червенке да му изда Хаџи-Продана, као преступника, који је, једном амнестиран, чинио неред и зла. Генерал одговори да је Хаџи-Продан бачен у тамницу као преступник према аустријским законима и да према томе његово издавање зависи од више наредбе.²⁶⁰ Двадесет-осмога октобра Сулејман-паша се обрати и фелдмаршалу, барону Сигенталу, команданту Варад. Генералне Команде с истим захтевом. У писму своме вели да је Хаџи-Продан био искипио хајдуке и разбојнике у намери да опљачкају порекције, који су скупили порез и харач по муселимовој наредби, и да дигну народ на оружје.²⁶¹

Још на први извештај, да је Хаџи-Продан пребеглао на аустријско земљиште, Метерних је издао 22 окт. наредбу Дворском Ратном Већу да се Хаџи-Продан и брат му, пошто издрже карантин, што тајније склопе у неку тврђаву, но далеко од турске границе и да се ту чувају како не би могли умаћи и како би њихово живљење тамо остало тајна. Турцима пак да се одвраћа пажња од њих сваким начином.²⁶² Међутим кад је видео да се ствар не може крити, Метерних нареди да се Турцима одговори, да Хаџи-Продан, пошто је преступио строге санитарске прописе, припада аустријској јурисдикцији и да ће бити кажњен по законима Аустрије за преступ учињен

стр. 111. — Истале савремени неки извештаји јако преувеличавају број жртава; то се увек дешава кад се по расгуреним гласовима догађаји описују. Испор.: Петровић, *Грађа за Историју*, II, 79. Писмо Мел. Исклића Проти Матији, *Мемоари*, стр. 236, 242, 344 и М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. XXIII и 752, о смрти Хаџи-Атанаџеја игумана манастира Николџе и још неких других Срба. Овај је пак живео до 29 јуна 1826 год.

²⁶⁰ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 окт. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу.

²⁶¹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 26 априла 1229. Сулејман-паша Сигенталу.

²⁶² *Kriegsarchiv*, H. K. R., 3 нов. 1814. Метерних Двор. Пат. Већу. „und dort also so zu verwahren dass sie weder entkommen noch selbst ihr Aufenthaltsort bekannt werden möge. In Bezug auf die Türken ist die Ankunft jener Menschen in den K. K. Staaten, bei etwaiger Anfragen, auf aller Art geheim zu halten und deren Aufmerksamkeit von ihrem Dasein thunlichst abzulenken.“

на њеноме земљишту.²⁶³ Тако је нађена формула да се Турцима одговори у згодној форми и да се Аустрија не осрамоти издавањем Хаџи-Продановим. Иначе Аустрија је била врло пријатељски расположена према Порти. Још 27 септ. Метерних је наређивао да се на српске емигранте у Срему обрати нарочита пажња.²⁶⁴ Да би одговорило жељи своје владе, Дворско Ратно Веће поднело је 13 октобра предлог цару да се страже дуж границе Србије повећају те да ометају прелазак емиграната у Србију и везе њихове с тамошњим народом.²⁶⁵ Предлог је био усвојен.

Турци се нису задовољавали оваким одговором односно Хаџи-Продана. Порта је наставила ту ствар и даље да тера преко аустријског интернунциуса у Цариграду, тврдећи, по Сулејман-пашиним извештајима, да је Хаџи-Продан опљачкао и изнео из Србије 100.000 гроша од порезе.²⁶⁶ Ну све је било без успеха. Пошто су издржали карантин Хаџи-Продан и брат му буду доведени у Варадин 12 нов. 1814.²⁶⁷ Одатле су били послати у Мункач у марту 1815. Десетог октобра Двор. Ратно Веће поднело је Државној Канцеларији молбу њихову да се пусте да иду у Русију; 27 октобра Метерних је већ издао решење да им се молба усваја. Тако Хаџи-Продан и брат му оду у Бесарабију. Аустријске власти пак по вишој наредби протуре глас да је Хаџи-Продан умро.²⁶⁸

V

У рат с Аустријом и Русијом Турци нису сумњали. У последњим месецима 1814 и првим месецима 1815 године то је била тема свију разговора и брига у

²⁶³ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 нов. 1814. Метерних Двор. Пат. Већу да Сигентал одговори Сулејман-пашини: „dass Prodan als Übertreter des strengen Sanitäts-Cordons nun der hiesigen Gerichtsbarkeit angehöre um, seines auf dem oesterreichischen Gebiete begangenen Verbrechens wegen, nach hiesigen Gesetzen bestraft zu werden.“ Сачмо под 7 дек. 1814.

²⁶⁴ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 9 окт. 1814. Метерних Двор. Пат. Већу.

²⁶⁵ *Kriegsarchiv*, H. K. R., *Vortrag* цару од 25 окт. 1814.

²⁶⁶ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. I. 20. Цео досије о овоме.

²⁶⁷ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 24 нов. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу.

²⁶⁸ *Staatsarchiv*, H. K. R., Note од 22 окт. и 8 нов. 1815.

Турској.²⁶⁹ Бечки Конгрес што је дуже трајао бивао је све већи баук за турске политичаре: брошура *Der Wiener Kongress*, у којој се говорило о истеривању Турака из Европе и о деоби царевине, била је стално предмет њиховог размишљања. Пријатељске изјаве аустријског интернунциуса и уверавања аустријских пограничних власти да је тај спис изашао без знања владе, Порта је примила с великом резервом.²⁷⁰ У половини декембра дошао је ферман у Београд у коме је наређивано да се буде готово на све. Поред све оскудице у храни турска војска је непрестано придолазила у Београд. Почетком јануара тамо је било на 8—10.000 Турака.²⁷¹ То су били људи крајње прљави, бедни, поцепани, гладни; одавали су се крађи, пљачкању, убијању и силовању; делијски коњи били су права кљусад.²⁷² Услед сумње на Србе и услед нереда у Босни та је војска била у непрестаном кретању и изнуђавала где је што могла. Издржавање тих хорда, њихови изгреди и предузети радови за утврђење градова падали су на терет народу, који је услед несигурности, која је овладала земљом, био лишен свију извора за своје властито издржавање. Међу тим повчане дајбине тражене су не као у редовним приликама већ много више. Харач је у београдском паша-

²⁶⁹ *Staatsarchiv*, 10 нов. 1814. Штурмер Метерниху „La Porte sans s'expliquer ouvertement donne assez à connaître qu'elle sent elle-même que son système de neutralité ne lui donne pas de grands droits aux bienfaits de la paix, et sous ce rapport on n'a pas de peine à s'apercevoir qu'elle est très inquiète sur l'issue du Congrès de Vienne, prévoyant bien que les décisions qui s'y prendront seront irrévocables.“ — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. I. 1. Напоштаји на ових месеца аустријских заповедника појединих војних области, нарочито Хаџера у Томшвару, Сигентала у Варадину, Радивојевића у Загребу и Томашића у Задру. Исто тако извештаји пуковника Паулића, аустр. консула у Травнику. — *Својеник*, XXXIX, 10 јан. 1815. Листом Вастаре-у јавља да Ј. Карапа, влашки кнез, пише у Цариград о могућности напада савезника на Порту.

²⁷⁰ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 21 окт. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу о овој брошури. — 29 окт. *Vortrag* цару о изданим наредбама тим поводом.

²⁷¹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 31 дек. 1814. Сигентал Двор. Пат. Већу јавља да у Србији има (nach verlässigen Anzeige) 6.000 војника, у Нишу на 7.000, и код Јагодине на Морави до 3.000. — 12 јануара 1815 јавља да у Србији има турске војске 8—10.000.

²⁷² *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 јан. 1815. Сигентал Двор. Пат. Већу.

дуку био 13 $\frac{1}{2}$ гроша; порез је долазио по сто гроша на годину од једне главе; комисар — бумбашир — који је долазио да учини неки извиђај за ствари, за које његов долазак није био потребан, узимао је од нахије огромне суме на име „бумбаширије;“ муселим за малу кривицу или без икакве кривице баца човека у окове и у класе и уцењује га са 7 до 13 кеса; ако нема да плати или га село не откупи онда га баца на колац или га погуби.²⁷³ У крагујевачкој нахији и у Левчу од свакога „газде“ узимано је по сто гроша месечно, а од „трговца“ по три стотине.²⁷⁴ Ако је Србин издржао кулук на некој тврђави или шанцу и није умро од глади, заразе или напора, ако је имао да плати порез порежници, харач харачлији, чибук чибукцији, итд. те прошао без већих невоља, њему је свакога часа лебдила над главом још већа беда и опасност од проласка турске назови-војске, од разних турских путника, комисара (бумбашира), а нарочито од тефтина који су имали неограничену власт у истраживању хајдука, бунтовника и оружја. Турчин идући кроза земљу, падао је на одмор где је хтео; радио је шта је хтео; могао је узети вођу где му се свиди; на путу, у селу, првог кога сретне; отпуштао га кад је хтео, обично пошто га је претходно опљачкао или свукао с њега што му се допало. И то није било највеће зло. По неки је такав Србин послужио Турцима и као шишан за гађање из пушака и пиштоља.²⁷⁵ „По вилајету Турци... неће поштено по раји да ходе, но потерај калауза... пак му све скине у првоне лугу и бије га, па многе и исеку и убију, а неће као поштен господар да му каже пут пак да га врати поштено... На конак кад дође неће поштено да иште: „дај рајо соли, хлеба и што је дао Бог,“ но домаћина отера: „иди, бре, донеси ракије и меда и што нема,“ а он

²⁷³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 197. Народна тужба од 12 авг. 1815.

²⁷⁴ *Staatsarchiv*, H. K. R., 20 маја 1815. Сирејтал Двор. Пар. Беху. По пријаву Вик. Станковића Червенки. Исти је причао да је порез био по 10, 12 па и 15 гроша месечно.

²⁷⁵ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 108—110.

сиромаш нема па бежи, а он после..... му жену и децу од осам година... После тога јесу пробрали где је млада лепа девојка, где је лепша; један Турчин по седам девојака јесте у своме конаку држао... хеџаја-паша по двадесет девојака јесте у свом конаку за собом држао.²⁷⁶ Нема тортуре која није била допуштена комисарима да до оружја дођу. Људи су вешани за ноге, угушивани димом запаљене чађаве сламе, кастрирани на најварварскији начин;²⁷⁷ жене су тукли по табанима; људима и женама натицали су торбе с пепелом на главу „па су одоздо ударали руком да пенео иде у нос и у уста,“ „гдекоје су као разапете потрбушине вешали за ноге и за руке а на леђима су им метали камење;“ ударити човеку сто до две стотине батина, непребијати кости секиром или маљем, биле су обичне појаве. За једнога човека из Грбица (у краг. нахији) зна се да су га Турци везали жива око ражња „па га онако некли према ватри, да каже некаке токе и пиштоље“.²⁷⁸

У опште о опстанку народа после угушења Хаци-Проданове буне слабо се ко бринуо. У Србији је завладао најцрњи терор, то је време у коме Србин није уживао никакву заштиту, готово као у ратно доба. За Турке није било питање о већем или мањем броју неверничког становништва у једној области, већ питање о опстанку самога мухамеданства у Европи, против кога се, иза граница Србије, у Бечу, кује завера од стране свију хришћанских сила. Сулејман-пашина тиранија није потицала само из жеље за осветом, она је имала свој извор и на Порти: турска државна политика захтевала је да се српски народ ако не уништи, оно бар тако осакати да Порта у томе уображеном

²⁷⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 198. Тужба народна од 12 авг. 1815.

²⁷⁷ *Ibid.* Опис кастрације.

²⁷⁸ Вук, *Скупљ. Истоп. Слоси*, I, стр. 142. — *Polizeiarchiv*, Извештај с турске границе од 4 маја 1815. Према горњој све горње турске титреде: „Die Türken erlaubten sich überdies auch auf dem hiesigen Lande alles was man von einem barbarischen Volke nur immer erwarten kann; sie schändeten die Weiber im Angesichte der Männer und die Töchter im Angesichte der Eltern. Wer darüber Einwendungen sich zu machen erlaubte wurde ohne Umstände niedergelassen.“

сукобу с Европом, нема никакве штете бар од њега. И страстима и фанатизму турском дата је потпуна слобода. Истина Сулејман-паша је говорио кнезовима да се њему жале на сваки зулум, али је то личило и сувише на иронију пред страшним примерима турскога дивљаштва и разузданости. На тај начин цео Београдски Пашалук, изузев нахије на десној обали Мораве, ћупријску и пожаревачку, које су се мирно држале, огрезне у изгредима, мање више цео народ, и иначе преоптерећен великом порезом и харачем, почне осећати сву тежину Скопљачке управе, а не само оне три нахије, које су биле узеле учешће у Хаџи-Продановој буни.²⁷⁹

Једини сталез, који је увек, из свога интереса, обраћао пажњу на народно благостање и узимао га у заштиту, биле су спахије, јер су живе од народне привреде. Најбољи су још говорили: „Ми видимо, рајо, ваш зулум, али вам помоћи не можемо,²⁸⁰ али је и код њих преоблађивало неповерење. „Море, ми видимо да већ наше није... ми знамо чији сте ви и с ким сте!“²⁸¹ Све је превазилазила страховита претња, која данас звони као празна реч, али у чију истинитост савременици нису сумњали. У фебруару Турци су јавно говорили да је Сулејман-паша добио заповест да свакога Србина, који је служио под Карађорђе, уклони са света, на начин који нађе за добро; чак да су харачке тескере враћене јер неће бити глава које ће га плаћати, пошто је султан издао катил-ферман за целу Србију, тј. да се сва раја исече.²⁸² „Како, море, дође Ђурђев-дан, све ћемо на коље ударити и све поробити...“²⁸³ „Чекајте само док ми свршимо што смо

²⁷⁹ Гласник Срп. Уч. Друштва, IV, стр. 210.

²⁸⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, loc. cit.

²⁸¹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 318. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 112.

²⁸² *Kriegsarchiv*, II, K. R., 1 марта 1815. Сигенал Двор. Рат. Вѣш. — Испор.: Љуб. П. Венадовић, *Прилози за Србску Историју*, II, стр. 12; Прота Матија, *Мемоари*, стр. 239–240.

²⁸³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, loc. cit.

наумили, знаћете ви за нашу руку...“²⁸⁴ Сви извештаји, не само српски већ и аустријски, који су прили своје податке и из српских и из турских извора, једногласно су тврдили да је ситуација у Србији ужасна и да су насиља превазишла сваку меру.²⁸⁵

VI

Неверство, које је Сулејман-паша учинио, исекавши толике људе, који су се Милошу на веру предали, а није им опростио као што је обећано, његово непрестано истраживање и требљење „сумњивих људи“, поколебало је све старешине у њиховој улози примиритеља народних и веру у Сулејман-пашу. У томе положају где Србин није имао никаквих права, где је чак негирана његова екзистенција, једини му је ослонац вера у реч онога, који располаже његовим животом. Сад је и тога јемства нестало. Многе старешине и угледници људи, који су с Милошем били за политику помирљивости, увидели су да су им главе у опасности. Они пак, који су узели учешћа у Хаџи-Продановој буни, па су, заклоњени Милошем, успели да се извуку из ове афере, оставши увек под сумњом код Сулејман-паше, били су још брижнији за свој опстанак.²⁸⁶

Почетком 1815, и ако је била увеликѣ зима, они који су се осећали у највећој опасности, напуштали су своје домове и повлачили се, попут зверова, у шуме, планине, пећине и земунце, снабдевши се, колико су могли, храном и оружјем. Та су легла напуштали

²⁸⁴ Љ. П. Венадовић, *Прилози за Србску Историју*, II, loc. cit.

²⁸⁵ Хагерони и Сигеналови извештаји у описивању ситуације у Србији готово су стереотипни: „Überhaupt werden die Servianer äusserst barbarisch behandelt“ (6 фебр. 1815)...; да становници Србије „ausserordentlich gedrückt werden“ (1 марта 1815)... итд.; други извештаји у *Polizei-archiv*-у говоре о „bedrängte und ausgesaugte Landvolk“ о „leutliche Tytannei“ Турака итд.

²⁸⁶ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 110–111. — Вук. *Скупљ. Испор. Стиса*, I, стр. 141. —

само поћу, ишли на састанке и тражили везе између себе. Неки су се били склонили код Милоша у Црпуће тобоже као радници. Међу њима су били Лазар Мутап и Арсеније Ломо. Први је био компромитован у Хаџи-Предановој буни, други пак учинио је велике услуге Турцима при њеном угушивању. Оба ова човека, с тако различним држањем у последњој буни, крију се на истоме месту, код Милоша, првога народног старешине пред Турцима. Квасац за заверу већ је био ту. И неки узнемирени кнезови и ови преплашени људи стану, у највећој тајности, навалљивати на Милоша, као на првог и најугледнијега народног старешину, који се и сам није безбеднијим осећао, да на пролеће дигне народ на устанак, уверавајући га да је сав народ готов да се на његов позив лати оружја. Ну Милош није хтео да прими на себе одговорност за овакав покушај; Хаџи-Продан му је био и сувише добар пример. На ове понуде Милош је стишавао људе и говорио да се притрпе, може бити да ће се све још на боље окренути...²⁸⁷ Сумњајући у успех нове српске буне, Милош је полагао још сву наду у страну помоћ или интервенцију. У томе очекивању саветовања су настављена међу скитачима, са знањем или и без знања Милошева, и број се њихов непрестано увећавао.

По природи самога положаја, јер су по невољи служили Турцима, Милош и остали нахијски кнезови заштићивали су ове „сумњиве“ људе колико су могли; положај старешина тада био је врло тежак, јер им је с једне стране претио колац везиров, а с друге гњев заинтересованих лица и осталог народа, који је очајан био — готов на све. Услед тога Сулејманпаша је морао сам да докона главу некога од тих сумњивих људи и слао је против њих тефтише с већим или мањим бројем Турака.²⁸⁸ Ну та је операција

²⁸⁷ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 114.

²⁸⁸ Истоп.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 339.

постајала све тежа; људи су почели врдати у страну и гошпоци су наилазили или на отпор или на празна легла где су мислили да затекну своју жртву. „Много је људи утекло у планине, само [се] крију од Турака и такав страх јесте напао наше, што није никогда био, нити ће бити и не верујем да се неће све побу-нити, макар све помрло у један дан“.²⁸⁹

²⁸⁹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 336; 17 феб. 1815. Мел. Викиних Прота Матија.

ГЛАВА VI

НАДЕ У РУСИЈУ И У БЕЧКИ КОНГРЕС
1814—1815

- I — Српска емиграција у Срему и Банату. — Везе између емиграната и народа у Србији. — Народна молба цару Александру од 21 апр. 1814. — Писмо старешина из Србије емигрантима (8 авг. 1814).
- II — Народно огорчење против Карађорђа. — Старешине у Србији и емигранти према Карађорђу. — Агитација против Карађорђа преко народних молаба (15 авг. 1814).
- III — Пут Проте Матије у Русију (15 авг.). — Протин рад у Бечу и повратак у Срем.
- IV — Српске припреме за Бечки Конгрес. — Поновни долазак Проте Матије у Беч (15 дек. 1814). — Српске молбе савезним владацима. — Аудијенција српских депутата код цара Франца I (5 јан. 1815). — Одговор Пруса и Енглеца.
- V — Милош тражи резултат рада у Бечу (јан. 1815). — Неповољан извештај из Беча. — Држање Русије и Источно Питање на Конгресу.

I

Заточивши Карађорђа и још неколико главнијих старешина по тврђавама у Штајерској, далеко од турске границе, Аустрија је мислила да је тим задовољила интересе доброга суседства с Портом. Она је оставила на миру у Срему и Банату многе мање знатне емигранте али ипак људе од великога угледа. Међу овима били су најзнатнији: архимандрит студенички Мелентије Никшић, прота Матија Ненадовић, прота Смиљанић, војводе Петар Николајевић Молер, Павле Цукић, Стојан Чупић и Макса Кретић, и многи други: војводе, канетани и свештена лица. Заједничке невоље често су их састављале: место састанка било је обично манастир Фенек у коме је Мелентије Никшић склопио

мошти Св. Краља и постао настојатељем благодарећи митрополиту карловачком Ст. Стратимировићу. Емигранти су често долазили у манастир тобоже на поклоњење и молитву. Увек су гледали да их не буде у великом броју да не би пробудили подазрење аустријских власти које су их имале на оку.²⁹⁰ На тим се састанцима говорило о приликама у потлаченој отаџбини и претресало се на који начин да помогну и себи и угњетеном народу у Србији.²⁹¹ Душа ових саветовања био је архимандрит Мелентије Никшић.²⁹² Од главних емиграната и од простог народа он је сматран као први члан и глава емиграције. Аустријске власти пратиле су пажљиво његове кораке.²⁹³

Милош и оно неколико старешина и знатнијих људи одржавали су везе с овом емиграцијом преко писама и преко поузданих људи, који су прелазили у Аустрију било својим послом било по налогу Турака да призивају и приволевају избегли народ да се у Србију врати. Кад су у пролеће 1814 преко те емиграције продрли у Србију гласови о победама рускога оружја на француском земљишту и заталасали народ, над којим су Турци почели поново вршити насиља, народне старешине осете потребу, поред свег страха од Турака, да ступе у односе с Русијом те да потраже њену помоћ и интервенцију и да дознаду чему се народ може од ње надати.

Та посредничка улога пала је, природно, опет у део емиграције у Срему. Првим гласовима о одлучним савезничким победама у Француској одјек је био у Србији народна молба цару Александру од 21 априла

²⁹⁰ *Споменик*, XXX, стр. 7. — Испор: Прота Матија, *Мемоари*, 374—376.

²⁹¹ Било је врло ретких и неполитичких предлога. Прота Смиљанић је предлагао у пролеће 1814 да се заузме изненадно Шабац, у коме је била мала турска посада. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 29 маја 1814. Сигентал Двор. Пат. Бечу. — *Ibid.*, 22 јуна 1814. Худелет Сигенталу.

²⁹² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 11 апр. 1814. Вишковци. Намештај Мозероу говору о Никшићу „in welchem diese Nation ihr ganzes Zutrauen zu setzen scheint.“

²⁹³ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 3 дек. 1814. Двор. Пат. Бече Сигенталу.

1814. „Сад је цео народ, вели се у молби, са најтоплијом жељом и надом обратио своје сузне очи Престолу Вашег Императорског Величанства, чије је оружје Бог благословио, са најмиренијом молбом... да би био избављен од насиља и грабежи турке.“ Поред народних беда и невоља у овоме акту споменуто је да су негдашње старешине причина овога страшнога народног пада и страдања. На крају тражено је да, ако прилике не допуштају цару да оружјем Србију отме од Турака и присаједини је Русији, онда да је учини полузависном као Влашку, да земља плаћа данак и да из ње Турци изиђу. На молби је потписан на првоме месту, као свештено лице, Глигорије Радојичић, који ју је вероватно и саставио, за тим по реду: Милош Обреновић, Лазар Мутап и Филип Петровић бивше војводе и Марко кнез нах. крагујевачке. Молба с пуномоћијем достављена је Мелентију Никшићу, који је имао да иде цару Александру и да потражи одговор. Кад је молба дошла у Срем потпишу се још Матија Ненадовић, Стојан Чуић и Максим Крстић.²⁹⁴

Мелентије Никшић одмах се крене у Русију, ну у Сибињу дозна да руски цар из Француске неће ићи у Русију већ у Беч.²⁹⁵ У ово време савезници су били свршили с Наполеоном и Беч је био одређен као зборно место европских дипломата, где ће се решавати о судбини Европе. Тако М. Никшић дође у Беч, у мају 1814 године.²⁹⁶

²⁹⁴ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 47. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 232, о потпису Марка кнеза нахије крагујевачке. Сима се повесно вара. Испор: *Грађа за Историју*, II, стр. 82.

²⁹⁵ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 232.

²⁹⁶ *Својеник*, XXX, стр. 7. 2 марта 1814. Прота Матија Александру Карађорђевићу. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 50. 19 јун 1814. Мел. Никшић Марку Пезлићу. — М. Петровић, *Неиздана Збирка*. На писма Дим. Фрушића, Мел. Никшићу, писаног у Бечу 20 јуна 1814. види се да је Мелентије живео тада у Бадену код Беча „im Hause beyrn Blumhensstock“, да је Фрушић примао и предавао његова писма. — М. Петровић, *Финансије и Уставови*, II, стр. 3. На једног рачуна Јевте Савића — Чотрића из 1815 год. види се да је он дошао у Беч с некаким народним променџем. Међутим Сима Милутиновић пречито прича (*Историја Србије*, стр. 233—238) да је Мелентије био повео са собом Јевту Савића — Чотрића и да је овај после Мелентијева одласка заостао у Бечу. На рачуна се види да је неко време с Ј. С. Чотрићем био и Гаврило Николајевић. Према овоме Мелентије Никшић дошао је у Беч свакако још месеца маја.

Ну овде настане друга тешкоћа: конгрес је био одложен и према томе и долазак рускога цара. Услед тога М. Никшић преда молбу пуковнику Стевану Живковићу, да је он уручи цару где га буде нашао, сам пак остане у Бадену код Беча да се лечи. М. Никшић је био душа народне агитације; за свога бављења у Бечу и његовој околини био је у сталној вези с Димитријем Давидовићем и Димитријем Фрушићем уредницима *Српских Новина* и преговарао шта би се и како имало да ради за Србију на конгресу; он је пак намеравао да, чим сврши лечење, иде у Фенек, а одатле одмах у Русију. Ту се био договорио и с познатим архимандритом Спиридоном Филиповићем, који је живео у блиским односима с руским амбасадором у Бечу, графом Стакелбергом, да га на овоме путу прати. Крајем јуна М. Никшић се врати у Фенек, ускоро за њим дође и Спиридон Филиповић; ну у последњем тренутку, вероватно из бојазни од Аустрије,²⁹⁷ М. Никшић најави да му послови не допуштају да иде у Русију, те тако овај план пропадне. Његов по Христу брат оде сам у Петроград, укоравајући га што је променено своје прво решење.²⁹⁸

У то стигне емигрантима из Србије писмо Милошево и осталих кнезова, датирано у Топчидеру 8 августа 1814 године, кад су оно били сазвани од Сулејманпаше да му покупе од народа 1500 кеса.²⁹⁹ Старешине су се користиле тим састанком да напишу заједнички још један апел на своју браћу у Срему. „Благородни Господине, прото Матија Ненадовићу и Господару, војвода Петре Николајевићу-Молере, здравствујте, о Господе, на многаја љета и примите наше љубезно и плачевно целованије!“ Садржина писма одговарала је потпуно овом

²⁹⁷ *Polizeiarchiv*, Декрет Хагеров Полицијској Дирекцији дат. у Бечу 1814. Браћа реферат о Никшићу и укорана полицију што је ово лице остало дуго времена без полицијског надзора у Бечу и у Бадену. „Die Polizeidirektion hat dieses Vergehen an jenen, denen es zu Schulden kommt gehörig zu rügen und überhaupt eine genauere Polizeikontrolle über alle Personen, die mit der russischen Politik in Berührung kommen können, sich angelegen zu haben.“

²⁹⁸ *Држ. Архив*, К. К., 158. 6 авг. 1814. Нови Сад. Спр. Филиповић Мел. Никшићу. — Испор: *Својеник*, XXX, loc. cit.

²⁹⁹ Види стр. 78.

тужном уводу. „Ми овде потписани у име свега народа ербекога, коме ћемо знати шта писати, ако вама двојици нећемо, који све знате јадно стање наше, што смо претрпели и шта сад трпимо, од проклети лавови уста до грла обзинути, који нам веће дијати не даду: глобе велике, неисказате, зулум нестерпим, страх и трепет у стару и у младу, кад ћемо сви бити изсечени од љутога меча турскога. И сад данак порезаше без броја, који нигда издати неможемо овако поарати и попаљени, него морамо удну децу продавати, у кога пређе поробљена нису, те ово исплаћивати, за које смо се сад и посастајали, порезу резати, а друкчије не би се смели нигди ни састати. За то, овом приликом, вама обојици пишемо, а ви морете и прочим, ком треба од наши саобшчити, и великим вас Богом Саваотом закљичемо, да нам истину јавите, је ли наше сунце од Востока, и наша велика надежда сасвим угасила се, и је ли нас наш велики цар Александра сасвим оставио? Је ли се нас цар наш сасвим одрекао? Је ли цар наш нас жалостни и тужни и никад неутешими јединоверни род свој, Турцима и њиву скверному олтару, и преисподњем грлу на жртву поклоњено?... Господине Прото! камо прва обећања нашега цара, кад си најпре из Петербурга дошао, у почетку крајине наше, и нама постаријим потајно казивао, да ми имамо нашега хришћанскога цара великог Александру, који ће нас скоро избавити и својим крилом покрити, управљати и нама судити а неће нам судити ни шокци, анекмоли проклети Турци. А ми смо јадни све то веровали, и под истом надеждом живили и кренили се, себе и децу нашу на жртву давали, које смо после сви и јавно осведочени чрез царске посланике, ђенерале, господина Родофиника и Недобу, који су у Београду седели, које смо гледали као самог цара нашег Александру и као сунце са небеса; после осведочени чрез Господина Архимандрита Филиповића, росијскога кавалера, и после осведочени чрез Господина Архимандрита студеничкога г. Мелентија Никшића, који је и он био у Петербургу, и царска нам обећања из уста казивао, уверени чрез росијску

војску у Србији, по квартирима у Београду бившу, и најпосле чрез Господина ђенерала Ивелича у манастиру Враћевшници на сабору пред свим војводама и војницима сабраним и његове у име цара заклетве: да нас Русија оставити неће; и чрез крестова и ордена наши' бивши старешина на персима истим Господином Ивеличем донети, и друге многе неисказате сведоче.... Камо студенички Архимандрит Мелентије? камо Стеван Живковић? камо Миленко Стојковић и Петар Тодоровић Добрињац? Где су? Зашто се и опет нетрудите, трошка ако немате, зашто пешке неидете и леба не просите, док до цара дођете; на путу умирите од глади, и ми браћа ваша и род умиремо сваки минут од страха и зулума по путови. Ми на вас узламо се, да ћете ви сојединити сузе ваше са сузама нашим и да ћете непрестано умивати ноге и престол нашега великог цара Александре и наше велике надежде Русије, и духа којим једва јоште дишемо, које чујемо да је и туђе народе многе избавио од зулума, дигао и прославио, нека и нас избави од овога нестерпимога ига, нека излије милост и славу своју, којом га је вишња десница прославила, и на нас једноверни и једнокровни убоги род свој што скорије да до конца небудемо истребљени, да у страху сви вообшче веру своју, као Босна и Вук Бранковић, богомерску турску непријимо. Зато отиђите, просите и видите, јесмо ли са свим од нашег цара остављени, дођите и кажите нам истину, коју од вас чекамо, тако вам великога Бога и Христова страшнога втораго пришествија и суда. Ако неодете и недођете скоро, да нам истину кажете, то сви, од малог до великог ваши соперници, будемо на страшном суду божијем! опет вас с горким сузама поздрављамо и закљичемо у име све сиротиње“.³⁰⁰

³⁰⁰ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 219--222. У Толчилову, 8 авг. 1814. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 235.

II

Емигранти у Срему нађу да је апсолутно потребно отпочети енергичну акцију код Русије. Сем потребе да се народ заштити и опрости турскога насиља појавили су се и лични разлози од великога политичког значаја. Ко ће бити старешина у тој Србији, коју још Турци газе, али која ће извесно бити ослобођена руским заузимањем? То је питање занимало Милоша Обреновића и заостале старешине у Србији, а поглавито главне чланове емиграције у Срему: сви су они били страшно огорчени против Карађорђа. Ну мотиви који су кретали главне агитаторе против Карађорђа нису били сасвим чисти. Сем огорчења за претрпљену несрећу код њих су били још: жеља за влашћу, питања личнога интереса, стара мржња и стари рачуни, па и врло прљави. Мелентије Никшић имао је код себе аманет Карађорђевог од 4000 дуката који је хтео да затаји: Петар Молер и Павле Цукић стари су и смртни непријатељи Карађорђеви, итд. Једини је Прота Матија био Карађорђево човек, али је и он после пропасти променио мишљење о њему и стао на страну његових непријатеља као и остали свет. Молећи Русију да избави српски народ Карађорђеви непријатељи хтели су у исто време да представе да он не може више бити народни старешина, те да они заузму места која су некад заузимали он и његове присталице. И непријатељи Карађорђеви даду се на посао да експлоатишу народно нерасположење према негдашњим старешинама. То је нерасположење било дубоко и страшно. Не само у народним молбама које су инспирисали Карађорђеви непријатељи него и у приватним писмима и у обичном разговору оно се испољавало јако и у најразличнијим облицима: имена негдашњих старешина пропраћана су грдњом, клетвом, претњом и презирањем.... „Једне су нас Турци одвели у ропство, други смо у Србији а трећи у Немачкој; раздвојен је син од оца, кћи од матере, брат од брата, жена од мужа, чедо од родитеља и род од рода, једно за другим пиште и једно за друго незна. Имање наше појела војска, упропастило бегство и разграбљено од Турков;

сиротиња дан и ноћ куне и камен о камен туче [због] онога због кога је ово наше пропадешје и оволико наше страданије...“³⁰¹

Карађорђеви непријатељи у Срему, Мелентије Никшић, Петар Молер и остали знали су добро да се Карађорђе и другови му надају да их Русија не само ослободи затвора него да их врати на њихова места у Србији. Претпостављати те наде код Карађорђа и осталих није било само у природи саме ствари, већ је за то било и јаснијих разлога: Молер и другови му пратили су новине које говоре о евентуалном рату између Русије и Порте, о одликовањима које је Карађорђе добио од цара Александра, итд., од стране пак Карађорђевих агената, пријатеља и сродника којих је било доста по Срему и Банату, знали су агитацију заточених старешина код Русије. Неверни агенти нису се устручавали да и самој Аустрији откривају планове и намере Карађорђевог друштва. Осмога марта 1814 Младен Миловановић, чувши да ће руски цар доћи у Беч, позове поверљиво у Брук Милоша Урошевића, познатог земунског трговца и интриганта, да му повери извесну мисију за цара Александра. Урошевић, вероватно да би се препоручио властима да га употребе за искушавање српских планова и да би извукао што новаца, открије целу ствар барону Сигенталу, показавши му и писмо Младеново.³⁰²

Моменат је био важан за Карађорђеове непријатеље: Русија је већ показала велико интересовање за Карађорђа, она га је избавила аустријског затвора и пресељавала у Бесарабију. У августу 1814, кад су емигранти добили Милошево писмо од 8 августа, Карађорђева сеоба у Русију била је већ решена ствар, о њој се и много раније говорило као о свршеном чину. И емигранти се даду на посао. Сви су желели да Мелен-

³⁰¹ В. М. Г. Медзковић, *Први Српски Устанак*, стр. 84. Писмо од 29 маја 1814. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 24 јан. 1814. Central. Divor. Pat. Behy. „Was übrigens die dermalige Lage der Dinge in Servien betrifft, so ist die Erbitterung gegen die gewesenen Häuptlinge allgemein und von allen ertönen laute Verwünschungen gegen dieselben.“ — Итд.

³⁰² *Polizeiarchiv*, 8 марта 1814. Брук на М. Младен Миловановић М. Урошевићу. — 4 јуна 1814. П.-Варадин. Сигентал кнезу Хохенцолерну.

тије Никшић, највећи Карађорђеви непријатељ, иде у Русију као посланик. Ну овај бојећи се аустријских власти није смео да се испољава сувише овако важним мисијама. Избор емиграната падне тада једногласно на Проту Матију. „И пређе си ишао и пријатеља имаш у Петрбургу!“... говорили су му они. Прота одмах прими пуномоћије, на коме је било потписано једанаест лица, које војвода, које капетана из Србије, и седам најзнатнијих лица из емиграције.³⁰³ Сем тога Прота је понео писма за цара Александра, графа Н. Салтикова, архимандрита Спиридона Филиповића, Родофиникина, Амвросија, митрополита петроградског, и Марка Ивелића, на којима је потписан „у име целог народа“ Милош Обреновић.³⁰⁴

Прота је имао у главном за мисију да представи и пространо разложи цару Александру народну молбу од 21 априла, коју му је Стеван Живковић доставио у Брислу.³⁰⁵ Жеље народне остале су исте, вели се у молби, коју је Прота носио, и тражено је да Русија сматра ту молбу као једину праву молбу српскога народа. Овом последњом изјавом ишло се на то да се сузбије радња Карађорђева и његових другова, који су са своје стране, и у име народа, тражили руску помоћ и заштиту.

У првој својој молби императору Александру од 21 априла Милош је одлучно напао пегдашње старешине и оптуживао их за пропаст земље; у молби од 15 августа изјављено је отворено да народ неће више никако да прими у своју средину Карађорђа с његовим присталицама и сродним војводама, који су му били „гори од Турака.“ У писмима, упућеним руским високим личностима, напади су били још црњи

³⁰³ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 223. Пуномоћије под 15 авг. 1814. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 52.

³⁰⁴ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 54—66. Писма под 15 авг. 1814. и једно писмо под истим датумом од М. Визитића кнезу А. Н. Галицину. Писмо М. Ивелићу, на стр. 66 ове збирке, носи датум „новембра 1814 г.“, међутим то је писмо од 15 августа, као што се види из копија у *Државној Архиви*, са којих су издани и приредили своје издање. Датум „новембра 1814 г.“ је измишљен и поред све своје архивне форме мора да отпадне. Копије у *Државној Архиви* о којима је реч упућене су тек 1817 године у једној засебној свесци.

³⁰⁵ Симе Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 467.

и жешћи: Карађорђе и његова околина, пошто су народ довели у најжешћу и најразјаренију борбу, обманули су га и побегли ноћу у Аустрију; народ се је могао увек измирити с Турцима и мирно их у земљу пустити „али зверообразни поменути предвођитељ наш никад нам није хтео саопштити истиниту турску понуду,“ запретио је смрћу да се сваки мора до издасаја борити, међутим сам је те исте ноћи побегао а народ оставио у најжешћој борби и немилосрдно свој род оставио турскоме мачу; „бивше [су се] старешине наше у богатству ваљале, а бедни народ [је] гладан, го и бос, бедно оружје против тирана Турчина носио;“ Карађорђе је „безсовјестни волк“ итд. Архимандрит Спиридон Филиповић, Родофиникин и прота Матија Пенадовић навођени су као сведоци свега овога. Управо акт старешина од 15 августа 1814 није молба него оптужба оних који су управљали Србијом од 1804—1813 године те да се објасне побуде због којих је „цео народ“ закључно да не прими Карађорђа с његовим присталицама не само „као владатеља,“ него да их у опште никако не пушта у земљу.³⁰⁶

Писац ових оптужаба није Милош Обреновић, оне нису у Србији ни састављене, већ су их у Феваку емигранти начинили „у друштву“³⁰⁷ под утиском писма пекушљених старешина у Топчидеру од 8 августа. Милош је потписан из политике, као представник народа у Србији. Ништа боље не показује колико је било јако нерасположење према Карађорђу и његовој околини као тај факт што је главом Проти Матији било поверено да ове оптужбе однесе у Русију. Ти пети емигранти, баш тада кад је Русија водила у Бесарабију Карађорђа, његове прве доглавнике, сроднике и многе друге, нису хтели за њим у

³⁰⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 55. „Что вес народ ил-који образом прекле бившаго начальна с него последователи и сродними војводами, которы ажеши Турков в народ појавилися били, примити в земљу и отчество своје ступити неотвержатеја.“ У писму М. Ивелићу „ажеши Турков иљенили, мучили и убијали.“

³⁰⁷ *Споменик* XXX, стр. 7. „Протокол бившега княза Милоша“ који Прота Матија овде позива није деловодни протокол, већ свеска копија разних писма, састављена 1817 год. Види примедбу 304. — Ист.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 223.

Русију него су у Срему и Банату чекали „премену судбине српске“.³⁰⁵ Они који су се spremали у Бесарабију везивали су своју судбину за Карађорђа, ови пак за Србију. Тринаестог септембра, пред полазак из Срема, Карађорђе се тужио на Мелентија Никшића као на аустријског агента што је одговарао не само прост народ него и саме његове „телохранитеље бивше“ да не иду у Русију.³⁰⁶

Пред полазак Проте Матије у Петроград имало је да се реши и једно друго питање: где ће се наћи новац за тако далек и скуп пут? Јер се, наравно, натезало с новцем. Прота је имао које својих које позајмљених само двеста педесет дуката, а то је било мало. Павле Цукић дода још педесет дуката, као помоћ. „Ако Србија срећна буде, рекао је он, да ми се врати, ако ли не буде, а оно и више ми је пропало!“³¹⁰

III

Петнаестог августа крене се Прота Матија из Фенека за Русију. Тек у Житомиру дозна да је цар Александар отишао у Беч. Прота се распита о дужини пута, направи рачун, преброји оно новаца што му је преостало, и нађе да му до Беча треба још тридесет дуката. Нашавши се у овој новој неприлици, Прота оде вице-губернатору, преда му свој златан крст и замоли га да му на ту залогу да потребну

³⁰⁵ Вук, *Скупљ. Писм. Списи*, I, стр. 149. — *Kriegsarchiv*, H. K. V., 16 sept. 1814. Двор. Рат. Веће Сигеналу. У другој партији Срба, којима ће се платити пасоши, били су: Павло Поповић, Матија Ненадовић, Марко Коштић, Милош Тодоровић, Павле Цукић. Не ови су одуicali од тога пута.

³⁰⁶ Ј. М. Жујовић, *Неиздата збирка*, fol. 36 verso, 13 sept. 1814. Нови Сад, Карађорђе М. Грујовићу.

³¹⁰ *Држ. Арх.* К. К., 106. 13 маја 1838, Државни Совет спровео је Милошу признаницу на ових 50 дуката, датирану у Земуну 15 авг. 1814, начињену у име целога српског народа од стране Мел. Никшића, Мат. Ненадовића и Петра Молера. Урош Цукић из Крзмара, син Павла Цукића молио је да му се тај новац исплати јер је пострадио. Милош је одговорио да му се не може платити, јер би и други тражили исплату сличних рачуна, а друго тај дуг није учињен за његове владе. Кад је Милош дао оставку Држ. Совет је признао овај дуг за народни дуг. — *Словеник*, XXX, стр. 7. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 374—376.

суму новаца. Вице-губернатор пољуби крст и врати га молиоцу с речима: „Ко вам је дао овај крст, тај вам може дати и тридесет дуката!“ Тако Прота добије потребан новац и стигне у Беч.³¹¹

У Бечу Матија Ненадовић се нађе с пуковником Стеваном Живковићем, с Дим. Давидовићем и Дим. Фрушићем с којима се Мелентије Никшић из Фенека непрестано саветовао преко писама и преко Јевте Чотрића о раду на конгресу и о своме евентуалном доласку у Беч, јер није знао да ће Прота Матија имати ту идеју да скрене са свога пута и да иде у Беч. Прота Матија као прави народни пуномоћник био је свима овима добро дошао. Пуковник Стеван Живковић служио им је као посредник код Каподистрије и осталих руских високих личности. Прота је ишао с Недобом Каподистрији, графу Неселроде, Булгакову, и показао им своје пуномоћје. Нашшао је свуд на леп одзив: казано му је да ће Русија српско питање изнети пред конгрес, и да ће му се дати упутства како треба да саставља молбе и на чије име. Ова обећања и пријам јако су улили наде Проти Матији. Он је унео у српску агитациону радњу извесно јединство које је било неопходно потребно. Пре његовог доласка говорило се међу Србима у Бечу да је руска влада решила „да се сви српски пуномоћници, куд им драго, вратити имају“.

³¹¹ *Словеник*, XXX, стр. 7. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 238. — *Држ. Арх.* К. К., 158. 2-14 окт. 1814. Беч. Дим. Фрушић Мел. Никшићу. Из овога Фрушићева писма види се да је Мелентије Никшић, јамачно видевши да је цар Александар дошао у Беч, не знајући да ће Прота Матија имати ту идеју да скрене са свога пута у Петроград, хтео сам да дође у Беч. „Препочитајемо писмо ваш. Преч. от 6-га и 16-га септ. заједно са прикљученим позаницама исправно примио јесам. Разумевши желанија ваша постоје сви ваши и должности мојој удоволетворити, радујући се што прву прилику добих ваш. Преч. услугу одговорити моћи. Зато сам прикључена лично Гд. подковнику Живковичу предао и муљна разумевши по малом и слабом разумевању мојем саветовао му да ниште не учини, него да изолдатајствује у русијског Министра како би ви овамо доћи могли. Казавши му и подробно све узроке нуждног присуства ваше Преч., изложивши му престао је на совет мој и обећао ми се да ће неизоставно о томе делати. Чужем сад да се мисли те окануо, зашто не знам, и мислим да је вази писмо и узроке и тому јавно...“ Прота Матија не одређује време кад је дошао у Беч, али то је било јавно у октобру, јер је тако Недобу извао. У истом писму Дим. Фрушић јавља Мел. Никшићу: „Господин је Недоба пре два дана овде пристео“. —

и да ће Русија сама радити на конгресу за Србију, ако ништа друго бар да јој се учини привремена олакшица.³¹² Импровизованих пуномоћника српскога народа било је са свију страна. „Полномоћника овде од стране Србије сила Божија има, писао је Д. Фрушић Мелентију Никшићу. Бог ће дати да ће добро бити. Камо срећа да се сви согласно и о једном ослобођењу јадне Србије труде! Но честнога срдца човеку сва утроба стрести се мора, слушајући неподносима хуленија и блудословија једнога о другому!“³¹³ Огорчени на све они су се немилостиво грдили, тужакали, оговарали и бацали један на другога одговорност за несрећу која је снашла Србију.

Најзад дође тачно извешће да је Хаџи-Продан дигао буну. Недоба одмах позове Проту те оду Каподистрији, а затим и графу Неселроде. Обојица препоруче живо да Прота што пре оде на границу Србије, и да поручи народу да се одмах с Турцима измири пошто сад није време за такво предузеће, кад већ зима настаје, и кад су Турци свуда на миру. Прота се крене одмах на пут, али кад је стигао у Кушиново Милош је већ био свршио посао: Хаџи-Проданова буна била је угушена.³¹⁴

IV

Међутим Протиним одласком припрема за рад на конгресу није застала. Стеван Живковић, Дим. Фрушић, Дим. Давидовић и Ј. Чотрић продужили су енергично своја саветовања, особито с Каподистријом; решавали су коме све има да се пише и како, и, према тим саветима, они су и акта концентирали, нека на српском а нека на немачком језику. Све је то спреmano да се по Јевти Чотрићу пошаље у Фенек на прение и потврду, те да Прота, по повратку из

³¹² *Споменик*, XXX, стр. 7. — *Држ. Арх.*, К. К., 158, 2-14 окт. 1814. Дим. Фрушић Мел. Никшићу.

³¹³ Наведено Фрушићево писмо.

³¹⁴ *Споменик*, XXX, loc. cit.

Срема, донесе сва та акта потврђена потписима и печатима народних старешина.³¹⁵

Дим. Фрушић гледао је да придобије и самог Мелентија Никшића да дође у Беч. Држао је да би српска ствар јако добила кад би се и он придружио Проти и Чотрићу. М. Никшићу није се долазило у Беч без нарочитог допушта од стране Аустрије која је заиста пратила све кораке српских агитатора.³¹⁶ „Ви неимате се никаквог подозрења бојати, писао му је Д. Фрушић, господин Капо д'Истрија каже да где се једног целог народа тиче, ту не треба имати никаква подозрења, нити страха, ма да би глава пронасти имала, а камо ли што се ту чест и слава човеческа оснива.“³¹⁷ Дим. Фрушићу чинило се да је момејат врло повољан, и да треба да се рад што пре отпочне; у то време изишао је о приликама у Србији његов мемоар, који је имао леп успех у круговима конгреса. Бечке и европске новине пак говориле су у ово време увелике о сверењствима у Србији.³¹⁸

³¹⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 158, 11-23 дец. 1814. Беч. Дим. Фрушић Мелентију Никшићу у Фенек. „...Зато знати треба да се другојачије не може него на све релене и вама од прејде назначене монархе писати морамо. Капо д'Истрија јавља да се не плашмо краља пражског оставити, он је убо особито душеван, добар а и многоуважен човек, који ће заиста пре него и који други вас се подузети и другима препоручити“... „Будући пак да је неопходно нуждно да Гд. Прота са Јевтом (Чотрићем) гди се узможе лично на аудијенцију иде“ да их повнем снабдеју и најавље за 15 дана у Беч пошаљу. „Кад Прајза и Аустрије и нових министра добићемо аудијенцију. Ја ћу с вама или или т. Давидовић и говорити.“ Чотрић је пошао на Беча 15 децембра.

³¹⁶ *Polizeiarchie*, Декрет полиц. дирекција од 3 нов. 1814. Препоручује се најгачији надзор над Фрушићем, Стеваном Живковићем, Јакшићем и калуђером Германом.

³¹⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 158, 15-27 дец. 1814. Беч. Дим. Фрушић Мелентију Никшићу у Фенек. На завршетку као Р. С. стоји „Собшчите и са митрополитом“ тј. Стратимировићем.

³¹⁸ *Ibidem*. Дим. Фрушић пише: „Мемоар мој о којем сам вам казивао јест већ изишао на свет. Сви који су га читали разказали су се и верога милостиво примили. Чујем да су и сами дворани о тому благодатно мненије имати почели.“ Шаље му тај мемоар, али га уз писмо нема. — М. Петровић, *Неиздана Записка*, 20 јуна 1814. Беч. Д. Фрушић М. Никшићу у Вадењу (код Беча). „Мило ми је такожде што вам једна једанпут казати могу, да сам вама дело моје совершио, и перну тако брзгу једну с врата мога скинуо. Ништа сад не желим него да вам одраз и весели у Вадењу дојдете и овде штастљиво такожде време неко проведете најважнијојности иједнеке прегледати.“ Јамачно прва реченица овога писма односи се на горњи мемоар Фрушићев.

Ну и емигранти у Срему нису губили време. Онога дана, кад је Фрушић отправио Ј. Чотрића у Фенек, Прота Матија искрене у Бечу.

Дешавши у Срем Прота је одмах известио Србе о ономе што је чуо од Руса у Бечу и шта је све још разговарао са својим друштвом. Како је у Србији Сулејман-паша већ страшно беснио, нису се могли очекивати ни за тренутак концепти молаба, које је Фрушић имао накнадно да пошаље, и решено је да се Прота одмах врати у Беч. У главноме знало се да ће српско питање бити изнесено пред конгрес, и да је потребно да се пише савезним владоцима и њиховим министрима. Писање молаба одмах је отпочело, и оне су састављене у духу правца који ће сад узети српско питање.

Срби се не обраћају више само Русији, него свима савезницама на конгресу и моле их за помоћ и интервенцију код султана. Више се не туже на своје негдашње старешине, не траже узроке пропасти. Томе није ни време ни место. У моменту кад је радио у Србији колац и мач реч је само о сверепствима Турака, о њиховим пакленим намерама да земљу „огњем, мачем и ропством коначно опустоше“, и о хитној потреби да се народ спасе од истребљења. У том су духу биле састављене нове молбе рускоме и аустријском императору, прускоме краљу, руској царици, кнезу Метерниху, Каподистрији и другим личноствима, које су могле помоћи својим заузимањем и саветима.³¹⁹ У осталом емигранти су били предали Проти печате, да би у Бечу могао састављати и друге и другојачије молбе, како се потреба буде указала. У писму, под потписом Милошевић, — јер је требало да се истичу имена старешина у Србији — моли се руска царица, да се заузме код цара Александра и његових савезника и милост за народ да испроси да не буде до краја истребљен, или бар да „убеде султана да одустане од своје намере и да

³¹⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 69—78. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 463 и др.

поштеди српски народ, да би могао чекати час свога избављења.“ У другом писму емигранти моле аустријског цара да „са осталим превисоким савезницима саветују султану да своју осуду измени и да овај бедни народ од пљењења и погибије поштеди.“ „Могућно је, вели се у писму Каподистрији, да ће ова молба бити последња молба српскога народа, и ако има могућности за избављење, сад треба да буде!“ Народ је на ивици пропасти!

Отуда и журно хитање Проте Матије у Беч, по цичи, снегу и лапавици. Тамо је стигао 15 децембра, на отвореним колима, заклањајући се једним амрелом од снега „кад би с које стране завејао“.³²⁰ Иначе је путовао и на коњу, кад је могао и дању и ноћу. „14 декем. Путујем даљом и ноћом“, пише Прота Матија у своме дневнику. „15 декем. У вторник, у 8 сати, дођем у Вјену. Код „Златне Крушке“ ноћим. Из Новог Сада у Беч за четири и по дана!“³²¹

Одмах по своме доласку Прота Матија лао се на посао. Недоба и Каподистрија главни су саветодавци његови. Овај племенити Грк саветовао је, као што су и Срби већ на то били решени, да се моле сва четири савезна двора за помоћ и интервенцију. Нађено је још за добро да се молбе емиграната, које је Прота Матија донео из Срема, у нечему измене: у главноме садржина је остала иста. Д. Давидовић и Д. Фрушић одмах, према томе, саставе нову молбу и припреме у четири примерка за руског и аустријског цара, пруског краља и енглеског принца регента.³²²

³²⁰ *Дрво. Арх.*, К. К., Досије Дим. Давидовића. Овај се податак налази у писму Дим. Давидовића Проти Матији од 3-15 авг. 1821.

³²¹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 224.

³²² Прота Матија Непадовић, *Мемоари*, стр. 225. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 488, писмо Фрушићено од 7 дек. 1826. „Иштавину емо свима готово једнаку дали, из оригинала славенскога преведену, а оригинал славенски прегледао наш је Недоба, који ише је, по налогу Каподеистрије даузно иши свима четирма великим Онда-Алеатиња.“ Молба на име руског цара код Симе Милутиновића, *Историја Србије*, стр. 465; молба на име аустријског цара у *Мемоарија* Проте Матије стр. 332. Молба цара даузму за српски народ, у С. Милутиновића, *Историја Србије*, стр. 476—486. Према ономе нетачна су домишљања С. Милутиновића, на стр. 471, о ауторима молаба, које је он на свој начин испретурео.

До почетка јануара све су молбе биле испредаване. Прота Матија непрестано је ишао појединим министрима, ађутантима и саветницима и распитивао за одговор и за аудијенцију. „Да знате шта је овде капија, шта ли кућа и басмака, где се по трипут за дан мора долазити!...“ писао је Прота Мелентију Никшићу.³²³ Занета било их је врло много. Треба само прегледати Протин дневник у који је бележио своје главније походе и распитивања и шта му је где казано.³²⁴ Као обично, за овако незнатне молиоце, цео свет је био заузет другим пословима: Наполеоново наследство било је и сувише велика ствар да би се чланови конгреса могли занимати и еписким депутатима.

Али већ крајем јануара Прота Матија и његови другови могли су свести своје мишљење о епископској питању код појединих сила. Најбоље су прошли код Аустрије. Цар им је дао аудијенцију. Петог јануара, у 7 часова ујутру, Прота Матија и Јевта Чотрић, у својству епископских депутата, отишли су у Бург да чекају на заказану аудијенцију. С њима је пошао и Дим. Фрушић да им служи као тумач. Пошто су мало причekali дође и на њих ред, и они изиђу пред цара. Кад су му се поклонили по обичају цар их запита ко су и шта желе? Фрушић себе и њих представи и објасни њихову молбу, коју Прота Матија преда цару. „Што се може, одговори Император, то ћу с моје стране чинити. Ја добро знам да докле име Србин и Турчин царствује истинитог мира или поуздане слоге између њих бити не може; ја добро знам да Срби многе неправде трпе и морају трпети; ви пак, од ваше стране, знате да сам вам био искрен пријатељ, да сам вам, по могућству, све чинио што се могло: речју, саветом, делом, храном, оружјем, најпосле мојим посредовањем. А да сам вам и сад пријатељ уверите се из тог што сам вас у моју државу примио и закљонио

³²³ Држ. Арх., К. К., 158, 29 феб. 1815. Беч. Прота Матија М. Никшићу.

³²⁴ Прота Матија. *Мелопри*, стр. 224—265.

и да ћу и сад све чинити што се може, а што се може [и] представити султану и као пријатељ саветовати му да он пити за себе, нити за мене као брата и суседа свога добро ... чини тако поступајући. Ну једанпут сам то, пре неког доба, чинио, али се нисам помогао, хоћу ли сад моћи што издејствовати, то вам не могу обећати или добар за то стојати, довољно је да ћу чинити и препоручити [ту ствар] што боље знам. Мислим да ће мене пре него другога послушати зато што сам с њим у пријатељству и суседству и зато што ћу му знати лепо и разумно доказати да за себе зло чини тако поступајући. А као од стране конгреса да се за вас заузнем и да вас препоручим, молећи се за вас, не налазим за добро, прво што ће се јошт већма разредити, мислећи да му ми заповедати намеравамо, а ми нисмо у стању то једном Господару чинити, а и кад би тако поступили коме би помогли? Нама не! А вама? Вама јошт горе! Зато мислим лепим и пријатељским начином, врло ласкаво и понизно представљајући му, које од моје стране из суседства, које од његове стране, што он не само ништа не добија него губи јошт, бунећи народ један, који му, на граници његовој, свагда шкодити може. И од стране хришћанства представићу му. Несумњам да се тиме помоћи нећемо код султана, но хоће ли га паше послушати, то не знам; сами знате како је код њих. Но шта ћемо, кад је за сад, и то за сад само, тако време, да се друго што и боље и известице за вас никако учинити не може. Ја не знам ко би радији био, ви или ја, да се народ овај утиша, у којем толики мој интерес лежи, с којим сам се толико година лепо слагао, и с којим на веки лепо живети желим. Моја је жеља заслуге његове према мени оправдати, наградити, а и моје заслуге према њему јошт већма умножити. Сада пак ничему време није. Уверите народ о мојем к њему добром срцу, о мојем посредовању и саучешћу и о мојем свечаном обећању да ћу султану представити и молити га како боље узнам да вам спасенија буде. Моје обећање чућете да је извршено, после неколико времена, зато

нађите се овде. Желим да осетите у положају вашем последнице мојег посредовања и представљања, које ће, заиста, пре послушати неголи и једног другог монарха. С тога ја за добро не налазим што сте, у истом смислу, Прајза, Енглеза и Руса молили, јер ни с једним султан добро не живи и из њихових неколико речи више подозрења на вас пада, неже ли из мојих.“ За тим се опросте.³²⁵ Истина од царевих министара и доглавника чули су и врло непријатних ствари, који су за ову народну несрећу кривили негдашње старешине и „гнусни сенат“. Ну сачешће је било опште, сви су били расположени да се народу олакша. Молба народна послата је у Цариград, интервјуциусу Штирмеру, с наредбом да учини све што може да се у Србији престане са сверепствима.³²⁶

Пруски државни канцелар, кнез Харденберг, одговорио је, преко једнога чиновника, да су односи између њих и Порте занемарени, да у Цариграду имају само отпавника послова и да не живи у Бог-зна каквој љубави с Портом; али ће ипак учинити што могу. „Ну будите уверени и од нашег владања много зависи; будите мирни и жртвујте за сад сто за хиљаду.“ Другим речима: седите на миру да вас Турци не истребе.³²⁷ Код Енглеза посао је ишао кратко и јасно. „У унутарње послове султанове нико се не може, нити сме, мешати без своје срамоте. Ми, пак, Енглези, заузевши се за Србе, нарушили би своје интересе и довели би у омразу своје пријатељство с Портом. То нити политика, нити здрав разум, нити интерес

³²⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 158. Беч, 29 јан. 1815. Дим. Фрушић Мелентију Никшићу. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 253—254, забележио је исто тако ову аудијенцију код цара. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 397—398. Сва се три изјављивања, наравно с познатим изјављивањима. Олакше је узета Спашина забелешка не види се тачно. Али је много елиптична с Противом и Фрушићевом. Испрв још код Спаше Милутиновића, *Истор. Србије*, стр. 487—488. Укао сав Фрушићеву верзију што је он као тумач могао још најбоље схватити речи царева.

³²⁶ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 249—257.

³²⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 158. 29 јан. 1815. Дим. Фрушић Мел. Никшићу. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 262—265.

наш допушта, нити ви то од нас искати можете! Једино што вам саветовати можемо, чувајте се, што боље знате, да о вама Турци ништа не чују да што тражите и да сте овде! Друго, прибегните једино аустријском Двору, и молите се њему; он као сусед још може помолити где коју реч!“ То им је саопштио један ађутант лорда Кастрреја. Исти лорд, праћен једним ађутантом, прошао је поред њих, неколико тренутака пре тога, и не погледавши их. „Ни взора!“, вели Прота Матија у своме дневнику.³²⁸

V

Док су Срби овако јурили по Бечу, очекујући где одговор, где аудијенцију, у Србији су се одигравали најкрвавији догађаји. Емигранти у Срему пратили су брижљиво све што се догађа преко Саве. Увек једни исти тужни гласови, само што је сваки нов извештај давао нова имена жртава и нове бројеве њихове. М. Никшић и Молер су пак ове вести редовно саопштавали својим делегатима у Бечу. Шеснаестог јануара 1815 Мелентије Никшић затражио је од М. Ненадовића, Ст. Живковића, Фрушића и Давидовића одлучан одговор о резултату њихове мисије: „или ће што бити или неће,“ јер народ тражи да зна на чему је. Тога дана био је дошао у Срем изасланик Милоша Обреновића да пита „има ли што, хоће ли скоро каква помоћ бити или неће да знаду, пак да се одмету, који хоће да не буде жртва турскога гнева и мача!...“ То је било баш у време друге велике сече учесника у Хаџи-Продановој буни. Емигранти су му одговорили и тешили га да је нада добра, јер су баш тога дана добили извешће о аудијенцији од 5 јануара код аустријског цара, који је обећавао да ће се за Србе заузети. То је била слаба

³²⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 158. Наведено Фрушићево писмо. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 247—249. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 488.

нада за Милошевог изасланика и за Србе под Сулејмановом влашћу, јер „Турци неће стрпљена ни најмање да имају.“ Остало је да се очекује нов одговор из Беча на горње писмо М. Никшића, извештај који ће бити одмах послат Милошу. „И тако с горким плачем с послаником Милошевим растанемо се!“³²⁹

Двадесет-деветог јануара Дим. Фрушић, одговарајући на писмо Мелентијево, покушао је храбро да сведе своје утиске о српској ствари на Бечком Конгресу, и да по жељи архимандритовој изведе закључак: чему се Срби имају надати а чему не? Уверавајући га да се све и „дрво и камен кренуло“, да се с неискazanом усрдношћу све чинило и покушавало, Фрушић је овако закључивао: „Немамо се надати за сад тому да ће војска каква нас ослободити, нити да ће нас Русе заштитити по дужности, но само да ће лакше за Србију бити, да ће се све умирити, да то није од султана него од Турака београдских, да се за народ бојати [не] имамо... да не очајавамо, да Бога молимо, да и ви доле [у Србији] људе стишавате, да их к повиновенију саветујете и поштравате.“³³⁰ Фрушић није марио Русе и живо је критиковао њихово држање у српскоме питању. „Веле да се миримо и веле: Бог убио онога с кога је и због кога данас невин народ страда! То им је све а за нас ништа. Срамота и греота, ни оно да не учине што нам други не само обећаше но и учинише. Та аудијенцију једну зашто не дадеше? Бар из призрења заслуга последњих, кад за род, за веру нашу и закон и језик славенски не маре.“

Међутим Русија је из политичких разлога само одлагала своју дипломатску акцију односно Србије. Подстрекавајући Проту Матију да поднесе молбе свима савезним дворovima, те да Срби сами скрену пажњу конгреса на себе, пошто се и иначе много говорило у

³²⁹ Петровић, *Грађа за Пешорију*, II, стр. 78, 16 јан. 1815. Земун. Мел. Никшић М. Некадовићу, Ст. Живковићу, Дим. Фрушићу и Дим. Давидовићу.

³³⁰ *Држ. Арх.*, К. К. 158, 29 јан. 1815. Дим. Фрушић Мел. Никшићу. На жалост ово писмо није у целини сачувано.

круговима његовим о турским сверењствима у Србији, Русија је на тај начин припремала пут за своју намеру да на конгресу добије протекторат над хришћанима источно-православне вере. Првог фебруара саопштио је Недоба Проти Матији радостан глас да ће цар Александар изнети све српске невоље пред конгрес с изјавом „да он не може више срцу одолети нити трпети да се српски народ, будући њему једноверан и под његовим покровитељством, овако тирански пистребује!“ Недоба није сумњао у успех.³³¹

Запета циркуларном потом, од месеца фебруара, члановима Бечкога Конгреса, Русија их је упозорила на страховита недела која су починиле турске власти у Србији, и доказивала је неодложну потребу да се томе стане на пут једном за свагда. Уз поту Русија је изнела и разлоге (*considérations*) којима је доказивала обавезу свију цивилизованих хришћанских држава, без изузетка, да се заузму за хришћанске поданике Портине. Ова обавеза потиче, вели се тамо, из претписа хришћанске религије и милосрђа, и оснива се на правним аргументима (*arguments juridiques*). С прве тачке гледишта руски је цар природни заштитник хришћана источно-православне вере под турском владом, као што су аустријски цар и француски краљ природни браниоци католика на Истоку. Према томе цар Александар је дужан, и по својој вери и по својој савести, да брани Србе. Позивајући се на правне аргументе Русија је доказивала *право* хришћанских сила да се умешају у турске послове.³³²

На овај начин Русија је тражила од Европе ни више ни мање него мандат да заштити право-славне хришћане у Турској. Неминовно Турска би, у томе случају, била остављена на милост и немилост Русије, што није ишло у рачун европским силама, које су и онако зазирале од руских планова на

³³¹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 238.

³³² *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères*, III, стр. 178. — *Срп. Ђивос. Гласник*, III, стр. 356.

Истоку. Аустрија је водила отворено туркофилску политику. Енглеска исто тако. Сложне на конгресу у свачему оне су хтеле да пред конгрес изнесу и Источно Питање, у намери да се загарантује егзистенција Турске. Наравно ово је било управљено против Русије, и није чудо што се Александар I одупрло овоме, стављајући извесне резерве које су чиниле немогућним извођење овога плана.³³³ Али исто тако прешло се и преко онога што је Русија хтела: руска нота није нашла никаквог одзива, и Источно Питање остало је недирнуто Бечким Конгресом. „Не знам, рекао је Недоба Проти Матији, или је од Бога или од кога другог, али посао нам не може да пође како би требало, ови други стоје на супрот.“ Али ипак Недоба није губио наду.³³⁴

На крају крајева Русија није успела, јер је хтела да рашири своју превласт на Истоку. Да ублажи судбину Срба, Русији није ни било потребно никакво одобрење од стране Бечкога Конгреса; ако је то хтела и могла, према приликама, да учини, она је на то имала право по уговору који је углавила с Портом у Букурешту. Руска нота од фебруара могла је бити дело поглавито Каподистрије и других филелена у околини Александра I.

Пошто руска нота односно заштите Православља није нашла одзива код савезних сила, српске наде у Бечки Конгрес, наде у колективну заштиту хришћанских владалаца, изгубиле су сваки разлог. Сад су се Срби могли надати правој заштити и помоћи само од Русије. Ну у то се деси још једна велика неповољност. Четрнаестог фебруара побегао је с Елбе Наполеон; за тај се догађај знало у Бечу на десет дана доцније. Руси збуњени овим изненађењем још мање су се могли бавити српским питањем. Депутатима је саветовано стрпљење, да народ стишавају и да гледају да нађу начин, политиком или новцем, да Турке одо-

³³³ *Својеник*, XXXIX, стр. 2, 14 фебр. 1815. Беч. Лорд Кастиле Листоку: 4 апр. 1815. Цариград. Листон Велицкону. — Испор: Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, 4, стр. 68.

³³⁴ Прета Матија, *Memoirs*, стр. 239. Вол 15 фебр. 1815.

бровоље, па макар и голи остали „само душе да се сачувају и вера.“ Русији заиста није било лако задовољити Србе у овом тренутку. Молити Порту за њих значило је понижавати се, јер би Порта прешла преко тих молаба, све што је она чинила било је као пркос Русији. Угрожавати Порти било би горе по Србе, нарочито у моменту кад је Наполеон ушао поново у Француску и кад је Русија морала опет кретати своју војску против њега.³³⁵

³³⁵ Ова глава нашла је у изводу у *Срб. Книже. Гласнику* за 1906 год., књ. XVI, стр. 116—125, 193—199.

ГЛАВА VII

У ОЧИ УСТАНКА

ФЕБРУАР-МАРТ 1815

- I — Смрт Станоја Главаша (13 фебр.). — Сазивање кнезова и старешина у Београд. — Милош у Београду. — Страх међу старешинама. — Милош тражи извештај од емиграната (17 феб.). — Народна молба султану. — Старешине сем Милоша одлазе из Београда.
- II — Агитација народних старешина за устанак. — Састајак у Рудовцима и у Вреоцима (5 марта); тражење помоћи од Аустрије (6 марта). — Одговор генерала Червение.
- III — Милошево страховање. — Његово лукавство да се избави из Београда. — Прелазак у Земун (8 марта 1815). — Разговор с Молером и Мелентијем Нинчићем. — Милошев одлазак из Београда.

I

Народу у Србији остало је да се помогне сам како може; помоћи му није било на страни. Међутим прилике у Србији нису давале никакав изглед да ће се ствари моћи на боље окренути, Сулејман-пашина политика терора била је на врхунцу, пролеће је већ било на прагу, опасност од нове буне наметала се свакоме на и њему. Турци у тим случајевима ретко прибегавају помирљивим средствима, напротив они тада заплашавају, гњава, тероризишу. Сулејман-паша изгледало је најполитичније да се терор, отпочет од Хаџи-Проданове буне, продужи и да се усели што већи страх у душу кнезова и угледних људи. Трина-

естог фебруара извршен је један одсудан удар; тога дана убијен је по заповести везировој Станоје Главаш.³³⁶

Овај догађај порази све старешине, њима овлада права паника, сваки је с правом могао помислити да је на његову главу дошао ред. Станоју Главашу од предаје његове Турцима на до смрти није се могло ништа пребацити с турске стране. Кад се предао 1813 године постављен је кресларом, тј. надзорником цариградеког друма, сироводио је харач у Ниш и гонио хајдуке, као што је то његова служба захтевала; у Хаџи-Продановој афери не само што је спречио те буна није обухватила нахију смедеревску, него је Турцима живо помагао да се она угуши, једном речи он им је служио као и остали кнезови.³³⁷

Старешине и онако неповерљиве према везиру дођу у велико искушење. Још почетком фебруара, пре убиства Главашева, Сулејман-паша је послао позиве нахијским кнезовима да му дођу у Београд и да му доведу из својих нахија знатније људе с извесним бројем кулчучара за утврђивање Београда. Неки од нахијских кнезова дођу, неки под разним изговорима изостану,³³⁸ али они, на чије је главе везир највише полагао, нису хтели да чују о идењу у Београд. Смрт Главашева уверила их је да се треба што боље чувати Сулејман-паше.³³⁹

Милош је био међу првима који су дошли у Бе-

³³⁶ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 1 марта 1815. Сигетал Двор. Пат. Већу. Вели да је Станоје Главаш погинуо 25-ог прошлог месеца („zu Collar... in seinem Hause“) и да се добро замисли, убили су четири Турчина. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 114—117.

³³⁷ Љуб. П. Венадовић, *Прикази за Срб. Историју*, II, стр. 11, 8 феб. 1815. Мел. Никшић Проти Матији. Вели да је већ 12 дана, како се кнезови очекују у Београд, али нико не долази. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 396, из писма од 17 феб. види се да је за кнезове послато тек кад је Главаш погинуо. На истог писма види се да је Милош био у Београду 16 фебруара. Пошто је дакле морао бити послат пре Главашеве смрти, вероватно почетком фебруара и Мел. Никшић извесно претерује да те кнезове чекају „већ изаде 12 дана“. — Испор.: М. Петровић, *Финансије и Устанак*, I, стр. 1024.

³³⁸ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 241. Види се да је изостао Петар Милутиновић кнез нах. ваљевске. — М. Петровић, *Финансије и Устанак*, I, стр. 1027.

³³⁹ Испор.: примедбу 300, где Ник. Станковић прича да Мутап, Ломо и Владаре нису смели на скупушину због Главашеве смрти.

оград. Једно од првих питања Сулејман-пашиних Милошу било је, где су му Лазар Мутап, Арсеније Ломо, Милић Дринчић, поп Никола Крстић, Аврам Лукић, Ђока Протић из Гуче и још неки други људи из његових нахија. „Ти треба овде да дођу!“ рекао је везир. „Код мене су честити везиру, одговори Милош. Ако не дођу ја ћу исти по њих!...“ Ну Сулејман-паша је прешао преко ове инсинуације Милошове да по њих иде.³⁴⁰ Милош је имао доста времена да се каје што му је тако олако дошао у руке и да се увери да је смрт поменутих лица несумњива намера Сулејман-пашина. Призори, које је видео у Београду, били су такви да је падао у све већи страх. „Кад ал' други дан, прича Милош, видим ја главу Станоја Главаша на капији, на колац наболену. Овде ми један Турчин, по мој добри пријатељ рече: видиш ли главу Станојеву?! Онако ће и твоја скоро бити ако се не узумеш чувати; сад гледај што ћеш!“³⁴¹ „Вала ја сам моју главу још одавно бацио у торбу и сад већ туђу носим!...“³⁴² прихвати Милош. „И тако, кроз неколико дана видим више од двадесет одсечених глава на коље наденутих. Видећи ја толико браће моје кнезова и прочих исечених, видим да ту добра није!“³⁴³ Милош још дозна да везир намерава поново купити оружје.³⁴⁴

Глава Станоја Главаша чинила је на остале кнезове и на кулчаре које су кнезови довели за оправку Београда³⁴⁵ исти утисак као и на Милоша, сваки би

³⁴⁰ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 336, 17 фебр. 1815. Мел. Никшић Проти Матији. Испореди и стр. 240.

³⁴¹ *Споменик*, XXI, стр. 5.

³⁴² Вук, *Скупљ. Писар. Сисп.*, I, стр. 142. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 117.

³⁴³ *Споменик*, XXI, стр. 5.

³⁴⁴ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 336.

³⁴⁵ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 241. Садржина писма које је добио од Молера и Гаврила Николајевића 1-ог марта у Бечу: „1 марта 1815 год. примим писмо од Молера и Гаје... да је Милош јоште у Београду с неким кнезовима и да су многи народ дотерали и шанац копају...“ — *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 4-16 марта Сигентал Двор. Раг. Вечу јавља да су пре осам дана отпочели радови на утврђењу Београда. Писма су изредом добијали у Бечу обично 8-ог дана.

хтео што пре измаћи.³⁴⁶ Тефтиши су и даље вршили своју улогу, доношене су главе и оружје у Београд или су довођени живи људи и сечени.³⁴⁷

Међутим Сулејман паша је Милошу ласкао, слободно га и стављао му је у изглед нове услуге које може од њега затражити. „Имамо рат с Московом, говорио му је Скопљак, а може бити онај оздо [Бешир-ага адакалски, брат Реџепов] да ће и овога крмка [аустријског цара] подговорити да војује“... „Ја ћу с вама бити, одговорио је Милош, но се бојим сада оружје, други пут, што ћеш купити, хоће се народ побунити, а и тако се све поплашило...“ „Неће то, Милошу, бити истина“ слободно га је везир.³⁴⁸ Тај је разговор био 16-ог фебруара.

У тој ужасној ситуацији, на очи везирових гаваза и ухода, Милош се реши да потражи утехе код емиграната у Земуну. Сва нада српских старешина била је управљена на ту страну, они отуда изгледају помоћ и спасење још од пропасти. Седамнаестог фебруара Мелентије Никшић пише из Земуна Проти Матији у Беч: „Јутрос послао Милош момка и пита што ће сад, ништу му Мутапа, Лому, Протића, кнеза Аврама, попа Николу и проче поглавице, или мора ји дати или сам главу изгубити!...“ „Сад везир не пушта њега да иде, а они не долазе, ту се може несрећа родити велика!... Ако похватају ове старешине што ништу од Милоша и покупе оружје, после су сваки час робље готово, после нико им на свету помоћи не може.“ Мелентије Никшић пита хоће ли бити Србима помоћи „ако ће и до три месеца бити“, дотле се народ може рвати с Турцима. „Ох, брате мој, пећете ми веровати да несрећнији часови нису ми дошли но од јутрос како сам саслушао речи Милошове и страда нија народна и грјадучку беду на њих. Ја вам ово све истину јављам и са сузама пишем!...“³⁴⁹ Друго

³⁴⁶ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 118.

³⁴⁷ Љуб. П. Венедиковић, *Прилози*, II, стр. 13—14.

³⁴⁸ *Ibidem*.

³⁴⁹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 336—337, 17 феб. 1815. Мел. Никшић Проти Матији.

ништа није чути у Србији кромје плача и горког трепета...“ Милош је добио одговор, који га није могао задовољити. Мел. Никшић му је препоручивао стрпљење, стишавање народа, да се гледа некако Сулејман-паша да умекша — све оно што су Прота и другови му писали из Беча.³⁵⁰

Најзад, по савету емиграната, и то се покушало да се Сулејман-паша ублажи. Кнезови се обрате с молбом везиру да им допусти да се моле султану да им зулум умали,³⁵¹ јер је везир увек тврдио да зло не долази од њега већ да он испуњава само заповести из Цариграда. Сулејман-паша пристаје на ово без тешкоће, и он је нашао за политично да се народу стави у изглед милост султана, јер ће скоро почети и гора да зелени.

Владика београдски Дионисије и његов писар Сима Милутиновић саставе молбу на име султаново; кнезови и кметови ударе своје печате или прсте, а Сулејман-паша им закаже да ову молбу мора однети у Цариград једно посланство, у које ће ући из сваке нахије по један кнез, дакле дванаест кнезова, и уз то три свештеника. Кнезови су били поименце већ одређени: Ђука Филиповић за нахију крагујевачку, Петар Миловановић за ваљевску, итд. Сулејман-паша наложи још да се овоме посланству покупи од народа 30.000 гроша у новцу за пут,³⁵² разреже на кнезове потребан материјал за оправку београдског шанца³⁵³ па их отпусти. Депутација је имала поћи у Цариград око половине марта.³⁵⁴

³⁵⁰ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 235, 241.

³⁵¹ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 235, 343, под 24 јануаром 1815. — Љуб. П. Ненадовић, *Прилози*, II, стр. 11. Писмо од 8 феб. Проти Матији. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 126.

³⁵² Прота Матија, *Мемоари*, стр. 343. — Љуб. П. Ненадовић, *Прилози*, II, стр. 14. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 126. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 22 марта 1815. Сигентал Двор. Пат. Вѣху јавља ово исто.

³⁵³ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 21 марта 1815. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. На сваку нахију по 4500 парисада.

³⁵⁴ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 343. 9 марта 1815. Мел. Никшић Проти Матији јавља да по Милошеву пријаву кнезови су имали поћи „ово дан, два.“ Љуб. П. Ненадовић, *Прилози*, II, 11 марта 1815. Гаврило Николајевић вели да ће посланство поћи: „ово дана.“

Кнезови срећно изађу из Београда, неки с тврдим решењем да се тамо више не враћају. У успех пројектованог посланства слабо је ко веровао; напротив према грабљивости Сулејман-пашиној лако је било закључивати да је он ношење молбе одобрио само да би се дочепао пара, које су депутати имали тобоже понети у Цариград.³⁵⁵

Ну од свију кнезова везир је био задржао код себе једнога — Милоша Обреновића.

II

Ослобођени кнезови нашавши се у средини народа, преплашени намерама које су придавали Сулејман-паши, били су решени да напусте своју пасивност и да пођу за људима који су били за активну политику, за онима које су јурили Сулејман-пашини тефтинци или који су очекивали њихове походе, и који су се одбивши позив да дођу на последњу старешинску скупштину били формално одметнули од власти. Ти су људи развили били велику активност: договарали су се и удешавали су састанке на којима су се имала донети последња решења. Такав је један састанак био у пивници попа Ранка у Рудовцима, међу нахијама београдском, ваљевском и рудничком. Ту су били најодличнији људи из тих нахија, међу њима Авакум, игуман манастира Боговађе, Арсеније Јомо и Милутин Гарашанин и сви су се заклели да сложено устану на Турке, само да причекају док се из шака Сулејман-пашиних измакне Милош, коме ће понудити вођство у устанку. Сваки који не буде хтео у њихово друштво био је проклет и оглашен народним непријатељем.³⁵⁶ Прва улога намењена је Милошу не из какве љубави завереника према њему. На њега се морало чекати јер је био јак у народу, његов пристајак био је јемство за срећан исход овога

³⁵⁵ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 22 марта 1815. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

³⁵⁶ Вук. *Скупљ. Истор. Сбеси*, I, стр. 143—144. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 129. — Непор.: М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 1024.

предузећа и за то се он морао придобити првим местом, иначе је била опасноет да се све не сврши као у Хаџи-Продановој буни.³⁵⁷

Петог марта држан је у београдској нахији, у Вреоцима, други један велики збор негдашњих старешина и угледних људи. Ту су били Мутап, Ломо и Милић Дринчић из рудничке нахије, Никола Катић из Рогаче и још преко педесет лица из нахије ваљевске и београдске и др.³⁵⁸ Скуп тако многих људи доказивао је да је устанак на прагу, иначе толика би скупштина била необазривост, коју старешице не би учиниле у онакоме времену. Турци су некако прокљували овај састанак и тефтиш је излазио да их похвата. Занета решено је да се кроз неколико дана устане на оружје и кнез Никола Станковић из Остружнице буде послат од стране скупштине генералу Червенки да га пита колико се народ може надати помоћи од Аустрије; Павле Гошњић пак послат је на Остружницу да пита емигранте „хоће ли што бити: или да гину или да се турче?!..“ По овоме изасланику емигранти су им поручили да причекају још за кратко време. „И тако се вратио казати, шта ћеду чинити даље, не знамо!“ пише Петар Молер Проти Матији.³⁵⁹ Порукe земунског команданта биле су још одрешитије.

Шестог марта, сутра-дан по држаном збору у Вреоцима, дошао је у Земун Никола Станковић и пријавио се, што је тајније могао, генералу Червенки, с изјавом, да жели да му лично саопшти једну врло важну ствар. Кад га је генерал пустио пред себе, он му се представи као изасланик свега народа у Србији, изнесе му да народ турска страховита угњетавања више не може сносити, да хоће поново да се дигне на оружје и да само жели да зна на какву помоћ може рачунати од стране Аустрије, и најзад, ако народ без те помоћи подлегне турској сили, може

³⁵⁷ С. Милутиновић, *Одбрана на преградњи Сврболова преоблесног Цвана Соколовића назови Каблараца*, стр. 7.

³⁵⁸ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 344. 9 марта 1815. Петар Молер Проти Матији.

³⁵⁹ *Ibidem*.

ли рачунати да без препреке и опасности пређе на аустријско земљиште. Том приликом Станковић примети да је он мишљења да је сад најзгодније време да владоци испуљени на Бечком Конгресу узму српски народ у заштиту и учине му потребну помоћ. Генерал Червенка прими ове изјаве врло хладно и одговори да се монарси у Бечу баве утврђењем општега мира и да према томе не треба ишчекивати да ће потпомагати нове немире у Србији, најзад да он сматра као најбољи савет који може дати Србима, да остану на миру, јер ако се и трећи пут побуне могу горе проћи него што су дотле прошли...

У исто време Червенка запита Станковића: кога је управо послао њему?... Станковић одговори да од смрти Станоја Главаша сви кнезови нарочито тројица од њих свакога часа очекују смрт и с тога су се решили да још једном оружјем покушају срећу; да су та тројица Мутап, Ломо и Благоје; да нису смели отићи у Београд на општу кнезовску скупштину, већ су се повукли у шуме; да имају на две хиљаде људи с којима ће кроз пет, највише кроз десет дана, напасти Турке и да је он баш од те тројице послат у Земун у мисији коју је генералу представио. Червенка понови још једном своје савете и Н. Станковић обећа да ће зачно тај одговор однеи именованим кнезовима.³⁶⁰

³⁶⁰ *Staatsarchiv*, Н. К. К., 22 марта 1815. Сигенал Двор. Пат. Бечу. Овај необично ваљан извештај гласи у преводу овако: „Als er [Червенка] ihm nun kommen liess, gab er sich als einen Abgeordneten der ganzen serbischen Nation an, die der ungeheuern Bedrückungen der Türken müde, neuerlich über solche herfallen wolle und nur zu wissen wünsche, welche Hilfe sie von diesselts zu erwarten habe und ob sie — wenn sie ohne solcher zu unterliegen Gefahr liefen — wieder herüber flüchten könnten und sollten, wobei er die Meinung äusserte, dass es nun die beste und angemessenste Zeit wäre, wenn die auf dem Wiener Kongress versammelten Monarchen die serbische Nation in wirksamen Schutz nehmen und schnelle ausgiebige Hilfe leisteten, worauf ihm der Herr General-Major erwiderte, dass sich die Monarchen mit dem allgemeinen Frieden beschäftigten, neue Unruhen in Servien zu unterstützen daher nicht geneigt sein dürften und er keinen bessern Rath zu geben wisse, als dass sich die Serbier ruhig verhalten sollen, indem ihnen bei einem 3. Aufstand leicht schlimmer als vor und bisher gehen könne. Zugleich verlangte der Herr General-Major zu wissen, wer ihn, Stankovich, eigentlich abgesendet habe, worauf dieser erwiderte, dass seit dem Tode des berühmigten Stanoje Glavash alle Knessen, vorzüglich 3 derselben stündlich ihren Tod erwarteten, weswegen sie nochmals das Glück der Waffen zu versuchen gesonnen seien, diese fräglichen 3,

III

Док се све ово спремало у земљи и агитовало за устанак Милош је био у Београду. У колико су друге старешине биле радосније дочепавши се слободе, у толико је Милош био у души поражен Сулејмановом заповешћу да остане код њега. У Београду је све било по староме: послови на утврђењу нису престајали, кулучари су живо радили; оружје је довлачено; тефтиши обилазе нахије и главе падају; Сулејман-паша и његов хеџаја говоре само о клању и убијању Срба; глад царује.³⁶¹ У таким приликама Турцима стигне једна необично пријатна вест: да је Наполеон умакао с острва Елбе. „Наша је, дакле, политика паметнија од високо хваљене политике неверника, рекао је Сулејман-паша кад је чуо за овај догађај. Ми се држимо правилног принципа: мртав непријатељ не васкрсава. Ми бисмо били одсекли Наполеону главу и све би било свршено!“³⁶²

Милош је видео јасно да га Сулејман-паша, поред свих лепих речи, држи као сужња и да га сматра као гаоца за мир. Везир је држао да се у Милошеву одсуству не сме ништа предузети; на његове молбе да му допусти да оде до куће, везир је одговарао неодређено.³⁶³ Шта је Сулејман спремао своме посинку није било јасно, али је извесно било да му добро није мислио и да је на њега почео да сумња. Узрок подзрења био је озбиљан: Аксентије Миладиновић кнез

namens Mutaph, Lomo und Blagoje sich auch nicht zur allgemeinen Versammlung der Knesen nach Belgrad getraut, sondern sich in die Wälder geflüchtet und schon bei 2000 Mann beisammen hätten, mit denen sie in 5, höchstens 10 Tagen über die Türken herfallen wollten und dass er eben von diesen 3 Knesen mit dem eröffneten Auftrag gesendet sei. Herr Major von Czervinka wiederholte seinen Rath, dass sich die Servier ruhig verhalten sollen und Stankovich versprach in dessen Gemässheit die Antwort zu überbringen. — Nach einem weiteren Bericht vom 21 war an diesem Tage der schon genannte Knes neuerlich bei ihm und bestätigte, dass die Servier Willens gewesen seien aufzustehen, auf seine Vorstellung sich aber beruhiget hätten. Obriegen wird die Zügellosigkeit der Türken in Servien von mehreren Seiten als grenzenlos geschildert.“

³⁶¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 20, 21 и 22 марта, 1815. Сентрал Двор, Пат. Беоју.

³⁶² *Polizeiarchiv*, Наземтај из Земува од 28 апри, 1815.

³⁶³ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 338, 17 феб. 1815. Мел. Навишић Проти Матији.

Београдске нахије ухватио је био једно писмо из Аустрије писано Милошу и показао га Сулејман-паша. Милош је имао муке правдајући се и одричући се тога писма.³⁶⁴ Опасност је била ту и време се није смело губити. Милош је то осећао. Најзад и сами догађаји могли су узети незгодан обрт по њега, он се морао бојати покрета у народу; у томе случају предстојале су му две могућности или смрт или улога коју је играо у Хаџи-Продановој буни. У тим очајним тренутцима Милош је напрегао све своје лукавство да се спасе из Београда и да се дочепа рудничких планина. „Рад бих био како се измаћи, прича он, по ево зла, овај ме од себе не пушта, нити ме из Београда на поље у народ пушта. Најпосле, намислим да гледам преваром како да измакнем“.³⁶⁵

Милош удвоји лукавство и претварање. С једне стране он пише муселиму рудничком да га затражи од везира за нахијске послове,³⁶⁶ с друге стране ступи у погодбу с хеџајом везировим Имшир-пашом, који му је понудио на откуп до стотину душа српског робља. Пошто се је добро цењао, Милош прекине цену, али изјави да му је немогућно тако велику суму (108 кеса) да састави докле сам собом не оде својој кући, једно да покупи своје волове са зимовника и доведе до Саве на продају и прода у Аустрији, а друго да остатак суме сам покупи од народа, који би се може бити устезао да што да на овај циљ. Имшир-паша опирао се јако да Милош иде у нахију, пошто га може везир затражити, али, жељан новца, пристане најзад да покуша да му изради допуст од Сулејман-паше и за одлазак до куће и за продају волова. Одмах после овога Имшир-паша упути Милоша да иде у Земун и нађе купца за стоку, и узме нешто капаре. У понедељак 8 марта Милош је прешао у Земун,

³⁶⁴ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 125. — *Својеник*, XVII, стр. 16. Кад је устао на Турке Милош је похарао и погазио кнеза Аксентија а после се с њим измирио. — Испор.: *Својеник*, XXX, стр. 7.

³⁶⁵ *Својеник*, XXI, стр. 5. — Испор.: Ђ. Гроздановић, *Објасније Живота Њ. Светлости Милоша Т. Обреновића*, I, стр. 29 у примолон амплификацију овога места.

³⁶⁶ *Својеник*, XXI, стр. 5 и 6 у напомени.

свршио повољно посао, позајмивши потребну суму. Том приликом позвао је на разговор у земунску парлаторију и Мелентија Никшића, а затим и Петра Молера, сваког понаособ. Милош им је казивао између осталог да су тефтиши изашли у нахије тражити оружје, да је народу „тешње бити не може“ и да га Турци под свакојаким изговорима „удручавају и истребљују“... „сваки дан гинемо а помоћ себи од кога се уздамо једнако очекујемо“... да Мутап и Ломо беже ... „да су Турци неки дан пет кола оружја из јагодинске [нахије] донели“... да ће ово дана поћи посланство у Цариград „да моле султана да им везир и Турци зулума не чине“... да су се „Турци за Бунапарту што је побегао [с острва Елбе] весма ... обвеселили, [да су] мало затим сви ... клонули и покисли, кад је из Букурешта кнеза Караџе човек дошао у Београд с писмом везиру и казао да турска војска веће у Букарешт долази“... да му је везир казао да имају рат с Русима и да га је опет питао: „хоће ли бити веран и хоће ли на оног на ког и Турци“: да је он казао да ће с њима бити; да је ово дана дошло на две хиљаде Бошњака у Београд и да им се Турци још надају; да се турска војска скупља код Софије и да је тамо велики везир и да турска војска из Београда већ одилази у Влашку против Руса...³⁶⁷ Овим разговором и састанком који га је могао главе стати Милош је хтео да се обавести, како стоји с помоћу коју народ тако нестрпљиво очекује од Русије и од осталих хришћанских владалаца. Милош је тражио „последње решеније“ „црно или бело“: „или откажете да гинемо или да се турчимо... усташемо не би ли нас пређе истребили да не гледамо женџа и дече плача и стењања, гледајући сродних својих погубљени!“ Мелентије и Петар Молер саопштили су му све што је дотле казано у Бечу Проти Матији и

³⁶⁷ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 242 и 343. 9 марта 1815. Земун. Петар Молер Проти Матији шаље извештај о овом састанку. — Љуб. П. Венедолић, *Прилози за Српску Историју*, II, стр. 13. 11 марта 1815. Земун. Гаврило Николајевић Проти Матији о истој. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 125.

саветовали су још мир: „Како трпите, тако још потрпите, а ми смо зато овде [у Земуну] и горе [у Бечу] да вама јављамо све, кад је чему време, само без наше речи ништа да не почињете!“³⁶⁸ Деветог марта, сутрадан по бављењу Милошеву у Земуну, долазио је Никола Станковић Червенки и јави му да су Срби били занета вољни устати на оружје, али да су се смирили на његове представке.³⁶⁹

Вративши се у Београд Милош да Имшир-паши на име капаре и мита сто педесет дуката и овај му изда допуштење за одлазак у нахију да новац за откуп састави и донесе. Робље Имшир-паша преда Милошу а овај њему облигацију за остатак што му дугује. Тако Милош одмах натовари сва ослобођена лица на кола и упути њиховим домовима.³⁷⁰ Сутрадан оде везиру, и по обичају пољуби му skut и захвали му што је ту сиротињу отпустио и обећа да ће он што пре новац скупити и донети у Београд.³⁷¹ Тога истога дана Милош са својим писаром Димитријем изађе из Београда кроз Варош-капију и упути се полако Врачару (око 10-ог марта). Одмах изван Врачара удари странпутицом те тако срећно дође својој кући у Црнуће.

³⁶⁸ Види примедбу 367.

³⁶⁹ *Staatsarchiv*, H. K. R., 22 марта 1815. Сигенал Двор. Пат. Веху.

³⁷⁰ Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 142—143. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 119—123. У причању Вукову и Симину има неке разлике. Вук каже да је било до шездесет робова српских, а С. Милутиновић, да их је било до сто душа. Вук вели да је Милош послао у Земун свога писара Димитрија Ђорђевића да узарми као капару у некаква пошаника 200 дуката. Симе Милутиновић вели да је Милош послао лично у Земун да тражи трговца. Ово је последње тврђење тачно. Из писма Гаврила Николајевића и Петра Молера, из Земун од 8 и 9 марта. Проти Матији, види се да је Милош 8 марта пролазио у Земун. (*Мемоари*, стр. 340, 343). — *Својеник*, XXI, стр. 5. Милош тврди да је потпуно бехџа-пашу. Испреди: Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 143. „И тако којекад за сто и педесет дуката излази од хаја-паше паун-тескеру и узарму допуштење да отиде до куће нд.“

³⁷¹ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 123.

ДРУГИ ОДЕЉАК

УСТАНАК

ГЛАВА I

БОРБА СА СУЛЕЈМАН-ПАШОМ

АПРИЛ-ЈУЛ 1815

- I — Милошев повратак у Црнуће. — Договарање о устанку. — Испад Арсенија Лома против харачлија у Јасеници (8 апр.). — Убиство турскога пореж-ције у Гружи (10 апр.). — Милош и Ашим-бег. — Предаја Рудника. — Милош позива народ на устанак о Цветицама у Танову (11 апр.).
- II — Излазак турске војске из Београда против бунтовника. — Мере на Сави и Дунаву за спречавање бегства. — Продирање турске војске преко Рудника ка Чачку. — Страх међу Србима. — Милошево очајање. — Јован Добрача и Милош Дринчић. — Имшир-пашин долазак у Чачак (24 апр.). — Сукоби Турака са српском војском на Љубићу.
- III — Освојење Палежа. — Прелазак емиграната у Србију и значај победе на Палежу. — Освојење Ваљева.
- IV — Српски пораз на Чачку (25 маја). — Имшир-пашина смрт. — Бегство и погибија Турака (29 маја). — Милош и турско робље. — Српски устанак и буна браће Реџеп-аге аданалског.
- V — Освојење Пожареваца (18-25 јула). — Предаја Карановца.
- VI — Долазак босанске војске на Дрину (поч. јула). — Сулејман-пашин испад у околину Београда (мај-јули).

I

Милошев долазак у Црнуће био је важан догађај за све оне који су само њега очекивали па да се на Турке устаје. Одмах се око њега нађу главни агитатори: Арсеније Ломо му саопшти шта је решено на

давши један другоме тврду веру да преваре бити неће, да Ломо пропусти и испрати Турке у ужичку нахију. Тако се Токатлић, његови момци и остали Турци, до тридесет породица, крену праћени од Ломе и његових људи. Ну други Срби, не водећи рачуна о ономе што је између Ломе и Турака уречено, нападну из освете на Токатлића и овај падне. Ломо најзад поврати опет ред, али сестрић Токатлићев уз пут, преваром и из освете, тешко рани Арсенија Лому и побегне у Ужице. Срби тада нападну на Турке, које су спроводили и готово све их поубијају. Арсеније Ломо пак умро је неколико дана доцније од добивених рана.³⁷⁵ Догађај с Токатлићем десно се баш кад је Милош био испратио Ашим-бегу.³⁷⁶

Најзад дошао је тренутак да се учини последње решење. На Цвети, једанаестог априла, као обично слегло се било много света код цркве таковске. Ту се појави и Милош. Око њега се одмах окупе кнезови и кметови и други виђенији људи, јер је било јасно да је општи устанак на прагу: духови су били већ припремљени агитацијом и последњим догађајима. Отворено и без икаквог устезања отпочео се разговор о устанку. И народ и кметови па и сами старци који су обично били за помирљиву политику тражили су да се на Турке устане, да се отпочне борба на живот и на смрт и једнодушно замоле Милоша да их не издаје већ да и он буде с њима и да им буде старешина. Његов пристајак као најзнатнијег човека по положају био је јемство за срећан исход овога предузећа. Милош тада представи народу све тешкоће и заврши да ће се само тако примити старешинства, ако му се закуну на верност и послушност, и ако забораве своје међусобне свађе и задевиче. Сви одговоре да презиру све опасности и да ће га у свему слушати само нек се он прими старешинства и предводништва. Милош да свој пристајак. Одмах му људи гологлави стану

³⁷⁵ Вук, *Скупљ. Ист. Списи*, I, стр. 141–145. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 305–306. — *Споменик*, XXI, стр. 6.

³⁷⁶ Вук, *Скупљ. Ист. Списи*, I, стр. 144.

редом прилазити и љубити руку, честитајући и благосиљајући ново предузеће.³⁷⁷ Од овога дана Милош Обреновић није више први старешина по Сулејман-пашиној милости, бурунџију везирову заменио је народним избором: ту у Такову Милош се предао Турцима, ту је јавно с њима и раскрестио. Тада му је било тридесет и две године.³⁷⁸

После овога договора у Такову сабор се разиђе. „Сваки оружје у руке и нек туче Турчина где га види,“ била је заповест. Са својим старим момцима и неким новим, који су сад уз њега пристали, Милош оде у Црнуће. Њему је све више и више излазила на очи величина предузећа и одговорност коју је на себе узео. И ако се примио старешинства и већ позвао народ на оружје Милош се стане колебати. После дугог премисљања и већања оде у вајат, баца на себе војводеко одело и узме сребрно оружје, па с војводеком својом заставом, која је дотле била негде сакривена, изађе пред своје момке. „Ево мене, а ето вама рата с Турцима,“ узвикнуо је Милош, предајући заставу Сими Паштрмцу. „У свима, који су ту били, срце је заиграло, кад су видели Милоша тако накићена, и већма су му се обрадовали него озебао сунцу; јер је сваки у себи помислио: сад је заиста рат и он пристаје с нама!..“³⁷⁹ Паштрмац побегне заставу у земљу и почне прикупљати устанике. Милош пак упути одмах свога брата Јована и Лазара Мутапа да скупљају војску око Мораве и у Драгачеву и да опседну Чачак, а сам са својим писаром напише писма и позиве на друге стране да се одмах на оружје устаје и да се Турци туку.³⁸⁰

³⁷⁷ Вук, *Скупљ. Ист. Списи*, I, стр. 146. — *Споменик*, XXI, стр. 6. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 135–138.

³⁷⁸ О Милошеву рођењу види: М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 471. Ја дајем ову годину по Милошеву причану (*Споменик*, XXI) и по запису у Јагодњској цркви (Ђ. Стојановић, *Стари српски записи и напависи*, бр. 3976).

³⁷⁹ Вук, *Скупљ. Ист. Списи*, I, loc. cit. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 140.

³⁸⁰ М. Вукићевић, *Неиздата Збирка*. Такав један позив у оригиналу упућен Радосаву Јелечанину датран 13 апр. 1815 у Црнућу, Милош јавља Јелечанину да је устао на Турке, да то и он учини и затвори дружове Тур-

На овај позив народ скочи одмах, извуче своје скривено оружје из шуљег дрвећа и пањева и стане се спремати за нову борбу.

II

Ломни испад у Јасеници одјекнуо је преко Гараша и Рогаче до у срце београдске нахије; Сулејман-паша је одмах о томе извештен. Још истога дана кад су харачлије растеране у Јасеници знало се у Земуну да је букнула буна у крагујевачкој и београдској нахији. Кад се чуло за устанак, сви они који су били посвећени у претходне договоре, не чувши за Милоша да је на челу покрета, били су уверени да је не само одрекао да уђе у буну, већ и да је добегао Сулејман-пашу и открио му целу ствар.³⁸¹

Чим је Сулејман-паша чуо шта Срби раде, а дознавши уз то да је Јеврем Обреновић — кога је буна предухитрила — дошао на остружничку екелу с воловима, он пошаље одмах неколико Турака те га ухвати и баца га у тамницу. У исто време везир стане спремати војску против побуњеника. Прво као

цима, и да ће скоро доћи „с оне стране војска и сва муниција.“ Да пише у Жупу људима које зна да се и они дижу. — Интересно је напоменути да Милош у једној молби цару Францу I даје 16-28 април као дан у који је народ опет устао на оружје против Турака. (*Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 15 јула 1815. Прилог народна молба).

³⁸¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 24 април 1815. Сирентал Двор. Пат. Бѣху, по извешћу генерала Червенке, од 20 април из Земуна. „Seit einiger Zeit gährte es beständig in Servien, wurde aber bis jetzt wenigstens dem Scheine nach von den Servianern selbst sehr geheim gehalten, weil die Anführer noch immer die Hoffnung hegten, den Miloss Obrenovich für ihre Sache zu gewinnen. Nun haben sich der Belgrader und Kraqujevacz District abermals empört und den Miloss Obrenovich aufgefodert mit ihnen gemeinschaftliche Sache zu machen. Dieser täuschte aber die Rebellen, entfloh nach Belgrad und entdeckte dort die ganze Anzettelung, welches den Vezier veranlasste, noch in der Nacht, Truppen aus Belgrad in die auf-rührerischen Districte zu senden, so dass an Unterdrückung des Auf-standes, welcher seinen Ursprung in der stets unzufriedenen Partei einiger Servianer hat, nicht mehr zu zweifeln ist.“ — 27 април 1815. Сирентал јавља по писму Червенкуну од 25 април о озбиљним нередима у Србији „der dermalige Anführer der Servier solle Kallugier aus dem Kloster Bogovacs namens Avakum sein“. — 24 април 1815. Хагер из Темшваре јавља о устанку у Србији. — 5 маја 1815. Хагер јавља о успешна устаничким, о на-дајству Милошеву, на кога су Срби много залагали и да Авакум на-ставља борбу.

авангарду пошаље свога бимбашу Кара-Мустафу с неколико стотина Турака и кнеза београдске нахије Акентија Миладиновића с неколико стотина Срба. Петнаестог априла пак изађе главна војска из Београда под заповедништвом Имшир-паше, хеџаје везировог.³⁸²

Очекујући вести од Имшир-паше, Турци су, одмах по његову одласку, предузели све мере да ограниче устанак. На Сави и Дунаву, да би омели бегство народа, појачали су страже и претили су да ће га гонити и сећи на аустријском земљишту, у Шапцу и Ваљеву, као јемство за мир, похватају и позатварају неке сеоске кметове. Пу у ваљевској нахији устанак је већ био дигао Василије из Бајевца, кога су дотле јурили везирови тефтиши.³⁸³ Сулејман-паша се отворено жалио на аустријске власти; тврдио је да је буна изазвата шемима Срба из Аустрије и да је бунтовницима на Палежу достављан прах и олово; говорио је даље да се не треба чулити буни, јер Аустрија прима и заштићује Србе и као последњи пример наводио је Хаџи-Предана.³⁸⁴ Проти Матији, за кога је чуо да је прешао у Србију, претио је копем. Иначе Турци су били врло задовољни политичком ситуацијом у Европи. Гласови о иминентном рату између Русије и Порте били су ублажени извешћем да је Наполеон своје бегство с Елбе завршио триумфалним уласком у Париз и да ће владаоци, искипљени у Бечу, поћи за њим у потеру. Кад је Имшир-паша у Београду чуо за ову вест само се из обзира према Аустрији уздржао да пуцњавом из топова не објави Наполеонов улазак у Париз.³⁸⁵

³⁸² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1 маја 1815. Сирентал Двор. Пат. Бѣху. По Червенкуну извештају из Земуна од 27. април. — *Ibid.*, 30 април 1815. Хагер Двор. Пат. Бѣху. — Вук, *Скупљ. Писмог. Сивен*, I, стр. 146.

³⁸³ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 18 маја 1815. Прилог од 4 маја. Сирентал Двор. Пат. Бѣху. — Проти Матија, *Мемоари*, стр. 344, 348.

³⁸⁴ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 18 маја 1815. Прилог од 4 и 8 маја. Сирентал Двор. Пат. Бѣху. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1-ог маја 1815. Сирентал Двор. Пат. Бѣху.

³⁸⁵ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 27 април 1815. Хагер Двор. Пат. Бѣху. Кундсчалтер, auch sonst von Belgrad herübergetretene, versichern dass Chiaja-Bassa von Belgrad so sehr ein erklärter Anhänger Napoleons sei,

Кад је Милош чуо да је против њега изишла авангарда везирове војске, он пође пред њу у намери да се претходно састане с четом Милутина Гарашанина и Николе Катића, али Турци су били дошли већ до села Рудоваца, пошто су ову чету потукли (на Велики Петак 1815³⁸⁶). Милош тада остави ту Милутина Гарашанина да се чарка с војском Кара-Мустафином и хеџаја-пашином која је придлазила, а он се сам врати патраг да војску скупља. На сам Ускре, 18 апр., Милош дође у манастир Моравце, на граници рудничке, вављевске и београдске нахије, и ту на сабору позове народ на буну, на одатле оде у Чачак, где су Јован Обреновић и Лазар Мутап држали чврсто опкољене Турке у шанцу око џамије.³⁸⁷

Код Чачка стигне Милошу глас да је Имшир-паша с главном војском продфо преко Рудоваца и да иде к Чачку. Милош тада заповеди Јовану и Мутапу да гледају на сваки начин док хеџаја-паша није дошао да Турке из Чачка потерају, било оружјем било да их приволе на предају. Ну ако у томе не успеју да измакну у страну чим се паша приближи, да их не би опколио. Сам пак крене се с Чачка у Брусницу. Тада је хеџаја паша већ дошао на Рудник и пао у Мајдан на конак (22 априла 1815³⁸⁸). Кад су Турци ушли у рудничку нахију, они стану одмах палити и робити; народ се страшно преплаши и све се поколеба. Умало се није поновило оно што је било у Хаџи-Продановој буну. Многи старији кметови стану се предавати и позивати народ да то исто учини и да заједно с Турцима потерају Милоша. У једном тренутку Милош остане сâм, његова малодушна војска прспе на све стране, сваки похита своје робље да гледа. Оставши само с неколико својих највернијих људи, Милош падне

dass als er dessen Ankunft in Paris erfuhr, Willens war durch das Abfeuern des gesammten Festungs-Geschützes seine Freude zu erkennen zu geben, nur auf dringende Vorstellung seines Freundes, der ihm dieses Benehmen als unpolitisch schilderte, habe er es unterlassen.“

³⁸⁶ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 148. — Вук, *Скупљ. Истор. Сјиси*, I, стр. 146. — *Своменик*, XXI, стр. 7.

³⁸⁷ Вук, *Скупљ. Истор. Сјиси*, I, стр. 147.

³⁸⁸ Симе Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 149.

у велико очајање: он и његова мала дружина помишљали су већ и говорили да узајамно покољу своје жене и децу, те да се после хајдучки и не осврћући се ни на шта до краја туку с Турцима и са Србима, који су их тако напустили.³⁸⁹

Баш у томе најочајнијем тренутку стигне Јован Добрача с пет стотина Грузана, и Милић Дринчић с једно две стотине људи из црногорске кнежине (данашњег таковског среза). Ова помоћ улије Милошу и његовој околини паново храброст и наду, те одважно пођу Чачку узајемно за Турцима. Хеџаја-паша није хтео дуже да се задржава на Руднику: палећи и харајући он је преко Црнућа хитао Чачку да га ослободи Срба и да ту у равници смести своју војску, јер је било несигурно разместити је и немогућно хранити у рудничким планинама. Кад је Имшир-паша прешао Мораву и стигао у Чачак (24 априла), Јован Обреновић и Л. Мутап већ су се били повукли на брдо Љубић, на леву обалу Мораве. Ту их Милош са својом војском нађе и одмах се стану још боље утврђивати.³⁹⁰

Већ сутра дан Турци изиђу из Чачка и с необичном жестином нападну Србе, који се још нису били ни утврдили како ваља. Али ипак Турци буду одбијени и ако су Срби рђаво стајали и по броју и по оружју и по муницији. „Неки је, прича Милош, имао пушку, а неки није, а и барута тако, и ко га је имао врло га је мало имао. Овде сам морао располагати и пушке и барут делити: ко је имао два пиштоља морао је један дати ономе који нема. Овде су и по двојица из једне пушке пуцати морали.“³⁹¹

Тога дана, кад је почео бој на Љубићу, хеџаја-паша пошље из Чачка десет кметова, из београдске и рудничке нахије, који су му се били предали, да мире и предају народ. Кметови су послали бурунтије пашине и писма кнеза Аксентија. Ну ови изасланици

³⁸⁹ Вук, *Скупљ. Истор. Сјиси*, I, стр. 147. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 149.

³⁹⁰ Вук, *Скупљ. Истор. Сјиси*, I, стр. 147—148. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 149—151. — *Своменик*, XXI, стр. 7.

³⁹¹ *Своменик*, XXI, loc. cit.

буду некако похватани, доведени пред Милоша и ту пред њим посечени.

Турци су и после неколико пута прелазили Мораву и нападали на Љубић, али Србима је сад било лакше, и с успехом су их сузбијали.

Одмах се увидело да је Имшир-паша одласком у Чачак учинио велику погрешку. Одбијајући његове нападе Срби су непрестано повећавали своју војску тако да се турска војска ускоро нашла сасвим одсечена од Београда. Већ првог маја стигао је Имшир-пашин татарин у Београд и тражио помоћ, иначе зло.³⁹² Сулејман-паша увидевши да је ствар сасвим рђаво почела спусти тон пред аустријским властима. Како није могао сам да врши надзор над савском обалом, јер је за Турке несигурност бивала све већа, он, да би му што мање плена и жртава умакло, стане живо обећавати генералу Червенки да ће кажњавати само главне кривце.³⁹³ Милош није мислио још да се упушта у одсудну борбу с Имшир-пашом, јер није имао још војску за овакво предузеће, његова је војска била гомила људи, оружаних моткама, секирама, косама, оружје је још слабо ко имао. Пошто је имобилисао хеџаја-пашу у Чачку, он је предузео да искористи турску погрешку. Бављење главне турске војске на периферији пашалука било је сасвим згодно да се устанак организује, да се Београд одсече од других тврђава и паланака и да Срби постану господари на Сави.

III

Палеж је био врло важна позиција за Србе. Одатле су Турци угрожавали народу ваљевске и београдске нахије и ометали су везу између Срба и Аустрије, односно између побуњеника и емиграната у Срему. Та је пак веза Милошу била неопходно потребна, да

³⁹² *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 25 маја 1815. Прилог од 16 маја. Сигентал Двор. Пат. Béhu.

³⁹³ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 1 јуна 1815. Прилог од 23 маја. Сигентал Двор. Пат. Béhu.

би дознао како стоји српско питање у Бечу и код Русије и да дође до потребне муниције. Још од јануара 1815 год. Петар Молер и Мелентије Никшић, предвиђајући да мора бити устанка, налазили су у Срему, поред Саве, трговце и пријатеље који су припремали барут и олово.³⁹⁴ Сулејман-паша, знајући важност Палежа за бунтовнике, пошаље тамо на 300 људи, које коњаника које пешака, који се тврдо ушанче. Тридесетог априла Срби, који су по Милошевој наредби већ нападали овај положај, били су после огорчене борбе разбијени. Кад је на Чачку дознао како Турци бране Палеж, Милош остави на Љубићу свога брата Јована, Милића Дринчића и Јована Добрачу, препоручивши им да се држе у дефансиви а он с нешто војске пође Сави.

До доласка Милошева разбијени Срби опет су били дошли под Палеж; око трећег маја њихове се чете стану јављати под самом Авалом, па и у непосредној близини Београда. Кад дође и Милош са својом војском под Палеж број Срба био је на две хиљаде.³⁹⁵ И ако је Турака било много мање, они су били добре опремљени оружјем и још боље утврђени. Милош нареди да се из околних села дотерају волујска кола и од њих пограде двоколице с даскама прикованим напред; да се припреми довољно проштаца и фашина и да се под заштитом ових заклона изврши јуриш на Турке.³⁹⁶ Пораз Турака био је извесна ствар, помоћ им није могла доћи ни с које стране. Срби су готово господарили десном обалом Саве; петог маја, од седам турских лађа које су ишле за Шабац, отели су три код Подгоричког Острва.³⁹⁷ Истога дана, петог маја, Сулејман-паша је молио генерала Червенку да му помогне шајкама и да му допусти да с аустријске обале уђе у Колубару да

³⁹⁴ Вук. *Скупљ. Непор. Сиси*, I, 148—149. — *Славенск*, XXX, стр. 8.

³⁹⁵ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 1 јуна 1815. Прилог од 23 маја. Сигентал Двор. Пат. Béhu.

³⁹⁶ Вук. *Скупљ. Непор. Сиси*, I, стр. 148.

³⁹⁷ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 25 маја 1815. Прилог од 20 маја. Сигентал Двор. Пат. Béhu. По извештају Видеманову од 17 маја.

дигне и спасе Турке на Палежу. Генерал се изговори да му недостаје превозних средстава и да му санитетски прописи забрањују да чини сличне услуге.³⁹⁸ Српски напад свршио се потпуним поразом турским. На сто педесет глава је било одсечено у шанцу, остали су ту били или живи похватани или у Колубару подављени, „мало је који утекао да каже како је било.“ Поред много оружја, муниције и другог плену Срби су добили и два тона на четоканку (8 или 9 мај).³⁹⁹ Ови топови причинили су им највећу радост, јер докле нису имали артилерије.

Битка на Палежу, и ако је била иначе незнатна, по броју турске војске која је узела учешће у њој, била је врло важна по својим последицама. Пут од Београда до Шапца био је у српским рукама, веза с Аустријом отворена те се могло криумчарити нарочито муниција у којој се јако оскудевало. Хлеба и барута било је врло мало у Србији.⁴⁰⁰ Из Срема навале емигранти, који су с нестриљењем очекивали овај тренутак; они су пренели доста оружја, олова и барута. Тако су, у ово време, или ускоро, прешли у Србију бивше војводе: Петар Молер, Стојан Чупић и Симо Катић, кнез Милоје Тодоровић, Симо А. Ненадовић, Бојо Богићевић, прота Никола Смиљанић и други знатнији људи с много простих војника.⁴⁰¹ Неки су

³⁹⁸ *Staatsarchiv*, Н. К. Р.,>Note од 14 и 25 маја и 1-ог јуна 1815. Прилози. Наведени Сигенталови извештаји.

³⁹⁹ Љ. Ковачевић, *Независна Војска*, 11 маја 1815 у Скели Милош Милији Туфегђићу. „За Палеж, ако нисте чули, ми смо на Палеж јуриш учинили, Турке што у Колубару потопили, што ли у шанцу исекали, што ли живе пофатили; мало је који утекао да каже како је било; више смо од 150 глава одсекли и два тона на четоканку добили; један носимо са собом а други на четоканку остављамо.“ — *Ibidem*, 10 маја 1815. Ваљево Павле Цукић Милији Туфегђићу. „... може бити да сте чули, а и ми вам јављамо како је Милош разбио Турке на Палежу и два тона добили су.“

⁴⁰⁰ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., 23 маја 1815. „Kanonen haben die Servier bis jetzo noch keine, dagegen sind sie mit Gewehren ziemlich gut versehen welche sie teils (nachdem sie vor 1 1/2 Jahr vergraben) ausgraben, teils von den Türken abgenommen haben; an Pulver ist grosser Mangel und auch an Brod.“

⁴⁰¹ *Id.*, У писму од 11 маја 1815 Милош јавља како је *juropos* прешао војвода Молер на ове стране; „војске особито допало је прешло.“ — Вук, *Скупљ. Истор. Спом.* 1, стр. 148—149. — С. Милутиновић, *Писма*

успели били да пређу раније, ускоро пошто је устанак букнуо. Међу њима је био најважнији Павле Цукић,⁴⁰² који већ 1-ог маја заповеда војском која је држала Ваљево у опсади.⁴⁰³

На Палежу је Милош добио најлепше наде за успех започетог посла. Од сремских емиграната дознао је, на своју велику радост, да је Прота Матија непрестано у Бечу и да се народ може надати помоћи од савезних дворова.⁴⁰⁴

Иначе успех на Палежу, као прва српска победа, имао је велики утицај на расположење духова у опште. Уз Милоша пристане сва београдска и ваљевска пахија, јер је наравно било људи који су се устезали докле, па и после, да пођу трагом Милошевим и то је устезање било врло природно после Хаци-Проданове буне. Таквим је људима доказивано да устанак жели сам цар Александар и да ће његова војска прискочити одмах народу у помоћ. Павле Цукић нарочито се одликовао у протурању оваких гласова. Он је ширио свуда вест да ће за 6—8 недеља доћи у Србију велика руска помоћна војска и да већ иде Карађорђе са 17.000 Козака!; да је Прота Матија у Бечу и да ће извесно у цара Франца израдити помоћ која ће ускоро стићи. Како је ту скоро дошао у Србију Цукић се издавао управо као претеча руске и аустријске помоћи као њихов изасланик, и да би лаковерни свет боље у то уверио он му је показивао некакво писмо на великој хартији и с великим печатом.⁴⁰⁵ Свет му је веровао

рја Србије, стр. 225—230, 238—242. — С. Милутиновић тврди, додајући многе детаље, да је Милош, кад је Палеж пао, био у Срему, у селу Прогарима, на разговору с Молером. Ово је јамачно било пре пада Палежа, да време припреме за јуриш.

⁴⁰² *Polizeiarhiv*, Извештај од 18-ог маја 1815. По њему је Цукић умрлао у Србију пре 8 дана.

⁴⁰³ Љ. Ковачевић, *Независна Војска*. Писмо Цукићево датирано у Ваљево 1-ог маја.

⁴⁰⁴ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 225.

⁴⁰⁵ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., 23 маја 1815. Сигентал Двор. Par. Béhu. „In dem Masse als der Muth der Türken abnimmt, in dem nämlichen mehr sich die Entschlossenheit der Servier die durch einen gewissen Paul Zuzich neue Nahrung erhält. Dieser breitet überall die Nachricht aus, dass binnen 6—8 Wochen eine starke russische Hülfarmee in Servien erscheinen und dass Kara-Georgie selbst an der Spitze von 17.000 Kosaken in Anzug sei.“

и непрестано долазио под његову заставу. Првог маја Павле Цукић пише из Ваљева Милији Туфегџићу у Мачву: „Милош, кнез руднички, овамо је све добро уредно и пише нам да скоро полази на Врачар, у име Бога, и по заповести императора и цара нашега Александра“. ⁴⁰⁶ У другоме писму Цукић вели: „... сви сложено на ноге, друмове затварајте и Турке удрите, како нам је од високе власи дана заповест, онако морамо поступати у напредак“. ⁴⁰⁷ У својим писмима којим је позивао људе на устанак Милош им пише 13 априла, да устају на оружје и да ће скоро доћи „с оне стране војска и сва муниција.“ Будећи смелост оваким обманама заинтересованим лицима стављане су у изглед награде за ревност коју ће показати у овим „царским пословима“: „како који заслужи онако ће се припознавати.“ Милији Туфегџићу Цукић је стављао у изглед да ће „бити изабран војводом!“ ⁴⁰⁸

Наравно у оваком стању ствари првом знатнијем успеху над Турцима дата је велика важност, победа на Палежу представљана је као особито велики успех, растурени су гласови о потпуном поразу Турака, како све иде добро, како је „из оне стране“ прешло војске „особито довољно“ и муниције. ⁴⁰⁹

Овакви намерно неодређени извештаји постизавали су свој успех, будили су оптимистичко расположење и храброст. Што су такве вести даље ишле од свога извора, војска, која ће прискочити народу у помоћ, била је већа, муниција обилнија. „Ми смо овамо, вала Богу, врло добро и на Забрежју нам војска прелази, и с оне стране дошао [је] један ђе-

Jetzt aber strenget der nämliche Paul Zuzich aus, dass der Brota Nenadovich aus Valjevo zu Wien sei und ganz sicher bei unsern Monarchen eine nicht ferne Hilfe auswirken würde. Er ermahnet die Leute ihm zu folgen, alles glaubt ihm und lauft ihm zu, weil er sich für einen Abgeordneten ausgibt und, um dieses besser zu bekräftigen, zeigt er eine Schrift auf einem grossen Papier vor, die mit einem sehr grossen Petschaft versehen ist.“ — *Ibid.*, Нота од 18 јуна 1815. Пратог од 1-ог јуна. Сигентаз Двор. Рах. Бебу.

⁴⁰⁶ Љуб. Ковачевић, *Неиздана Збирка*, 1 маја 1815. Ваљево. Павле Цукић Милији Туфегџићу.

⁴⁰⁷ *Id.*, Друго писмо под истим датумом.

⁴⁰⁸ Наводи из горња два Цукићева писма.

⁴⁰⁹ *Id.*, 11 мај 1815. Скела. Милош Милији Туфегџићу.

нерал с војском и с топовима према Забрежју! Тако ви нама пишете отуд, одовуд је срећно!“ ⁴¹⁰ Тако је гласио један извештај од 12 маја из ваљевске Каменице. Шта је у реалности одговарало овој војсци, топовима, муницији? То су били емигранти који су прешли из Срема у Србију, нешто прокриумчарена муниција и оружје и најзад два топа добивена на Палежу и један топ извађен из Колубаре! ⁴¹¹

Ну ако би ко посумњао у истинитост ових извештаја он је морао напред, главно је било знатније људе и старешине народне уверити да није „за превару,“ а њима је већ давана власт да свакога онога „који не би у слогу“ силом натерају. „Убити да ти је слободно без никаква сумненија“, ⁴¹² писао је Цукић Милији Туфегџићу. У критичним тренутцима претњом и угрозом подстицана је ревност и народа и старешина. „Који не би ту нашу заповест послушао, тај... старешина лишен биће живота свога... који не дође сва ће војска доћи на нега!..“ писао је Милош пре битке на Ваљеву. ⁴¹³

Пошто је на Палежу наредио што је било потребно да Турци из Београда не учине какву штету околним селима, Милош са својом војском и једним топом крене се дванаестог маја на Ваљево. ⁴¹⁴ Павле Цукић држао је Ваљево у опсади и био се утврдио на Кличевцу; ⁴¹⁵ ваљевски Турци, којих је било на осам стотина под заповедништвом некаквог Муле, ⁴¹⁶ били су се ушанчили око џамије, при Колубари. Кад је Милош дошао на

⁴¹⁰ Љуб. Ковачевић, *Неиздана Збирка*, 12 маја 1815. Каменица. Венед. Дамјан и Јанчије „хата“ Милији Туфегџићу.

⁴¹¹ Испор.: стр. 158.

⁴¹² Љ. Ковачевић, *Неиздана Збирка*. Цитирано писмо од 1-ог маја 1815.

⁴¹³ *Id.*, 15 мај 1815. Ваљево. „Господар Павле Цукић, Милош Обреновић [и] Молер“ Милији Туфегџићу у Каменицу.

⁴¹⁴ *Id.*, 11 маја 1815. Скела. Милош јавља Милији Туфегџићу да сутра полази на Ваљево, да од добивених топова један носи са собом а да други оставља.

⁴¹⁵ *Id.*, Наведено писмо Цукићево Милији Туфегџићу датирано је 1 маја у Ваљеву. Од истога друго једно писмо од 10 маја, датирано у истоме месту.

⁴¹⁶ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 22 јул 1815. Брод. Венеција, директор конгумада, Сигентазу.

Кличевац,⁴¹⁷ њему се то место не допадне као позиција, његов топ није могао имати никаква дејства на Турке у шанцу. Сем тога он није смео мислити да дугом опсадом принуди непријатеља на предају или бегство јер за то није имао времена а овима би Турцима могла доћи помоћ из Босне, најзад требало је да се што пре хита Чачку, где је увек био Имшир-паша и нападао Србе. Милош је био за одесудан напад. Ну Турци су били тако утврђени да се Милош забринуо да ће лако и на време свршити с њима. Петнаестог маја он строго затражи од Милије Туфегџића да му се из шабачке нахије доведе што више војске и у прву недељу рано да осване у Ваљево.⁴¹⁸ Сам пак дигне војску с Кличевца и уз Колубару прикучи се самоме непријатељском шанцу, на одговарајући турској ватри ушанчи се пред самим Турцима. Турци видећи да је већ и Милош стигао, да Срби и топ имају и да се спремају за одесудан напад, нису хтели да ту и даље остану, већ ноћу побегну — вероватно између 15 и 16 или 16 и 17-ог маја — и странпутицом умакну у сокобску нахију.⁴¹⁹ На Јелиној Брези прихвате их Турци, који због Срба утврђених код ваљевске Каменице нису смели продирати ка Ваљеву.⁴²⁰ Милош није сматрао за велику штету што су му овако умакли. „Који год сам од мене бежи, рекао је он, срећан му пут! Ја му не сметам; него да се молимо Богу не би ли и ови остали сви [Турци] побегли између нас“.⁴²¹ С Турцима је умакао

⁴¹⁷ Љуб. Ковачевић, *Неиздана Збирка*, Писмо Милошево од 14 маја, датирано „у Кличевцу“. — Вук, *Скупљ. Ист. Сл. Сл. Сл.*, I, стр. 149.

⁴¹⁸ *Id.*, 15 маја 1815. У Ваљево. (у К.) М. Обреновић Милији Туфегџићу „да дођете нама у Ваљево у помоћ, у недељу прву да осванете.“ 15 маја била је субота, јамачно је Милош овде мислио на недељу 23 маја.

⁴¹⁹ Вук, *Скупљ. Ист. Сл. Сл. Сл.*, I, стр. 149—150. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 244—248. — *Словеник*, XXI, стр. 7. — М. Вукићевић, *Неиздана Збирка*, писмо Милошево од 21 маја, датирано на Чачку.

⁴²⁰ Љ. Ковачевић, *Неиздана Збирка*, Писмо без датума Миливоја Тадића и Гаје Дабића Милији Туфегџићу у шабачкој Каменици, причају о сукобу код каменичке цркве и да су Турци одбили те им нису дали отићи у Ваљево. Траже његову помоћ против ових Турака који су код Јелине Брезе на кошаку.

⁴²¹ Вук, *Скупљ. Ист. Сл. Сл. Сл.*, I, стр. 150.

и шабачки владика Данило Јовановић који је, пре него што је постао пастиром Христово стада, био крџалија и разбојник, и као владика држао с Турцима.⁴²² „Чест имам вама јавити, писао је Молер Проти Матији, да се Србија срећно у овом магновенију находи. Ваљево, Рудник, Крагујевац, Паланка, Јагодина и проче паланке, све су поражене с турском великом штетом. Тако је милостиви Бог благодет своју дао и зашчишче није народу нашем да до сад ни педесет људи погинуло није, а Турака веће преко 2000 пало је. Турцима расписао сам, господи оближњој, по мери. Хаџи-бег одговорио ми је на писмо, које собствено његово вам шаљем; видећете да и сами оближњи Турци тиранству овога звера Сулејман-паше диве се и чуде, и ето сведоче, зато га пишем да ако до потребе буде, тиранство ово можете и њиним писмима засведочити. Више [од] пола Турака ови житеља вичу и проклињу страну Сулејман-паше, зато уредбу дали смо и глас да који год остали може и хоће и милује тај да је сигуран за све добро своје“.⁴²³

После освојења Ваљева Милош пошаље Петра Молера да чува границу од Сокола и од Сребрнице а Стојана Чунића пошаље да одмеће Мачву.⁴²⁴ Милош пак с Павлом Цукићем и Симом Ненадовићем дође на Љубић (око 20 маја). Већ 21 маја он је одатле слао нове позиве на устанак „...да сви сложни будете и напротив Турака оружије дижете, пише Милош у једном

⁴²² *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 22 јул 1815. Брод. Вешина, директор контумана, Сигенталу. — *Ibidem*, 30 јула и 9 септ. 1815. Сигентал Двор. Раг. Вељу. — *Ibid.*, Јан. 1815. Стратимировић Сигенталу. Данило Јовановић, рођен у Румелији, био је дуго крџалија и разбојник, докле га Реден-ага није учинио поном, па га најзад одвео, после пада Србије, у Цариград и нарадио му достојанство владике шабачког и ваљевског. Живео је у Ваљево где је дошао почетком 1814 год. и држао с Турцима целаћи народ и свештенство. Ну у Босни, после бегства из Ваљева, није се смео задржавати. Његовом заштитнику Реден-аги била је већ одсечена глава и он се бојао да и него нешто не слађе те побегне у Аустрију.

⁴²³ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 15 јула 1815. Прилози. Писмо Молерово Проти Матији, писано на Забреху 27 маја 1815. На писму је Молер потписао још и Милоша и Павла Цукића, али ови нису били тада с њим.

⁴²⁴ Вук, *Скупљ. Ист. Сл. Сл. Сл.*, I, стр. 151. Сим Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 279.

позиву. Сад се покажите, који сте јунаци и који сте прави љубитељи сербскога рода и милога отечества свога!⁴²⁵

IV

По одласку Милошеву на Палеж, и до његова повратка, борило се на Чачку с променљивом срећом: Срби су очекивали да се Милош врати, Турци пак да им помоћ придође из Сјенице, Нове Вароши и Новогазара. Најзнаменитија епизода за одсуства Милошева било је робљење српских збегова у Овчару, којом се приликом много света подавило у Морави. У томе збегу били су поглавито Драгачевци који су се били одметнули од Турака.⁴²⁶

Кад је Милош опет дошао на Љубић Турци су били изненађени чувши његове топове. Мислили су у почетку да је то превара, и да Срби пуцају из дрвених ступа. Већ сутра-дан Турци ударе на Љубић, али их устаници тако разбију да су за њима и Мораву прешли и гонили их до у њихов шанац. Ну после овога успеха Срби измене своју главну позицију према Турцима, јер сиђу с Љубића и начине два шанца на левој обали Мораве, на броду испод Чачка. Први шанац био је доста добро начињен, али други, мало више, био је врло слаб. У доњем шанцу био је Јован Добрача с Грузанима, у горњем шанцу био је старешина Танаско Рајић, бивши барјактар Карађорђевог. У том шанцу била су и оба тона. Остатак војске Милош је био распоредио по луговима око шанчева, па и сам остане с том војском. Милош је био добро предвидео да Турци неће напасти управо на српска утврђења на броду. С тога је био одредио једно одељење коњаника уз Мораву да спречава прелазак Турцима испод

⁴²⁵ М. Вукчевић, *Неиздата Збирка*, 21 мај 1815. Чачак. Милош „капетанима и кнезовима среза ковачког и чиглу-среза у срезу ридичком.“ Поставља им за војводу Радосава Јелечанина.

⁴²⁶ Вук, *Скрийљ. Историја Србије*, I, стр. 151—152. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 294—297. — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3953—3955.

Трбушана, а друго одељење коњаника послао је низ Мораву, да пречи прелазак око Коњевића. Ова иначе слаба одељења имала су за задатак, дакле, само да причинавају штету Турцима и да се у случају опасности повлаче српским шанчевима, а не да се пуштају у јачи отпор. Двадесет-петог маја Турци се дигну против ових српских утврђења, јер им је било стало да што пре сврше са Србима, пошто су српске чете успешно ометале долазак хране за војску и за стоку у Чачку.

Нападом је управљао Имшир-паша. Једновремено Турци пређу Мораву више и ниже Чачка, српски коњаници буду растерани с великом жестином, и једно одељење Турака дође на брод према српским шанчевима. Прикучивши се тако српским утврђењима Турци учине јуриш на оне Србе које је Милош по луку био разместио, истисну их из њихових позиција и натерају их на горњи шанац, у коме је био Танаско Рајић. Бежећи у гомилама они нису могли ући на врата у шанац, већ су преко њега ускакали тако, да је ово слабо начињено утврђење било разваљено; на исти начин су гомилом бегали из њега на другу страну, и повукли са собом и људе који су чували шанац. Рајић их је узалуд заустављао да се одупру Турцима и да бране топове. „Ја, браћо, ови топови оставити нећу, знате како смо их сви желели и за њима уздисали. Ја хоћу код њих да умрем, па после моје смрти нека их носи ко му драго.“ Турци су ушли у празан шанац, Рајић их је сам јуначки дочекао и код својих топова погинуо, пошто је скупо заменио своју главу. Милош који је такође био у луку покушао је да се одупре Турцима, али је и сам морао бежати за својим људима који су га најзад оставили; он је с архимандритом Мелентијем Павловићем побегао на Љубић. У бегству Милош је нашао један бачени добош и дао га архимандриту, те овај стана лупати по љубићском шанцу да би се људи опет прикупили.

Међутим Срби у првом шанцу, опкољени од Турака, јуначки су се бранили тако, да су Турци пред вече уступили. Срби пак, гледајући да што пре

изиђу из овога опкопа, нису чекали да Турци сасвим одступе од њега, те стану бегати одмах ка Љубићу. Кад Турци виде ово бегство, даду се за њима и стану их сећи и убијати. Милош тада с оно мало људи с Љубића потрчи пред ове бегунце и заштити их у неколико од Турака. Рањеници пак остављени у шанцу били су исекасањени. Тако се Турци са српским топовима врате у Чачак, а Срби се скупе на Љубићу. Кад су се пребројали било их је сто осамдесет, а кад су се потукли с Турцима било их је на три хиљаде! Све је то или изгинуло или се разбегло. „Ово је страшно поражење било за нас, вели Милош, и то тога ради што ми коњаника имали нисмо, а Турци су их имали за доста.“ Милош је налазио да је главна погрешка у томе што је с Љубића у равницу сишао, и побоји се да Турци не дознаду јадно стање српске војске и да не дођу да их и с Љубића отерају. Одмах пошаље људе да врбују нову војску, а око шанца побије коље, баци на њих гуње, да се црни као да има много војске.⁴²⁷ Међутим и ако су Срби овако љуто страдали и Турци су изгубили доста људи, али што је било најглавније ту је погинуо главом њихов заповедник Имшир-паша.

У оном моменту кад су се Турци стали повлачити, после безуспешног јуришања на први шанец поред Мораве, Имшир-паша је био на другој обали преко пута од тога српског утврђења, и како је пуцњава престала, довикивао је Србима да се предаду, обећавајући им милост. Ну неко од Срба му довикне да се приближи, јер се од жуборења воде и вреве у шанцу ништа не чује шта говори. Ђехаја-паша на коњу загази у Мораву. Међутим неки Васо Томић из Кнића, који је био сишао под обалу шанца до у саме врбе поред Мораве, позна да је то Имшир-паша, нанишани на њега, опали и свали га у воду.

Кад је Васо Томић дотрчао на Љубић и јавио да

⁴²⁷ О битки на Љубићу: Вук, *Скупљ. Истор. Свеси*, I, стр. 152—154. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 297—307. — *Своменик*, XX, стр. 7—8. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 12, 25 маја 1815. Објана Живану Стојановићу, да доведе на Качера комору и да врати бегунце.

је убио Имшир-пашу, Срби се мало разгале, али ипак су суњали све до сутра ујутру, док од самих Турака ни у чули да им је паше нестало, и да га од њих траже. Тада по наредби Милошевој Срби одговоре Турцима да свога пашу у Морави потраже, и заиста га ови пађу у једном виру.⁴²⁸

У колико је смрт Имшир-пашина охрабрила Србе, у толико је Турке запрепастила, нарочито кад су видели како се Срби после оне своје погибије опет прикупљају и како их је све већа гомила на Љубићу. Турцима је већ и хране нестало у Чачку, околина је била исцрпена. И они се реше да беже из Чачка. Уочи бегства побегне из турскога стана једна робња и докаже Милошу да су се Турци нешто ужурбали: или ће да беже или ће опет ударити на Србе. Милош се молио Богу да Турци побегну. И заиста рано пред зору — 29 маја — Турци са својим робљем и рањеницима крену из Чачка што су тише могли, да преко Јелице умакну у Босну или у Арнаутску. Враћати се у Београд преко побуњене Србије нису могли ни мислити. Ну у Јелици их дочекају српски четници, који су по Драгачеву бранили Турцима да пљачкају села и да им се у Чачак храна сноси; пало је доста Турака и Срби отму нешто робља, али им ипак веће штете нису могли нанети. Али сад је већ и Милош, извештен на време да Турци заиста беже, потрчао с војском за њима и стигне их у селу Гтарима иза Јелице.

Кад су Турци видели Србе за собом они покушају да се бране, али најзад њима овлада дивљи страх и нагну бежати у страховитом переду. Оставили су и српско робље и топове и стоку, бацали су чак и своје одело да би могли само лакше бегати по летњој жези. Целога дана Срби су их гонили, убијали и пленили по потоцима и странпутицама. „Који Србин нигда Турчина није убио, тај га је тај дан могао убити, вели Вук. Турци су се тако били забунили да

⁴²⁸ Симе Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 303—306. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 12—13.

се већ нису ни бранили, него су бежали који је могао, а који нису могли бежати, они су падали по путу и око пута. Гдекоји су српски јунаци по десет коња турских тај дан измењали, нпр. кад му један коњ сустане, а он ухвати другога, који му се најбољи и најодевенији учини; па кад му и онај сустане, а он ухвати трећега, а онога пусти, итд. Ту је један Србин у стотине Турака улазио, те турско робље ватао и изводио.“ Све је тако ишло до села Краварице, јер ту Милош најзад заустави гоњење и убијање: нареди да се удара у добом и тако војску своју прикупи. „Прођите се, браћо, за Бога, доста је већ: грехота је од Бога!“ Ну сутра турске бегунце предузму преко Старог Влаха неке херцеговачке и црногорске чете, те их тако до Сјенице испрате.⁴²⁹

Из села Краварице Милош се врати с војском на конач у село Ртаре и заповеди те се разапну шатори којих је било доста ушљачкано, па пошаље кроз војску телала (викача) да објави који год има турскога роба да га доведе њему, у кога се после тога буде роб нашао платиће главом. Тако Милош исекупи све турско робље под оне шаторе, постави стражу и нареди да се с турским рањеницима поступа као и са српским. „Муке овакве и безбројна страдања, говорио је Милош робљу, нит' је заслужила српска ни турска сиротиња, а ви ћете још сутра у свој род и место бити отправљени; а ја гоним само зулум и зулумчаре.“

Сутра-дан Милош је разгледао војску и сав се надимао од задовољства гледајући своје људе. Неки су имали по четири и по шест пиштоља за појасом, по две или три пушке, сабаља, јатагана, хатова и рахтова у избилу. „Тако се обвеселим, прича он, као да сам царску круну получио, видевши како је

⁴²⁹ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 15 јула 1815. Прилог: Модерово писмо Прота Матији: „*Ново ош Србије 23 маја с туркињесја на Чачку*. Таја-паша и везирот, Скопљакот, син и 7000 Турака скончало се са свим, само до 300 утекло. По на једној гомилу по 1000 мртви, много година ова баталја у Србији знаће се. Овај Таја-паша Скопљакот је, и он изашо из Београда и најбољу војску извео, и што тамо накупио, и са свим пропала надежда Сулејман-пашина.“ Син Сулејман-пашини, о коме је овде реч да је погинуо, могао је бити онај који је био војвода ужички у време устанка и за кога се зна да је из Ужица дошао у помоћ Ђеђаја-паша.

све украшено, одевено и у свем снабдевено моје војниство, тако да готово себи не верујем да је то она моја војска која је пре била.“ Дотле су већ била припремљена носила за турске рањенике, кола за жене и децу, коњи за људе, те тога нетога дана пође све робље у Ужице. „Ево вам шаљем ваше робље, писао је Милош Турцима, све здраво и чесно, јер ја писам пошао да робим нити ми вашег робља треба. Ја сам устао само слободу за све да тражим.“ Ту је сва политика Милошева: борити се с Турцима и припремати пут за помирење. Ово турско робље уздизало је Милошеву великодушност до неба. „Српска је вера права чиста вера, и мора јој Бог помоћи, говориле су Туркиње. Срби су нас похватили и поробили, каоно ти робље, али у рз наш нико није дарнуо, него су нас као браћа сестре чували и поштено испратили; а ви шта радите од њихова робља?!“ Тако су оне то приповедале и Куршид-паша, који је тада ишао у Босну као везир, па их је дозивао у Сјеницу и распитивао за догађаје у Србији.⁴³⁰ То је био онај исти Куршид-паша који је 1813 прегазно Србију; у марту 1815 године био је смењен с великог везирства и после послат у Босну.

С Чачка је Милош послао свога брата Јована с хиљаду људи к Ужицу, да се тамо ушанчи више вароши и да чува да Турци не излазе у нахију и не харају;⁴³¹ друго одељење војске пошаље у сокобску нахију, да појача српски панац који је већ био подигнут више Сокола, те да и одатле Турци не излазе у нахију; и најзад једно одељење пошаље Карановцу да тамо Турке још више притесни.⁴³² Крагујевац у ово време био је већ у српским рукама. Од самога по-

⁴³⁰ О овом богатству Турака: Вук, *Скупљ. Писар. Списк.* I, стр. 154–156. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 307–316. — *Споменик*, XXI, стр. 8. — *Споменик*, XVII, стр. 17. Види се да је Милош, после ове победе, већ 2 јуна био у Брусници. — Аустријски извештаји говоре такође о коначном поразу турске војске на Чачку.

⁴³¹ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 316. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 352. 12 јуна Јов. Обреновић креће из Лукице у Шарган пред турску војску, која иде из Вишеграда.

⁴³² С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 317.

четка устанка Турци су били опседнути у Крагујевцу; дахнули су душом тек кад су устаници концентрисали сву своју снагу против Његаја-паше. Ну дознавши за погубију на Чачку Турци умакну из Крагујевца, али их Срби дочекају на Црном Врху и готово све потуку.⁴³³

Милош пак с Чачка отиде својој кући у Брусницу а после и у Цричу да причека да се прикупи око Крагујевца главна војска коју је био распустио да се одмори и поново опреми те да с њом крене преко Крагујевца на Пожаревац.⁴³⁴ На тој страни према Видину Срби су имали савезнике, који су штитили не само пожаревачку нахију него и Србију од напада Турака у Видинском Пашалуку. То су била браћа Реџеп-ага адакалског.

Реџеп-ага, који се по паду Србије надао да постане везиром у Београду, погубљен је на заповест Портину октобра 1814 године. Његови непријатељи, нарочито Хафис-Али-паша, онај исти коме се Мула-паша предао, умели су га одрнати код Порте као да је он тајно помагао Карађорђу за време устанка, нарочито да је био подстрекач буне видинских јаничара који су хтели да предаду управу града сину Пасван-оглову, односно пасторку Мула-пашином. Та је буна била у пролеће 1814 год.⁴³⁵ Браћа Реџепова, Беџир-ага и Сали-ага, огорчени на Порту због смрти свога брата, стану се утврђивати и одбију да предаду тврђаву Адакале новоме заповеднику, којег је Porta била наименовала у лицу Девриш-бега, сина Мустафа-паше, којег су дахије убиле. Видински везир добио је наредбу да бутновнике силом принуди на предају и већ у новембру 1814 отворила се борба у Поречу, у којој су браћа Реџепова које

⁴³³ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 157—163. — Вук, *Осудб.* *Истор. Слеси*, I, стр. 156.

⁴³⁴ *Споменик*, XVII, стр. 16—17. Једно писмо Милошево кнезу Аксентију датирано је у Цричу 6 јуна, и у томе писму Милош јавља да ће кренути за Крагујевца у недељу и то је 13 јуна. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 318.

⁴³⁵ *Staatsarchiv*, 10 нов. 1814. Штпрмер Метерниху. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р. — Многи извештаји фелдмаршала Хагера у Темнишвару Двор. Пат. Вџу, од краја 1814 па до јуна 1815. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 517.

подмићивањем које оружјем срећно одбијали нападе или успевали да се борба одуговлачи. У јануару 1815 Али-бег Карафејзић, у договору с Омер-агом војводом Ђупријеким, дође у Ђуприју с кријалијама, затворе се и одметну од Сулејман-паше, на најзад ступе у савез с браћом Реџеповом. Ну у Ђуприји нису се могли држати даље од месеца марта, док су адакалски бунтовници против видинских Турака добро успевали.⁴³⁶

Кад је устанак букнуо у Србији сасвим природно и Срби и браћа Реџепова нашли су се на истој земљишту. Као што су Срби говорили да су устали против Сулејман-паше, тако су и Реџепова браћа, видевши да ће на крају крајева морати подлећи султановој војсци, тврдила за себе да се они бране управо од видинског везира и од људи који су упропастили њиховог брата на порти. Тако су ови „лојални“ поданици султаноци и у Београдском и у Адакалском Пашалуку ступили у савез и договорили се да се узајамно помажу против Сулејман-паше и видинског везира и да заједнички преговарају са султаном. Крајем маја било је закључено да се Павле Цукић пошаље са својим одељењем у Адакале да ослободи опсађеног Беџир-агу и да се једно одељење Срба остави у Ади под српским старешинама. „Закључили смо, пише Молер Проти Матији, без његова тј. Реџепова брата на град ниједан не пуцати, где су хареми турски да војска наша јаросна худо што не би поступила и да [у] подозреције у султана а у мрзост код оближњих Турака не паднемо, по свуд градове шњима да испредајемо и Турке који се владенију његову подвргну оставимо“.⁴³⁷

V

Тринаестог јуна Милош је био у Ботуњи, готов да пође Пожаревац. Војска, која је ту пришла са

⁴³⁶ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 6 феб. 1815. Хагер Двор. Пат. Вџу. — 4. 9 и 26 марта 1815. Сигентал Двор. Пат. Вџу. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 233.

⁴³⁷ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 15 јуна 1815. Прилози уз ноту.

свију страна, из нахије рудничке, ваљевске, београдске и крагујевачке, пролазећи кроз села, силом је узимала од народа стоку, храну и друге потребе. Услед тога Милош војсци управи један проглас у којем је изнео народне тужбе. „На кога сте ви пошли с оружјем: или сами своју браћу да арате или ... нашега и целог света непријатеља да бијете?!“ питао је Милош у том прогласу, у коме се назива врховним господаром и предводителем целог српскога народа. Најзад позвао је војску да се завери да то неће више чинити, а ко би и после тога противно чинио „да ми га предате општинеки, и по закону и заклетви нашој, да прими каштигу, зашто је преступио закон“. ⁴³⁸ Овако пљачкашки прохтеви појављивали су се свуд и енергично су сузбијани од главних старешина. Тако су се доцније Тамнавци, дошавши у село Слеччевић, понашали као у непријатељској земљи: „поараше људма баште, пасуље, кукурузе и проче, пак још туку и вежу.“ Петар Молер оштро је опоменуо кнеза тамнавскога за ове перде: „зар си ти отишао арати Србе, зар ниси у бусији где си наређен ... Таки пресеци то, а досадање платићеш добро, јер ја арати занета недам ни меуне једне куће. Понеси од куће или трни, или купи. Ово ти више казивати нећу!“ ⁴³⁹

На путу из Ботуње у Пожаревац Милош наиђе у Баточини на три до четири стотине Турака који су се били ушанчили, али кад су видели како се Милош спрема да на њих јуриш изврши, они се други дан предаду, и Милош их испрати у Ђуприју. ⁴⁴⁰

Између Орашја и Ливадице Милош мирно пређе с војском Мораву и одмах похита Пожаревац. Њему се придруже Стеван Тодоровић Добрњац и Марко Абдулић, који су били прикупили доста људи око себе

⁴³⁸ Мата Петровић, *Неиздана Збирка*, 13 јуна 1815. Проглас Милошев из Ботуње.

⁴³⁹ Љуб. Ковачевић, *Неиздана Збирка*, 4 авг. 1815. У Бању, Петар Молер Милцију Туфегчићу, кнезу тамнавскоме, у Битогу.

⁴⁴⁰ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 318. — Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 157. — *Споменик*, XXI, стр. 9. Милош очевидно претерује кад вели да је у Баточини било на 2000 Арнауца. Служа Милутиновић вели да их је било на пет стотина. Горњи је број по Вуку.

и по пожаревачкој нахији већ се били борили против Турака. Милошева војска, која је ишла на Пожаревац, износила је на дванаест хиљада људи. Међутим и Турци су у Пожаревацу били добро утврђени. Њима је било стигло у помоћ из Видина једно јако одељење Арнауца.

Кад је Милош 18 јуна ⁴⁴¹ стигао до Пожареваца, наиђе пред прва српска одељења делибаша са својим делијама и учини јуриш на Србе с необичном храброшћу и жестином. У том првом сукобу пао је Милошев шурак Јово Вукомановић, који му је служио као писар. Срби се јако преплаше од овога судара и стану узмицати, ну Милош издети пред њих с пиштољем у руци: „Куда ћете несрѣтни синови, викао им је? Куд мислите да утечете? Где вам је град да се у њега сакријете? Већ ако жене под кецеље да вас сакрију? Натраг, к...! Ту је кућа (показујући пиштољем турске шанчеве), ту је жена, ту су деца; то ако оставите, остало је све пропало. Који за мном не потрчи, ономе ћу ја главу одсећи, нећу чекати да га Турци секу!“ Ово рекавши Милош врати пиштољ у кубуре, потегне сабљу и са својим момцима јурне право делибаша. Сима Наштрмац, Молер, Џукић, Јован Добрача и друге старешине исто су тако јуначки кидисали на Турке. Ово поврати Србима храброст, и Турци буду натерани да се збију у своје шанчеве у Пожаревацу од којих је један пао у српске руке. Срби их одмах опседну и подигну још тога вечера према њима своја утврђења. ⁴⁴²

Сутра-дан, пошто је разгледао пажљиво турске положаје, прикупио нову војску у нахији пожаревачкој, набавио фашине, Милош искупи све старешине и изложи им прилике у којима се налазе: овим Тур-

⁴⁴¹ М. Вукашевић, *Неиздана Збирка*. Овај датум даје сам Милош у своје писму Радосаву Јелечанину од 21 јуна 1815.

⁴⁴² *Држав. Арх.*, К. К., Дл. 31 маја 1824. бр. 1024. Милош описује место у Пожаревацу где је био његов шатор 1815, „место више Шутуловце [м. Шутуловце] баре, где су сада башче и неколико кућа, испод оног места где је мој шатор био, брданим оним мезлим да би најлакше черница бити могла.“

цима може лако стићи помоћ из Београда и Смедерева; турска румелијска војска већ се купи код Ђуприје,⁴⁴³ а и у Босни се чине припреме; одлагања не сме да буде; Пожаревац треба да се што пре заузме и то још тога вечера. „Него и то, браћо, да вам кажем, завршивао је Милош, који старешина не мисли напред ударати пред својом војском, онај нека не мре од мене без невоље, већ слободно нека каже да поставим другога старешину.“ Све старешине у глас повичу да ће драговољно гинути пред војском. Тада Милош заповеди да се војска стави у редове и да сваки узме своје фашине. Милош је кратко и војсци рекао да ће се уступање смрћу казнити. „А ево ја ћу пред вама напред ударити! Јуриш!“ Турци су се очајно борили и бранили, али кад су Срби у шанцац улетели и стали се с њима кундачки бити и пожевима клати, они побегну у друге шанчеве оставивши и своје коње и пртљаг (19 јуна).⁴⁴⁴ Турака је било доста побијених и заробљених.⁴⁴⁵ Срби тада отворе прави вапашар у турском шанцу, ту су продавани хатови делијски, њихова опрема, оружје и одело.⁴⁴⁶ Охрабрани овим успесима Срби понове сутрадан — 20 јуна — јуриш на остале турске позиције и заузму тога дана три шанца.⁴⁴⁷ Турци најзад остану у великом шанцу, где су и један топ имали, и у два шанчића око цркве и око џамије. На ова утврђења устаници су такође врло храбро јуришали, први су освојили шанчић око цркве, затим и саму цркву. Одавде су Срби ометали везу између Турака у великом шанцу и у џамији. непријатељ је увидео најзад да је узалудно бранити се и даље, и почне преговарати о пре-

⁴⁴³ Г. Георгијевић, *Знаменити Догађаји Новије Србске Историје*, стр. 55.

⁴⁴⁴ М. Вукићевић, *Неиздана Збирка*. У писму од 21 јуна 1815 Радосаву Јелечанину Милош пише нарочито да је делибашин шанцац отет 19 јуна. Према овој хронологији Вукова, који говори о некаквом размаку између прве и друге битке, нетачна је.

⁴⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁴⁶ *Ibid.*, Милош тврди да је Србима тада пало у руке педесет хатова с опремом.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, Милош вели да је тада Турцима остао само још један шанцац. На тога писма види се да тај шанцац није узет тога дана.

даји. Милош није могао постављати најтеже погодбе. Он је хитао што пре да сврши с Пожаревцем, јер су га и Карановчани позивали да му се предаду. С тога је допустио пожаревачким Турцима да сваки војник понесе оно што може, а топ и муницију да оставе Србима (25 јуна).⁴⁴⁸ Тако су Турци отишли у Ђуприју испраћени Милошевим писаром Димитријем.

Ову политику, да се што пре рашчисти с непријатељем, Милош је саветовао и другим старешинама. Свуда да нуде предају и поштено је испуњавају. „...Да нисте веру своју погазили за свој живот, писао је Милош 21 јуна Р. Јелечанину, зашто је то већа срамота који знаде; но што речете тако да буде и тврдо да остане — онда ће наш рад успевати — за свашто будите умни и досетни... а грабеж и насиље оставите, својему брату љубов и праву искрену љубов и милосердије покажите!..“⁴⁴⁹

Уредивши како ће се пожаревачка нахија чувати Милош се упути Карановцу и уз пут изда једну наредбу односно Мачвана, јер се Мачва непрестано колеба. Осмог јуна било се скупило неколико стотина људи и пошљу депутацију заповеднику шабачке тврђаве изјављујући му покорност. Овај лепо прими депутацију, да им нешто соли и депутати се врате певајући. Ну други који су били у буну похватају неколике мирољубиве кнезове и строгим мерама против њих и њихових породица натерају их у буну.⁴⁵⁰ Двадесет-деветог јуна Милош заповеди да се у Мачви дигне „мало и велико“ и да иде на Дрину, јер је био извештен да је тамо већ стигао босански везир. „Ко је остао добро нека зна да ће се својега живота лишити.“⁴⁵¹

⁴⁴⁸ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., 12 јула 1815. Хагер Двор, Pat. Béhu јавља да су Срби заузели Пожаревац капитулацијом 6 и 7 ов. мес.

⁴⁴⁹ *Ibid.*

⁴⁵⁰ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 5 јула 1815. Прилог од 23 јуна. Сигентаал Двор, Pat. Béhu.

⁴⁵¹ *Сломенах*, XVII, стр. 17, 29 јуна 1815. Милош кнезу Акентију и проти Смиљанићу. Заинтересовано је што се из овога писма види да Милош не зна да је босански везир Куршид-паша, већ мисли да је још Али-паша.

Кад је дошао пред Карановац Турци му се одмах предаду. Било их је на три стотине.⁴⁵² Једно с тога што су му веровали и баш њега тражили да му се предаду, друго што је међу Карановчанима било и војске Адем-пашине, муселима новопазарског, с којим се Милош познавао и знао, Милош их пропусти са свима њиховим стварима (око 1-ог јула). Адем-паша је лепо захвалио Милошу на овоме, и обећао му, на његову молбу, да га он отуда неће узнемиравати. Писмо је завршавао овим стиховима:

Коси, баче, како си почео
Само гледај да ти откоси не покоси.⁴⁵³

VI

Док је Милош односио ове последње победе над Турцима, румелијска војска, под заповедништвом румелијског валиса, Марашли-Али-паше, приближивала се границама Србије; босанска се војска већ гомилала на Дрини. Идући за Босну нови везир Куршид-паша је још с пута наређивао да се босанске трупе крећу граници Србије.⁴⁵⁴ Почетком јула Куршид-паша је и сам већ био у Зворнику.⁴⁵⁵ Долазак ове војске на Дрину изазвао је најбоље расположење код београдских и шабачких Турака. Ну Сулејман-паша није био сигуран за себе: ако је Куршид Турцима носио слободу, за њега је, може бити, носио гајтан. У опште, Сулејман-паша је проводио у Београду тешке дане.

⁴⁵² *Staatsarchiv*, Н. К. Р., 21 јула 1815. Харер Двор. Пат. Већу.

⁴⁵³ Вук, *Скупљ. Истор. Спеси*, I, стр. 100. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 327—329. — *Споменик*, XXI, стр. 9. Вук и Сама Милутиновић не дају подједнако ове стихове. Адем-паша био је запета велики пријатељ Милошев. Доцније кад су већ Куршид и Марашлија дошли на границу Србије он је уверавао Милоша да ће се удржавати од непријатељства. (*Дроч. Арх.* К. К., 196, 6 авг. 1815). Предаја Карановца могла је бити око 1-ог јула. Петог јула Милош је био у Ваљеву. *Истор.* Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 87.

⁴⁵⁴ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 5 јула 1815. Прилог од 15 јуна. Навештај аустр. консула Паулића у Травнику. Вели да је тога дана власта из Травника Ибрахим-бег, алај-бег, син Сулејман-пашини, с 5000 људи.

— *Споменик*, XXII, стр. 48.

⁴⁵⁵ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 87.

Кад је Имшир-паша извео војску и отишао на Чачак, везиру је остало у Београду на 1500 војника. Незнатан број да ма шта отпочне, велики пак за издржавање у ратним приликама. Све што је могао с том војском то је да ради на утврђивању Београда и да учини по који испад у околину његову, која је од почетка маја већ преплављена српским четима. Деветог маја Сулејман-паша је излазио до Остружнице. Чувши да су ту неке српске страже, он позове своје трупе из околине Жаркова, растера Србе, запали Остружницу и у 9 сах. у вече врати се у Београд водећи са собом једну бабу коју је заробио. Уз пут је изгубио једног војника.⁴⁵⁶ Двадесет-другог маја слао је 500 Турака против Ритопека, али су се ови вратили без икаква успеха.⁴⁵⁷ Шестог јуна изађе лично са својим сином Омером и 1200 коњаника, растера Србе на Ритопеку, отиде у Гроцку а олати у Смедерево. Десетог јуна врати се у Београд, али код Гроцке Срби изврше препад и син Сулејман-пашин буде рањен.⁴⁵⁸ Ови су излети постајали све тежи; услед успеха на другим тачкама Срби су били све дрскији. Десетог и једанаестог јула Сулејман-паша је једва могао изаћи до Топчидера и вратио се оба пута са по неким губитком.⁴⁵⁹

Тако је Сулејман-паша дочекао и долазак Куршид-пашин на Дрину; везе између себе одмах су отворили куририма преко аустријског земљишта. Двадесет-четвртог јула стигли су у Варадин Куршидови изасланици и тражили допуштење за извоз хране за турску војску на Дрину.⁴⁶⁰ Опште је мишљење било да Porta сматра Сулејман-пашу виновником ове српске афере и да Куршид има наредбу да га посече. Су-

⁴⁵⁶ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 1-ог јуна 1815. Прилог од 25 маја. Сигенал Двор. Пат. Већу.

⁴⁵⁷ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 26 јуна 1815. Прилог од 11 јуна. Сигенал Двор. Пат. Већу.

⁴⁵⁸ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 5 јуна 1815. Прилог од 23 јуна. Сигенал Двор. Пат. Већу.

⁴⁵⁹ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 12 авг. 1815. Прилог од 27 јуна. Сигенал Двор. Пат. Већу.

⁴⁶⁰ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Ноте од 11, 12 и 22 авг. 1815.

лејман је имао великих непријатеља међу самим Турцима, који су на њега бацали кривицу за све. Такав је био Мехмед-ефендија, београдски бина-емин, човек великог угледа на Порти. Извесну вероватност гласу да ће београдски везир stradати давао је факт што је он распитивао о формалностима при преласку на аустријско земљиште.⁴⁶¹ Ну свима овим гласовима учинио је крај султанов ферман који је стигао Сулејман-паши преко Куршида петог августа. Везир пресрећан прочитао га је пред Агемалом, тумачем земунскога контумаца. Султан је писао да његово достојанство мора бити очувано у Србији, да је већ издата наредба војсци да му пође у помоћ и да је с Аустријом све удешено односно хране.⁴⁶²

⁴⁶¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1 авг. 1815. Червенка Сигенталу. — 3 авг. 1815. Сигентал Двор. Рат. Вѣху. Види се да би радо вратио Сулејман-пашу Србима на освету што у својој безобзирности није штедео Аустрију.

⁴⁶² *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Без ноте. 19 авг. 1815. Сигентал Двор. Рат. Вѣху.

ГЛАВА VIII

ПОСЛЕДЊИ ПОКУШАЈИ ПРОТЕ МАТИЈЕ КОД РУСКЕ И АУСТРИЈСКЕ ВЛАДЕ У БЕЧУ

- I — Прота Матија извештава руске дипломате о устанку у Србији и моли за помоћ. — Њихов одговор. — Аустријско држање према устанку. — Аудијенција Проте Матије код Франца I (8 маја). — Веровање устаника у наклоност Аустрије. — Неоснованост ових надања. — Нове молбе Проте Матије Двор. Рат. Вѣху. — Дворско Ратно Вѣће тражи његово истеривање из Беча. — Приватна помоћ из Аустрије.
- II — Одлазак цара Александра из Беча (15 маја). — Последње руске поруке устаницима. — Повратак Проте Матије у Варадин (јул). — Слаби изгледи на страну помоћ.

I

Још 18 априла Прота Матија и друштво му у Бечу дознали су да је у Србији букнуо устанак.⁴⁶³ До тога времена они нису престајали радити и код руске мисије на конгресу и код аустријског министарства, да се у Цариграду израде извесне олакшице народу. Извештени пак о устанку Прота Матија одмах достави то графу Несселроде (20 априла), а затим преда и молбу императору у име народа (27 априла).⁴⁶⁴ Као увек одговор је био неодређен, саветовано је стрпљење и чекање, и Прота је те савете добијао преко лица

⁴⁶³ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 244—246, 258.

⁴⁶⁴ *Ibidem*.

другог реда, Недобе и Булгакова. По кашто је сем лепих уверавања чуо по неку врло неповољну реч, наравно од Недобе с којим су се Срби добро познавали. Десетог маја Прота му покаже Молерова писма из којих се види да устаници добро успевају, ну да би требало да им император пошаље нешто пара, да се у овој невољи помогну. „А коме би дао, одговорио је Недоба, кад у Србији нема човека коме би се поверили, сви су неваљалци.“ „Има и добрих људи, којима би се смело веровати, одговори Матија Ненадовић. Нијеу сви неваљалци“.⁴⁶⁵

Код аустријског двора Срби нијеу били ништа срећнији. Још 11 марта, услед заузимања Проте Матије да се народу у Србији помогне, Метерних је поднео цару разлоге који говоре да је у интересу Аустрије да све избегава што би Порти могло улити злобу или неповерење и да према томе Србима не треба да се укаже не само никаква помоћ већ и да им, у случају невоље, не треба дати ни прибежиште на аустријском земљишту. Ову последњу драконску меру Државна Канцеларија је правдала пред царем нелојалношћу српских емиграната, који су с аустријског земљишта потпиривали незадовољство у Србији, радили на буни или чак били готови да учине и какав упад на ону страну, као што је прота Смиљанић намеравао да нападне Шабац, којим је поводом била отворена читава анкета. На овај начин Аустрија је хтела да избегне непријатна објашњења и спорове с Портом, а као разлог којим би маскирала ово нечовечно решење спремљене су биле као згодан изговор санитарне неприлике у Турској. У томе смислу Државна Канцеларија је давала одговор и српским депутатима у Бечу,⁴⁶⁶ и у томе смислу Двор.

⁴⁶⁵ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 246.

⁴⁶⁶ *Kriegsarchiv*, H. K. R., *Vortrag*, цару од 23 марта 1815. „Bei dem dormaligen Interesse Oesterreichs alles zu vermeiden, was der Pforte Argwohn oder Scheelsucht einflößen könnte, ergiebt es sich nämlich nach der Meinung der Hof- und Staatskanzlei von selbst, dass den serbischen Insurgenten weder irgend eine Unterstützung noch im Unglücksfalle eine Zuflucht auf diesseitigen Gebiete gestattet werden dürfte; die Erfahrung habe auch schon gelehrt, welchen Gebrauch diese Flüchtlinge von der ihnen bei uns zu teil gewordenen Gastfreundschaft zu machen pflegen und schon um deswillen sei es nicht rätlich uns ihretwegen irgend einer unangenehmen

Ратно Веће било је издало наредбе пограничним властима. Већ другог маја, тек што је устанак био букнуо, Двор. Ратно Веће извештавало је Метерниха да су на граници предузете све мере за успешно сузбијање Срба, који би хтели потражити прибежишта на аустријском земљишту.⁴⁶⁷ Заиста српски бегунци дочекивани су ватром из пушака од пограничних аустријских стражара и морали су се натраг враћати.⁴⁶⁸ Командант Варадинске Генер. Команде, фелдмаршал Сигентал, развио је у толико већу ревност, што се Сулејман-паша живо и отворено жалио на Аустрију и што су сви извештаји тврдили да су Срби устали на оружје, јер им је достављено да ће их Аустрија енергично потпомоћи. Сигентал је ову потајну агитацију уписвао у грех Проти Матији и пуковнику Стевану Живковићу, који се, како он вели, с још неколико „индивидуа“ баве у Бечу и који су преко писема, лажним обећањима односно аустријске и руске помоћи, закували целу ствар.⁴⁶⁹ Међутим кад је устанак букнуо Прота Матија навалаи тражити још енергичније моралну и материјалну помоћ у аустријске Државне Канцеларије. Најзад осмог маја добије аудијенцију код цара. Прота исприча све невоље које су народ принудиле да се опет лати оружја и замоли да се цар заузме с осталим савезницима да се Сулејман-паша смени и да

Verflechtung mit den Türken anzusetzen, während der jetzige Gesundheitszustand im türkischen Gebiete zugleich den schicklichsten Vorwand zur Verweigerung ihrer Aufnahme auf k. k. Boden darbiete. Diesen Ansichten fügt die Hof- und Staatskanzlei noch die Bemerkung bei, dass sie in letzterem Sinne sich bereits wirklich gegen die hier anwesenden serbischen Abgeordneten geäußert habe. Sie ersuchte daher den Hofkriegsrat die Grenz-General-Commandanten hiernach anzuweisen und zugleich zu belehren, bei jedem Anlass die türkischen Behörden unserer aufrichtigen Freundschaft zu versichern, dagegen alles, was eine Teilnahme an den Schicksalen der Serbier zeigen könnte, folglich auch jede Berührung der wahrscheinlichen Ursachen des emporglimmenden Aufstandes sorgfältig zu vermeiden.“ Одобрено по нареду царевом 15 јуна 1815. Rainer m. p.

⁴⁶⁷ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 14 маја 1815.

⁴⁶⁸ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 1 јуна 1815. Прилог од 23 маја. Сигентал Двор. Пат. Већу.

⁴⁶⁹ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 25 маја 1815. Прилог од 18 и 20 маја. Сигентал Двор. Пат. Већу. За Цукића Сигентал је питао, да ли да га, ако му падне шака, преда турским властима, пошто је, прешавши кришом Бордоу, отишао у Србију да буни народ.

се народу олакша. „Ви сте упливали у једну воду из које ћете мучно испливати“ рекао је Франц I. „Ваше Величанство, ми нисмо упливали у ту воду од какве наше силе и непокорности султану, но нужда нас приморала, гора него 1813 године, кад се нас пола у Сави подавило, а пола под вашу заштиту пребегло. Па кад се сада на суву давимо, боље једаред на воду напливати, па ко се удави, а ко остане. Ако Ваше Величанство са осталим савезницима и само мали прет пружите, то се надамо да ћемо моћи коликогод испливати, а ако ли не пружите а ми ћемо се и на суву подавити.“ „Ја вам ништа помоћи не могу, одговори цар, ја сам сада у пријатељству с Турцима. А шта ништете и какву помоћ?!“ Прота затражи барута, олова и да се изда секвестрирано оружје које су емигранти пренели. „Е, да вам дам пушке да пуцате на Турке!“ „Не да пуцамо него да се бранимо док нас Ваше Величанство са осталим савезницима не заштитите!...“ Прота замоли још да се емигрантима допусти да се слободно врате у Србију. „А ко вам брани!“ прихвати цар. „Хоћеш ли и ти кући?“ „Хоћу, Ваше Величанство, како нам прошену милост поклоните.“ Најзад цар му одговори да ће му дати одговора и да причека још у Бечу.⁴⁷⁰

Срби су, према Протиним извештајима, доста оптимистички гледали на расположење Аустријино, чудећи се само зашто не почне једном без сметње пропустити оружје, муницију и бегунце. Двадесет-седмог маја П. Молер пише Проти Матији: „ми јешче никакве нужне милости добили нисмо од царства: вода је јако од нас затворена... зашто нам је удивително да овако немилостиво поступа се с народом.“ Што је прешло људи у Србију, прешло је кријући се од кордона. „А оставшем прочем народу нашем не допуста се ни у гранично село доћи, а народа сила тамо, још из бившег фрајкора,⁴⁷¹ пак знате како им је, хоће да се на води ноћу подаве бегујући и прешли-

⁴⁷⁰ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 259—260.

⁴⁷¹ Реч је овде о фрајкору, који је формиран 1813 године од српских емиграната, у намери да се пошљу против Наполеона. Испр. стр. 56—57.

вавајући...“ Молер вели да се обраћао аустријским властима и препоручивао им народну ствар, али узалуд. „Но одозго падамо се сат на сат!“ Тога дана, 27 маја, Молер је у своме оптимизму, који су делили и остали његови другови у Србији, упутно у име своје, Милошево и Цукићево, писмо Метерниху, достављајући му име српскога главнога лиферанта у Аустрији, некога Јована Кнауза Јакова, с молбом да му се допусти да извози све војне артикле у Србију, који ће му бити плаћени готовим новцем.⁴⁷²

Ну ово надање поглавица у Беч било је напрасно. Аустријско гледиште на српски устанак није се променило ни после аудијенције од осмога маја. На нове молбе Проти је одговарано у Државној Канцеларији да Аустрија у тадашњим приликама не може ништа за Србе да учини;⁴⁷³ на три недеље после аудијенције, 3 јуна, цар је одобрио све предузете мере које су му изнесене у рапорту од 11 марта. Све што је Аустрија чинила то је да морално брани Србе, бранећи тиме и себе, да је тобоже буна скована на њеном земљишту. И пред турским пограничним властима и пред Портотом у Цариграду она је за све бацала кривницу на окорелог Сулејман-пашу.⁴⁷⁴

Међутим Прота Матија, поред свега одбијања, настави упорно своја мољакања. Шеснаестог јуна је тражио од Двор. Рат. Већа допуштење да може отићи до Србије да се договори са старешинама народним па да се опет врати у Беч; двадесет-другог јуна упутно је молбу да се емигрантима допусти слободан прелазак у Србију; да се Србима врати оружје секвестрирано 1813 и да им се старо и неупотребљиво прода за

⁴⁷² *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 15 јула. Прилог писму Метерниху са Забрежа, под 27 мајем 1815. — *Polizeiarchie*, Извештај са српске границе од 18 маја, о намама Срба у Аустрију.

⁴⁷³ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 260—262.

⁴⁷⁴ *Kriegsarchie*, Н. К. Р., 18 маја 1815. Двор. Рат. Већа Сигентау. На жалбу Сулејман-пашине да је Аустрија крива за перде у Србији да му одговара. „Die Ursache des wiederholten Aufstandes in Servien darf derselbe [Сулејман-паша] nicht in einer diesseitigen Unterstützung sondern nur in der Behandlung dieses unglücklichen Volkes suchen welchem die verheissene Amnestie nicht zugehalten wurde und dass fortwährend auf das unmenschlichste mishandelt wird.“

новац;⁴⁷⁵ двадесет-петог јуна, наводећи да је пут од Београда до Шапца слободан, опет је тражио допуштење да иде у отаџбину, те да изнесе отуда своје имање, које се састоји поглавито у стоци. Прота је мислио да ће му овај изговор помоћи да само слободно оде до своје браће. На све ово Двор. Ратно Веће није ништа одговарало, напротив оно је дало мишљење или да се овај српски патриота стави под полицијски надзор или петера из Беча.⁴⁷⁶ На срећу Проте Матије Државна Канцеларија није прихватила овај предлог те је тако и даље остао у слободи.

Ну и ако Срби нису били помогнути од Аустрије, они су се помогли њоме како су могли. Пошто су устаници, одржавши победу на Палежу, дошли у додир с Аустријом, многи Срби из прѣка стали су кришом достављати својој браћи велике количине праха и олова и слати четнике: најревноснији су били у Срему Јовица Адамовић, Гаврило Стефановић и Милош Урошевић,⁴⁷⁷ а у Папчеву Ђорђе Пекић, који је са својом браћом до 20 августа претурио у Србију преко 320 људи.⁴⁷⁸ Василије Демелић из Пањове био је готов да да 100.000 форинти за куповање муниције, само је тражио од Проте Матије да се нађе начин да она сигурно до Србије дође.⁴⁷⁹ Најзад ту је био велики број других лица, мање знатних по имену, који су храбро кроз аустријске страже, а често и под ватром из пушака, превозили на српску обалу муницију и оружје.⁴⁸⁰ Ова помоћ Срба из Аустрије била је од неоцењене важности за устанике, који су уставши против Турака били готово без муниције.

У Србији је било људи који су се у материјалном покртвовању такмачили са својом браћом с оне стране

⁴⁷⁵ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 4 јула 1815. Прилог молбе Проте Матије, датиране у Бечу 28 јуна и 4 јула.

⁴⁷⁶ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 10-ог јула 1815. Прилог молбе Проте Матије од 7 јула.

⁴⁷⁷ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 14—17.

⁴⁷⁸ *Држ. Арх.*, К. К., Аустрија, II, II, 19 авг. 1815. Папчево, Ђ. Пекић Милошу. Тамо и друга писма у којима има доста сличних примера.

⁴⁷⁹ *Споменик*, XXX, стр. 8.

⁴⁸⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1815. 7. 10. Велики досије о овим лицима.

Саве и Дунава. Илија Марковић, поред силног барута купљеног у Аустрији, послао је Милошу на народне циљеве својих 12.000 дуката у злату.⁴⁸¹ О Николи Милићевићу — Луњевици остало је тврђење да је, кад је Милош пристао да устане на Турке, донео у Црнућу на народне потребе „пуне бисаге талира“, итд.⁴⁸²

II

Цар Александар отишао је из Беча у половини маја, али су били заостали руски дипломати који су имали да заврше послове на конгресу. Прота Матија обилазећи аустријска министарства није заборављао ни Русе, њ најзад по њихову савету почетком јула он напусти Беч и дође у Срем с доста добрим гласовима. Каподистрија му је рекао да иде у Србију и да каже народу да ниште мир од султана. „Господар Император је и сад и то последњи пут писао нашем посланику у Цариград да преда ноту султану да престане оружаном руком наступати у Србију, у противноме случају посланик ће писати генералу Бенингзену у Бесарабији, који ће добити заповест од Господара Императора да с 40.000 војске пође на Дунав, и без сумње султан ће попустити и дати мир.“⁴⁸³ Генерал Бенингзен добио је зашта заповест да мобилише знатну војску на Пруту.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у прѣкама*, Нова Збирка, стр. 106. 23 авг. 1815. Милош писује Илији Марковићу у Шабац. Захваљује му живо на послатих 12.000 дуката у злату. „Фала, брате, на оваком племенитом покртвовању, а ја ћу свагда теби и твојој породици бити одан и признатељ, докле год живео будем; а после мене моји младићи биће вама и дому вашем одани и приватели. Пре месец дана добио сам барут у сандуцима у тридесет хиљада тегета, које су у Цесарији купило и по Јовици Никодимовићу преко Валџева послао...“ Овом „покртвовању братском“ Милош је одавао с Љубицом најтоплију хвалу са жељом „да се такв хиљадама у нашој домовини многе српски родољуби.“

⁴⁸² Ја ово знавам само „тврђењем“, јер се у *Држ. Арх.*, у досију Ник. Милићевића — Луњевице, налази његова молба Држ. Савету од 10-ог јула 1830, где је израћао све своје заслуге за Отаџбину, па и мање знање, а о овоме ни речи не спомиње. — Непореди С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 139. — М. Ђ. Милићевић, *Поленик*, стр. 310.

⁴⁸³ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 246. — *Споменик*, XXX, стр. 8. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 17. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 394—395, 425.

⁴⁸⁴ *Ibid.* — *Moniteur Universel*, број од 5 авг. 1815. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1815. Многи извештаји о истом предмету.

С овом вешћу Прота Матија стигне око 10-ог јула у Варадин, одакле се поново обраћао преко мѐсне Генер. Команде Двор. Рат. Већу да му се да одговор на молбе које је прелао у корист народа.⁴⁸⁵ „Из свега... што смо год од зиме до данас за народ наш чули од кога му драго, само види се за наш народ једна прилична надежда, а никакве сигурне и поуздане тврде надежде немамо ни од кога и ово је најнужније и најважније ради народа да ви знате, које од вас не тајимо но спешимо и за раније вама јављамо.“ Тако је писао Милошу 24 јула Гаврило Николајевић, после разговора који су његови пријатељи имали с Протом Матијом у Варадину. Овакво пак уливање наде није много значило у моменту кад су две султанове војске биле на граници Србије. Гаврило Николајевић је то и сам знао. „Ако ви од ове наше надежде немате бољу... писао је он даље, ви на ову нашу надежду не ослањајте се ни мало.“ Он је саветовао да се пошаљу два депутата одмах савезним владарима у Париз, и да траже милост за народ. Срби су увек, поред свега узалудног рада на конгресу, веровали у помоћ тих владалаца. Разлози су Гаврила Николајевића врло наивни: „Саде нашему народу може изићи срећа“ јер „цареви пуни су радости“ што су уништили Наполеона.⁴⁸⁶ Двадесет-шестог јула други један извештач пише да су: „новине ... верло добре, Бонапарту францускога бившега императора уфатили су Енглези и сада ће све добро бити“.⁴⁸⁷

Такви су били политички изгледи кад је Куршид-паша изашао на Дрину и кад је Марашлијина авангарда стигла у Ђуприју: сем савета ничега позитивног и одређеног.

⁴⁸⁵ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота Двор. Рат. Већа од 30 јула 1815. Прилог Сигеналов извештај о захтеву Проте Матије.

⁴⁸⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 88—96. Датум 24 јун извесно је погрешан. Прота је тада био у Бечу. Види стр. 184. Гаврило Николајевић приложио је уз писмо Милошу и коцкенте писмама, које би требало писати на име владалаца и њихових министара.

⁴⁸⁷ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 17.

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ С КУРШИД-ПАШОМ И МАРАШЛИ-АЛИ-ПАШОМ

- I — Милошева политика. — Милошево писмо босан. везиру Куршид-паши (6 јула). — Бој на Дубљу (14 јула). — Милош и Ибрахим-паша. — Долазак румелијске војске на границу Србије. — Милошев одлазак на Мораву. — Куршид-паша позива Милоша на преговор. — Поруче њихнога владике Србима. — Милошев одговор.
- II — Куршид понавља свој позив Милошу. — Милошев одлазак у Куршидов војни стан (9 августа). — Преговори с Куршид-пашом. — Бурунџија Куршид-пашина српскоме народу. — Милошев повратак (13 авг.).
- III — Марашли-Али-паша, румелијски валис, позива Србе на преговоре (8 авг.). — Преговори српских старешина на Морави с њим. — Одлазак српске депутације у Цариград (12 августа). — Срби пропуштају једно одељење турске војске у Београд.
- IV — Милошево зазирање од Марашлије. — Милошев долазак моравској војсци. — Састанак његов с Протом Матијом у Белици. — Милошев одлазак у војни стан Марашлијин (29 августа). — Преговори о миру. — Марашлија извештава Куршид-пашу о примирју. — Милошево заузимање за браћу Реџеп-аге аџакаленог. — Цукићева афера. — Испад босанске војске у Мачву (27 и 28 авг.). — Марашлијина политика.

У половини јула турска војска била је готова да пређе Дрину и да упадне у Мачву. После предаје Карановица Милош се одмах крене тамо преко Ваљева. Тренутак је био врло тежак за Србе. Милош је знао

да се са султановом војском Срби не могу борити; он на то није ни мислио; од самога почетка војне он је радио да сврши са Сулејман-пашиним управом и његовим зулумџарима, па да после, кад дође царска војска, преговара с везирима и моли султана за милост. Услед тога он није дирао у „царске градове.“ Војујући против Сулејман-паше Милош је већ био писао писмо бина-емину београдском у коме је изјављивао покорност султану и жељу да се раскрети само са Сулејман-пашом.⁴⁸⁸ Извештен да је Куршид-паша стигао у Зворник Милош му 6 јула отирави из Ваљева у име своје и осталих народних старешина писмо у коме му изјављују своје „поздравље и покорност,“ тражећи да везир допусти народу да му изнесе своје невоље, њему из чијих је руку 1813 године примио милост султану. Писмо је пуно лојалности и изјава верности султану. „Немој помислити, честити велики везиру, да смо ми подигли се против цара и цареви већила, немој помислити да је Сулејман-паша по ономе владао, како си ти у име великомогоћног цара казао, и да је он с нама као царевом рајом поступао, него као вук с овцама.“ Предложено је Куршиду да им допусти доћи до њега или да им пошаље своје људе да му све своје теготе искажу, те бар да зна, ако је намислио на њих с војском да удари, зашто против њих војује. Наравно Србима је било стало да кажу везиру да се, у овом последњем случају, неће лако подати и да ће се борити до последње капи крви. „Немој и то мислити да смо се уплашили те ти ово пишемо. Ми се већма ни од кога плашити не можемо него [што] смо уплашени од зулума, и у име Бога хоћемо се сваком противити, који на нас пође и уздамо се у Бога и у правду да ћемо од цара милост по правди нашој добити.“⁴⁸⁹

Србима се дала прилика, неколико дана доцније, да даду један пример свога отпора. Кад је Милош из Ваљева сишао низ Тамнаву у шабачку нахију, где је

⁴⁸⁸ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1 авг. 1815. Червенка Сигенталу.

⁴⁸⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 87.

утврдио још боље бусије према Али-паши зворничкоме, који је био изашао у Јадар, стигне му извештај да је једно одељење авангарде везирове већ ушло у Мачву, под заповедништвом Ибрахим-паше.⁴⁹⁰ Паша је имао са собом на хиљаду Босанаца и три стотине Никшићана, и ушанчио се био на Дубљу да би одатле ометао да се Мачва и Поцерина не дигну, а евентуално, кад му друга војска стигне, да га ту смени, те да он пређе у Шабац.⁴⁹¹

Четрнаестог јула рано Милош стигне на Дубље и позове Турке на предају. Наравно узалуд. Пошто се војска снабдела по његовој заповести закљонима од проштаца, Милош нареди јуриш на турски шанец око три сахата после подне. И под заштитом својих штитова Срби су имали доста муке док су се приближили турскоме шанцу, одакле је непријатељ сипао смртоносну ватру из пушака и поштоља. Ипак нападачи ускоче у утврђење и одмах затим умукну и турске пушке. Настало је клање и гушање у шанцу. Најзад Турци се даду у бегство, ну Срби их готово све побију или похватају. Од хиљаду и триста Турака било је осамдесет и три заробљено, једно осамнаест их је умукло у Босну на својим брзим коњима, остало је било побијено. Међу заробљеницима био је и сам Ибрахим-паша. Српски губитци били су на педесет људи, али ту су пале и две војводе: Милић Дринчић и Симо Ненадовић, брат Проте Матије;⁴⁹² „храбри јунаци, жа-

⁴⁹⁰ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 353. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 160. Прич. назива овога пашу Мараш-Али-паша, други Али-паша Никшићски; М. Ђ. Милетић назива га Ибрахим-паша Мараш. Сам паша за себе у писмима каже: „От мене *Ибрахим-паше Никшића* мајему доброму пријатељу, итд.“ *Дрост. Арх.*, К. К., 196, fol. 12. — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 16 авг. 1815. Прилог од 2 авг. Сигентал Двор. Пат. Веху. Назива га: „Marasch-Ibrahim-pascha aus Neschkschah wehrlitig.“ По једном аустријском извештају Ибрахим је био маглајски паша.

⁴⁹¹ С. Милутиновић, *Историја Србије*, loc. cit. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, loc. cit. — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 11 авг. 1815. Прилог од 1 авг. Сигентал Двор. Пат. Веху. По турском причању јавља да је на Дубљу било 900 Турака и 300 Срба из Мачве, који су Турцима били верни.

⁴⁹² С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 353—368. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 160—161. — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 16 авг. 1815. Прилог од 2 авг. Сигентал Двор. Пат. Веху. По турском извору Милош је

љења достојни!⁴⁵³ После пораза турског на Дубљу Мачвани су пристали сасвим уз своју браћу, дотле су се непрестано колебали. Турци се пак повуку на Дрину а Шапчани почну говорити о предаји.⁴⁵⁴

Кад су Срби довели Ибрахим-пашу пред Милоша овај га лено прими. Одмах га ослободи и умири, откупи његове ствари од војника, јер су га били опљачкали, и поврати их паши. Милош је неколико дана задржао Ибрахим-пашу са собом, одавајући му све почести које приличе његовом достојанству; од непријатеља он је гледао да начини себи и народу посредника код Куршид-паше. Милош је с њим разговарао о свачему: о силним зулумима, о наметима Сулејман-пашиним, о невољи у коју је народ пао да се сам заштити од зулумџара, јер српска сиротиња није устала на цара, већ тражи и нада се од њега правично да добије против својих мучитеља и тирана. Ибрахим-паша је признао и увидео све српске невоље, давао је за право Милошу и уверавао га, кад би султан дознао све невоље народне, да би их и сам скинуо за тада и за увек. Препоручивао је Милошу само да на свога цара руку не диже и да се не помеша с неким страним краљем као Карађорђе с Московом, него да прионе цару за екут, а цар ће га учинити везиром над Србијом. „Вељу ти овла и вазда цару се моли и тужи! Цара и очими и мајчими! Цару и служи и дај све што узаште, и преклањај му се до црне земље! Љуби му поге и папуче, а и саме стоне куда шета! Цар нити је гладан, ни жедан, ни го, ни бос, ко јучерашња потурица, па нити ће ти заискати нити узети када што без душе!...“ Ибрахим-паша му је саветовао да одмах припадне на молбу Куршид-паше. „Он је велики у цара чоек, и све ти учинити може и хоће, што му се замолиш; тек што боље можеш

отпочео борбу „око 4 сах. поџи... Борба је трајала до јутарње молитве; кад су Срби били разбијени; тек по поновљеном нападу од 15.000 Срба, били смо потучени, после отпора који је трајао више часова...“

⁴⁵³ *Споменик*, XXI, стр. 10.

⁴⁵⁴ *Staatsarchiv*, II, K. K., Nota od 25. avg. 1815. Прилог од 9 avg. Сигентал Двор. Пат. Већу.

увјери га, да ти с овијем свеколиким народом једнодушно својега у Стамболу цара и најволиш, и њега тражиш, а да се њега све једнако држиш“.⁴⁵⁵ Милош није ни тражио друго до да моли и да преговара. Ибрахим-паша му је само улио више наде на успех. И Милош није оклевао. Одмах упути писмо Куршид-паше, и објасни наново српске навоље и лојалност народну према своме цару. Дознавши од Ибрахим-паше да је командант везирове кавалерије (делибаша) онај исти Али-ага Серчесма, коме се предао 1813 у Такову, Милош затражи да га везир пошаље да се с њим о свему разговори.⁴⁵⁶

Међутим догађаји су се низали необично брзо и Милошево присуство било је потребно и на другој страни. У Турији било се већ слегло доста турске војске, а Марашли-Али-паша, румелијски валис, кретао се већ из Ниша с главном војском.⁴⁵⁷ Према турској војсци у Турији била је српска војска у Белици, под заповедништвом Вујице Вулићевића и Аксентија Миладиновића. Одмах после боја на Дубљу Милош им је још отпратио и свога брата Јована; сад је хтео и сам да види шта се тамо ради. Пред полазак он отпусти Ибрахим-пашу. С њим се је растао што је боље могао, обдарио га новцем, огрнуо новим ћурком и поклонно му једнога хата; није заборавио ни његовог чибугџију ни кафеџију. Последњи пут му је препоручио себе и народ и понизно поздравио везира Куршид-пашу. Његова је жеља и молба, говорио је Милош, да се Куршид-пашиним руком зулум с народа скине, да српско дело он сврши. С Ибрахим-пашом Милош пошаље босанском везиру и своја два човека да потврде ове речи.⁴⁵⁸ Показујући оволико поверење и оданост Куршид-паше српски је вођ хтео да га тиме

⁴⁵⁵ С. Милутиновић, стр. 373—374.

⁴⁵⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 9 verso, s. 4. Куршид-паша Милошу. — Испор.: приредбу 50L.

⁴⁵⁷ *Споменик*, XVII, стр. 135. Писмо Марашлијино султану.

⁴⁵⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 9. Из овога писма види овај детаљ и уверења које је Милош давао Ибрахим-паше. — Ибрахим-пашу Милош је вероватно отпустио 24 јул. (Испореди: приредбу 500 и М. Петровића, *Финансије и Установе*, II, стр. 16).

придобије, знајући добро да њему није све једно да ли ће он Србију примирити или Марашли-Али-паша. Милошу је добро било познато да су турске старешине увек у суревњивости и да много на своју руку раде.⁴⁹⁹

Испративши Ибрахим-пашу Милош остави на Дрини Петра Молера па се крене српскоме логору у Белици.⁵⁰⁰ Ну док је он путовао тако ка Морави стигне му Куршид-пашин одговор на писмо којим је тражио да му овај пошаље Али-агу. Куршид-паша је одговарао Милошу да ће с народа зулум скинути и да слободно дође с Ибрахим-пашом, али да му Али-агу не може слати.⁵⁰¹ Ну у исто време му нагласи да „с пушком раја бити не може.“ То је услов примирења, иначе ће их цар силом покорити. „А грех на твоју душу“ завршавао је везир.

Наравно у онако тешким приликама овај одговор Куршид-пашин био је за Милоша врло повољан. Вести које је добио с Мораве биле су исто тако повољне и пријатне. У Туцрији се слегла истина силна војска, већа него Куршид-пашина,⁵⁰² али ипак Турци показују вољу за преговарање. Нишки владика упутио је писмо Милошу, пуно хришћанских поука и љубави; јамачно га није писао само из властитих побуда већ и по вишој заповести. Владика уверава да ће Марашлија бити бољи за народ него што је Мустафа-паша био; да се народ ничега не боји већ да пошаље у Ниш посланике да их он пред Марашлију изведе; да се не буну даље

⁴⁹⁹ Св. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 376—377.

⁵⁰⁰ Милош је ишао у Јагодинску нахију преко београдске и рудничке. Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 96, 100 и 102. (Писмо Милошево од 26 јула датирано у београдској нахији, од 27 јула датирано у Руднику, од 30-ог јула у јагодинској нахији). — Види још Вук, *Скупљ. Ист. Списи*, I, стр. 162. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 383.

⁵⁰¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 9 verso, s. d. Куршид-паша Милошу јавља да је примио његово писмо „...Срп-чешма Али-ага сад вам није ла-зум [потребан]. Ако сте на цареву раја, Ибрахим-пашу узмите и, како је по рајинском путу, спакн узмите мараме и вржите око врата, рај [шпроштај] и емиа [милост] шштући мени дођате. От ове руке ако дођете, ништа ви бити веће, на рајалук рахат, мирнн ћете бити, и што је на вама зулум нека знате да ће се дигнути, тај зулум немојте мислити имати...“

⁵⁰² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 114. Писмо Милошево од 1 септ. 1815, у коме упоређује обе војске.

и упропашћује, те да га као стоку продају на трговима по Турској Царевини.⁵⁰³

Милош је добро разумео да је овај позив од самога Марашлије, и његов одговор на писмо владичино — писан 26 јула у београдској нахији — био је занета политички и речито састављен. Милош признаје да је српски посао „дело ђаволско,“ као што га је владика назвао, али то ђаволско дело није отпочео српски народ, већ Сулејман-паша са својим доглавницима. Отмица имања, харач од тринаест гроша, порез по шездесет и по сто гроша на главу, отимање жена, девојака, деце, припицање живих људи на ватри, набијање на коље, занета су „дела ђаволска а не човеческа.“ Да се српска деца продају по трговима и то народ зна, али томе он није крив већ овакви зулуми. „Ми смо грешни народ и желимо покајанија, али је турски зулум превазишао наше грехе, и Бог је допустио да ми зулум обарамо, а стараћемо се да никакво богопротивно дело не учинимо, а цару честитом молићемо се да нам милостив буде и рахат покљони...“ Затим је позивао владика, као архипастира Христова стада, а преко њега и Марашлију, као царевога верног служитеља, да се потруде да народ „срећан буде и да милост код великоможног цара добије.“ Милош је био изложно и пут којим ће се до овога доћи. Турска војска да не упада у Србију докле народна молба преко српских посланика не буде изнесена царскоме Дивану, а Милош се већ надао да ће се догле још више осетити благодет руске интервенције у Цариграду, коју је он назирао у мирољубивости Марашлијиних порука. Није изоставио и српске погодбе да изнесе: народ не може пристати на оно што је било у Мустафа-пашино време и ако бољи мир не тражи, јер зликовци убијају добре везире, као што су убили Мустафа-пашу и народ упропастили, да и данас не може да се смири; од сад да не буде у земљи више којекаквих зулумћара „под именом Турци“ — овде су Срби подразумевали босанске и арнаутске потурче-

⁵⁰³ *Својенин*, XXXVII, стр. 147. Писмо без датума.

њаке — већ само царски везир са правим Османлијама, који ће седети по градовима, земљу бранити и царске заповести испуњавати. Народ ће пак увек бити у царевој руци, „његова сабља а наш грех!“ Милош је истицао да је „мисао“ и „жеља“ народна искрена и лојална, и да ће се то боље видети кад дођу везирови људи и владика с њим да преговарају. На крају енергична изјава да ће честити везир погрешити и бити одговоран и пред Богом и пред царем, ако „преуми“ народ „силом на предају натерати.“ „Јер ми, докле жив један тече, који оружје носити може, предати се нећемо, и заклели смо се оног посећи, који би између нас о предаји опоменуо, докле цару наше страдање не покаже се и царев ферман не видимо. А кад сви, који пусат носити може изгинемо, просто им наше робље, бар га очима гледати нећемо шта се од њега чини! Ово теби духовно јављамо, одговарајући на твоје честно писмо, и јесмо твој покорни народ србски и наш старешина — Милош Обреновић“.⁵⁰⁴

II

Тек што је Милош био дошао у Белицу, где су Срби били подигли утврђења на Линару, стигне му, 30 јула, и друго писмо од Куршид-паше и једно од Ибрахим-паше.

Наде, које је Милош полагао на Ибрахим-пашу, нису биле напразно. Све што је чуо од Милоша казао је везиру: причао је о Милошевој памети, о његовим лепим жељама, о његовој покорности и верности цару и његовим већелима. „Сваку ријеч вашу, уверавао је Ибрахим-паша, коју сам везиру представио, једну ми поврнуо није, коју бегенисао није.“ Позивао је Милоша да се одмах одазове позиву везировом и да му на разговор дође, уверавајући га да ће добити милост којој се није надао. „А ја вам задајем тврду божију вјеру, за које ћу пред Богом товати за вас, ако што

⁵⁰⁴ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 96—99. 26 јула 1815. У логору у београдској вахији.

вами буде зло. Тога ради, без сваке сумње, ајдете час прије“.⁵⁰⁵

У писму Куршид-пашином Милош је нашао само потврду за ово све. Од Ибрахим-паше и оне двојице Милошевих људи, који су с пашом на Дрину били послани, он је дознао жеље народне да се његовом руком зулум с народа екине, и обећавао да ће то учинити. Позивао је Милоша и Молера да му дођу са до петнаест разумних људи те да о овом послу говоре. Али-агу Серчесму везир је био послао у Лешницу да прими ове изасланике народне и да му их у стан доведе. Куршид је обећавао свечано да ће их отпустити слободно ако се посао не сврши, па ће их после силом натерати на покорност. „Ако ови посао неулегне опет са Сер-Чешмом гди се састанете до онога ћу вас места здраво и мирно допратити, после тога збожијом помоћи, бијући и тучући, у рајалук ћу вас утерати. Ето вам сад по мом рају и аману! Устаните и разумне те људе јошт узмите, у Лешницу дођите, сае Сер-Чешмом Али-агом мени ајдете, немојте се бојати!“⁵⁰⁶ Усмене поруке преко повереника биле су још лепше.⁵⁰⁷ Ибрахим-паша пак препоручивао је Милошу, кад у Лешницу дође и састане се са Серчесмом, да и њега известити те да и он пред њега изађе.

Вести за Милоша нису могле бити пријатније. Турци и на Дрини и на Морави место да хитају што пре земљу да освоје, хоће да преговарају. Видевши како је ствар на Дрини добро пошла, Милош се одговарајући Куршид-пашини правдао што није дочекао у Мачви његов одговор: Турци на Морави били су наумили да поробе народ, те је зато морао тамо брзо ићи. Занета Марашли-Али-пашина авангарда имала је баш у то време један незнатан сукоб са Србима, који је он после представио у Цариграду као неку необично

⁵⁰⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 12. 25 јула 1815. „у ордији на Брањеву“, Ибрахим-паша Милошу и Петру Молеру. Примљено и одговорено 30 јула.

⁵⁰⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 11, s. 4. Куршид-паша Милошу и Петру Молеру. Примљено и одговорено 30 јула.

⁵⁰⁷ *Kriegsarchiv*, В. К. В., 27 авг. 1815. Митровица. Ухавајне Сигеталу.

велику победу.⁵⁰⁸ „Чудим се да ме и овај везир, чрез владику нишевачког, на разговор позива, а Турке пушта да робе, писао је Милош Куршиду. Но ја ни с ким другим разговор водити нећу него с тобом.“⁵⁰⁹

Пошто је тако ставио до знања Куршид-паша да и Марашлија позива Србе на договор, Милош је хтео да зна, пре него што пође на Дрину, какве би погодбе биле од стране Марашлијине, јер је владика већ више писама писао у духу свога првог писма Србима. Сутрадан, 31 јула, Милош позове владику нишког да му с два везирова човека дође на разговор, у манастир Јошаницу у недељу 1-ог августа.⁵¹⁰ Ну како се на време пису могли споразумети, владика није дошао на састанак и Милош пође на Дрину, куд га је вукао Куршидов позив. Тек што је дошао у Мачву за њим стигне нов позив од Марашлије, опет преко нишког владике који му јавља да румелијски валис има ферман од цара земљу да умири. Српски вођ се нађе у пријатној забуни, и извини се владици за који дан. „Овај везир каже, писао је Милош, да он има ферман на Србију низам учинити, и ви отуда јављате да тај светли везир на Србију ферман има!“ (8 авг.).⁵¹¹ Милош није хтео да се врати на Мораву док не чује Куршидове погодбе. Од Куршида се више падао него од Марашлије: Срби су однекуда држали да је Куршид српскога порекла, знали су да им је он дао амнестију 1813 године, и да је раније радио под Карађорђем да се Србија умири.⁵¹²

Решење Милошево да иде Турцима на разговор била је страшна ствар и за њега и за његову околину.

⁵⁰⁸ *Споменик*, XVII, стр. 135. Марашлијино писмо султану.

⁵⁰⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 100. 30 јули 1815. у јагод. пахији Милош „Ибрахим-паша Никшића“ и „везиру босанском Рушид-паша.“

⁵¹⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 104. 31 јула 1815. Милош митрополиту нишком.

⁵¹¹ *Id.*, стр. 105. 8 авг. 1815. У шаб. пахији у логору. Милош нишком владци.

⁵¹² С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 59, 402. Вели да је био на параћинске пахије. — *Србијанка*, IV, стр. 141:

„Нети везир од српске је крви,
Прек у дјетству потурчен је саму...“

То су најкритичнији тренутци у његову животу. Ини Турцима на преговоре, као поглавица устанка, било је по нормалном схваћању психолошка немогућност, поред свих турских обећања и позива. Ну Милош је увидео да мора преговарати са султановим везирима: само својим изласком пред њих он је могао доказати да народ жели искрено мир, да се није дигао против султана већ само против тираније Сулејман-пашине. Помоћи није било ниоткуда. Двадесет-седмог јула прелазно је један српски изасланик у Митровицу, и у име народа пудио Србију аустријској заштити. Одговор је био неодређен, као и увек.⁵¹³ Милош је морао ићи напред: „бити ил' не бити.“

Поред свих опомена своје околине српски вођ узме са собом свога писара Димитрија с неколико кнезова и кметова и нешто послуге и оде на Дрину у Турке. Код Лешнице састао се са Серчесмом Али-агом и Ибрахим-пашом. И ако је ишао на везинову реч и образ, ипак запита Али-агу, је ли вера? „Тврда је моја вера“ одговорио је Турчин. Тако Милош пређе Дрину на јањинској скели и изађе пред везира, који је био са својим станом на Орлову Пољу (9 авг.).⁵¹⁴

Куршид-паша прими Милоша весело и са шалом. „Ти ли си Милош?!“ — „Ја сам, честити везиру!“ — „А ја чујем: Милош, Милош, Милош; мислио сам да су ти рогови већи него моја катарка [на шатору], а сад видим да нема ни четрдесет ока човека, као у печеном јарцу!“ — „Тако је, честити везиру, прихвати опет Милош. Једна коза ојари двоје јаради и од једнога кожа иде на бубањ, а од другога на свето јеванђеље. Тако је и са мном: бубњев глас ударио на мене, а Србија је пуна људи и већих и јачих од мене, а Србија је пуна људи и већих и јачих од

⁵¹³ *Staatsarchiv*, Н. К. К., Нота од 21 авг. 1815.

⁵¹⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 141. 7 јуна 1828. Јеврем Обреновић Милошу. „Како што сам јучер В. С. јавио да босански везир намерана с војском на Дрину доћи, то је нешто, јербо већ, како јучер рекох, фуруне се праве на Орлову Пољу (био је оно место где седи тај везиру прелазни).“ — Да је састанак био 9-ог августа види се из писма Милошевога нишком владци од 8-ог авг. у коме каже да је Куршид-паша јавио да ће му „сутра на разговор доћи.“ (Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 105).

мене“⁵¹⁵ Везир ово прими као шалу па затим одмах отпочну прави разговор. Милош је живо доказивао везиру све нужде и невоље народне, све глобе и гоњења, које је од Сулејман-паше претрпео, изјављујући верност народа цару и његовим везирима и молећи га да их са султаном измири. Куршид-паша је лепо примио ову изјаву, обећао мир и безбедност Србима у будућности под другим пашом, али је тражио да предаду оружје да га он цару пошаље, као несумњив доказ покорности и правога поданства и рајалука. Од прилике оно што је било 1813 године, кад је био прегазно Србију: амнестија, обећање лепше будућности и то без оружја! Милош је увидео да је то последња реч везирова и није се могао опирати. Он је дао на све свој пристанак, и уверавао је Куршида да ће гледати и народ да наговори да на то пристане.

Четири дана провео је Милош у турском тaborу разговарајући с везиром о српским пословима. Куршид је желео да задржи Милоша а остали кнезови да отиду и да објаве војсци и народу његове погодбе. Овај захтев преперази Милоша и он стане лукаво и живо доказивати потребу да он лично објави народу везиру вољу и разговоре које је с њим водио.⁵¹⁶ Заиста ово му и помогне и везир му изда бурунџију на име народа, у којој је укратко изложио своје захтеве и обећања. „От мене, великог везира, Уршит-паше, босна валеси, у београдском санијаку кнезовима и кметовима и поповима и коцабашама и осталој раји поздрав! Ваш поглавар, обр-кнез Милош и остали кнезови рајалук иштући мене су дошли и од мене им је рај дат и кубул“⁵¹⁷ учинио, и како је дато Милошу и онима кнезовима што су шњиме дошли рај, тако и вама свима, малом и великом, рај дајем, и на вама што је био зулум, усмено и писмено јесу ми казали и разумеосам. Ако Бог да што вам год зулума било

⁵¹⁵ *Својеник*, XXI, стр. 10. Милошево причање.

⁵¹⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 114, у писму од 1 септ. 1815, Милош вели да је „хитростију (вештином)“ измакао па шага Куршидових.

⁵¹⁷ Јамачно место кубул.

дигнуће се и сви хоћете рахјат бити; и како сте за Мустај-пашиног времена рахат били искалите да тако рахјат будете, у цареву здрављу и девлету, ако рајалук укабулите и више ћете раат бити. Ама [ако] рајалук не примите греј на вашу душу!..“ Како им се пак тај опроштај (рај) даје, Куршид их је упућивао на Милоша: „из Милошеви усти хоћете разабрати и он ће ви усмено казати.“ Чинићи алузију на 1813 годину Куршид износи укратко, у чему су његове погодбе: „како сам и пре аман и рај дао и сад вам га дајем: *vas hejse mi silav predašii*“ тј. све оружје. Одговор је тражио што пре.⁵¹⁸ Петога дана, 13 августа, Милош срећно изађе из турскога логора, праћен Али-агом Сермесмом и једним одељењем његових делија и врати се међу Србе.⁵¹⁹

III

Кад је Марашли-Али-паша стигао на Мораву, њему се није свидело Милошево одсуство, он је био тврдо наумно да он примире Србију, и отуда његове толике поруке преко нишког владике. Из Туприје 8 августа Марашлија упути бурунџију у српски војни стан на

⁵¹⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 11, s. 4. Куршид српскоме народу.

⁵¹⁹ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 авг. 1815. Митровица. Указијус Сигенталу. Јавља да је Милош Обреновић у Куршидову логору већ пет дана, те Срби верују да је превара од стране Турака. Лице, које је учинило то саопштење Указијусу, дошло је као повереник српскога народа и издигло Србију Аустрији, молећи у исто време за помоћ у муницији и оружју. — У другом извештају, од 31 авг. 1815, Указијус јавља Сигенталу: „Ein zweiter serbischer Vertrauter brachte mir heute die Nachricht dass sich Milosh Obrenovich richtig durch vier Tage beim bosnischen Vezier Horshid Pasha im Lager befand mit selben Unterredungen und Unterhandlungen gepflogen, von ihm sehr freundlich empfangen und aufgenommen wurde, worauf sich Milosh den 5-ten Tag wieder von selben entfernte, bei seiner Rückkunft im Schabatzer Belagerungs-Insurgenten-Lager mit Jubel, nebst Lauffeuer durch alle Reihen empfangen worden, seitdem als den 27 t. d.; aber in- und um Schabatze sich beiderseits ruhig verhalten und keine Feindseligkeiten mehr unternehmen.“ — Љ. Кочачевић, *Новојита Зборка*, 13 авг. 1815. Липовице. Петар Молер Милцији Тугегићу. Полазећи да обиђе свуда и пошто је постао „коник... на Вадовице и Црној Варци“, наређује му: „400 ока бранина повесите амо за ову јабанску војску и гоје. Милоша да не буду без апра...“ Навесно овде је реч о Турцима који прате Милоша на Куршидова логора. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 381—382, 389, 391—394, 401—419. — Вук, *Скуп. њ. Непор. Савси*, I, стр. 162—163. *Својеник*, XXI, стр. 10—11.

Белици, позивајући народ на преговоре о миру. У тој прокламацији Марашлија је осуђивао поступак „оних старешина и муселима, који су царску заповест претупили и погазили, и толики зулум починили“ народу, који се најпосле морао подићи на оружје у одбрану свога живота и своје части. Даље, обећавао је да тога више неће бити и да ће он казнити све зулумџаре народне и по налогу султановом завести мир и спокојство у Београдском Пашалуку. Најзад је позвао народ да „одма ваши кнезови и кметови и пошчени људи, који се у тај посао налазе, час прије к мени да их пошљете и на овај посао сахат прије да дођете,“ те да се измире и утврди мир... „Цар кабули шчо ја начиним или развалим“.⁵²⁰ Српске старешине на Морави: Јован Обреновић, Вујица Вулићевић и кнез Аксентије Миладиновић⁵²¹ одмах ступе у односе с Марашлијом, и пошљу у његов табор кнеза Милоја Тодоровића и калуђера Неофита из манастира Никоље, који изложе насиља Сулејман-пашина, замоле за милост уверавајући га да народ није никакво зло учинио и да жели остати веран султану.⁵²² Марашлија, који је већ и у својој прокламацији признао народне беде, лепо је примио њихове изјаве и навалио је одмах да се приступи примирењу, објављујући им да је он од султана послат да то сврши. Главни агент и посредник Марашлијин био је у овом послу његов ћурчибаша Јермени Јордан Хаџи-Ђорђевић родом из Кесарије, хришћанин источно-православне вере.⁵²³

⁵²⁰ Мита Петровић, *Неиздата Збирка*.

⁵²¹ Прва писма Марашлијина, која се чувају у *Држ. Архиви*, К. К., 196, адресована су на ова лица, после састанка с Милошем он их адресира „српском војду и коменданту Милошу Обреновићу.“ На жалост на овим писмима писаним српским језиком датуми су турски, који су апсолутно нетачни, јачајно што их је писао човек невешт турском датирању. На једном писму имамо случајно оба датума и писар је 30 август извештафиковао с 8 шабаном! Међутим 8 шабана пада 4 јула.

⁵²² Једно Марашлијино писмо овако почиње: „Поздравље од честитог везира кнезовима Аксентију и Вујице и свема онима! Ви дођосте, аман рекосте царава раја хоћемо бити и кабагема немамо и никакво зло нисмо учинили и рајалук кабул чинисте.“

⁵²³ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 113—116. — 31 авг. 1815. Милош Марашлији; 2 септ. 1815. Милош Ћурчибаши. Због овога посредничтва дошао је у омразу и суревњивост с нишким владиком, који је

Марашлија није хтео да губи време у Ћуприји и Срби су морали ући у преговоре много дубље него што су желели. Марашлија је тражио да му Срби даду неоспоран доказ свога поверења и искрености и да не траже само време да одуље и зиму дочекају, доказ који би у исто време и у Цариграду учинио најбољи утисак. Наиме он је тражио да Срби пропусте у Београд његовога хехају с нешто војске. На тај начин румелијски валија хтео је, у исто време, да метне руку на српско дело, јер му је ту част спорио Куршид-паша, код кога је Милош био тада и преговарао. Српске старешине пристану на овај важан корак у Милошеву одсуству.⁵²⁴

Срби одмах саставе једну тужбу на име Марашлијино, у којој су изређали насиља и глобе Сулејман-пашине, тражећи да их он избави ове напасти. То је све што су Срби тада захтевали. Сам је ћурчибаша Марашлијин помагао при састављању овога акта, он га је и превео на турски за везира (11 августа). Марашлија отпрати ту тужбу у Цариград; носили су је Милоје Тодоровић и Неофит праћени везировим харем-хехајом (12 августа).⁵²⁵ Два дана доцније Срби про-

гледно да дође на београдску митрополитску столицу. Тумач за српски језик, писар Марашлијин, био је вој Димитрије Ђорђевић из Ниша. Овај је такође гледао да добије ту столицу за свога пријатеља неког прото-свијела Гаврила и својим обманама код Марашлије да то Срби желе, а код Срба опет да то Марашлија хоће, у мало није успео, док није ухваћен у овим митригала. (*Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 42—46. Више писама о овоме предмету).

⁵²⁴ С. Милутиновић, *Историја Србије*, 390. Тврди да је Милош пре воласка на Дрину областно кнезове на Морави да могу овако што учинити.

⁵²⁵ Петровића, *Грађа за Историју*, II, 106. Јошавина 12 авг. 1815. Цитације послате у Константинопољ. Први је потписани Вујица Вулићевић (Истор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 421, 422, 443, 447). У народној молби султану од 27 септ. 1815 (Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 126) вели се да је ова тужба предата Марашлији 11 августа и послата у Цариград по кнезовима и Марашлијиним харем-хехајом — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 24 тевала 1230. Марашлија Јовану (Обреновићу) и Аксентију Шаље им некакво писмо, које су „*ваши кнез и калуђер*“ на Софије пратили“. [Први шевал 1230 био је 25 августа 1815 год. Према томе ово је писмо писано између 25 авг. и 22 септембра]. У писму од 2 септ. 1815. (*Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 23). Марашлија спомиње „кнезове“, који су у Цариград отишли. У извештају руског посланика у Цариграду Италијског Кирику, руск. ген. конзулу у Букурешту, од 2-14 септ. (*Моск. Губерн. Арх.*) вели се да су стигли *три српска дејствителна* у Цариград, од којих је један свештеник. Мислим да је овде тачан податак С. Милу-

пуге једно јако одељење везирове војске, под заповедништвом његовога хеџаје, које пође у Београд. Кад је та војска дошла у Баточину она се подели у два одељења: једно одељење пође преко Аџбеговца, а друго пак узме пут ка Рачи.⁵²⁶ Чим је војска отишла за Београд, Марашлија је послао татарина у Цариград да јави ову радосну вест Порти.⁵²⁷ Хеџаја везиров стигао је с војском на Врачар 18 августа.⁵²⁸ Сулејман-паша држао се затворен у граду, али је одмах отворен саобраћај између београдске вароши и Марашлијине војске, коју су Земунци радознано посматрали с дунавске обале. Тек 28 августа, благодарни посредовању бина-емина Мехмед-ефендије изашао је Сулејман-паша на разговор хеџаја бегу.⁵²⁹

тиновића и онај у првом писму Марашлијиним. Оно пак где Марашлија спомиње кнезове извесно је ту реч и о писару депутације, кога је и руски посланик урачувао као депутата. То треће лице у депутацији јамачно је био Илија Павловић из села Деонице југоисточне вахије. Октобра 30 год. 1839 Држ. Савет одредио му је пензију од четрдесет талира, на молбу кметова среза левачког. За њега кметови веле, да се је не само против Турака борио него „је у најгрозније време народа србског 1815, од стране свега народа у Цариград као депутат послат био, од кој је времена све до 1830 год. службу писарску среза левачког вајуре код умрлог кнеза Милоја“, а после и код других старешина вршио док није 1830 изнемогао.

⁵²⁶ Мата Петровић, *Неиздана Збирка*, 16 августа 1815. Маркован. Марјан Здравковић Милошаву Здравковићу. „Јављам ви за ове Турке што пробоше у Београд, кад су били у Баточини, они се разделили на Аџбеговаца 4000, а на Рачу три-четири хиљаде. Зато вам јављам да знате, и пишете ви да нам одишете ако ви је дошло писмо од Господара Вујице и ако ви је одишао за ове Турке што су прошли, јед су и они пушчили.“ — Михаило Герман знао је да су Јов. Обреновић и Вујица пропустили Марашлијину војску и извесно је да су они начинили погодбе примирја с Марашлијом. С тога 8 дек. 1816 он пише из Букурешта Милошу (*Arch. Aust.*, бр. 678): „да бихте ома послали копија от соглашения, што сте учинили сас ови тргови цариградски, то ест брат Јован и Вујица.“ — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 7 септ. 1815. Сигенал Двор. Пат. ВѢху. Червешка мисли да у Београд није дошло више од 3000 Турака. — *Ibid.*, 6 септ. 1815. Хагер Двор. Пат. ВѢху, веди да се из Пачева види 75 чадора и 200 барака између Београда и смедеревског друма. Шта је према Сави не зна.

⁵²⁷ *Држ. Arch.*, 2 септ. 1815. Марашлија Милошу јавља како му се још није вратио татарин из Цариграда, који је после депутата „два дана после отишао да јави Светозару Царју да је наш хеџаја у Београд отишао.“ — Непореди: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 390, 420.

⁵²⁸ *Moniteur Universel*, бр. од 5 и 21 окт. 1815. Дошле из Земуна од 2 и 12 септ. 1815. По првом допису број Турака извесно је 1200 људи. Око 1-ог септембра дошло је још 800.

⁵²⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 117. — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нога од 1 окт. 1815. Прилог од 17 септ. Сигенал Двор. Пат. ВѢху.

Овај глас да је турска војска проуштена за Београд изазвао је велику сензацију у Србији, свако се је питао како се тако брзо могло поверовати Турцима и погодити се с њима.⁵³⁰

IV

Кад је Милош изишавши из Куршидова логора премисљао да пође у Белицу, дође му глас шта је учињено на Морави. Он се томе није обрадовао, нарочито што није знао у каквим је то приликама учињено.⁵³¹ У осталом за њега је било јасно да сада, и после онаких погодаба Куршидових, нема више шта с њиме да преговара, он је увидео као што сам вели да је у Куршидовом стану „орта Сулејман-пашина већа него царска“,⁵³² и да се с те стране има држати само у дефансиви, и ако је Куршид још неко време веровао да ће Милош с њим свршити примирење Србије.⁵³³ Ну после страха, који је претрпео у Куршидову логору, Милош није смео да иде на ноге Марашлији и ако је био рад с њим да преговара. Он се стане колебати и премисљати како да избегне нове опасности. Најзад се обрати Мехмед-ефендији бина-емину београдском, који му је био познат као човек доброга срца и који је занета живо критиковао Сулејман-пашину политику према Србима. Срби су већ увелике говорили да су њихови кандидати за везирство у Београду, ако султан само прими њихове молбе, Мехмед-ефендија и Дервиш-бег, син Мустафа-паше кога су дахије убиле. Преко Срба, који су носили

⁵³⁰ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 443.

⁵³¹ *Id.*, стр. 420.

⁵³² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 114.

⁵³³ *Држ. Arch.*, К. К., 196, fol., 18, 19 августа 1815. „У ординарци Попови“ Хеџаја-бег и Али-ага Сергесма Милошу Обреновићу. „От мене Хеџаја-бег и от Али-ага Сергесма теби, кнеже Милошу, много поздравље. Твоје писмо примил смо и разумели што нами пишете, да сте средли татарина на путу, и како сте разумели да су имали састанак ваши сас Урумели-валеси. То је све добро кад је тако било, и ти вемој ништа да сумњаш, што су почели без тебе разговор водити, и то је нарски човек, то је све једно, само ти гледај који сахат сврши посао и ајде амо скорије, и како ти је везир казао овамо тако ради.“

храну на Врачар пропуштеној војсци Марашлијиној. Милош упути писмо бина-емину у коме је изјављивао да неће да преговара ни с Куршидом ни с Марашлијом већ само с њим.⁵³⁴ Бина-емин, и ако му је ова понуда врло ласкала, није се могао примити тога посла, јер није спадао у његову надлежност. Милош тада, да би ипак обишао Марашлијин логор, реши се да иде на Врачар те да с Марашлијиним хеџајом преговара. Тамо би био сигурнији, јер хеџаја, на кога је Сулејман с неповерењем гледао, мучно да би смео ма шта, у своме незгодном положају, учинити српском вођу. Ну пре него што ће отићи на Врачар Милош је хтео да обиђе војску према Марашлији те сиђе у Белицу. Тамо је нашао Проту Матију, којег је ту скоро био позвао да му дође на разговор. Прота је таман на време умакао у Србију. Видевши да од његових молаба разним аустријским канцеларијама нема ништа, он отпочне с Гаврилом Стевановићем и Јовицом Адамовићем прикупљати прах, олово и остале војне потребе и кришом пребацивати у Србију. Ну цела ствар буде ухваћена и, 4 августа, Сигентал изда наредбу новосадској полицији да Проту затвори. Одговор из Новог Сада Сигенталу гласно је: да је кривца нестало и да је отишао у Беч или у Србију.⁵³⁵ Такав је био епилог мисије Проте Матије код аустријског, руског и осталих савезничких дворова.

Од Проте Матије у Белици Милош је чуо усмен и опширан извештај шта је све радио и шта му је речено у Бечу у последњем тренутку од Каподистрије, тј. да Срби траже мир и да је поручено Италијском

⁵³⁴ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 7 sept. 1815. Сигентал Двор. Пат. Већу. Писмо Милошево бина-емину је показивао генералу Червенику.

⁵³⁵ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. 7. 10. Сигенталов извештај Двор. Пат. Већу од 17 sept. 1815. — *Politikarchiv*, Нота Двор. Пат. Већа бечкој полицији од 25 sept., којом се тражи да се Прота Матија, на основу Сигенталове доставе, узме на одговор за криумчарење муниције. — *Ibid.*, Декрет бечкој полицији од 1-ог окт. да се Прота Матија провађе у року од 48 сах. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. 7. 10. Извештај бечке полиције од 4 окт. да је тражена личноост отишла на Беча у јулу и да се више није враћала. — М. Петровић, *Финансије и Уставине*, I, стр. 17, 26 јула 1815. Јов. Адамовић Милошу. Из овога се ипак види да су аустр. власти у то време започеле Проти Матији да напусти Срем и да иде у Беч, одакле је и дошао.

да се за њих заузме на Порти. Цела је ситуација била таква да се с Турцима морало непосредно преговарати. Аустрија је својим држањем такође упућивала Србе на Турке: њене су власти, колико су год могле, спречавале криумчарење муниције и оружја; немилостиво су сузбијале бегунце,⁵³⁶ који би се хтели снасти на њено земљиште, и у опште Аустрија је одрицала Србима сваку помоћ и затворила им своју границу.⁵³⁷ Пре него што ће отићи у Куршилов стан Милош је, по савету Гаврила Николајевића, хтео да пошаље два депутата с молбом савезним владоцима, ну фелдмаршал Хагер, командант Темнишварске Генер. Команде, коме се обратио овога ради, одговори да српске депутате не може примити на аустријско земљиште, јер српска нација није призната као таква!..⁵³⁸ Овако држање Аустријино било је од великих последица по целу политику Милошеву и српских устаника.⁵³⁹

⁵³⁶ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 4 sept. 1815. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 15 sept. 1815. Сигентал Двор. Пат. Већу. — У другој половини августа на 400 лица из Прие Варе и Глоговца у Мачви, прератана од Турака, побегну на једно савско острво (welche der Csardaque Martinzer Mühle gegenüber in der Save gelegen ist). Пошто је то био савски чин, аустријске власти запиташу у Бечу шта да раде с тим светом, који неће да се врати одакле је и дошао. По заповести Двор. Пат. Већа бегунцима је дат рок од 48 сахати да евакуирају острво, и они су то учинили показавши се у Курор. „Nach Anzeige des Herrn Oberst Wudemann des Peterwardener Regiments haben die sich in die Save-Insel bei der Martinza Mühle geflüchtet habende serbische Familien auf die Erklärungen des gedachten Obersten, dass ihnen der Aufenthalt auf dieser Insel nicht gestattet werden könne, dieselbe verlassen und sich in den Kitoker Wald gezogen.“

⁵³⁷ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 2 nov. 1815. „Zunolge der schätzbaren Note einer Ebllichen k. k. geheimen Hof- und Staatskanzlei vom 23 Mai dieses Jahrs ist bei Ausbruch des Aufstandes der Serbier den beiden interimskommandierenden Generalen im Banat und Slavonien die Weisung gegeben worden, bei den gegenwärtig politischen Verhältnissen den serbischen Insurgenten weder irgend eine Unterstützung angedeihen zu lassen noch ihnen auch im Unglücksfalle eine Zuflucht auf unserer Seite zu gestatten, so fort alles dasjenige zu unterlassen, was der Pforte Argwohn gegen unsere freundschaftlichen Gesinnungen einflößen könnte. Aus übertriebener Ängstlichkeit haben beide General-Kommanden diese Weisung in dem weitesten Sinne genommen und nicht allein den auf einen oder zwei Tage in jeder Woche bei den Kastellen und Überfuhren von jeder beschränkten Verkehr sondern auch den Viehhandel mit und aus Serbien gesperrt.“ Услед овога начела је скупоћа у месу и послова су на граници сграшно опали.

⁵³⁸ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 5 sept. 1815.

⁵³⁹ *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 2 nov. 1815. Прилог од 20 окт. Сигентал Двор. Пат. Већу маке извештај Ухаајуса на Митровице. „Unvermuthet langte gestern abends der Euer Exzellenz schon oftmals bekannt-gegebene Vertraute Nicola an mit der Nachricht, dass als sie gesehen hatten

Пред њима су биле турске војске, на Сави и Дунаву биле су аустријске пограничне страже готове да ватром из пушака сузбију свако емигрирање. Морало се напред, на договор с Турцима. Двадесет-осмог августа Вујица и Аксентије јаве Марашлији да ће Милош из Крагујевца — јер се крило његово присуство у Белици — ићи хеџаји у Београд па ће отуда њему на разговор, што му је обећавано и пре недељу дана.⁵⁴⁰ Ну Марашлија је већ постао нестрпљив што му поглавар српских устаника не долази а већ је две недеље како је изашао из Куршидова табора. Истог дана он одговори Вујици и Аксентију да Милош остави хеџају на миру, већ да њему дође, јер само он може посао свршити. „...Али ваша посла што је за добро

dass sie von der kaiserlichen Seite keine Unterstützung viel weniger einen Trost wegen Unterwürdigkeit an das Allerdurchlauchtigste Erzhaus auf ihr wiederholt dringendes Bitten anzuhoffen haben und ohne der ein oder anderen Gnade durch die Herbeiströmung einer grossen türkischen Armee gänzlich aufgegeben werden könnten, sendeten sie mehrere vernünftige Menschen von ihrer Nation nach Constantinopel, etc.“ Пет је о доуцтацији коју је Милош послао после састања с Марашлијом — Да напоменемо да је Staats- und Konferenzrat von Hudefisi човек од великог утицаја у Мин. Ни Дела, кога Прота Матија помиње у *Мемоарима*, имао своје нарочито мишљење о српском питању, које је било повољно за Србе. На акту РРГ од 18 нов. 1815 (*Polizeiarchiv*) налазимо ову примедбу: „Anmerkung. Man hat das Kommunikat des Hofkriegsrates dem Herrn Staats- und Konferenzrate von Hudefisi b. n. zur Einsicht gegeben und den Antrag gemacht, den Wulko von hier nach genauer Papieruntersuchung abzuschaffen. Allein er bemerkt, dass man die Unternehmung der Servier ignorieren könne und solle weil es besser sei, wenn sie für Schlacht- und Mastvieh anstatt bares Geldes Waare oder auch Munition bekommen wofür nur Letzteres in geheim und auf Schleichwegen geschieht und weil so wie sich die Servier um Schutz an Russland wenden, sie diess ebenso lebhaft bei unserem Hofe thun und man sie so hinhalten müsse, ohne der Pforte gerechte Ursache zu Beschwerden und ihnen Anlass zur Abneigung zu geben.“

⁵⁴⁰ М. Ђ. Милетић, *Кнез Милош у пријави*, Нова Зборка, стр. 105. 20 авг. 1815. Белица. Вујица Вулићевић Марашлији јавља да полази Милошу, који га је звао па ће с њим јна Врачар! хеџаји и изадни нишком на састанак, па тек отуда добиће њему да се о свему договоре; Милош се јако обрадовао Марашлији као и остали кнезови „и сви јединодушно желе твоју милост овима видети и с тобом се састати.“ — У Милош није хитао ни хеџаји у Београд. 23 августа био је у Цриући (М. Ђ. Милетић, *op. cit.* стр. 106. Писмо Милошево од тога датума писано у Приући). — 27 августа био је у манастиру Јованци, на домак Марашлији (Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 110. Писмо Милошево од тога дана писано у Јованци). — *Држ. Арх.* бр. 779. 28 августа 1815. У Белици. Кнез Аксентије и Јован Обреновић Марашлији јављају да су добили његово писмо односно овог у манастиру (Цукаћа) и јављају му: „и да ти је на знање кнез Милош Обреновић и Вујица отишли су на Врачар да се састану са господаром њаја-бегом и са другим твојим људма и разговоре пак ће одма туна к теби доћи.“

ваше није сад код хеџаје, но је овамо код мене. Што ћете исти горе доле, код хеџаја пак овамо, није стало; но ви немојте нишчо премишљати нити се бојати, нити се сумњати, от то мишљење нема нишчо, моја је реч кај гвојзе, но немојте дни да проходе, ако мислите посла да се свршите и да видите, ви како ве моја књига стигне, један сахат попре да дођете код мене за сву спротињу једно добро да учинимо, за права Бога данови да не пролазе“.⁵⁴¹

Под утицајем овога позива Милош се пријави Марашлији. Везир му одмах пошље свога ћурчибашу и позове га на разговор у Ђуприју; за знак најтврђе вере овај је позив био пропраћен предавањем Милошу везирових бројаница у убрус завијених.⁵⁴² Пред полазак у стан Марашлијин Милош отиде у цркву са свима свештеницима и калуђерима, кнезовима и кметовима да се Богу помоле за срећан исход народнога посла. Многи су плакали и са страхом у срцу молитву одстојали. Свршивши молитву Милош узме са собом Мелентија Павловића и још неколико кметова па се с ћурчибашом упуту у ратни стан Марашлијин. Везир га лепо прими. На питање Марашлијино: што су Срби на Турке устали, Милош је одговарао као и Куршиду, да народу није тешко од султана, већ да је устао да се брани од зулума сверепога Сулејман-паше и живо му представи све изгреде и глобе Сулејманове, његових синова и његове војске састављене из Босанаца и Арнаута.⁵⁴³

Овом су приликом у Ђуприји настали прави разговори о миру између Милоша и Марашлије. Жеље српскога народа Милош је свео на привилегије, које је Porta даровала народу 1806 године преко Петра Пчка. Марашлија је „лепо, разумно и милостиво говорио“,⁵⁴⁴ тврдо је обећао да ће на томе порадити код

⁵⁴¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 6. 28 шабана 1230. Марашлија Вујици и Аксентију.

⁵⁴² Вук, *Скупљ. Писор. Сисси*, I, стр. 161. — С. Милутиновић, *Историја Србаје*, стр. 422. — *Словоник*, XXI, стр. 12.

⁵⁴³ Г. Георгијевић, *Знаменити догађаји*, стр. 69.

⁵⁴⁴ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 115.

Порте и саветовао је Милошу да у томе циљу пошаље нарочиту депутацију у Цариград.⁵⁴⁵ Док се депутација врати огласиће се примирје.⁵⁴⁶ Наравно, пре него што се отпрати нова депутација, требало је да се види какав ће резултат постићи у Цариграду Милоше Тодоровић и Неофит.⁵⁴⁷

Отпуштајући Милоша Марашлија га је богато обдарно, огрнуо му је скупоцен ћурак и поклонно лепога хата с потпуном опремом.⁵⁴⁸

О свему што је утврдио с Милошем Марашлија извести Куршид-пашу и нареди му да остане на миру.⁵⁴⁹ Милош пак имао је да се постара за исхрану турске војске на Врачару која је трпела велику оскудицу у

⁵⁴⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 14. 3 март 1818. Милош Мих. Германи. „А вам достојатно објављено што никаква нова права недарована сут как во ферман, тако и паузна от паши бјелградскога, но како слобода бивша пред 18 годоу во времја Мустафа-паша бјелградскога.“ Исто тако под истим датумом пише Милош А. А. Пинчу, руск. ген. консулу у Букурешту. — *Ibid.*, fol. 24. 17 јула 1818. Београд. Милош одет А. А. Пинчу. „Моји условија у 1815 голу с ондашњим Марашли-Али-пашом у Турији: будући сам ја и народ у онаквејшем положењу находили се, то просио сам посредством реченога паше потврдити даровата Пичу условија, који паша тврдо обећао се, на до данас неисполнио. Тога обећано и неисполном нашим в Цариграде у 1816-му по пакти неисполнено.“ Односно услова ових пашор.: Вук, *Скитљ. Истор. Савеса*, I, стр. 164. — С. Милутиновић, *Србијанска*, IV, стр. 144.

⁵⁴⁶ Није забележено кад је био овај састанак Милошев с Марашлијом. У допису из Цариграда, штампаном у *Српским Новинама* год. 1835, стр. 267, у коме је реч о аудијенцији коју је Милош имао код султана 16 августа 1835 стоји оно: „О овој аудијенцији приметити ваља да је била 16-ог августа, преи дан по Господињу-дан, која је дан Господар наш године 1817 (sic!) мир с Марашли-Али-пашом утврдио, и од онда Србија узима данашњи мир свој.“ Међутим нетачно је, као што смо видели, да је Милош о Господињу-дне утврдио мир с Марашлијом. Ако се упореде подаци у преводу 540 на стр. 206, и све што је довде казано, тј. да Милош није излазио пред Марашлију до 28 августа закључно и да под 1-им септембром Милош тврди изречно да је разговарао с њим (Петровићи, *Грађа за Историју*, II, 115), онда налази да је Милошев састанак био 29, 30 или 31 авг. и то после подне. Како је Милош везивао тај дан за један празник (погрешно за Вели. Госпођу) вероватно је да је тај састанак био 29 августа, на Усековане. Тридесетог августа Милош је поново залазио пред Марашлију, јер 1 септ. односно једне азностија коју је тражио на овом састанку Милош пише: „и он [Марашлија] вечер ред у вечер ништа ми одговорио није, но остави до сутару, а сутару казао ми је да може и да је нужно да от вас један дојде к њему.“ (Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 115).

⁵⁴⁷ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 119.

⁵⁴⁸ *Staatsarchiv*, Н. К. В., Нота од 1 окт. 1815. Прилог од 17 септембра. — Нота од 2 нов. 1815. Прилог од 11 окт. Сигентал Двор. Пат. Веху.

⁵⁴⁹ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 113. Писмо Милошево Марашлији од 31 авг. 1815. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 423.

свачему.⁵⁵⁰ За овај посао Милош је био одредио Павла Поповића и Павла Сретеновића, наредивши им да се наизменце налазе код хехаја-бега и да му предају храну, сено, дрва и остале потребе за које је већ учињена наредба да се довлаче. Лазар Поповић им је био придодат као писар. Павле Сретеновић отишао је на Врачар с још неколико кметова и с Лазом Поповићем у највећем страху и неизвесности, јер су прилике биле врло неодређене. Лазар Поповић описао је овако тај пут: „Пошавши Паја Сретеновић и ја са њим са још петорицом стари кметова, идући до Бели Вода, кад на путу, један по један старац у шуму свраћају, кад до Бели Вода дођемо, и онде почекамо да би и они стигли, кад овамо а они побегли, онда нас двојица и Ђорђе Давидовић из Борка трећи, дођемо на Врачар и јавимо се хехаја-бегу, који нас лепо прими, давши нам шатор, и из његова мутвака сваки дан по један-пут јело...“⁵⁵¹

На састанку с Марашлијом Милош није заборавио ни своје савезнике Бећир-агу и Сали-агу, браћу Редџеову, с којима су Срби били уговорили да се узјамно бране и помажу. Судбина ових заједничких операција није нам позната; Цукић није ишао до Адакала да ослободи опсађеног Бећир-агу као што је то било уговорено, али је био у суседству Адакалеког Пашалука. Ту је био кад је Марашли-Али-пашина војска дошла на Мораву.

Кад је Милош изашао пред Марашлију он га је молио да опрости и брани Редџеовој, и питао га да ли могу и они добити амнестију. „Ја сам, пише Милош првог септембра Бећир-аги и Сали-аги, приликом овом и за вас споменуо и питао: може ли и вама бити рај [опростај] кад мени тако обећава, и он први ред. у вечер, ништа ми одговорио није но остави до ујутру,

⁵⁵⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 6 и 7 свит. 1815. Хагер Двор. Пат. Веху. Вели да је оскудица голника да се војска храни сировим кукурузом.

⁵⁵¹ Лазар Поповић („писар-Лазар“) у биографији свога стрица Павла Поповића писаној 1854 године. Истор.: Срет. Л. П., *Историја до Новог Србија*, стр. 67. — Поменута се биографија налази у рукопису у *Државној Архиви* и у *Арх. Срп. Краљ. Академије*.

а ујутру казао ми је да може и да је нужно да от вас један дојде к њему. Ја сам на то рекао: ако може њима рај бити може и мени, ако ли не може њима не може ни мени, и он по други пут рече да може.“ Милош их је позивао да му одговоре ако мисле да изађу пред Марашлију, исто тако да пишу и Марашлији. „Он ће вам или сам или преко мене поруку дати где ћете изаћи да се с њиме састанете...“ „Ја ћу вам, завршује Милош, како ваши посланици из Цариграда дојду, јавити све шта је и како је, толико ви се писмом милостивом овом везиру јавите, зашто ако се с њим штогод добро не учини с другим ни најмање неће моћи, и тај час пратио је татарина с мојим знањем к вама“. ⁵⁵² Ну браћа Реџепова нису се смела поверити Марашлији.

Крајње је време и било да се у примирју између Марашлијине и српске војске пође корак унапред, иначе је била опасност за мир и са српске и са турске стране. Једно одељење румелијске војске, нестрљиво и жељно пљачке, било је упало у Ресаву и учинило велику штету, посекавши на седамдесет српских глава. ⁵⁵³ Исто одељење пређе после Мораву више Ђуприје, и растеравши посаду у српскоме шанцу код Дебелог Дрвета (под Јухором) пође за српским збегом у Јухор. У том су збегу били становници Левча а нарочито из Темнића. Ну једно одељење Срба, вођено чувеним јунаком Николом Стојановићем—Машдрдом, разбије и претера Турке преко Мораве. ⁵⁵⁴ С друге стране Павле Цукић командант добровољаца није хтео да чује за примирје с Марашлијом и за старешине на Морави у одсуству Милошевом, и чинио је покор по Ресави. С тога Ресавци упуте Јов. Обреновићу тужбу на Павла Цукића који по њиховим селима „стоку плени и хара и срамоту чини.“ Двадесет-првог августа Јован нареди Милосаву Здравковићу и попу Станиши, који су били у логору преко Мораве, да

⁵⁵² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 114—115.

⁵⁵³ Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, 163.

⁵⁵⁴ *Id.*, стр. 164.

пишу „бећару“ Павлу Цукићу „од свог вилајета“ да се прође својих недеља. „Ако не шћене него се противи а ви га слободно убите вилајетски“. ⁵⁵⁵ Двадесет-четвртог августа држана је скупштина нахије ресавске код манастира Манасије, ту је изабран „за војводу и старешину вилајету“ Милосав Здравковић, ⁵⁵⁶ та је скупштина јамачно и Цукића позвала на ред, али без успеха. Цукић се стао утврђивати у Манасији и скупљати људе око себе и пљачкати народ по параћинској нахији који најзад поднесе тужбу Марашлији. Марашлија се ражљути јако и енергично је протествовао због овога код српских старешина, бацајући сву одговорност на њих за све што може из овога изаћи, и позивајући их да хајдуке „тегле“ између себе. „А ви ми отпишите и ја да гледам на коју ћу руку радити, ама после немојте рећи: везир на речи не стоји“. ⁵⁵⁷ На срећу тад се јавио и Милош на Морави и Павле Цукић се смири.

Ну највећа опасност миру била је загрозила једно време од Куршид-паше. Кад је босански везир видео из самог извештаја Марашлијиног ⁵⁵⁸ како га је овај изиграо и како је већ једно одељење његове војске отишло на Врачар, он затражи од Петра Молера, који је заповедао на Дрини, да пропусти и једно одељење босанске војске у Београд. Ну Петар Молер то не допусти, већ напротив поткрепи бусије у Китогу и стане се спремати за отпор. У то дође Куршиду наредба Марашлијина те није више наваљивао. ⁵⁵⁹ Све се свршило срећно једним пљачкашким турским испадом. У Куршидову логору била су два

⁵⁵⁵ Мига Петровић, *Неиздана Збирка*.

⁵⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁵⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 4 27 шабана 1230. Марашлија Аксентију и Вујци. — *Арх. Акад.*, бр. 779. Двадесет-осмог авг. 1815. Белпа. Кнез Аксентије и Јов. Обреновић Марашлији. Обећавају да ће свршити посаду с бунтовницима у манастиру и веле да су постиђени због тога дела. — Непореди: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 443—450. — К. Протић, *Рајин Догађаји из Другог Устанка. Годинашца*, XII, стр. 92—94.

⁵⁵⁸ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 112, види се да је оно 20 авг. Марашлија слао татарина на Дрину.

⁵⁵⁹ Мига Петровић, *Финансије и Устанак*, I, стр. 114. Писмо Молерово од 25 авг. 1815.

сина Сулејманова, Дервиш-бег и Мехмед-ага. Овај последњи, извесно без знања Куршидова, пређе Дрину код Баловинаца са својим одељењем војске и за два дана, 27 и 28 августа, опљачка више села у Мачви (Клење, Метковић, Глушце, Раденковић, Баново Поље и Глоговац) и побије доста људи, али најзад Турци буду одбијени и с великим губитцима врате се на Дрину.⁵⁶⁰

Тако се српско дело извукло из њака Куршиду, благодарени нарочито препредености Марашлијиној, који је боље знао да маневрира с Милошевим представницима на Морави него Куршид с Милошем на Дрини. Докле је Куршид тражио чврсто и упорно безусловну покорност и предају оружја Марашлија је био и упоран и благ. Он је признавао народне невоље и тражио енергично да Срби покажу да су покорни цару, и да пропусте једно одељење војске у Београд, а после је све лако. „Будите ви цару покорни, па носите и топове за појасом ако хоћете!“ — говорио је Марашлија. Он је тврдио пред Србима да је његова реч „као гвојзе,“ да су његове административне способности свемоћне и да може учинити „мачка и миш заједно да спију“.⁵⁶¹ Марашлија је, дубоко уверен у своје способности и лукавство, намеравао да Србију мирно подчини кад у Београду заседне. Остало је да се види како ће Порта да прими оно што је до сад учинио.

⁵⁶⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 10. и 15. септ. 1815. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 1 и 9. окт. 1815. Прилог од 27. септ. Сигентал Двор. Пат. Вѣху. Овај је испад изазвао тужбу Милошеву код Марашлије те је онај послао поново заповест на Дрину да Турци остану на миру (Петровић, *Грађа за Ценовоју*, II, стр. 112—113. Тужба Милошева од 29. авг. кад Милош још није могао имати потпуни извештај о овоме што су Турци учинили). — 30. авг. (писмо у *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 19). Марашлија јавља Милошу да шаље татарина Куршиду и „уздам се да он [Куршид] на то сагласи веје; може бити да је војска без његову заповест тај кзар учинила, но ја сам опет њему пишем и татара до вас праќам...“ 31. авг. Милош јавља Марашлији да је послани татарин отираћен у Босну и благодари му. — Вук, *Скупљ. Писпор. Савси*, I, стр. 165.

⁵⁶¹ Вук, *Скупљ. Писпор. Савси*, I, стр. 168. — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 21. У писму Милошу (примљено 1. септ. 1815) Марашлија вели: „ферман ако дође ја нисам да чиним видекете како се нисам чини и приказувакете за много, начинију, ако Бог да, мачка и миш заједно да спију.“

ГЛАВА X

СРПСКИ УСТАНАК И ПОРТА

- I — Портна огорченост и припреме против Срба. — Пасивно држање руског посланика. — Промена у држању Портном после Наполеонове пропасти. — Мирољубиве тежње на Дивану.
- II — Српски депутати у Цариграду. — Марашлија саопштава Милошу да је султан примио народну тужбу против Сулејман-паше. — Интриге Куршид-пашине против Марашлије. — Милош и Марашлија. — Милош и Куршид-паша.
- III — Повратак депутације из Цариграда. — Порта оставља Куршиду и Марашлији уређење српских послова. — Незадовољство у Србији због улоге намењене Куршиду. — Слање нове депутације у Цариград и изјава незадовољства против Куршид-паше (15. септ.).

I

Милошев устанак и његови први успеси изазвали су најмучнији утисак на Порти. Кивна на Србе она је намеравала да их истреби те да сврши једном за свагда српско питање. Руски посланик у Цариграду Италинески и руски генерални консул у Букурешту, Ј. Кирико, као најближи и најобавештенији руски агенти, одмах су похитали да извеште графа Неселроде о опасности која грози Србији. „Пропаст српскога народа неизбежна је, пошто се и трећи пут побунио,“ говорио је Кирику влашки кнез Ј. Караџа⁵⁶² који је добро

⁵⁶² *Госуд. Арх. Москва*, 17-29. маја 1815. Букурешт. Италинески графу Неселроде. — *Ibid.*, 2-14. маја 1815. Букурешт. Ј. Кирико графу Неселроде.

познавао расположење духова у Цариграду. Порта је држала као поуздано да је у ову нову српску аферу умешана Русија, јер је била извештена, пре бегства Наполеонова с Елбе, да је Бечки Конгрес оставио Русији одрешене руке у њеним заплетима са султаном. Услед тога, хотећи да буде готова за сваку евентуалност, Порта нареди огромне припреме за угушење српскога устанка, припреме које су очевидно превазилазиле снагу овога новог покрета.⁵⁶³ Већ у мају Марашли-Али-паша, румелијски валис, био је одређен за команданта војске против Србије;⁵⁶⁴ одмах затим и Куршид-паша, нови босански везир, добио је заповест да и Босну крене против устаника и на њега је Порта нарочито много полагаала. Сем румелијске и босанске војске позвата је била још и војска из Македоније и Албаније; тобдије су послате из Цариграда;⁵⁶⁵ цуне државне касе, што је реткост у Турској, просуде су силан новац на спрему; фермани султанови обављали су изузетне користи онима који у рат пођу.⁵⁶⁶ Читаве хорде пљачкаша и разбојника похитају на овај позив против Србије.⁵⁶⁷

Свима овим припремама Порта је додала још једну меру чисто моралне природе. По њеној заповести патријарх Глигорије са Светим Синодом бацно је проклетство на „царске одметнике,* српске устанике у Београдском Пашалуку. Ово је патријарх учинио нарочитим синодалним писмом, на коме је било потписано 22 митрополита, чланова Светога Синода. „Вас архијереји и јеромонаси и јереји, гласно је завршетак

⁵⁶³ *Госуд. Арх. Моск.*, 14-26 јуна 1815. Италијански графу Несселроде.

⁵⁶⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 маја 1815. Италијански графу Несселроде.

⁵⁶⁵ *Staatsarchiv*, 26 јуна и 10 јула 1815. Штирмер Метерниху.

⁵⁶⁶ *Своменик*, XXXIX, 25 јул 1815. Дикон Кастреју: „...among others a right to make slaves and convert to their own use all the prisoners they may happen to make.“

⁵⁶⁷ *Arch. Aff. Etr. Paris*, Cart. Cons., Travnik, 29 sept. 1815. Цариград Цезар Давиа министру иностр. дела. Припа вако је тога лета плући из Травника морао да еспене с цариградског друга у Солиу због „bordes indisciplinées“ које су ишле против Србије и већ путем припаде пљачкање и отимањну. „Ainsi pour éviter, Monseigneur, le danger d'être assassiné par cette espèce de brigands, je pris la détermination de me rendre par la Haute-Macedoine à Salonique.“

ове анатеме, проклињемо и отлучујемо... от чин ваш архијерејски и јерејски, ако се лењите и не поучавате прости народ и ако не уфатите такве лоше људе, који се супротивују државњејшему цару.“ Србија ће се очевидно наћи 1815 године у истом положају као и 1813, наравно с много мање средстава за одбрану.

Руски посланик, за све време ових припрема, држао се резервисано, онако као и за време Хаџи-Проданове буне. Поред свих уверавања која су давана Проти Матији у Бечу, да је цар Александар учинио потребне кораке код султана,⁵⁶⁸ Италијански је био дуго без инструкција односно српскога питања. Не знајући гледиште своје владе на српски устанак посланик није смео ништа проговорити Порти у корист Срба: она би то заузимање јамачно сматрала само као потврду своје сумње против Русије,⁵⁶⁹ која је тада имала на Пруту окупљену знатну војску и која је сматрана од Турака као спремна диверзија за Србију.⁵⁷⁰ Италијански је само извештавао своју владу колико је могао о припремама и тражио упутства.⁵⁷¹

Ну у ондашњој политичкој ситуацији у Европи било је доста повољних обрта за Србе. Услед зближења Русије и Аустрије аустријски посланик није више дражио Порту, као 1813 године, некаквим руским интригама у Србији.⁵⁷² С друге стране, и ако за-

⁵⁶⁸ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 229. 5 јан. 1815. Булгаков је казао Проти: „императоръ многократно писалъ султаниу что бы преслать отъ таковыхъ мучителей...“

⁵⁶⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 мај 1815. Бујукдере. Италијански Ј. Кирини. „Je ne suis pas dans le cas d'entrer dans aucune explication à cet égard avec la Porte, et je ne saurais préjuger quelles seront les résolutions qu'il plaira à Sa Majesté l'Empereur de prendre sur le rapport que vous avez été devoir adresser à Son Excel. M. le comte de Nesselrode...“

⁵⁷⁰ С. Мазутинович, *Историја Србије*, стр. 395. — *Своменик*, XXX, стр. 8. — *Своменик*, XXXIX, стр. 11.

⁵⁷¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 14 јун, 10 и 29 јул 1815. Италијански графу Несселроде.

⁵⁷² *Staatsarchiv*, 10 јула 1815. Штирмер Метерниху. Ренс-ефендија му је казао да је Русија умешана у српску буну и да њу потпирују и браћа Рогов-арма. „Les termes où nous en sommes dans ce moment avec la Russie, ne me permettant pas de confirmer le ministère ottoman dans ces idées, je me borne à des réflexions générales, qui ont toujours pour tendance de bien convaincre le Divan que l'Autriche est absolument étrangère à tous les embarras que peuvent susciter à la Porte les troubles intérieurs.“

падне државе нису биле сложне у Источном Питању, које је Русија покушавала да крене на конгресу, ипак су биле расположене да Порти саветују умереност и помирљивост; турска управа у Србији тако се била компромитовала својим сверепствима, да нико није могао правити од ове измучене земље тачку трења против Русије. Најзад је дошла највећа незгода за Порту. Она је мислила да се користи забуном, коју је изазвао Наполеон својим бегством с Елбе, те да сврши са Србима, али његова пропаст на Ватерло-у упутила је Турке на умереност, они нису смели да драже Русију, која је сад имала одрешене руке. Оружана акција против Срба могла је бити непосредан повод да Русија отпочне дипломатску а затим и оружану кампању против Порте, о чему се већ увеликѐ говорило у јавности :

„Рус у Париз!... А Срб васкрсао
Немо Мухо... тад никуда камо
Већ мораде овда и лудекије“.⁵⁷³

На Дивану су се појавиле одмах мирољубивије тежње, појавила се идеја да се српско питање скине с дневнога реда на начин да се не изазову руски протести, али да се не повреди ни достојанство султаново. Такве су умерене идеје владале на Порти кад је Куршид-паша изишао на Дрину а Марашлија стигао у Ниш. Њима је наређено да „склоне“ Србе на мир,⁵⁷⁴ и између обе војсковође настане надметање ко ће брже и повољније по Порту да сврши српско питање. Победу је однео Марашлија мирно, и ако је реч о дипломатској вештини он ју је однео моментано и над Милошем, а не само над Куршидом. Није Марашлијина штета што Порта није могла да брани резултат који је он без боја постигао, и што су време и даљи ток преговора између Русије и Порте прогласили Милоша за победника.

⁵⁷³ С. Милутиновић, *Србијанка*, IV, стр. 145.

⁵⁷⁴ Испор.: *Житије и Подвизи Милоша Обреновича*, стр. 75.

II

У половини августа кружили су у Цариграду гласови о некаквој великој победи румелијске војске над устаницима, говорило се да је Марашлија предлагао да се Срби истребе или раселе по бугарским крајевима; да је, напротив, Куршид-паша предлагао умереност и кривио за све Сулејман-пашу. Руски посланик и ако се за све интересовао није могао ништа позитивно да дозна, сем да Порта непрестано повећава војску на границама Србије. У недостатку позитивних дата Италијански је наредио генералном консулу у Букурешту, да он прикупи све могуће податке и да их пошаље графу Неселроде.⁵⁷⁵

Усред овако неповољних гласова, кад су већ више дана Цариграђани гледали изложене српске главе и уши на Сарају,⁵⁷⁶ распростре се глас о доласку српских изасланика.⁵⁷⁷ Одједном српско питање узме неочекиван обрт. Појава устаничких депутата, које је Марашлија послао, изазвала је на Порти најбољи утисак; она их је лепо примила, наместила у Патријаршији и дуго испитивала да овом новом устанку није узрок Русија. Депутати су протестовали својом верношћу и оданосћу султану, и наводили су као једини узрок побуне сверепства Сулејманова и његових Босанаца и Арнауца, изјављујући да само желе да се њих опросте.⁵⁷⁸

Већ 29 августа аустријски посланик јавља Метерниху да су прилике на Порти такве да ће она примити српску изјаву покорности.⁵⁷⁹ Другог септембра руски посланик јавља од прилике то исто графу Не-

⁵⁷⁵ *Gocyd. Arch. Mosk.*, 16-28 авг. 1815. Италијански Ј. Кирику.

⁵⁷⁶ *Staatsarchiv*, 25 авг. 1815. Штирмер Метерниху. Ова је трофеје послао у Цариград Марашли-Али-паша, а задобила их је његова авангарда у једној незнатној сукобу са Србима. Како је Марашлија ту „победу“ пошпевао описао, види у његовом писму султану, у *Özmenliku*, XVII, стр. 135.

⁵⁷⁷ *Staatsarchiv*, 9 септ. 1815. Штирмер Метерниху.

⁵⁷⁸ *Ibidem*.

⁵⁷⁹ *Ibid.* — Испор.: *Moniteur Universel*, ср. од 21 окт. 1815. Допис из Цариграда од 9 септ. јавља да ће Порта вероватно поустити ако је позвајане искрено, као што тврде српски депутати „et non l'effet d'une dissimulation combinée pour gagner du temps.“

селроде, тј. да ће се Порта „користити“ доласком српских депутата да изведе своје мирољубиве намере, само да објашњења, која ће настати између ње и Русије односно Букурешког Уговора, не затекну Србе на ратној нози. Међутим Италијански није ништа предузео да се састане са депутатима. Такав покушај могао би само компромитовати Србе.⁵⁸⁰

Запета предвиђања Италијанског и Штирмера била су тачна. Већ 2 септембра, два три дана после првог састанка с Милошем, Марашлија је јављао Милошу и осталим старешинама да му је дошао татарин, који је отпратио депутате, и донео добар глас из Цариграда, тј. да је султан примио народну тужбу и да се Срби могу одавати најбољим надама: „цар азетитисаја много што сте тужбу пред самога јавили, и уздам се у Бога штогод просите оке да получите, и што сам ви рекаја и[и]шала све кју да испуним, само што ви заповедам немо да преступите и да ме не посрамите...“⁵⁸¹

Ово је писмо јако обрадовало Србе, њихове невође клониле су се најзад крају. „Ја у свему хоћу вас да послушам, писао је Милош Марашлији, што год за добро народа речете, а ви како ве Бог и ваше милостиво срце учи учините да се народ овај избави ропства и беде“.⁵⁸²

Бојазан Марашлијина да га Срби не обрамоте последица је огорчене борбе која се приметнула између

⁵⁸⁰ *Gesand. Arch. Mosk.*, 2-14 септ. 1815. Италијански графу Неселроде. Мишљења је по извесним подацима „que le sultan cherchait à éviter que les explications, qui doivent avoir lieu avec la Cour Impériale, trouvent l'insurrection servienne non terminée“. — 2-14 септ. 1815. Италијански Ј. Кривку. Уверавају га да је султан издао један хат у коме је најавио своје расположење да одобри Србима извесне молбе (demandes) „et particulièrement celle qu'aucun Bosniaque ni Albanais n'aura jamais d'autorité en Serbie, ni aucune commission en cette contrée.“ Интересантно је напоменути овде да се један од фермана, који је Србима напат, реџид-евела 1231 (јануар-фебр. 1816), односи на Арнауте и Босанце да се они не могу узимати у градске гарнизоне у Србији, већ само „добри Турци из Румелије.“

⁵⁸¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 23, 2 септ. 1815. Турчија. „Румелијалески и сараскер и стројител и власител всеј Урумелији Марашли-Али-паша“ Милошу.

⁵⁸² Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 118, 3 септ. 1815. Милош Обреновић „верховни Србији књаз“ Марашли-Али-паша.

босанског везира и њега. Куршид је пошао против Србије у нади да по други пут сврши српско питање повољно по Порту и да на тај начин, придобивши опет милост султанову, добије велико везирство, које је ту скоро изгубио, или бар да постане румелијским валисом, положај на коме је био Марашли-Али-паша. Оба везира били су и израније потајни непријатељи и припадали су двома противничким странкама на Дивану. Поред свих мирољубивих инструкција Куршид је веровао да ће доћи до сукоба са Србима, и да би сав успех себи приграбио он се упусти у интриге против румелијског валиса Марашли-Али-паше, који се полако кретао ка Београдском Пашалуку. Куршид је покушао да заведе Марашлијину војску, да је учини малодушном и наведе на бегство. У то је бар Марашлија веровао. Његов зет Мустафа-бег ухватио је био некакво писмо Куршидово, на неке заповеднике одељења румелијске војске, које је било довољан доказ за Марашлију да је Куршид хтео да га упропасти. Прозревши намере свога противника Марашлија је употребио све да приволи Србе да се мирно покоре и у томе је успео. Та интрига Куршидова, по причању истог зета Марашлијина, била је „поглавити и једини“ разлог што се Марашлија показао тако попустљив према Србима.⁵⁸³

Кад је Куршид-паша видео како му се Милош извукао из шака и како је Марашлија вешто прихватио српско дело, док је Милош био код њега на Дрини,

⁵⁸³ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 10 јуна 1816. Сигенал Двор. Пат. Вѣху. Прича један састајак који је приредио Милош Урошевић у Земуну 3 јуна, и на коме су били хеџа-бег Марашли-Али-паше, зет Марашлији Мустафа-бег, београдски мула и Милош Обреновић, затим прича поверљив разговор између Мустафа-бег и Червенке... „Bei dieser Gelegenheit verabsäumte Herr General-Major von Czervinka nicht den gelegentlichlichen Versuch zu vertraulichen Eröffnungen und es gelang ihm hiemit bei dem einen Schwiegersohn des Veziers Mustapha-Beg, indem er solchen auf die Verhältnisse seines Schwiegervaters zu dem vormaligen Grossvezier Chorschid-Pascha führte. Mustapha-Beg gab, nun zu dem Benehmen seines Schwiegervaters gegen die Servier als vornehmsten und einzigen Grund an, dass Chorschid-Pascha mit dem Vorhaben umging, diejenigen Truppen, welche Merasli-Ali Pascha gegen die Servier führen sollte, zur Feigheit und Feldflucht zu verführen, hindurch sodann Merasli in das Verderben zu stürzen und die Statthalterschaft von Rumelien für sich zu erschleichen. Er, Mustapha-Beg, sei der erste gewesen welchem es gelang diese Ränke zu entdecken und sogar

он је био изван себе од гњева не толико против Срба, колико против Марашлије. Босански везир је увидео да му је Марашлија преотео Србе просто својим попуштањем и обећавањима, јер после Милошева одласка из турског логора на Дрини Срби су се само спремали за одбрану према Босанцима, а погледи су им били управљени на Мораву.

Куршиду је остало да се на Порти бори против Марашлије и он је тврдио у својим извештајима да Србима треба свакако одузети оружје и да су они били склони да му га издаду, најзад да све зависи од енергије која се према њима употреби. Марашлија, напротив, слао је мирољубиве извештаје, тврдио је да су Срби устали на оружје, јер их је Сулејман-паша на то нагнао својом тиранијом, да искрено желе мира и да би под благом и правичном управом били верна султанова раја. Према Србима пак Марашлија је удвојио своју љубазност. Преко својих поверљивих људи он им је доказивао да је њему главно да веспостави мир између њих и Порте и да му није стало као Куршиду да се Порти препоручује тиме што ће Србима наметнути теже погодбе. Како је била бојазан да Куршид-паша не покуша силом да продре у Београд и тиме осујети започете преговоре, Марашлија је истим путем уверио Србе да се, у случају напада од босанске војске немају ничега бојати од његове стране, да ће он поштовати примирје које је дао и чекати решење из Цариграда. Другим речима Срби су могли извести сву своју војску против Куршид-паше.⁵⁸⁴

ein in obiger Absicht von Chorschid Pascha an einige Unterbefehlshaber des Merasli Pascha erlassenes Schreiben abzufangen und so diesem seinen Schwiegervater die volle Ueberzeugung von dem Vorhaben seines Gegners zu verschaffen durch welche Ueberzeugung Merasli-Ali Pascha bewogen wurde, alles zu versuchen und anzubieten um die Servier auf gutlichem Weg zur Unterwerfung zu bringen, was ihm denn auch gelang.“

⁵⁸⁴ *Staatsarchiv*, H. K. R., Nota од 2 нов. 1815. Прилог од 20 окт. Салентал Двор Пат. Вѣху, Саопштана разговор Указијуса, инспектора кастела у Митровици, с Николом, кога су му Срби бек слали у разним мисијама. „Zugleich sagte er [Nikola] es sei ihnen von einigen ansehnlichen Türken in geheim angeraten worden, sich wegen ihrer guten Sache an den Rumelien Wallis-Vezier zu verwenden, welcher sich am besten für sie bei der Pforte verwenden würde und da fast jeder Vezier nach seiner Willkür im türkischen Reich handeln kann, so wäre der bosnische Vezier nur

Између Милоша и Марашлије све се више утврђивала заједница интереса. Марашлија је успео да Срби пропусте један део војске у Београд; да пошаљу у Цариград депутацију; да учине изјаву покорности султану и поднесу тужбу; али за Порту је било важно да зна колико су српске изјаве покорности искрене. Због тога је Диван, и ако је поднео султану разлоге да се Србима да амнестија, евентуално да им се да задовољење збацивањем Сулејман-паше — јер је у ово време била само реч о томе а не о каквим погодбама између Срба и Порте — дефинитивно примирење Србије оставио и даље Куршиду и Марашлији. Порта је резервисала себи право да прави и одбацује погодбе, и питање о разоружању народа могло је увек изићи на дневни ред, оно је једнако зависило од извештаја и с Дрине и с Мораве и од српских накнадних захтева и жеља. Марашлија је знао шта је Куршид писао Порти односно српскога оружја, да су Срби тобоже били склони да му га издаду и то га је плашило, отуда зебња да га Срби не „поераме“ или да не прекину с њим преговоре па да не ступе у преговоре с Куршид-пашом. И ако је изгледало апсурдно Марашлија се бојао тога издавања оружја. Босански везир имао је такође своје поверенике; Али-ага Серчесма и Ибрахим-паша писали су поново Милошу и чинили му умерене и ласкаве предлоге. Ну Милош није хтео да их чује; његово бављење у стану Куршидову и речи, које је тамо чуо, били су му доказ да је тамо клика Сулејман-пашина врло јака, и да се нема шта отуда очекивати. Искрене погодбе Куршидове Срби су могли чути само једанпут,

wegen dem gegen sie aufgebracht und scheinbar noch ferners geneigt sie verfolgen zu wollen, weil sie ihm bei der Unterhandlung zurückgesetzt, sich an den Rumelien Vezier gewendet, wodurch der Chorschid Pascha bei einer günstigen Beendigung abermalen wieder zu seiner vorig begleiteten Stelle als Mur-Vezier gelangt und in besondere Gnade bei seinem Kaiser versetzt worden wäre. Der Rumelien Vezier habe ihnen daher geraten, da Chorschid Pascha nichts von diesen Unterhandlungen wissen und mit bewaffneter Hand nach Servien eindringen wolle, ihm — im Falle er es richtig versuchen wollte — mit Waffen entgegen zu gehen und zurückzuschlagen, an sonstem, wenn es ihm gelingen sollte vorzudringen, ihre und seine Verhandlungen vereiteln würde. Er habe ihnen sein Ehrenwort gegeben sie in ihren Rücken nicht zu beunruhigen und sollen daher ohne Anstand ihre Streitkräfte gegen die Drina verwenden.“

онда, кад је Милош код њега био, нове понуде могле су бити само мера да се над Марашлијом триумфује. И Милош је учинио све да разбије сумњу Марашлијину. Осмог септембра Милош га моли да у Србе не сумња. „Како сам једанпут моју реч с народом дао, при том остајем, и од ваше руке гледам добро или зло, и на вашу душу ослонио сам ову фукару. Бог ти, а душа ти!“⁵⁸⁵ Недељу дана доцније Милош је писао војводи јагодинском: „Сами размислите је ли то прилика да ми обећамо Рушид-наши пусат извадити“!⁵⁸⁶

III

Пошто су извештени да је султан примио њихову тужбу Срби су очекивали повратак првих депутата из Цариграда па да пошаљу нову депутацију, која ће изложити Дивану права која би народ желео да добије од Порте.⁵⁸⁷ Брзина с којом је прва депутација отпављена и одсуство Милошево на Морави у то време нису допустили да се то наложи првој депутацији. У осталом мучно да би Марашлија и примио одмах те захтеве да их у Цариград спроводи: у првом моменту главно је било да Порта прими изјаву покорности и тужбе, и да Срби оправдају свој устанак.

Пре 15-ог септембра стигли су депутати у Србију, испраћени из Цариграда с лепим уверавањима и обдарени новцем.⁵⁸⁸ „Ако се може судити, писао је један поуздан извештач из Цариграда, према добром пријаму који су ови депутати овде имали, и о добром расположењу Портином, овда се можемо надати да

⁵⁸⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Кошије писма, fol. 27, 8 септ. 1815. Милош Марашли-Али-паша. „А што кнезови пишу и мени су писали и Сергеема и Ибраим-паша, на ону руку, али ја моју реч држим и са целим народом од вас своју срећу очекујем.“

⁵⁸⁶ *Ibid.*, fol. 29, 16 септ. 1815. Милош војводи јагодинском. У петом писму моли га да увери везира да Срби неће у својој речи „попузнати“ него смо сви готови да њега и његову чест главу изгубити.“

⁵⁸⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, II, 119, 6 септ. 1815. Милош П. Добричау.

⁵⁸⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 септ. 1815. Италијек Кирику „après avoir été caressés et après avoir reçu quelques secours en argent.“

су заповеднику турске војске дате такве инструкције, да ће он неповерење Срба разбијати и задовољити њихове мале захтеве“.⁵⁸⁹

Међутим ма колико да је пријам депутата био ласкав било је разложно што је Штирмер чинио извесне резерве о правом Портином расположењу и намерама. Између речи и дела у политици велика је разлика, нарочито код Турака. Депутати су донели глас да је остављено Куршид-паша и Сулејман-паша да извиде с Марашли-Али-пашом српско дело. Сулејман-паша, главни виновник српске буне, Куршид-паша, велики везир, који га је управо 1813 учинио везиром у Београду, и они да извиђају српске невоље! Очеvidно је Порта имала неке разлоге за то и задње мисли, који никако нису могли бити повољни ни за Србе ни за честољубље Марашлијино.

Срби напишу одмах нову молбу султану, наравно са знањем Марашлијиним, и пошаљу другу депутацију од четири лица, коју је предводио архимандрит Мелентије Никшић (15 септембра).⁵⁹⁰ „Аман, пресветли царе, писали су Срби, ... учини милост с нама. Ако ли нас оставиш Рушид-наши и Сулејман-паша, а ти боље пошаљи мач твој, те нас исеци... и опет припадамо Вашој Светлости да се ви нама смилујете и поставите нам властитеља румелијског валију Марашли-Али-пашу, кога смо ми познали да је прави царски везир и ради дан и ноћ царску земљу да управи и

⁵⁸⁹ *Staatsarchiv*, 13-25 септ. 1815. Штирмер Мезериху. — *Moniteur Universel*, од 17 нов. 1815, у допису из Цариграда од 25 септ., налази се од речи до речи овај исти став. То се често дешава са Штирмеровим извештајима.

⁵⁹⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 121. Из документа на стр. 124 види се да је та депутација била 27 септ. повећана с још три лица, и на писма једног ових депутата Италијском и које је овај добио 11-23 нов. (*Госуд. Арх. Моск.*) види се да су ова лица била у депутацији: Мелентије Никшић, кнез Аксентије Миладиновић из беогр. вахије, кнез Милован Петровић на ваљевске вахије, кнез Петар пожаревачки, (вероватно Петар Грчић из Сивња), кнез Радосав Марковић ужички, кнез Кирил Јовановић смедеревски. Из других писама види се да су очекивали још једног депутата из Србије. Тај седми јачачко је био Павле Сретеновић, који се изречно спомиње у писму Милошевом од 16 јан. 1816, којим позива депутате у Србију (*Држ. Арх.*, К. К., Кошије писма, fol. 45).

не да расипа“..⁵⁹¹ „Зато ми препокорно молимо, писали су Срби и патријарху, да би у честитог цара и пре-високи Диван испросили да везир, румелијски валија, нама низам (ред) учини, нек се на њега наше дело одложи, јер Рушит-паша, Босне валија, и Сулејман-паша нама пут к цару затварају“..⁵⁹²

⁵⁹¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 120—124. Под 15 септ. 1815, у логору беличком, молба султану, пуномоћје архимандриту Мелентију и писмо цариградском патријарху. Тота дана депутација је и пошла из Србије. „И данас [15 септ.] опет праћемо наша четири човека...“

⁵⁹² *Ibidem*.

ГЛАВА XI

РУСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА

- I — Нота руског посланика Италијанског о српском питању (18 септ.). — Порта оставља Марашлији уређење српских послова. — Марашлијин извештај Милошу (5 окт.). — Марашлија стиже у Београд (10 окт.).
- II — Мирљубиве изјаве Портине Италијанском. — Задовољство Италијанског. — Српска депутација налази рашчишћен терен у Цариграду. — Српска народна молба султану. — Ичиов Мир. — Народна молба и Ичјок Мир. — Разлике у Портином гледишту на српско питање 1806—1807 и 1815 године.
- III — Српски депутати на Порти. — Разна гледишта на српско питање у Дивану. — Упутства Италијанском од 18 септ. из Париза. — Нова нота руског посланика о српском питању (26 окт.). — Поруне цара Александра Порти преко турског отправника послова у Паризу. — Страх од Русије. — Марашлијина политика према народу у Србији и Портине према депутатима у Цариграду. — Портине нота руском посланику о повољним изгледима за свршетак српског питања (19 нов.). — Триумф Марашлијин.

I

Порта није имала довољно времена да и даље истеже народ. Русија, која је дотле мирно посматрала догађаје, учинила је одлучне кораке да је упути на прави пут у преговорима. Осамнаестог септембра руски посланик предао је Порти ноту о српскоме питању. Учинивши алузију на долазак и одлазак прве српске депутације, и на

мисију дагу Куршиду и Марашлији да српско питање уреди, Италијански јавља Порти да је у томе смислу добио из Париза упутства од цара Александра. Напоменуо је даље у ноти све невоље српскога народа, сва сврепства турских старешина, и закључио да је брзо умирење Србије једини начин да се избегне непријатна дискусија Букурешког Уговора. Наравно Италијански је штедео осетљивост Портину колико је више могао дајући овоме кораку руске владе више карактер пријатељског савета него интервенције: то није вређање Порте, кад јој се представља потреба и корист пацификације Србије, нарочито кад ти савети имају за основу један свечан уговор, напротив то је само доказ мирољубивости и умерености цара Александра спрема Порте.⁵⁹³ Најзад Италијански је изјавио наду да ће Порта осми члан Букурешког Мира тако применити да се у Србији неће више дешавати реакције, нити друге неприлике које би могле изазвати распру између Турске и Русије.⁵⁹⁴

Порта је разумела добро сав смисао ове ноте. Одмах је дело примирења Србије пренесено на Марашлију, Куршид-паша је наређено да се врати у своју столицу,⁵⁹⁵ а Сулејман-паша био је збачен. Милош коме је борба са султаном изгледала некорисна и немогућна и Марашлија коме је већ досадило двомесечно логоровање у Ђуприји, као да су предвиђали решење Портино, они су се споразумели још напред. Татари који је носио на Мораву ферман султанов Марашлији да је њему поверено свршивање српских послова, није га нашао у Ђуприји. Око 1-ог октобра Милош и Марашлија начинили су споразум по коме Марашлија отпусти више од половине своје војске, а с остатком и свима старешинама праћен Протом Ма-

⁵⁹³ *Gesand. Arch. Mosk.*, 18-30 sept. 1815. Нота Италијанског Портин. „...c'est au contraire modifier grandement le droit d'intervention qui à ce sujet est acquis par l'article VII du traité de Bucharest, c'est donner une preuve manifeste des principes de modération de Sa Majesté l'Empereur dans ses dispositions amicales à l'égard de la Sublime Porte.“

⁵⁹⁴ *Ibid.*

⁵⁹⁵ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 1. дек. 1815. Загреб. Грет Двор. Пат. Већу. По Паулићеву повештају Куршид је стигао у Трапиз 12-ог новембра.

тијом, Вујицом Вулићевићем и другим угледним Србима крене се у Београд.⁵⁹⁶ Четвртог октобра Марашлија је преноћио у Хасап-Пашиној паланци;⁵⁹⁷ сутра-дан, петог октобра, стигао га је ту татарин с ферманом, и он без оклевања извести Милоша какве му је пријатне гласове донео. „До вас, мој кнеже Милоше и прочи кнезови, здрави будите! И по том јавимо вама како стиже данас татарин от Стамбол и нам абер донесе како светли цар нам власт дао и на нас сами авале учинио ми низам да учинимо белиградску земљу и Сулиман-пашу азл учинио, и пошто отиднем ја у Београд њега ћу ома да истерам, и Рушит-паше цар писао да се и он патраг врне, на свој масуп да си иде, и ја му све писујем и татара праћам ома да се врне, на масуп да си иде. Но ево тебе пишем, како видиш моје писмо једнаг твоју војску отуд да растуриш, сваки у своју кућу нека иде, от ту страну касавет да немаш, како смо искали и ја и ви от Бога тако нам је Бог дао и цар дао. И пошто војску растуриш, и ти ајде овамо: како видиш моје писмо ома овамо да си пошао у Београд или ме на пут стигнеш, другојаче да неси чинио, но како ти пишем тако да чиниш, и никому то што ти пишем да неси казао. И један дан оћу да седим овде: остајем у Асап-пашу. 1815 октомврија: 5.“⁵⁹⁸ У овоме писму Марашлија себе назива „урумели валесп и белиградски строитељ и властитељ белиградској земљи“.⁵⁹⁹

Десетог октобра Марашлија дође на Врачар и заустави се код Батал-џамије и Ташмајдана,⁶⁰⁰ где је био с војском његов хеџаја, кога су Срби били про-

⁵⁹⁶ *Својеник*, XXX, стр. 8.

⁵⁹⁷ *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 2 нов. 1815. Прилог Сигенталов повештај од 20 окт. „Zu gleicher Zeit berichtet der Herr General-Major von Czervinka, er habe die verlässliche Nachricht aus Belgrad erhalten, dass der Vezier von Rumellen auf seinem Wege dahin den 16 dieses zu Hassan-Bassa Balanka übernachtet habe und wahrscheinlich den 20 dieses zu Belgrad eintreffen werde.“

⁵⁹⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 25.

⁵⁹⁹ Рацију титулу Марашлијину види стр. 218, примедбу 581.

⁶⁰⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 2 нов. 1815. Хагер Двор. Пат. Већу. — *Повише Српске* (у Бечу), бр. од 19 окт. 1815. — *Својеник*, XXIII, стр. 6.

пустили још у августу. Тек трећег дана Марашлија је ушао у варош и настанео се у кући најугледнијег Турчина у Београду Хади-Ридала, упука Фочић-Мехмед-аге.⁶⁰¹ Седамнаестог октобра један аустријски мајор с још неколико официра и чиновника контумаца дошли су из Панчева и честитали Марашлији долазак од стране фелдмаршала Хагера, команданта Темпшварске Генер. Команде.⁶⁰²

II

Порта је брижљиво крила од рускога посланика свој рад у Србији и наредбе издате Марашли-Али-паши под његовим притиском: она је понуштала руским захтевима, али није хтела да то изгледа као доказ слабости.

Ренс-ефендија је представљао Италиском, говорећи поводом његове ноте од 18 септембра, као да је Порта увек само то желела да српско питање мирно и лепо у ред доведе. Ишао је дотле да је апеловао на признање Италиског колико се Челеби-ефендија око тога трудио и колико су се Срби у тим преговорима, 1812—1813 године, показивали упорни.⁶⁰³ Ренс-ефендија је стављао у изглед брзо и дефинитивно уређење српскога питања и присисивао је тај срећан обрт паметном држању Марашли-Али паше, који је својим мирољубивим мерама умео да улије Србима поверење спрам Порте.⁶⁰⁴

Ова изјава Портине учинила је најбољим утиском на рускога посланика; у томе моменту он није хтео

⁶⁰¹ Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 425. — *Истор.*: Вук, *Скупљ. Истор. Спом.*, I, стр. 165.

⁶⁰² *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 нов. 1815. Хагер Двор. Пат. Вебу.

⁶⁰³ *Ges. Arch. Mosk.*, 2-14 окт. 1815. Италиски графу Неселроде.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, „qu'au reste il pourrait m'assurer qu'un prompt et très prochain arrangement avec les Serviens était à espérer, de manière à faire cesser tout différend à cet égard et qu'au surplus la Sublime Porte avait vu dans les communications que je lui avais faites récemment de la part de Sa Majesté Impériale une preuve des sentiments d'amitié et de candeur de Sa Majesté l'Empereur Alexandre... que l'on est redevable de ce résultat aux sages dispositions et aux mesures conciliantes de rouméli-valléssi, qui a su inspirer de la confiance aux Serviens...“

да га квари протестом против лажних навода Портиних односно тобожње српске упорности у преговорима с Челеби-ефендијом. То је оставио за zgodнију прилику. Место сећања, на које је Ренс-ефендија апеловао, Италиски је намеравао да му поднесе zgodном приликом протокол конференција од 1812—1813 г.⁶⁰⁵ из којих ће се најбоље видети колико су се у то време Портини захтеви односно Срба удаљавали од онога што је било утврђено осмом тачком Букурешког Мира.⁶⁰⁶

Тако је нова српска депутација нашла у Цариграду већ рашчишћен терен и српску жељу испуњену да се Марашлији повери уређење српскога питања.⁶⁰⁷ Остало је да виде како ће Порта примити њихов предлог о унутрашњем уређењу земље, јер, неколико дана после њихова одласка из Србије, Милош им је накнадно послао још једну молбу на име султаново, у којој су детаљно разрађени српски захтеви и жеље (27 септембра).⁶⁰⁸ Портини те погодбе и жеље нису биле непознате, и ако јој дотле нису биле представљене од српскога народа; она их је знала из извештаја Марашлијиних, и нису јој се никако свиделе.⁶⁰⁹

Српски захтеви, изнесени у молби султану, били су, сасвим слободне богослужења и плаћања данка одсеком, тешки за Порту. Ишло се на то да се Србија издвоји

⁶⁰⁵ Садржина тих протокола данас је позната. Види *Matériaux de l'histoire de la Russie en 1811—1813* г. Изд. В. А. Улишицкиј. Москва. 1901.

⁶⁰⁶ *Ges. Arch. Mosk.*, 2-14 окт. 1815. Италиски графу Неселроде. „J'observai aussi qu'en admettant même que le refus des Serviens a pu empêcher en quelque façon la confection d'un arrangement conforme aux stipulations du traité, la conduite barbare des préposés ottomans dans ces contrées n'en doit pas moins être considérée comme la cause première de l'horrible catastrophe que vient d'éprouver la nation servienne.“

⁶⁰⁷ *Ges. Arch. Mosk.*, 2-14 окт. 1815. Италиски Курнику јавља да је то да је дошла српска депутација да се жали против Курнића и Сулејман-паше. Курнић заводи Марашлију и тражило је оружје од Срба. — *Staatsarchiv*, 10 нов. 1815. Штример јавља Метерниху да је нова српска депутација у Патријаршији и да јој није допуштено да има везе са ким. У Србији још све није мирно због сународности између Курнића и Марашлије.

⁶⁰⁸ Петровић, *Грађа за Историју*, II, 124—130, 27 септ. 1815. У Белци. Српски народ султану.

⁶⁰⁹ *Споменик*, XXXIX, 25 окт. 1815. В. Фрер-лорду Кастреју. Иначе се види да извештач није знао тачно у чему се састоје ти захтеви.

као засебна административна област под директним надзором једнога везира. У свакој нахији — а било их је дванаест — био би по један кнез потврђен султановим бератом и коме везир не би смео судити без скупштине свију кнезова. Милош је у молби од 27 септембра тражио наследно кнежевско достојанство за „великог кнеза," а то би био он, и преимућство да тај велики кнез с везиром бира нахијске кнезове. Али депутати су то изабацили из молбе, кад су дошли у Цариград, јамачно из разлога што су знали да се то неће допасти Порти: Мелентије Никшић, вођ депутације, и онако није био расположен да подиже углед Милошу.⁶¹⁰ Депутати су молили да се тражена организација Србији потврди нарочитим ферманом, као што је то било „пре девет година."

Јула 1806 српски устаници били су послали у Цариград, као депутата, Петра Ичка, београдског барђанбашу да с Портом преговара о миру.⁶¹¹ Палазећи

⁶¹⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 125—130. Садржина молбе од 27 септ., каква је била послата у Цариград. Ну депутати су учинили у Цариграду извесне измене, као што се види из писма Милошеца Мелентију Никшићу од 20 окт. 1815. (*Држ. Арх.*, К. К., Кошије писма, фол. 33.): „Нуштове које сте великоможном, честитом и пресветлом цару предати примили смо и све разумели." Кошија пак те измене молбе налази се у *Госуд. Арх. Моск.*, с писмом Мелентија Никшића Италинеком од 26 окт. 1815. Ево укратко шта су Срби тражили: да цар одреди колико ће се давати пореза, харача, хумрука и скеларине; колико ће се давати спахијама; колико везиру на трошак; три српска кнеза да увек седе у Цариграду и отиравају народне послове; да у дванаест кадилука, у дванаест паланка, буде по један кадија и с њима по један кнез да завршава дела, а што се тиче круничних казни (погубљења) да предају везиру; да Турака не буде више по паланкама „но само ондашње ерције, које имаду своје милькове [имања] и своје уживљење, а од спротивне ништа да не захтевају, но сваки по својем могућству да ужива": слобода богослужења као под Мустафа-пашом Шиникли-оглом; да ни Срби ни Турци преко земље не може ићи без дозволе од везира или кадије; да српски кнезови са неколико везирових људи купе царску мирину и пред везира доносе, а одатле у Цариград носе; кнезовима од дванаест нахија да се даду фермани и да везир не може ни једном кнезу пресудити без скупштине свију кнезова; да сваки кнез може држати пандуре да имају позор на рђаве људе. Овде се, дакле, ништа не спомиње о томе: „велики кнез да по фамилији наследан буде." (Петровић, *op. cit.* стр. 128, тачка 8.). Ну већ у напредним српским захтевима Марашић, од 1 нов. 1815, спомиње се „врховни кнез" (*Ibidem*, стр. 134, тач. 3.).

⁶¹¹ Ст. Новаковић написао је нарочиту расправу о Ичком Миру: *Ички Мир. Покушај непосредног илимирања између Србије и Турске. Глас Срб. Краљ. Акад.* LXVI, стр. 25—193. У тој расправи писао је доказивао да је П. Ичко отишао у Цариград фебруара 1806. На основу докумената, који се налазе у *Архиви Министарства Иностраних Дела*

се у опасним политичким приликама, у заплету с Русијом, Порта је нашла за добро да устаницима обећа опширне привилегије, које би, наравно, згодном приликом одузела; за њу је било главно да рат с Русијом, који је био на прагу, не затекне Србе на ратној ноzi, и да они не постану руски савезници. П. Ичко врати се из Цариграда с ферманом у коме су начелно биле изложене правце које је Порта давала Србима, с њим је дошао и један царски чиновник, мухамед, Хасан-ага, који је евентуално — ако Срби приме ферман — имао да ради да се тај акт примени и да се разреде тачке које у Цариграду није могле бити утврђене. Таква је тачка нпр. била утврђење стопе колико би свака породица имала да плаћа наиме спахијских дажбина. По томе ферману Београдски Пашалук, на чијем се челу налазио паша од три репа, претворио би се у засебну аутономну провинцију, с наследним кнежевским достојанством, где би султанову

у Москви, ми смо доказали у *Срб. Књаз. Гласнику* за 1903 да је П. Ичко пошао у Цариград тек јула те године и да није послао молбу од 12 јан. 1806, публиковану у *Голубици* V, стр. 135—141, која је Ст. Новаковић написао на погрешан закључак, већ другу једну молбу чије смо тачке укратко изнели. Тврдили смо да је молба од 12 јануара 1806 била послата руском посланику Италинеком да је он преда султану. Ст. Новаковић је у пола први ово доказивање, тј. да је Ичко заиста ишао у Цариград у јулу, пошто то нови документи несумњиво тврде, „али мушко да је он тада први пут полазио у Цариград по мисаји одређеној му у јануару," дакле: Ичко се крајем јуна вратио у Србију, па у јулу опет отишао у Цариград. Тако би дакле остало ово у снази, што је Ст. Новаковић публиковао с додатком само да је Ичко у јулу долазио у Србију па се опет вратио у Цариград. Није овде место побијати овакво тврђење у толико пре, што смо од тога времена дошли до докумената, који неспорно доказују неоснованост његову. У *Staatsarchiv*-у у Бечу, међу *Serbia* налази се немачки превод молбе од 12 јануара 1806, датиране у Остружници, коју је по Ст. Новаковићу послао Ичко. Та је молба прилог уз писмо Срба цару Францу II и уз писмо аустријском посланику у Цариграду барону Штурмеру. Оба су писма датирана као и молба 12 јан. 1806 у Остружници. На њих се види јасно да су устаници молбу од 12 јануара 1806 послали Штурмеру да је он „својеручно" преда султану, да *messio nullo* прими одговор и да им га одмах достави: „Darum legen wir eine unserer allerunterthänigsten Bittschiffen bei und bitten ganz gehorsamst hochdieselbe wollen die Gnade haben diese selbst eigenhändig dem Gross-Sultan überreichen und statt unser uns eine gnädige Antwort erbitten und mit dieser uns bedrängte bald zu trösten..." Као што се види, дакле, Срби није послали ову молбу само преко руског посланика, већ и преко аустријског, уздајући се да ће им оба ова представника изградити на Порти оно што желе. У молби султану Срби су тражили комисију, која би имала да извиди ко је крив за буну и издала су се да ће Аустрија и Русија изградити да у њу уђу и њихови делегати.

власт представљао један мухасил (нека врета финансијског инспектора). Скупштина држана у Смедереву примила је овај ферман и захвалила свечано султану на милости. Петар Ичко е кнезом Живком Константиновићем био је поново послат у Цариград „да установи и да утврди тврдо и коначно“ српске послове.⁶¹² Доције је послат још и Стеван Јевтић.⁶¹³ Пу док су српски депутати отишли у Цариград, утврђивали погодбу и пошли отуда с врло повољним резултатима, у Србији су се спремале велике промене у мирољубивом расположењу српских старешина. Од октобра до децембра 1806 руска је војска заузела Влашку и Молдавију, јануара 1807 командант руске војске позвао је Србе у савез против Порте. Српске старешине после кратког оклевања папусте идеју примирења с Портом. Двадесет-трећег фебруара 1807 Срби су мучки убили Сулејман-пашу, а затим извршили и покољ Турака у Београду. Тиме су сасвим раскретили с Портом и изјаснили се отворено за Русе; српски депутати на време су измакли из Ниша, где су били стигли враћајући се из Цариграда. Другог марта у вече стигао је у Београд Стеван Јевтић објављујући да ће и Ичко стићи за дан два и да је већ прешао Мораву. Јевтић и Ичко донели су детаљан извештај о проласку енглеске флоте кроз Дарданеле и о опасности у којој се налази турска престоница не само од енглеске флоте већ и од руске на Црном Мору. Турке, који су ишли из Цариграда с Ичком да уведу у живот привилегије, које је Порта даровала Србима, мучки побије П. Добрњац код Параћина.⁶¹⁴

Ичкове погодбе услед разочарања, која су настала после Букурешког Мира, биле су сад политички идеал за српски народ. Милош је, у својим разговорима с

⁶¹² *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 2. Петог нов. 1806. Смедерево. Народна Скупштина султану.

⁶¹³ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 1807, дос. 69. Флајшхакелов извештај из Земун од 5 феб. 1807. С. Јевтић је отишао после објављеног рата Русији од стране Порте. — Испор.: Ст. Новаковић, *Ичког Мир*, стр. 120.

⁶¹⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 1807, дос. 123. Персов извештај из Земун од 19 марта 1807. — *Ibid.*, дос. 137. По Персову извештају од 30 марта Ичко је стигао у Београд 28 марта. — Ст. Новаковић, *Ичког Мир*, стр. 126.

Марашлијом на Морави, тражио да Порта те погодбе народу ферманом потврди и овај је то одмах обећао.⁶¹⁵ Мелентије Никшић и његови другови имали су дакле да пораде у Цариграду да Порта потврди права, која је преко Ичка нудила. У молби султану народ је одбијао сваку солидарност с пређашњом револуционарном политиком Карађорђевог и с Русијом и изјављивао кајање што Ичков Мир није био у своје време примљен. „Али писмо ми [погрешили] него она четворица који су нама владали и дали се од Руса преварити, који данас међу нама нису, него су отишли оному, који их је преварио!“ Ако би ко депутатима пребацио што су „царски ферман подерали и царску милост одбацили,“ Милош им је наређивао да одговоре „да је била превара од Руса, који су старешине наше бивше преварили даровима и лажљивим обећањем и они народ преварили и патерали да оно слуша што они хоће и захтевају.“ Депутати су имали свакоме прекору енергично насупрот да стану. „Немојте се ... прекора плашити и од речи уступити, него равносно ополчите се, сад је време да се штогод издејствује!“⁶¹⁶

Међутим у молби од 27 септембра 1815, којом је ова депутација имала да тражи Ичкове погодбе, било је извесног попуштања и ублажавања: у Србији место мухасила био би и даље везир, посада градова била би бројно неограничена, док по Ичковом Миру та се посада имала одређивати са Србима и свести на минимум.⁶¹⁷ Наравно Порти није било тешко 1806 овако гледати на градове у Србији, јер су били још у рукама дахијских присталица. Србима 1815 године није могло пасти ни на памет да траже овакве концесије.

Интересантна је такође тачка у молби од 27 сеп-

⁶¹⁵ М. Гавриловић, *Ичког Мир* (из *Срп. Книж. Гласника* за 1903), стр. 15. — Испор.: примедбу 545.

⁶¹⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 124, 27 септембра 1815. Белица, Милош и Вујина Вујићевих Мех. Никшићу.

⁶¹⁷ М. Гавриловић, *Ичког Мир*, стр. 17. По једном тексту било би свега 500 људи за Београд, Смедерево, Шабач и Улацке. — Испор.: Ст. Новаковић, *Васкрс Државне Српске*, стр. 52, примедбу 2; Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 126, прву тачку молбе од 27 септ. 1815.

тембра 1815 где народ тражи да пахијске кнезове бира велики кнез с везиром и да се они царским ферманом потврђују у тим положајима. Овај захтев је несумњиво резултат првих претресања и размисљања о организацији врховне власти у Србији. Пахијски кнезови, ферманима или бератима потврђени, не би зависили од самовоље великога кнеза. Напротив како би на њих пала администрација земље, они би, благодарени овим царским дипломама, ограничавали власт његову; Порта би пак у њима нашла поуздано оруђе да што боље земљу притисне, она би била суд који би решавао све сплетке и задевице. Ова идеја кнезова бератлија живела је подуже у души српских старешина, али је било већ доцкан кад је Порта хтела да је прихвати 1820 године. У овом моменту, 1815 године, Порти су се учинили српски захтеви у опште претерани. Изван сваке је сумње да она није била искрена, кад је Србима по Петру Ичку нудила онако опширне привилегије, то је за њу била само политичка мера да Србе примире докле сврши распру с Русијом. Та је понуда имала једну основцу ману, није имала реалну подлогу: страну гаранцију. Међутим дати Србији такве привилегије, или и редуциране као што су Срби тражили, 1815 године, значило је у исто време ставити их на реалну подлогу — страну гаранцију — која је недостајала Ичкову Миру. Та је гаранција Србима већ унапред зајемчена Букурешким Миром од 1812 године између Русије и Порте. Заиста осмом тачком тога уговора Порта се обавезала да да Србима на њихову молбу извесна аутономна права, која ће договорно с њима уредити, *ipso facto* све што на овај начин буде урађено потпада под гаранцију Русије, сваки спор односно тужења тих привилегија могао би изазвати њену интервенцију. Наравно ово би било на штету султановог суверенитета и битних интереса Турскога Царства, и зато је Порта 1815 гледала другогачије на српске захтеве него 1806 године.

Отуда и забуна Портина како да се опрости српскога питања.

III

Ђехаја-бег, у чији су круг рада спадали унутрашњи односи царства, призивао је више пута Мелентија Никшића и његове другове и разговарао се с њима о пословима. Једном по султановом наређењу депутати су се нашли при његовом проласку за мошеју, и султан је на њих бацио поглед.⁶¹⁸ Депутати су ову пажњу сматрали као повољан знак од стране свога „грозног владатеља,“ као што га је Мелентије Никшић назвао у своме писму Италињском.⁶¹⁹

Међутим на Дивану су ствари врло мучно ишле, многе су седнице прошле у узалудном саветовању. Докле је један део савета био мишљења да се Србима не може веровати, да је за Порту понижење да пактира са својим поданицима и да ваља тражити безусловну покорност, јер примање ма каквих погодаба може само довести до потпуног ослобођења њиховог, дотле су други чланови Дивана били мишљења, имајући у виду унутрашње прилике у царству и угрожавање Русије, да би за Порту било пробитачно да поклати пажњу српским предлозима, пошто поуздан извор, имено румелијски валис, тврди да побуњеници искрено желе мир. По мишљењу те умерене странке на Дивану српско би питање ваљало што пре скинути с дневног реда и не дати времена да се Русија у њега умеша, неодлучност и одлагање у овоме питању могли су већ навести Србе да се обрате на Русију, даљим одлагањем пак Србија може бити коначно изгубљена за Порту.⁶²⁰

Држање рускога посланика све је већма доказивало ову опасност. Италињски није престајао усмено и писмено наваљивати на Порту односно Србију.⁶²¹ По

⁶¹⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 нов. 1815. Италињски графу Неселроде.

⁶¹⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 26 окт. 1815. Мелентије Никшић Италињском.

⁶²⁰ *Својеник*, XXXIX, стр. 6-8, 25 окт. и 15 нов. 1815. В. Фрер Ка-стареју.

⁶²¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 окт. 1815. Италињски јавља графу Неселроде да је поново говорио Рене-офенлији о српским пословима и да је гледао да га увери „que la prompte pacification de cette contrée était attendue par Sa Majesté l'Empereur et devait être considérée comme le moyen le plus sûr d'éviter à l'avenir les discussions fâcheuses sur les déviations du traité de Bucharest à l'égard des Serbiens.“

заповести из Париза од 18 септембра Италијански је имао да употреби сва средства да отклони катастрофу од Србије;⁶²² двадесет-шестог октобра он је предао нову ноту, изјављујући жељу да Porta настави и добро и срећно оконча преговоре, које је отпочела са Србима.⁶²³ Цар Александар говорио је лично у томе смислу турскоме отпратнику послера у Паризу.⁶²⁴

Из Париза је Portи дошла још једна врло непријатна новост. У септембру дука од Ринелје-а постао је министром иностраних дела. Пре тога он је био гувернатор Одесе а после Нове Русије и Porta га је знала као одлучног непријатеља Турске, у њему је гледала сада више заступника руских интереса него француских.⁶²⁵ Једном речи страх од Русије бивао је све већи и требало се постарати да се уклоне узроци сукоба.

Porta је изабрала средњи пут. Марашлији је било наређено да Србе завараваша обећањима и политиком,

⁶²² *Ges. d. Arch. Mosk.*, 18-30 sept. 1815. Париз. Граф Неселроде јавља Италијанском да је писмо цару Александру његове депеше од 10-22 јула и 29 јула (10 авг.), у којима је Италијански намећу осталог јављао о припремама против Србије (sur les mesures de rigueur au moyen desquelles la Porte se propose de consommer la perte des Serviens, dans la vue de couper court à toute discussion ultérieure à leur égard, au moment où l'on traitera les questions relatives à l'exécution des arrangements réciproques, contractés par le traité de Bucharest). Граф Неселроде позива Италијанског да разложи Portи принципе цареве за одржање мира и прилаже нов циркулар где су изложене цареве већ познате идеје; исто тако налаже му да *indirectement* и *positivement* путем стави до знања отоманском мини-старству „que toute entreprise dirigée contre les Serviens dans la vue d'anticiper sur les résultats de la négociation prochaine porterait en soi, et par le fait d'une mesure aussi extrême, un refus de sa part de s'entendre sur un objet si intimement lié à l'ensemble des stipulations de Bucharest.“ За овим енергични позив да се што жинале заузме за Србе: „Vous ne sauriez, Monsieur, trop accélérer et multiplier vos soins dans la vue de convaincre le Ministère ottoman des intentions de notre Auguste Maître en général et à fin de détourner la catastrophe qui menace les malheureux débris du peuple servien. Sa Majesté en serait affectée douloureusement autant par l'idée des calamités affreuses, dont ces Chrétiens seraient les victimes, que par le regret de voir cet événement devenir le principe des plus fâcheuses complications entre les deux états.“ Ове су инструкције стигле у Цариград 20 окт. (1 новембра).

⁶²³ *Ges. d. Arch. Mosk.*, 25 okt. (6 nov.) 1815. Нота Италијанског Portи.

⁶²⁴ *Ges. d. Arch. Mosk.*, 17-29 nov. 1815. Италијански графу Неселроде. Из овога се писма види овај важан корак царев. — Лорд Кастаре у својој депеши из Париза од 20 нов. 1815 енгл. посланику у Цариграду (*Stamensk.*, XXXIX, стр. 7), јавља свој разговор с царем Александром пре него што је отишао из Париза, из кога је видео да цар жели да остане у миру с Portом, али да Турци морају да што учине за ублажење стања у Србији.

⁶²⁵ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I.*, стр. 287.

а депутатима у Цариграду стављен је у изглед повољан свршетак преговора, и гледано је ако је могућно да Срби оружје предаду.⁶²⁶ Portини органи у Цариграду добили су заповест да српским депутатима не допусте да имају везе са страним лицима; Марашлији пак исто тако наређено је да мотри да српске старешине немају сношења с иностранством.⁶²⁷ Међутим Porta је службено известила рускога посланика да ће по свој прилици српско питање бити срећно свршено.⁶²⁸

У главном, дакле, Марашлија је победио и на Дивану. Промене, које су учињене у новембру месецу, у распореду везира над појединим провинцијама, још више су истицале његов утицај. Куршид-паша, босански везир, био је премештен у Солун, Београдски Пашалук био је спојен с беглербегством румелијским, те је тако Марашлија остао и румелијски валис и београдски везир. Ово је био не само акт поверења од стране султанове према њему, већ и очигледна жеља да Србе задовољи, прито су они само Марашлију тражили за везира. На другој страни Срби су добили доброг суседа: Дервиш-бег, син Мустафа-пашин био је унапређен за пашу у Адакалу, око кога је дотле узалуд ратовао. Бефир-ага и Сали-ага, Редупова браћа

⁶²⁶ *Ges. d. Arch. Mosk.*, 17-29 nov. 1815. Италијанска Л. Кирику.

⁶²⁷ *Stamensk.*, XXXIX, стр. 8, 25 nov. 1815. В. Фрер Кастареју. *Staatsarchiv.*, Н. К. К., 10. nov. и 11. dec. 1815. Штирмер Метерниху. Српским депутатима у Патријаршији није допуштено да опште са спољним светом. — *Arch. Arch.*, К. К., Кошчије писма, fol. 33, verso. Писмо од 20 окт. 1815. Види се да кораке ери. доцугата управља Марашлији капуће-хаја у Цариграду, Хаши-Хусејин ефендија.

⁶²⁸ *Ges. d. Arch. Mosk.*, Нота предата од Рене-ефендије Италијанском, 19 nov. 1815. Интересантна је садржина те ноте: тврђена у њој изнесена претпа Срба престало су се повлачила кад год се повела реч о неписујењу Букурешког Уговора. Срби су, вели се тамо, били у бунтовном стању „desam или (!) deset година.“ И ако им је по Букурешком Миру пуђено да ују мирно у покориост они то нису хтели „par attrait de l'indépendance et de la rébellion dont ils avaient goûté.“ Како су одбацили Букурешки Уговор, Porta је била принуђена да их силом покори, као што је сам руски двор увидео потребу тога! Од тога времена Срби су трипут (!) покушавали да се побуне и последњи пут они су освојили паланке и искоробљивали муслимане. Porta знајући колико је некорисно употребљавати у овим приликама умереност „avait pris la résolution de les réduire par les armes, mais tout récemment ces rayas viennent de faire leur soumission et le rouméli-valléssi leur a accordé une amnistie, de manière qu'il est à croire que cette affaire va être heureusement terminée...“

и савезници Милошеви, баш су се у ово време предали Вели-паши, сину Али-паше Тепеделије. Међутим Сулејман-паша Скопљак постављен је за везира¹⁶²⁹ у Босни! Из овога би се дало закључити да Сулејман-пашина управа у Србији није толико резултат његове грамзивости и сверености, колико наредаба из Цариграда да се Срби што јаче сломе!..

¹⁶²⁹ *Споменик*, XXXIX, стр. 8, 25 нов. 1815. В. Фрер Каестареју. — *Staatsarchiv*, 25 nov. 1815. Штурмер Метерниху. „Cette disposition est d'autant plus sage que les Serviens, comme voisins, ont toujours eu à se louer de Dervich-bey...”

ГЛАВА XII

МИР ИЗМЕЂУ МИЛОША И МАРАШЛИЈЕ

- I — Марашлијина узнемиреност због доласка Милошева у Београд. — Милошев долазак. — Милош на Дивану Марашлијину. — Одлазак Сулејман-пашин. — Улазак Марашлијин у град.
- II — Усмена конвенција између Милоша и Марашлије. — Повраћање бегунаца из Аустрије, отварање пограничних снага, објава мира и постављање старешина. — Милош Обреновић „верховни књаз и правитељ народа сербскога“ обилази народ.
- III — Милошева политика. — Милошево гледиште на утврђени мир. — Милошев успех и осма тачна Букурешног Уговора. — Милош и Карађорђе.
- IV — Повратак српске депутације из Цариграда (феб. 1816). — Осам Портиних фермана Марашлији у корист српскога народа. — Њихова садржина и изгравање народних захтева. — Значај уступана Портиних учинених прено Марашлије. — Портини честољубље пред аустријским и руским послаником у Цариграду.

I

У колико се Порта у Цариграду устезала да учини Србима концесије, у толико је њен представник у Србији био издашнији у обећањима. Дошавши у Београд Марашлија је очекивао с нестрпљењем да и Милош тамо дође. Међутим Милош је оклевао с доласком. У Београду је, у граду, још био Сулејман-паша; београдски Турци били су крвни непријатељи Срба и Милошу је тешко било решити се да оде тамо. Брат му Јеврем још је био у рукама Сулејман-пашин-

ним. Сем тога Милош је добио врло повољне вести о стању ствари у Европи, и да ће цар Александар сигурно завојштити на Турке, према томе да буде обазрив.⁶³⁰ Београдеки Турци растура тада свакојаке гласове о неверству Срба, о припремама Милошевим да их опседне и уништи и да он само заварава турску војску док стегне зима и ударе кише и снегови.⁶³¹ Марашлијини ајани, бимбаше и бегови прихвате ове гласове, и везир се јако узнемири. „Камо Милоша, мене превари Милош!“ говорио је Марашлија Вујици Вулићевићу, Проти Матији и другим кнезовима који су се при њему налазили. Ну Милош није могао дуго оклевати својим доласком и једнога дана праћен од дванаестину кнезова он изненадно рупи у Београд, на велику радост Марашлијину и његове војске и на велику жалост Сулејман-пашину, који се непрестано надао да ће се мир покварити. „Хвала Богу стиже Милош!“ говорили су радосно Турци, честитајући један другом овај срећан догађај.⁶³² Милош је затекао свога брата Јеврема у слободи, јер је Марашлија успео код Сулејман-паше да га пусти из затвора. У вече, Милош, праћен српским кнезовима и изабраним људима и везировим гавазима, оде Марашлији на аудијенцију. Дошавши пред његов конач он прође кроз велику гомилу турских војника, који су држали запаљене буктиње и фењере. Најзад Милош уђе у дворницу где је био Марашлија окружен једним капицибашом, изаслаником Портиним, неколиким пашама, ајанима, многобројним бимбашама и беговима. Цела та скупштина седела је у полукругу, Марашлија је био у прочељу, у дворници свечан тајац, муха би се могла чути, по који дим из чибука давао је нешто живота овој мртвој тишини.

⁶³⁰ *Држе Арх.*, К. К., Аустрија, Прив. прешка, 10 окт. 1815. Земун. Мих. Герман Милошу.

⁶³¹ *Арх. Акад.*, бр. 781, 16 окт. 1815. Пачево. Родници Марашлији. Види се да је Марашлија трпео оскудницу у храни. Овом приликом панчевачки генерал јавља му да не може допустити да се више хране повезе него што је одобрио Стојану Милешковићу.

⁶³² Вук, *Скупљ. Истор. Савеса*, I, стр. 166. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 427—430.

После уобичајених поздрава и учтивости Марашлија свечано запита Милоша, преко тумача: „Јесте ли цару покорни?“ — „Јесмо!“ гласно је одговор. И тако се трипут понови питање и одговор. Затим је Милош говорио о узроцима буне, о невољама које је народ претрпео и замолио је Марашлију да он остане у Србији као везир, јер у другоме народ не може имати вере. Марашлији и Турцима јако се допао говор српскога вођа, сви су му давали за право, и везир је обећао да ће молити цара да га у Београду остави и да ће јамачно то бити одобрено.⁶³³

Тако се утврди мир између Марашлије и Милоша; али они су и даље уређивали и разговарали о појединоствима. Двадесет-пети октобар сматран је као дан кад је дефинитивно утврђен између њих програм по коме ће се завести нови ред ствари у земљи. Сулејман-паша по Марашлијиној заповести изађе из града и оде у Ниш, протурајући уз пут непријатне гласове за Србе и Марашлију.⁶³⁴ Марашлија пак свечано заузме његово место. На првој градској капији Милош му је својом руком био заклао неколико овнова као курбан, или, као што један земунски извор вели, „као жртву искреног примирења“, ⁶³⁵ и везир је преко њихове крви прешао у град, ушао у сараје и дефинитивно отпочео своје везирство над Србијом. Марашлија је распустио и ону војску, која је дошла с њим у Београд, Срби су је лепо испратили до границе, пошто су од ње, као и од Сулејман-паше, откупили све робље.⁶³⁶

⁶³³ Вук, *Скупљ. Истор. Савеса*, I, стр. 167. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 431—440.

⁶³⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 27 нов. 1815. Сигентал Двор. Пат. Већу.

⁶³⁵ *Арх. Акад.*, бр. 638.

⁶³⁶ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 440—441. — Вук, *Скупљ. Истор. Савеса*, I, стр. 165—167. — *Споменик*, XXI, стр. 11—13. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 103—106. Ниједан од ових извора не даје време кад је Милош дошао у Београд. Како је копија једнога Милошевог писма Мел. Никшићу датирана у Београду 20 окт. 1815. (*Држе Арх.*, К. К., Копије писма, fol. 33) то је Милош могао доћи у Београд дан два раније. — *Под истим датумом* (без назначења места) Милош пише Хади-Хусејин-ефендији, капучеџији Марашлијином, да је везир „и војводе који је спремао наредно и повлао,“ и да му он, Милош, са кнезовима чини у Бео-

II

Између Марашлије и Милоша није било никаквога писменог уговора. Милош је само предлагао и на Морави и у Београду начине и средства да се мир постави на чврсту основицу а везир је обећавао да ће Porta те предлоге усвојити; српске жеље, као што је казано, биле су да Porta да народу оне правнице које је преко Пчка нудила, и депутати су на томе радили у Цариграду. Међутим, у очекивању да Porta тражене привилегије потврди ферманом, Милош и Марашлија учинили су усмену конвенцију односно најважнијих предмета. Марашлија је пристао да скупљање дација остане Србима и да се Турци у то не мешају; да уз нахијске муселиме седи по један српски кнез који ће с муселимом судити Србима; да спахије узимају своје приходе од народа строго по својим бератима, а не „као што је под Сулејман-пашом било,“ кад су спахије узимале још и по парочитим погодбама које су наметали народу; и да у Београду буде заседање од српских кнезова — Народна Канцеларија — као нека врета највишега административног и судског тела српског.⁶³⁷ Војводе — муселиме — по нахијама Марашлија

граду све могуће услуге. Првога нов. Милош пише истоме: „с овим јављамо вашој милости како смо са честитим светлим и великим везиром, који је већ у граду, итд...“ Марашлија је ушао у град дакле између 20 окт. и 1-ог нов. Ово би се слагало и с Милошевим сећањем, које не мора бити тачно, да је „тек на 10 дана по доласку његовом (Марашлијиним)“ дошао у Београд (*Споменик*, XXI, стр. 12). Један извештај из Земуна (примљен у Карловцима 5 нов. 1815, *Арх. Акад.*, бр. 638) вели такође да је Сулејман-паша пре „неколико дана“ отишао у Солун. Један мемоар прелат Германом Странову, у новембру 1816 год., говори о конвенцији потписаној 25 окт. 1815 између Милоша и Марашлије. Нетачно је да су Милош и Марашлија правили *писмену конвенцију*, она је усмено постојала и по свој *примљени горњи датум, 25 октобар, је тачан, кад је дефинитивно и дефинитивно подељена власт између Милоша и Марашлије.* То се види и из авата која је 25 октобра Народна Канцеларија издала (види стр. 243). — Мита Петровић, *Неиздана Збирка*, нека пisma од 1 и 9 фебр. 1818 тврде такође да је тај споразум закључен 25 окт. 1815.

⁶³⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, II, 140—142. Распис од 15 и 24 дек. 1815. — *Арх. Акад.*, бр. 784. Уа распис од 24 феб. 1816 стоји приложено „тарифа.“ По кој се имало издавати спахијама: главница по 2 гроша, жрновница од сивачета 2 паре, десетак од усева по обичају. „Четвртине, дрва, меда, масла, сена, продавање планина илти зира, орање и кулук спахији и прочаја од тога ништа давати се неће.“

је поставио око 20 октобра и то људе које је Милош желео.⁶³⁸

У Београду се одмах образује *Народна Канцеларија*, која почне вршити све важније народне послове. Двадесет-петог октобра већ Милош „верховни Србији кнез“ јавља аустријским властима да је у Србији повраћен мир и моли да се допусти емигрантима да се слободно врате својим домовима, и да се с аустријске стране отворе скеле за трговину, као што је то већ с ове стране учињено у договору с Марашли-Али-пашом.⁶³⁹ Приватно је пак било поручено свима исељеницима да се у року од три месеца врате натраг и да заузму своја добра, иначе ће прећи у народну својину и бити раздавана.⁶⁴⁰ На први глас о дефинитивном миру свет навали да се враћа у Србију;⁶⁴¹ до 10 новембра само је код Земуна прешло 1233 лица.⁶⁴²

Двадесет-седмог октобра Милош је објавио укратко народу примирење, назначивши колико на коју нахију долази сена и дрва за везирову потребу.⁶⁴³ Првог новембра било је одређено од Народне Канцеларије неколико комисара са задатком да обиђу земљу и да са скупштином кметова и главнијих људи изаберу у сваком срезу кнеза и дужности им њихове објасне; изабрана лица добиће дипломе од Народне Канцела-

⁶³⁸ Мита Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 27.

⁶³⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 130. — *Држ. Арх.*, К. К., Комје писмама, fol. 34 verso, 25 окт. 1815. Милош Милитар Ком. у Земуну и Панчеву. — *Држ. Арх.*, К. К., 169, 9 нов. (28 окт.) 1815. Панчево. Родници Милошу. Јавља да су све скеле отворене. — *Арх. Акад.*, бр. 782. Исто то доставља и Марашли-Али-паша.

⁶⁴⁰ *Држ. Арх.*, К. К., Акта Нар. Суда, 13 септ. 1832. Народни Суд Милошу. — *Ibid.*, Одговор Милошев од 15 септ. 1815 год. свима Шапчанима и осталим местима поред Саве и Дунава лежећим, обнародовано [је], да се сваки оностран поданик, који је у Цесарију у оно време [у Карађорђевој] и Милошевој буњи био прешао, до три месеца натраг врати и лежеће добро своје опет прими, јер ће се спазити после тога у безлук узети и другом дану.“

⁶⁴¹ *Арх. Акад.*, бр. 638. Извештај из Земуна примљен у Карловцима 9 нов. 1815.

⁶⁴² *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 нов. 1815. Sirental Двор. Pat. Béby. — *Polizeiarchiv*. Извештај од 9 нов. 1815. „Ein allgemeiner Jubel herrscht über diesen Friedensabschluss in ganz Servien und man sieht täglich ganze Horden bewaffneter Servianer im Parlatorio der Sentliner und Pancsovaer Kontumazen...“

⁶⁴³ *Држ. Арх.*, К. К., Комје писмама, fol. 37 verso.

рије.⁶⁴⁴ Тако је прота Матија Ненадовић имао да обиђе шабачку, ваљевску и сокоску нахију.⁶⁴⁵

Деветог новембра Народна Канцеларија је прокламацијом свечано објавила народу мир. „Време је већ дошло да се крв браће наше не пролива, време је већ да се стишамо, време је да матере у утробама с миром децу носе, време је да их с миром у домовима својима рађају и воспитају и по закону нашему жене и удају... Помените се прошасте године бившег страха и трепета и онда ћете се знати повинovati наставником својим и заповестима нашим, које ми издајемо и издавати будемо на одређене старешине и кнезове.“ На прво место стављено је народу у дужност да се покорава нахијским муселимима, да им одаје почести и да се ни у чем „гордо“ не показује; оружје нико да не носи сем оних који су у народној служби, а ова ће се лица по томе познавати што ће имати бео штапић у рукама; пушке не бацати ни на скупштинама нити на саборима; свако своје оружје да очисти и на дому остави и мирно своје послове отправља.⁶⁴⁶

Одмах за овим објављено је народу од стране „Вишесокославне Канцеларије“ да Милош Обреновић „верховни кнез и правитељ народа сербскога“ полази с везировом бурунџијом у народ да „мир и слатку тишину међ народ уведе и утврди,“ њега сви да слушају као „од Бога даровану власт и заштиту“.⁶⁴⁷ Милош се одмах кренуо и имао је нарочито за циљ да предузме мере против злочинаца и хајдука те да се поврати безбедност у земљи.⁶⁴⁸ Том приликом постављао је и старешине где је било потребно.⁶⁴⁹

⁶⁴⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама fol. 37.

⁶⁴⁵ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 353. Објава под 1 нов. 1815.

⁶⁴⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 137, 9 нов. 1815. Потпис: М. Обреновић, верх. Србији кнез, П. Николајевић Молер, В. Вулићевић с прочим.

⁶⁴⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, II, 135, 12 нов. 1815. Датум дајемо према копији с које је и приређено ово издање. Потпис: М. Обреновић и П. Николајевић Молер.

⁶⁴⁸ *Id.*, стр. 136, 12 нов. 1815. П. Николајевић Молер кнезовима у Београдском Пашалуку.

⁶⁴⁹ М. Петровић, *Финансије и Уставное*, I, стр. 116, 508—509, 14 нов. 1815. Милош поставља Вићентија Петровића за обор-кнеза нахије

III

И Срби и Турци, и Милош и Марашлија, сматрали су овај мир као неопходну потребу да се време добије. Ко ће остати прави победилац, Милош или Марашлија, то ће најзад показати даљи ток догађаја и преговора између Русије и Порте. Српски вођ није ни сањао тада да је земљу ослободио! Он је мислио да је само бољи мир повратио. Очеvidно у томе миру није било ничега одређенога нити какве гаранције за будућност, модерније речено то је био само провизориум закључен између поглавица српских устаника и једнога везира а никако дефинитиван мир између Србије и Порте. Поред свих упутстава, која је Прота Матија донео лично из Беча на Мораву, да се мир тражи и да ће Русија својим притиском на Порту учинити да се до њега дође, Милош, наравно, није смео ослањати сву своју политику на ова уверавања, нити их узети за основац свога затезања с Портом и упорно тражити боље уступке, дефинитивну погодбу и извесно јемство за њено извршење: он није знао нити природу, нити домашај руске интервенције, његови први депутати нису ни долазили у додир с руским посланством да им се то достави и да им се даду потребни савети.⁶⁵⁰ Овај „мир“ с Марашлијом добијао је доцније све већи значај, и похвале Милошу све су се више увећавале, и ако га је у време закључивања његовог Милош сматрао као неопходно зло у коме има и доброга. „Какви се мир и уговор сад учинити може?!“ питао се Милош после разговора с Куршидом а пре одласка Марашлији. Један везир на Морави, други на Дрини, „с многим војинством... угрозили земљи тако да нам никојим образом против стати није можно.“ Морао се мир правити, мир за невољу „толпк само да [Турци] земљу не поробе,“ колико не дати да се народ „роби и

грозанске. — *Арх. Акад.*, бр. 641, 24 дек. 1815. Народна Канцеларија овлашћује неог обор-кнеза да може непослушне људе казнити са до 50 батина.

⁶⁵⁰ *Житије и Подвизи Милоша Обреновића*, стр. 75: „въ противномъ случаѣ конечно могли бы они заключить сей миръ на гораздо выгоднѣйшихъ условїяхъ.“

уничтожава,“ да се оружје сачува и боље прилике дочекају, тј. рат између Русије и Порте. Тако је Милош сам представио своје преговоре с Турцима Петру Добрињу. „Како ово писмо примите, јавите нам каква су опстојатељства и прилике? Можемо ли се чему скоро надати? Је ли надежда или није да се владати знамо поне [бар] *оружје да сачувамо*.“ Милош је решен на крајње попуштање.⁶⁵¹ „Зато, љубезни брате, писао му је Милош неколико дана доцније, ако што може бити припадни ко погам нашег превисоког покровитеља, у име целог српског народа, нека нам једном рече благо или зло, да не идемо све базирајући се патраг него да се прилепимо Турчину и код њега даљу милост просимо и шчастије тражимо.“ Тражи извешће хоће ли ове јесени почети војна између Порте и Русије.⁶⁵² Две године доцније Милош је исто овако представио рускоме посланику у Цариграду своју политику према Турцима 1815 године: устао је на Турке јер се њихова насиља нису могла више сносити, али пред нагомиланом турском војском на границама Србије, пред припремама у целој Турској Царевини, кад је видео да народу, који је био и без оружја и без муниције, нема ни од куда помоћи ни спасења, он је помишљао само на помирљива средства те да у каквом таквом миру дочека тренутак да се милост рускога цара излије на њега и народ, и тако се решио да начини „временоје примирје,“ да не би предао народ „и невине младенце остроме мечу турском“ и да сâм не би оставио за собом проклето име као Карађорђе и Хаџи-Продац. Својој погодби Милош није приписивао важност неког већег јемства за будућност.⁶⁵³ Тако су и савременици Милошеви гледали на његов рад. „Боље ништа него мртав трупe“ вели Сима Милу-

⁶⁵¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 110, 27 авг. 1815. Манастир Јосаница. Милош П. Добрињу.

⁶⁵² *Id.*, стр. 119, 6 септ. 1815.

⁶⁵³ *Госуд. Арх. Моск.*, 3 нов. 1817. Београд. Милош Строганову.

тиновић.⁶⁵⁴ И Вук је такво решење сматрао као најбоље у тадашњим приликама.⁶⁵⁵

Мир утврђен у Србији, крајем 1815 године, треба приписати колико руском дипломатском заузимању, толико и здравом Милошевом погледу на занета тешку ситуацију. Милош је водио политику која је одговарала средствима којима је располагао, учинивши све да утре пут примирењу; он је увек истицао народну верност према султану и представљао устанак као борбу за опстанак против Сулејман-пашине тираније. Доследан томе он је био умерен и човечан у победама, показивао је турским пашама поверење, које зацело нису заслуживали и, по цену живота свога, одлазио у њихове таборе.⁶⁵⁶ Колико је показивао јунаштва у бојевима, толико је исто имао проницавости, умешности, храбрости и пожртвовања у преговорима. Није било ситуације у којој Милош није све покушао да на њу реагира и да из ње исплива.

Иу у основи овај мир који ће се оваплотити у хатинџерију од 1830 није дело само Другога Устанка. Тај је мир начињен на темељу који је подигнут с великим жртвама народним од 1804—1813 године, и тај је темељ: осми члан Букурешког Уговора, којим је Русија зајемчила аутономију српском народу у границама Карађорђево Србије. Ту је пак одредбу српски народ под вођством Карађорђевим искупио шестогодишњим савезништвом и приврженошћу Русији. Да није било те одредбе, те „котве спасења“, нити би Русија имала право да интервенише у српско-турском спору, нити би Porta зазирала од Русије, нити би Милош имао могућности да развије своје способности, нити би му оне што помогле. Оно што је стално у борби за ослобођење то је народни напор да се дође до извесне слободе, Карађорђе и Милош јављају се

⁶⁵⁴ *Србијанка*, IV, стр. 143.

⁶⁵⁵ *Гласник*, 75, стр. 249, 9 авг. 1815. Вук Мушичком. Тражи новост из Србије. „Ми овде чујемо да хоће да се помире с Турцима, и то би најбоље било.“

⁶⁵⁶ Испор.: Љ. П. Венедовић, *Прилози за Српску Историју*, I, стр. 16. Беседа Милошева читана јан. 1827.

као агенти тога трудног посла, као резултанта народне енергије и као представници народних тежњи и потреба. И ако је Карађорђе упустио народно дело 1813 године, Милош га је прихватио 1815 године, и повео народ у борбу, не толико по својој вољи, колико понесен бујницом народног нестрпљења и незадовољства, које је 1804 године избацило и Карађорђа на површину.

IV

Тако, док је Porta, из политике, водила разговоре с депутатима у Цариграду, Марашлија је, по њеним упутствима, приморио Србију. Нити је достојанство нити је политика Порти допуштала да сама прави споразум: погодбу Марашлијину она је могла према приликама одрицати или сужавати.

Међутим ту тако лабаву зграду, коју су подигли поглавница српских устаника и Портин представник у Београду, Porta је хтела да је улепша, да јој да извесну важност у очима Срба и да је представи Русији, кад томе дође време — а осећало се да је оно већ близу — као и испуњење погодаба које је примила на себе осмом тачком Букурешког Мира. Уз то је дошла потреба да се Срби заварају с мало хартије, Милош је показивао већ неко нестрпљење: шестог јануара 1816, видевши како Porta развлачи преговоре у Цариграду, он је позвао већину депутата да се врате патраг. Мелентије Никшић, вођ депутације, био је у Србији већ 2 фебруара,⁶⁵⁷ у Цариграду су заостали само Аксентије Миладиновић и Милован Петровић.⁶⁵⁸ Porta се изговарала Мелентију Никшићу, као што су гласови кружили, да она Србима не може дотле дати тражене привилегије и потврдити оно што је Марашлија уговорио, докле они не положе оружје.⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ *Kriegsarchiv*, В. К. К., 29 феб. 1816. Сигенал Двор. Пат. Већу. — *Држ. Арх.* К. К., Копије писама, fol. 46. 4 феб. 1816. П. Молер Аксентију Миладиновићу.

⁶⁵⁸ *Држ. Арх.*, *id.*, fol. 43 verso, 5 јан. 1816. Милош депутатима.

⁶⁵⁹ *Држ. Арх.* *id.*, бр. 644. Извештај из Земуна, примљен у Карловцима 27 феб. 1816. О потврђиву мира између Срба и Марашлије још се ништа не зна, већ се говори како тај мир Porta неће да потврди „лов-

Ну, наравно, Porta није смела да остави народ савим разочаран. У време Мелентијева повратка стигло је Марашли-Али пашин у корист Срба седам разних фермана, који су тобоже одговор на народне молбе и жеље и испуњење обећања, која је Porta усмено давала депутатима.⁶⁶⁰

Ти су фермани:

1. Царина да се наплаћује строго по тарифи и да се српски трговци не глобе;⁶⁶¹ 2. спахије да узимају десетак строго по бератима (повељама);⁶⁶² 3. свакоме Србину слободно је ходити и трговати по Турској Царевини;⁶⁶³ 4. пореза да се плаћа у две рате (о Ђурђеву и о Митрову-дне);⁶⁶⁴ 5. војна посада Србије да буде само по градовима и да не чини никакве обиде народу; из посаде се искључују јањичарске породице (под којима су се подразумевали Босанци и Арнаути), које су дотле чувале градове и чиниле зло народу и да се на њихово место доведу Турци доброга владања из Румелије;⁶⁶⁵ 6. по градовима и паланкама да седи уз турског старешину по један српски кнез за отправљање послова; сем тога допушта се један перманентан савет у коме ће свака нахија

деже Срби оружје неположат. Прочи српски посланици јешче в Константинополи находитесе а епископ [Мелентије] токмо пришез, обешчашисеја, какоже глаголют, Србе склонити к тому да оружје положат.“

⁶⁶⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 146. 5 феб. 1816. Милош Драгоману Вис. Porta. На овога се пишема види да је тих дана стигло у Србију ферман о амнестији и ако је, као што ће се даље видети, датран крајем ребијул-евела 1231 (тј. око половине нашег фебруара 1816 год.).

⁶⁶¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 27—29. — *Ibid.*, Фермани и берати. Копија фермана датраног крајем месеца ребијул-евела 1231 год. (последњи дан овога месеца пада 17 феб. 1816).

⁶⁶² *Држ. Арх.*, К. К., Фермани и берати. Копија фермана под петим датумом.

⁶⁶³ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 29. Извод из фермана под насловом: „Осиме ферманов в осм туркијов зоје предложени в крајце оид султану великаго посредствем Марашли-Али-паше бјелградскога народу сербскому послани в 1815 году.“ Негачио је да су послати 1815 год. Испор.; примедбу 660—662. Овај је извод прављен 1817 год. за потребу барона Строганова.

⁶⁶⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Фермани и берати. Копија фермана датраног око половине месеца ребијул-евела 1231 (око 1-ог феб. 1816).

⁶⁶⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 27. Превод овога фермана под насловом: „Превод первого фермана касадунчалосја неслученіе бјелградски јанџара ене фамилије и други добри Турци из Румелије место их наставити на заштити чиније крепости.“ Датум: крајем месеца ребијул-евела с. хер. 1231.

имати по једнога представника [Народна Канцеларија у Београду];⁶⁶⁶ најзад 7. султан прашта Србима сву прошлост и да се нико не усуди да им због ње чини приговарања.⁶⁶⁷ Нешто раније Порта је била издала ферман односно харача у Београдском Пашалуку, смањивши га знатно према ономе колики је био под Сулејман-пашом.⁶⁶⁸

Порта је на овај начин изигравала главне српске захтеве.⁶⁶⁹ Народ тражи да се данак одсеком одреди, Порта, прелазећи преко тога, оставља и даље да све врсте дација остану по староме, али да се прикупљају у две рате годишње; народ жели да се царинарнице урачунају у општу суму данка, Порта наређује да цариници не глобе трговце; народ тражи да спахијске

⁶⁶⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Фермани и берати. Копија фермана писаног крајем ребијул-евела 1231. У овој копији не спомиње други део горњег твђења о Народној Канцеларији. Међутим у једном од ових фермана био је спомен о Народној Канцеларији и нама се учинило да је томе овде природно место. Петог окт. 1818 Милош пише А. А. Пинну: „Что въ ферманѣ утверждающемъ советъ старѣйшихъ выборщиковъ по уздамамъ.“ (*Држ. Арх.*, К. К., 191, 85 verso.) — О ферману у коме је реч о савету кнезова говори и Строганов у своме писму графу Неселроде од 2-14 септ. 1818, и он га је имао у рукама (*Госуд. Арх. Моск.*).

⁶⁶⁷ *Ibid.*, Копија фермана о амнестији писаног крајем месеца ребијул-евела, 1231.

⁶⁶⁸ *Ibid.*, Копија фермана од 1-ог мухарема 1231 (21 нов. 1815). — Кад су настали преговори између руског посланика у Цариграду и Порте о српском питању, Реше-ефендија је предао Строганову у конференцији од 15-27 дек. 1817 извод из фермана о харачу. Извод гласи: „Quoique le haratz (ou capitation) levé sur les rayas de Belgrade et de ses dépendances ait été jusqu'à ce jour distribué en trois classes: 1-ère, 2-е et 3-me, cependant Sa Hautesse voulant que le peuple servien comme un de ses anciens tributaires ressentie les effets de sa liberalité et de sa clémence d'un bien-être parfait, a ordonné par un reserit émané en Jan 1231 de l'hégire, le 29 moharrem [19 дек. 1815], que le haratz levé sur ledit peuple ne soit plus que celui de troisième classe, appelé *édna*. (*Госуд. Арх. Моск.*, Цар. Посл. кут. 230). Дакле овде је датум 29 мохарем 1231 (19 дек. 1815), а на копији у *Држ. Арх.* 1 мохарем 1231 (21 нов. 1815). У писму Милошеву Реше-ефендији од септ. 1823 (*Држ. Арх.*, К. К., 197) спомиње се овај ферман а ту је као датум фермана назначен 29 мохарем. — У изводу предатом Строганову види се још траг од фермана о порези и о другим. Сви данци *impôts*, који се скупуљају двапут годишње „doivent être inscrits dans le rôle appelé *rogos*. Aucun autre rôle d'impôts que celui-ci ne doit pas être distribué.“ Милош у писму своме Герману од 16 авг. 1817 (*Арх. Акад.* бр. 673), говори о *седом* фермана и даје овако њихову садржину: 1. арач по 3 гр. и 2 паре; 2. право да седе кнезови у Београду (Народ. Канцеларија); 3. право подизања школа; 4. слобода трговине; 5. спахијски десетак по старом закону; 6. плаћање порезе двапут годишње; 7. итлах-ферман; „подјат на се не бој!“ Као што се види Срби су слабо знали те своје правце, што је доцније изазивало чуђење барона Строганова.

⁶⁶⁹ Види стр. 229—234.

дације предаје у новцу алај-бегу и да нема више посла са спахијама и њиховим субашама, Порта наређује да спахије при узимању десетка не глобе народ. О пахијским кнезовима као бератлијама, о њиховим правима, Порта није ништа говорила; она је само допустила један Савет старешина, Народну Канцеларију, из чланова бираних по пахијама. О врховноме кнезу ни речи!... Порта је најзад потврдила присуство по једног кнеза уз турске пахијске власти, дала је амнестију и право трговине, оно дакле што ју је најмање стајало. Највећа и права концесија била је повчане природе: смањивање харача. На њу су се Турци доцније и позивали кад су хтели да покажу Русији своју наклоност и расположење према Србима. Харач Београдског Пашалука био је 1814 године по 13 гроша,⁶⁷⁰ а сад је смањен на три гроша. Ну у овоме Порта је само смањила једну злоупотребу своје власти над Србијом, јер је 1813 и 1814 подигнутом стопом харача хтела што више земљу да исецли. Ферман о посали градској издат је колико да изгледа да Срби имају једно олакшање више; тај је акт остао увек мртво слово на хартији, и Срби су се доцније узалуд на њега позивали.

Међутим ма како биле незнатне ове концесије, као и оне које је Марашлија трпео у Србији, оне су имале свој значај. Начелно Порта је признала да мора нешто учинити за Србе, и дала им је могућности да се мало организују у народноме духу и да у миру дочекају боље дане кад ће јој моћи са више успеха изнети своје захтеве и жеље. У сваком случају Портино честољубље и достојанство претрпело је јак удар. Аустријски посланик је одмах додирнуо болно место. Хотели да зна поуздано под каквим је погодбама примирење Србије учињено он се обратио Порти с питањем: како пограничне аустријске власти имају да се односе према „захтевима које им од времена на време шаље Милош Обреповић, као врховни кнез, а у име самозваног епископског Сената?“ Порта је врло кисело примила ово питање; али је требало ипак нешто од-

⁶⁷⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 96, 107.

говорити. „Н. В. Султан, одговорно је Реис-ефендија, никад не би пристао да узима на себе обавезе спрам својих поданика; све што је учинио то је што је употребио благост спрам бунтовника који су, повративши се из заблуде, припали њему на молбу: он им је подарио општу амнестију и ако је неко пристао на неке погодбе, Порта их игнорира, или треба да их игнорира“.⁶⁷¹ У Србији је једина власт Марашлија и аустријске власти треба да се односе према њему као што су то чиниле према његовим претходницима. Штирмер је ово лепо називао „лажним стидом“, јер Порта није хтела да допусти помисао да је она била у невољи да с бунтовницима преговара и да им чини концесије.⁶⁷² Наравно Аустрија је узела ову изјаву за оно што она вреди, аустријске власти одржавале су везе и с Марашлијом и с Милошем. Исто је тако Италијански, изгубивши везу са српском депутацијом, хтео да дозна погодбе примирења јер је то за њега било од велике важности, али Реис-ефендија му је суво одговорио да Порта не капитулира с бунтовницима: она је само дала амнестију и извесне правце.⁶⁷³

⁶⁷¹ *Staatsarchiv*, 10 феб. 1816. Штирмер Метерниху.

⁶⁷² *Ibidem*.

⁶⁷³ *Роско. Арх. Моск.*, 17-29 јан. 1816, Италијански графу Несселроде. — Поред свега Портиног надзора депутати су нашли начина да ступе у везу с руским посланством преко неог Ђакон. Тако је 26 окт. 1815 Никшић послао посланику захтев предате Порти. Једанаестог новембра Италијански је добио писмо од депутата, у коме су тражили 1000 дуката на зајам. Седмог нов. Ђакон је донео извештај да Порта тражи да народ изда оружје. Италијански је тада био већ припремио хиљаду дуката, али их Ђакон није тражио, и на томе је остало. Међутим Италијански му је казао све кораке које је учинио на Порти у корист Срба. 25 нов. Италијански јавља графу Несселроде да су по Ђаконову причану послани у Србију ферман, који дефинитивно утврђују нов ред ствари и да тамо више нема турске војске. Од овога времена као да су депутати прекинули везу с Италијанским. 13 јан. 1816 Италијански се жали министарству да су га депутати оставили без извештаја о ономе што су урадили. За све оно што се радило у Србији Италијанскоме је био извор руски ген. консул у Букурешту. Те је извештаје Кирико послао у Цариград под 3. 18 и 24 јан. 1816, али ниједан не одговара правоме стању ствари: они су писани у главном по безким новинама и по приватним информацијама. Ти су извештаји занимљиви по томе што се из њих види чему су се све Срби надали од Марашлије. (Сва се овде наведена акта налазе у *Роско. Арх. Моск.*, Арх. Царигр. Посл., кут. 171, 206, 207, 295).

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ПОЧЕТЦИ СПОЉАШЊЕ

И

УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ

1816—1820

ГЛАВА XIII

СТАЊЕ У СРБИЈИ У ПОЧЕТКУ МАРАШЛИЈИНЕ УПРАВЕ

- I — Материјалне неприлике у време примирења с Марашлијом: немаштина и глад. — Трајање ових невоља. — Појава благостања по варошима и паланкама.
- II — Организација народне власти и врховни кнез.
- III — Марашлија. — Милош Обреновић. — Односи између Милоша и Марашлије. — Чврстина Марашлијине управе.

I

Србија је отпочела нов живот у врло тешким материјалним приликама, трогодишњи страховити потреси праћени кугом и глађу исцрпili су је били до крајности и довели је на ивицу пропасти: проређено становништво поертало је под огромним напорима, које је издржало у борби за опстанак, домови понаљени, многа огњишта опустела за вечита времена, стока одведена или посканала, глад је царовала у пуној снази. Прелаз Марашлији из Ђуприје у Београд мучно се извршио због оскудице у колима и у храни;⁶⁷⁴ све потребе за турску војску Срби су куповали из Аустрије, јер се из земље није могло ништа набавити.⁶⁷⁵

⁶⁷⁴ Држ. Арх., К. К., Кошје писма, fol. 33 verso, 20 окт. 1815. Милош Хаџи-Хусејин-ефендија.

⁶⁷⁵ Петровићи, *Грађа из Историју*, II, стр. 140—141. Проглас кнезовима и кметовима од 15 дек. 1815.

Брашно је било 50 гроша сто ока,⁶⁷⁶ а у дукату је тада било толико гроша колико од прилике у њему има данас динара⁶⁷⁷! Своје најобичније потребе за јело (јаја, лук и др.) Марашлија је набављао из Панчева.⁶⁷⁸ Новаца нигде није било: за откуп робља и друге потребе народ је морао правити велике дугове код Марашлије, његове свите и Срба у Аустрији.⁶⁷⁹

Ове материјалне невоље имале су и сувише дубок корен, да би могле на једанпут ишчезнути, гладовало се страшно и у 1816 и у 1817 години, па и доцније, требало је да прођу три четири године да се народ мало хлеба дохвати. „1817 лето верло чудо било што није било одавна, како је у Србији глад била, и у свој турској земљи. Тако се случила скупоћина: кукуруза по 38 пара, ока жита, и тако је пшенице по ту цену, а у Сарајеву по 2 гроша ока леба пшенична“.⁶⁸⁰ „На 1817 да јест ведамо каде би гладна година: много мука поднијесмо и глади, стока полипса од глади,“ вели други запис.⁶⁸¹ Грош ока било је пшенично и кукурузно брашно, овсено двадесет и пет пара, товар сена (сто ока) 25 гроша, а товар сламе 15 гроша⁶⁸²! И ове су цене биле позно у лето 1817 године, која је била „родила како је божија воља свачим“.⁶⁸³ Ђупријеска нахија била је тако осиромашила стоком и превозним средствима да није могла 1816 год. за потребу везинову довести у Београд 900 кола сена колико је пало на њен део.⁶⁸⁴ Тридесетог јуна 1816 Мустафа-

⁶⁷⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 141.

⁶⁷⁷ М. Петровић, *Финансије и Уставове*, II, стр. 18. Види се да је 50 дук. цесарских вредило 625 гр., дакле један дукат вредно је дванаест и по гроша.

⁶⁷⁸ *Држ. Арх.*, К. К., Кон. писма, fol. 51 verso, 3 апр. 1816. Петар Молаер генералу Родичком.

⁶⁷⁹ *Споменик*, XXX, стр. 8. — *Споменик*, XXI, стр. 13. Зајмодавци су били Срби из Аустрије, Марашлија и његов Ђурчибаба. — М. Петровић, *Финансије и Уставове*, II, стр. 20—22. Неке облигације на позајмљени новац. — С. Милутиновић, *Србијанска*, IV, стр. 139.

⁶⁸⁰ Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3975.

⁶⁸¹ *Id.*, бр. 3974, 3509.

⁶⁸² *Id.*

⁶⁸³ *Вукова Преписка*, I, стр. 83.

⁶⁸⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 63, 21 јул 1816. Милосав Здравковић Милошу.

ага, војвода Јагодински пише Димитрију Тодоровићу, који је ту нахију заступао у Београду: „...Много очи отвори, ... али ако немаш црна лука да натрљаш очи кад поћеш код везира, а ти ми пиши да ти пратим две главице, ... зашто сам знаш како је ова наша нахија пропала и гладна. Сад мало да не дирају овај наш крај докле се сиротиња зарани...“⁶⁸⁵ И друге сличне примере опште материјалне беде лако је наћи у ондашњој преписци Милошевој.

Ну као што обично бива после великих искушења, народ је, вративши се с бојног поља и из збегова, жељно уживао „слатки мир“ и чинио све жртве које су од њега тражене. Свак се најзад прихватио свога посла, кроз земљу је почео да струји живот, место анархије дошао је ред, и народ се очевидно почео прибирати после неописаних патњи од 1813—1815 године. Први знаци живота појавили су се по варошима и паланкама; као центри трговине и стоваришта разних потреба у њима се већ 1816 год. јавља очевидно благостање. Незнатан капитал уложен у ма какву радњу доносио је обилат приход. „Не треба ти више од 500 гроша, пише Ст. Живковић Вуку, пак да отвориш у којој ти драго касаби, селу или паланки дућан па да живиш. Ако ли пак волиш и механе мало држати, ракије точити и проч. то ти нико не брани... Шабац се на Бапру начинио да ти има око шта гледати... Наш се Обрад помогао продајући ракију, сад да му загледаш у торбу! И Амица се спрема то исто чинити како кућу заврши. А ти си отишао у тај весели Беч да дангубиш. Гледај час пре да довршиш књиге, за које овамо весма распитују пак ајде да живиш!...“ Наравно ово само важи за вароши и паланке, јер исти Живковић пише да је за сељаке „потешко“.⁶⁸⁶ Овај израз је и сувише благ према правоме стању у коме је маса народна живела. Седамнаестог маја 1817 године Илија Марковић обор-кнез нахије шабачке пише за овај најплоднији крај Србије: „сиро-

⁶⁸⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 232—234, Јагодина. Под датумом.

⁶⁸⁶ *Вукова Преписка*, I, стр. 57, 20 септ. 1816. Заслица. Ст. Живковић Вуку.

тиња — то је име онда означивало народ у опште — сиротиња је овде збуњена с гладом и мре једнако од глади!“ Тај крај није могао да да 4000 баскија, 1000 талини и 2000 мертека за потребу везируву! „Него вама пишем, наставља Илија Марковић, ако би се могло икако на другу страну то преместити, докле би се ова сиротиња хлеба дохватила, а после тога дупло да се пареди не би терета било“.⁶⁸⁷ Ока хлеба у Шапцу била је тада 40 пара.⁶⁸⁸ Никола Станковић старешина једне кнежине у београдској нахији извештава Милоша 28 маја 1817 год., да посведневно долази његовоме дому „множество људи и жена,“ патерани невољом и глађу и траже хлеба. „Један човек да је осиротио с лебом или недоскутац, или једно село, ласно би га могли одржати, али ево невоље, где од велике туге и плача сиротинског кући приступити не могу!“⁶⁸⁹

Ну на спошење и лечење ових материјалних неприлика јако је утицала доста повољна унутрашња ситуација: ред, мир и лагано али стално јачање народне власти.

II

У чему је то организовање власти у народном духу, и како је извршена деоба власти између Милоша и Марашлије? Какве су функције Милошеве и његових органа? Пре свега ваља напоменути да је Србија под Милошем обухватила тачно границе Београдског Пашалука.⁶⁹⁰ Године 1815 народ је устао против Сулејман-

⁶⁸⁷ Држ. Арх., К. К., 72—78. 17 маја 1817. Илија Марковић Див. Борбенићу у Београд.

⁶⁸⁸ Буркова Преписки, I, стр. 82.

⁶⁸⁹ Држ. Арх., К. К., 3. 28 маја 1817. Остружница. Ник. Станковић Милошу.

⁶⁹⁰ Вук, Скупљ. Истор. Списи, I, стр. 168. Пишући о миру између Милоша и Марашлије Вук ово вели: „Милош је тада привеојо Београдском Пашалуку и острво Пореч (с вајом поречком), које је од старине било београдско, па га Пасманица отео и од тада остало под Адакате. Милош је казао пашин: „Ако ти нећеш правим путем повратити Пореч к Београду, ја ћу га с народом на силу отети, као што је и од нас отет;

паше који је заповедао у томе пашалуку, Сулејман је био замењен Марашлијом и наравно користи повога стања ствари које је Милош утврдио с Марашлијом распрострле су се само на тај пашалук, на једну административну јединицу Турске Царевине. Како је и Милош свој устанак представљао не као политичко дело већ као борбу за опстанак противу једнога рђавог управника, он није смео ни помишљати у почетку на границе Карађорђево Србије, која је захватала знатне делове суседних области.

Српски народ у поменутих границама добио је по погодби између Милоша и Марашлије једно неоспорно преимућство: право да скупља сам све дажбине које је био дужан давати Порти и везиру. Те су дажбине биле оне исте које су од вајкада познате у Београдском Пашалуку: *харач* или данак што раја газу цареву земљу; *чибук* или пореза на овце и козе; најзад *пореза* која је разрезивана на народ за издржавање везирово, његове свите и његове војске. Те издатке везирова канцеларија утврђивала је у договору са српским кнезовима. У ту су позицију ушли сад и расходи народне управе (плата врховнога кнеза и осталих чиновника).

У аграрно-економском погледу Србија је представљала низ спахилука; српски сељак био је дужан давати држаоцу тога спахилука десетак и друге уобичајене дажбине, које је скупљао сам спахија. Док је горе турска државна власт пренела прикупљање својих прихода на Србе, дотле су овде Турци спахије остали у непосредном односу с народом. Знатан број спахилука припадао је султану, односно држави. То су тако

Јер смо ми с Али-Муштај-пашом доста муке видели и крви пролили тукући се око њега с Пасманицом.“ И тако паша, желећи и сам пашалук свој распространити, пише у Цариград, и поврати Пореч к Београдском Пашалуку, који сад граничи од *севера* Савом и Дунавом; од *запада* Дрином до више Лешнице, па оданде Цером и Влашићем више Крушња олет у Дрину, потом Дрином до више Сребрице, па после планинама на У. ица; од *југа* планинама на Караловца и Маглича у Мораву више Крушевца; а од *истока* доле Меравом до више Тузирје, па оданде једном речном извод Параћина у планину, која раздваја Ресаву и вајом Параћинску од Прве реке, па доле тим планинама на Поречко реке у Дунаа.“ — Истор.: Ј. Вујић, *Историјскије по Србији* (Изд. *Књиж. Задруге*), I, стр. 11.

зване мукаде: спахијске приходе на њима прикупљали су надзорници или емини било за рачун државне касе, било за рачун оних који су држали под закуп та добра. Милош је одмах гледао да добије под закуп ове мукаде.

Други финансијски односи били су у рукама Турака: царина, трошарина, скеле и др., ту је Србин наплаћивао на турке предстојнике. Најзад највиша административна и судска власт била је такође у турским рукама. Муселими или војводе били су оно што су данас окружни начелници; уза сваког муселима био је по један кадија који је судио; уз војводу и кадију био је по један српски кнез, који је присуствовао суђењу кад је суђено Србину, да га не би турска власт запра Бога оглобила, јер је глоба припадала војводи и кадији. Српски нахијски кнезови (обор-кнезови) и кметови расправљали су само ситније спорове; сваки сложености спор они су износили војводи и кадији. Њихове су главне функције биле да прикупљају порезу, да одржавају ред у своме кругу, и да помажу муселимима при гоњењу хајдука. У Београду је била *Народна Канцеларија*, која је имала да буде највише српско судско и административно тело, и да одржава односе с везиром. Ну, и ако је она потврђена ферманом, њене атрибутције Марашлија и Порта нису одредили никаквим актом, и она је слабо што важила „јербо су Турци по тврђењу њеног писара Лазара Поповића у почетку неограничено владали и господествовали“.⁶⁹¹ Српска је чиновничка хијерархија дакле: врховни кнез на врхунцу; затим неколико кнезова и писара Народне Канцеларије; обор-кнезови нахија или кнезови појединих кнежевина (јер свака нахија није морала имати обор-кнеза) и њихови писари; кнезови додељени муселимима и на дну сеоски кнезови и кметови.

Врховнога кнеза Порта није потврдила никаквим актом. Кад је Милош први пут пошао у народ, новембра 1815, да пронесе „мир и слатку тишину међ народ,“ он је понео везинову бурунџију, која га је на

⁶⁹¹ *Држ. Арх.*, Лазар Поповић, *Живот и Приклучења Писар Поповића*.

ово опупомаћавала.⁶⁹² Прва акта Милош и Народна Канцеларија издавали су „с произвољенијем честитога и светлога и великога везира Марашли-Али-паше, урумели-валеси и Белиграда-мухафиза и покровитеља сербскога народа“.⁶⁹³ Милош и ако се потписивао као „вожд“ или најчешће „врховни Србији кнез“,⁶⁹⁴ па чак и „Милош Обреновић, султаном Махмутом наречен II кнез сербски“,⁶⁹⁵ није имао права носити сабљу о врату.⁶⁹⁶ У турском оделу с чалмом на глави и јеменијама на ногама Милош је пред Марашлијом имао више изглед богатијег сарафа или трговца, него политичког представника српскога народа. Милош је представљао толико кнеза колико и Србија државу. Ниједну врсту царских дажбина Милош није смео скупљати без вишег одобрења: порезу и чибук без везинове бурунџије; харач без харачких тескера. Милош није имао право изрицати смртну казну,⁶⁹⁷ српска власт имала је право убити само хајдука или бунтовника у бегству, иначе не. Да напоменемо да је хајдучија беснила у Београдском Пашалуку исто тако као и глад: истребљивање хајдука било је, неколико година, главни задатак српских и турских власти.

То је у главноме кадар и обим народне администрације и то су укратко аграрно-економски и финансијски односи у земљи крајем 1815 и у почетку 1816 године. О свима овим односима и о механизму те управе доцније ће се детаљно говорити; ну и из овога, што је доде речено, лако је разумети колико је скучен био обим народне администрације, и да је морало бити много сукоба између српске и турске управе, између српскога сељака и турскога спахије, итд. У оваким приликама личне особине султанава представника у Србији биле су од великог утицаја на догађаје у земљи: ново стање у Београдском

⁶⁹² Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 135—138.

⁶⁹³ Прота Митија, *Мемоари*, стр. 353.

⁶⁹⁴ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 100 и др.

⁶⁹⁵ Маленко Вукићевић, *Непозната Забрана*, Акт од 11 дек. 1815.

Оригинал.

⁶⁹⁶ Вукоса Прејићска, 6 септ. 1817. Фрушић Вуку.

⁶⁹⁷ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 49, verso.

Пашалуку оснивало се на његовој погодби с Милошем, најјаче јемство за мир и ред, најјачи регулатор унутрашњих односа била је његова воља.

III

Али-паша родио се у Малој Азији, на домак Тауруса, у месту Марапу. Отуда је обично зват Марашли-Али-паша, Срби пак називали су га обично Марашлијом. Кад је био послат против Србије био је беглербег или валис Румелије, а то је достојанство добио само неколико месеци пре српскога устанка; пре тога био је гувернер Кајсарије у Натолији.⁶⁹⁸ Кад су га први пут угледали српски кнезови у Туприји, он је на њих морао учинити најбољи утисак. То је био старац у седамдесетим годинама „стасит, изгледа пунога благодости и врло нежне боје лица; брада му беше врло дугачка и врло бела; очи црне и живе; нарави је био веселе“.⁶⁹⁹ Иначе Марашлија је имао глас сверепога и лукавог човека, глас човека без вере. Кад је засео у Београду он се „јавно хвалио да је негде у Азији некакве Турке узео на веру, па их је после све, једнога по једнога, некао.“ Турци су га звали Дубарази-Марашли-Али-паша, тј. превртљиви.⁷⁰⁰

Ну у Србији Марашлија није ничим заслужио тај глас, што, наравно, не значи да он није био такав: те његове рђаве особине Срби нису осетили, али су их се увек бојали. Лично врло богат, широких руку, љубитељ арапских коња, мисирских мазги и шамских камила, окружен великим харемом и љубимцима — адуванима, хојленима — Марашлија је гледао да последње своје године проведе без потреса и у миру. Био је на врхунцу војничке хијерархије, могао је имати само још једну жељу, жељу да не сврши у изгнанству и насилном смрћу, јер је таква била трагична судбина многих његових претходника на овоме

⁶⁹⁸ *Staatsarchiv*, 10 Jan. 1815. Штврмер Метериху. Јавља да је гувернер Кајсарије у Натолији. Марашли-Али-паша, наименован, о последњем Вајраму, за беглербега Румелије, и да је 22 дек. (н. к.) 1814, отишао на своје одређење са 2000 људи азијских трупа.

⁶⁹⁹ Куинберг, *Српски Устанак*, стр. 149.

⁷⁰⁰ Вук, *Скуп. с. Истор. Сиси*, I, стр. 169.

достојанству. У интелектуалном погледу Марашлија је био човек здравога разума али „сасвим непросвећен“, с тога је послове отправљао његов хехаја.⁷⁰¹

Султанов представник имао је у Србији посла с човеком ретких душевних особина. Милош, српски кнез, био је сушта противност од Марашлије: млад, честољубив, издржљив, штедљив, неугледан, „бијели руднички момчуљак“,⁷⁰² на почетку своје политичке каријере, префект Марашлијин он жели да буде народни кнез. Ту је титулу већ носио, али ју је требало одбранити од других супарника и потврдити Портом. Било је и неке сличности између Милоша и Марашлије. И кнез српскога народа био је неписмен као и султанов представник, у лукавству и притворности могао се увек с њим мерити. Ову особину Милош је прикривао својом необично развијеном способности за ласкање, изгледом безбрижног и шаљивог човека. „Од природе весео човек, кад оће уме се врло љубазан показати, као што се обично гдекојим странцима показује,“ вели Вук за Милоша.⁷⁰³ „Милош је био средњега раста, јака састава, округласта снаге, округла лица, омањих бркова; јасна громовита гласа; брза, кратка говора, а памћења за причу јака... Мислио је брзо, много брже него што је могао говорити. С тога би, некад ... тако убрзао језиком да је било тешко разумети шта хоће... У њега никад није било дуге двоумице, нити дуга ломљења. У говору је често понављао узречницу: *чинши волико* или *чинећи се волико*... Имао је општу онога доба навику: неовати уза сваку трећу или четврту реч. Симетрију Милошева лица малко је кварила једна брадавица на левом образу, као омањи орах, коју су му лекари доцније нескли, и нос, који му је у дну био мало пошири...“⁷⁰⁴

Милош се од почетка сав приљубио уз Марашли-Али-

⁷⁰¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 66. 16 март 1820. Милош Герману. „Будући је овај паша сасвим непросвећен и дела његова хехаја отправља.“

⁷⁰² С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 282. — *Споменик*, XXI, стр. 10.

⁷⁰³ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 32. — У једном писму из 1816. генерал Червена вели за Милоша: „eben so gebillig von aussen als misstraurisch im Herzen gegen den Vezier.“

⁷⁰⁴ М. Е. Милућевић, *Кнез Милош у Причанима* (Нова Збирка), стр. 17.

пашу и играо је дволичну улогу: пред народом се истицао као његов заштитник, пред везиром као његов слуга и уживао је његову наклоност у највећем степену. Марашлија га је звао сином, водио га са собом у шетњу и на излете; узајамно су се частили и даривали и, у опште, везир му је јавно указивао своје симпатије.⁷⁰⁵

Портина политика пак била је срачуната на то да избегне руске протесте односно Србије и њену интервенцију у српске послове. Марашлији су била дата сходна упутства: да чини све што може да Србе задовољи, и та је политика потпуно одговарала мирољубивом расположењу везировом. Прилике су, дакле, биле особито повољне за Милоша и он је знао да се користити и њима и наклоношћу везировом. Све Милошеве молбе везир је испуњавао радо, све административне спорове решавао је у корист његову, постављао чиновнике по његовој вољи и најзад дао му под закуп сва државна добра — мукаде. Ту је основ Милошева богатства.

Марашлија се хвалио на Морави да може учинити да мачка и миш заједно спавају, и те речи пису биле претеране. Турци под његовим заштом живели су мирно с народом, његово везирство, од самога почетка, било је благотворан период народног опорављања, изгледало је као да се повратило време Мустафа-пашино. „Срби и Турци живе као браћа. Ко је што имао, и ако је изгубио, нека не тражи пак мир ... Нека [Срби] не траже боље; Турке не можеш разазнати од Срба... У Србији ако све овако мирно буде и овај честни везир остане и до године, кад би Бог дао да за дуго остане, све би боље за људе бивало, и баш би оно златно време опет се поврнуло, за које ти често говориш да сте под Турцима имали... Зацета ти кажем за Србе је сада веома добро!“⁷⁰⁶ Тако је Ст. Живковић, 20 септ. 1816 године, писао Вуку о Марашлијиној управи. „От Србије све је добро, боље бити не може!“

⁷⁰⁵ Вук, *Скупљ. Писар. Списк.*, 1, стр. 172 — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5428, 5434, 5435, 5442.

⁷⁰⁶ Вукова *Прейска*, 1, стр. 59—57.

писао је 7 феб. 1816 други један пријатељ Вуку.⁷⁰⁷ И сам Милош, који је пред Русијом — у нестрпљењу да што пре види руску заштиту над Србијом — представљао што може горе положај народа, признавао је да од Турака не трпи никакво насиље. „Народ наш, пише он цару Александру, 29 апр. 1816, не стење сад под оним игом, под којим је стењао у 1814 години, но права своја получава, али опет од дана на дан очекује спасење и заштиту Вашег Величанста“.⁷⁰⁸ „У целом народу тишина, а с Турцима мир царствује“ пише Милош Герману, 6 јуна 1817;⁷⁰⁹ „Србска власт укрепљава се од чести“ извештавао је Вука исте године Ј. Савић.⁷¹⁰ За сваки турски изгред везир је казном давао жестоку сатисфакцију Србима,⁷¹¹ и они су с правом мислили да би Марашлију по доброту према народу могао заменити само Дервиш, син Мустафа-пашин, ако би пошао трагом свога оца.⁷¹²

Пу та тако повољна ситуација имала је једну мрачну страну: страховита неизвесност лебдила је над Србијом, нико није знао шта носи дан а шта ноћ, а то је био ужасан положај, бар за Милоша који је управљао судбином земље, јер је он најбоље знао на како лабавој основи почива све благостање у њој. Већ у самоме почетку десно се случај, који је бацао рђаву сенку на односе између Срба и Турака. Крајем децембра 1815 год. избачена су три пушчана метка у прозоре стана Милошева у Београду. Милош одмах уложи протест код везира и Марашлија је учинио све што је могао да га само одбровољи. Ну осећајући се несигурним, Милош изађе из Београда, а може бити да је и сам приредио ово пуцање да би само имао изговор да не

⁷⁰⁷ Вукова *Прейска*, 1 феб. 1816. Земун. Мих. Павловић Вуку.

⁷⁰⁸ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 154—155. — Испор. на стр. 154, писмо Каподистрији.

⁷⁰⁹ *Id.*, стр. 175.

⁷¹⁰ Вукова *Прейска*, 1, 82, 83, 14 јун и 18 авг. 1817. Шабац. Ј. Савић Вуку.

⁷¹¹ *Arch. Acad.*, бр. 680, 20 окт. 1817. Беогр. Милош Мих. Герману.

⁷¹² *Држ. Арх.*, К. К., Копије писана, fol. 71—72, 26 јуна 1817. Милош депутатима, и под истим датумом молба Драгоману Портином.

буде за извесно време међу Турцима,⁷¹³ јер после погодбе на Морави Милош је по везировој жељи морао живети у Београду.⁷¹⁴ Марашлија је на тај начин био безбеднији и имао је народнога поглавара увек под руком. Од октобра 1815 па до краја 1817 године Милош је све време, које није провео у пословима у народу, провео у Београду; кад год је хтео да изађе тих послова ради — а то је често бивало — он је морао тражити допуст од везира; не врати ли се на први позив везиров овај се одмах узнемири,⁷¹⁵ а у јавности избију свакојаки гласови.⁷¹⁶ Толико је било Марашлијино неповерење према српском поглавару поред свих спољних доказа пријатељства и наклоности. Милош није био ништа спокојнији од везира, он је непрестано сумњао да му сутрашњица не донесе неко изненађење или неку беду и био је у сталној грозници, очекујући дан кад ће једном Русија уредити српско питање и опростити га ове неизвесности. „За сад је тишина, пише Милош Герману, но... Турци... чекају сваки дан новог повеленија“.⁷¹⁷ „Да с Турцима опасно живимо, то и сами можете преставити, пише му Милош на другоме месту, и опасност та дотле бити мора, докле се предузето дело не приведе у испуњење — тј. докле Русија не избави народ — јер су Турци старе ласкалице: далеко отежу а често скраћују“.⁷¹⁸

⁷¹³ *Kriegsarchiv*, II, K. R., II и 15 јан. 1816. Хагер Двор. Раг. Већу. Вели да је овај атентат био 5 јануара (24 дек.). Тога дана Милош је био заиста у Београду [Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 142].

⁷¹⁴ *Арх. Акад.*, бр. 644.

⁷¹⁵ *Арх. Акад.*, 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману.

⁷¹⁶ *Вукова Прејиска*, 24 феб. 1816. Земун. Мих. Павковић Вуку. „От Србије промене никакве вешта, све је на миру. И дошао је Г. Милош са женом и био пред везиром. Говорили су многа да неће доћи никада Милош, и колико га је пута звао везир и није хтео доћи. Чује се опет хоће или Милош у вилает, и чује се да му се везир заклео да се ништа не боји ићи да сумња одаље.“

⁷¹⁷ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 163. 16 дек. 1816. Милош се овде тужи да Турци ударају велике хараче и у томе је промена у народном владању. Међутим на других се вештама види да се оно не односи на Београдски Пашалук него на шабачку нахију, која је харачом припадала Босни.

⁷¹⁸ *Ibid.*, II, стр. 171. 3 јун 1817. Милош Герману.

ГЛАВА XIV

ПРВИ КОРАК МИЛОШЕВ КОД РУСИЈЕ И ЖАЛБЕ ПРОТИВ ПОРТЕ 1816

- I — Марашлија саветује Милошу да покупи оружје од народа. — Куршид-пашине интриге. — Срби на опрезу од Турака. — Милош шаље Мих. Германа у Русију (феб. 1816).
- II — Михаило Тодоровић—Герман: његова прошлост и карактер. — Садржина молбе коју је носио цару Александру. — Тужбе против Турака. — Повратак Германов из Петрограда (априла 1816).
- III — Милош тражи од Порте испуњење Ичковог Мира (29 феб. 1816). — Портино огушвање о српске захтеве. — Промена Милошеве тактике према Порти услед руских обећања. — Слање нарочите депутације у Цариград (20 јула 1816). — Повратак депутата у Србију (1 окт. 1816). — Портине обмане и Милошево разочарање. — Жалба Русији (15 окт. 1816).

I

Кад је засео на везирство у Београду, Марашлија, који се показивао на Морави онако вољан да остави Србима оружје, био је рад да им га одузме, и саветовао је Милошу да се одазове Портиниој жељи, која је и преко њега, везира, и преко Мелентија Никшића тражила разоружање народа као погодбу за испуњење српских захтева. Везир је ове савете давао Милошу у толико енергичније што је хтео не само да задовољи Порту него и да одузме својим непријате-

љима главно средство којим су агитовали против њега на Дивану. Куршид-паша није престајао предсказивати Порти опасност од оружаних Срба. Милош је био поверљиво извештен да је и сам Марашлија, да би скинуо сваку одговорност са себе, писао у Цариград да се на лицу места уверио да Србима треба одузети оружје. Седамнаестог фебруара 1816 Сигентал пише Двор. Пат. Већу: „Свакога дана све је јасније да је оружје, које је у српским рукама, прави а може бити и једини узрок обостраног неспоразума“.⁷¹⁹ Ово тражење оружја, турске припреме у областима око Србије, велики поклони и одликовања које је Марашлија добивао из Цариграда, поверљиви извештаји да он има намеру да побије главне старешине и Милоша,⁷²⁰ гласови о рату између Порте и Русије и утврђивање градова у Србији и појачавање њихових гарнизона, све је то улевало велики страх од Турака.⁷²¹ Срби су се спремали за одбрану тајно колико су могли, и довлачили су из Аустрије преко Палежа и Остружнице прах и олово. У опште поверење између Срба и Турака споро се утврђивало, народ се бојао некога препада или преваре. Турци исто тако. Обе стране биле на опрезу и пратиле узајамно своје кораке. Ну ти су односи изгледали с поља срдачни; разне демонстрације узајамног пријатељства и коректно држање Марашлијино, и његове строге мере против турских испала, маскирали су неповерење и бојазан.

У овакоме стању ствари старешине су гледале да нађу помоћи и заштите за сваку евентуалност и наравно одмах су се обратиле Русији. У половини фебруара Милош отпрати, што је тајније могао, свога повереника, Михаила Германа, рускоме цару. У мисији,

⁷¹⁹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 29 феб. 1816. Сигентал Двор. Пат. Већу. — Вук, *Скупљ. Истор. Стиса*, I, стр. 168.

⁷²⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 16 марта 1816. Червенка Сигенталу.

⁷²¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 29 феб. и 10 марта 1816. Сигентал Двор. Пат. Већу.

коју му је Милош ставио у задатак, имао је да га помогне у Петрограду Петар Добрњац, који већ неколико година живи у Русији.

II

Михаило Тодоровић — Герман био је родом из Разлога у Македонији; лутао је много по Турској, Аустрији и Италији, па се, пошто је упропастио све своје имање, настани у Земуну, очекујући нову прилику да продужи свој пустоловни живот. Кад је букнуо други српски устанак Герман се да на посао да дође до згодне службе, и ступи у преписку с Милошем и Молером, кога је јачачно познавао још у емиграцији: он је саветовао Србима да потраже руску помоћ и понуди се да сам изврши ову деликатну мисију. Тако је Герман постао пуномоћником српскога народа код Русије. Молер вели за њега да је „добар муж“ и „научен човек“;⁷²² Милош пак тврди да је био човек „врло честан, а богат знањем и искуством“.⁷²³ Овај је суд и сувише ласкав. И ако није све онако као што је Вук описао Германа,⁷²⁴ ипак је Вуков суд о овоме човеку у главnome тачан. Михаило Герман био је авантурист и расипач, кад се тицало новаца био је готов на сваку нискоет, и према томе опасан за поверљиве мисије; Милош је био у толико срећан што га нико није више плаћао од њега, и он се задовољио да пљачка Милоша и Русију. Као дипломатски агент Герман је био врло слаб, али је имао несумњив талент за полицајца и тајног агента у опште, као што ће доцније то показати, а то је Милошу било потребније него ма шта друго. Иначе Герман је био окретан човек и смеон, особине врло потребне за опасне по-

⁷²² *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 15 јула 1815. Прилог писме Молерово Проти Матији од 27 маја. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 12 марта 1816. Червенка Сигенталу означаје Мих. Германа као „вајловрљивијет и саветника и помагача“ Молерова и да је управо он Молера наговорио да се Срби обрате руском цару.

⁷²³ *Споменик*, XXI, стр. 14.

⁷²⁴ Вук, *Скупљ. Истор. Стиса*, I, стр. 316.

слове које му је Милош поверавао. Европејац је био само по одећу,⁷²⁵ своју простоту покривао је у згодној прилици звучним именом, јер се овај Разлоглија по некад звао Michel de Germain!⁷²⁶ Знао је површно више језика па и руски, а писао је неком чудноватом мешавином бугарско-српско-руском.

„Одахнувши од превеликих трудова, писао је Милош цару Александру, у писму које је Герман послао, улучисмо једва мало времена да се опет обратимо вашој благонаклоности и да изразимо нераздељену љубав и приврженост нашу и нашега рода, наш положај и наше прилике...“ Милош не пише о томе много, оставивши то Герману да „устмено... у ухо“ саопшти цару, он само моли да цар не приписује српскоме народу „погрешке, преступе, гордост и непостојанство бивших управитеља српских...“ „Страшно је нама, у овим приликама имати споразум с Русијом, али топла љубав даје храброст“.⁷²⁷ Зајста Мих. Герман је отправљен с великим страхом да о томе кораку не дозна што Порта и да не искали у толико жешће своју мржњу против народа и старешина. Марашлија није, српском срећом, ништа дознао. Међутим, генерал Червенка у Земуну, поред све тајанствености овога корака, знао је истог дана, вероватно индискрецијом Молерова пријатеља Милоша Урошевића, у каквој мисији Срби шаљу депутата у Русију.⁷²⁸ У главном Герман

⁷²⁵ *Staatsarchiv*, По једном извештају аустријског консула у Букурешту.

⁷²⁶ У *Држ. Арх.*, К. К., Више писма с овом адресом.

⁷²⁷ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 149–151, 15. феб. 1816. Пуномоћје, дуплето и писмо цару Александру, датирана у *Раниловцићу*. Према попису Милошеву пописани су прота Матија Венадовић и Петар Николајевић Молер. — *Госуд. Арх. Моск.*, Пуномоћје Германово датирано 16. феб. 1816 у *Београду*. Попис: Милош Обреновић „верх. књаз нар. срб. е проч.“ прота Мат. Венадовић, Петар Николајевић Молер „надапрател. Кавц. Србске, Пале Тодоровић, секрет. верх. књаза.“ Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 153–155, писма од 29. апр. 1816. Види прим. 730.

⁷²⁸ *Kriegsarchiv*, H. K. R., 16. марта 1816. Червенка Сигенталу. „Dieser Schritt des Miloss Obrenovich ist mit seinen Wissen bis itzt nur vier Personen bekannt aber dennoch nicht ganz einstimmig von ihnen gut gehalten. Ein Teil dieses kleinen Rates befürchtet nämlich, die Pforte werde von dieser neuen Sendung nach Petersburg Kenntnis erhalten und alsdann um so gewisser Rache an denen Serviern nehmen, weil beinahe gleichzeitig Mehmed Efendi, Bina-Emin, als ein ebenfalls servischer Bevollmächtigter in Konstantinopel auftreten wird um in Namen des servischen Volks den Unterwerfungs-Eid der Servier zu bestätigen und die noch angegebenen Irrungen auszugleichen.“

је имао да тражи што пре руску помоћ и заштиту, да поднесе тужбе против Турака и изјаву верности цару од стране народа.

Тужбе пак против Турака сводиле су се у главном на ово: 1-о српски се народ не користи обећањима Турака и она имају слабу важност, пошто нису зајемчена страном гаранцијом („посторошњом гаранцијом“); 2-о и ако је по уговору (трактату), учињеном између Срба и Турака, забрањено Турцима да живе по унутрашњости Србије, Турци ово не испуњавају; 3-е дажбине разрезане на народ за издржавање турске војске у земљи врло су тешке, и 4-о спокојство Срба није ничим обезбеђено.⁷²⁹

Герман је пошао одмах за Влашку; 25. фебруара био је у Букурешту, одакле га руски генерални консул Л. Кирико отпрати преко Бесарабије у Петроград. Већ у априлу Герман је донео у Србију најлепша обећања односно српских тужаба противу Турака, тј. да је цар Александар наложио Каподистрији да спреми инструкције за новог посланика на Порти, барона Строганова, који ће имати да ради на испуњењу Букурешког Уговора па и на регулисању српскога питања, које је обухваћено осмом тачком тога уговора. Поред ових порука Милош је добио од цара, као знак његове особите наклоности, претен у брилијантима.⁷³⁰

III

Тражећи додира и споразум с Русијом Милош није заборављао Турке. На десет дана пре Германова одласка у Петроград, а одмах по повратку Мелентија Никшића из Цариграда, он је тражио од Порте, преко заосталих депутата, да изда ферман којим би дефинитивно био уређен положај Србије као аутономне области у царевини „као што је Ичко издејствовао био“, ⁷³¹ оно

⁷²⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 25. феб. 1816. Л. Кирико графу Несселроде.

⁷³⁰ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 153, 29. апр. 1816. Милош Каподистрији. — Датум исправљено према копији у *Држ. Архиву*.

⁷³¹ *Id.*, II, стр. 146, 5. феб. 1816. Београд. Милош депутатама и Драгоману Високе Порте.

дакле што је онако ревносно тражено крајем 1815 године. Београдски бина-емин Мехмед-ефендија, који је у то време отишао у Цариград, обећао је Србима да ће учинити све да Porta прими њихове захтеве. Двадесет-девог фебруара Милош је ове захтеве потврдио народном молбом султану, у којој је хвалио Марашли-Али-пашу и преузносио његову правичност и административне способности. „За већила твога, великог везира Марашли-Али-пашу сви од мала до великог љубимо стопу ноге твоје и са сузама топлима теби благодаримо, који си нам њега ... определио за умирити земљу твоју и право свакому по ферману твоје чинити...“⁷³²

Ну, у исто време Милош је доказивао несигурност прилика у Србији: сав мир и ред који тамо влада нема никакву реалну подлогу, већ је везан једино за Марашлијину личност. Промена везира, смрт, па и сама ђуд његова може одједном све да стави у питање; земља је пуна зломислених Турака, који завиде њеном миру и спокојству и непрестано раде да народ омразе са султаном и везиром.⁷³³

Међутим још почетком 1816 године Porta је учинила крај концесијама које је била вољна да подари Србима. Издавши оних осам фермана, који нису имали никакав већи значај, она је оставила све остало да онако остане привремено уређено, као што су уделили Марашли-Али-паша и Милош; она је држала да је то довољно да се изнесе Русији као испуњење свих обавеза специфисаних осмом тачком Букурешког Уговора. Услед тога Милошове молбе, препуне лојалности и понизности, остале су без резултата: Porta је била неосетљива према њима и није давала никаквог одговора.

Видевши овакву упорност Милош, у половини 1816 године, измени тактику. Извештен Русијом да ће њен посланик у Цариграду добити упутства да расправи питање о политичком положају Србије према

⁷³² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 151, 29. феб. 1816. Народна молба султану.

⁷³³ *Ibidem*.

Porti, Милош се реши да тражи од Porte уређење финансијских односа. И ако је Марашлија учинио велике уступке и пренео купљење порезе и харача на Милоша, у тој је концесији био ипак један велики недостатак: сума данка није била утврђена одсеком; свакога полугођа она је поново распоређивана с везировом канцеларијом. Ту је била реч о платама нахијских војвода (муселима), београдског кадије, о поштанским трошковима (мезуланама), закупу државних добара (мукада), скела, рудника, чибука (порезе на ситну стоку), итд., све су то биле разне врсте дација око којих се цењкало и погађало. Београдску Цариградску Porta није хтела никако давати Србима у руке и под закуп. Најзад прикупљању данка није се смело приступити без везирове буруџије. Једино харач што је био стално утврђена сума. Милош је желео да изведе једну крупну финансијску операцију, тј. да Porta за све врсте дажбина, које од народа прима под ма каквим именом, пресече једну сталну суму. Тако би не само сви финансијски односи земље били у српским рукама, него би то био и један велики корак напред у политичкој еманципацији земље. Та независна финансијска управа свих земаљских прихода, који се не би везивали више за оно што народ плаћа Portи, била би моћно средство за материјалан и моралан препорођај земље. Кад би добио у своје руке Београдски Консулат или баџранбашлук где је долазила и београдска скела, Милош би, поред знатних прихода, имао слободну везу са суседном монархијом и с руским и својим агентима у Бечу, Букурешту и Цариграду, јер је Марашлија, по наредбама из Цариграда, бадро пратио сваки српски корак у овоме правцу.

Марашлија је храбрио Милоша да ће му Porta вероватно учинити ове уступке и позивао га је, у њено име, да иде у Цариград да јој се представи и поради лично у смислу својих жеља. Ну Милош не хтедне да се одазове везировим наговарањима, односно Portином позиву, већ се реши да пошаље у Цариград

свога брата Јована с Вујицом Вулићевићем, Ђ. Поповићем — Ђелешем и Милосавом Трифуновићем.⁷³⁴ Двадесетог јула 1816 ова се депутација крене за Цариград. Главни захтеви које је носила били су да се све дажбине, изузимајући Београдску Царинарницу, одсеком утврде.⁷³⁵

Јован Обреновић био је лепо примљен у Цариграду, обећано му је све што је тражио. Најзад дошао је дан кад је требало да се Милошеви посланици врате у Србију. Незгодно је било да се они тамо нађу кад су се очекивали преговори с новим руским послаником бароном Строгановом. Пред полазак сам им је велики везир, на Порти, предао три фермана да их однесу Марашлији, рекавши им да се њима српски захтеви задовољавају и да Милош чим прими те документе изда изјаву задовољства и благодарности за добивену милост од султана. Тако се Јован, Вујица и Ђелеш крену задовољни у Србију, а Милосав Трифуновић остане с Милованом Петровићем да отирава текуће послове.⁷³⁶

Првога октобра депутати су стигли у Србију подневши Милошу сем својих личних честитања и честитања патријархова, што су српски послови тако срећно свршени. Милош се сад нађе у незгоди, да ли да прими оно што му Порта даје. Кад је тако лако пристала на те српске захтеве зар се не би могло нешто више добити?! У великој забуни, 14 октобра, Милош затражи мишљење Михаила Германа, који је тада био

⁷³⁴ М. Петровић, *Финансије и Уставине*, II, стр. 59. — До овога времена у Цариграду су били: Аксентије Миладиновић, Павле Сретеновић, Милован Петровић и Ђира Јовановић. По заповести Милошевој од 9 јуна 1816 прва су се двојица вратила у Србију и пословима је имао да руководи Милован Петровић. Осмога јула 1816 њему је издато нарочито пуномоћје и он је имао да отпочне рад на горњем плану. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 157.

⁷³⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 31. 19 јула 1816. Пуномоћје и назначење шта се има тражити у Цариграду. У овоме акту Срби веле изречно да не траже Београдску Царинарницу, јер су били уверени да им је Порта не би уступила и тражили су само Београдски Консулат.

⁷³⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 33. 7 јануара 1817. Београд. Пуномоћје Милосаву Трифуновићу да као представник Србије заступа њене интересе.

у Букурешту и Л. Кирика, руског генер. консула у истоме месту.⁷³⁷

Ну већ сутра-дан, 15 октобра, Милош је видео да га је Порта гнусно обманула и жалио се у Букурешт због тога. Марашлија, позват од Милоша да покаже садржину фермана, одговори да ништа не зна о некаквим концесијама учињеним Србима у Цариграду, да су српски захтеви у опште неостварљиви⁷³⁸ и да се фермани донесени Јованом и Вујицом из Цариграда однесе на друге ствари!..⁷³⁹ Никад Порта није поступила с већим цинизмом према Милошу него овога пута. Он апсолутно није могао да разуме зашто га је она овако ниско обмањивала и необјављивање фермана приписивао је роњењу турских паша околн Србије, а нарочито аустријским интригама, јер би земља, добивши тражена права, привукла српски народ из Румелије и Аустрије, пошто је и без тога, у последње време, прешло тајно испрека на хиљаду породица.⁷⁴⁰

Ну кад су Милошеве тужбе на везира стигле у Букурешт, његовог агента тамо није било да их саопшти у Петроград и Строганову. Герман, извештен да је руски посланик стигао у Цариград и да ће отпочети дискусију Букурешког Уговора, отишао је и сам тамо у другој половини октобра, да лично да посланику обавештења о приликама у Србији, податци који су овоме били тада занета врло потребни.⁷⁴¹

⁷³⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 14 окт. 1816. Крагујевац. Два писма М. Обреновића М. Герману и Л. Кирику.

⁷³⁸ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 161. 15 окт. 1816. Пожаревац. Милош Л. Кирику.

⁷³⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 24 нов. 1816. Милош Л. Кирику.

⁷⁴⁰ *Ibidem.*

⁷⁴¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 14 окт. 1816. Л. Кирику Строганову јавља да Герман полази за Цариград.

ГЛАВА XV

СРПСКО ПИТАЊЕ И ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА
СТРОГАНОВА

- I — Каподистријин предлог односно ревизије Букурешког Уговора — Руско гледиште на Букурешки Уговор. — Руско гледиште на осму тачку уговора. — Инструкције издате барону Строганову односно српског питања.
- II — Долазан Строгановљев у Цариград (1 септ. 1816). — Долазан Михаила Германа. — Германов мемоар о приликама у Србији (1 нов. 1816).
- III — Прва конференција барона Строганова с Портним министрима (16 нов.). — Посланикове тужбе и захтеви односно Србије. — Одговор Портних министара.
- IV — Портна пренераженост услед Строгановљева држања — Строганов понавља нарочитим мемоаром своје захтеве. — Одговор Портн. — Германов повратак у Букурешт (6 дек.). — Германов извештај да Марашија тражи оружје од народа (17 феб. 1817). — Строгановљев протест због овога (12 марта 1817). — Порта оставља Србе на миру.

I

Тек кад је свршила борбу с Наполеоном, Русија је добила времена да се позабави својим односима с Портом. Почетком 1816 године цар Александар нареди Каподистрији да састави инструкције за барона Григорија Александровића — Строганова, који је био наименован за посланика на Порти. Пре него што је предузео овај посао Каподистрија је имао аудијенцију

код цара, у којој му је разложио своје гледиште на Букурешки Уговор, тврдећи да је „немогућно да се у овоме акту нађе корисна и чврста основица за мирне односе, које Његово Величанство жели да утврди“ с Портом. Каподистрија је предлагао да се Строгановљевој мисији да сасвим други карактер. „Место што га шаљете, Величанство, да преговара о извршењу једног уговора, који се не да извршити, узмемо за полазну тачку изјаву, коју је учинио главни командант дунавске војске великом везиру, у време измене ратификација овог уговора. Овом је изјавом Порти стављено до знања да уговор неће важити ако она не пристане уз Русију против Наполеона.“ Како је Порта, поред ове опомене, остала у пријатељским односима с Наполеоном, то треба огласити да Букурешки Уговор не веже Русију и предложити султану прављење новог уговора. Каподистрија је био уверен да ће Турска примити овај захтев, ако се само пропрати потребним војним демонстрацијама на граници и на Црноме Мору. „Зар Молдавија, Влашка и Србија, доказивао је Каподистрија, не би могле чинити три кнежевине у савезу, којима би владале три кнежевске династије, које би могле бити узете из немачких кнежевских породица, те да се тако измире сви интереси, и да се уклопи сваки узрок суревњивости?“ Те би кнежевине биле стављене под заштиту Русије и Аустрије, а ако је потребно још и под заштиту Енглеске и Француске.⁷⁴²

Цар Александар, и ако је признавао велике моралне и материјалне користи, које би Русија извукла из оваквог стања ствари, био је противан томе: да се тај план изведе требало је да се води рат, а то он није хтео из више разлога, нарочито из страха од револуционарних покрета у Европи. Од Вечког Конгреса борба против тих покрета била је главна тачка политике Александра I; у циљу њиховог сузбијања његовом иницијативом био је склопљен Св. Савез међу владаоцима главних европских држава (14 септ. 1815).

⁷⁴² *Сборникъ Имѣ. Рус. Ист. Общества*, III, стр. 209—210.

„Революционари само то и траже да ме виде у борби с Турцима, рекао је цар Александар. Добра или рђава погодба, учињена у Букурешту, треба да се држи. Треба се њом задовољити и гледати да се из ње извуче што се више може те да се учини нешто добра кнежевинама [Влашкој и Молдавији] и Србима, а нарочито да нас Турци не узнемирују својим захтевима односно азијске приморске обале. С тога вам препоручујем да у овоме духу радите при опремању барона Строганова“.⁷⁴³

Према овоме налогу биле су и састављене инструкције. Строганову, у чији је таленат цар Александар имао највеће поверење, било је стављено у задатак да начисто изведе све несугласице у односима између Русије и Порте, и да воспостави руски углед и политику на Истоку на сигурној основи (*de reconstruire sur les bases solides le système de la Russie dans l'Orient*). Све су се пак те несугласице сводиле на неправилну примену Букурешког Уговора и обе су стране тврдиле да су у праву. Русија је своје жалбе сводила, у главном, на неизвршење V, VIII и X тачке тога уговора, тј. односно Влашке, Молдавије, Срба и накнаде руским поданицима; Порта је пак тражила, према ономе како је она тумачила VI тачку Букурешког Уговора, односно азијске границе, да јој Русија врати Сухум-Кале, Анакру и Кемхал. Свако питање Строганов је имао да дискутује енергично и правично, наравно правично с руског гледишта, јер у питању о границама у Азији Русија није имала очевидно право. Ну Строганову је такође препоручено да избегава пажљиво прекид односа с Портом.⁷⁴⁴

Српском питању Русија није штедела своју пажњу и интерес. У инструкцијама Строганову поновљена је садржина VIII тачке Букурешког Мира, којом је уговорено: потпуна амнестија за Србе, да Порта уреди с њима „гарантије потребне за ово“ (*les sûretés qui seront nécessaires à cet effet*), да им да права Архи-

⁷⁴³ *Сборникъ Имѣ. Рус. Ист. Общества*, III, стр. 209—210.

⁷⁴⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, Инструкције издате барону Строганову. — Царев рескрипт од 30 јуна 1816.

пелашких Острва, и најзад да им укаже своју милост (*les effet de sa haute élémence*), остављајући им да сами управљају својим унутрашњим пословима. Да би се истакла важност овога члана, Строганову је скренута пажња на II чл. цетог уговора, којим је зајемчена општа амнестија свима онима, који су у току ратова радили противу интереса својих суверена. И ако је, дакле, та тачка искључивала специјалне стипулације у овом смислу, ипак је Русија сматрала за потребно да за Србе нарочито уговори амнестију те да на тај начин истакне свој особити интерес за безбедност и благостање српскога народа, који је имао да се врати под турску власт.⁷⁴⁵

За овим су изнесени сви Портини иступи против Срба. Тек што је уговор закључен Порта је, место да позове српски народ да се мирно (*à l'amiable*) с њим споразуме и договори (*à régler de concert*) о уређењу узајамних односа, као што је то уговором изречно одређено, она је извела војску и с угрожавањем и заповеднички позвала га да јој се покори. Шта се је десило? Преплашен народ кад је видео да се приближује распуштена турска војска и да је Русија заплетена у један рат, који јој није допуштао да контролише извршење VIII тачке Букурешког Уговора, после неколико узалудних покушаја да преговара, морао се упустити у неједнаку борбу у којој је подлегао. Инструкције су даље у врло енергичним изразима износиле беснило Турака, и истичале Портину одговорност за инвазију у 1813 години.⁷⁴⁶ „Турско министарство, да би оправдало своје овако

⁷⁴⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, Инструкције издате барону Строганову. „Ce qui démontre l'intérêt tout particulier que la Cour de Russie s'est cru en devoir d'attacher à la sécurité et au bien-être futur de la nation serviennne, rentrée sous la domination ottomane.“

⁷⁴⁶ *Ibid.* „La collision eut lieu; la Serbie fut inondée par des hordes avides de sang et de carnage, et depuis cette époque jusqu'à présent, c'est-à-dire durant plus de trois années consécutives, la cruauté provoquant sans cesse de nouvelles résistances, ce malheureux pays n'a été qu'un théâtre d'horreurs. C'est surtout pendant que le Congrès destiné à pacifier le genre humain se tenait à Vienne qu'à peu de distance de ce point central de l'Europe civilisée les plus grandes cruautés se sont commises. Les supplices les plus affreux et les plus infamants furent prodigués aux Serbiens sans distinction d'âge et d'état, sans égard pour les ministres de l'autel, au mépris de l'humanité et des engagements les plus sacrés.“

гнусне иступе, труди се да набаци одговорност за ово на Србе, изговарајући се да су они одбили да се мирно покоре. Али ако је овај народ баш и оклевао за тренутак да се преда на милост и немилост Портину, ово оклевање с његове стране може се приписати само оправданим узроцима, који имају основа у самој садржини уговора, којим је народу дато право да уреди (*de régler*) своје интересе у договору са врховном влашћу (*de concert avec l'autorité suprême*), и најзад то се оклевање може приписати жалосном искуству које је исти народ стекао о осветољубивој политици турске владе, које се тада морао више бојати, имајући у виду природу општих прилика⁷⁴⁷.

На и стање које је владало у Србији кад су ова упутства издата није ниуколико задовољавало Русију.⁷⁴⁸ Како би пак требало установити нови ред ствари у земљи, Русија није имала своје детаљно разрађено гледиште, она је само хтела да извуче све консеквенце из Букурешкога Уговора, а за детаље се била ослонила на Србе. Међутим из прилога који иду уз упутства види се да Михаило Герман, за свога бављења у Петрограду, није дао министарству тачне податке о стању које је било у земљи, као ни о погодбама на којима је основан мир у Србији.

По податцима, које је Михаило Герман саопштио руској влади кад је с П. Добрињцем био у Петрограду, Срби и Турци утврдили су мир с овим погодбама: потпуна амнестија за прошлост; Срби се обвезују да неће устати оружаном руком против султана сем у случају ако буду нападнути (*ne point porter les armes contre le sultan hors le cas d'agression et de violence*); Срби имају право на независно судство и да располажу слободно приходима земаљским; они плаћају Порти годишње 500.000 гроша на име харача, сем тога 750.000 београдском везиру за издр-

⁷⁴⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, Инструкције.

⁷⁴⁸ *Ibid.*, „Même actuellement que la pacification de la Serbie semblerait devoir succéder à tant de massacres, les vexations des autorités turques, l'accroissement disproportionné des garnisons agitent encore les malheureux restes de la population serbienne et le rappel successif des pachas de Belgrade n'a pas changé l'état d'oppression et de souffrance dont le traité de Bucharest tendait à empêcher le retour.”

жавање војске и чиновника; у Београду биће као посада осам стотина војника, по сто у Смедереву, Шапцу и Ужицу, и по десет до дванаест у сваком окружном месту (*chef-lieu d'arrondissement*); везир нема права да се меша у унутрашње земаљске послове; Турци немају право тражити оно што су изгубили, они пак који су ратовали са Србима немају право долазити у Србију; Срби задржавају своје оружје, коње, одело, и имају право све то да носе изуzeвши сабље. По истоме извору повреде ових погодаба које су Турци већ починили ове су: присвајају право да се мешају у унутрашње послове; намећу глобе; чине убиства у Београду; присвојили су више грана прихода, нарочито Београдску Царинарницу; пуцали су на Милоша; удесетостручили су број прописан за посаде; Турци који су ратовали са Србима долазе у Србију; стари власници траже оно што су изгубили за време ратова; покушавано је разним лукавствима да се народу одузме оружје, и најзад Порта још није ратификовала све чланке конвенције.⁷⁴⁹

Оно што је Марашлија стављао Србима само у изглед, оно што је Порта само допустила да јој народ изнесе у молбама, Срби су представљали час као уговор потписан између Милоша и Марашлије⁷⁵⁰, час као конвенцију, коју је Порта имала да ратификује, и отуда су, уз упутства барону Строганову, дошле горње погодбе примирења, које имају врло мало везе с оним што је у самој ствари било: посланику је било наложено да се најенергичније заузме да Порта те погодбе испуни у свој потпуности њиховој. Упућујући Строганова за појединости на саму конвенцију, коју је ваљало прибавити, руско министарство на ово је свело своје захтеве односно Срба: 1. да се данак сведе на половину онога што народ плаћа; 2. посада турска да се сведе тако да Срби у њој не би гледали какво угро-

⁷⁴⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, Annexes за инструкције барону Строганову: *Resumé des notions et des demandes énoncées par les députés serbiens. Conditions de l'arrangement entre la Porte et la Serbie.*

⁷⁵⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, 25 феб. 1816. Вукур. Ј. Кирило графу Несселроде: Паше како му је Герман говорио да Турци не поштују овај трактат.

жавање; 3. српска права (тј. она која су Срби већ утврдили с Портом) да буду неприкосновена и да народ има право бирати своје главаре; 4. све те погодбе да буду под руском гаранцијом; 5. да један руски агент станује у Београду и мотри на њихово тачно испуњавање и 6. да Срби имају једног депутата у Цариграду.⁷⁵¹ Наравно, Строганов је имао да се нађе увек на помоћи народним депутатима, да им објави руско заузимање и да им каже да се оно може кретати само строго у границама Букурешког Мира.

Русија није веровала да ће Porta примити њену гаранцију у српскоме питању; цар Александар није ни сматрао то као погодбу *sine qua non*, али је у тражењу те гаранције гледао начин да се од Порте што више извуче. Строганов је имао да стави Порти до знања да је она гажењем осме тачке Букурешког Мира дала право Русији да тражи јаче јемство за будућност и оно би се састојало прво у томе што би се Русија директно умешала у склапање погодаба између Срба и Порте и друго у наименовању једнога руског агента који би контролисао њихово извршење. По цену већих уступака Русија је била готова да се одрекне директне интервенције у преговорима, али је намеравала у свакоме случају да резервише себи право слања једнога агента у Србију.⁷⁵²

О народном старешини, Милошу Обреновићу, и о његовоме положају, инструкције ништа не говоре...

II

Долазак рускога посланика очекиван је у Цариграду с великом зебњом и забринутошћу од стране Портине, и с великим интересом од стране представ-

⁷⁵¹ *Госуд. Арх. Моск.*, Annexe за инструкције барону Строганову.

⁷⁵² *Ibid.* „...l'infraction des stipulations de Bucharest à cet égard autoriserait l'Empereur à exiger à cette occasion des garanties plus solides; celles de son intervention directe dans l'arrangement relatif à ce pays et la présence d'un agent russe sur les lieux, pour y tenir la main, en offriraient de très satisfaisantes. Cependant en se désistant de la première l'envoyé de Sa Majesté Impériale ne renoncera point à la seconde surtout si la Porte consent à ce que les agents d'autres puissances soient accrédités auprès du gouvernement servien.”

ника европских сила. Портино неповерење нарочито је порасло од кад је дознала, у фебруару 1816 год., да је склопљен Свети Савез, јер је била уверена, поред свих руских изјава, да је тај савез хришћанских владалаца против ње наперен. Најзад Porta је дознала да је персијски посланик отпутовао из Петрограда, не успевши да изradi ублажење тешких погодаба које је Русија наметнула Персији Ђулистанским Миром. То је Турке још више забринуло, јер је Русија у Азији остала њихов сусед на врло дугачкој линији. Такво је било расположење у Цариграду, кад је тамо стигао Строганов, 1-ог септембра 1816 године.

Већ у самоме почетку десила се једна непријатност за Порту, непријатност у којој је она гледала рђав увод у преговоре. Руска фрегата, којом је доплвио Строганов, ушла је у Босфор без претходна Портине допушта, и то ноћу да не би била изложена нападу с турских утврђења! Одмах се развила непријатна преписка. Турци су претили да одвуку фрегату у арсенал, најзад се стишају, али одбију енергично да је пропусте кроз Дарданеле и ако је Италијански живо доказивао да је ова фрегата намењена њему да га пренесе у Рим, на његово пово опредељење. Фрегата се морала вратити у Одесу.⁷⁵³

Одмах се је видело да ће бити бурних дебата. Узалуд је аустријски интернунциус уверавао Порту да Аустрија верује у помирљиве намере цара Александра. Porta у то није веровала. За њу је била још једина утеха веровање да ће јој се паћи на невољи Енглеска и Аустрија према чијим се представницима у Цариграду Строганов показао одмах врло резервисан. У тој резерви Портине министри видели су врло повољан знак за себе.⁷⁵⁴

У таквим приликама стигне у Цариград српски повереник Михаило Герман, који је барону Строганову

⁷⁵³ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 289—290.

⁷⁵⁴ *Staatsarchiv*, 10 окт. 1816. Штирмер Метерниху. — Противно очекивању и уверењу рускога кабинета Метерних је био издао врло дојалне инструкције Штирмеру под 18 септ. 1816. Наложено му је да само прати преговоре, и никакo да се у њих не меша.

био vrlo potreban za diskusiju osmog člana Bukureškog Mira. S pravom se moglo očekivati da ће српски агент донети све потребне податке за овај посао.

Ну овај импровизирани српски дипломат слабо је што знао о ономе што је требало на првоме месту да зна, тј. на чему се оснивало тадашње стање у Србији; какве су погодбе биле учињене између Милоша и Марашлије; које је правце народ ефективно уживао и које су му само у изглед стављене; најзад каква је целокупна ситуација у Србији у односу на учињене и обећане концесије 1815 године, као и на оне на које народ има право по уговору између Русије и Порте. Једном речи све што је било потребно да се рускоме посланику да као солидна основа за расправљање осме тачке Букурешког Уговора. Милош се пак није потрудио да Германа о томе обавести, и ако је овај пре неколико месеци имао сличну мисију и у Петрограду. Ово је долазило не само из небрижљивости и неразумевања послова, већ и из наивног лукавства: Срби су мислили да што више кажу да им је од Порте обећано, да ће им све то Русија изградити и загарантовати.

Тако је Мих. Герман, дошавши у Цариград, поднео рускоме посланику 1-ог новембра један мемоар о приликама у Србији, који је пун неистинитих података и тврђења,⁷⁵⁵ и у коме је поновљено делимично оно што је већ казао у Петрограду, делимично су унесене нове неистине.

Учинивши алузију на Букурешки Уговор који су Турци безобзирно погазили, на њихове изгреде који су познати целоме свету, Герман је прешао на Милошев устанак и помиње благотворну интервенцију Италинеког, услед које је Порта наредила Марашли-Али-пашу да ступи у преговоре са Србима: конвенција потписана 25 октобра 1815 резултат је тих преговора! Међутим никаква конвенција није била потписана. Затим Герман излаже Марашлијине преступе противне томе акту. Било је утврђено, тврди он, да ће тврђаве у Србији остати у онаквоме стању у каквом се налазе,

⁷⁵⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, Арх. Цар. Посл. кут. 295.

међутим Марашлија је оправдио Београд, Смедерево, Шабац и Ужице, подигао је нове батерије и шанчеве, и на овим пословима Срби су морали да раде бесплатно; београдска посада није смела износити више од осам стотина људи, а сад има тамо на десет хиљада и шест стотина војника; посаде Смедерева, Шапца, Ужица, место да имају, по конвенцији, по сто људи, имају их по седам стотина; противно конвенцији Марашлија држи и даље Београдску Царинарницу, судове и полицију; сем тога он непрестано повећава војску и намерава да подигне харач као што је у осталој Турској Царевини, тј. 15—16 гроша од главе. Ни мање ни више Порта ради с планом да поработи народ, и упушта се у завере против живота Милошева. Најзад Герман моли Строганова да изнесе цару овај жалостан положај Србије која од њега чека час избављења. Четрдесет хиљада српских бораца, вели Герман, очекују његову заповест да се дигну против својих угњетача! Ну ако тај час потпуног ослобођења још није куцнуло, онда народ моли да му Русија изради ово: 1. да Порта не узима од народа више од 1,000.000 до 1,500.000 гроша годишње; 2. да земљом управља кнез и Сенат по својим властитим законима; 3. да се турске посаде градова сведу на умерене бројеве, и да се везир не меша у народне послове; 4. судство и полиција да буду у српским рукама; и 5. све то да буде гарантовано Русијом.

Била је та срећна околност што у томе тренутку посланику није било потребно да учини употребу од тих података:⁷⁵⁶ у томе моменту Строганов је имао да се бори с Портом и само начелно да расправи право Русије на интервенцију у српским пословима.

Међутим пут Михаила Германа у Цариград имао је један добар резултат: дотле је Герман био само у преници са Строгановом, а тада је лично могао да се увери и да чује како је посланик заузет за српске

⁷⁵⁶ По примедби на самом документу овај је мемоар Строганов узео на проучавање тек 5 јуна 1817 год.

послове. Већ 1-ог новембра Герман је о томе известио Милоша.⁷⁵⁷ Две недеље доцније Герман је дочекао прву дипломатску битку између Строганова и Портиних министара.

III

Шеснаестог новембра била је прва конференција између Строганова и Портиних министара. Увод је био по обичају у сличним приликама: церемоније, узајамне учтивости, узајамни протести и уверавања о мирољубивим намерама и тежњама. Најзад Строганов пређе на ствар. Као и у ноћи, којом је тражио конференцију, он је груписао предмете дискусије Букурешког Мира у три групе: 1. неизвршени чланови; 2. чланови који се не могу извршити; 3. чланови рђаво протумачени, и одмах је прешао на српско питање, јер је оно улазило у прву категорију. У речима посланиковим била је најречитија оптужба против Турака за све оно што су починили у Србији од 1813 године па до тога дана. Пошто је изређао, шта су све Срби имали да добију по VIII члану Букурешког Мира, он је живо насликао, све у самим антитезама, стање и патње српскога народа: истакао је супротност између силе коју је Porta била развила против Срба с правом које су они добили да с њом уђу у преговоре; напоменуо је благост која им је била гарантована и ужасе којих су били жртва, слободу коју су имали да уживају и ланце у које су били оковани; упоредио је поштовање личности и својине с уништавањем и убијањем, благостање које је Porta, по дужности и по своме интересу, имала да им прибави с бедом у коју их је бацила.

За овим је учинио дисгресију и прешао на Влашку и Молдавију, напоменувши укратко да је Porta напо-

⁷⁵⁷ Петропићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 163, 16 дек. 1816. Велево Милош Герману. У поменутој збирци стоји као датум 19-ти дек., али ми смо тај датум исправили према копији с које су издавачи издали тај документ. Исто се писмо налази и у *Госуд. Арх. Моск.*, (Париграл. Посланиство, кутија 295), и има као датум: 16 дек. 1816.

редо с тим ужасима у Србији угњетавала и ове две кнежевине као да је хтела да казни, и једне и друге, за поверење које су имали у заштиту Русије. „Његово Величанство цар, рекао је посланик, могао је постати сувереном ових народа, али он је претпоставио да буде њихов заштитник и његово достојанство захтева да одржи ово својство, он је везан према њима и свечаном обавезом уговора и јединством вере.“ Овде је оптужба посланикова прешла у опомену која је и сувише наличила на претњу: Портини министри треба дубоко да размисле и о величини увреде (*gravité de l'offense*) и о сили увређенога, и о средствима која он има да се Турској освети. Наравно Строганов је завршавао изјавом да цар Александар жели само мир и пријатељске односе, али је ипак лојално запитао турске министре: да ли Porta хоће рат или мир?!...

Последње питање о миру или рату изазвало је енергичне протесте од стране Турака. Ово је питање излишно, рекао је од прилике Реис-ефендија, јер Porta жели само мир и добре односе с Русијом. „Како се онда, питао је Строганов, може измирити ово тврђење с фактима, који су сви против уговора: шта ћемо с често одбациваним представкама да се зло поправи?!“ Како је изгледало да Портини министри не признају да има с њихове стране повреде уговора, посланик је поновио да су Србија, Влашка и Молдавија најочигледнији докази за те повреде. Ну Турци су тврдили исто тако енергично да се Porta није ни најмање удаљила од уговора односно Влашке и Молдавије, а затим су узели да правдају поступке према Србима: изређали су покушаје и понуде које им је Porta чинила да се њихово питање уреди по уговору, наводили су мисију Челеби-ефендије и стално српско одбијање да уђу у објашњења с овим комисаром, а нарочито њихово апсолутно одбацавање Букурешког Уговора и изјаву да VIII тачка тога мира није никаква обавеза за њих (*n'était point une obligation pour eux*); најзад су изнели сва саопштења чињена Италинском, тврдећи да су то неоспорни докази да је Porta употребила сва средства да српско дело сврши

сходно Букурешком Уговору, да су се Срби томе стално опирали, и да треба да се припише само тврдоглавости (*obstination*) овога народа крајње мере које је Porta морала према њему да предузме. Ово је правдање било завршено уверавањем да је сада мир повраћен у Србији, да је народ задовољан, да је шта више изјавио своје задовољство са садашњим стањем.

Строганов је порицао да је такво било респективно држање једних и других. Може бити, рекао је он, да је Porta и помишљала на помирљива средства, али је факат да је употребила само грубо насиље и то са сверепошћу од које је задрхтао Бечки Конгрес. Што се тиче тобожњег задовољства народа са својим стањем Строганов је изјавио да о томе ништа не зна, али је додао да Срби морају осећати да им сваког часа грози опасност од нових ужаса, пошто Porta непрестано повећава број својих трупа у земљи.

Нов протест од стране Турака односно самога смисла Букурешког Мира: Porta, рекао је Реис-ефендија, нема никаквих обавеза односно величине својих гарнизона по тврђавама у Србији. Посланик тада стане тврдити да ова обавеза произилази из обећања, која су Турци чинили Србима и из смисла VIII члана Букурешког Мира: Porta је дужна да умањи дажбине народу, да му прибави безбедност противу изгреда тих гарнизона и све те мере безбедности да с народом уреди, иначе обезоружани Срби не могу имати никакво јемство да ће бити заштићени од изгреда турске наоружане силе, која је увек готова да их гази. Турци су правдали величину посаде београдског града тиме што је то погранична тврђава те да се према томе не може чувати с неколико стотина људи, а затим да је та посада и јемство за мухамеданце у Србији, јер су се Срби навикли у последњим нередима да их пљачкају и убијају (*de faire la main basse sur les musulmans qui habitent cette contrée*), најзад су уверавали да те трупе нису на терет народу, јер их Porta издржава, а народ плаћа само оно што је с њим уговорено.

Овде се приметно опет дискусија између Строганова и Портиних министара о понашању Портиним

спрам Срба. Реис-ефендија и Халил-ефендија тврдили су да су устаници, одбацујући VIII тачку Букурешког Мира, изазвали насиља против себе; Строганов је остао при своме да до тога не би дошло да је Porta озбиљно хтела да се држи уговора и да се с њима споразуме. Пошто је исцрпао све своје аргументе, посланик се није могао уздржати да не изнесе Турцима њихову интимну мисао и намере кад су тобоже преговарали са Србима. Без оклевања он је казао да је Porta, видевши Русију заплетену у рат с Наполеоном, сматрала да је то згодна прилика да изигра Букурешки Мир, и да је њено тврђење, о некаквом српском одбијању да уђу у преговоре, неистинито (*n'était point admissible*). „Гледиште мога господара мора бити испуњено и то не само да се српском народу даду олакшања као накнада за оно што је претрпео него исто тако и јемство за будућност“.⁷⁵⁸

Тако је руски посланик завршио онај део конференције у коме је дискутовао о суму тачку Букурешког Мира, продужење дискусије о другим тачкама било је исто тако без икакве штедње по Порту. Онде где би њени министри узели офанзиву, имено у питању о евакуацији азијских градова, Строганов је давао, по оцени Реис-ефендије, „неодређене и декламаторске одговоре“.⁷⁵⁹ Ти су одговори били категорично одбијање ма какве сатисфакције Турској. Конференција је трајала читаво четири часа. Реис-ефендија је био изненађен енергичним нападима Строгановљевим, с муком се савлађивао, и зној му је цурио с чела, и ако је сала у којој је држана конференција била хладна.⁷⁶⁰ На завршетку Строганов је обећао да ће porti предати о свему нарочити мемоар, а турски министри прихвате да ће му дати писмен одговор на сва питања.

⁷⁵⁸ *Voeyd. Арх. Моск.*, Извод из записника конференције од 16-28 новембра 1816.

⁷⁵⁹ *Staatsarchiv*, 10 јануар 1817. Штирмер Метериху.

⁷⁶⁰ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 292.

IV

Руски посланик постигао је ефекат који је хтео: Порта је била преперажена енергијом његових захтева, и држала је као позитивно да Русија тражи изговор за рат.⁷⁶¹ Одмах су били сазвани у конференцију сви чланови Дивана, и решено је да се нареди свима пашама и осталим заповедницима да буду готови на први позив поћи у рат с двома трећинама својих контингената.⁷⁶² У јавности се био пронео глас о рату између Русије и Порте и Строганов није ништа чинио да сузбије ове гласове, јер се падао да ће Турци овако бити попустљивији. Овим гласовима одговарала су честа саветовања на Порти у којима се дебатовало о односима с Русијом. Реис-ефендија живо се жалио аустријском интерпунциусу на немарност европских сила, које, пошто посвршиваше своје послове, неће да знају да ли је Русија испунила своје обавезе према Порти, нарочито се жалио на Аустрију, јер, почетком јануара, још није био добио одговор на писмо Метерниху којим је тражио његово посредовање (*bons offices*) да Русија испуни своје обавезе.⁷⁶³ Порта, притешњена, хтела је да зна колико може рачунати на потпору европских сила пре него што састави одговор на мемоар који јој је Строганов предао ускоро после прве конференције. У другој половини јануара руски посланик је постао већ нестрпљив и живо је критиковао тромост турских министара, што му још не одговарају.⁷⁶⁴ Двадесет-четвртог јануара он упути нов мемоар Порти.⁷⁶⁵ У томе акту тражио је односно Србије као и у претходном мемоару: да Порта исправи и накнади

⁷⁶¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 дек. 1816. Строганов графу Нессекаде. „La Porte est outrée de la dureté de mon langage, elle le compare à l'aménité de celui de mon prédécesseur et s'exhale en regret sur son rappel, elle y voit l'arrière-pensée qu'elle nous suppose de franchir les limites existantes entre les deux empires. En un mot ma conférence a excité une fermentation générale dans le ministère, elle a été le signal de nouveaux préparatifs militaires, la Porte étant résolue de ne rien céder...”

⁷⁶² Th. Schiemann, *op. cit.*, loc. cit.

⁷⁶³ *Staatsarchiv*, 10 jan. 1817. Штирмер Метерниху.

⁷⁶⁴ *Staatsarchiv*, 10 фебр. 1817. Штирмер Метерниху.

⁷⁶⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 24 jan. (5 феб.) 1817. Строгановљев мемоар.

народу све оно што му је зло учинила, док је пажња цара Александра била скренута на другу страну, и да да јемство за будућност. То би се јемство, гаранција, састојало у директној руској интервенцији у преговорима између Срба и Порте, и у постављању једнога руског агента у Београду, који ће бдити над тачним извршењем учињене погодбе. Строганов је изнео и главне тачке те погодбе: то су оне исте које је руско министарство додало уз његове инструкције.⁷⁶⁶

Почетком фебруара султан затражи одговор од Великог Дивана на ова питања: да ли Порта сме уступити један део Турскога Царства без рата — циљало се на азијску границу — и да ли сме закључити уговор с Русијом, и на тај начин поверовати једној сили која није испунила обавезе које је на себе узела Букурешким Миром.⁷⁶⁷ Одговор је био негативан. Порта је била на тај начин овлашћена на отпор. Петог фебруара Строганов је добио одговор на своје мемоаре. Садржина те ноте одговарала је сасвим држању Портиних министара у конференцији од 16 новембра. Порта је побијајући све руске захтеве изнела евакуацију азијских градова као најбитнији део преговора, и тражила је да повраћање тих градова претходи свима посебним дискусијама: тј. дискусији о Србији, о Влашкој и Молдавији и др.⁷⁶⁸ На овај начин она се, у исто време, индиректно изјаснила против Строгановљева начина у преговорима: он је хтео по упутствима да дискутује сва питања одједном и напредо, тактика која је имала за циљ с једне стране да руско попуштање стави у зависност од Портиног пристапка на руске захтеве, а с друге стране да заплаши Порту гомилом аргумената против њених неисправности, али у исто време та је тактика изазвала код ње разу-

⁷⁶⁶ Иенер. стр. 281—282.

⁷⁶⁷ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 292.

⁷⁶⁸ *Staatsarchiv*, 25 феб. 1817. Штирмер Метерниху. По речима Пенс-ефендије Попра је остала при султановом решењу „d'insister sur l'évacuation des places en Asie, occupées encore dans ce moment par les troupes russes, et il regarde même cet objet comme nullement susceptible de discussions ultérieures, son droit à cet égard se trouvant fondé sur la lettre claire et précise du traité de Bucharest.”

мљив осећај за отпор и самоодбрану. Специјално о Србима у поти је казано да им је дато више него што траже.⁷⁶⁹ Наравно, овакав одговор није задовољно рускога посланика: Строганов је с процијом говорио аустријском посланику о садржини и опширности турске ноте, како је то читава „брошура“ и како је Порти требало толико времена да се „породи“ само услед „енормитета детиње величине“.⁷⁷⁰

Ускоро после прве конференције Герман напусти Цариград и врати се у Букурешт (6 дек.). Осмога дек. он је већ послао Милошу извештај о свему. Том је приликом први пут затражио да га тачно обавести о свима погодбама с Марашлијом,⁷⁷¹ јер је видео из разговора с послаником да се, без тачних података о овоме, преговори не могу успешно водити. Тада је тек Герман примио Милошева писма од месеца октобра, која су га у Букурешту чекала више од месец дана, и видео је Портину превару односно тобожњих фермана, послатих по Вујици и Јов. Обреновићу. Герман одмах пошаље тужбу због овога министарству у Петроград и барону Строганову у Цариград.⁷⁷²

Германов повратак у Букурешт и његови извештаји о пословима у Цариграду дошли су Милошу као поручени. У низу мера за одбрану, после отпочетих преговора с руским послаником, Порта је наредила Марашлији да од народа затражи оружје. Турека посада у Србији, у децембру 1816 и јануару 1817, била је јако појачана, и Милош је био обавештен од својих пријатеља Турака да је томе главни циљ обезоружање народа. Већ се био пронео глас, јамачно да би се Срби заплашили, да је Марашлији наређено да иде у Ниш, и да ће Сулејман-паша бити поново враћен

⁷⁶⁹ *Gesd. Arch. Mosk.*, Према Строгановљевој noti Порти од 12-24 марта 1817.

⁷⁷⁰ *Staatsarchiv*, 25 феб. и 10 марта 1817. Шпрингер Мотерику.

⁷⁷¹ *Arch. Acad.*, бр. 648, 8 дек. 1816. Букурешт. Герман Милошу. — Пешор. стр. 202 примедбу 526. — *Gesd. Arch. Mosk.*, 11 дек. 1816. Букурешт. Пети писмо јавља да се вратио 6 дек. и да је поднео и Каподистрији извештај о својој мисли. — Пешор.: *Славеник*, XXXVII, стр. 150.

⁷⁷² *Arch. Acad.*, бр. 649, 18 дек. 1816. Букурешт. Герман Милошу.

у Србију. Занета Марашли-Али-паша затражи да се од народа покупи оружје, оно чега су се Срби највише бојали. Ну Милош му благо и политично одговори да ће му своје оружје предати, али да није у стању да обезоружа народ. Целу пак ствар достави Герману а овај одмах о свему овоме извести руско министарство. Ј. Кирика и Строганова. Герман је молио посланика да Порти преда паречиту ноту због овога: Турци, тврдио је он, хоће само народ да побуне да би га могли поново боље притиснути и да би то могли оправдати код Русије.⁷⁷³

Ова је тужба згодна дошла Строганову да покаже Портиним министрима да стање у Србији није онакво као што су они тврдили у конференцији 16 новембра и у последњем одговору на његову ноту. Дванаестог марта он је поднео нову ноту у којој је енергично протестовао — не чинећи наравно никакву алузију да је то од Срба дознао — против тога што везир у Београду тражи разоружање народа. Ну Порта је могла видети јасно да су се Срби жалили посланику. У поти је изречно напоменуто како је Марашлија казао Милошу да неће добити тражене правце — а то је била алузија на узалудно бављење Јов. Обреновића и Вујице Вулићевића у Цариграду — и протестовано је што се повећавају гарнизони.⁷⁷⁴

После ове ноте Порта остави народ сасвим на миру, њена ју је ратоборност све више напуштала, странка мира добијала је све већу превагу на Дивану; маса народа знала је да има мало изгледа на успех:

⁷⁷³ *Gesd. Arch. Mosk.*, 18 феб. 1817. Букурешт. Герман барону Строганову резумира писма Милошева од 7, 20, 26 и 29 јануара. — *Ibid.*, 18 феб. 1817. Ј. Кирика Строганову о истоме. — *Ibid.*, 20 јан. 1817. Милош Ј. Кирику јавља да је у Београд стигао 1200 Турака. — *Славеник*, XXXVII, стр. 151, 17 јан. 1817. Герман Каподистрији: — 22 јан. Пети Строганову. — *Gesd. Arch. Mosk.*, 16 дек. 1816. Милош Герману (копија). Прилог уз Германове писма. Ова се копија разликује с писмом овога датума, публикованим у Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 163 (о дагуму овога писма испор. примедбу 557); у овој копији поред осталог налази се додатак да од Русије треба да се тражи зајам. За свога последњег бављења у Цариграду Герман је говорио Строганову да је Србији потребан зајам од 150.000 гроша, па је после смањило на 80.000. — *Gesd. Arch. Mosk.*, 5-17 феб. 1817. Строганов грофу Песелеру.

⁷⁷⁴ *Gesd. Arch. Mosk.*, 24 март 1817. Строгановљева нота Порти.

најважнији чланови Дивана знали су да би Русија заузела одмах Влашку и Молдавију и да би и Porta и они били лишени прихода из тих земаља, које су ортачки плачкали с Грцима од утицаја. Наде пак није било на помоћ неке стране државе.⁷⁷⁵

Porti је остало да ради ако може да Србе, односно њихова поглавара, привеже за себе и да се припреми за дипломатску кампању која јој предстоји. Њено попуштање народу ишло је до крајњих граница и Милош се користио тим повољним приликама да сврши трагичну борбу коју је започео још 1816 године, борбу са супарницима својим за старешинство над народом.

⁷⁷⁵ *Staatsarchiv*, 10 марта 1817. Штирмер Metorphixy. „Votre Altesse me permettra de lui observer que la Porte n'espere aucun soutien actif de la part d'aucune puissance; mais qu'elle s'était flatté que, s'étant rendue à leur invitation en se déclarant en 1815 contre Bonaparte, les puissances qui l'avaient invitée, lui accorderaient leurs bons offices pour amener un moment plutôt l'applanissement des difficultés qu'éprouve aujourd'hui l'exécution pleine et entière des stipulations du traité de Bucharest.“

ГЛАВА XVI

ПИТАЊЕ О СТАРЕШИНСТВУ НАД НАРОДОМ

- I — Гледиште Милошево и српске емиграције у Срему. — Молеров план о тетрархији. — Бојазан од Карађорђа и тужбе Русији против њега. — Молер понавља свој план о деоби власти.
- II — Прота Матија позива Карађорђа у Србију. — Карађорђево држање за време другог устанка. — Милош изиграва све планове својих супарника.
- III — Марашлија и јачање Милошевог ауторитета. — Народне симпатије према Милошу. — Милошев глас под Карађорђем. — Разлика између опозиције Карађорђу и Милошу.

I

Питање: ко ће бити старешина у Србији ако она успе да се ослободи, и како ће бити организована врховна власт, почело је врло рано занимати духове. Милош и оно нешто знатнијих људи у Срему, још 1814 године, гледали су да за увек искључе из старешинства Карађорђа и његове тадашње другове у изгнанству. Кад је букнуо други устанак Милош је сматрао да је то питање решено у његову корист, после онога што се десило у Такову. Ну другојачије је мислила српска емиграција у Аустрији, у којој су највиђенији чланови били: Петар Николајевић Молер и Павле Цукић, бивше војводе, Мелентије Никшић архимандрит студенички и прота Матија Пенатовић, и то је питање одмах изишло на дневни ред.

Чим је Милош устао на Турке он је потражио додир с емиграцијом у Аустрији. За време опсаде

Палежа прелазно је у Срем у село Прогаре, да би дознао од Молера како стоји с руском помоћи и како се може народу тајно помоћи оружјем и муницијом из Аустрије. У томе разговору Молер је изнео питање: какав ће бити Милошев положај према њему и његовим друговима у емиграцији, Павлу Цукићу и проти Матији Ненадовићу, који су с Мелентијем Никшићем били на страни главни агитатори за ново ослобођење. Они су договорно с Милошем организовали и руководили сва посланства и рад код Русије и на конгресу, од априла 1814 па до тога дана; они су прикупљали у Срему оружје, барут и олово у намери да га пребаце у Србију у моменту кад тамо буна букне или кад је они изазову. Међутим варијанцу ослобођења нису убацили у Србију емигранти; напротив они су по саветима из Беча стишавали народ. Та је варијанта синула у самој земљи, у Такову, и Милош је одједном добио, као вођ новог устанка, изузетан положај међу кандидатима и супарницима на старешинство. Молер је тражио да Милош, прота М. Ненадовић, Павле Цукић и он (Молер) буду у свему равни; да без потпуне сагласности нико ништа не сме учинити и да сваки од њих за сигурност те једнакости има по три нахије под својом влашћу. Мелентија Никшића је изоставио јамачно што је био калуђер и није војводовао. Молер се, изпосећи Милошу овај захтев, позивао на штету коју је Србији донело Карађорђево самовлашће, и да би се то и с њим могло догодити.

Вођу устаника овај се разговор и захтев није могао допасти: знао је добро колики су посао Карађорђу задавали Ненадовићи, Лазаревићи и он сам. Ну како су му у ово критично време биле потребне свачије услуге, а ови му људи стављају извесне погодбе и уцењују га, он је на све дао пристанак, па и на оно што Молер није тражио, тј. да ће он (Милош) њих слушати „што год би они како ученији и паметнији од њега за добро и за боље народа проналазили.“ Да би се народ охрабрио и добио наде договоре се да се позове и Мелентије Никшић с осталим Студени-

чанима из Фенека да се врате у Србију и да пренесу тело Светог Краља. После овога разговора Милош се врати преко Саве, а Молер је отишао у Фенек М. Никшићу, да му достави горњу одлуку и да Проти Матији пише у Беч шта има да ради код руског посланства. М. Никшић је такође нашао за потребно да поставља неке погодбе за повратак. Он је рачунао на владичанство, с тога је његов захтев гласио: Студеничани могу изабрати у Србији који хоће манастир за живљење и издржава их народна власт; владичанство остаје изборно у њиховом братству; могу купити милостињу без допушта световне власти. Молер је на ово дао пристанак, и затим одмах пређе у Србију,⁷⁷⁶ оставивши Мелентију Никшићу да сврши још један важан политички посао.

Милош, Петар Молер, Павле Цукић и Мелентије Никшић бојали су се да Карађорђе и његови другови не искрену једнога дана у Србији и да им не покваре све рачуне. Кад је народ поново газио у револуцију, овакав страх је био сасвим оправдан.⁷⁷⁷ Било је чак наивних људи, који су, не знајући колико су простране Милошове амбиције, веровали да би он радо уступно вођство у устанку не само Карађорђу него и некоем од његових првих војвода. Двадесет-шестог априла, тек што је устанак букнуо, долазио је Михаило Грујовић земуноскоме генералу Червенки и питао га: да ли се устаници могу надати да ће добити повољан одговор ако затраже, под потписом Милошевим, од Варадинске Генерал. Команде или и од више власти, да се кнез Симо Марковић, Карађорђев министар финансија, који се тада бавио у Карловцима, пусти у Србију да узме управу над побуњеним народом?⁷⁷⁸ Да би се предупредио сваки корак

⁷⁷⁶ С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 225—230, 238—242.

⁷⁷⁷ *Polizeiarchiv*, Известај с турске границе од 4 маја 1815. „In Servien trübet man sich dass ihr vormaliger Anführer Georg Petrovich aus Chotin bald zurückkommen und das Kommando übernehmen werde.“

⁷⁷⁸ *Staatsarchiv*, H. K. R., Bora од 25 маја 1815. Прилог од 16 маја. Сирентал Даор. Par. Béh. „Da es hiernach keinem Zweifel unterworfen ist, dass die diessseits vorhandenen Servier bei den demaligen jenseitigen Verhältnissen wieder Verbindungen anzuknüpfen versuchen, welche zur Vermeidung“

Карађорђевић у циљу повратка у Србију, Милош и његови другови нашли су за добро да се за то обрати Русији. Тај је посао био поверен Мелентију Никшићу: он је имао да пише о томе руској влади и да јој пошаље депутацију.

Десетог јуна Мелентије Никшић упути писма рускоме цару, графу Каподистрији и графу Стакелбергу, препоручујући им српске депутате: пуковника Стевана Живковића и кнеза Симу Марковића. Преко ових изасланика народ је тражио помоћ у новцу, затим да га цар измири са султаном тако да плаћа данак док прилике не дођу да га оружјем ослободи, најзад да се депутатима даду упутства шта се има тражити од Порте и како да се ти односи уреде. Идеје и жеље у овој молби су исте које и у молби од 21 априла 1814, у којој су оптуживане „бивше старешине.“ На њу се прави директно алузичја. Народ је врло опечаљен, вели се тамо, што на тај акт још није добио одговора.⁷⁷⁹ У ком су пак смислу имали да говоре Ст. Живковић и Симо Марковић ствар је јасна: јер су Мелентије Никшић и Стеван Живковић били најжешћи Карађорђеви непријатељи. На месец дана пошто је отпустио ову депутацију Мелентије Никшић кришом умакне у Србију, оставивши за собом мошти Св. Краља.⁷⁸⁰

dung unangenehmer Folgen von hieraus keineswegs geduldet werden, viel weniger aber gut geheissen werden können, so wird unter einem veranlasst dass dem Grafen die Entfernung von Rama nach Semlin oder in das Peterwardener Regiment auf die Dauer der gegenwärtigen jenseitigen Unruhen nicht mehr gestattet, und der gewesene Schatzminister Simo Markovich angewiesen werde sich von dem der Gränze nächer gelegenen Karlovitz nach Neusatz oder einen andern Ort im Provinciale zu begeben, und endlich von denen zu Semlin vorhandenen Serviern keinem ein Pass zur Entfernung von da ertellet, im Gegentheil kund gemacht werde, dass in so ferne nur die mindeste Unterstützung der wiederholten Unruhen im jenseitigen Gebiete wahrzunehmen wäre, alle und jede in Semlin befindliche Servier auf der Stelle rückwärts zu verschaffen seien, welches Los auch jeden einzelnen Servier zu treffen habe, welcher hierauf abzielende Gespräche führt.

⁷⁷⁹ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 82—86.

⁷⁸⁰ Љ. Стојановић, *Саври Српски Записи*, бр. 3959. Студеничани су изашли из Фенекса 14 јуна 1815. — *Staatsarchiv*, Н. К. Р., Нота од 24 јула 1815. По извештају Сигенталову Мелентије Никшић премештен је из Фенекса, са још пет калуђера, у манастир Бођан у Вац. Комитату, на путу је под потребним надзором, и сад је у Земуну. — Према овоме претњем Студеничана изазвало је позорност аустријских власти, које су и

После освојења Ваљева Молер је мислио да може опоменути Милоша на разговор који се ту скоро водио односно деобе власти, и тражио је поново да се утврди ко ће бити старешина народу. „То је најмања брига, одговори Милош, него најпре да видимо где ће бити старешина, да гледамо како ћемо Турке истерати између себе, и како ћемо свршити ово што смо почели; а старешину је ласно наћи: ако ли сад баш за тим стоји, буди ти старешина.“ — „Ја, брате, старешина бити нећу, одговори Молер, али да не будеш ни ти, а да не буде ни Цукић нити икоји други да изиђе да рече: ја сам господар, као Кара-Ђорђевић (што је чинио); него нас четворица, то јест: ја, ти, Цукић и Прота Ненадовић, као четири једнака брата да старешујемо и заповедамо сваки на своме крају; и ти сад на то да се потпинеш.“ Милош одговори да се он неће на то потписати, нити да се противи да то тако буде, као што Молер предлаже. „Нас тројица рекао је Милош, и онако смо такове старешине, а и Прота, ако дође из Беча, и он ће бити, али сад да се ми потписујемо, ко ће у туђој кући бити старешина, то би било баш као они што су секли ражањ, а зец још у шуми!“⁷⁸¹ Дакле ни да, ни не, али је било очевидно да Милош не мисли ни с ким делити власт, или боље дати да га ко ограничава. Милош је себе већ сматрао природним старешиним народа, њега је народ изабрао у Такову, у његово име устанак је учињен и ширио се, његово се име свуд чуло, и војска га је већ певала:

онако мотрале на М. Никшића. Већ 28 јула Двор. Рат. Веће подноси извештај из Варадина да је М. Никшића нестало у Земуну и да је вероватно отишао у Беч, а 16 августа подноси други извештај да је Сигентал отворио анекду, како је архимандрит могао побећи у Србију, о чему се већ дознало. Према овоме сасвим је тачно што С. Милутиновић у *Историји Србије*, стр. 357, тврди да је М. Никшић дошао у Србију неколико дана пре битке на Дубљу, која је била 14 јула. — *Држав. Арх.*, К. К., Копије писмама, fol. 34 verso, 19 нов. 1815. Милошева молба аустријским властима да се мошти Св. Краља, које се у Беошину налазе, заједно са свештенством студеничким и утварима отпусте и упуте у Србију, да се народ „обвесели.“ — Љ. Стојановић, *Саври Српски Записи*, бр. 3950. Тело Св. Краља пренесено је у Каленић 28 дек. 1815. — Тек августа 1839 мошти су пренесене у манастир Студеницу. Испореди: *Новине Српске*, број од 16 септ. 1839.

⁷⁸¹ Вук, *Скупљ. Ист. Српски*, I, стр. 150—151.

Хеј Милоше свако добро наше!
Бог ти дао, штогод понекао!
Дичила те сабља и десница...⁷⁸²

Милош је био нови врховни вођ у рату, и помишљао је да остане народни поглавар у миру.

Тако су се Милош и Молер растали сумњајући један на другога, и то је био први покушај да се Милош ограничи.⁷⁸³ Овим разговорима одговара сасвим начин како су се сунарици на старешинство тада потписивали и називали. Павле Цукић вели за Милоша: „Милош, кнез руднички.“⁷⁸⁴ Дотле се пак Милош потписује: „начелник сербеки.“⁷⁸⁵ а на Ваљеву 14 и 15 маја два су писма била овако потписана: „Господар Павле и Милош војвода и проче војводе сербеке“; „Господар Павле Цукић, Милош Обреновић, Молер“.⁷⁸⁶

II

Прота Матија се издвајао из свога друштва идејом о организовању врховне власти и главарства над побуњеним народом. Ако је и сам радио против Карађорђа, после 1813 године, и оптуживао га, он је на све заборавио, кад је чуо за нов устанак у Србији. У томе свечаном и важном тренутку он се сећао само Карађорђевих великих дела и јуначких подвига. Докле су његови другови, Молер и Цукић, помишљали на установљење тетрархије, у којој би он био члан, Прота се није могао отети од својих патриотских мисли које су га обузеле. Двадесет-деветог априла, јављајући Карађорђу у Хотин о догађајима у Србији, Прота пише да ће и сам скоро тамо поћи и вели: „ту и вас желим“, за тим поздравља све емигранте и позива их да сваки помогне отаџбини како може, „нека се

⁷⁸² С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 244.

⁷⁸³ Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I. Јос. сд. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 273—274.

⁷⁸⁴ Љ. Ковачевић, *Вендовата Збирка*, Писма Павла Цукића, датирани на Ваљеву 1 маја 1815.

⁷⁸⁵ *Ibid.*, Писмо Милошево, датирано на Скопје 11 маја.

⁷⁸⁶ *Ibid.*, Оба писма датирани на Краљеву.

опомену слаткога имена Србије.“ „Ви од ваше стране, обраћа се он опет Карађорђу, које и ваша дужност изискива, пишите у Петеребург, на Сенат, просите о неостављању сербскога народа конечно погинути, ибо сва турска поступања томе се клоне да и име сербско потребљено буде...“⁷⁸⁷ Прота се у Бечу заузимао и код графа Неселроде да сама Русија пошаље Војводу у Србију.⁷⁸⁸ Пу Русија није хтела у то да се меша, а Карађорђе сам није смео да предузме никакав одлучан корак.

Кад је чуо за овај важан догађај — да је устанак поново букнуо — Карађорђе одмах искипи српске емигранте и предложи им да се цару Александру пошаље једна молба, да притекне српском народу у помоћ. Он је занета и послао такво писмо цару у Париз; изасланици његови били су Младен Миловановић, Јаков Ненадовић и Михаило Чардаклија, који су у јулу прошли кроз Беч идући за Париз.⁷⁸⁹ За Младеном и Јаковом прошли су ускоро кроз аустријску престоницу Стеван Живковић и Симо Марковић, који су такође ишли цару Александру, послати од Мелентија Никшића, Милоша и Петра Молера да сузбијају Карађорђево рад.⁷⁹⁰ Стевану Живковићу и Сими Марковићу придружио се Петар Добрњац стари непријатељ Карађорђевог. Деветог августа, Вук пише из Беча

⁷⁸⁷ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 347—349.

⁷⁸⁸ Прота Матија, *Мемоари*, стр. 246.

⁷⁸⁹ *Polizeiarchie*, 22 јула 1815. Полицијска врх. управа (PPr.) јавља полицијској главној дирекцији да су 20 јула стигли у Беч из Русије Младен Миловановић и Јанићије Димитријевић. Да се уштапу у каквој су намери дошли и ако не даду довољан разлог за то да се врате у Русију. — 26 јула PPr. пребацује обердирекцији што је изаслала писоме издате руским посланством Јанићију и Младену. — Други један извештај говори да су у ово време били у Бечу занетан Новаковић alias Czardaklija и Петар Добрњац.

⁷⁹⁰ *Polizeiarchie*, 2 авг. 1815. Јавон. Хауер јавља Хагеру у Беч да су припели у Лавон на путу за Беч Ст. Живковић и Симо Марковић. — 11 авг. Polizeihofstelle обавештава дирекцију бечке полиције да су Живковић и Марковић већ у Бечу; да одатле иду у Париз руском цару и да су за тај пут већ добили писоме од руског амбасадора Стакелберга. „Ausser diesen sind bereits einige andere ehemalige serbische Hülftlinge nach Paris abgegangen und mehrere scheinen dahin im Zuge zu sein.“ Полиција је мишљења да треба да се похватају „махиначије“ ових људи, који су предузели ова путовања баш у време кад су Срби поново устали на оружје.

Л. Мушицком: „Младен, Јаков, кнез Сима, Стефан Живковић и Петар Добрњац отишли су [овуда] у Париз, у главни квартир русијски, али нису сви заједно, него Младен и Јаков а она опет тројица!...“⁷⁹¹

У писму цару Александру Карађорђе изречно тврди да га народ позива у Србију, али да није смео ништа одговорити без знања императорова.⁷⁹² Говорећи о овом позиву Вожд је мислио на писмо Проте Матије од 29 априла, из Беча, јер заиста није добио никаквога народног акта. Очекујући одговор и наредбе царева Карађорђе упути у Србију Вујицу Вулићевића, негдашњег војводу смедеревског, са саветима за Милоша: да гледа да свакојако учини мир с Турцима, обећавајући да ће и он у Русији учинити све што може за народни посао. Вујица је имао да пронађе у Тополи, по назначењу његовом, закованих 12.000 дуката — који у осталом нису пронађени — и да их да Милошу за народне потребе. Милош је примио ове савете лепо, распитао се шта мисли Вожд: „хоће ли овамо, и када ће ако неће сада?“ Вујица, знајући да овај не сме без знања руског двора оставити Бесарабију, одговори му у томе смислу.⁷⁹³ Крајем августа виђен је у Банату капетан Ђорђе Николајевић — Олимпити, иначе звани Јоргаћ, такође послат од Карађорђа у некој мисији за Милоша и говорио је поверљиво да ће ускоро сва емиграција доћи из Бесарабије.⁷⁹⁴

⁷⁹¹ *Гласник*, 75, стр. 249.

⁷⁹² *Споменик*, XXXVII, стр. 146. Хотин, 22 јуна 1815. Карађорђе цару Александру. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 88. 24 јула 1815 пише из Земуна Гаврило Николајевић Милошу: „Оне последње поште пишу нам трговци из Беча да онуде прође г. Младен у Париз к царевима ради народа по свој прилици, и то је добро.“ Односно датума овога писма испор. стр. 186. Гаврило Николајевић у истоме писму јавља Милошу да је Вујица зацело дошао у Темешвар, и заиста Вујица је дошао у Србију после боја на Дубљу и сам јавио Милошу за Младенову мисију „који је прице његова (Вујићина) овамо поласка већ на петнаестину дана у Париз отишао.“ — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 385.

⁷⁹³ С. Милутиновић, *Историја Србије*, loc. cit.

⁷⁹⁴ *Kriegsarchiv*, H. K. R., (1815 doc. 7. 10.) s. d. Јован Момировић Павлу Матејићу јавља да је у Панчеву дошао Јоргаћ из Хотина с порукама за Милоша и друге војводе. — *Ibid.*, 15 sept. 1815. Момировић пише из Панчева то исто П. Мозеру „die Deputierten rennen von dem Georg des Ersten auf alle Seiten, einige nach Paris, die anderen in diese Gegenden

Цар Александар је дао један исти одговор и савет и Сими Марковићу и Карађорђевим изасланицима: Срби му леже јако на срцу, али у садашњим приликама он им само саветује да с Турцима начине какав такав мир и да тако дочекају боље време.⁷⁹⁵ Око првог септембра Младен Миловановић је био стигао у Беч, враћајући се из Париза. С њим су били Гаврило Вићентијевић и Чардаклија.⁷⁹⁶ После кратког бављења у Бечу Младен настави пут за Бесарабију. Око половине петог месеца стигли су Сима Марковић и Петар Добрњац; на десет дана доцније стигао је и Јаков Ненадовић.⁷⁹⁷ Симо Марковић би радо отишао у Србију да саопшти својим властодавцима резултат мисије, али је то морао писмено да учини пошто му аустријске власти нису хтеле издати пасош за тамо.⁷⁹⁸ Како Симо Марковић тако и П. Добрњац, Стеван Живковић и Јаков Ненадовић, морали су напустити Беч под притиском бечке полиције, која је пратила сваки њихов корак чак до галантних авантура и на најдискретнији начин вршила преметачину њихових станова.⁷⁹⁹

durch das Oesterreich... Unlängst passierte hier der Hauptmann Jordathy... und mit ihm der Jovan Jovicsich banischer Heerführer, mit welchen ich besorgt war in geheim zusammenzukommen und nach Kottin fragte, wo ich erfuhr, dass besagter Hauptmann von Kara-Georg dem Ersten gesendet ist und sagte, dass die übrigen auch von Kottin bald kommen werden; besprechet euch nun über diese und meine Seele als in einem wahren Serbier freut sich für das jede Wohl unserer Nation...“ Оба су ова писма интерцептирана и преведена на немачки. Оригинале нису имали већ рђав немачки текст.

⁷⁹⁵ *Polizeiarchiv*, Извештај од 6 окт. 1815. „Nach einer heute erhaltenen verlässlichen Anzeige“ нар је имао С. Марковић и Добрњац „dass er, obwohl Serbier ihm stets am Herzen liegen, bei gegenwärtigen Zeitumständen in keiner Art seinen helfen könne und ihnen das einzige zu raten ist mit den Türken einen wie immer gearteten Frieden einzugehen und günstigere Zeiten abzuwarten...“

⁷⁹⁶ *Polizeiarchiv*, Извештај (Fremdencommission) од 15 и 18 септ. 1815.

⁷⁹⁷ *Polizeiarchiv*, Извештај (Fremdencommission) од 2, 7 и 8 октобра.

⁷⁹⁸ *Polizeiarchiv*, Извештај од 6 окт. 1815. „Allein Markovich... ausserte sich gegen den Anzeiger dass wenn er nur den Pass zu seiner Familie erhält, er auch ganz gewiss nach Serbien wohin Melentie Nikschich und Nenadovich (der Geistliche) übertreten sind, sich begeben werde...“ Овај полицијски извештај констатује даље да се Сима Марковић највише дружи с архим. Свир. Филиповићем: да је с њим ту скоро ручао и да га је архимандрит посетио у његову стамбу „zur goldenen Birne.“ Ту је одседао и Прота Матија. Испор. стр. 123. — Извештај од 7-ог дек. тврди да су тога дана отпутовали за Нови Сад и Земуна Вук и Сима Марковић.

⁷⁹⁹ *Polizeiarchiv*, Извештај (Fremdencommission) од 10 окт. о С. Живковићу. Био у некој гостионици и кафани у Пратеру, код Ј. Ненадо-

Руски цар је саветовао, дакле, оно на чему је Милош већ живео и с много пожртвовања радио, и та је помирљива политика била противна емигрантским плановима, устанак је пак трајао и сувише кратко те Карађорђе и другови му нису имали времена да се реше на какав одлучан корак. Та је краткоћа помогла Милошу да изигра плашове и намере својих другова и сарадника: П. Молера, Павла Цукића и Проте Матије. Од преласка у Србију сви су се они налазили уз њега, или у важним пословима и мисијама, али Милош их је све надвишавао положајем и угледом; он је до краја устанка одржао тај свој углед. Све су ове старешине остале не само далеко у присенку од њега, већ их је он свео на обичне своје чиновнике, и задржао своју титулу „војда“ или „верховног Србији књаза.“ Молер и његови другови и једномисленици нису могли више мислити да буду чланови олигархије и равни Милошу: они су могли само гледати да његову власт ограничавају, и били су према њему као нека латентна опозиција. Карађорђу пак и његовом друштву остало је да чекају другу zgodnu прилику.

III

Марашли-Али-паша није ниуколико изменио овај однос, он се слабо бринуо за међусобне односе српских старешина. Милош се наметнуо њему у Туприји,

иша и Сп. Фидлиновића итд. „endlich mochte er diesen Tag mit einem gallanten Abenteuer auf der Biberbastei № 1250 beschlossen haben.“ На полицијских лавентаја види се да су се сви српски прваци здружили и да се често састају са сточним трговцем П. Вулком и да им је аборио место кафана *mit weissen Ochsen*. Лавентај од 5 нов. говори о честим и другим састанима Бенедовића, Жикиновића и Марковића код Вука Караџића (Landsstrasse 222) и у кафани Woller-a. Иначе је полиција слабо могла што да ухвати од њихова рада и ако се по вишој наредби нарочито интересовала за рад Ј. Бенедовића. Овај је био на стању код некое Милетића „Rechnungsrat von der Heerkriegsbuchhaltung“, Hofrat und Polizeioberdirector Сибера (Siber) упозна се с Милетићем, који му по Бенедовићеву причину састави два рапорта о његовом политичком раду. Најзад Милетић, кад је једном Јаков заборавио кључеве, прегледа и његове хартије и уверавао је Сибера да је нашао сасвим безначајне белешке. Милетић је тврдио да је Јаков у страшној оскудници. Јаков је отпутовао за Нови Сад 11 дек. (н. к.), а одакле у Бесарабију.

као и осталим старешинама, својим изузетним положајем у народу. Милош је био фактички представник побуњеног народа, и Марашлија је с њим мир уговорио; Милош му је и даље био потребан као копчач између њега и народа. Најзад за везира је било главно мир у пашалуку; јачање Милошеве власти изгледало му је јемство за тај мир и за приврженост народну Порти.

Пошто је више од десет година проливао крв, приносио неизмерне жртве, доживео страшну катастрофу од 1813 и терор од 1814 и 1815 године, народ је одједном, и то у моменту кад се томе најмање надао, добио мир и безбедност за којом је толико уздицао. Он није видео колико је ту велика заслуга Карађорђевићевих ратова, колика улога Русије и Букурешког Мира, он је видео Милоша, и само њега, јер је тај дар из његових руку примио. У колико је тај мир био изложенији опасностима и колебљивости, у колико је опасност била од Турака већа, у толико се је народ више приљубљивао своме вођу. Уз то Милош је био једини од знатних старешина, који је 1813 године остао с њим, онда кад су га сви напустили, и то народ није никад заборавио: заједничке невоље зближиле су их још више. Најзад Милош је „за времена војводства свога — тј. под Карађорђем — био у реду најславнијих српских војвода: у јунаштву није уступао Вељку ни Чушићу, а од обојице се, као и од многих других, тиме разликовао, што није био ајтаџија (који бећаре и хајдуке купи око себе, а кућевне људе презире) него кућевни човек, као и остали људи, којима је владао и управљао: он није гледао да људе страхом натера да га пазе и слушају, него је то тражио леним речима и паметним и праведним владањем и управљањем, и зато су га сви његови војници и остали људи називали као брата, а слушали и поштовали као синови мудра оца.“ Тако је Вук описао Милоша и његово старешовање у Првом Устанку.⁸⁰⁰ Доцније, он је у својој тајној *Грађи за*

⁸⁰⁰ Вук, *Скупљ. Истор. Сисси*, I, стр. 134.

Српску Пешорију нашега времена казао да је овај његов суд „може бити мало поетически“ изражен, али ипак остаје да је Милош у маси народној уживао врло добар глас и врло велико поверење. Милош је био човек јаког темперамента и честољубив, и радио је све да овај свој изузетан положај искористи до крајности. Све што је на путу нашао неумитно је газно, и најзад доспео до свога циља. Истина, препреке и отпори, на које је наилазио у организовању своје власти, нису ни издалека били онако јаки као што их је Карађорђе имао. Врховни Вожд је имао посла с људима као што су били Јаков Пенадовић, Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Хајдук-Вељко и др., личности од великог значаја у својим крајевима, оноликог као и он — Карађорђе — у Шумадији. Први српски устанак представљао је савез устаничких вођа: Карађорђе је био први међу равнима. Свак је од њих био врховни вођ устанички у своме крају, имао готово све односе тога краја у својим рукама, држао момке и бећаре, с којима је ишао у бој и долазио на скупштине. То су били прави „господари“, као што их је народ звао; њихово је име и на служби у цркви спомињато. Док су ти „господари“ чинили све да сачувају себи овај значај, дотле је Карађорђе, својом политиком, ишао на то да их одвоји од њихових крајева, и да на њихово место испоставља много војвода и војводица, који би били непосредно њему подчињени. Милош није имао противнике овако јаке. Кад је букнуо устанак, 1815 године, он је био једини човек од већег угледа у земљи, сви су у њега очи упрли, свуда је народ у његово име устао, најзад народни је покрет и сувише кратко време трајао да би се могле појавити знатније мјесне величине. Од првога дана примирења Милошева с Марашлијом домаћа власт, утврђена у земљи, имала је извесно јединство, које се није могло остварити за Првога Устанка. Један свештеник у Смедереву — мислећи да ће оживети стара времена — поменуо је 1815 год. Вујицу

у цркви, и умало због тога није главу изгубио.⁸⁰¹ Опозиција Милошу није била господарска или војводска, већ чиновничка и хијерархијска: она је то остала од почетка до краја Милошеве владавине. Првога свог противника Милош је нашао у „надзиратељу“ Народне Канцеларије Петру Николајевићу Молеру, другог у Мелентију Никшићу, владци шабачком.

⁸⁰¹ По једној забелешци Вуковиј, нађеној у његовој заоставштини.

ГЛАВА XVII

СМРТ ПЕТРА НИКОЛАЈЕВИЋА МОЛЕРА И МЕЛЕНТИЈА
НИКШИЋА

- I — Петар Молер „надзиратељ“ Народне Канцеларије. — Значај Народне Канцеларије. — Петар Молер и Павле Цукић. — Њихово држање према Милошу. — Расцеп између Милоша и Молера.
- II — Кнежевска скупштина о Ђурђеву-дне 1816. — Оптужбе Милошeve против Молера. — Интервенција Марашлијина. — Тужба кнезова Марашлија против Молера. — Молерова смрт. — Неистинитост политичких оптужаба против Молера. — Пад угледа Народне Канцеларије.
- III — Мелентије Никшић. — Његове интриге и смрт. — Милошево правдање пред Русијом.

I

Положај војводе под Карађорђем, патриотски рад у емиграцији, јунаштво у последњим бојевима и ретка писменост и знање турскога језика донели су Молеру прво место до Милоша: он је постао „надзиратељ“ Народне Канцеларије, Милош је био њен „председатељ.“ У молбама, које је народ упутио султану 1815 год., тражено је да султан санкционише установу једне овакве канцеларије која би имала општи печат, и која би договорно с врховним кнезом свршивала све народне послове.⁸⁰² Несумњиво ова би институција

⁸⁰² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 125, 133. — 27 септ. и 1 нов. 1815. Народна молба Марашли-Али-паши. Канцеларија би имала 14 чланова: 12 кнезова (из сваке нахије по једно) и два писара.

имала да ограничава власт врховног кнеза, и да игра улогу негдашњег *Pravilnel'stvojujuščeg Soveta*. Пројектовано је било да у њој седе представници нахија, потврђени бератима. Народна Канцеларија почела је да функционише одмах после примирења с Марашлијом,⁸⁰³ и сви послови домаће администрације пошли су преко ње под потписом Милошевим и према-потписима њених чланова. Ну и ако је установа оваквога једног тела била санкционирана ферманом, Милош из политичких разлога није хтео да приступи њеном дефинитивном конституисању, нити да у њу узме представнике појединих нахија: њени су се чланови мењали и број њихов није био стално утврђен.⁸⁰⁴ Па и у тој тако примитивно организованог установи врховни кнез је видео сметњу своје власти.

Изгледа да Молер није био заборавио свој неуспех односно деобе Србије на четири управне области, нити да је Милош престао сумњати на њега да жели да му смањи или преотме власт.⁸⁰⁵ Као своју највећу потпору Молер је сматрао свога пријатеља Павла Цукића, који је живео у народу. Иначе и Молер и Цукић били су људи немирнога духа, честољубиви и до крајности сверени. Вук вели за Цукића да је „велики весељак и шаљивац, неискazани јунак али исто тако и крвопилац: код њега је и од пре било убити човека, као и чашу ракије попити, а како се с Молером упознао од њега је научио да ништа на овоме свету није греота...“ Живот Молеров и Цукићев за време Првога Устанка био је врло буран. Павле Цукић, у почетку устанка 1804, био је момак код Карађорђа и те га године Јелена, жена Карађорђева, наговори из љубоморе да убије у своје време познату Марјану. Цукић то изврши и побегне у хајдуке с неколико момака. Карађорђе „наплакавши се сит за Марјаном,“ и поплашивши се сам добро од Цукића,

⁸⁰³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, Испор. акта на стр. 130 до 144. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 353.

⁸⁰⁴ Мита Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 120. Увод, стр. XX. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 442. — Испор.: примедбу 666.

⁸⁰⁵ Вук, *Скупљ. Испор. Слеса*, I, стр. 169.

поручи једноме од најчувенијих хајдука да га убије. Ну, напротив, Цукић дође главе томе хајдуку. Вожд се тада још више преплаши, и узме најзад одметника на веру. Али Цукић је и даље пркосио, најзад, 1812 год., допадне апса, где нађе Петра Молера, који је дошао у затвор због својих многобројних злоупотреба. У мају 1813 они обојица срећно умакну из тамнице у Београду, и стану скитати по Шумадији као хајдуци. Пошто је Карађорђе узалуд чинио све да их ухвати, живе или мртве, и бојећи се да се не предаду Турцима и да не учине пакости народу, он их приволи те му се предаду на веру.⁸⁰⁶ Од тога времена Цукић и Молер били су највећи пријатељи. Познато је Цукићево самовољно држање у Ресави, за време примирја с Марашлијом, и довољно је навести само још један пример из живота оба пријатеља, који лепо илуструје прилике у којима се отпочела борба за старешинство над народом.

Док су Милош, Молер и Цукић били у Ваљеву, десило се убиство кнеза посавског Петра Миловановића. Међу ослобођеним Србима који су били турски сузњи у Ваљеву био је и овај човек. Кавгу је с њим запоео Цукић, пребацијући овом несретнику, који је готово полулуд изнесен из тамнице, што је служио Турцима. Овај се изговарао да је тада било такво време, и отуда се изроди свађа, у којој кнез Петар погине; убио га је Цукић у договору с Молером и Чупићем, јер су се бојали да он не одврати народ од њих, и да га не прилепи Милошу. Народ дознавши за ово убиство, које је било на Кљичевцу, у шанцу Молеровом и Цукићевом, одмах скочи против њих, називајући их крвницима и скитницама, који убијају кнеза, који је с њима делио њихову несрећу и од Турака их заклањао, док су се они ширили по Аустрији. И ако је у Милошевој околини било људи који су му говорили да Цукића и Молера остави народној раздражености, ипак Милош стиса народ, јер

⁸⁰⁶ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 49 verso. — *Делов. Протокол Карађорђе Петровића*, бр. 1404—1410, 1434—1454.

прилике нису биле zgodне да се на овај начин растане са својим сарадницима и супарницима. Овај је пример нарочито интересан да се види, како је народ гледао на своје негдашње старешине, који му сад долазе са стране, и намећу му се за судије и господаре.⁸⁰⁷

Извесно је да су Цукић и Молер, људи оваквога темперамента, били дорасли Милошу и кадри да се с њиме ухвате у коштац: очевидно он је према њима био на опрезу и како сад није имао више разлога да их штеди као на Кљичевцу била је довољна најмања ствар па да дође до киднања. Док је врховни кнез као главни старешина обилазио народ, Молер је, као надзорник Народне Канцеларије, живео стално у Београду и био у сталној пословној вези с Турцима; Милош се увек бојао да он не уђе у плетке с Марашлијом, а морао је бити суревњив и на његову писменост и разборитост, које су Молеру, као првом чиновнику у Народној Канцеларији, давале велики углед. Најзад Молер је био расинач и није се устезао да народним новцем подмирује своје потребе, право које је „Верховни кнез“ само за себе задржавао.

Још у јануару 1816, пре Мелентијева повратка из Цариграда, Милош је писао једном члану Народне Канцеларије: „Чим примиш моје писмо, узми мој печат из Канцеларије и пошаљи ми га без одлагања. Другачије да ниси чинио! А та господа, нека без мене раде о себи што знају!“⁸⁰⁸ Тако, најзад, Милош стане обилазити Народну Канцеларију и одржавати везе с везиром преко свога писара Димитрија Ђорђевића, преко кога је везиру и порезу, коју је скупињао, предавао. Вујица Вулићевић, исто тако, стане независно од Народне Канцеларије преписивати се и слати повац Марашлијином Ђехаји.⁸⁰⁹ По правилу требало је да Срби

⁸⁰⁷ Вук, *Скупљ. Истоп. Списи*, I, 150—151. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 274—279. — Испов.: М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 383. — *Поменик*, стр. 389.

⁸⁰⁸ *Голо* за 1901. Књ. II, стр. 513—514. А. С. Јовановић, *Народна негодовања*.

⁸⁰⁹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 27. 10 јан. 1816. Милош Дим. Ђорђевићу. — *Држ. Акад.*, бр. 783. 9 марта 1816. Пожаревац. Вујица Вулићевић Ђехаји бегу.

одржавају везе с везиром преко Народне Канцеларије. Ово обилажење и неповерење озлоједи Молера, док није најзад дошло до расцепа између њега и врховног кнеза. На сумњу и суревњивост Милошеву и на Молерово харчење народног новца надовежу се још интриге Мелентија Никшића, који је по повратку из Цариграда, почетком фебруара, нашао да је њему у интересу да их што боље завади. Сукоб је најзад био неизбежан. Још 29 марта Сигентал је јављао у Беч да су старешине, односно народ, подељени у два табора, на присталице Милошеве и на присталице Молерове.⁸¹⁰ Само је погрешно тврдио да је Марашлија извео овај расцеп међу старешинама, те да Срби не добију времена да се баве општим невољама и да оставе Порту на миру.

II

О Ђурђеву-дне 1816 год. држана је скупштина вахијских старешина. Искупљени кнезови, као што је обичај био, отишли су сви Марашли-Али-паша, и на његову дивану прочитани су им фермани, које је народ добио крајем 1815 и почетком 1816 године.⁸¹¹ Кнезови и још неколико лица, свега седамнаест на броју, били су огрнути бињинима од стране везирове, који је хтео да им тиме докаже своје задовољство с њима, и да их одликује.⁸¹²

Ну, кад су старешине отпочеле за себе разговор о народним пословима, Милош стане оптуживати Молера пред целом скупштином за неверство према народу, износећи: да је Молер проневерио велику суму на-

⁸¹⁰ *Kriegsarchiv*, В. К. Р., 10 мај 1816. Сигентал Доор. Пат. Беху. „Um einer neuen Unruhe in Servien zuvor zu kommen, hat sich der Vezier von Belgrad Mühe gegeben, die servischen Oberhäupter zu entzweien, welches ihm auch so weit bereits gelungen sein soll, dass sich das Volk geteilt und teils dem Milosch Obrenovich teils aber dem Peter Nikolajevich anhängig ist. Der Vezier soll diese Versuche auf Befehl der Pforte unternommen haben, da dieselbe die den Serviern durch den Rumili-Vallisi zugestandene Bedingungen so viel als möglich zu beschränken oder auch ganz zu vereiteln wünscht.“

⁸¹¹ Садржину фермана види стр. 249—250.

⁸¹² *Kriegsarchiv*, В. К. Р., 12 маја 1816. Сигентал Доор. Пат. Беху. — 17 маја 1816. Харер Доор. Пат. Беху.

родног новца; да му је, опадајући га, пред везиром, радио о глави, у намери да заузме његово место, и да је, преко својих људи, радио да Србију доведе под аустријску власт, а те би интриге заплеле Порту у рат с Аустријом и донеле земљи нове несреће.⁸¹³ Милош је сматрао да је Молеров агент код Аустрије Милош Урошевић, који је сличну службу вршио између Карађорђа и аустријских пограничних власти. Пети Урошевић, интригант по темпераменту, налазио се баш тада у Београду, био је пријатељ Молеров, а није рђаво виђен био ни од Марашлије. „Ја сам вам, браћо, завршавао је Милош своју оптужбу, до сад био старешина, а од сад ето вам Молера!“⁸¹⁴ На ове речи шумадијски и прекоморавски кнезови скоче на Молера, свуку га до кошуље, немилостиво петуку и вежу; његове присталице пак, којих је било доста међу кнезовима из горњих нахија (ваљевске, сокошке и шабачке), изненађени овим испадом и оптужбама, преплаше се, и нико није смео маћи претом. Милош је знао, без сумње, какав ће утисак изазвати својом оптужбом, али ипак стане тобоже умиривати кнезове, који су тражили смрт за издајника. Молер, чији је живот дошао у опасност од убоја, пао је у постељу и чуван је као злочинац, све његово имање одмах је конфисковано; у вароши су о њему процесени свакојаки гласови, говорило се о његовом издајству, да је проневерио 40.000 гроша народнога новца, да је живео у недопуштеним односима с двома женама, да је, противно заповестима Свете Цркве, мрсно у постовима и у посним данима; итд.⁸¹⁵

Кад је Марашлија дознао шта је било међу српским старешинама, он затражи да му се кривац изда. И то је било учињено: Молер је био предат везиру као „злочинац“, тј. као човек који заслужује смрт, јер је изрицање и извршење смртне казне припадало везиру. Марашлија, који није хтео да остави Милоша без

⁸¹³ *Kriegsarchiv*, В. К. Р., 15 маја 1816. Сигентал Доор. Пат. Беху.

⁸¹⁴ *Ibid.* — Вук. *Скупљ. Писмо. Савен*, I, стр. 169—170.

⁸¹⁵ *Kriegsarchiv*, В. К. Р., 15 маја 1816. Сигентал Доор. Пат. Беху.

супарника, стане тада отворено на страну његовога противника и бранио га је од свију онтужаба; признавао је да се Молер могао огрешити само о народну касу и стојао је добар за њега, ако провера не износи више од 20.000 гроша. Милош је био у толико упорнији, видевши да његов противник налази заштиту на највишем месту, и кнезови су, по његовом наговору, јер се он није испољавао, једногласном виком тражили смрт Молерову. Марашлија призове тада београдског калију и затражи његово мишљење. Овај први судија, саслушавши онтужбу, одговори, да везир има власт све да учини, али да за Молерову смрт нема довољно основа. Везир отпусти кнезове препоручујући им мир и покорност (29 априла). Ну сутра-дан, 30 априла, нахијски кнезови му се поново обрате и затраже да им изда Молера и да они над њим изврше казну. „Љубимо ти твој скут и руку да би нам истог нашег и нашег злочинца и непријатеља Петра Молера, који мисли овај народ опет подбунити и велики немир међу нас увести, нами у руке предали, да би он, по своме дјелу, жестоку казну примио... и... да би он нами сиротињске велике рачуне и силне трошкове показао и народу објавио“.⁸¹⁶ Марашлија се устезао да се одазове овоме захтеву кнезовске скупштине, али кад старешине повичу: „ја ми, ја он!“ везир им учини у пола по вољу. Он им Молера није издао, већ га једне ноћи — почетком маја — удави. Исте ноћи Марашлија је удавио једнога кујунџију, некога Јована Делу, што је правио лажан новац, и чувенога јунака из Карађорђева времена Радича Петровића, који је дотле, као стар и сакат човек, живео у Београду под Молеровом заштитом.⁸¹⁷ Мо-

⁸¹⁶ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 366. Оригиналан акт од 30 апр. 1816, послат Марашлији, нађен у везирској архиви после предаје Београдског града (*Арх. Акад.*, бр. 786). — Према овоме нетачно је што Вук каже (*Скупљ. Петор. Списи*, I, стр. 249), да је Молер удављен „по Ђурђеву-дне, уочи недеље“, што би било у суботу 29 априла као што је израчунао М. Ђ. Милићевић (*Полемик*, стр. 391).

⁸¹⁷ Вук, *Скупљ. Петор. Списи*, I, стр. 169—170, 249. — *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Пат. Behy.

леров писар, Сима Милутиновић, доцније познати песник, побоји се за свој живот и побегне у Видин.⁸¹⁸

Један запис вели: „Ва лето 1816 удави Али-паша војводу Петра Молера и Радича капетана, у Београду, повеленијем Милошевим“.⁸¹⁹ Милош и сам није одрицао да је он дошао главе Радичу Петровићу.⁸²⁰ Уморивши Молера, Радича и Јов. Делу, везир избаци њихова телеса на Калемегдан, и тако су осванули само у гаћама засуканим до више колена. Сваки је од њих имао на врату усукану гужву од ужета с провученим клинком, којом су дављени. Молер је лежао у средини налеђице, Радич с десне стране, а кујунџија с леве, обојица потрбушке. Некаква Туркиња из освете ударила је мртва Радича окомице ножем. Ту су лежали на углед цео дан па их пред вече митрополит и Срби измоле од Турака и сахране „на крај гробља с леве стране цркве“.⁸²¹ На Молеровом погребу запиташе један уплакан сродник једнога од присутних: да ли је право то што се учини с Молером? „Право је, одговори овај, кад сте ви људи, код којих може тако што да бива“.⁸²²

Да је Молер злоупотребљавао народни новац то је несумњиво, он је имао дефицита 12.760 гроша, сем неких дугова које је ваљало исплатити;⁸²³ али политичке онтужбе биле су лажне, а оне су му и дошле главе. Извесно је да Молер није ништа шуровао с аустријским властима. Варадинска Генер. Команда, чим је добила извештај из Земуна о Молеровој афери, као и о онтужби да је интригирао с Аустријом, одмах је издала наредбу да се Милошу Урошевићу, тобожњем

⁸¹⁸ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 17, 6. авг. 1817. Герман Милошу.

⁸¹⁹ Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3865.

⁸²⁰ Љ. П. Невадовић, *Прилог за Србску Историју*, I, стр. 19. Беседа о скупштини, јан. 1827.

⁸²¹ Вук, *Скупљ. Петор. Списи*, I, стр. 249. — *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Пат. Behy: „bis der Bischof um die Erlaubnis sie beerdigen zu dürfen gebeten hat.“

⁸²² Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 200—201.

⁸²³ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 334.

аустријском агенту, за кога се било чуло да је први доставио Марашлији шта се десило у кнезовској скупштини, забрани прелазак у Србију до даље наредбе и да се протоколарно саслуша: откуда је поникла верзија да је он умешао Аустрију у ову ствар.⁸²⁴

„Доказује се, писао је доцније Вук, да су Молер и Никшић — сваки за себе — не само говорили Али-паши, него и писали у Цариград, да би се од народа могло покупити оружје, кад би Милош хтео, и да би они, кад би на његову месту били, то ласно могли учинити“.⁸²⁵ То је верзија Милошевих бранилаца, за коју паравио Вук не јамчи, али коју Куниберт брани са жаром, који је познат код њега, кад је реч о Милошу. Он тврди да је врховни кнез на скупштини јавно оптужио Молера „да је у споразуму с Турцима и да намишља у споразуму с Марашлијом да разорука Србе и да подчини отаџбину непријатељу“.⁸²⁶ По томе тврђењу везир је санкционисао и извршио казну над човеком који је показао приврженост Турцима! Сасвим је вероватно да је Милош поверљиво кнезовима овако што доставио, као што је у кнезовској оптужби Марашлији Молера представљао издајником према Порти, који мисли омет народ побунити; том тактиком он је добио од скупштине осуду Молерову и санкцију те осуде од Марашлијине стране.

Није прошло много времена па се увидело да је све било плетка Мелентија Никшића, али Петра Молера није више било! Михаило Герман, човек, који је уживао највеће поверење Милошево и знао све

⁸²⁴ *Kriegsarchiv*, Н. К. В., 15 маја 1816. Сиренкал Двор. Par. Béhu. „Ob mir gleich dieses nur als in Belgrad circulirendes Gespräch berichtet wurde, so habe ich dennoch um allen Missverständnis zu begegnen und dieser immer von grosser Wichtigkeit seienden Sache genau auf den Grund zu kommen, rücksichtlich des eine bedenkliche Rolle zu spielen scheinenden Miloss Uroschewich nunmehr dem Semliner Magisttrat aufgetragen, denselben über seine Geschäftsverbindungen in Belgrad und gedachten Anschuldigungen ungesäumt Ermlich zu constituiren, das Aufnahmeprotokoll mir einzusenden und denselben bis zu meiner weiteren Entscheidung keinen weiteren Gebertritt nach Servien zu gestatten.“

⁸²⁵ Вук, *Скупш. Истор. Саса*, I, стр. 169.

⁸²⁶ Куниберт, *Српски Уставак*, стр. 113.

коне његове политике, то изречно тврди.⁸²⁷ Истина је према томе да Молер није ништа учинио чиме би се могла правдати његова смрт, и остаје само факат да је био, као и Цукић, опасан за Милоша, да му није веровао и да је био према њему на опрезу: јер изгледа да је био споразум између Молера и Цукића да никад не буду заједно у Београду, да их Милош не би могао смакнути обојицу у једанпут, те је Цукић проводио све време у народу.⁸²⁸ На први поглед ова је тактика била добра, али је противник тако изненадно, енергично и брзо извео целу ствар да се она показала фатална по оба пријатеља. У Цукићевом присуству међу осталим кнезовима мучно да би Милош овако поступио. Вероватно да до саме своје смрти Молер није био потпуно свестан опасности која му је грозила, и он је понео на онај свет тајну, која је могла његовом супарнику — који га је везиру оптуживао за велиздају — учинити велике неприлике: однео је тајну да се Милош 15 фебруара те године обратио Русији преко нарочитога посланика и тражио њену интервенцију и покровитељство.⁸²⁹

После смрти Молерове Народна Канцеларија изгубила је сваки политички значај. За њеног надзираатеља Милош је поставио свога писара Димитрија Ђорђевића, човека без икаква угледа у народу: он и његови помоћници испуњавали су просто заповести врховног кнеза.

Месец и по дана доцније Милош се окрене Мелентију Никшићу, који је био непосредан повод смрти Молерове.

⁸²⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 206. fol. 103. 13 марта 1822. Петроград. Герман Милошу. „Ви сами знајете, Господар, каква највећи садељени били от изабалног митрополита Мелентија против покојнога и нешчаснога Молера; а после цела Србија признала је и јеро непријатељ којога он погубио неправедно, него све поздно било и неђе, ибе боље јеро нестало, а Бог отпустил Мелентију, злоковарному намеренију јеро.“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 7 септ. 1820. Милош опрема кћер Молеру. — На других се актима види да је овда-онда чинио и другу помоћ Молеровој породици.

⁸²⁸ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 49 verso.

⁸²⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 149—151. Акта од 15 феб. 1816, на којима је и Молер потписан.

III

Студенички архимандрит, Мелентије Никшић, добро је познат са свога патриотског рада у емиграцији. То је био човек углађен, господских манира и широких руку, писмен и љубитељ књиге. Њему је Вук посветио *Писменицу Србскога Језика*. „Да је Бог дао, вели Вук у посвети, да род Србски има доста такви ревнитеља, онда би на другом степену било књижество наше, нити би се различне новосписане и преведене књиге, код сиромашни писатеља, ваљале по бучкацима“.⁸³⁰

Али ипаче овај је меценат и патриот био врло сумњив и незгодан човек: лукав, раскошан, развратан и нескрупулозан до крајности. У време пропасти Србије Карађорђе му повери на чување четири хиљаде дуката у разној златној монети,⁸³¹ и кад је 1814 године, идући за Русију, прошао кроза Срем и затражио награду свој новац, калуђер одговори да није ништа примио.⁸³² „Человек пошрљив својим коварством“, вели за Мелентија један његов по Христу брат из манастира Фенека, „у мало не привеле манастир в разореније“.⁸³³

Дошавши у Србију на позив Милошев и Молеров, Мелентије је био послат у Цариград као народни депутат (септ. 1815 год.). Отуда се вратио почетком фебруара 1816 год. с владичанским достојанством. Тај му је чин дала Патријаршија на молбу Милошеву и народну.⁸³⁴ Ну Мелентије и иначе угледан, самовољан и богат човек, сад се понесе још више; овај архипа-

⁸³⁰ Вук, *Скупљ. Грам. Савси*, I, стр. 4.

⁸³¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. XX.

⁸³² Ис. Стојановић, *Предница Историје Србије*, стр. 128. — М. Ђ. Милићевић, *Полетик*, 441—442. — *N Staatsarchiv-у и Kriegsarchiv-у* у Бечу доста података о овој афери.

⁸³³ Љ. Стојановић, *Саври Српски Записи*, бр. 3959.

⁸³⁴ *Дрмс. Арх.*, К. К., Кошије писана, 27 септ. 1815. Милош у име народа моли патријарха да посвети Мелентија за уличког митрополита, који је имао столицу у Шабацу. Пре тога био је владика шабачки Дионисије Јовановић, који је, омрзнут од народа, морао да напусти своју епархију и прешао је у Аустрију. — 20 окт. 1815. Милош моли патријарха да Мелентија постави за београдског митрополита, пошто је смрћу бив. митрополита то место упражњено, а за Шабац је тражио да

стир стада Христова, сем знакова свога достојанства, носио је буздован и пасео сабљу, гледао с висине и Милоша и Молера, „и стане јавно показивати, да он хоће да је први старешина од прилике као митрополит Петровић у Црној Гори“.⁸³⁵ Ну ту су били Милош и Молер као супарници, и Мелентију је изгледао опаснији писмени „надзиратељ“ Народне Канцеларије, него неписмени кнез. Најзад плеткама, преко секретара Народне Канцеларије, Јована Миоковића, свога негдашњег писара, он завади још боље своје супарнике. И заиста та плетка дође главе Молеру.⁸³⁶ Ну Милош ускоро открије ове интриге и реши се да сврши с Мелентијем, не толико да олакша својој савести за трагичну смрт Молерову, колико да се опрости једног интриганта и сумњива човека више, који му је изгледао способан да учини оно што је Молеру подметао.

Али с Мелентијем није се могло поступити као с Молером. За осуду једнога владике с бератом требало је добити одобрење из Цариграда. Марашлијин пристанак није био довољан, а ко зна да ли би везир примио на себе улогу да Милоша опрашта његових супарника. Сем тога М. Никшић је био владика, његова смрт би могла изазвати у народу најмучнији утисак, најзад он је био добро познат од руских државника и био одликован од цара Александра. Милош је нашао начин да избегне све ове тешкоће, наредио је да се владика убије из заседе, и да се после изнесе да су га тобоже хајдуци убили. Ну Марко Штитарац, који је имао да изврши убиство с Вулом Глигоријевићем и Петром Лазаревићем, запије се, по својем обичају, у некој крчми, и владика срећно прође заседу. Марко Штитарац, преплашен сад за овако неревносну службу господару, потрчи полулипан за вла-

буде заглављен неки протосеићел Гаврило. Ну патријаршија постави Мелентија за Шабац, а за Београд био је изабран Грк Агатагел. — 5 јан. 1816 Милош захваљује патријарху што је заглављено Мелентија. — Испор.: Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 124.

⁸³⁵ Вук, *Скупљ. Историјски Савси*, I, стр. 169. — Ј. Раике, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 201.

⁸³⁶ Вук, *Скупљ. Историјски Савси*, I, стр. 170. — Кушиберг, *Српски Устанак*, стр. 112.

диком у Шабац, и посече га у самоме конаку а с њим и два ђака, Милету Николића и Миту Зубанова (16 јуна 1816).⁸³⁷ Изнесено је било опет да су га убили хајдуци, и сам је Вук тако писао још 1828 год. у својој књизи *Милош Обреновић*. Ну ни за кога није била тајна ко је то извршио, и по чијој заповести, али се свако право невестит.⁸³⁸ Мелентије Никшић, по гласовима који су пуштени из кнежевине околине, био је издајник, и он је, као и Молер, писао у Цариград и говорио Марашли-Али-паша да би се од народа могло покупити оружје и пудио се то да изврши ако му се да старешинство над народом.⁸³⁹ Међутим Милошево службено тврђење, пред руским послаником у Цариграду, сасвим се разликује од овога и у суштини је апсурдно. И ако је сам тражио од патријарха да Мелентија посвети за владика, Милош је тврдио да је Porta натерала патријарха да га завладичи, као човека оданог султану, и да је Мелентије имао наредбу, кад дође у Србију, да ухвати њега, Милоша, и да га пошаље у Цариград, или, ако то не може учинити, да га отрује. Тада би Никшић, по тајном ферману, заузео прво место и покупио би од народа оружје, те да Србија престане бити опасна по Турску. Милош је даље тврдио, да се уверио да је Мелентије имао завета овакве намере, и да је наредио да се убије. „Ова освета, писао је Михаило Герман, која би се могла назвати народном (*qu'on peut appeler nationale*), учинила је такву сензацију на Portи да није смела учинити никакву представку“.⁸⁴⁰ Док је Милош представљао владичицу смрт рускоме посланству у Цариграду као „народну освету,“ докле је у наред протурен глас да су владика хајдуци убили!

⁸³⁷ Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I, Јос. ет. — Кушнерт, *Српски Устанак*, стр. 114—117. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 441—442. — Ђ. Стојановић, *Спери Српски Записи*, бр. 3963.

⁸³⁸ Вук, *Колонитар*, fol. 2.

⁸³⁹ Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 109. — Кушнерт, *Српски Устанак*, стр. 112—113.

⁸⁴⁰ *Gesund. Arch. Mosk.*, I нов. 1816. Мемоар Мих. Германа.

Тако је Милош, бојећи се да се неки његови непријатељи не користе овим убиством и да га не опрне код Русије, покушао да се овим измишљотинама оправда за Мелентијеву смрт. Porta није имала потребе да наређује владици да ухвати главнога кнеза и да га пошаље у Цариград, нити је овај могао то да изврши. Марашлија је имао неколико хиљада војске,⁸⁴¹ кнез је бивао с малим бројем момака често у Београду, а нарочито од фебруара до јула 1816 године, и живео је у најбољим односима с везиром.⁸⁴² Моле-рова и Никшићева смрт потекла је из прости сумње Милошеве на њих, сумња која се одмах претворила у мржњу, а томе осећају он је увек подлегао: Милош је убијао да не буде убијен. У тим злочинима он је гледао само превентивну меру за своју безбедност и за обезбеђење својих личних интереса, које је идентификовао с интересом народним.

⁸⁴¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 154. 26 апр. 1816. Милош Каподистрији: „Војски у чреду находитеја 6000, нових артиллеристов пришло из Константинопоља 600.“

⁸⁴² *Idem.*, II, стр. 151—160. Писма под 26 феб., 26 и 29 апр., 9 и 19 јуном, датирана у Београду. У *Држс. Арх.*, К. К., има писма и под другим датумима која су датирана у Београду.

ГЛАВА XVIII

МИЛОШ И СРПСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈИ

- I — Опасност српске емиграције у Бесарабији по Милоша. — Узроци Милошеве мржње против Карађорђа, Младена Миловановића и др.
- II — Милошева агитација код Русије да се Карађорђе и друштво му искључе из народних послова (фев.—април 1816). — Положај емиграната у Бесарабији. — Карађорђе у Петрограду — Агитација М. Германа и П. Добрињаца у Петрограду против Карађорђа. — Карађорђеове тужбе Милошу против Добрињева рада. — Његов покушај за споразум с Милошем.
- III — Изгледи у Србији за емигрантске планове. — Општа политика Русије неповољна за емигранте. — Решење емигрантског питања (нов. 1816). — Карађорђеов повратак у Бесарабију. — Германове тужбе и захтеви да се обрати пажња на емигранте. — Стављање емиграната под надзор.
- IV — Буна кнеза Симе Марновића, Павла Цукића и Драгића Горуновића. — Смрт попа Саве. — Милош оптужује Карађорђа за буну кнеза Симе. — Мере руске владе против Карађорђа и његових другова. — Милошев положај у земљи пред долазак Карађорђевог.

I

Највећу опасност за себе и свој положај Милош је гледао у српској емиграцији у Бесарабији. Карађорђе и његове војводе држали су да ће кад-тад помоћу Русије заузети своје старе положаје у Србији, било да их она тамо пошаље као претече своје агресивне политике према Турској да лику устанак, било

да их наметне Порти приликом ревизије Букурешког Уговора. То је изгледало као дуг части од стране Русије, и емигранти су с нестрпљењем очекивали тај моменат, одбијајући да се прихвате ма каквога озбиљног посла, који би их стално везао за нову отаџбину.⁸⁴³ Милошев мир с Марашлијом, тај неочекивани обрт у српскоме питању, био је највећа сметња емигрантским плановима, јер је нови поглавар, по природи свога положаја, био готов да се одупре повратку негдашњих старешина, а и Русија је услед тога морала водити рачун о новоме стању у Србији. Лични моменти у овакоме стању ствари играли су у толико већу улогу што је Милош дисао и иначе мржњом против Карађорђа и његових првих доглавника.

По смрти свога брата Милана Обреновића, који је умро у Букурешту 16 дек. 1810 године као народни депутат, Милош се надао да ће он добити његов положај војводе над нахијама рудничком, пожешком и ужичком, јер за одсуства Миланова он га је заступао у војводеким дужностима, а и кад је овај био у земљи он му је помагао у отправљању тих послова. Баци у то време Карађорђе је изводио своју политику противу великих војвода, која се састојала у томе да распарча њихове управне области на мала војводства, и Милош је место војводства над трима нахијама свога брата добио у део једну трећину рудничке нахије! Он је био изједначен с Лазаром Мутапом, Арсенијем Ломом и Милићем Дринчићем, који су пре тога били под његовом влашћу. Ужиче, нахију ужичку и готово половину рудничке нахије Карађорђе је био дао својој зету Николи Карамарковићу, који је гледао да Милошу пркоси и да нападне. Сем повређеног интереса, достојанства и кињења узрок Милошеве мржње било је и то што се прочуло у Србији да је Милан Обреновић био отрован у Букурешту по наредби Младеновој и Карађорђевој, јер је

⁸⁴³ *Историјескије Материјали из Арх. Мин. Госуд. Императорскаго*. Вып. I, С. Петербург, 1891. (Чланак П. О. Морозова, *Кара-Георгиј и српске емигранти во Россіји*) стр. 117—122.

припадао странци Миленка Стојковића и Петра Добрњца, против којих су и биле поглавито управљене реформе објављење на скупштини о Малом Божићу 1811 године. Тако је Милош и по интересу и по осећају био уз ову двојицу који су 1811 морали напустити Србију, не хтећи да приме импровизоване министарске положаје за своја војводства раздвојена међу новим малим војводама. Милош пак пао је под одговор. Још раније било је ухваћено једно његово писмо, којим је нудно оружану помоћ Миленку Стојковићу и Добрњцу те да се Карађорђе ограничи, а Младен и Југовић истерају из народних послова. „Гледајте оно рутаво псето, како је необријано дошло у заседаније!“ рекао је Младен Миловановић судијама показујући на Милоша. Милош скочи на ове речи и сузе му ударе на очи: „Господару, ја сам скоро изгубио брата; зато се нисам обријао!..“ — „Бре, ти си порампас, продера се Младен: — тебе треба обесити, па о врби што не рађа ништа! У апс се, к...., вуци!“⁸⁴⁴ Милош је на суду олако прошао, благодарени заузимању својих пријатеља код Карађорђа,⁸⁴⁵ али је увек био запостављан све до пропасти Србије. Златну медаљу за *храброст и усердије*, коју му је био послао цар Александар 1812 по графу Ивелићу, Вожд је вратио натраг.⁸⁴⁶ Речи Младенове Ми-

⁸⁴⁴ *Причање Петра Јокића (Споменик, XIV, стр. 52).*

⁸⁴⁵ Вук. *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 99, 132—134. — П. Јокић, *Ист. срп.* — *Држ. Арх.*, К. К., Лич. док. 17 септ. 1826. Ада. Мих. Филиповић Грујовић Милошу, тражи милост и позива се на услуге оказане у овоме тренутку. „Онда је бесмислена злоба дом и име наше накова била уништити. Правда је злобу надјачала, и ви сте ме приликом онога случаја што сам праведно дужност моју набљудавао и испољавао за натражденије побратимом назвали...“

⁸⁴⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 79. 1 авг. 1822. Београд. Марко Ђорђевић Милошу јавља да је примио Германово писмо од 4 јула из Петрограда, у коме јавља да је добио сву преписку између Русије и Карађорђа. „При том подарок онај који је от Русије Нашему Господару тогда био послан, метал златни с надписом: *за храброст и усердије* у моју је руку сад. Метал тај био је послан Вам по графа Ивелића, на њему је царко (?) лице с дипломатују заједно послан је био, по они га сакрили от Вас, и све то је сад у његове руке...“ — *Id.*, Дп. 3 авг. 1822 одговара се Марку, да је Господар разумео да Герман пише из Петербурга, међу другим за медаљу ону, која је Господару из Русије послана и коју је Правитељство

лош није никад заборавио; онде где је имао бити обешен подигао је доцније богомољу. То је данашња Топчидерска Црква.⁸⁴⁷

Милошева мржња, дакле, против главних чланова емиграције: Карађорђа, Младена Миловановића и Јакова Ненадовића имала је свога основа не само у прошлости већ и у садашњости, у колико су се његове тежње, да остане врховним господаром Србије, косиле с тежњама његових противника да се врате натраг на своја стара места. У најбољим приликама тај би повратак изазвао сукоб између новог и старих господара.

Милошева бојазан од емиграната није била напрасно, многи виђени људи из непосредне околине Карађорђевице били су ступили у тајну преписку са својим пријатељима у Србији,⁸⁴⁸ одржавали везе са Србима емигрантима у Влашкој и Аустрији и очекивали непрестано ма какав згодан догађај па да се врате у отаџбину. Нико није веровао у трајност зграде, коју је Милош почео дизати. Јаков Ненадовић молио је Вука Караџића — који је живео у Аустрији — да га само о таквим приликама одмах извести, обећавајући му да га у своме господству неће заборавити.⁸⁴⁹ Једном речи од Србије па до Бесарабије Милош је имао страшне непријатеље, и то све по избор: бивше војводе и јунаке, државнике и харамбаше, људе немирног духа, конспираторе и готове на сваку авантуру.

II

Кад је Милош послао Михаила Германа у Русију, у фебруару 1816 год., он му је ставио у задатак да стане на чут свакој емигрантској агитацији код Русије у

србско на завети к Господару натраг повратило. Временом писаће Господар да Герман медалицу с прочом кореспонденцијом пошаље овамо...“ — *Споменик*, XXI, стр. 4. Милош прича о себи: „За ову храброст моју и верност отечества обдари ме руски цар Александар, у 1811 лету, орденом (златна медаља).“

⁸⁴⁷ М. Ђ. Милићевић, *Жизн Милош у причама*, стр. 242.

⁸⁴⁸ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 175—176.

⁸⁴⁹ *Вукова Преписка*, 13 и 28 јан. (Нови Сад), и 25 април. 1816. (Хотин) Јаков Ненадовић Вуку.

циљу повратка у Србију. У писму цару Милош га је молио „да не препише на нас и на народ србски погрешке, преступленије, гордост и непостојанство бивших управитеља србских“.⁸⁵⁰ Знајући непријатељство Петра Добрића против Карађорђа, он га је, да би боље сузбио рад својих супарника, препоручио цару Александру, као пуномоћника заједно с Михаилом Германом.⁸⁵¹ Кад се Герман врати из Петрограда, он донесе Милошу извештај да су већ многа лица радила код Русије као да су пуномоћници народни, да су српске старешине у емиграцији развиле јаку агитацију за себе и да је њихов рад стална опасност за ново стање у Србији.⁸⁵²

Герман је нашао начин да из саме емиграције донесе Милошу тачне извештаје о њеноме кретању. Међу емигрантима није било јединства и он се користио том подвојеношћу. Миленко Стојковић и Петар Добрић били су заклето Карађорђеви непријатељи, што их је истерао из Србије. Леонтије Ламбровић, негдашњи београдски митрополит, и ако је био у смртној омрази с Карађорђем, одржавао је везе с обе стране и због тога дволечног држања био је врло добар извор за поверљиве податке.⁸⁵³ У Леонтију и Добрићу Милош је имао највеће браниоце и пријатеље. Леонтије је био управо тајни⁸⁵⁴ а Добрић јавни агент Милошев. Кад је Герман ишао у Русију 1816 године, од Леонтија је добио најбоље податке о емигрантима и њиховим намерама.

Преплашен овим извештајем Милош већ крајем априла врати Германа у Петроград с молбом цару Александру и Каподистрији да се не упуштају ни у какве преговоре с негдашњим српским старешинама односно даље народне судбине. „Народ наш

⁸⁵⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 150.

⁸⁵¹ *Ibidem*, стр. 155.

⁸⁵² *Ibidem*.

⁸⁵³ Непореди: *Споменик*, XXXIV, стр. 77. 17 нов. 1815. Владиславува. Леонтије Младену Миловановићу.

⁸⁵⁴ *Држе Арх.*, К. К., Кошје писма, fol. 53 verso. 1816. Милош — Леонтију Ламбровићу у Кишинев захваљује на писму послатом преко Германа на саветима; поздравља Миленка Стојковића „а алоба оних који зло мисле на нас и на наш циљ“.

припада Вашему благоутробију и моли да се не би пређашњи поглавари овога народа у дела наша опет помешали, већ да се Ваше Величанство постара да их са свим одлучи од наших послова.“ Свакога другог сем Германа и Добрића, који се пријавио или би се пријавио цару у име народа, Милош је огласио лажом и непријатељем народним.⁸⁵⁵

Милошеви пуномоћници, Герман и Добрић, дошли су у Петроград у најзгоднијем тренутку за своју мисију. Русија је баш тада хтела да предузме мере за крајње решење емигрантског питања. Године 1816 емигранти у Бесарабији били су се јако узрујали. У прво време живот им је тамо био пријатан и угодан благодарећи руској дарекљивости.⁸⁵⁶ „Само што вина немамо довољно, жалио се Јаков Ненадовић. Но пива доста! Вином наменимо пак пијемо како и вино!...“⁸⁵⁷ Ну од једном њихове се прилике измене. Русија им стане издавати помоћ нередовно, а 1816 године сасвим је прекинула. Без хлеба, без огрева и пошто су испродавали све што су успели да изнесу из Аустрије, насељеници су таворили тешке дане носећи се с руским властима. Чак и људи нижега реда оклевали су да се прихвате посла, који би им обезбеђивао сигурну екзистенцију. Досадни и другима и себи, многи су претили самоубиством, Карађорђе је и сам говорио да ће себи живот одузети; руске власти пак писале су за њих да нису никакви људи, и да су готови на све; губернатор Бесарабије, генерал Н. М. Хартинг, тужио се на Карађорђево „азиатско своволие.“ Ново стање у Србији заведено Милошем имало је такође утицаја на емигранте. Кад су видели како се тамо даје живети, баљвање у Бесарабији им је постало још досадије и непријатније: неко се био зажелио отац-

⁸⁵⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 153—156. 26 и 29 апр. 1816. Писма Милошева цару Александру и Каподистрији.

⁸⁵⁶ *Историческіе Материали из Арх. Мин. Госуд. Имун.*, I, стр. 116. Карађорђе је имао пензије 1000 дуката; митрополит Леонтије 4000 руб. ассиг.; Младен Миловановић и Јаков Ненадовић по 3000 руб. ассиг., а други према звању 3000—500 руб. ассиг., свега 55.350 руб. ассиг.

⁸⁵⁷ *Арх. Акад.*, бр. 633. 14 феб. 1815. Хотив. Јаков Ненадовић Стратимировићу.

бине и пријатеља, него власти и угледа, у опште овим ратницима, који су научили да господују и заповедају досадно се живот у Русији. Њихова различна мољакања и тужбе, као и жалбе против њих, учинили су најзад емигрантско питање врло акутним.

У мају 1816 Карађорђе, добивши од руске владе 5000 рубаља за пут, дође у Петроград с Младеном Миловановићем, капетаном Чарлаклијом, Антонијем Пљакићем и Лазаром Теодоровићем, који је био некад писар код Луке Лазаревића. Министарство је имало намеру да у договору с Карађорђем реши емигрантско питање, овај пак са својим друштвом имао је за циљ да се обавести о намерама руске владе односно њих и да поради да се њему и главним члановима емиграције осигура пензија и положај, а другима да се неким другим начином обезбеди пристојан живот докле не дође тренутак да се врате у отаџбину. Дошавши у Петроград Карађорђе је поднео рускоме министарству један мемоар, датиран 4 маја, у коме је изложио догађаје од закључења Букурешког Уговора па до сеобе у Бесарабију, и на крају тога акта изјављује наду: „прељубезноје Отечество... Всемилоствивејшим нашим Господаром скоро избављеноје видети“.⁸⁵⁸ Повратак у отаџбину био је наравно прва њихова жеља, сваку другу уредбу они су сматрали као привремену. Ну Карађорђе и његово друштво наишли су на противну агитацију, баш тада су стигли у Петроград Михаило Герман и Петар Добрњац. „Г. Михаило и Г. Петар како су дошли покварили су им посао,“ пише 22 јуна Милошу синовац му Христифор Мил. Обреновић, који се учио тада у Петрограду.⁸⁵⁹ Ну и емигрантско друштво није штедело Милоша и Руси су чули лепе ствари о обема странама. Петар Добрњац, киван и огорчен, говорио је отворено и јавно против Карађорђа. „На мало дана после пријезда мојега у столични град, жалио се Вожд Милошу и другим старешинама 12 јуна, разумео сам да је овде дошао неки Михаило

⁸⁵⁸ *Гласник Срб. Уч. Друштва*, IV, стр. 170. Писао га је Лазар Теодоровић.

⁸⁵⁹ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 7.

Теодоровић... и с њим Петар Добрњац с полномошчијем от вас начальника и целога народа... запросити у престола непуштати мене са јешче 11 старешина у Србију. Но ја не верујем и не знам узрока зашто, но Петар ово јавно пред сваким говори. Ја сам истина ово с великим прискорбијем срца мојега слушао, но знајући у каквој се сада народ наш ватри и опасности находи и знајући да чрез интрига једног или два човека народ упропастити се мора, предполагајући счастије народа мојему, оставио сам Петра да се доста изговори и... да му што на сердцу не остане, но и овај његов говор, верујте, ни мало народу на ползу служити неће, ако не на штету...“ Најзад Карађорђе вели да ће, пошто је испунио све своје дужности и према своме народу и према својој отаџбини, преостале дане свога живота преживети „спокојно... отложивши себе на благорасположеније всемилоствивог монарха,“ и тражи да Милош и остале старешине, ако све оно што Добрњац говори није њихово, наложе Герману да се он не меша у плетке, које не наносе њему стид, већ народу, којим је он десет година управљао!⁸⁶⁰ Карађорђе је мислио да Герман не ради као Добрњац, међутим овај је био само дискретнији и радио код службених лица. Карађорђе га је звао и на састанак у три маха и Герман је тврдио да је Вожд покушавао да га заведе, да му је нудио све што хоће само за њега да ради, али да му је он одговорио да нема шта да тражи и да ће остати веран ономе кога служи.⁸⁶¹ Они су се ипак лепо растали, Карађорђе је поверио Герману оно писмо против Добрњца, сем тога дао му је још једно друго за Милоша и „Правитељствујушчи Совет Србски“ из кога се види да су се његове мисли и бриге сасвим природно непрестано врзле око Србије. „Знајући ја ..., пише Карађорђе, многе нужде и по-

⁸⁶⁰ Пейдор Стојановић, *Преодница*, стр. 128. 12 јуна 1816. Петроград. Карађорђе Милошу, В. Вулићевићу, Петру Молеру и Протв Матији. — Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 33.

⁸⁶¹ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 8 verso. 22 јуна 1816. Христифор Обреновић Милошу.

требе ваше и народа, колико су силе моје дозвољавале и обстојатељства, старао сам се ја и безпрестано старам се у чему нибуд спомошествовати, и ја би себе щастљивејшим на свету почитовао кад би благостојанције ваше и прељубезнога ми народа могао до високог привести степена..." Прво је размишљао како би им новцем помогао, јер је знао да им то највише треба, ну то му није било у могућности, пошто су му аустријске власти одузеле сав новац и све ствари: добрим пријатељима пак што је поверио, још му није враћено „от којих је један новопостављени г. архиепископ Мелетије Никшић." Најзад Карађорђе овим писмом опупомаћава Милоша и Совет да од Никшића наплате овај дуг у корист народне касе.⁸⁶² Он није могао ни слутити да су, на две недеље раније, Милошеви људи убили Мелетија и разграбили његово благо. Ну сем ових писама Герман је понео свој извештај да је Карађорђе хтео да га поткупи и друге извештаје, писмене и усмене, који су Милоша само дражили против његовог супарника. Христифор Обреновић јављао је Милошу да је Карађорђе претио неким разрачунавањем: „ако да Бог те ја кадгод одем у Србију, оћу се огледати с некима!" Даље је саветовао стрицу да се чува Вујице Вулићевића: „ако сте мислили да ће он вама веран бити... ви сте се преварили: он је писао у Петербург [Карађорђу] како се он њему заверио; пише му да њега сви обеду... Вујица... пише у писму Карађорђу: старам се и дан и ноћ убити Милоша." Извештај је тврдио да о свему овом Герман има у рукама и писмен доказ.⁸⁶³ Доцније се показало да је Вујица Вулићевић занета у то време писао тајно Војску и уверавао га у могућност његова повратка у Србију. Посредник између њих био је познати капетан Грк Ђорђе Николајевић — Олим-

⁸⁶² Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 31 verso, 29 јуна 1816. Карађорђе Милошу и Совету.

⁸⁶³ *Ibid.*, fol. 7, 22 јуна 1816. Христифор Обреновић Милошу.

питу, иначе звану Јоргаћ, који се био оженио удовицом Хајдук-Вељковом.⁸⁶⁴

Карађорђе се није сналањао само на писма и поруке послате у Србију преко Германа. У другој половини 1816 године он пошаље тајно поменутога Јоргаћа с писмима за Милоша, у намери да покуша какав споразум. Јоргаћ се већ показао способан за овакве мисије. Ну овом приликом као Карађорђев емисар није имао среће: руски генерални консул у Букурешту дозна да је прешао у Влашку и врати га у Бесарабију на велико Милошево задовољство, јер је Јоргаћ могао пасти с писмима у руке влашким властима, које су га вребале због његових ранијих кривица.⁸⁶⁵ Овакви се изасланици нису свидели Милошу, он је био врло неповерљив спрема свега што из емиграције долази. Поред мисије односно споразума с њим, они су могли имати и други задатак: споразум с јавним или тајним његовим непријатељима. Најзад везе с главним емигрантима, у циљу њиховога повратка, Милош није избегавао само из егизма и самоодбране, него и из чисто политичких разлога; он, веран поданик султанов, морао се клонити људи, који су га могли компромитовати у очима Портиним.

III

Док је Милош агитовао код Русије против емиграције он је будно пазео на сваки покрет у земљи.

⁸⁶⁴ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 18, 14 септ. 1817. Букурешт. Герман Милошу. Прича како је Јоргаћ био ту скоро у затвору влашкога кнеза и како га је рус. ген. консул Пини избавио отуда и узео к себи док не дође извести на Русију шта с њим да ради. „Он [Јоргаћ] се је преставио при мени и на вопросы што сам му учинио отговори: Друго он уверава да с Карагеоргијем није имао никаквога споразумија, прозје он пише што је отиео лави од Вујица на Карагеоргија. — 3. он каже да он није знао да Вујица, без знања Господара Милоша и народије, отпрасио он пише, он је мислио да су све у согласије. — 4. он како што је био под команди Вујица ондак морао је да га служи где му заповета. 5. да он против вас или против народа није имао ни најмањег ала намерија — сада проси испокорно от вас опронтеније и проси от вас да га примите у ваша недра у Србију..."

⁸⁶⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 25 окт. 1816. Букурешт. Ј. Кирико Милошу. — *Арх. Акто.*, 649, 18 дек. 1816. Герман Милошу. Јавља да је Јоргаћ побегао из затвора и саветује Милошу да се чува неких Капелана. Испр.: *Словеник*, XXXVII, стр. 149.

Умерена политика спрема Турака, строге мере за одржање мира и реда и обезбеђивање превласти над другим старешинама стварале су у земљи једну потајну непријатељску струју Милошу, која је очевидно ишла у прилог превратним плановима емиграције. Уз то било је у Србији доста анархистичких елемената. Сем хајдучије која ју је стално притискивала и сем својих већих супарника, Милош је имао, овде онде, посла с мањим народним старешинама или угледним људима, па и са самим народом, који су се отимали од његове власти. Год. 1816 кнез Сима Катић био се одметнуо. Оптужбе против њега су гласиле: да није хтео испуњавати заповести врховног кнеза; да је трговао и у трговину улагао порезу, коју је од народа покупио; да ни од чега није чист рачун полагао; да се на позиве да положи рачун почео опкољавати момцима, најзад да се одметнуо и да је Милошу претио смрћу.⁸⁶⁶ Двадесет-четвртог јула 1816 Милосав Здравковић Ресавац пише кнезу: „друго пак вама јављамо заради Маринка да неће да га слушају нити за старешину припознају, но другога кнеза наместили и говорили: „Ми Милоша не слушамо, но како нами по вољи будне и ми кога [за] способна нађемо тога [као] кнеза хоћемо...“⁸⁶⁷ И ово нису усамљени примери. Најзад, сваки режим, ма како он преживео и пропао, има својих присталица. Тако је и Карађорђе имао својих људи у Србији, било из повређена интереса или и иначе из опозиције новоме стању.⁸⁶⁸ Отуда код Милоша, који је имао добро осећање за ове ствари, она нескрупулозност с којом је склањао свакога свога знатнијег противника или сумњивог човека који би могао незадовољне елементе прикупити око себе: Молера, Мелентија Ник-

⁸⁶⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 3. 1816, под насловом „Објављујемо дела кнеза Симе Катића у лету 1816“. — *Вукова Преписка*, I, стр. 83. 18 авг. 1817. Шабац Јевто Савић — Вуку. Сима Катић „лишио се кнештва, а како је радно умало није и живот изгубио), проче старешине српске све добро. Како који дан власт све већа расте.“

⁸⁶⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 63. 24 јул 1816. Милосав Здравковић Милошу.

⁸⁶⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 18. јан. 1817. Кирико Строганову. Јавља да је из Германова говора видео да Карађорђе има много присталица у Србији.

шића и Радича Петровића. Емиграција пак у Влашкој и Бесарабији употребљавала је те догађаје да га што боље представи, и Русији и јавноме мишњу, као угњатача народнога и слугу турскога. Милош се постарао за извештај о свему шта се о њему тамо мисли, говори и шта му се спрема. Пошто је и по други пут свршио своју мисију у Петрограду, Герман се бавио у Букурешту као српски агент, мотрио шта се ради у Влашкој, јер је и тамо било доста емиграната и примао извештаје од митрополита Леонтија о раду Срба у Русији. Герман је увек уза се имао момке и важке вести могао је по нарочитом куриру послати у Србију; ако би морао послом да иде у Цариград, слат му је заступник. Обична писма Герман је слао преко Хаџи-Јануша трговца и комисионара у Крајови, који их је опет достављао Милошеву човеку у Пореч.

Према Германовим извештајима Милош је енергично сузбијао емигрантску агитацију против себе. Своје драконске мере против својих непријатеља прављао је пред Русијом „простотом“ и „великим дерзновенијем“ српскога народа, који је колебљив, готов да послуша свачији глас и позив и да се баци у најгору авантуру, док с друге стране „љути лаф Отмановића“ чека сваки дан прилику „да излије опет на народ овај... страшни гнев и јарост“ и да му набаци „тешки јарам“, под којим је толико стењао. „Зјело принуђен јесам овај народ у строгости држати... Да још строгост над њиме не дејствује, одавно би опет под страшно иго подпали, под којим смо стењали толико стотина година. Но политика ова приморава данас љутаго лафа кротити до нашего спасенија од Јего Имп. Величества“.⁸⁶⁹

Ну док су тежње Петра Молера и Мелентија Никшића или отимање мањих старешина од Милошеве власти ишли посредно у корист плановима емиграције, дотле је, крајем 1816 године, Милош ушао у траг интригама, које су се почеле сновати против

⁸⁶⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 162. 11 дек. 1816. Милош Л. Кирику. — *У Госуд. Арх. Моск.*, Исто писмо, али нешто енергичније садржине под 16 дек. 1816.

њего непосредно између Србије и Бесарабије. Симо Марковић био је лошије среће него Вујица Вулићевић, који је истина био потказан као човек који интригира с Карађорђем, али у што Милош још није веровао.

Симо Марковић је био један од првих људи у Првом Устанку, 1811 год. постао је попечитељем финансија. Прешав у Аустрију у време пропасти био је заточен у Марбургу, 1815 године ишао је као изасланик устаника цару Александру,⁸⁷⁰ па се најзад по утврђеном миру вратио у Србију и неко време мирно живео на дому. У новембру 1816 године буде ухваћена преписка између њега и неких српских старешина у Бесарабији и докаже се да су се код њега скупљали кметови и договарали се да се поново диже буна против Турака и да се Карађорђе врати у Србију. Милош га је хтео погубити, али на молбу многих лица опрости му и остави га на миру (нов. 1816).⁸⁷¹ Ова афера учинила је да Милош обрати још боље пажњу на своје противнике у Влашкој и Бесарабији.

Док је нови поглавар учвршћивао свој положај у Србији, склањајући са света противнике, дотле је емиграција изгубила терен код Русије. Вожд је за свога бављења у Петрограду то јасно видео. Једина сатисфакција коју је добио било је смењивање генерала Хартинга с губернаторства Бесарабије, на његово место постављен је био генерал А. Н. Бахметјев. Карађорђу је стављено до знања да је општа руска политика за тада таква да о ослобођењу Србије није ни мислити и да ће Русија радити у Цариграду да мирним путем уреди српско питање; емигрантима је одбијена и молба, коју су поднели влади да се за њих заузме код Аустрије да им се врати имање конфисковано 1813 за рачун аустријских трговаца, који су кредитирали Србију или који су услед наредба главних старешина били ометени да на време спасу своју робу. Под јесен Младен Миловановић и Антоније Пљакић вратили су се из Петрограда у Хотин. Гласови које су

⁸⁷⁰ Види стр. 301.

⁸⁷¹ Петровић, *Грађа за Петровију*, II, стр. 175. — М. Ђ. Милићевић, *Политик*, стр. 330.

донели били су право разочарање за емигранте, који су нашли да се Русија слабо за њих брине и да им не остаје ништа друго него да се сами за себе побрину. Пошто су се посаветовали, старешине реше да Јаков Ненадовић иде у Кишењев и да затражи пасоше за све српске чиновнике за одлазак у Србију. И то без икаквога претходног споразума с Милошем! На питање генерала А. Н. Бахметјева, намесника Бесарапске Области, зар им се у Русији не допада, Јаков одговори: да би сви високи чиновници остали и даље кад би им цар удвостручио пензије и кад би им се признали чиновни које су имали у Србији. Такву су молбу емигранти били поднели и министарству у Петроград, где је Карађорђе остао да очекује решење. Очеvidно се нису надали повољном одговору, кад су се и не дочекавши га припремали за пут. Бахметјев им није давао никакве наде. „Иди и пошљи ми списак имена свију оних, који хоће да иду, да им дам пасоше!“ рекао је он Јакову Ненадовићу кад је чуо српске погодбе. Ускоро су пасоши били спрењени за све који су их тражили. Међу овима су били и Карађорђеви зетови. У то падну снегови и пут се морао одложити до пролећа.⁸⁷²

Митрополит Леонтије, који је будно пратио кораке емиграната, одмах је „као љубитељ народног покојства и благополучија Господара Милоша Обреновића“ о свему писао Мих. Герману, саветујући му да о овоме извести Милоша „да би предузео све мере и да не држи ово за неки мали посао!“ Да би показао колика опасност грози земљи од негдашњих старешина, ако се врате, Леонтије открива њихове намере, везе са земунским интригантом Милошем Урошевићем и наводи речи кнежевих главних противника. Младен и Јаков отворено су говорили против стања у Србији и шта ће радити кад се тамо врате. Ови негдашњи револуционари надали су се да ће и Марашлију обрнути на своју страну и свршити с Милошем! Такав је бар био митрополитов извештај од 29 децембра, у коме је још препо-

⁸⁷² *Споменик*, XXXVII, стр. 149. 29 дек. 1816. Кишењев. Леонтије Герману.

ручивао да Милош ништа не поверава проти Матији Ненадовићу. Свему овоме достављач је додао једну врло пријатну вест за Милоша, извештај је завршио новопшћу коју је чуо тога дана из поузданог извора: да је цар Александар примио Карађорђа у аудијенцију као руског чиновника а не као Војда српскога народа!...⁸⁷³

Тако су емигранти, принуђени елементарним непогодама да остану, дочекали најзад и највише решење о својој даљој судбини. Оно нити је задовољавало њихове захтеве, нити их је остављало без икакве утехе. У министарској седници од 13 новембра руска је влада на сва емигрантска очекивања одговорила решењем: да се српским чиновницима продужује пензија још за две године, али им се одбија молба да буду руски дворјани и да имају чинове и звања које су имали у Србији. Карађорђе је, позвап да у смислу овога решења изјави своје жеље, изабрао за живљење Новомиргород у Екаторинославској Губернији, где је имала да се изврши и колонизација простог народа.⁸⁷⁴

Почетком 1817 Карађорђе напусти Петроград и врати се у Хотин. Ну ту се нађе под утицајем како своје најближе околине тако и целе емиграције, која није никако хтела даље у унутрашњост Русије: напротив сви су хтели да се иде у Србију! Карађорђе одмах изјави Бахметјеву да ни он, ни његова породица, ни прост народ неће у Новомиргород, већ да сви, сем њега, желе да се врате у отаџбину: он је тврдио да се због овога налази у очајном положају, у отаџбину не може, јер је то за њега „опасно и немогућно без височајшег одобрења,“ а у Новомиргород не може због опирања целе српске колоније.⁸⁷⁵

Међутим кад је Михаило Герман видео из Милошевих извештаја аферу Симе Марковића и да су похватана нека писма између њега и неких емиграната, а из Леонтијевог писма да се емигранти спремају да

⁸⁷³ *Споменик*, XXXVII, стр. 149.

⁸⁷⁴ *Историј. Материјали из Арх. Мин. Госуд. Импр.*, I, стр. 127—128.

⁸⁷⁵ *Ibidem*.

иду у Србију и да су тамо већ почели интриге, он је одмах покушао да томе стане на пут, замоливши намесника Бесарабије да обрати пажњу на Младена Миловановића, Јакова Ненадовића, Карамарковића и Пљакића, јер одржавају преписку с многим Србима у Аустрији у циљу преврата у Србији и да их не пушта отуда, а за имена осталих смутљиваца упућивао је намесника на митрополита Леонтија „патриота сербскога народа“.⁸⁷⁶ У истом смислу писао је барону Строганову у Цариград.⁸⁷⁷ Кирико, обавештен непосредно од Милоша⁸⁷⁸ и Германа о опасности у коју је дошао мир у Србији услед емигрантских интрига, известио је и сам о томе своју владу и посланика у Цариграду.⁸⁷⁹

Ускоро после ових оптужаба десили су се догађаји, које је Милош употребио као најјачи аргуменат против емиграције.

IV

Симо Марковић, који се крајем 1816 године срећно извукао из своје афере, није мировао; напротив он је и даље ковао план против стања у земљи. Још у половини јануара 1817 године аустријске су власти, према извештајима о стању у Србији, предвиђале оружан сукоб између Милоша с једне стране, Павла Цукића, Симе Марковића и прете Матије Ненадовића с друге стране. Исти је извор тврдио да је Марашлија ушао у траг да Срби преговарају с емигрантима у Русији, да је један емисар Карађорђевог ухваћен у Адакалу и најзад да би везир радо оставио Србију због

⁸⁷⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 1 јан. 1817. Букурешт. Герман Бахметјеву. — *Споменик*, XXXVII, стр. 150, 9 јан. 1817. Исти истома.

⁸⁷⁷ *Споменик*, XXXVII, стр. 151, 22 јан. 1817. Букурешт. Герман Строганову. — Уз ово писмо, у *Госуд. Арх. Моск.*, пишло је као прилог Милошево писмо Герману од 16 дек. 1816. Само се у томе прилогу говори јасније о интригама које се свују у Аустрији против Милоша и стања у Србији, него у копији код Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 163. Испор.: примедбу 773 и Германово писмо Бахметјеву од 9 јан. 1817.

⁸⁷⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 16 дек. 1816. Милош Л. Кирику.

⁸⁷⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 18 јан. 1817. Л. Кирико Строганову.

ровитог стања у њој.⁸⁸⁰ Овај се извештај ускоро показао као сасвим тачан у колико се тицао Симе Марковића и Павла Цукића. Зајста у другој половини фебруара 1817 године Сима Марковић у договору с Павлом Цукићем, који се после смрти Молерове није могао осећати у безбедности и живео као хајдук, и Драгићем Горуновићем капетаном под Карађорђећем, дигне бузу у шест нахија.⁸⁸¹ Буна је била брзо угушена и ако је врло силно почела.⁸⁸² Сима Марковић и Драгић Горуновић били су ухваћени и послати Марашлији, који их је посекао 9 марта 1817 године.⁸⁸³ Цукић се пак разболи и преда се Милошу. „У оно време кад ће Молер погинути, пише Вук, Милош пошаље Али-паши неколико глава, говорећи да су од хајдука, које је он у вилајету похватио и исекао, по Али-паша му заповеди да у напредак не сече ниједног хајдука кога жива ухвати, већ да га пошаље њему да га види и да га пита зашто је отишао у хајдуке. Зато Милош не погуби Цукића него га везана оправи у Београд, по онамо га жива не доведу, него му донесу главу, говорећи да се скрхао с коња те сломно врат“.⁸⁸⁴ Главе вођа ове буне и неких главних уча-

⁸⁸⁰ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 27 јан. 1817. Сигентал Двор. Pat. Behu. „Uebrigens sollen bereits Zwistigkeiten unter den servischen Häuptlingen beginnen, welche der Vermutung nach bald zu blutigen Auftritten führen dürften, da sich Pavle Czukich und Sime Markovich, ehemalige Volkes-Anführer, dann auch der Protopop von Waljevo Mathe Nenadovich öffentlich gegen Milloss Obrenovich erklären und bewaffnete Menschen um sich sammeln.“

⁸⁸¹ *Држ. Арх.*, К. К., 3. Веглаш. 14 фебр. 1817. Ник. Катих Милошу. „Бубезно вас поздрављамо и јављамо вам ово писмо по Павлу из Рапшловца да које вам јављамо како смо разумели да је кнез Симо цело с два момка одбио се и почео издавати у народ але речи и доказује се да је шљаме Вука гу из кнежевине Станковића, у његовом согласју; доста ји се јавља да ће ју шљаме и већ у целу нахију ватру бацно је, и поред већ пресецеји не могу да га скуним, за које вам јављамо да знате и следате како ви Бог учи. Гледајте док је раније да се ова несрећа гаен...“

⁸⁸² *Држ. Арх.*, К. К., 144. 26 феб. 1817. Причућа, Јован Обреновић Милошу. Види се да је Вујина Вулићевић послан у београдску нахију да бузу угуши. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 8 марта 1817. Хагер Двор. Pat. Behu. Јавља о буни С. Марковића и П. Цукића.

⁸⁸³ Љ. Стојановић, *Ситари Српски Записи*, бр. 3972.

⁸⁸⁴ Вук, *Грађа за Српску Историју наместо времена*, fol. 49 verso

сника биле су одеране и „у Цариград на позоришче однете су“.⁸⁸⁵

Ускоро Милош се опростио још једног непријатеља кога је стављао у ред Симе Марковића, Цукића и др.⁸⁸⁶ То је био неки поп Сава у јагодинској нахији. Овај свештеник није уживао Милошеву наклоност и услед кињења морао се одметнути у хајдуке баш у време кад је буна Симе Марковића, Цукића и Горуновића била угушена. Почетком марта пође за њим у потеру јагодински војвода с целом нахијом.⁸⁸⁷ Ну резултат није био никакав. Тек у мају поп Сава је био опасно рањем у руку,⁸⁸⁸ али је ипак успео да се прикрије, док најзад није пронађен. Био је погубљен и глава му послата Милошу у Београд.⁸⁸⁹

Буну Симе Марковића Милош је приписивао — и ако за то није имао позитивних доказа — личним Карађорђећем штригама⁸⁹⁰ и доводио је у везу с кретањем главних емиграната, нарочито Јакова и Младена. У јануару 1817, на месец дана пре буне, он је знао да су овој двојници издати пасоши за Србију.⁸⁹¹ С тога се Милош обрати 4 марта цару Александру с молбом да се на емигранте обрати пажња и да се никако не

⁸⁸⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 167—169. — *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 26 марта 1817. Сигентал Двор. Pat. Behu. Тврди да је послато свега шест глава у Цариград.

⁸⁸⁶ Љуб. П. Невадовић, *Прилози за Српску Историју*, I, стр. 19. Милошева беседа о читану Аустријанске Конвенције, јан. 1827 год.

⁸⁸⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 232—233. 7 марта 1817. Јагодина. Мустафа-ага војвода јагодински, Милошу.

⁸⁸⁸ *Id.*, 22 маја 1817. Јагод. Илија Вукомановић и Ахмет-ага Милошу.

⁸⁸⁹ *Id.*, 25 маја 1817. Јагод. Ахмет-ага Милошу. „И саде ти праћам радосни глас, како ћеш и очима видети, пона-Савину главу, који је против и вас и нас био, и вама мучно било и нама, тако сад да се мало развеселим... И ето праћам Ариш-агу к вама на мужде и плаћети за све како је било...“

⁸⁹⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 175. 6 јуна 1817. Милош Герману.

⁸⁹¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 26 марта 1817. Сигентал Двор. Pat. Behu. „So wie diese Hinrichtungen (у С. Марковића и његових другова) als eine Folge des Versuches der genannten Individuen neue Unruhen anzuzetteln anzusehen sind, so will auch seinerseits der dermalige servische Oberknes Miloss Obrenovich wissen, dass Mladen Milovanovich und Jakob Nenadovich unter Czerni Georgs Machthabung, ersterer Kriegsminister, letzterer Minister des Innern mit noch 6 andern von Chotym aus durch die russische

пуштају не само у Србију него ни у Влашку ни у Аустрију, да не би својим интригама бацили народ још једном у страшно ропство. „О самодржавни наш царју и покровитељу народа сербскога! Нелиштите нас и дјетеј наших вашег покрова и неоставите нас лишене императорскија вашеја милости. Ми на колена к земљи са сузама припадамо самодержавном престолу непобедиме славе твоје, просимо да би нас јошт осијали зраци от лица Вашег Имп. Величества... Примите слези наши јакоже кадило, злато, ливан и измирну, предложите нам горки плач на радост... Велико подзреније Турци сврху нас полагају... из узрока тога што они дознали за прејде бивше старешине земљи сербскија да паки с паспортом Вашег Имп. Величества приходјат у отечество. Турци зјело у сумјеније долазе и страшно око своје на нас бацају и множество число војинства својего за Србију собирајут, од којего вес народ сербски сумњајетеја. Зато припадамо Вашем Имп. Величеству и просимо: прво, да неби лишени били вашеја милости и покровитељства; второ, да би се Ваше Имп. Величество умилостивило и прејшим бившим старешинама повједјело да не би могли у време сије ни у Валахију, ни во Аустрију, а тол у Србију прити, од којорих может паки вес народ сербски под тјаккоје оно нго... поднасти, но да би их... внуптр [у] Росију возвратили...“⁸⁹²

Још на прве доставе од јануара 1817 надзор над највиђенијим емигрантима био је појачан, пасоши који су им били издати крајем 1816 за одлазак из Бесарабије били су поништени, осталима је допуштено да иду куд хоће.⁸⁹³ Ова је мера изазвала велико незадовољство код Карађорђа и његових доглавника; они који су добро познавали њихово расположење и узрујаност,

Regierung bereits Pässe erhalten haben sollen, um sich über Semlin nach Servien zu begeben in der Absicht die Servier neuerlich aufzuwiegeln, von welchem Vorhaben er, Miloss Obrenovich, nun dieselben mit allen Kräften abhalten wolle, um nicht sich selbst und das Land in das Verderben zu stürzen.*

⁸⁹² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 165. — *Госуд. Арх. Моск.*, 23 марта 1817. Букурешт. Герман Строганову.

⁸⁹³ *Kriegsarchiv*, II, K. R., 23 маја 1817. Саксенгал Двор. Пат. Вѣбу. По извештају који је у Београд донео из Хотина Марко Јагњалац.

могли су увидети да се они неће лако покорити својој судбини, и да се у њиховој средини спремају велики планови. Једанаестог марта, у време погибије Симе Марковића и његових другова, Петар Добрњац пише Милошу из Кишењева између осталог и ово циљајући на Карађорђа: „Јављам вам да они разоритељ Отечества нашег и бивши мучитељ рода својего оће скоро тамо доћи, но ви ако мислите укрепити благостојаније и спокојство браће своје, а ви потрудите се скоро узети себи мере предупредити зло таково, које пову рану Отечеству нашем причинити може. Старајте се имати међу браћом свету љубов, мир и согласије, ибо имате огледало пред очима шта је раздор учинио био. Зато старајте се... свим силама да таково што не воспоследује... јер ако се таково што случи то ће и онај мали пламичак славе сербске са свим угашен бити...“⁸⁹⁴

Нова Милошева молба руској влади односно Карађорђа и другова му, од 4 марта, само је појачала акутност српскога старешинског питања у Русији. Карађорђево одбијање да иде у Новомиргород и упорни захтеви главних чланова емиграције, да напусте своје пензије на да иду у Аустрију, изазвали су већ сумњу код руске владе у чистоту њихових намера и услед тога се развила била преписка између намесника Бесарапске Области и Министарства Иностраних Дела. Митрополит Леонтије, кога је Герман топло препоручивао Бахметјеву, допринео је много својом агитацијом и доставама да се на ово питање обрати пажња, Петар Добрњац пак потрудио се због овога чак до Петрограда.⁸⁹⁵

Руско министарство, узевши у претрес извештаје Бахметјева и Милошове молбе, нацело је за добро да предузме енергичније мере против главних емиграната те да учине немогућним њихове интриге у Србији. Какав је разлог, питао се од прилике граф Неселроде у писму, којим је саопштавао Бахметјеву те мере, какав је

⁸⁹⁴ J. M. Жуков, *Неисдана Збирка*, fol. 28. 11 марта 1817. П. Добрњац Милошу.

⁸⁹⁵ *Историч. Материали из Арх. Ман. Госуд. Имп.*, I, стр. 129. — Тврђење у овом чланку да је и Герман ишао тада у Петроград није вероватно.

разлог да Карађорђе измени одједанпут своје мишљење односно сеобе у Новомиргород, који је изабрао по својој слободној вољи? Решење тој загонетци он је налазио у захтеву осталих српских старешина да иду из Русије, јер остављајући доста знатну новчану помоћ коју им руска влада даје, невероватно је да они озбиљно мисле да се настане у Аустрији, где се не могу надати сличној милости: очевидно њихова је крајња намера да „иду у своју отаџбину где су до свога пада имали необуздану власт и могућност да се обогате свима средствима,“ у своме незнању они мисле да могу бити опет оно што су били. Граф Неселроде сумњичио је Младена да је он узрок изненадној промени у мишљењу Карађорђевог: „А како је Младен Миловановић увек имао јак утицај на Карађорђевог ум, то лако може бити да је он уверио овога вођа да остане у Бесарабији да би лакше могао прећи границу, кад добије извешће да је све готово за његову појаву у Србији.“ „Тај догађај, наставља даље граф Неселроде, свакако ће створити унутрашње распре и метеже који ће до темеља потрести садашње мирно и тако рећи довољно срећно стање те земље. Ту несрећу која стоји над њом треба одвратити као такву која се не слаже с благодатним расположењем Господара Императора према тој земљи и која се противи и достојанству нашега Двора, јер су ретки они којима је познато како далеко иде непросвећеност Црнога Ђорђа и других чиновника, и према томе ретко ће ко приписати појаву њихову у Србији њиховој непросвећености већ ће свако с вероватношћу претпостављати да су они послани од Русије да би извршили неке њене тајне намере; шта више и сам Црни Ђорђе и српски чиновници то ће на све могуће начине доказивати, са намером да на тај начин повећају број својих присталица. Према овим разлозима сматра се и одлазак српских чиновника као опасан, а тако исто и даље остајање Црнога Ђорђа у Бесарабији. Због тога Господар Император налази за најбоље да он без икаквог извињавања оде одмах из Бесарабије у место, које је сам изабрао себи за жив-

љење, српским пак чиновницима не сме се допустити да оду из Русије већ им треба објаснити да њихов одлазак шкоди и њиховим сопственим интересима и самој Србији, у колико су сада у Цариграду у току преговори који се ње тичу, до краја којих је потребно уздржавати од свемогућих подвига, који би могли бити разлог за турско министарство различитим погрешним тумачењима; и због свега тога да остану мирни до згоднијег времена за њихов повратак у Србију...“ Резултат свију ових доказивања било је решење да се не само Карађорђе одмах отпрати у Новомиргород, него и да се и српске старешине у Бесарабији ставе под будан али дискретан надзор једнога или више разумних агената. Слична судбина оној, коју су доживели од аустријских власти у Штајерској! Тада их је Аустрија чувала у интересу Турске, а сад их Русија ставља под надзор у интересу новог стања у Србији.

На крају крајева Милош је имао један велики успех, Карађорђе и другови му пак доживели су једно велико разочарање. И то је било сасвим природно. Карађорђе и његови другови у изгнанству интересовали су Русију у толико колико су представљали Србију, њено интересовање није било за њих лично већ за народ, чији су представници били, природно је што је сва њена пажња одмах отишла опет Србији и новом њеном представнику; она је тражила додир с народом и његовим новим старешином, а не с онима који су изашли из земље. Карађорђе и његови доглавници су тада јасно увидели да је Србија била *raison d'être* њихова угледа и положаја. Вуде Илић, један од знатнијих српских војвода у изгнанству, овако је објашњавао Милошу његову срећу и злу судбину емиграције: „Има једна машина пред Богом велика. Она се обрће као ветар, пак има неке скакавце који лете на срећу и счастљивост. Твој скакавац скочи на ону срећу и счастљивост: Црни Ђорђе пређе Дунав, оде Вуде Илић и твоја срећа стиже те одузе чанак од нас те донесе вама!“⁸⁹⁶

⁸⁹⁶ Дроч. Арх., К. Е., 158. 27 дек. 1833. Вукурешт. Вуде Илић Милошу.

У колико је Милош гледао да што даље одгурне од Србије прве Карађорђево доглавнике, своје несумњиве непријатеље, у толико је радо допуштао „сиротињи“ да се враћа у отаџбину. Почетком маја дошао је из Хотина у Београд Марко Јагњилац, као изасланик оних породица, којима Русија није бранила одлазак, да моли Милоша и везира да их приме. Таквих је породица било на три стотине, од којих су четрдесет већ стигле у Влашку. Јагњилац је био лепо примљен од кнеза, који га је препоручио и везиру.⁸⁹⁷ Емигранти су позвани да дођу у отаџбину; већ у јуну стигну многе породице и одмах су упућене на своје баштине. Међу досељеницима био је и Лазар Теодоровић који је у последње време био Карађорђев секретар и ускоро је заузео исти положај и код Милоша.⁸⁹⁸ Ово враћање и после се наставило. За своје пак знатне пријатеље, који су заостали у емиграцији, Милош је имао увек лепу реч или какав пријатан глас: митрополиту Леонтију благодари на саветима за срећу и благостање народно, на његовим извештајима о непријатељима Србије; Петру Добрињу се извињава што не може новчано да му помогне.⁸⁹⁹ „Народ је у тишини, нише он Миленку Стојковићу, само што овога лета глад велика наступи, те су без хране забуњени, ипаче све је од Бога и цара добро; желимо и надамо се чему бољем да се с вама у братској љубави с временом могао будем видети и устмено поздравити. Благодаримо Богу, који је овако помиловао овај народ и од зулума ослободио, он је кадар и боље дати. Ваш брат Ђуко и сви сродни ваши здраво су. Био сам о Св. Георгију код њих на слави...“⁹⁰⁰

У ово време, у лето 1817 године, Милош се осећао очевидно задовољан политичком ситуацијом: ре-

⁸⁹⁷ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 23 маја 1817. Сигентал Двор. Пат. Вѣху.

⁸⁹⁸ *Држс. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 71. 26 јун 1817. Милош депутатима. „Соотечественици наши из Русије приспели су овде прије 5 дана, и већ сваки се на своју баштину определио.“ — Испореди: Петровић, *Грађа за Писторију*, II, стр. 170.

⁸⁹⁹ *Држс. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 68 verso. 6 јун 1817. Милош митрополиту Леонтију.

⁹⁰⁰ *Ibidem*, fol. 68. 6 јун 1817. Милош Миленку Стојковићу.

шио је емигрантско питање у колико се оно тицало простог народа, за старешине и Карађорђа ослонио се на Русију; буном Симе Марковића и Павла Цукића мислио је да се опростио и последњих по његову власт опасних људи у земљи. Под утицајем оваквога расположења Милош је писао Герману 3 јуна: „Од кнезова сада не осећам никаквога да што на страну тегли; сви су самном у једном согласију. Противне партије све сам уништио. Народ је у свему задовољан. Зулума никака нема, само је потешка дација, а народ јошт није се окрепио од оне Сулејман-пашине глобе и гладан [је] много“.⁹⁰¹

То је кратак али речит биланс стања у Србији у половини 1817 године, на пенуни месец дана пред повратак Карађорђев из Бесарабије!

⁹⁰¹ Петровић, *Грађа за Писторију*, II, стр. 173.

ГЛАВА XIX

КАРАЂОРЂЕВА СМРТ

1817

- I — Српска емиграција и грчка хетерија. — Планови хетерије о Карађорђем — Карађорђево решење да се врати у Србију.
- II — Ђ. Авентио, Јорџа и Карађорђе. — Карађорђево бегство из Бесарабије — Карађорђе члан хетерије. — Карађорђе и Михаило Леонардос. — Путовање кроз Аустрију. — Прелазак у Србију. — Аустријска потера за Карађорђем.
- III — Митрополит Леонтије о бегству Карађорђевоу. — Германови извештаји Милошу. — Сима Милутиновић наглашава могућност Карађорђевог авантуре.
- IV — Карађорђе код Вујце Вулићевића. — Милошева пренераженост. — Суђење Карађорђу. — Извештај Марашлији. — Карађорђево убиство. — Милошево гледиште о овоме догађају. — Извештај депутацији у Цариграду. — Радост на Порти. — Портино гледиште.
- V — Милош испитује народно мишљење. — Народ гледа у Карађорђу мученика. — Положај Проте Матије и Стевана Живковића Телемана. — Осећаји образованије класе српског народа према Карађорђу. — Осећаји Карађорђевог непријатеља. — Субјективност разних мишљења.
- VI — Милошев извештај Герману о Карађорђевој смрти. — Германов извештај Строганову. — „Сентенција“. — Фабриковање овога анта. — Смрт Карађорђевог и емиграција у Бесарабији.

I

Карађорђе, као и сви српски емигранти у Русији и Влашкој, дошао је у додир с хетеријом, тајним грчким друштвом, које је имало за циљ да дигне све хришћане

у Турској, да их ослободи турскога јарма али и да их стави у исто време под грчку хегемонију. Тај циљ, коме су Грци одавно тежили, изгледао је нарочито остварљив после Бечкога Конгреса. У колико је Porta била пренеражена закључењем уговора о Светој Алијанцији, у толико су грчки патриоти били уверени да је куднуо последњи час Турској. Од 1816 године њихова агитација узела је необичан полет, и српски су емигранти били увелике запливали у грчке воде, наравно сваки за свој рачун, уносећи у то своје старе рачуне, мржњу и симпатије, и тражећи, према свему томе, да изазову било буну у Србији било да придобију и самога Милоша. Свак је од њих ковао по неки план „за отечество“, јер оно стање, које је у њему било, њима нити је годило нити је могло годити. Добрицац је имао свој план, који није крио од Милоша, надајући се да ће га и он усвојити.⁹⁰² Митрополит Леонтије, добар Грк и велики непријатељ Карађорђевог, полагао је наде на Милоша кад за то дође згодан тренутак.

Наравно за хетеристе је био најважнији Вожд и они су успели да га придобију за своје циљеве. У осталом то није било тешко учинити. После бегства из Србије Карађорђе је имао само разочарања: дело ослобођења прихватио је Милош Обреновић, који хоће да искористи свој положај и сав добитак за себе да задржи: он одбија сваки споразум с емиграцијом; Русија је у томе антагонизму стала на страну Милошеву, који је успео да њега — Карађорђа — и његове доглавнике стави под нарочити надзор руских власти! Најзад слаб је био изглед да ће се ова ситуација изменити, Русија је усвојила за расправљање свога спора с Портом пут мира и преговора, и емиграција је све више и више губила скептицизам с којим је посматрала Милошево дело.

Није се могло очекивати да ће се човек овако немирног духа, као што је Карађорђе, подчинити овоме обрту и да ће остати на миру, зато га је Русија, у

⁹⁰² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 178. 6 јул 1817. Београд Милош Герману.

осталом, и држала под надзором. Свему овоме ваља додати и чисто психолошке моменте, који су несумњиво играли велику улогу у решењу његову. Бегство из Србије морало је јако притискивати душу Карађорђеву, јер је он увек признавао да је година 1813 недостојна српскога народа, који се до тога времена упорно и славно борио против непријатеља, и тврдио је да је онакав пад помрачио крвљу заслужену славу српскога народа.⁹⁰³ Карађорђе је већ био изрекао једном свој суд о људима, који у критичном моменту напуштају отаџбину, место да је бране стопу по стопу. Године 1809, после пропасти на Каменици, Петар Добрињац, пред турском навалом, која је поплавила целу Источну Србију, напусти пожаревачку нахију, дође у Београд и пребегне с Родофиникином у Аустрију. Сасвим слично 21 септембру 1813 године! Карађорђе је то Добрињу ставио у велики грех: тј. што је уместо да скупи народ и да се бори, својим примером побунни народ на бегство у Влашку!⁹⁰⁴ „Боље је у својој вери на своме отечеству и умрети... него пред Богом и пред народом осуђен бити!“ поручивао је Вожд народу, позивајући га у рат 1813 године.⁹⁰⁵

За своју и народну несрећу Карађорђе је бацао кривицу на митрополита Леонтија, Недобу, Младена Миловановића и Јанићија Ђурића, Србија је пропала више због њих него услед непријатељске силе: они су њега извели из отаџбине, они су учинили то је непријатељ лако покорио земљу! Несумњиво све ове

⁹⁰³ *Споменик*, XXXVII, стр. 144. 30 нов. 1813. П.-Варадио. Карађорђе, Младен, Јаков и Симо Марковић М. Ивелићу. „Непачастје е судбину предварило да о наше добезитише отечество више вѣроломни вѣроломствомъ печално пало неже ли оружјемъ, силнѣйшаго непријатеља покорено: великошћу хитрости не само битије Србѣи проузороковало, но Славу Народа Србскаго кривоу заслужену помрачило и безчестјемъ на поругаѣе Славенскому Народу укажило...“ Дале Карађорђе баца кривицу на Леонтија, који је у својим витригама уснео преко Недобе. У истом писму вели се даље: „По приглашенію вѣроломника оставили ми отечество наше...“ — По другом једном документу Карађорђе је за све бацао кривицу на Младена Миловановића. Непореди: стр. 82. — Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 35 verso, 14 јуна 1814. Град. Карађорђе издаје пуномоћје Мих. Гружовићу да ради све његове послове с руским двором. Одриче се Леонтија, Недобе и Јанићија „будући до овога доведен овима и народ упропастио.“

⁹⁰⁴ *Споменик*, XXXVII, стр. 124.

⁹⁰⁵ *Голубица*, V, стр. 269. Прокламација народу 1813 год.

оптужбе нису у Карађорђу угушиле свест и о његовој одговорности према отаџбини, која је само њему поверила своју судбину и сасвим је природно да је он хтео да скине са себе народну осуду, коју је слушао чак и из уста оних, које је највише кривио за општу пропаст.⁹⁰⁶ Најзад Карађорђе је био извештен да би му народ опет пружио руку и поверио своју судбину. У току 1816 године Вујица Вулићевић му је писао писма у овоме смислу;⁹⁰⁷ према смрти Молеровој и Никшићевој и буни Симе Марковића могао је веровати да у земљи има много незадовољних елемената и да ће бити добро дочекан.

Тако се Карађорђе реши да ступи у везу и споразум са хетеристима, који су, припремајући револуцију у Турској, полагали велике наде на њега.

II

У служби рускога генералног консулата у Јашу налазио се 1817 године као тумач Грк Ђорђе Левентис. Пун патриотског жара и посвећен у хетеријске планове, он је стално размишљао о делу ослобођења.⁹⁰⁸ Невероватно је да је он први пао на мисао о једновременом устанку у Грчкој и Србији,⁹⁰⁹ а евентуално и у Влашкој и Молдавији, али је био без сумње један од оних, који су најватреније пригрлили ту идеју, и он је учинио и најважнији корак за њено извођење. У прво време хетеристи су сматрали за довољно да Карађорђе оде у Србију и узме власт у своје руке, као да се то могло учинити без великих потреса; главна би акција, акција заједничког устанка, дошла доцније. Да би придобио Карађорђа за грчки план и намере Левентис је изабрао свога сународника добро познатог Јоргаћа. На бољу личност није могао пасти, јер је овај већ био у поверљивим односима с Карађорђем. Повренику хетерије није било тешко да увери Војда о

⁹⁰⁶ Непореди стр. 83.

⁹⁰⁷ Види стр. 331.

⁹⁰⁸ I. Philimon, *Λογίμων περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας*, I, стр. 6.

⁹⁰⁹ То тврди Филимон.

лепим изгледима грчко-српске акције и о потреби да се он врати у Србију. Охрабрен овим речима Карађорђе се реши да се врати у отарбину, у којој су Турци владали и да дигне нов устанак против њих, с Милошем или без Милоша, јер га то питање није бунило. Овакви подвизи били су сасвим у духу времена. Карађорђе је знао за Наполеоново бегство с Елбе и повратак у Француску; знао је за случај Јоакима Мирата напуљског краља. Из њихових авантура пак није извукао никакву поуку за себе, и ишао је, очевидно, у суерет катастрофи. Карађорђе извесно није схватио шта ће значити суерет између њега и повога народнога поглавара; он није био свестан шта је он за Милоша. Првобитна је пак његова погрешка што је за готово узео све уображене планове и сва уверавања хетерије, те је могао мислити да га чека боља судбина него Наполеона у Француској, после бегства с Елбе, или Јоакима Мирата кад се поново вратио у своју напуштenu краљевину. Карађорђе је нашао за потребно да постави само једну погодбу: да се сав план најбрижљивије чува у тајности како од молдавског кнеза, тако и од Аустријанаца, докле он не дође у Србију. То му је обећано. Левентис је тада привремено отправаљао послове рускога консулата у Јашу, те се могло све лакше да сврши, и Карађорђе није више оклевао.⁹¹⁰ Сметње озбиљне није било, надзор под који су емигранти били стављени почетком 1817 био је попустио, накнадна наредба министарства односно будног надзора над њима и сеобе Карађорђеве у Новомиргород још није била ни стигла. Једнога дана крајем маја Карађорђе изађе из Хотина у једно оближње село, тобоже у шетњу, и више се није вратио. С туђим пасошем, који му је достављен, и пошто се прерушио и обојио своје седе власи црном бојом, он је умакао из Бесарабије!⁹¹¹

Кад је прешао Прут, Јоргаћ га је дочекао на одређеноме месту и ноћу довео у Галату, парк близу

⁹¹⁰ I. Philimon, op. cit., I, стр. 7—8.

⁹¹¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206/10 авг. 1817. Левентисе Герману.

Јаша, у кућу Константина Писилантија. Вратару куће, некаквом Бугарину и многим Србима у служби кнежевој, јављено је било за долазак негдашњег вођа српских устаника, што без сумње није било паметно. У три маха Левентис је имао ноћне састанке с њим. Првome састанку присуствовао је Јоргаћ, и ту је Левентис посветио српског вођа у хетеријске тајне и овај се, са своје стране, заклео да ће он и његови потомци бити непријатељи Турака и радити на ослобођењу Грчке и Србије. На другоме састанку предложен му је план његова рада у отарбини. Кад тамо дође, он је имао да узме одмах власт у своје руке. На томе састанку Карађорђу је стављена била у изглед једна апсолутно немогућна евентуалност. Како није немогућно, говорио је Левентис, да ће му Порта, у намери да избегне рат с Русијом — јер ће држати да је ова приредила целу аферу само да изазове сукоб — понудити кнежевство, политика захтева да он прими понуду и да се, предузевши све мере смотрености, покаже снисходљив према Порти. Међутим Карађорђе је имао одмах да подигне школе српске и грчке и да установи радионице за прављење пушака и тонова и да тако очекује погодан моменат за акцију.⁹¹²

Карађорђе је на све ово дао свој пристанак. На трећем састанку била је реч о мерама за безбедно путовање до Србије. За овај посао Левентис је био изабрао некога Михаила Леонардоса из Целононеза, који је живео у Јашу као руски штићеник. Као члан хетерије овај није чинио никакве тешкоће предлогу Левентисовом, који се састојао у томе да Леонардос извади аустријски пасош за Мехадију и да се у пасош зашпишу два лица као његове слуге, те би тако уз њега прошао Карађорђе и секретар његов Наум. Тако је било и учињено.⁹¹³ У пасошу је Михаилу Леонар-

⁹¹² I. Philimon, op. cit., I, стр. 8.

⁹¹³ *Staatsarchiv*, H. K. R., Протокол уз негоу од 22 авг. 1817. „Joseph Edler von Raab, Seiner k. k. apostolischen Majestät Rath und Agent in dem Fürstenthume Moldau etc. etc. — Nachdem der Vorzeiger dieses, Herr Michael von Leonarde, russisch-kaiserlicher Edelmann von hier einen, Gott Lob, gesunden Orte mit drei Dienern um das Bad zu gebrauchen von (sic!) über Su-

дос записан као руски племић: Михаило од Леонардо. Ну како је Карађорђе био угледан човек и како је било опасности да га неко не прокаже у путу аустријским властима, Леонардос најми нарочита велика кола у којима је Вожд имао да лежи као болесник, који иде у Мехадију на лечење.⁹¹⁴ Њима се придружи и Јорџа, који је набавио такође пасош те, почетком јуна, пођу преко Буковине и Трансилваније у Банат, у намери да се дохвате српске границе.

Тако, најзад, у овоме друштву, Карађорђе стигне срећно своје циљу, био је већ на обали Дунава, недалеко од смедеревске нахије. Михаило Леонардос представи се канцеларији главне пограничне страже у Новој Паланци (Uj-Palanka), изјави да хоће да иде водом у Мехадију и затражи да му се визира пасош. И ако је овакав пут био заобилазан и необичан, пасош буде визиран без тешкоће. За време вожње Леонардос наговори најмљене превознике те на једном zgodном месту, где нису могли бити примећени од аустријских стражара, пређу на другу страну и искрцају на турску односно српску обалу Карађорђа, његова секретара Наума⁹¹⁵ и некога Панту Остојића,⁹¹⁶

szava, Bistritz nach Mehadia reiset, so werden alle hohe und niedere Civil- und Militärbehörden hiemit nach Standesgebühr ersucht, obgedachten Herrn Michael von Leonardo aller Orten frei und ungehindert passiren und repassiren zu lassen und zu dessen bessern Fortkommen nöthigenfalls allen geneigten Willen und Vorschub zu leisten, wobei man sich zu aller Gegenwillfährte erbietet.

Gegeben zu Jassi den 15 Juni 1817, neuen Stils.

Joseph Edler von Raab.

Auf Befehl:

Kapitän Commissair.

Personalbeschreibung.

Vorzeiger ist gebürtig aus dem Kraun (Kranu?), 28 Jahre alt, mittlerer Statur, volles Gesicht, schwarze Haare, schwarze Augen, grosse Nase. Dieser Pass ist gültig auf die Hin- und Rückreise.

Eigenhändige Unterschrift:

Michael.

Филимон погрешно тврди (op. cit., стр. 8) да је Леонардос имао руски пасош.

⁹¹⁴ I. Philimon, op. cit., I, стр. 8.

⁹¹⁵ У једном писму Герман даје овоме Грку као презиме *Карнер*, један аустријски пазештај зове га Theodor Kernian.

⁹¹⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дл., 4 септ. 1827. Види се да је овај Панта Остојић после тога живео у Смедереву и најзад се преселио у Београд. О преласку Карађорђеу испор.: Исидора Стојановића, *Предишња Исто-*

стражмештера (28 јуна).⁹¹⁷ Леонардос пак настави пут и обилазно дође у Темишвар да сачека шта ће се збити у Србији.

Међутим маскирано Карађорђево путовање није остало дуго тајна за аустријске власти. Ну све што се знало то је да је под лажним именом отишао у Мехадију. Још 24 јуна Галицијска Генер. Команда послала је за њим потерницу, која је стигла у Темишвар тек 9 јула. Три дана доцније, 12 јула, дошла је заповест из Беча у истоме смислу. Нада да ће бегунац бити ухваћен била је слаба, али не и изгубљена. Одмах су издате потребне заповести надлежним пограничним бригадирима и поведена је строга анкета о целој афери.⁹¹⁸

III

Док су аустријске власти већ трагале за Карађорђем, руска власт у Бесарабији ништа још није

пије Света, стр. 130 и др.; допуње у К. Невадоваћа, *Живот и Дела Великог Борца Петаровића*, I, стр. 459 и др. Иначе све што ова два писца пишу о овоме догађају, писано је с очевидном тенденцијом.

⁹¹⁷ *Staatsarchiv*, H. K. R., 16 apr. 1817. Харер Двор. Pat. Béhu. „Bei ...vorgenommenen strengen Untersuchung hat es sich gezeigt, dass im vorigen Monat Juli ein angeblich russischer Edelmann Michel von Leonardo mit einem Reisepasse der Jassier Agentie ... versehen, an den Hauptkordonsposten Uj-Palanka gelangt und dort, um die Reise nach Orsova zu Wasser zu machen, dann aber sich nach Mehadia ins Bad zu begeben, Grenz-Schiffleute gedungen habe, welche er während dieser Wasserfahrt zu bereuen gewust am 10 dieses Monats nämlich zwischen den diesseitigen Kordonsposten Doika und Bliseva Gegend Slibura an einer Krümmung, wo sie von keinem Posten gesehen werden konnten, zwei seiner mitgehabten angeblichen Bedienten auf das jenseitige Ufer abzusetzen. Zwei auf eben diesem Fahrzeuge mitgewesene und nun bei der Nachforschung des Czerni Georges Uebtritts eingezogenen diesseitigen Grenzer geben an, dass von diesen beiden an das jenseitige Ufer abgesetzten angeblichen Bedienten, der eine ein grosser Mann schwarzen Angesichts und der andere mittelmässig untersetzter Natur gewesen sei und man glaubt ausser allen Zweifel, dass der eine Georg Petrovics und der andere jener mit ihm in Semendria enthauptete Gefährte war. — Као датум преласка Карађорђеа дајемо пазештај аустријских власти, које су поводом овога послале анкету. Герман у једном писму по пазештају из Србије даје: 29 јун

⁹¹⁸ *Staatsarchiv*, H. K. R., 31 јула и 16 августа 1817. Харер Двор. Pat. Béhu. — *Ibid.*, 22 apr. 1817. Двор. Pat. Béhu. Хареру. Изјављује позавољство због држања пограничне кордонске команде и чули се да официр који је изабрао пасош није примерно да се тим путем не иде у Мехадију. „Diese Unvorsichtigkeit ist um so ahndungswürdiger als sich die Nachricht, dass Georg Petrovics in Serbien neue Unruhen zu erregen strebe und dahin

знала о његову бегству. Тако је рђав био надзор над емигрантима! Ну у толико је била већа сензација у Хотину и Кишењеву кад се дознало, 9 јула, да је Карађорђе умакао; нико није сумњао да је отишао у Србију, јер је још пре бегства говорио и претио да ће ићи тамо поново рат да заметне, па како испадне. Запрепашћен овом авантуром, начелник Кишењева одмах пошље извештај у Петроград и свима надлежним властима и замоли митрополита Леонтија да без одлагања јави Милошу шта се догодило. Сутрадан, 10 јула, овај изврши поруку. Казавши укратко оно што се знало о бегству Вождовом митрополит у главnome даје савете Милошу: „Дакле чувајте себе... у напредак... немој да мислите да он или љуби свога народа или да је променио своју памет: он је курјак био и курјак оће да умре!.. Он само за то иде у Србију да се разрачуна са неким људима и да баци ватру тамо; он је јавно говорио: кад сам ја изгубио моју кућу оћу радити да никоји нема...“ После овога Леонтије се враћа на 1813 годину, он је знао да Карађорђе и њега међу осталима оптужује за своју и народну пропаст: „А што [је] он изгубио нико му није крив био... он година дана није ктео чинити мир с Турком, а није ктео да се спрема за војну како [је] требало... и никада оно лето у војску није отишао, па на послетку оставио свој народ и утекао као питко на свету. Но које пре да пишем? Ја тако јесам уверен да нема Србина који оће желити да види још један пут такога издајника... и који [се]

zu gelangen suche, schon seit längerer Zeit in der dortigen Gegend verbreitete, folglich auf alle Reisende besonders auf Jene, welche sich, wie Leonardo, durch eine so auffallende Abweichung von der gewöhnlichen Reise-route verdächtig machten, ein vorzügliches Augenmerk hätte gerichtet werden sollen. Das etc. etc. hat hierüber eine genaue Untersuchung einzuleiten, in der bereits mit der Praesidialverordnung von 7 August laufenden Jahres b. 113 anbefohlenen Untersuchung gegen Jene, von denen Georg Petrovics nach Serbien überschifft wurde, eifrig fortzufahren und die schuldig Befundenen nach der Strenge der Gesetze zu bestrafen, wobei man nur noch bemerkt, dass in dem Fall als es sich bewähren und gesetzlich erweisen sollte, dass Petrovics für die Überfuhr von Uj-Palanka nach Serbien 270—300 = bezahlt habe, dieses Geld als eine Bezahlung für eine bekanntlich verbotene Handlung nach vorläufiger Untersuchung und Erkenntnis confiscirt werden müsse.“

согласи с њим он је гори издајник...“⁹¹⁹ Калуђер се даље извињава што тако огорчено пише и уверава да нема „никакво страстије,“ већ да му је намера да по дужности опомене Милоша на размишљање: може ли Карађорђе, који је немилостиво дизао руку на своје најближе и који долази у Србију као узурпатор, бити милостивији према њему — Милошу?

Ово је писмо Леонтије послао преко Михаила Германа, који је био тада у Букурешту и даје и њему савете шта треба Милош да чини. „Одмах нек разгласи, пише Леонтије, да је добио поуздан глас о томе [бегству], нека то достави везиру и нека употреби сва могућа средства да би га ухватио и подвргне казни која припада једном рђавом човеку и бунтовнику, који је упропастио свој народ.“ Леонтије је гледао у овоме догађају најгорењији случај за Милоша, само ако буде одважан и паметан, јер није сумњао да ће Карађорђе доћи овоме на ногу. „Сад кад су сломљена крила Приога нек отвори у будуће добро очи; сад је време кад треба да учини уредбу односно себе самог и народа...“ Другим речима: ако Милош хоће да обезбеди свој положај треба да сврши са својим супарником! Главу Карађорђеву да пошље везиру, да пише о томе Порти и Русији и да изложи каквој је опасности својим доласком негдашњи вођ изложио народ и да га је сам народ предао да се казни. Наравно, Милош треба да изјави и своје сажаљење за тај догађај и да каже да га је учинио једино у интересу народног спасења и против своје воље!⁹²⁰

Међутим Милошев агент у Букурешту дознао је однекуда пре Леонтијевих писама за Карађорђево бегство. За тај су догађај, вероватно индискрецијом хетериста, знали у Влашкој пре него руске власти у Бесарабији и још 3-ег јула Герман је послао извештај у Србију о томе по парочитом гласнику, 13-ог и 15-ог истог месеца поновно је свој рапорт, а 18-ог

⁹¹⁹ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 3. 10 јула 1817. Кишењев. Леонтије Милошу.

⁹²⁰ *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 3—4. 10 јула 1817. Кишењев. Леонтије Герману.

пак јавио је да му је тај догађај службено саопштио А. А. Пини, руски генерални консул.⁹²¹ „Мотрите на све стране да га уфатите, пише Герман у последњем писму Милошу, будући он не имаде доброга намеренија на против вас, на против народа, ниш је с дозвољенијем правитељства русијскога, него као један последњи хајдук утекао от Бесарабију еос два момци...“ Он је одмах писао и рускоме посланику у Цариград, барону Строганову и доказивао му какву ће несрећу изазвати у земљи долазак негдашњег народног поглавара, који је сад тамо отишао да се сједини „са њему приврженом партијом,“ и да изазове грађански рат. Герман је ово потврђивао својим рачијим предвиђањима која су се и испунила, наводећи да је већ извештавао управника Бесарабије Бахметјева, да ће Карађорђе утећи и да је потребно да на емигранте бадро мотри. Најзад он је молио посланика да поклони нарочиту пажњу овоме питању и да према томе нареди мере које би ваљало предузети да се мир одржи. Као најбоље средство предлагао је да сâм посланик извести народ о овоме догађају, да изјави да је то Карађорђе учинио преко воље рускога двора и да не ужива његово поверење; затим да Porta учини сличну изјаву преко везира.⁹²² Ну сва опрезност и савети Германови и Леонтијеви Милошу били су излишни; пре него што су ти извештаји стигли афера је била свршена.

На две три недеље пред долазак Карађорђев у Србију, Милош је дознао да се нешто крупно спрема у земљи, али шта, то није знао тачно. Јован Милоковић, секретар Народне Канцеларије, био је добио писмо из Видина од Симе Милутиновића, у коме му овај јавља да се у Србији спрема хетеријска завера; да ће букнути 1-ог нов.; да су хетеристи хтели и њега у њу да увуку, али да он није хтео да пристане на њихове позиве, видевши да они „хоће туђим челом зид да ломе и да пеће себе већ пријатеље да баце у чељуст крокодилу.“ Наравно хетеријски повереник је ово

⁹²¹ *Арх. Акад.*, бр. 667, 18 јула 1817. Букурешт. Герман Милошу.

⁹²² *Госуд. Арх. Моск.*, 17 јула 1817. Букурешт. Герман Строганову.

нагласио из далека, и Сима је, пошто је свео све што је дознао, давао ове три могућности: „Или Север [Русија] Југу [Турској] три у здраву ногу забала, тражећи с њим учинити што одавно жели... или да не буде се договорно Карађорђе са Ипсилантом у Русији опет вратити се во својаси и дејствовати почети... или [је] може бити љута туга у неке сарданапалске чокојке у утроби зачавила влашкоме роду Христа да му утаре већ једанпут давно заплакану сузу у невољном сужањству христијанском!“⁹²³

Писац је погодан. Писмо је писано 3 јуна а двадесет-осмога истог месеца Карађорђе је тајно прешао у Србију.

IV

Прешавши у Србију Карађорђе оде своме куму и своме човеку Вујици Вулићевићу. Милош је увек после сумњао да га је он и довео. И митрополит Леонтије и Михаило Герман, на први глас о бегству, назначили су Милошу Вујицу као човека на кога треба обратити пажњу.⁹²⁴

Дошавши к Вујици Карађорђе му каже да је дошао по заповести рускога двора да дигне устанак противу Турака и да ће затим доћи велика руска војска да помогне акцију. Он је чак и план свој казао како се тај нови устанак има отпочети и то што пре. Почело би се убиством свих турских муселима по паланкама. Затим је замолио Вујицу да одмах извести Милоша како о његовом доласку, тако и о плану, и

⁹²³ *Арх. Акад.*, бр. 668, Београд, 19 јул 1817. Милош Герману. — На писма Милошева Герману, од 20 окт. 1817 (*Арх. Акад.*, бр. 680), види се да је писац писма од 3 јуна био С. Милутиновић. — Испореди: Ђ. С. Ђорђевић, *Сима Милутиновић Сарајлија*, стр. 27.

⁹²⁴ У писму од 10 јула Леонтије саветује Герману да Милош каже Везиру, ако би се ствари окренуле на зло, да Вујицу држи у граду под стражом. — Герман у својем писму од 18 јула вели да се говори [у Букурешту] да су с Карађорђем: Вујица, његов брат Никола, Цукаћева браћа и други; саветује му да се Вујице чува а остале да притегне да му кажу Карађорђеве приврженике и његове намере. Михаило Герман му је исто тако писао да ће се Карађорђе кривити по манастирима, у Цалашној или Вујициној кући и да позлаже сву валу у Вујицу.

да га позове да му дође на виђење и договор. На питање да ли је донео писмену заповест од рускога двора, Карађорђе је одговорио да му је та заповест усмено издата и да треба да му народ верује као своме негдашњем предводителју. После овога Вујица отпрати у Београд свога писара Милошу да донесе његову заповест.⁹²⁵

Глас о доласку његова супарника, изван сваке сумње, морао је врло непријатно пасти Милошу; он га је „пренерасно,“ као што сам вели, јер је добро знао и Карађорђеву смелост и његове намере и ровите прилике у Србији, те да из свега тога није могло изаћи никакво добро;⁹²⁶ знао је исто тако позитивно из својих односа с Русијом и упутстава које је од ње добио да није отуда послат него „да се је сам из своје главе залетео.“⁹²⁷

Милош је три дана размисљао шта да ради. Одазвати се позиву значило је бацити у очевидну пронаст и себе и земљу. „Видим, прича Милош, да овим на-

⁹²⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Букурешт. Герман барону Строганову. — *Споменик*, XXI, стр. 15. Милош пргча сам исто овако овај позив. „Тих дана дође ми писар од Вујице, поглавице мога из Паланке, Анта по имену, секретар његов, и донесе ми писмо, у ком ми јавља да је Карађорђе на Немачке прешао и с њим се састао, и да се у Банатини, у селу Котарини налази! Даље, да он и мене тамо к себи дозива. Писар Анта, поред писма, и усмено ми и тај позив од Карађорђа изручи. Карађорђе, вели, поздравно те је овако: „нека дође к мени; сад је време да народ дижемо, и да Турке са свим изгонимо! Поздравн га, вели, тако да ја валог имам да тако радим, но нека одмах дође!“ — *Staatsarchiv*, H. K. R., 30 јула 1817. Павлево. Чивих, генерал-мајор, Хагеру. Јавља да му је 29. месеца доставила погранична стража код Нове Борте да је Карађорђе убијен. Због важности догађаја он је послао у Београд капетана Турека да му пошаље отуда тачан навестрај о овој вјери. „Der selbe (Hauptmann Turck) meldet dass Georg Cserni nebst seinen Reisegefährten Theodor Kernian am 17. dieses Monats nach Semendria gekommen und sich bei seinem... ehemaligen Voivoda und guten Freund Vuitza gezeigt habe, zu welchem er sagte, nun ist die schönste Gelegenheit, die in Serbien befindlichen einigen Türken zu vertilgen, worauf ihm Vuitza antwortete „du wirst der erste sein der vertilgt wird“ und ihn sammt dem Griechen handfest machen liess und diesen Umstand dem serbischen Obervorsteher Miloss Obrenovich anzeigte, von welchem Vuitza den Befehl erhielt, diesen Georg Cserni sammt seinem Reisegefährten köpfen zu lassen und die Köpfe nach Belgrad zu schicken; dieses geschah auch und den 27 sind die Köpfe dieser beiden nach Belgrad gebracht, ordentlich abgezogen, 2 Tage getrocknet, sodann mit Baumwolle gestopft, gestern, als den 29 dieses, um 6 Uhr früh durch einen Tartarn nach Constantinopel geschickt worden.“

⁹²⁶ *Споменик*, XXI, loc. cit.

⁹²⁷ *Ibid.*

чином како он зове и захтева никакво добро испасти не може, но само то да ћу се тим позледити ране оне, које сам с великим трудом једва мало залечно... Најпосле наумим да се својега пута кренко држим, и ову његову намеру Порти да објавим, а тим ћу јамачно бољи напредак у мојој намери имати“.⁹²⁸

Пре него што ће дефинитивно решити судбину свога супарника, Милош позове кнезове, који су се тада нашли у Београду, било као чланови Народне Канцеларије или иначе, изложи им целу ствар и затражи њихово решење. Једногласно је решено да се Карађорђе лиши живота; Павле Сретеновић из Лисовића, члан Народне Канцеларије, нарочито је викао против њега.⁹²⁹

После овога тек Милош извести Марашлију о доласку Карађорђевој и шта је решено да се с њим учини. Везир се томе није ни обрадовао, нити се много преплашио: опоменуо је Милоша да је дужан бити веран султану и рудио му своју помоћ, у противном случају претио је војском из целе Румелије „па онда како нам Бог да.“ Милош га замоли да се претрпи само за који дан.⁹³⁰

Седмога јула⁹³¹ Милош пошаље Вујици Тому Вучића Перишића да му саопшти решење о смрти Карађорђевој, с њим је пошао и Вујичин писар Анта Протић. „Ако се глава Карађорђева сад у Београд не донесе, поздрављао је Милош Вујицу, то нека знате да ће и моја и вања изгубљена бити и целога народа

⁹²⁸ *Споменик*, XXI, стр. 15.

⁹²⁹ Сретен Ј. Поповић, *Путовање по Новој Србији* (стр. 80). „Слушао сам од оца и то да су сви онда били у Београду кнезови закључили и утврдили да се Карађорђе погуби, што је дошао да на ново чини по народу, који се мало примирно и живити почео, узбуњу, и при томе већу да се нарочито био нетакнуто горе казани кнез Паја из Лисовића, и викао против доласка Карађорђевога и да се убије.“ Отац пак нишчев био је Лазар Поповић, дугогодишњи писар Народне Канцеларије, познат у своје време под именом *писар-Лазе*. — Испореди: *Србијанка*, IV, стр. 164—165.

⁹³⁰ *Споменик*, XXI, loc. cit.

⁹³¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Букурешт. Герман барону Строганову.

пропасть из тога следовати“.⁹³² Вујица, који је много допринео целој афери, није осећао никакве скрупуле, напротив он је хтео са себе да скине сваку сумњу: пред зору 13 јула Карађорђе је на спавању убијен. Глава његова и Грка Наума биле су поднесене везиру 15 јула; затим су одмах одеране, осушене и испуњене памуком.⁹³³ Тај је посао трајао два дана, 17 јула главе су послате у Цариград. Марашлија изван себе од радости јавио је догађај и свима везирима око Србије. Карађорђево тело било је сахрањено у близини места где је убиство извршено, а 1819 пренесено је у тололку цркву, задужбину Вождову.⁹³⁴ Такав је био трагичан свршетак Карађорђа Петровића, који је скоро десет година управљао судбином Србије, испуњавао Европу својим именом и који је цело српско племе задахнуо тежњом за националним политичким животом!

Милош је у овом догађају одбијао од себе сваки осећај властољубља и освете, он је себе испољаво као оруђе Провиђења, оруђе среће и благостања народног и био је уверен да је отклонио велику катастрофу. Смрт Карађорђевоу сматрао је као залог народног

⁹³² *Споменик*, XXI, стр. 15.

⁹³³ *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Герман барону Строганову. — Испореди примедбу 925. — Сретен Л. П., *Путовање по Новој Србији*, стр. 80. „Касашна неког (отац је и име његово казивао, али сам заборавио) кад је главу дерао (а познавао је чија је) од страха ухватила грошница и умрло је.“

⁹³⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп., 11 март 1820. „Писато Ђорђу Поповићу да одкопа главу почившега господара Георгија, за које ће му Вуде показати где је закопана, и да пошаље к Господару да ју господар с тедом састави“. — 15 марта овај одговара намећу осталог (*Држ. Арх.*, К. К., 85). „Пошљем главу покојног Господара Георгија“. — *Ibidem*. Под 16 март 1820. Милош наређује игуманима Михаилу манастира Волачце и Јосифу манастира Благовештења, да оду у Тополу са свештеничким окрутом и тамо „надгробну молитву сотворе“. — 15 април 1820. Милош београдском митрополиту „да у Тополу дође и гроб поч. Господара Ђорђа Петровића посвети и пошто неправни парастос учини нека и нама у Крагујевцу дође.“ 16 марта 1820. (*Држ. Арх.*, К. К., 296). Милош је послао Герману ордена Карађорђевог: две звезде, две ленте и на једној ленти крст, да он према посланству у Цариграду а ово Карађорђевој породици. Код Карађорђа није био ваљан никакав писан. 9 јуна 1822. Београд. Хари-Никола Браќ Милошу. Шаље му сабљу коју је Карађорђе поклониво генералу Червенки, коју је неко од овога откупио. Кошта 50 дуката. — Ову је сабљу Милош поклониво својем брату Јовану. *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 12 јуном 1822: „Писато Господару Јовану, да му шаље Господар мач на поклон, који су особити и српски јунаци (покојни Господар Ђорђе Петровић Црнин) носили.“

благостања⁹³⁵ и као сувишну срамоту у српској историји и унишвао ју је у грех Вујици⁹³⁶, који као да је одмах осетио грижу савести.⁹³⁷ Никад Милош није изјавио кајање за ово дело. „Свак нека беспристрасно суди, вели он, или сам ја то за народно добро или пагубу учинио, а Вишњи творац најбоље зна и најправедније ће судити... Вечна му буди памет!“⁹³⁸ Карађорђево заслуге за Србију Милош је јавно признао тек 1835, одредивши пензију његовој удовици, а нарочито пред своју смрт, кад је на Ђурђев-дан 1859 г., „почитујући спомен великог јунака нове историје србске, покојног господара Карађорђа“, чије је „заслуге за отаџбину... свагда с благодарним срцем поштовао,“ двема кћерима његовим одредио пензију из државне касе.⁹³⁹ Међутим сва су ова Милошева хумана тврђења из доцнијих година, кад је време ублажило или утрло многе страсти, у првоме моменту кад је целу ствар срећно извео и свршио са својим супарником, он је осетио само радост и задовољство, које нису кварили никакви други осећаји! У смрти Карађорђевој он је гледао врло повољну околност за непосредне интересе своје и народне, гледиште реално с кога је једино гледао на сваку радњу. Милош се надао да ће Порта у томе акту видети неоспоран доказ његове и народне верности и да ће подарити једном тражене привилегије,

⁹³⁵ Испореди стр. 358—359.

⁹³⁶ *Држ. Арх.*, К. К., ...2 јуна 1825. Милош Авраму Петровићу у Цариград а овај да спомени само Димитрију Ђорђевићу и Илији Марковићу. — Некакав Турчин дошао из Цариграда разнео је глас да је Вујица говорио да би потписао уговоре кад би Порта само половину прошенија народних испунила. „Овакоме гласу веровати даје ми повод што је исти Вујица без мога знања позвао почившег госп. Ђорђа из Русије овамо, а потом и убио га, и толику срамоту на народ овај навукао. Ово засведочава Герман Човек који се у овако дело упустио у какво неће друго?“ „А ко је Карађорђа ово довео, с каквим намерењем дошао и убио, докажу вам другом приликом и писменим сведочењима...“ Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Српску Историју*, I, стр. 19. Беседа Милошева о читаву Акерманске Конвенције. Ово се односи такође на Вујицу.

⁹³⁷ М. Ђ. Милетић, *Поленик*, стр. 74. „Дошле на месту тога убиства начинио је [Вујица] цркву и назвао је *Покретица*. — Исти, *Билес. Србија*, стр. 152. Црква је подигнута 1818. Задле на икони Св. Ђорђа гласи само: „Сво црковн оградј господарь Веица за спомен 1818.“

⁹³⁸ *Споменик*, XXI, стр. 15.

⁹³⁹ М. Петровић, *Финансије и Уставнове*, I, стр. 427—429.

и тај је догађај експлоатисао с необичном хладноћом. „... Овлашћена обстојателства... сљеде благополучно, писао је Милош одмах после смрти Карађорђевог депутата у Цариграду. Судбина божија довела је овде к нама опет губитеља рода српскога, Карађорђа, који је у смедеревској нахији неколико дана у тајности живио. Сиротињски плач и сузе уфатише га и убише и главу му још с једном његова друга, који је био шњим дошао, у Београд мени послаше, које ето са согласијем честитог везира шилју се обе одеране у Цариград. Зато вам препоручујем у овом мом писму от данашњег дана да устанете што боље можете и да узмете себи слободу, силу и дерзновенје код Порте за народ што је потребно просити, зашто у садањем овом сретњем случају имамо најбољу прилику просити“.⁹⁴⁰ Слично је писао и Хаџи-Али-аги, бина-еминцу, који је ту скоро отишао из Београда и тражио да пореди на Порти да се српске молбе испуне. Позивајући се на то да је народ сваку царску и везирску дажбину тачно плаћао; да је свакога одметника хватао и везиру предавао и у опште сваку царску и везирску заповест испуњавао Милош вели: „Ево сада најглавнију ствар от које је највећа сумња била совершили смо, Карађорђевоу главу чрез везира превисоком девлету шаљемо и сотим засведочавамо да наш народ више ни у каквој прилици побунити се неће, само ако рехатлук имао буде, али зулум не може да трпи никојим начином“.⁹⁴¹ Српски депутати у Цариграду, Милосав Трифуновић и Милован Петровић, који су остали да отправљају послове, после одласка Јована Обреновића и Вујице Вулићевића, чамили су беспослено у Цариграду, борећи се с материјалним неприликама, занемарени од Милоша и готово „узапћени“ од Турака.⁹⁴²

⁹⁴⁰ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 181. 26 јуна (?) 1817. Београд. Милош депутатима. Овај је датум нетачан и без сумње треба да стоји 16 јула, пошто је реч о главицама које се „ето... шаљу се у Цариград“, јер су те главе по једном аутентичном аустријском повору послате у Цариград 17 јула у 6 сах. изјутра. Непор.: стр. 358, примедбу 925.

⁹⁴¹ *Држс. Арх.*, К. К., *Волује писана*, fol. 72 verso.

⁹⁴² *Држс. Арх.*, К. К., 196. 15 март, 4. 9 и 17 јун 1817. Писма њихова из Цариграда где се жале на свој положај.

да не би ступили у односе с бароном Строгановом. Они су одмах извршили Милошеве поруке, њихово саопштење је заиста изазвало несумњиву радост у Цариграду. Кад је глава Карађорђева била поднесена султану, овај је још сумњао, тек кад му је саопштен превод Милошевог писма депутатима, у којем им јавља за овај догађај, султан је поверовао. Татарину који је донео главу огрнуо је ђурак од зибелина.⁹⁴³ Депутатима је честитано од стране турских великаша, што су се опростили човека, „који је стално угрожавао мир и благодатање у Србији.“ Ну овај догађај није ни за длаку помакао решење српскога питања. Порта је у томе акту гледала не оданост народну њој, него његову мудрост: јер је увидео, говорио је Реис-ефендија, у какве би невоље пао услед повратка „овога немирног и амбициозног човека.“⁹⁴⁴

V

Кад је свршио с Карађорђем, Милош се поверљиво обрати Дим. Ђорђевићу у Крагујевац с наредбом да га извести: шта се у нахији мисли о овоме догађају; кога народ сматра за свога пријатеља, Милоша или Карађорђа? Исто је тако писао Ђорђу Парезану, старешини Крагујевачке Јасенице, да му достави шта говоре „његови“ тј. Карађорђевог присталице, којих је ту било највише.

Ну народ је ђутао и крио своје мишљење; али је извесно да је овај догађај морао учинити дубок и мучан утисак на меку душу народну. „Ваше сам писмо примио и разумео добро из њега што ми заради Карађорђа пишете, писао је Милошу Дим. Ђорђевић. Благодаримо Богу и да вас Бог поживи за срећу и добро сироти[ње]; него кад се тако совершило, ја сам за ото врло мукает. У нахији како је и говори ли се? Али ништа ни от кога ни слова! Може бити да некоји и знаду, али мени не казују, и

⁹⁴³ *Руско. Арх.* Моск., 1-13 авг. 1817. Строганов грађу Веседроду.

⁹⁴⁴ *Staatsarchiv*, 25 авг. 1817. Штирмер Метерниху. „de cet homme turbulent et ambitieux.“

нико о тому ни мукает није. Топаловић одле(!) данас био и намерава тамо к вама у Београд. Ја сам га за неки дан задржао нека га [у] нахији, еда би се што-год разумело како је у народу о том беседа, и шта народ за то беседи и ко му је пријатељ.“⁹⁴⁵

Ђорђе Парезан послао је сличан одговор: „Писмо ваше од 15-ог на мене за оно дело послато, како је свршено за срећу и благополучије све наше обштине јесам примио и разумео што ми за у напредак налажете о томе делу сматрати и шта ће који од његових говорити. Тај се глас, Господару, до данас није био ни чуо у нашу кнежевину, а и од сада хоћемо на такове ријечи сматрати, но како ми се догађа да те жалости неће се ни код кога наћи. Ја сам се овде састао са Господаром Јованом и имали смо разговор за то и за свашто друго што би за обшту нашу ползу могло служити, а за то, Господару, немојте ни мислити да ће какова пореченија у народу о томе имати...“⁹⁴⁶

Народ у Карађорђу није видео, у овом тренутку, као Милош, свога непријатеља, човека немирнога духа, који је могао ставити у питање све дело његово и мир у земљи; народ није резонирао политички већ хумано, он је у Карађорђу сад видео свога великог човека с мученичким ореолом:

Дике народ, крстѝ земљу, а варварске лапце сруши;
из мртвијех Срба дозва, дуну живот српској души;
Ево тајна бесмртника: — даде Србу сталне груди,
од витештва одвијнута у њим лафска срца буди!
Фараона источнога пред Ђорђем се мрзну силе,
Ђорђем су се српске мишице са витештвом опојиле!⁹⁴⁷

За легенду Карађорђеву Милош је највише урадио, он му је ставио мученички венац на главу и учинио га трагичним јунаком.

Распитујући о расположењу у народу Милош је очевидно хтео да дозна још и нешто друго, тј.: да ли је само Карађорђева смрт довољна за мир у Србији. Тада је Прота Матија, који је још од буње Симе Марко-

⁹⁴⁵ *Држав. Арх.*, К. К., 28, 20 јула 1817. Крагујевац. Дим. Ђорђевић Милошу.

⁹⁴⁶ *Држав. Арх.*, К. К., 28, 19 јула 1817. Београд. Ђ. Парезан Милошу.

⁹⁴⁷ П. П. Његуш, *Горски Вијенац*, Посвета праху оца Србије.

вића пао у немилост, дошао у велику опасност.⁹⁴⁸ Стеван Живковић Телемак исто тако. Овај се тако држао да је његово понашање врло чудновато за ондашње прилике: походио је гроб Мелентија Никшића, и с презрењем је гледао на ондашњу српску политику. После Мелентијеве смрти дође за владика у Шабац Герасим, затуцац Грк, који је сем матерњег језика говорио још само турски. Герасим замоли Живковића да га представи и препоручи народу у цркви. Живковић се прими тога и отпочне свој говор: „*Vaui* архиастр...“ Срби му ово замере. „*Vaui*, да, а не *moj!*“ одговори он.⁹⁴⁹ Телемак је овако укратко описивао Мушичком стање у Србији, у мају 1817 год. „Сад је у Србији триумвират... Милош и његова два брата. Код Милоша сам био. Ал' која полза! „Шта радиш? Добро, шта ти радиш?“ — Милош је знао да га Телемак ниуколико не уважава, и био је уверен да кује некакав „злоковарни план...“⁹⁵⁰ У мају 1817 Мушички пише Вуку: „Телемак није рад служити глупацима,“ тј. Милошу и његову друштву.⁹⁵¹ Чудновато је да је Живковићу само поручено да иде из Србије, што је, у осталом, и сам хтео да учини, видевши да му нема опстанка у тој средини. Још 15-ог јан. он је писао: „Ја би по Турцима и данашњем њиховом злу у Србији живео и умро, али по другим обстојателствима не могу ни часа седети. Једва чекам да пођем.“ Ну изишао је из Србије тек по Милошевој поруци, 25 јула, и отишао у Букурешт.⁹⁵² Прота Матија пак са страхом је очекивао шта ће га спаћи. Најмања сумња била је довољна па да човек изгуби главу. „Милош погуби, пише Прота, Молера, Радича,

⁹⁴⁸ *Вукова Преписка*, 17-20 маја 1817. Земун. Дим. Фрушаћ Вуку. „Прозу су њаљевског сметнули са достојанства, то је зар први кораклај, а данас сутра сметнуће га и са земље. Све се кува и ни ало пле, вели ми Мирко“ тј. Узуи Мирко. — *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 26 марта 1817. Остен-тал Двор. Гат. Већу јавља да Проту Матију чека судбина Симе Марковића, Цукића и др.

⁹⁴⁹ *Вукова Преписка*, I, стр. 58-59.

⁹⁵⁰ *Арх. Акад.*, бр. 668, 19 јула 1817. Милош Герману јавља да је позвао Телемаков „злоковарни план“ којим је хтео народ у пропаст да изврине.“ — *Ibid.*, бр. 670, 2 авг. 1817. Милош А. А. Пашу.

⁹⁵¹ *Вукова Преписка*, 15 маја 1817. Мушички Вуку.

⁹⁵² *Вукова Преписка*, 20 сеп. 1817. Мушички Вуку.

Милентију владику, кнеза Симу, верх. вожда г. Ђорђа, а ови су сви моје друштво били... мене отера кући... ја се онда претајим... лако би могао проћи као и други".⁹⁵³

Ну док се у Србији ћутало о Карађорђевој смрти, Срби изван Србије живо су је коментарисали.

Из приватне преписке тога времена види се да је овај догађај изазвао опште запрепашћење. Дим. Фрушић пише Вуку у Беч из Земуна, 16 авг. 1817, да Срби Земунци не дају сумњати о смрти Карађорђевој. „Што би, би!“ говорили су она.⁹⁵⁴ „Знаш ли, пише Дим. Фрушић у другоме писму, да му је (Милошу) везир дао сабљу да носи око врата, за хероическо, мислим, погубљење Георгија“.⁹⁵⁵ „И ови дана разумела сам, писала је, 4 августа, Сара Михаилова из Оршаве Вуку, да је био бедни и несрећни Карагеоргије дошао за цело у Србију, а зашто је био дошао јоште незнамо, и тако се јавно перво Вујице, и ту су по Србији били шине неколико дана, и после усогласно се Вујица с Милошем, и тако су га на преваре убили са сикиром. Чуемо да је сам Вујица са својом руком лигао сикиру и оцеко му перво десну руку и фтори пут ударно га у главу, и он пао, и тако му оцеко главу са сикиром, и шине био један стран човек и нега пушком убили. А Милош био у Крагујевцу(?) док су то јунаство свршили. И тако се, брате, то свршило от наших браћа за беднога сиромаша што је чекао под његову старост да получи... Имадосмо срећу да живимо да гледамо с очима како наша браћа сама себе хоће један другог да сврше. И тако хоће наша нација остат через тога по целом свету за потсмех и безверни“.⁹⁵⁶

За поменутог Стевана Живковића Телемака говорило се да је, при поласку из Београда, упутио Милошу писмо у коме га је на најгори начин упоређивао с његовом жртвом: „да подла... Милошева душа није

⁹⁵³ *Споменик*, XXX, стр. 8.

⁹⁵⁴ *Вукова Прописки*, 16-28 авг. 1817. Земун. Дим. Фрушић Вуку.

⁹⁵⁵ *Id.*, 6 септ. 1817. Земун. Пети истома.

⁹⁵⁶ *Id.*, 4 авг. 1817. Оршава. Сара Михаилова Вуку.

вредна б...у са се скинути с којом се обложио крв Георгија проливши“... Тврдило се да је Милош скакао од љутине кад му је ово писмо читано. Може бити да је Милош био љут што је олако испустио Ст. Живковића из својих шака, али је садржина писма била врло блага: „Ви будите смирени и благоразумни у том данашњем вашем стању, случај је дао, случај ће и однети!“⁹⁵⁷ Тако је гласило најенергичније место у писму. О Карађорђу ни спомена. Ст. Живковић Телемак марио је исто толико за Карађорђа колико и за Милоша: оба двојица су за њега дивљаци. Али је ипак карактеристично што су се поводом Карађорђевој смрти такви гласови ширили.

Образованија класа српскога народа, којој припадају Вукови кореспонденти и пријатељи, није марила за Милоша: 1817 год. Милошево дело изгледало је врло лабаво, па сваку његову радњу гледало се као на службу Турцима, нико није веровао у дуг век његове управе. Та образованија класа желела би да Милош подигне типографије, да помаже књижевнике, да диже школе и „алтаре музам,“ „да се сви путови у Србији наукама отворе,“ те да и она добије „своје Солоне, Ликурге, Демостене, Аристотеле, Страбоне, Омیره, Виргилије, Цицероне и проче.“ Само у таквој Србији она је могла да заузме положај који јој припада, место да лута по туђим земљама. Ну Милош није марио за науку и научене људе, нити је схватао њихову важност. Притисак незнања није осећао, већ притисак Турака и притисак свога неодређеног положаја према њима и према народу, и на ово је сву своју пажњу обратио. Услед тога образованија класа, очекујући непрестано неке нове догађаје и погледајући на Русију, живо је критиковала Милошеву управу и ширила гласове о његовој тиранији.

Вук није никад јавно изнео своје мишљење о овоме догађају. Писањем о Првом и Другом Устанку он је био навучао на себе толике неприлике, да је сматрао за најбоље да избегава овакве предмете. У

⁹⁵⁷ *Дрвог. Арх.*, К. К., Лич. дос. 25 јул 1817. Београд. Стеван Живковић Милошу.

једном писму Милошу Вук је тврдио да га је правдао, 1832 године, по Земуну, говорећи: „да по времењу и по обстојателствима другојаче није бити могло“.⁹⁵⁸ Ова се алузија односи несумњиво на смрт Карађорђеву и изван сваке сумње ова је оцена тачна.

Милошев рђав глас, глас убице, крволока и турскога слуге био је на врхунцу после Карађорђевог смрти. Сам Михаило Герман, човек без моралне елеганције и који је сматрао добар глас као луксуз за људе, који су доспели до свога циља, ужаснуо се ове репутације свога господара. Четрнаестог септ. 1817 он је писао Милошу да Карађорђевој смрти жале многи људи „и даке сами министри“ и да се гушају тога акта. „Него молим от убиство већ да престанете зашто се сви чуде на ваше поступање (говоре: тиранско).“ Наравно Герман не осуђује Милоша за Карађорђевој смрти, он налази да је то дело било „добро... за нас све“.⁹⁵⁹ Ну Милош је стајао непоколебљиво на своме гледишту. Двдесетог октобра он одговара Герману: „... А што велите да се убиства и тирјанства прођем, не знам по ком образу називати мене тирјанином, јер је тирјанин овај који праве људе за правду божију и челољеческу убија и сотим стара се славу божију и народну умалити, а ја то признати немогу да сам такове људе убивао и старао се славу божију и народну да умалим; зато вас молим објавите ми кога сам ја на правди човека убио и у чему сам против правде божије и челољеческе поступио“.⁹⁶⁰ Ну Милошево уверење да је пут којим иде прав, није ништа изменило његов глас у јавности.

Почетком 1818 године, кад је Дим Фрушић радио код Милоша да Вуку Караџићу да помоћ за штампање *Српскога Рјечника*, па да му овај ту књигу посвети, земунски генерал Червенка овим је речима критиковао ту Вукову намеру: „Милошу Обреновићу посветити књигу то је са свим срамота и малоумије! Ако је

⁹⁵⁸ Вукоса Претиска, 26 јун 1832. Земун. Вук Милошу.

⁹⁵⁹ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 20.

⁹⁶⁰ *Арх. Акад.*, бр. 680, 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману.

добро новце од овакога пакати и примити, није советно тако слабог човека у опште на једној књизи представљати с похвалом: човека слаба, човека који данас сутра може батине примити, главу изгубити... човека... свима несносна а Турцима смешна, духом и телом болесна“.⁹⁶¹ И то се тако даље наставило. „Ми смо се у Господару Милошу преварити. Он не само што није поне никаква добра завео но је до сад све зло чинио...“⁹⁶² „За Милоша Обреновића што пишете све је истина. Чудовиште је тирана, у њему имамо другу пробу [прва је била Карађорђе] да от проста човека може ретко што добро изићи. Дакле је воспитаније најглавнија ствар у царству животиња...“⁹⁶³ „От Србије ништа пове развје како Милош коље и дере!“⁹⁶⁴ Тако је писао Стеван Живковић Телемак Вуку, који је о Милошу и с других страна добијао сличне извештаје.

Влашка је била једно од главних средишта одакле су о Милошу ширени најгори гласови по целој Европи, она је била свратиште многих српских емиграната а нарочито легло грчких фанариота, који су полагали најлепше наде у Карађорђа и његова их је смрт прене-разила. У Влашкој је овај догађај дао властима повода за трагање да није било какве намере да се и тамо изазову переди једновремено кад и у Србији, и запета се ушло у траг завери, којој је био циљ, као што је још 3 јуна Сима Милутиновић јављао Милошевићу, да се 1-ог новембра дигне буна у Влашкој и Молдавији.⁹⁶⁵

Леонардос пак, који је, пребацивши Карађорђа у Србију, отишао у Темишвар да чека шта ће се збити, није дуго тамо остао. Још 28 јула он је визирио пасош за Беч и нестало га је одмах; таман је на време умакао аустријским властима, које су већ знале за његову улогу у Карађорђевој авантури.

⁹⁶¹ Вукоса Претиска, 11-23 феб. 1818. Земун. Фрушић Вуку.

⁹⁶² Вукоса Претиска, 1, стр. 60. 30 јуна 1818. Букурешт. Ст. Живковић Телемак Вуку.

⁹⁶³ *Id.*, 1, стр. 62. 18 окт. 1818. Пети петоме.

⁹⁶⁴ *Id.*, 1, стр. 65. 30 нов. 1819. Пети петоме.

⁹⁶⁵ Ј. М. Жујовић, *Неиздана Збирка*, fol. 18. 14 септ. 1817. Букурешт. Герман Милошу јавља да је одмах по Карађорђевој смрти влашки кнез ушао у траг завери, којој је био циљ да се 1-ог новембра дигне

Карађорђеви непријатељи нису били ништа милостивији према њему него Милошеви противници према Милошу. Митрополит Леонтије, извештен Германом о том шта се збило, тврдио је да је ожалостен тим догађајем из човекољубља, али му то није сметало да оспе на Карађорђа читав поток од грдњи, које страховито звуче у устима једнога архиепископа: „Увртео је себи у главу да је само он способан управљати народом поред толиких грешака које је починио по својој неспособности и решио се био, тај бездушник, да опет увуче своју отаџбину у опасност, и то једино из пакости и злобе своје. Поред свега тога што је добро знао да неће успети, он је говорио: пошто ја писам вођ, нека и моје отаџбине не буде! Замислите степен пакости!“ Само га је Провиђење довело у Србију, завршује од прилике Леонтије, да на истоме месту испашта грехове, где их је починио!⁹⁶⁶ И ово су најблажи пасажии из тога писма. Међутим сународник Леонтијев Филимон, писац историје грчкога устанка, назива Карађорђа првом жртвом хетерије, али која није пала не од турске руке већ од хришћанске! Мање више сваки је са свога субјективног гледишта посматрао овај догађај, као што је то правило код савременика, јер се сваки инспирише тренутним расположењем. Занимљив је пример један савременик који је на три места, у својој записној књижици, забележио смрт Карађорђевоу.

„Месеца јунија љета 1817-го, пише на једном месту, погибе славни вожд србски Црни Ђорђе, преваром од своји Срба на спавању“.⁹⁶⁷ Очеvidно писац се гнуша овога догађаја. Затим долази размак од једнога другог записа и писац је ово записао:

буна у Влашкој и Молдавији. — *Арх. Акад.*, бр. 680, 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману: „Да је Светлејши бег многе пофатво, који су о плану дејствовали да се 1-ог нов. почне и да је план уништен, то је познато да је смрт Г. Георгија Петровића све уништовала.“ —

⁹⁶⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 206. fol. 3—4. 13 јул (!) 1817. Владиславова Леонтије Герману.

⁹⁶⁷ Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5430. Испореди број 5429.

„Вопроси и отвјети следују:

В. А како дође Ђорђе у Србију и зашто?

Ош. Он је искао пасош од власти да у Мехалију иде, тамошње купели да употребљује, а оданде му се зажели и у Србију прећи које и учини.

В. А шта би радио он у Србији? питам.

Ош. А шта је радио Јоаким Мират, краљ неаполитански? Само што је дошао на место погубленија, тј. дошао је у ону земљу, коју је силом наследио и војну неправом подигао против Аустријана; потом видећи да је заплетен у војну, а не може испливати из ње, побегне, а војску и народ судбини својој остави; пак после опет дође у град неаполитански, гди је у земљи оној толика зла починио и јави се народу: „Ја сам Јоаким краљ ваш!“ — „Но добро кад сте ви!“ Таки скоче жене, људи, деца на оружје против њега и ухвате га. Тако исто и Црни Ђорђе радио је и погубљен био...“⁹⁶⁸

Такав је и Сима Милутиновић, који је, док му је Милош био мецена, врло лепо опевао његову борбу са самим собом пре него што ће решити Карађорђевоу смрт,⁹⁶⁹ а после, кад је постао уставобранитељ и кад су Обреновићи протерани, писао је другојачије. Његош се у посвети Луче Микрокозма Сими Милутиновићу инспирише том политичком метаморфозом песниковом кад га позива да загрми против убица Карађорђевих:

„Ја од тебе јоште много испем:
Да поставиш у пламтеће врте
Пред очима Српства и Славјанства
Обилића, Ђорђа и Душана,
И још кога српскога хероја;
Да прогрниш хулом страховитом
На Вујицу, Вука, Вукашина,
Богомерке Српства отпаднике.
Злоћа њима мрачи име Срба
Тартар им је наказа малена!“⁹⁷⁰ —

⁹⁶⁸ Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5432.

⁹⁶⁹ *Србијанка*, IV, стр. 166. — Испор.: *Одговором Ђорђу Гроздовичу* од Симе М. Сарајеве. Стр. 4 и др.

⁹⁷⁰ П. П. Његош, *Луча Микрокозма*, Посвета.

Ну велики песник је сам, и ако завијено, загрмео против Милоша.

Покољења дјела суде; што је чије, дају свјема;
на Борисе, Вукашине општа грми анатема.

Гадно име Пизово не см'је каљат мјесецлов;
за Егиста управ сличн гром небесн, суд Орестов.

Зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће;
ал' хероје ка Пожарске, дивотнике и племиће,

Где Српкиње сада рађу! благородством Српство дине!
бјежи, грдна клетво, с рода, — завјет Срби испунише!⁹⁷¹

Милош је тада, прогнан из Србије, живео у Бечу, а на престолу је био син Карађорђев Александар.

О Карађорђевој смрти, о улози Милошевој у томе догађају и о обојици као о радницима на ослобођењу Србије, настављено је да се пише и говори и доцније, у главноме, с уског гледишта савременика и занитересованих људи: поглавити је узрок овоме династичарство и династичке кризе, те уске границе у којима се кретао политички живот у Србији до данас.⁹⁷²

⁹⁷¹ Горски Бијелци, Посвета.

⁹⁷² Један занимљив пример у нашој књижевности прибележио је Павле Поповић у својој књизи *Национални репертоар К. С. Народ. Позоришта*, стр. 48. У *Мерици* Матије Бана, у издању од 1851 године, један арамбаша, који долази у главније личности у козату, причајући како је на Босне прешао у Србију да војује под Карађорђем, каже и зашто је после отишао из Србије и наводи овај узрок (II чин, сц. 3):

„Там [у Србији] и остах догод Карађорђу
„Светла глава с рамена не падне,
„Издајнички у сну оборена,
„Јох срамоте! од српјанске руке,
„Тад из црне Шумадије одох. Итд.

Тако под владом Александра Карађорђевића, сином Карађорђевим, Ну доцније под владом унука Милошева, Милана Обреновића, арамбаша узима реч напрег. Год. 1889. *Српска Краљевска Академија*, издала је ново издање песничких депа и у томе пречишћеном академијском издању то место овако гласи:

„Пошто народ под злокобном срећом
„Опет клоу, ја шћах да с' уклоним;
„Ал' витешки Милош Обреновић
„Задржа ме, опет Србе диже,
„И, очисти земљу од Турака,
„Мир углади с њима. Ја не могох
„Мир свизнути, на се обазирах
„Око себе ће да посла нађем,
„Куд ће суза ако не на око?
„Куд бих и ја до у Босну бједну?“

VI

Деветнаестог јула Милош је послао парочитога курира у Букурешт да достави Герману Карађорђеву смрт. Чинићи алузију на суђење он је писао: „ради благостојанија народњег никако иначе с њим поступати нисмо могли, него учинили смо решеније да се живота лиши. Каковим је ово начином следовало вас ће известити посланик наш Георгије Димитријевич и какво зло чрез њега народу грозило је; 13 сего месеца рано скончао је теченије“.⁹⁷³

Дознавши за овај важан чин Герман се одмах питао како ће га Русија узети. Ако је Милош тај догађај бранио као залогу мира и благостања народног, да ли ће и Русија то тако схватити, да ли ће и она сматрати да је Карађорђева смрт била потребна Милошу за вршење његових политичких дужности, или ће мислити да се он и сувише сверепо користио неразмисљеним кораком свога супарника и жртвовоа га својим власничким и династичним амбицијама. Видевши да је над Карађорђем држан суд кнезова у Београду, Герман је нашао за најбоље да искористи тај факт да би покрио сасвим Милоша и да од њега одбије сваку одговорност. Он је одмах писао Строганову представљајући укратко овако цео догађај:

Добивши извештај од Вујице, Милош призове старешине и чиновнике, јави им за долазак Карађорђев и његове намере. „Војводе“ и „старешине,“ саслушавши ово саопштење „у општем скупу Врховног Савета,“ „нашли су“ да су Карађорђев долазак и његове намере „очевидно пагубне за отечество;“ да ће тиме бити изазван грађански рат; да ће Турци дочекати ту прилику да народ истребе; да је, најзад, Карађорђе дошао у земљу, „завидели садашњем спокојству Србије,“ просто да бацн народ у вртлог нових несрећа, јер није донео никакве пимене наредбе из Русије. Решење је било „једногласно“ да се и Карађорђе и Наум лише живота и да се земља спасе од

⁹⁷³ *Арх. Анад.*, бр. 608. 19 јул 1817. Београд. Милош Герману.

немиповне погибије. Саслушав „Врховни Савет“ и остале војводе и старешине, Милош им изнесе „важне заслуге указане отаџбини Ђорђем Петровићем у току његове десетогодишње управе народом,“ и предлагао је да се наново врати у Бесарабију. Милошев предлог изазвао је највећи отпор код старешина: Турци ће дознати да је Карађорђе долазио, биће уверени да им је дао упутства за рад и неће веровати да је удаљен због народног спокојства, најзад многи могу из простоте а многи из привржености примити Карађорђев предлог за устанак и не размишљајући о последицама. „И тако по дугом противљењу Господина Милоша Обреновића против Врховнога Савета и осталих старешина и војвода“ Карађорђе је осуђен на смрт. После овога тек Милош је о свему известио Марашлију. Да се горња „сентенција“ изврши био је послан, 7 јула, нарочити чиновник са заповешћу за Вујицу да сврши с Карађорђем, итд.⁹⁷⁴

Тако је Герман представио догађај као дело највишега српског суда коме се кнез, поред све своје воље да спасе Карађорђа, морао покорити. Отуда је реч о противљењу Милошеву, о „војводама“ и „старешинама“ и о „општем скупу Врховног Савета.“ Тада је могла бити реч само о Народној Канцеларији, која је имала врло слабе административне и судске атрибуције, и која је била потпуно под Милошевим ауторитетом.

Герману се учинило да ово тврђење није довољно и да би га требало потврдити неким службеним документом и печатима. Услед тога, пошто је већ отпорио писмо Строганову, он затражи од Милоша да му пошаље Карађорђеву „сентенцију.“ Шестог августа он пише Милошу: „Сентенцију о жребији, лишенију жизни Георгија Петровића и јего товаришчика, просим покорно ома да уредите и да се подпишу све старешине...“ Као прилог уз ово писмо Герман је додао копију писма, којим је саопштио смрт Карађорђеву Строганову. „Изволите увидети, пише Герман, како сам ја

⁹⁷⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Букурешт. Герман Строганову.

крепко вас оправдао и заштитио, што би никогда могли сказати што ви сте поступили безчеловечно и тирански против бившег Г. Петровића, Возда, него по законом исповљавали, судили јего и жребија попала се смртију казни решен лишит живота јего“.⁹⁷⁵ Шеснаестог августа Милош упути Герману тражени акт *blanco* с потписима кнезовским и својим, препоручујући му, у нарочитом писму од тога датума, да на њему, по својој вољи, напише — „сентенцију“.⁹⁷⁶ На томе акту потписана су ова лица: Павле Гошњић, кнез београдски; Милета Радојковић, кнез јагодински; Милутин Савић Гарашанин, кнез крагујевачки; Ђ. Парезан, кнез крагујевачки; Петар Топаловић, кнез сокоски; Рака Тешић, кнез ваљевски; Никола Луњевица, кнез шабачки; Јов. Мићић, кнез ужички; Милосав Здравковић, кнез хупријски; Поп Никола, кнез ужички; Ђорђе Остојић, кнез руднички; најзад Милош „са прочима.“ Међутим извесно је бар за неке од ових људи да су за смрт Карађорђеву дознали тек из писма Милошевих, или су за тај догађај дознали као и остали свет,⁹⁷⁷ Те потписе Милош је произвољно ставио као што је некима од тих лица дао положај, који нису имали.⁹⁷⁸ Герман је попустио тај акт, накитио што је боље могао и под потписом: „Свидѣтелство народиѣ от в бѣгствѣ из Бесарабіе Георгиа Черногѣ и о лишени ево живота“ послао Строганову.⁹⁷⁹ Уз писмо је додао копију Милошева писма од 16-ог авг. којим му је сен-

⁹⁷⁵ *J. M. Жујовић, Издања Збирка*, fol. 14. 6 авг. 1817. Букурешт. Герман Милошу.

⁹⁷⁶ *Арх. Акад.*, бр. 673. 16 авг. 1817. Београд. Милош Герману. Препис с оригинала. „За сентенцију Карађорђеву + начините сами да народ не терпјашче његова пришествија со оглашењем њега живота лишити + ето ти шаљем потвержену од дванаест велики кнезова...“

⁹⁷⁷ За Ђ. Парезана и Топаловића испореди стр. 363—364. Сем тога П. Топаловић није никад био старешина у својској нахији. — Из једнога писма Дим. Ђорђевића од 8 јула 1817 из Крагујевца види се такође да су Ђ. Парезан, Топаловић а уа то и М. Савић Гарашанин у својим кнежевинама, а не у Београду, где је дан два пре тога решена смрт Карађорђева.

⁹⁷⁸ Кнез шабачке нахије није био Ник. Луњевица већ Илија Мариновић, који је, у време Карађорђевог катастрофе, био у Шапцу (в. у *Држ. Арх.*, К. К., 72. његова писма од 10, 13 и 16 јула). Исти је случај и са поп-Николом ужичким (јер су кнезови ужичке нахије 1817 били Јов. Демир, Јов. Мићић и Павле Штуле) а вероватно и са Ђорђем Остојићем.

⁹⁷⁹ *Арх. Акад.*, бр. 676. — Пад Србије приписује „изверству“ Карађорђеву.

тенција спроведена, али пошто је то писмо дотерао на свој начин, јер наравно није могао оставити у томе писму место, где му Милош каже да сентенцију сам попуни!⁹⁸⁰

Смрћу Карађорђевог српска емиграција у Русији изгубила је сву наду да ће моћи пекал заузети своје негдашње положаје и углед у земљи. Сви су њихови изгледи били везани за судбину Карађорђеву. Милош је остао очевидно господар ситуације. Емиграцији је остало да изгледа милост из његових руку, што наравно није искључивало њихову потајну мржњу против Милоша. Овај им је пак од времена на време из политике, а не из симпатија, слао нешто новаца и ласкава писма, само да их учини стрпљивијим, док он дефинитивно свој положај не учврсти. Петар Добрињац и сам је охладнео према Милошу. Овом некада великом војводи био је идеал да буде плаћен агент Милошев и пуномоћник српскога народа, што би му донело на хиљаду дуката годишње. Ту је мисију пак имао Герман, који је опет све своје поверење поклатио Леонтију. Отуда завист Добрињаца и интриге Леонтијеве, које су одвеле Добрињаца у логор Милошевих непријатеља.⁹⁸¹ Миленко Стојковић је остао до смрти у врло пријатељским односима с Милошем и уживао његово благовољење, које се огледало и у повећаној помоћи, коју је добијао од времена на време.

⁹⁸⁰ *Држ. Акад.*, бр. 675. Копија тога фалсификата. Герман је у оригиналу Милошевом крестовица означао шта треба поставити, а кад се то између крестова постави, смисао је Милошева писма односно сентенције сасвим измењен. Испореди више примедбу под 976.

⁹⁸¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 22 авг. 1817. Кишинев. Леонтије Мих Герману.

ГЛАВА XX

СТРОГАНОВ И ПОРТА ПРЕМА МИЛОШУ. — НАСЛЕДНО КНЕЖЕВСКО ДОСТОЈАНСТВО 1817

- I — Милошево неразумеванье српскога проблема. — Његово неповерење спрам Русије. — Руско игнорисање Милоша. — Рђава Милошева репутација. — Главни агитатори против Милоша.
- II — Глагорије Александровић Строганов: његов карактер и особине. — Његово нерасположење према Милошу. — Строганов и Карађорђева смрт.
- III — Нова Портна политика. — Српска адреса благодарности султану (јун 1817). — Значај адресе за српске послове. — Строгановљев гњев против Милоша.
- IV — Милошево правдање (16 авг. 1817). — Строгановљев одговор (24 септ. 1817). — Ново извињавање Милошево и правдање за Карађорђеву смрт. (3 нов. 1817).
- V — Односи између Милоша и Марашлије. — Наследно кнежевско достојанство. — Милош излази с Марашлијом пред цара Франца I. — Значај овога догађаја.

I

Успешно извођење унутрашње политике навело је Милоша на извесне погрешне закључке: везинову попустљивост приписивао је само себи, и надао се да ће политиком дотерати Порту да испуни све његове жеље које су се сводиле на то да постане легитимним кнезом Србије. Услед тога, место да води политику паралелно рускоме заузимању у Цариграду, или да се држи резервисано према порти, или најзад

да изађе отворено са својим жељама пред Русију, он је стао на неодређено земљиште. Из неразумевања у чему се управо састоји проблем српскога питања, Милош је тај проблем идентификовао са својим личним питањем: постане ли он легитиман кнез Србије и Србија постаје кнежевина. Да се до тога дође, по његовоме схватању, треба с једне стране дражити Русију против Порте, а према Порти бити услужан и чинити јој се приврженим. Милош се није бојао да једнога дана не падне у опасну противречност. Сем тога он је био према свакоме неповерљив, није чудо што није имао апсолутно поверење ни у Русију: он је знао несталност политичких комбинација, сећао се добро Карађорђевог пронастаја, па се и сам бојао да не остане на „султанову цедилу“ као што се то у његовој околини говорило. Милош је сматрао да му је апсолутно потребна извесна политика насланања на Порту, а он је већ увек био готов да пређе на страну Русије кад добије довољно јемства за своју безбедност. Најзад ту је био и егизам. Природно Милош је мислио на обезбеђење свога положаја, на сталност и наследност свога достојанства. Колико му је до тога стало показује жестина с којом је уклањао са света све своје противнике. Међутим Русија се правила невешта према Милошу; из дотадашњег рада с њом он је видео да она обећава заштиту и привилегије народу, али о њему, као старешини народном, ни речи. У таквој стању ствари Милош је могао да прави свакојаке претпоставке. Непризнат Портом, игнорисан Русијом, он је узео сам за себе да се постара, уверен да тиме неће учинити никакве штете народу, нити преговорима између ових двеју сила.

Истина, по Букурешком Уговору, који је једина правна основа за руско заузимање у корист српскога народа, Русија није могла бранити династичке прохте Милошеве; она је највише могла тражити да народ сам бира свога кнеза и то је све, дакле далеко испод Милошевих жеља. Али је несумњиво и то да је требало да се Русија потруди да дозна те жеље; да му стави

до знања да она нема ништа против тога да он, учинивши толике услуге народу, постане легитимним и наследним кнезом и да му разложи да је природан пут за решење српскога питања и његовог личног: прво да се народу израде привилегије, па које он има несумњиво право, па тек онда да се та зграда, по могућству и по приликама, крунише наследним кнежевским достојанством. Као што Милош није осећао довољно храбрости да отворено изађе са својим жељама пред Русију, тако и Русија није осећала потребу да се позабави личношћу човека, који је непосредно управљао судбином српскога народа.

Ну оно што је главно Милош се својом унутрашњом политиком није могао допасти Русији, она се све више поводила за опште рђавим мишљењем које је владало о њему и он је све више губио њене симпатије и као управник народа и као човек.

Сем опште рђаве Милошеве репутације било је људи који су га непосредно код Русије оптуживали. Такав је био Стеван Живковић, пуковник, некад од виђених људи под Карађорђем, а сад руски чиновник. По Германовим извештајима Живковић је опадао њега и Милоша код А. А. Пиниа и барона Строганова, говорио је да ће њих двојица упропастити српски народ, да је Милош неправедно „погубио једнога витеза што му пара нема у Србији“, да ће Герман једнога дана утећи са свима поверљивим документима у Турке итд.⁹⁸² Стеван Живковић није био усамљен у овој агитацији, и ово нису једине оптужбе против Милоша. Строганов их је добијао, као што ће се видети, са много страна. Кад је Ст. Живковић у мају 1819 отишао у Кишењев из Вукурешта, Герман тај одлазак овако пропраћа: „Сад оће онамо сас свога друга Петра Добриња да почне наново да лаје!“⁹⁸³

Сасвим је природно што се у овакој стању ствари повећавао неспоразум између Милоша и Русије, или боље између Милоша и барона Строганова, који је, као руски посланик на Порти, руководио срп-

⁹⁸² Држ. Арх., К. К., 206. 17 маја 1819. Вукурешт. Герман Милошу.

⁹⁸³ *Id.*, 29 маја 1819. Исти истој.

ским пословима. Читаве четири године тај је неспоразум притискивао руско-српске односе, неспоразум, који је, благодарећи личним особинама барона Строганова, долазио у врло акутну фазу.

II

Глигорције Александровић Строганов био је из дубине душе одан српскоме питању, он на њега није гледао само објективно, као на задатак који је имао да реши по својим инструкцијама и по жељи свога императора, већ и субјективно, као Рус, који лично жели да учини све да се помогне једном нападеном народу, који је еродан руском и по вери и по крви, и који је више година био веран савезник Русије. Строганов је имао одличне дипломатске особине: знање, умешност, духовитост и вредноћу. Радио је све што је могао да рашири руски утицај, и своју је службу вршио енергично и с достојанством, које је нарочито било од важности у Цариграду: волео је сјај и раскош, добро плаћен од свога двора имао је довољно средстава не само да засени престола већ и да привуче дипломатско тело. Строганов је изгледао занета представник најсилније државе у Европи. Међутим он је имао и својих великих мана. У својој дипломатској ревности он је јако претеривао, хотећи све он да руководи, тражећи да сви бране оно што он брани, ко није био уз њега тај је био против њега.⁹⁸⁴ Склоност ка прејудицирању јако је била развијена код Строганова, од ње су страдале у његовој кореспонденцији с министарством не само његове аустријске и енглеске колеге у Цариграду, које се њему подавале његовом утицају, као што је то чинио француски и пруски посланик, већ је нарочито страдао српски поглавар — Милош Обреновић.

У колико је Строганов био одан интересима српскога народа, у толико је био непријатељски распо-

⁹⁸⁴ *Staatsarchiv*, 25 октобар 1819. Лицов Метерниху. У овом писму даје Лицов све оне особине рускога посланика, које иначе није симпатисао као његов претходник Штример. За француског посланика маркиза де Ривјера вели да је просто био заљубљен у Строганова и да је само њему приписивао способност за положај који заузима.

ложен према Милошу. То нерасположење код човека јаког темперамента и субјективног, као што је био Строганов, прелазило је често у мржњу и презирање. Строганов не само да је двојно народне интересе од Милошевих, што се најзад може објаснити, већ их је, благодарећи своје предуберењу о Милошевом карактеру, сматрао као дијаметрално противне. Строганов је сматрао Милоша као неког уљеза у судбину српскога народа.

Пошто је Porta јавно погазила VIII тачку Букурешког Уговора, прегазила Србију и дала тако Русији најјачи аргуменат против себе за преговоре у будућности, јавља се изненадно и неочекивано, као *deus ex machina*, Милош Обреновић, погађа се с Портом, установљава нови ред ствари и целој ситуацији даје извештај легалан облик. И ако се то све догодило под заштитом Русије и благодарећи њеној моћној интервенцији, јер је требало заштити народ, погодба Милошева личавала је Русију једнога моћног аргумента у спору с Турском, српско питање изгубило је акутност, коју му је Porta дала својим поступцима од 1813—1815 године. Посматрајући српско питање чисто с гледишта своје мисије Строганов је морао рачунати с једним стањем у Србији, које у његовим очима није било ништа друго до резултат руске превремене интервенције, резултат који је присвојило један амбициозан човек, место да та тековина припадне онима, који су Србију довели до Букурешког Мира. О томе амбициозном човеку *Господину Милошу Обреновићу*, као што га је Строганов звао, он је имао најгоре мишљење, сматрао га као човека, који само на томе ради да дугогодишње напоре српскога народа, његов мир и спокојство, подчини својим личним интересима, и да га заведе с пута спасења. У души својој посланик није веровао у срећан свршетак своје мисије, он је био за рат и помишљао је увек да ће Русија прибегнути принудним мерама. За такав случај озлоглашени туркофил Милош није био погодан у Србији. У све што је од њега долазило Строганов је сумњао и примао с великом резервом.

То су били, истина, интимни осећаји барона Строганова, он их није могао поцрпети у својим инструкцијама, које, у осталом, говоре само о народу а не и о Милошу; али отвореност с којом посланик говори о поглавару српскога народа у својој преписци с министарством, доказује да Милош ни тамо није уживао добар глас. Први пут своје нерасположење према њему Строганов је показао пред министарством у акту у коме говори о Карађорђевој смрти. И ако Строганов није могао гледати на овај догађај као фанариоти, јер је био у најбољем положају да донесе суд о поступку Карађорђевом, он је на Милоша лично и на његов положај према Турцима гледао кроз фанариотске наочари и вероватно кроз фанариотске извештаје.

Кад је дознао за Карађорђеву смрт он је ту одмах видео замку Милошеву, јер није знао како се то догодило. По њему српски поглавар је готов на сваку нискост. „Карађорђева глава, писао је Строганов графу Неселроде, донесена је у Цариград; он је био ухваћен од београдског везира, вероватно благодарећи каквом Милошевом издајству“.⁹⁸⁵ Дознавши да су српски депутати у Цариграду добијали честитања, поводом овога догађаја, посланик вели: да су они, претварајући се, весело примили ова честитања, али да су, у својој души, дубоко жалили Војда, на кога су полагали све наде, и у коме су гледали узданицу и осветника српскога народа.⁹⁸⁶ Извесно је да је Строганов прејудицирао осећаје депутата и да су то његови лични осећаји и мишљење о Карађорђу, нарочито за случај кад би дошло до прекида између Русије и Порте; у време кад је ово писао, Строганов није имао никакве везе с депутатима које је Порта држала под строгим надзором, нити је знао тачно како је Кара-

⁹⁸⁵ *Voyage. Arch. Mosc.*, 1-13 авг. 1817. Строганов графу Неселроде. „... probablement au moyen de quelque trahison de Milosch.“

⁹⁸⁶ *Ibid.*, „La crainte de se compromettre leur a fait applaudir à ces félicitations, mais ils n'ont guère tardé à manifester le vif regret qu'ils éprouvaient en perdant celui qu'ils ne cessaient de considérer en secret comme leur espérance future et auquel se rapportaient tous leurs vœux, toutes leurs plaintes contre le gouvernement turc.“

ђорђе свршио!. У овом погледу тачно је тврђење аустријског интернунциуса Штирмера, који је чуо да су депутати, на месец дана раније, кад се повела реч о евентуалном доласку Карађорђевом у Србију, говорили да ће бити несумњиво убијен („lapidé“) било народом, било Милошем.⁹⁸⁷ Наравно у јавности Строганов се понашао онако како му његов положај налаже. Знајући да ће то Порти бити доказано, он је говорио да је Карађорђе добио оно што је тражио;⁹⁸⁸ лично пред Портом правно се индиферентан, није хтео о томе ни да говори, хотећи да покаже да се то Русије ништа не тиче. Заиста Карађорђев долазак из Бесарабије и његово бегство испод назора руских власти било је врло незгодно за посланика.⁹⁸⁹ Он је сматрао за дужност да извести и Милоша да Русија у томе бегству нема никаква удела.⁹⁹⁰

Није требало да прође много времена па да посланик да Милошу прилику да осети његово нерасположење. Непосредан повод томе била је једна изјава благодарности, коју је Марашлија у јуну 1817 год. вешто извукао Милошу по наредби Портиној да би њоме одбила руску интервенцију у српске послове.

III

После ноте од 24 марта 1817, коју јој је Строганов предао односно Срба и протествовао што је Марашлија тражио оружје од народа, Порта се реши да покуша другу политику. Место да дражи Србе оваким захте-

⁹⁸⁷ *Staatsarchiv*, 25 авг. 1817. Штирмер Метерниху. „tellement il y était en horreur et surtout au parti aujourd'hui dominant, celui du knez suprême Milosch Obrenovitch.“ — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 44. 4 јуна 1817. Депутати пишу Милошу да су чули да су емигранти дошли у Влашку у намери да иду у Србију. Јамачно су тим поводом говорили о Карађорђу и те су речи дошле до ушију Штирмеру.

⁹⁸⁸ *Staatsarchiv*, 25 авг. 1817. Штирмер Метерниху. Строганов јавно говори да Карађорђе „portait justement la peine qu'il s'est attirée lui-même par une entreprise aussi téméraire.“

⁹⁸⁹ *Voyage. Arch. Mosc.*, 1-13 авг. 1817. Строганов графу Неселроде.

⁹⁹⁰ J. M. Жукович, *Рецисиона Зборна*, fol. 17 verso. 6 авг. 1817. Герман Милошу.

вима и да изазива руске протесте она се запита, како би било да на руско заузимање за испуњење осме тачке Букурешког Уговора одговори актом самога српскога народа, којим ће пресећи свако заузимање Русије у корист његову. Марашлији су била издата упутства у овоме смислу: он је имао да настави своју политику попуштања према народу, да попуштање тера до крајњих граница и да обрлати Милоша да му изда једну адресу на име султаново, у којој ће народ изјавити да је задовољан својом судбином и да не тражи ништа боље.

Марашлија напрегне све своје лукавство: опомене Милоша на услуге које му је учинио — и које је Милош у својој души дубоко припознавао — протурп глас да ће из Србије бити премештен и да ће доћи други везир и затражи жељени акт. Да се не би замерио Марашлији од кога је непосредно зависело народно благостање, а да би се препоручио и Порти, Милош не прозирући турско лукавство, јер је тај акт сматрао престо као похвалу везиру, напише султану, у име народа и његових старешина, благодарно писмо, које је било сасвим по Портиној жељи.⁹⁹¹ „Преклањајући се лицем на земљу: кодабаше, кнезови, кметови и сва фукара, раја твоја савцака семендре, долазе с овим кратким речма величајни царју теби благодарност на превеликој милости учинити. У ово време од како је верњејши већил твој, наш честити везир Марашли-Али-паша, по твојој заповести међу нас дошао, ми уживамо такав мир и рахатлук, какав предци наши имали нису. Зато смо ми свакога злочинца који се најмање противан показао ухватили, ч. везиру у руке предали и земљу тако умирлили да се ником до данас од стране наше ни најмање обиде учинила није, као што се ни нама од твојне већила не чини. Толико жељимо, светљејши царју, у твоје здрављу и превеликој милости, да нам овај или оваковиј већил

⁹⁹¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 179. Тај је акт ту датиран 20 јуна 1817. међутим Милош у своме писму Герману од 17-ог истог месеца, прилаже копију тога акта. Испор.: *Ibid.*, стр. 178.

твој и у напредак буде, кои ће и овај рахатлук међу нама задржати, да рају или аманет теби од Бога препоручени непогази и неувели, као што је много пута гажен и увеливан бивао, а без твога знања. Државњејши наш царју! Ми све оно што је од тебе наређено тако радо примамо и слушамо као да је сам Бог наредио; јер смо уверени да од тебе ништа зло изићи не може, као од Бога постављеног власти-теља. Све што нам је год од тебе све нам је лако и слатко. Устима изговорити не можемо колику доброту чувствује срце наше, која доброта истекла је из пресветлије твоје уста. Твоја једна реч ране срца наших залечила и напунила их радости; јер ми до сад знали нисмо какова је и колика је милост твоја на рају, а сад познадосмо преко вернога твога већила, нашег ч. везира Марашли-Али-паше, кои аманет твои, рају, у недра своја меће и чува ју као драги камен, кога је сам Бог теби на послугу даровао. Велики кнез и сви кнезови и кметови и сва фукара љубећи стопу твоју теби се моли, да би и у напредак сунце зрачно око твоје поглед свои на нас бацило и испод твога погледа да неизостанемо да не може муртатлук нас више никад погазити. У твоје здрављу и превеликој милости молимо премилостивога Бога да укрепи и утврди твоје царство на веки амин.“ Тако је гласно акт, који је везир измамио.

Неколико дана доцније Милош пошаље овај акт у Цариград, замоливши у исто време Портиног драгомана да место Марашлије — ако наравно буде премештен — Порта постави Дервиш-пашу, сина Мустафа-пашиног, у нади да ће он „по стопам отца свога следовати“.⁹⁹²

Милош је наивно мислио да се овако јевтино препоручи и Порти и Марашлији, докле Строганов сарши преговоре о Србији. Међутим чим је Герман добио извештај о ономе шта је учињено, одмах је прозreo турске намере и да издаши акт благодарности

⁹⁹² *Држе. Арх.*, К. К., Кошје писмама. 26 јун 1817.

може јако нахудити преговорима, те похита да пред руским послаником оправда Милоша. Герман је тврдио да је кнез био принуђен да такав акт изда, називао је ту благодарност „притворноје представленије.“ и да оно нема никакве везе с реалним стањем у земљи.⁹⁹³ Да би доказао како је то сушта истина, он приложи тобоже верну копију Милошева писма од 17 јуна, којим га овај извештава да је издао тражену адресу, и да га је везир на то готово „силом“ натерао.⁹⁹⁴ Међутим то није била истина. Прави разлог издавања адресе благодарности Милош је у оригиналном писму Герману другојачије објаснио: „Особито знате колико се он — Марашлија — нама благонаклон показивао, при том бојао сам се да га и не расрдим и од пријатеља непријатеља учиним. Зато иначе није могло бити да на захтевање његово код царства не похвалим га и благодарност учиним“.⁹⁹⁵

Строганов добивши извештај, какав је акт Милош упутио султану у корист турскога режима, био је пренеражен, он је знао добро да је Порта овај докуменат измамила само да изигра руске захтеве односно Србије. Његову дивљењу и гњеву није било краја! Заиста таквим поступком Милош је потирао све тужбе, оправдане и неоправдане, које је преко Германа подносио посланику само да јаче подстакне његову ревност. „Судите, милостиви господине, писао је Строганов Герману, у какво ме је велико дивљење бацило свечано писмо господина Милоша Обреновића!“ И то се догодило баш кад је мислио да предузме дискусију српскога питања! У свему томе посланик је гледао неку тајну намеру Милошеву и у одговору Герману тај је акт назвао — издајством. „До сада ме је он уверавао, писао је од прилике Строганов, да је склоњен примати моје савете и према томе сам имао неко право очекивати, да тако важном акту неће прићи док мене о томе не извести. Тада бих му ја могао по-

⁹⁹³ *Госуд. Арх. Моск.*, 17 јул 1817. Герман Строганову.

⁹⁹⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 17 јун 1817. Милош Герману.

⁹⁹⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 179.

казати зле последице таквога поступка, који је сад силно оружје у рукама Турака за српске преговоре који ће ускоро настати.“ Строганов је молио Германа да ову оштру оцену достави „господину Милошу Обреновићу“ с поруком да он у томе суду гледа само изјаву осећаја његове благонаклоности ка српском народу!⁹⁹⁶ Енергичније се заиста није могло Милошу у очи говорити. У своме ранорту, графу Несселроде, Строганов је био исто тако жесток: Милошево издавање адресе крстио је просто — подлошћу (*lâcheté*).⁹⁹⁷

IV

Извештен од Германа како је посланик зло примио његову адресу благодарности султану, Милош се стане извињавати пред Строгановом на све начине. Нити је то акт безумља, нити привржености према Порти, већ је дело турског лукавства. Ишао је дотле да је тврдио да је то учинио и у смислу инструкција рускога двора: није ли му Строганов толико пута препоручивао покорност према Порти, да јој се само не да повод за незадовољство!⁹⁹⁸ Герману је пак Милош наредио да на сваки начин заглади ову погрешку, па ако је потребно да иде и у Цариград, само да се не покваре добри односи између Србије и Русије.⁹⁹⁹

Две недеље доцније Милош је морао ићи у народ, данак да скупља; Марашлија му је био одобрио тридесетодневно одсуство за овај посао. Да би утврдио сваку сумњу посланикову о некаквом споразуму с Марашлијом против интереса народних, он је у своме писму од 29 августа представљао Строганову из-

⁹⁹⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 28 јул 1817. Строганов Мих. Герману.

⁹⁹⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 авг. 1817. Строганов графу Несселроде. „La Porte, après avoir réussi, par le moyen de son lieutenant, à extorquer cette preuve authentique ne manquera pas sans doute de nous l'opposer au moment où les débats relatifs à la Serbie s'entameront. Elle se servira de cette arme puissante pour combattre nos griefs et notre intercession en faveur d'un peuple qui se reconnaît ainsi lui-même trop heureux de son gouvernement actuel...“

⁹⁹⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 16 авг. 1817. Милош Строганову. — 4 септ. 1817. Букурешт. Герман Строганову.

⁹⁹⁹ *Арх. Акад.*, 16 авг. 1817. Милош Герману.

лазак из Београда као предохрану за своју личну безбедност. „Марашлија се у последње време јако изопачио, писао је Милош, јер је дознао од Порте за његове везе с Русијом, и почео се старати на сваки начин да лиши живота и њега и Вујицу!“ Чак је тражио савет да ли да се врати у Београд.¹⁰⁰⁰

Ну Строганов се није дао одобривољити нити завести Милошевим измишљањима, његово рђаво расположење није се изменило. Одговарајући Милошу му на писмо од 29 августа посланик се чудно противречности између поверења и наклоности које му је Марашлија показао, кад се Карађорђе појавио у Србији, и гоњења, која су ускоро после тога настала и принудила га да напусти Београд! Благодарно писмо султану, затим велика услуга, коју је указао турској влади, лишивши живота опасног и немирног непријатеља Портиног, требало је да само утврде слогу између њега и везира! У овакој противуречности факата Строганов је просто одбио да Милошу да тражене савете, остављајући његовој мудрости да нађе неки *modus vivendi* те да сачува и себе и мир у Србији.¹⁰⁰¹

Овако притворну хладноћу Строганов је само изигравао. На десет дана раније он је позвао Порту да с њом дискутује српско питање, и за њега је било јасно да у таквим приликама она неће смети ништа предузимати против Милоша и изазивати га да се жали Русији.

На Милошеве инсинуације, да је тобоже и руским инструкцијама наведен био да изда султану адресу благодарности, Строганов није остао дужан одговором. „Сматрам за дужност, писао је он, да вам објасним колико је тај ваш закључак неоправдан. Извештаји, које сам добио неколико месеци раније од вас и од

¹⁰⁰⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, 29 авг. 1817. Азана. Милош Строганову.

¹⁰⁰¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.*, 191, 6 окт. 1817. Вукурент. Писао Милошу. Парафраза горњег писма. — Писма руског посланика Милошу ишла су обично преко руског генералног консула у Вукуренту и овај је спроводио их верно парафразирао.

Германа, о незадовољству у Србији и о готовости народа да на први знак устане на оружје, побудили су ме да на сваки начин отклоним могућност тако опасног догађаја по Србе, и да их наговорим да остану „на миру и у покорности,“ очекујући резултат милостивог царског заступања код Порте. Велика је разлика између покорности и стрпљења и свечане изјаве српског народа да је задовољан својим положајем и да само жели да тако и даље остане!...“¹⁰⁰²

Из овога писма Милош се на своје велико незадовољство уверио, да је Строгановљево нерасположење много веће него што је могао мислити. Топ којим му је пребацивао издавање адресе био је и сувише оштар за један акт, који истина није па метан, али који се даје правдати. Благодарним писмом султану Милош је сматрао да је изјавио само задовољство с Марашлијом.¹⁰⁰³ Најзад, он је дошао до уверења да је адреса благодарности била само повод да Строганов покаже злу вољу. Тражећи узрок томе нерасположењу Милош је дошао до закључка да посланик не познаје његов тежак положај према Турцима и потребу да им се удвара, и да се завео његовом опште познатом репутацијом тиранина и угњетача народног за рачун Турака, специјално да је Строганова смрт Карађорђева морала врло неповољно дирнути. У писму од 24 септембра, где кори Милоша за издату адресу благодарности, Строганов је и сувише јасно, и ако завијено, направио алузију на његову службу Турцима издавањем адресе и убиством њиховог највећег непријатеља Карађорђа. Милош се извесно није преварио да је Вождова смрт јако дирнула Строганова. Није невероватно да је Михаило Герман који је из даљине, а у близини руског генералног консулата у Вукуренту, гледао на српске послове, сугерирао Милошу мисао о узроку посланиковог незадовољства.

Услед тога Милош у писму од 3 нов., говорећи

¹⁰⁰² *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов Милошу.

¹⁰⁰³ *Арх. Азав.*, бр. 680, 20 окт. 1817. Милош Герману.

Строганову о тешким приликама у којима је начинио мир с Турцима, наглашује да се оне још нису измениле, да је он морао издати по Марашлијиној заповести адресу благодарности и да народ увек очекује милост од рускога цара. Тако је Милош гледао да отклони један узрок посланиковог незадовољства: кад му је адреса изнуђена, наравно онда он за то није одговоран! И затим Милош овако наставља: „равноже и обезглавије Георгија Черног не зделали ми ради каковија слави нашеја, или с тем лучше код Турков уверитеја, токмо великаго страха ради, убојавшесја да паки народ сеј бедни не подпадне под иго турецко“. ¹⁰⁰⁴ То је требало да буде одговор на Строгановљеву инсинуацију да је Милош учинио услугу Турцима лишивши живота Карађорђа. Нови поглавар је тврдио да је то учинио у народном интересу.

Тиме се завршила полемика око адресе благодарности султану, у којој Милош није успео да одобривољи посланика.

V

Строганов је имао право што је с дивљењем примио Милошев извештај о Марашлијиним непријатељству према њему. Представник српскога народа и султанов не само да су живели, као дотле у најбољим односима и пријатељству, него је Србима очевидно попуштано у свима правцима. Издата адреса благодарности и Карађорђева смрт били су за Порту несумњиви докази да Милош мисли да се на њу ослања, она је те доказе јако ценила и никад није лепше гледала на њега него тада. Порта је, не знајући његово позно кајање, мислила да ће јој он учинити још веће услуге, кад дође до дипломатске расправе са Строгановом односно осмога члана Букурешког Мира. Марашлија је говорио своме ђурчибаши а овај у поверењу Ђ. Поповићу да „руски елчија“ у Цариграду тражи да Србија буде „под кесим“, али

¹⁰⁰⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 3 нов. 1817. Милош Строганову.

да се султан бранио да је Србима све добро од како је тамо Марашлија и да је упућивао посланика да се обрати с питањем њима па ће му и они то потврдити. „Ја, говорио је тобоже султан, то допустити не могу под кесим [Србија] да буде, јер у мом царству адет није, а ви преко писма питајте Милоша какав му је зулум и какву тегобу има па да скинем“. ¹⁰⁰⁵ До овога разговора још није било дошло, али Порта је непрестано очекивала да Строганов отвори битку и Марашлија је добио упутства да удвоји попустљивост према Милошу и да гледа да се не замери ни њему ни народу. Везир је тачно испуњавао Портине заповести, био је љубазан и попустљив. Кад је кнез у августу изишао послом из Београда, онда кад је тврдио Строганову да је морао, тако рећи, побећи од везира, јер му ради о глави, Марашлија је необично ласкаво примао кнезове Народне Канцеларије и с непромењеном љубазношћу говорио о Милошу и упућивао им стереотипна питања: „како се кнез Милош налази; како је сва фукара [народ]; је ли у здрављу и како је берихет од Бога?“ ¹⁰⁰⁶

Ну заповести из Цариграда нису стајале београдског везира само веће или мање љубазности, он је плаћао и својим достојанством, јер је српски поглавар био човек, који је добро осећао степен турске попустљивости и био готов да иде у крајности. Свршетак спора између Милоша и једнога високог чиновника везирова врло је занимљив у овом погледу.

Милош је био страшно омрзнуо Марашлијиног хазнадара према коме је везир имао нарочите симпатије, и затражи, у септембру, преко кнезова, да се не само смени већ и из Србије истера. Везиру је овај захтев врло тешко пао, „теже му је но да сина јединца губи и једнако плаче“, али је обећао да ће кнежеву жељу испунити. ¹⁰⁰⁷ И испунио је своје обећање. Пред полазак хазнадар се састао с Марашлијом и тај је

¹⁰⁰⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 13 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

¹⁰⁰⁶ *Id.*, 5 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

¹⁰⁰⁷ *Id.*, 20 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

растанак везира страшно тронуо. „Не могу вам никак о ну жалост везиру описати: једнако је лежао и плакао, нити је когод њему прићи смео, нити је он тај дан ручао!...“¹⁰⁰⁸ Ну Марашлија као да је брзо заборавио своју тугу. „И то сам могао дознати и приметити, пише исти извештач, неколико дана доцније, да је честити везир весео и ништа се не види на њему да рђаво мисли и да је срдит као од пре: речма и лицем такав се види, а на срцу како мисли Бог би га знао!...“¹⁰⁰⁹

Ну врхунац везирове, односно Портине, попустљивости то је Милошево проглашавање наследним кнезом Србије.

Кад је свршио с Карађорђем, својим највећим супарником око старешинства над народом, Милошу је изгледало да је већ стигао своме циљу, у колико се он односно на његову личност. Никад му моменат није изгледао повољнији за објављивање највеће жеље да се јасно и јавно представи не само кнезом Србије, јер је то већ чинио, него да мисли да тај положај утврди и пренесе и на своју породицу, на своју браћу и њихово потомство, јер сина још није имао. Милош је хтео да једним свечаним актом од стране народа буде проглашен наследним кнезом и да после, на основу тога чина, поради да га Porta потврди у томе достојанству. Он је помишљао и на Русију. Јасно је да му је било апсолутно потребно да има народну вољу, кад изађе пред њу са жељом да га и она призна у положају наследнога кнеза и да се за њега заузме на Порти. Није прост случај што је Милош за свој избор употребио прву скупштину после Карађорђевог смрти. Све док је Карађорђе био жив, он је с правом могао сумњати у Русију: сад му се пак чинило да она не може имати више задњих мисли, чега се он највише бојао, и веровао је да ће он сам побрати све користи новог стања, које ће се завести у Србији руском интервенцијом.

¹⁰⁰⁸ *Дрво. Арх.*, К. К., 85, 23 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

¹⁰⁰⁹ *Id.*, 1 окт. 1817. Исти истоже. Сем тога више: „она вагра коју је везир имао што је авадар отишао прошла га је и сад је прло благ.“

О Митрову-дне 1817 године држана је, по обичају, скупштина народних старешина. Скупштина је била у Београду. На тој скупштини, 6 новембра, Милош је по својој вољи био проглашен наследним кнезом Србије. О томе прогласу написан је био нарочити акт, адреса, на којој су сем нахијских кнезова били потписани, београдски митрополит Агатагел, ужички Герасим, архимандрити манастира Враћевшнице, Каленића, Раванице и прота ваљевски.

За Милоша „верховнога кнеза и правитеља народњег“ изречно се вели да је он даровао народу „присуствујући мир и тишину“ и изјављује му се благодарност за то и за све његове добре уредбе које је у народу учинио. „Молили смо га много и принуђили да восприми за живота свога тјаготу овога правленија, које је и примио с побужденијем само из љубови коју има к роду својем и отечеству... Кад благи Бог изволи узети от нас љубезног нашег правитеља и Господара Милоша и преставити у вечно блаженство, тогда непосредствено да прејемствује овај чин и правленије целог народа нашег најближи сродник од племена више поменутог љубезног нашег Господара Милоша, кога он у особитом свом завешчанију (тестаменту) нарече, и тако да следује до последњег јего потомства. И то хоћемо и желимо за славу и похвалу отечества и за возмездије трудов и подвига и опасности које је подносио и подноси посведневно за род наш.“¹⁰¹⁰

Тако је Србија, кад њено политичко биће није било признато Портом, била проглашена од скупштине кнезова монархијом с наследним кнежевским достојанством у породици Обреновића! То се десило у Београду, у столици везирувој, који је представљао султанову власт у тој новој монархији. Наравно питање је како је Милош могао тако суревњивој влади као што је Porta истицати овако отворену тежњу за стварањем једне државе у њеном окриљу? Одговор је

¹⁰¹⁰ *Споменик*, XXXI, стр. 154. — Вук. *Скупљ. Петер. Стиса*, I, стр. 170. — У *Госуд. Арх. Моск.* налази се такође акт објављен у поменутом *Споменику*.

прост. Милош је себе истицао пред Портом и везиром увек као административну а не политичку личност, као слугу и чиновника Портиног, а не као владатеља народног. И за овако еминентно политички захтев, као што је наследно кнежевско достојанство, Милош је наводио везиру чисто административне разлоге: „И будући да у народу без једнога старијега, царским ферманом наменованог, бивају ајдуци и непоредци и свака зла, из којих и цару и народу штета и пропаденије бива, зато покорњејше ми молимо и просимо да нам ви от Великога Девлета испросите да с ферманом својим царским наменује и потврди нама великога кнеза Милоша Обреновића, који ће ајдуке и друге неваљале људе измеђ народа истребљивати, који ће приводити народ цару у покорност и повиновеније и који ће народ држати свагда у зашту и цареву мирију и прочи данак от народа сабирати и ч. везиру овлашћем по приказу царскоме предавати...“¹⁰¹¹

Очевидно Марашлија је видео да се Милош прави и сувише наиван у својој улози борца против хајдучије, али из препредености он није протестовао, одлуке скупштине не су везивале Порту. Напротив везир је повлађивао Милошу, ласкао његовим династичким амбицијама и примио скупштину адресу о наследству кнежевског достојанства.¹⁰¹² Држање Марашлијино било

¹⁰¹¹ *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 7. Из једнога недатираног народног акта Марашлији.

¹⁰¹² *Држ. Арх.*, К. К., 229. „Дано у Београду, у собору кнезевском, 6 новембра 1817.“ Скупштина Марашлији. Позвала му се и љуби му честити штит, и паражавајући владу да је он позвао верност Милошеву према царству, моли га: „да представите Височајшем Довлету верни рајалик и саликарски његов и молимо се сви вообште, мали и велики, Височајшем Довлету да нас помилује, и по овоме да владу један височајши брат да кнез Милош буде баш-кнез у целој Србији до конца живота његова, а по смрти Милошевој да прими баш-кнежество Јован брат његов, по смрти Јовановој да припадне на његова брата Јеврема, и тако следствијем у сав род његов, и то захтевамо не за друго само да наследују тараф, равногласије и порабоченије у народу нашем, како се је до сад случавало, него да се сачува за всегда потребно послушаније и покорност к државному цару нашему...“ Потписници нису сви као на адреси штампаној у *Својеници* XXXI. Многи су востали. Од свештених лица потписан је само Агатагел. На печату његовом овде само је турски текст, а не као на печату у адреси грчки и турски. Овде је одређен и ред наслеђа, док

је резултат упутстава која је добио из Цариграда. У моменту кад је руски посланик радио да се српскоме народу даду аутономна права, Порта је нашла за најбоље да преко везира повлађује личним интересима народног вођа — о којима у осталом Русија није водила рачуна — да одвоји његов интерес од народног и да преко њега изигра руске захтеве. Ну ова игра била је опаснија по Порту него по српске интересе; она је будила прохтеве у Милошу и идеју о држави у народу; ако би народни вођ и скрепуо с правога пута, Русији, која је била заинтересована у целој тој ствари, није било тешко да изведе Милоша из заблуде и да му докаже тајне намере Портине.

Другим једним актом Порта је јавно доказала да сматра Милоша својим човеком: у октобру Марашлија га је изводио пред аустријског цара.

У петак, 5 октобра 1817 у 4 сах. по подне дошао је у Земун аустријски цар Франц I с царицом Каролином Аугустом. Наравно било је у реду да Марашлија поздрави цара. За ту свечаност он је већ био добио инструкције из Цариграда, заједно с даровима које је имао да преда високим путницима од стране султанове. Шестог октобра, ујутру рано, прешли су на лађама Марашлијине делије и сејмени у парадном оделу и уредили се да дочекају везира. На тридесет чадора било је разапето на равници између Саве и Дунава за везира и његову свиту, која је износила на 600 људи. Преко пута од ових чадора био је један од црвене и беле свиле испод кога су цар и царица са својом пратњом гледали величанствен прелазак Турака. Око 10 часова, уз пуцњаву топова с београдског града и у Земуну, Марашлија је свечано прешао на другу обалу, праћен многобројним својим велико-

у адреси је реч да Милош сѝм наменује себи наследника тестаментом. Милошу се родио син Милан тек 1819 године. Како је овај акт нађен с оригиналним потписима и печатима у Кнезевској Канцеларији, то су вероватно у њему учињене још неке измене и тада је предан везиру. Овој сличну молбу Милош је предао Марашлији и 24 авг. 1818. Она се налази у коњенту у *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 61. Испор.: *Држ. Арх.*, К. К., 191, писмо Милошево Пиниу од 5 окт. 1818.

достојницима, а сем тога Милошем Обреновићем,¹⁰¹³ Вујицом Вулићевићем, београдским митрополитом и шабачким владиком. На обали Марашлију дочека један ескадрон хусара и отпрати у његов чадор. Пошто је пратња везирова прошла цар се врати у Земун. У 1 сахат по подне цар је дао Марашлији аудијенцију, у стану земунскога команданта.

О томе састанку причала се једна интересантна анегдота, која је карактеристична за мишљење које је имао Марашлија о себи и о своме положају. „Царица је седела на престолу; цар стајаше поред ње. Уведен, паша простодушно помисли да је цар и краљ стојао из дубока поштовања према његовој особи, и да ради седања очекује његово допуштење. Да га не би дуже остављао у том мучном положају, даде му он знак руком да се по вољи намести, ракавши му преко царскога тумача да се не устручава већ да се слободно посади поред своје жене (хануме), па погледаше, у исто време, јесу ли поставили какво седиште за њ. Цар се насмеши на ту чудну учтивост, па одговори да више воли остати на ногама. Кад је тако, рече Марашлија, онда ћу тако учинити и ја.“ Говорило се међу Турцима да се цар чудно како је Марашлија „као неписмен човек, који никад није видео

¹⁰¹³ *Држ. Арх.*, К. К., 85. 15 септ. 1817. Београд. Кнезови јављају Милошу да им је везир казао да ће аустријски цар за 13 дана бити у Панчеву, и да им је препоручио да пођу у хајку по београдској нахији не би ли убили коју срву или дивље свиње да га пошаље цару на поклон. — 22 септ. Тезаја-бег пита Милоша хоће ли доћи да иде с везиром пред императора. — 1 октобра везир понавља то питање преко Ђорђа Бедеша. — Под истим датумом Алај-бег јавља кнезу да цар долази у Земун 5 окт. и да је Марашлија рад да кнез пође с њим цару. — 17 (29) септ. директор контумаца Блау јавља кнезу да ће везиру бити аудијенција 8-20 октобра, и саветује му да с везиром дође. 4-16 октобра Блау се радује што ће кнез доћи у Земун. Препоручује му да се што богатије обуче: „оне хаљине што је вама Кара-Хафис на дар принео.“ — *Вукоса Преишка*, 4-16 окт. 1817. Фрушић Вуку. „...Милош тек што је с пута у Београд дошао.“ тј. из Крагујевца. — 20 септ. 1817. Београд. Павле Срећеновић Милошу јавља да је по његовој заповести ономад био у Земуну и да се састао с М. Урошевићем. Овај је рад да кнез тамо дође и да би се потрудио да га пред цара изведе. „А ви знате Урошевића, он је само рад да се тим пофали што би као он вас онамо прешао и цару вас повалио.“ — *Вукоса Преишка*, 18-30 окт. 1817. Земун. Д. Фрушић Вуку. „Милош ти је био овде пред царем у еути везировој, заједно с Вујицом и владикама шабачким и београдским.“

школу, умео тако лепо да одговара на његова питања и како му се ниједној речи није имало шта замерити.“ Франц I је раздао многе поклоне, а сем тога везиру три претена на његово расположење да их подели најдостојнијим лицима у својој свити. Везир је демонстративно први дао Милошу, уверавајући цара да га занета заслужује. Цар и царица примили су врло лепо овај знак пажње везирове према поглавару српскога народа на кога су за време аудијенције чешће погледали.

По свршеној аудијенцији цар оде на ручак, а после ручка са свом свитом дође опет на пољану где су били Турци, да присуствује утркивању и пилитању, које је везир приредио у његову част. Пошто је свршена ова забава Марашлија затражи допуст од цара и царице да им може доћи и казати с Богом. Том је приликом хтео да преда дарове султанове и своје. Кад је цар то допустио били су изведени пред њега арапски коњи, које је прегледао и Марашлија му попуди два неопремљена коња и једнога опремљеног белца. Цар прими овај поклон и хатови су одмах одведени у одељење за дезинфекцију у земунском контумацу. За овим дођу два Турчина и изнесу пред царицу више турских шалола, одела и једно стакленце ружичнога уља. Цар и царица прегледају све те поклоне али ништа не додирну. И ове су ствари биле послате у чистилиште. Тврдило се да су Марашлијини дарови били богатији од султанових. Пошто се Марашлија удаљи оду три генерала у његов чадор да се с њим у име царево опросте. Уз пуцњаву топова, у Београду и Земуну, Марашлија се исто онако свечано врати у Београд, као што је и прешао на аустријско земљиште. За све време аустријска војска је држала кордон око Турака, да се не би силам свет, који је био дошао да гледа ову свечаност, мешао с њима. Ко би дошао у додир с Турчином тај би морао одржати двадесетодневни карантин.¹⁰¹⁴

¹⁰¹⁴ О овоме састанку види: *Wiener Zeitung*, 1817, бр. 248, од 27 окт. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 148. — Љ. Стојановић, *Стари Српски Залисци*, бр. 5435. — Рашид-беја, *Истор. Чудноватих Догађаја*, стр. 20-21. — *Вукоса Преишка*, бр. 1904, 18-30 октобар, Земун. Дим. Фрушић Вуку.

У овоме акту што је везир изводио Милоша пред цара не треба гледати само просту љубазност Марашлијину према Милошу; он не би смео на своју руку да изведе представника српскога народа пред аустријскога цара. Марашлија је то учинио по одобрењу из Цариграда. У моменту кад је руски посланик наговештавао нов напад на Порту за неиспуњење Букурешког Мира, за притисак који српски народ подноси од Турака, она је хтела да овом почашћу пред аустријским царем покаже свечано какве обзире има према поглавару српскога народа, каква слога и поверење влада између њега и султановог представника, и колико су руске оптужбе неосноване. Само услед овога Порте је тренутно заборавила на своју урођену суревњивост спрема својих поданика. Пријам и почаст, које је Марашлија добио приликом аудијенције, били су за Порту доказ да може рачунати на пријатељство Аустријино.¹⁰¹⁵

И ако је још све у неизвесности, и ако је цела ситуација резултат испреплетаних политичких интереса, ипак је несумњиво да је у јесен 1817 године турска политика учинила велики обрт у Милошеву корист: Порте истиче Милоша, попушта или се прави невешта његовим захтевима, а Марашлија се прегрива пред њим само да не би дошло до тужбе у Цариграду.

¹⁰¹⁵ *Staatsarchiv*, 25 нов. 1817. Штирмер Метерниху. Марашлијин пријам „а fait auprès du ministère ottoman la plus grande sensation.“ Марашлијин извештај о томе поднесен су султану, који сматра да су те почести њему лично учињене.

ГЛАВА XXI

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ СТРОГАНОВА И ПОРТЕ О СРБИЈИ у 1817 и 1818 год.

- I — Строганов се припрема за дискусију VIII чл. Букурешког Уговора. — Његова нота Порте о српском питању од 15 септ. 1817.
- II — Портини изговори и одлагање одговора. — Безуспешне конференције од 15 и 20 дек. 1817.
- III — Нова нота Порте о српском питању (30 дек. 1817). — Строгановљев извештај графу Неселроде (2 јан. 1818). — Одговор Портин на ноту рускога посланика (II феб. 1818). — Строганов тражи нова упутства од министарства (16 феб. 1818). — Одговор министарства (6 маја 1818). — Писмо цара Александра султану (3 нов. 1818). — Одговор султанов (април 1819).

Док је Строганов пребацивао Милошу, непосредно и преко Германа, издавање адресе султану, он је престано размишљао о српском питању и о начину како да отпочне дискусију с Портом. Од конференције у новембру 1816 и од ноте Порте од 24 марта 1817 Строганов је српске послове оставио на страну и дискутовао друге тачке Букурешког Уговора. Што је изгубио читаву годину, не предузимајући ништа за Србију, кривица је била, у главном, до Милоша. Раздражености посланиковој против адресе благодарности јако је допринео и тај разлог.

Године 1817 Строганов је био у врло живој пре-

писци с Милошем, било непосредно било преко рускога генералног консула у Букурешту и желео је да се што боље упозна с приликама у Србији. И ако је ова преписка врло благотворно утицала на Милоша, јер је из ње црпао храброст у најтежим тренутцима, Строганов, са свога гледишта, није био задовољан њеним резултатом. Оно што је за њега било најважније то је да зна тачно на чему се оснивају талашне политичке прилике у Србији и односи између поглавара српскога народа и представника султанова. О томе пак није се могао никако обавестити код Милоша и Михаила Германа. Још у новембру 1816 године, кад је Герман био у Цариграду, Строганов је знао за некакву погодбу између Срба и Турака, за некакве фермане које је Порта издала у корист народну, добијао је тужбе што Турци не поштују своје обавезе, али ничега поузданог. Његове молбе преко Германа и А. А. Пиниа, да му се пошаље садржина свију тих конвенција и фермана, биле су узалудне. Ту скоро, јуна 1817, он је, спремајући се да предузме српско питање, прегледао и проучавао мемоар Германов од 1-ог нов. 1816,¹⁰¹⁶ па ипак без резултата. Строганову је било немогућно да у својој намераваој дискусији пође од једне поуздане тачке.

Милош није могао да разуме ни смисао ни потребу таквога саопштења. Сем тога он би дошао у контрадикцију са самим собом, он се толико пута жалио да Турци газе писмену погодбу коју је закључио с Марашлијом, а та погодба није ни постојала, то су били обични разговори и турска обећања, које је он у својим тужбама подигао на степен конвенције. Обавештавати се о ферманима Милошу је изгледало тражити и њихово испуњење, а он није хтео да се на томе сврши руска заштита. То за Србију не би ништа значило, јер су ти фермани били без већег политичког значаја; стање створено у земљи до 1817 године далеко је превазилазило смисао тих аката.

¹⁰¹⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, Мемоар од 1-ог новембра 1816. Примедба на самоме мемоару.

Милош је желео да Русија силом натера Порту да српскоме народу да опширне правце и преимћства и, у исто време, да регулише његов положај. Међутим Строганов се обавештавао само о народном положају, о жељама и потребама народним, јер му инструкције о кнезу нису ни говориле. Услед тога Милош се није пожурно да те фермане Строганову саопшти, нити да му их на његов захтев пошаље.¹⁰¹⁷ Наравно ово је причинавало велику неприлику посланику, он је био у забуну како поново да отпочне дискусију о српском питању, кад не зна тачно право стање односа између Турске и Срба. Не само дакле што у преписци с Милошем није било ничега конструктивног за дипломатску борбу с Портом, већ се Милош јавља с адресом благодарности у корист турске управе у Србији!

Тако се, најзад, Строганов реши да отпочне из основа дискусију о српском питању без потребног материјала. Али како ће је отпочети — о томе је дуго размисљао. Јавно се говорило да је Порта подарила Србима привилегије, које задовољавају и српски народ и смисао Букурешког Мира; Порта је толико пута тврдила и њему и његовом претходнику Италинском, да су Срби задовољени; најзад Милошева адреса благодарности давала је свему томе тврђењу карактер аутентичности. Међутим, с друге стране, Срби се непрестано туже, што би значило или да ове привилегије не постоје, или да их месне турске власти не поштују; или, најзад, да је Милошева тактика да се непрестано жали и тужи, да би што више привукао пажњу рускога двора и изазвао што енергичнију акцију против Порте! После оваких рефлексија и кад се уверио да се не може тачно обавестити код Милоша, јер су подаци, које је посланство дотле добило из Србије, неодређени, често противречни, и у опште недовољни за уредну дипломатску дискусију, Строганов је увидео да му није могућно, у овој прилици, да

¹⁰¹⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов Милошу понавља свој захтев да му пошаље копије фермана. — *Држ. Арх.*, 6 окт. и 14 нов. 1817. А. А. Пини Милошу о истом предмету.

назове лажним. Портина тврђења о задовољству Срба. Турци би тврдили да тај факт постоји, изнели би адресу благодарности и њему би било тешко да се нађе у ситуацији, ако не би хтео да изнесе позитивне доказе о српским тужбама и да је Милошу адреса изнуђена. Ну ово би било врло опасно по Србе, јер би се откриле њихове везе с Русијом, а политика је налагала да ти односи остану у тајности.¹⁰¹⁸ Услед тога Строганов је морао да напусти своју омиљену агресивну тактику: против сваког очекивања он се реши да усвоји екзистенцију привилегија, и да гађење њихово набаци на месне власти. Строганов се надао да ће тим начином добити више права да тражи од Порте саопштење аутентичних аката концесија, које су дате Србима, и да ће моћи с успехом порадити да се утврди споразум за правилно њихово вршење.¹⁰¹⁹

Петнаестог септембра посланик је упутио Порти ноту у овоме смислу. Пошто је скренуо пажњу на осму тачку Букурешког Уговора, на патње које су Срби поднели, он је изнео, у главном, све привилегије Архипелашких Острва, на које Срби имају право по уговору и изјавио је да је уверен да им је Порта дала уживање тих права.¹⁰²⁰ Портини министри морали су бити дирнути поверењем посланиковим, јер он изречно вели да то своје уверење оснива на тврђењима, које је Порта давала и њему и Италијанском, да су Срби задовољни својом судбином и да подарене им привилегије превазилазе љубав њихове жеље. Међутим какво је стање у Србији? — питао се даље Строганов у ноти.

¹⁰¹⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 септ. 1817. Строганов графу Неселроде. Даје све ове наведене разлоге.

¹⁰¹⁹ *Ibid.*

¹⁰²⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, *Copie de la note présentée par S. Ex. M-r le baron Stroganoff à la Porte Ottomane, en date de Buyukdéré le 15 sept. 1817.* „...Ces habitants choisissent eux-mêmes leurs chefs, se gouvernent par leurs propres coutumes, exercent la justice et la police sans que les autorités turques y interviennent, à moins d'en être requises; ils règlent et administrent les affaires intérieures du pays; aucun mahometan n'y peut fixer sa demeure; la perception des donanos leur appartient; ils payent une capitation très modique; font remettre par des députés le montant de leur tribut en cette capitale et y entretiennent un agent...”

Срби се жале да је њихова земља преплављена војском; да мухамеланци, који су требали продати своја добра и исељити се, или бар живети у Београду, и даље живе међу народом; да паша присваја права која му не припадају (*droits de perceptions qui ne lui appartiennent pas*); да је тражио обезоружање народа; да се кадије и војводе, неправилно постављене (*indûment établis*), мешају у све послове унутрашње администрације, у правду и полицију; да спахијски десетак није урачунат у општи данак; да нема слободе вере итд. Строганов је признавао могућност да Срби нешто и претерују у својим тужбама, али је кривицу за ове жалбе бацио на турске власти, које изигравају великодушне султанове дарове српском народу, и представљају народ задовољним, стављајући му силом у уста речи које не излазе из срца! Ово је посредна алузија на адресу благодарности, коју је Марашлија добио, у исто време и увод у оно што је главно. Немогући да се нађе у овим контрадикцијама, пошто Русија нема свога представника у Србији, Строганов је тражио, у име права, које руски цар има по Букурешком Уговору, да му Порта покаже какве су привилегије подарене српском народу, привилегије, које, по смислу уговора, треба да су неприкосновене, и да не зависе од ћуди чиновника, који имају само да бле над њиховим извршењем.

Овај захтев послаников завршавао се још једним другим, који је био врло тежак за Порту. Строганов је тражио, пошто му се те привилегије саопште, да се договорно утврде мере, којима ће бити зајемчено тачно испуњавање њихово. Да не би Порта мислила да ће моћи избећи ову контролу, јер у Букурешком Миру за њу није било ослошца, Строганов се позвао на 11. члан Кучук-Кајнарџијског и на 52. члан трговачког уговора, по којима Русија има право да поставља консуле у границама Турске Империје.

Најзад он је изразио наду да ће Порта у овим захтевима видети само искрену жељу рускога двора да с њом консолидује добре односе.

II

Према ноти од 15 септембра Порта је дуго употребљавала тактику, којом се увек одликовала: одуговлачила је да да одговор.¹⁰²¹ Али њено је расположење било познато. Реис-ефендија је говорио да Русија нема шта да захтева за Србију, која је мирна и задовољна својом судбином. За пажљиве пак посматраче било је јасно да Порта неће до краја остати упорна. Очевидан доказ за то била је њена резерва односно српскога питања спрема Аустрије и Енглеске, спрема сила, дакле, које су јој се могле наћи у случају прекида односа с Русијом.¹⁰²²

Пошто је најзад исцрпила свој арсенал изговора и одлагања, Порта је морала приступити српскоме питању. У конференцији, коју је имао 29 новембра, Строганов је поновио своје захтеве изнесене у ноти од 15 септембра и турски министри, најзад, обећају да ће му саопштити у што краћем року фермане издате Србима.¹⁰²³

У конференцији од 6 децембра, где је била реч о накнади штете руским поданицима, Строганов је морао опет живо затражити да му се покажу акта које Порта сматра као доказ верног извршења осме тачке Букурешког Мира. Реис-ефендија је већ био припремио потребне документе. Пре него што ће их предати Строганову он је начелно оценио смисао саопштења тих аката од стране Портине, изјављујући да он то чини *из пријатељских обзира* (par un égard amical), „да би ово саопштење било чак *излишно*, кад не би било доказ Портинога пријатељског расположења спрема

¹⁰²¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 нов. 1817. Строганов графу Неселроде. „Le Courban-Beyram et la naissance du sultan Saléman sont des excuses légitimes que le Reis-effendi n'a pas manqué de faire valoir.“

¹⁰²² *Staatsarchiv*, 25 септ. и 25 окт. 1817. Штирмер Мезеринху. У последњем писму Штирмер пише: „La tournure que prendront les conférences à ce sujet (тј. односно Србије) sera la pierre de touche des dispositions pacifiques mises toujours en avant par l'Empereur Alexandre, et de la répugnance que la Porte a plus ou moins d'en venir à des extrémités...“

¹⁰²³ *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 дек. 1817. Строганов графу Неселроде.

рускога двора“.¹⁰²⁴ Порта, дакле, није хтела да призна своју *дужност* да покаже Русији погодбу утврђену са Србима и да је, по потреби, дискутује; она је тиме одрицала Русији право *интервенције* у српскоме питању.

Услед тога је Строганов живо протествовао против израза „*излишно*“, и изјавио је своје дивљење Реис-ефендији, што се тако изражава онде где је реч о верификовању извршења једног члана свечаног уговора. Најзад, Реис-ефендија, пошто је обичним бомбастим оријенталским стилем говорио о превеликој милости надишаховој, о олакшицама учињеним Србима, о њиховој садашњој срећи и задовољству, он преда Строганову два извода из фермана и Милошеву адресу благодарности султану, додавши, свечано, да су ти документи „неоспорни докази да су Срби задовољни својом судбином и да не остаје више ништа да се за њих учини!“¹⁰²⁵

Посланик је обећао да ће прегледати те документе, али је одмах видео да Турци располажу врло slabим материјалом за своју одбрану и затражи да му се покаже „*договор*“ учињен са Србима односно унутрашње земаљске управе и „*гарантије*“ за њихову безбедност.¹⁰²⁶ Заиста осми члан Букурешког Уговора предвиђа врло важну обавезу за Порту, тј. да се она мора *саобразумети* са српским народом о унутрашњој организацији земље; народу је признато право да изнесе своје жеље и да преговара. Наравно, Порта је била изиграла ову обавезу, и њени су се министри, на посланиково затраживање да му покажу „*договор*“, повлачили иза Милошеве адресе благодарности, тврдећи да је српски народ задовољан, и да је то главно. Строганов обећа да ће им он дати доказа,

¹⁰²⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде. „Que dans cet état des choses cette communication aurait même été *superflue* si elle ne devait être un témoignage des dispositions amicales de la Porte pour la Cour de Russie.“

¹⁰²⁵ Садржину саопштених фермана види у приредби 668.

¹⁰²⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде. „Où était le concert passé avec les Serviens conformément à l'article VIII? Où étaient les sûretés qui devaient servir de base à leur existence civile?...“

да је то тобожње задовољство резултат страха и насиља и да су српске тужбе против Турака допрле чак до престола рускога цара. Портиним министрима, збуњеним овом изјавом, остало је да сажаљевају што се њима мање верује него информацијама неколиких злобних индивидуа међу Србима!¹⁰²⁷

Ну све је ово било дипломатска чарка. Права битка имала је бити 15 декембра. За тај дан била је заказана конференција на којој Строганов изјави да жели расправљати само српско питање. Портини министри су се томе надали, били су спремни и приме радо послаников захтев.

Строганов је одмах развио аргументе, које је и раније износио, доказујући право и дужност рускога двора да се увери да ли је VIII члан Букурешког Мира потпуно извршен, то јест право руске интервенције у српскоме питању. На језгровито и енергично Строгановљево тумачење, Реис-ефендија је одговорио дугачком историјом српскога устанка. Изложио је почетак и ток нереди у Србији, закључење Букурешког Мира, мисију Челеби-ефендије, српско одбијање погодаба уговора, како је Porta морала прибећи оружју, како су се Срби најзад покорили и притекли милосрђу султановом, који је примио њихово покајање и обасуо их олакшицама сразмерним њиховим страдањима, због њихових властитих погрешака; како је харач у Србији сведен на три гроша, намет мањи од минималног харача у осталим турским провинцијама, како је, најзад, Марашлија добио височајши ферман да очински чува те концесије и наредбу да се *усмено* договори с *кнезовима* Србије те да се на најправичнији и најкориснији начин по земљу уреди њена администрација. Све су те мере, завршавао је од прилике говорник, донеле жељени резултат: мир и благостање цветају у Србији, адреса благодарности послата султану најбољи је доказ Портиног старања да изврши тачно осму тачку Букурешког Мира.¹⁰²⁸

¹⁰²⁷ Staatsarchiv, 24 дек. 1817. Штирмер Метериху.

¹⁰²⁸ Госуд. Арх. Моск., 15-27 дек. 1817. Строганов графу Весселроде.

Строганов је кретио ово излагање беспредметним и што је главно неповољним за Турке; оно би га само навело, рекао је даље, да одговара оптужбом за страшне ужасе, које је српски народ претрпео, али он то неће, прелази на главну ствар и задржава се на трима тачкама Реис-ефендијиног излагања.

Прво, упорност Срба и принудне мере, које је Porta била принуђена да предузме, могле би највише послужити да је правдају што је задоцнила да испуни осму тачку Букурешког Мира. Друго, тобожње задовољство српскога народа стоји у отвореној противречности с његовим жалбама, које се и сувише јако чују. Фермани садржавају, без сумње, доказ очинских намера султанових, али ти фермани треба да буду „*последница узајамног договора (une conséquence du concert mutuel)*“, као што је предвиђено осмим чланом Букурешког Мира; овакви какви су ти фермани не могу никако да замене уговором прописани узајамни договор (ils ne pouvaient raisonnablement être présentés comme tenant lieu de ce concert même). Најзад, што се тиче адресе благодарности, не узимајући у обзир што је тај акт могао бити изнуђен, она је у најбољем случају уверење доброг владала нашњог, односно Срба пак она доказује лабаво и привремено задовољство, које не почива ни на каквој темељитој основици за будућност. „Где су, питао је Строганов још једанпут, где су дакле ти докази о тачном испуњењу осме тачке Букурешког Уговора?!“ Реис-ефендија очевидно је избегавао тежину питања, по њему адреса благодарности је искрена, султан особито мотри да београдски везир благо управља Србима, има чак и уходе око њега, Русија пак има право да пита да ли је уговор применен и Porta је готова увек да јој да о томе доказ, као што је учинила данас својим уверавањима и актима које је Строганову саопштила!¹⁰²⁹ Овом изјавом Турци су само у извесној мери признали руску интервенцију.

Видевши на своју велику досаду да се Турци крећу у овим ограниченим и тврдоглавим тврђењима,

¹⁰²⁹ Госуд. Арх. Моск., 15-27 дек. 1817. Строганов графу Весселроде.

посланик узме осму тачку Букурешког Уговора¹⁰³⁰ и заустави се на речима „sûreté“ и „à régler de concert avec les Serviens,“ доказујући да тај „concert,“ „споразум“ или „договор,“ закључује у себи „transaction de gré à gré“ — „погодбу с обостраним приставком,“ да фермани и адреса благодарности не могу да замене ову једино правилну основицу и, најзад, ако та основица још није постављена да је онда треба неодложно поставити.¹⁰³¹

Рене-ефендија је тврдио да се потреба формалне погодбе не налази ни у смислу ни у тексту уговора: да Porta није могла да нактира са својим поданицима, и да привилегије Архипелашких Острва, наведене и уговорене осмом тачком Букурешког Мира, немају такође за основицу никакву шемеу трансакцију, већ су просто уступци, које је султаново милосерђе добровољно подарило.¹⁰³²

Строганов је брзо прешао преко ове аргументације: што се тиче Портине одвратности да преговара са својим поданицима, о томе је требало да мисли при прављењу уговора; руски цар је опозвао своју војску из Србије и вратио Portи ову провинцију уговоривши свечано погодбе, које су за њу неразрешна обавеза. Затим се опет вратио на дискусију о смислу осме тачке Букурешког Мира и ватерао је Портине делегате на живо и детаљно испитивање израза „sûreté“ и „à régler de concert.“ Ну сви су напори и аргументи остали узалудни пред очевидном тврдоглавошћу његових противника. Најзад, изгубивши стрпљење,

¹⁰³⁰ Испореди: осми члан Букурешког Уговора и IV члан предиминарија (*Уминција, Материјал, стр. 51—52*) и Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 281, 294.

¹⁰³¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде. „Et que ni les fermans ni la lettre qui m'avaient été communiqués ne pouvaient assurément tenir lieu de cette base régulière; que si elle n'avait point été posée elle était à faire et que c'était là le but invariable de notre discussion.“

¹⁰³² *Ibid.*, „Le Reis-efendi réplique que la nécessité d'une transaction formelle ne décollait point ni du sens, ni de la lettre de l'article; que la Porte ne pouvait pactiser avec ses sujets et que les privilèges des îles de l'Archipel, cités et stipulés par cet article en faveur des Serviens n'avaient non plus pour base aucune espèce de transaction par écrit, mais seulement les concessions émanées de propre mouvement du sultan...“

Строганов енергично и опором нападне сам систем преговарања турских министара, пребацујући им да бране најсамовољнија тумачења свечаних уговора, да је на ту тактику наишао при преговорима о делимитацији Дунава, при тумачењу чл. 75. трговачког уговора и најзад сад! Како се онда с њима може споразумети?! Шта су онда уговори?! Пошто Porta налази увек нова тумачења за Букурешки Мир, најбоље би било да објави, да она налази да је непотпуни, и онда да га поново закључују!

Заплашени жестином тона и речима рускога посланика, Турци стану свечано изјављивати да су закључени уговори светниња за Portу, али остану при своме да је осма тачка Букурешког Мира верно испуњена.

Видевши да разлози не помажу и да се Турци очевидно извлаче, Строганов затражи да му се за 20-ти декембар одреди нова конференција на протокол „да би могао аутентично утврдити категорично одбијање Портиних делегата да признаду битан принцип, који је имао да послужи као основица за уређење осме тачке Букурешког Мира.“ Портини министри приме послаников захтев, и тиме је завршена ова бурна конференција, која је трајала четири сахата.¹⁰³³

И ако су Турци изговорили при крају неколико врло ласкавих речи за Строганова, он је био врло љут што преговори не напредују. „Нећу да умрем овде!“ говорио је он после конференције Штирмеру. Жалио се на турске оријенталске манире за време преговарања: непрестано је дискусија прекидана церемонијалним поднашањем чибука од стране послуге! Портини министри примили су с великом хладнокрвношћу ова пребацивања. Поводом замерке о чибуцима рекао је Рене-ефендија Штирмеру: „Господин Строганов нема право да се жали што је конференција често прекидана церемонијом чибука. То су не само наши обичаји, већ нам чибук даје времена да размишљамо, нарочито приликом дугих дискусија!“¹⁰³⁴

¹⁰³³ *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде.

¹⁰³⁴ *Staatsarchiv*, 21 дек. 1817. Штирмер Метерниху.

Двадесетог декембра нова конференција. Готово увек исте личности: Строганов, Ф. Фонтон драгоман и Бутењев секретар с руске стране; Халил-ефендија, министар конференција, Ђаниб-ефендија, Рене-ефендија, Михаило Суџо драгоман, аметџи-ефендија и бејликчи-ефендија. Последња двојица држе протокол с турске стране; Бутењев држи протокол с руске стране.

Почетак конференције био је ново разочарање за Строганова. Турски делегати стали су да негирају Русији право *интервенције*, на што су у извесној мери били пристали у прошлој конференцији. Русија има само право, по њима, „да пита да ли је VIII члан Букурешког Мира примењен.“ „Право тражити рачун о испуњењу тога члана, одговорио је Строганов, садржи у себи право и тражити да се изврши, и према томе Порта је обавезна да VIII члан изврши и да поднесе доказе о томе.“¹⁰³⁵

Опет узалуд. Портини делегати остају при своме да Русија нема право интервенције; да је Порта примила само члан уговора, само њега признаје и хоће само о њему да дискутује. Најзад, Строганов прекине ову дискусију и пређе на битно питање: да ли је осми члан испуњен? Рене-ефендија одговара да јесте. Строганов тражи доказ; Рене-ефендија наведе Милошеву адресу благодарности. Строганов тражи доказе да су основне диспозиције осмог члана извршене: *споразумну погодбу и гаранције безбедности обчане Србима (arrangement de concert et les sûretés promises aux Serviens)*. Рене-ефендија је овде навео да у поменутом члану нема никаквог помена о *писменој* споразумној погодби: Порта је била наредила Марашлији да сврши све погодбе и потребна јемства безбедности, и он се договорио са српским старешинама (*primats*) о свима тачкама, као о правичном распореду дажбина, о смањивању харача и о народној администрацији у

¹⁰³⁵ Госуд. Арх. Моск., 20 дек. 1817. Извод из записника конференције.

земљи. Да су Срби тиме задовољни најбољи је доказ њихова благодарност...¹⁰³⁶

За Строганова то су назови-докази, којима Порта хоће да изигра један свечани уговор и тражио је да она уреди ове предмете са Србима: 1. да учврсти данак; 2. да унутрашњу администрацију земље преда кнезу и старешинама у духу закона и обичаја народних; 3. да смањи гарнизоне према народној снази; 4. да прими једнога српског агента у Цариград; 5. да се одреди стална сума за издржавање београдског везира.

По Портиним министрима све је то било уређено, по уговору нимена погодба није предвиђена, и они одбијају да приме руске захтеве. Строганов тада предлози да се пошаље у Србију нарочита комисија да се увери, да ли је осми члан тачно примењен. Рене-ефендија одбије и тај захтев: уговор не предвиђа никакву комисију.¹⁰³⁷

Тако је прошла и ова конференција, од пуних пет часова, без икаквога резултата.

III

Никакви аргументи нису били у стању да произведу утисак на троме министре Портине, они нису имали ни храбрости, ни осећаја и горели су између страха од одговорности и Строгановљевих напада; за Портине министре било је главно сутрашњица, брига за положајем и на то се сводила и сва Њихова мудрост и тактика у преговорима. Строганов је најзад и сам то увидео. Требало је Турке извести на прави пут, наравно што енергичнијим средствима. Тридесетог декембра посланик упути нову ноту о српскоме питању, у којој је побијао врло живо све аргументе Портиних делегата и тражио да се у нарочитоме хатишерифу разраде привилегије, које се имају подарити Србима. „Морао сам да говорим

¹⁰³⁶ Госуд. Арх. Моск., 20 дек. 1817. Извод из записника конференције.

¹⁰³⁷ *Ibid.*

језиком истине, без штедње и без увијања," писао је Строганов графу Неселроде, говорећи о тону нотe. Оно што је било главно у њој то је тактика посланикова да Портине министр лично компромитује, износећи њихова „увијања (subterfuges), која иду на то да поткопају основице мира". „Ова нота, по моме мишљењу, нише даље Строганов, била је неодложна потреба. Она треба да буде пресудна и за српско питање и за сва друга питања, имајући у виду данашњи положај чланова Дивана према своме суверену. Султан гледа да за будућност отклони од себе сваки преговор, тражећи да принуди своје министре да узму на себе одговорност за жртве које би се морале принети за дефинитивно уређење односа с Русијом. Портини министри пак боје се да приме ову страховиту одговорност, која би и сувише притискивала њихове главе и гледају да ишчупају од султана тачне наредбе, које би их ставиле изван сваке оптужбе. И ја сам себи ставио у задатак да прекинем овај чудновати конфликт, принудивши и једну и другу страну да се изјасне".¹⁰³⁸

Занета, као што је Строганов изнео резултате преговора своме министарству, Портини министри су то учинили према султану.¹⁰³⁹ У дипломатским круговима већ је била избила занетоост између Порте и руског посланика у српском питању. Строганов је туреке разлоге називао „софизмима", Порта је пак тврдила да Русија хоће од Србије да начини „руску провинцију," као што је случај с Влашком и Молдавијом, и гледала је да пробуди симпатије пријатељских сила.¹⁰⁴⁰ Строгановљевој пажњи није умакла ова Портина тежња; али у својој ревности он је видео ствари преувеличане. Њену упорност приписивао је страним утицајима, утицају Аустрије и Енглеске.¹⁰⁴¹ И ако су

¹⁰³⁸ *Gocyb. Arx. Mosk.*, 2-14 јан. 1818. Строганов графу Неселроде.

¹⁰³⁹ *Staatsarchiv*, 10 јан. 1818. Штирмер Метерниху.

¹⁰⁴⁰ *Ibid.*

¹⁰⁴¹ *Gocyb. Arx. Mosk.*, 2-14 јан. 1818. Строганов графу Неселроде каже да је Штирмер казао француском посланику „Que veut donc la Russie au sujet des Serviens? Si le ministère ottoman venait à nous interposer, je

ове две државе симпатично пратиле Портину напрезања да се опрости руских захтева, њихови представници у Цариграду, Штирмер и Листон, нису директно подстицали Турке на отпор.¹⁰⁴²

Порта је по своме обичају одуговлачила с одговором на последњу руску ноту. Смењивање великог везира и переди међу јањичарима послужили су јој као згодан изговор.¹⁰⁴³ Најзад, на наваљивање рускога посланика, Порта му одговори потом од 11 фебруара 1818.¹⁰⁴⁴ Исти аргументи као у конференцијама: за Порту српско питање не постоји!.

Строганов, и ако се могао надати овакоме одзиву, био је ипак изненађен. У таком стању ствари било је немогућно наставити преговоре. Ну за њега је било јасно и то да се Порта боји Русије и да ће попустити, чим чује буру над главом, и да с тим треба што пре почети, јер и страни министри и јавност и сам Диван чекају с нестриљењем ход дебате о Србији и све ће се према томе управљати. Посланик је увек био уверен да аустријски и енглески посланик интригирају и да су умели доказати Порти да је Русија везана према другим силама извесним обавезама, које јој везују руке спрема Турске. Да се те интриге разбију и Порта изведе из заблуде, Строганов је тражио од свога министарства одлучно решење (*ordres définitifs*).¹⁰⁴⁵ Специјално односно Србије он је писао да јој

serais forcé de certifier que ce peuple est content et administré mieux qu'il ne l'a jamais été. L'Autriche peut constater ce fait tout aussi bien que la Russie, comme puissance également (?) limitrophe.

¹⁰⁴² Ови се детаљи виде у поверљивој преписци између Метерниха и Штирмера, која се чува у *Staatsarchiv*-у.

¹⁰⁴³ *Gocyb. Arx. Mosk.*, 15-27 јан. 1818. Строганов графу Неселроде. — *Staatsarchiv*, 10 јан. 1818. Штирмер Метерниху јавља да је велики везир Мехмед-Реуф-паша смењен 5 јануара 1818. Он је заузимао тај положај од 31 марта 1815.

¹⁰⁴⁴ *Gocyb. Arx. Mosk.*, Нота Портине Строганову од 19 ребијулахира 1233.

¹⁰⁴⁵ *Gocyb. Arx. Mosk.*, 16-28 феб. 1818. Строганов графу Неселроде. „Le ministère ottoman s'étant enfin enhardi à nous donner une réponse ouvertement évasive et déclinatoire, ne sait encore s'il doit se féliciter de sa démarche, il l'a tentée parce qu'il est trop sûr des sentiments pacifiques de Sa Majesté l'Empereur, et croit qu'il aurait toujours le temps de revenir sur ce pas. Son grand but est de prolonger la négociation, notre grand intérêt est de nous y opposer maintenant."

треба што пре помоћи. У Ужицу изродила се била распра између Срба и Турака који су сем десетка тражили од народа још и четвртину као читлук-сахибџије. Милош је лепо ту ствар уредио у народну корист с Марашлијом,¹⁰⁴⁶ али је целу ствар врло преувеличано представио Строганову као „буну ужичких Турака.“ Држећи се Милошевог извештаја Строганов је пред министарством оштро осуђивао турске поступке и насиља у времену кад треба највише да мирују.¹⁰⁴⁷

Од овога времена српско питање за читаве две године није дало повода никаквој специјалној дебати између Строганова и Порте, њихови односи ушли су у нарочиту фазу.

Руско министарство није одобравало агресиван метод преговарања свога представника у Цариграду. Као одговор на његово тражење енергичних упутстава после дебате о Србији министарство је наложило Строганову да не хита; да остане при једновременом расправљању свију спорних питања, и да их расправља начелно а не у детаљима.¹⁰⁴⁸ Очевидно, Русија је хтела да набаци на Порту сву одговорност за неуспех у преговорима. Ну на Строгановљев мемоар од месеца маја, у коме је он, по жељи своје владе, изложио тај нов модус преговарања, Порта одговори тек у септембру, да она неће да улази у то, јер је извршила све своје обавезе, и да Русија има да јој врати азијске тврђаве.¹⁰⁴⁹

На овакво Портино држање цар Александар одговори једним неочекиваним актом. Трећег новембра он је упутно султану својеручно писмо, у коме је изнео своје жеље да одржи пријатељске односе с њим и изјављивао своје чуђење односно тешкоћа на које је наишао његов представник у преговорима.¹⁰⁵⁰ Истога дана, кад је предао писмо цареву, Строганов

¹⁰⁴⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 18 јан. 1818. Ђорђе Поповић Милошу.

¹⁰⁴⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 феб. 1818. Строганов графу Неседрде.

¹⁰⁴⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 6 маја 1818. Неседрде Строганову.

¹⁰⁴⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, Одговор Порти од 26 септ. 1818.

¹⁰⁵⁰ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 296—297.

је предао и нов мемоар о свима спорним тачкама између Русије и Порте па и о Србији, тврдећи, у главном, да главни Портин захтев односно азијских градова не почива ни на каквој основи, да се на то Русија није обавезала, и да је он готов да о свима спорним питањима поново дискутује. Тек после скоро четири месеца, у половини априла 1819 године, султан је одговорио својеручним писмом, уз које је ишла и нота Портина. Садржина оба акта била је и сувише јасна. Порта остаје при своме: она има да прими азијске градове и извршила је све своје обавезе спрам Русије. У половини јула Строганов, по наредби из Петрограда, изјави Порти цареву незадовољство с писмом султановим, стављајући у изглед нову представку своје владе. Ну Русија се није журила, и тако цела 1819 година и прва два месеца 1820 године прођу без дубљих дипломатских трења између Строганова и Порте.¹⁰⁵¹

¹⁰⁵¹ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 294—299. С иста знања датума по документима у *Госуд. Арх. Моск.*

ГЛАВА XXII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ
1818 год.

- I — Мисија Неџиб-ефендије у Београду (фебр. 1818). — Мисија Гаврила Николајевића у Цариграду (марта 1818).
- II — Милош одбија да изда нову адресу благодарности султану. — С. Љотић и Д. Јонсимовић, као депутати у Цариграду. — Строганов задовољан Милошевим држањем.
- III — Радови на утврђењима у Србији. — Милошеве тужбе Строганову. — Строгановљеви савети Милошу односно турских намета.
- IV — Мих. Герман у Цариграду (авг. 1818). — Строгановљев суд о Милошу и Герману. — Милошев страх од руске освете за Карађорђеву смрт. — Руски благослов. — Милошева изјава благодарности. — Наследно кнежевско достојанство пред Строгановом.

I

И ако Порта није попустила руским захтевима она је помишљала непрестано на средства, којима би могла сузбити руску интервенцију. Најбољи јој се начин учинио опет изјава благодарности, тј. да Милош још једном свечано изјави задовољство с турском управом. За ову је намеру Портину Милош знао још у децембру 1817 године.¹⁰⁵²

Та мисија тражења адресе била је поверена Неџиб-ефендији, београдском бина-емину, који је дошао у

¹⁰⁵² *Држ. Арх.*, К. К., 191. 31 јан. 1818. А. А. Пини Милошу.

Београд 18 фебруара 1818 године. И заиста одмах после овога Марашлија, помогнут бина-емином, затражи од Милоша нову адресу благодарности или да иде лично у Цариград. Садржина тога акта требала је да буде тако речита да Русија изгуби сваку могућност интервенције у српским пословима.¹⁰⁵³

Ну Милош није хтео да понавља погрешку учињену 1817 године. Притешњен везиром, он је осетио неодложну потребу да дође у што ближи додир с руским послаником. Насу му били довољни савети које је добио од А. А. Пини и Мих. Германа из Букурешта, кад их је још у децембру известио о мисији Неџиб-ефендијиној.¹⁰⁵⁴ С тога Милош отправи тајно у Цариград секретара Народне Канцеларије Гаврила Николајевића да потражи лично савете од посланика.

Николајевић је стигао у Цариград око 10-ог марта и одмах се обратио Строганову.¹⁰⁵⁵ На првом месту он је гледао да оправда Милоша за већ издату адресу, која је толико озлоједила посланика, уверавајући га да је тај акт био изнуђен кнезу и Совету — који у осталом није ни постојао — претњом и обманом.¹⁰⁵⁶

Извештен од Г. Николајевића, у како се незгодном положају налази српски поглавар, Строганов се нађе у приличној забуни. Заиста није била мала опасност за посланика да се нађе пред новом адресом благодарности, у моменту затегнутих односа између њега и Порте због српскога питања. Он је признао најзад да је Милош у врло незгодном положају, и да му треба улити храброст и поверење у моћ руске заштите. Петнаестог марта Строганов му упути писмо у овоме смислу; у исто време он му објасни у принципу руско гледиште на српско питање: Русија, признавши

¹⁰⁵³ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 3 марта 1818. Милош А. А. Пиниу. — Пети Герману.

¹⁰⁵⁴ *Ibid.*, 31 јан. 1818. А. А. Пини Милошу. „Надлежитъ намъ велики мѣрами избѣгати выдачи турецкому правительству отъ имени народа и собственно од себя какихъ бы то ни было бумагъ...“ Ово је писмо Милош добио у Црнују 18 фебруара.

¹⁰⁵⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 септ. 1818. Строганов графу Нессероде.

¹⁰⁵⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, Цариград, 12 март 1818. Гаврило Николајевић Строганову.

VIII тачком Букурешког Мира Порти право над Србијом, далеко је од тога да хоће српски народ да буну против ње, она неће да се ватра и метежи поново распале у земљи и да је изложе новим бедама. Император је правичан и милостив; пун саучешћа према једноверном и једноплеменом српском народу он је тврдо решен да употреби сва средства да му изradi мир и благостање. То је програм руске политике односно Србије.¹⁰⁵⁷

Односно Порте Строганов је тврдо уверавао Милоша да се нема чега бојати, да она неће смети ништа силом да ради, а најмање да ће јавно оружјем покушавати да лиши српски народ преимућстава која су му гарантована Букурешким Миром. Што пак преговори о српском питању нису свршени, Строганов је то пред Милошем приписивао његовој адреси благодарности за коју се Турци непрестано заклањају. „Они уверавају да су Срби мирни и срећни како им и предци нису били. А то је тачан израз нашег писма!“ Према томе ако Милош жели добра своме народу, оваква акта више да не потписује, у противном случају он ће бити виновник свију беда и угњетавања која буду снашла народ. Саветовао му је да у Цариград не долази, Порта нема начина да га на то натера. Уверен да ће му скоро доћи одлучна упутства да сврши српско питање и да ће Порта одмах капиитулирати пред руским захтевима, Строганов је саветовао као тактику одлагање Портиних захтева под разним изговорима: на пример скупљањем кнезова на договор, тражењем од везира да се данак одреди одсеком, да се Турци више не досељавају у Србију итд.¹⁰⁵⁸

II

Посланикови савети нису били узалуд. Милош је у њима нашао нов извор храбрости. Ускоро по повратку Г. Николајевића, о Ђурђевској Скупштини 1818, Марашлија поново затражи да му Милош с кнезовима

¹⁰⁵⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 15 март 1818. Строганов Милошу.

¹⁰⁵⁸ *Ibid.*

изда жељену адресу. Милош лично одговори везиру 11-ог маја, да ће врло радо потписати такав акт чим народ добије права која му је султан свечано нудио 1806, преко Петра Ичка, и који је он сам — Марашлија — обећао 1815 године.¹⁰⁵⁹

Осамнаестог маја Милош је послао Ђ. Евангелидиса у Букурешт да однесе извештаје о овоме захтеву Михаилу Герману и А. Пиниу и писмо за Строганова. Ну већ 23 маја имао је нове муке с Портом. Тога дана стигне у Србију из Цариграда нарочити Портин чиновник, капици-баша, с налогом да испита „како се Срби налазе и у каквом стању“ и да му о томе даду писмени акт. Порта је мислила да се Срби не смеју тужити.

Видевши Милош шта Порта хоће он је гледао да изигра захтев њенога изасланика. Како је било већ крајње време да пође измена српским депутатима у Цариграду Милосаву Трифуновићу и Христу Дукчићу,¹⁰⁶⁰ јер су они то непрестано тражили,¹⁰⁶¹ Милош одговори капици-баши, да ће он по новим депутатима послати Порти и одговор на њена питања.¹⁰⁶²

И зајета већ 25 маја Милош упути у Цариград Саву Љотића и Димитрија Јоксимовића. Они су понели и молбу народну султану врло растегљиве садржине, у главном у њој се истиче одсуство свакога јемства за мир и благостање у Србији; Марашлија је добар старешина али је као човек смртан и ко зна шта може да настане после њега, исто је тако добар био Хаџи-Мустафа-паша, па су после његове смрти настала најгорчија искушења за народ. „Зато коленипреклоно припадамо и целујемо земљу под ногама вашима и молимо да се смилујете на подани вама Народ и сиротињу ову изгубљену и пострадавшу огњем и мечем

¹⁰⁵⁹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 615—616. 18 маја 1818. Милош Строганову. — *Госуд. Арх. Моск.*, 4 јун 1818. Букурешт. Герман Строганову.

¹⁰⁶⁰ Х. Дукчић заменио је Милосаву Петровића 1817 године кад је однео прво благодарно писмо.

¹⁰⁶¹ *Држав. Арх.*, К. К., 196, fol. 58. 23 мај 1818. Београд. Милош кнезовима Милосаву Трифуновићу и Ристи.

¹⁰⁶² *Држав. Арх.*, К. К., 191. 24 мај 1818. Београд. Милош А. А. Пиниу.

до саме голе душе, и молимо и просимо да нас обдарите вашом великом царском милостију и ону милост вашом величественом десницом изволите потвердити, и овај многострадални Народ совершенно уверити да је вечно постављен у ваша отеческа недра, за коју ћемо милост и ми и наши потомци од рода в род благодарни и верни и послушни бити височајшему Двору Отоманском у његовима наследницима“.¹⁰⁶³ У исто време Милош је молио султана да пусти старе српске депутате да се врате „својим сиротињским кућама“ и да ће Љотић и Јоксимовић наставити и даље „сиротињска прошенија давати и примати од пресветлога Девлета.“ Ничега одређенијег није било односно жеља народних.

Уочи поласка депутације Милош накнадно извести рускога генералног консула у Букурешту о овом новом препад у Портином, приложивши у исто време и садржину молбе султани. Милош се бојао да Порта при преговорима са Строгановом не покаже друго неко писмо с фалсификованом садржином.¹⁰⁶⁴

Ваш кад је Строганов добио прво извешће о Милошевом политичном држању о Ђурђевској Скупштини, С. Љотић и Д. Јоксимовић стигну у Цариград. Депутати су ишли преко Румелије, извештај посланику о томе ишао је преко Букурешта: отуда материјална немогућност да Строганов буде на време извештен о њиховој мисији, која је била изазвана изненадним доласком турског чиновника у Србију. Строганов је одмах довео у везу Ђурђевску Скупштину с овом депутацијом и закључак је био, да су депутати дошли у некој нарочитој мисији, и да Милош нешто крије. Моментано посланик се тешно тиме што су га његови агенти известили да су депутати дошли само да моле

¹⁰⁶³ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 56, 57, 60. 23 мај 1818. Београд. „Милош Обреновић велики српски кнез смедеревскога санџака“ султани. Поштомљено 17 јула 1818.

¹⁰⁶⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 24 мај 1818. Београд. Милош А. А. Пину. „То покорније просимо Вас, Милостиви Государ, о свему овому довести до знања Јего Превосходительства Господина Барона Строганова, на случај ако би Турци што више или другачије показивали, то да није веројатно, но да би писмо наше у самом оригиналу од њих потребовали.“

да Марашлија и даље остане у Србији.¹⁰⁶⁵ После неколико дана кад су накнадно стигли извештаји из Букурешта о депутацији Строганов је видео колико су његови закључци били погрешни.

Све је било преувеличано у тим извештајима: Марашлија је тражио или нову адресу благодарности или да Милош иде лично у Цариград да се захвали султани за милост учињену народу, нуђен му је један домен, двеста педесет хиљада дуката за пут и ласкано му је на све могуће начине!¹⁰⁶⁶

И ако је све изгледало претерано и накићено, Строганов је морао одати хвалу Милошу за његово држање¹⁰⁶⁷ и препоручивао му је да у старању Русије за Србију црпе и даље храброст и мудрост за своје понашање спрема Порте, али да избегава крајности, јер би тиме могао да компромитује цео посао. Милош је био тражио од Строганова допуст да се изда отворено пред Портом за руског штићеника!¹⁰⁶⁸

Строганов је сад мирно посматрао како се Порта безуспешно довија и мучи да се опрости руске интервенције у српскоме питању. На Порти пак нису престајала саветовања. Кад су се смењени депутати спремали да напусте Цариград, драгоман Портин призвао их је к себи по вишој наредби, и дуго им излагао циљеве руске политике. Тек после те лекције пуштени су да иду у Србију. У главном драгоман је тврдио

¹⁰⁶⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 јул 1818. Строганов графу Неселроде.

¹⁰⁶⁶ *Ibid.*

¹⁰⁶⁷ *Ibid.* „Sans me fier entièrement aux assurances de Milosch, j'ai eu devoir donner des éloges à sa conduite ferme et adroite dans cette circonstance...“

¹⁰⁶⁸ *Ibid.* — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 30 јун 1818. Букурешт. А. А. Пини Милошу: „...Нашѣишій поступокъ Вашъ, посредствомъ коего искусно уклонилъсѣ Вы отъ всѣхъ сдѣланныхъ Вамъ Българскими Пашею притворныхъ предложеній, и оказали тѣмъ отечеству своему важную услугу. Господинъ Посланникъ не преминетъ засвидѣтельствовать Высочайшему Двору; но не менѣе того Вамъ отнюдь не должно оградить себя явно передъ турецкими начальниками Всемилостивѣишимъ Россійскаго Двора покровительствомъ... да бы тѣмъ не повредить собственной Вашей безопасности и самому дѣйствию покровительства неуспешно Сербіи оказываемого, которое Его Превосходительство ни минуты не теряетъ изъ виду, и конечно не пуститъ никакаго средства отъ него зависѣть, могущаго къ приведенію въ дѣйствиѣ благотворныхъ намѣреній Его Ими. Величества...“

да Русија хоће да начини од Србије нову Влашку и Молдавију и да је преда грамзљивости грчких породица из Фанара.¹⁰⁶⁹

III

Неџиб-ефендија, не успевши у својој политичкој мисији односно адресе благодарности, предузме свој прави посао, утврђење Ђуприје. Радови који су се имали да изврше отпочели су у мају, грађењем шанца, магацина и касарне. Милош је ишао тамо лично да учини потребне припреме у материјалу и превозним средствима. У јуну стигли су нарочити царски немари с ферманом за бина-емина да радовима да што веће размере, нарочито радовима за подизање моста и шанчева. Услед ове заповести Неџиб-ефендија затражи од Милоша грдан материјал у песку, кречу, палисадима, гредама, даскама и другој грађи разноврне димензије, сем тога много радника и кола. Пројектовани послови били су тако велики да се и сам бина-емин нашао у чуду.¹⁰⁷⁰ И ако се све имало да плати, Милошу се није свидело што Турци утврђују Ђуприју, у толико пре што је једновремено с горњим захтевима стигао ферман да се оправља београдски шанец и да се праве топовске шајке на Дунаву.

Милош је одмах порадио код Марашлије да се одустане од тих радова, предложивши му да се одсеку две три хиљаде палисада за Београд колико да се „мајстори у послу пађу да не пада бина-емин у кривицу.“ „Пре једног сата био сам код везира, пише Ђ. Поповић Милошу, и разговарао сам се за палисаде, он ми баш из уста каже: несмем, Ђорђе, мајсторе вратити, него нека кнез Милош начини како најбоље зна за палисаде.“¹⁰⁷¹ Ну с Турцима овакви послови нису тешко ишли, Милош је најзад успео да се оправ-

¹⁰⁶⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 јул 1818. Строганов графу Неселроде.

¹⁰⁷⁰ *Држ. Арх.*, К. К., 63, 10, 12, 13, 24 и 27 јуна 1818. Ђуприја. Веша Томић Милошу и Димитрију Ђорђевићу.

¹⁰⁷¹ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 19 јун 1818. Београд. Ђ. Поповић Милошу.

љање београдског шанца и грађење моста на Морави одложи, а да се други послови у Ђуприји лабаво наставе.

Међутим Милош се користио овом приликом да представи Строганову беде и невоље српскога народа, да би га пожурио да предузме преговоре о Србији. Он је представљао да народ трни грдну штету и губитак у стоци због предузетих радова и тражио је савет шта да ради.¹⁰⁷² Наравно није напоменуо да су свака служба и материјал плаћани по обичној цени. Тек две недеље доцније Милош достави Строганову да је везир на његову молбу попустио односно утврђења Београда и грађења моста на Морави.¹⁰⁷³

Још на први извештај Строганов је похитао да Милошу да савете, и у исто време затражи да му пошаље копије Портиних фермана, на основу којих је везир тражио толики посао и материјал од народа.¹⁰⁷⁴ Примивши Милошеве тужбе посланик је био известио министарство у Петрограду о вапредним турским наметима у Србији; траженим ферманима хтео је те тужбе да поткрепи да би отуда добио што енергичније инструкции.¹⁰⁷⁵ Он је сумњао да је Порта без икакве награде учинила толики намет на народ, и услед тога је Милошу поставио и тачна питања односно накнаде, молећи га да увек описује „најверније и најтачније“ побуде за тужбу.¹⁰⁷⁶

Ну док су ова улутства стигла у Србију, Строганов је добио накнадни извештај да је Марашлија пристао да се тешки послови, утврђење Београда и грађење моста на Морави, одложе, и посланик напусти план да улаже протест на Порти.

Поред свега тога што Милош није 1818 год. издао другу адресу благодарности, што се свима начинима извлачио да Порти не помогне бесплатно при радовима на утврђењима, односи између њега и везира

¹⁰⁷² *Држ. Арх.*, К. К., 191, 30 јун 1818. Милош А. А. Пиниу.

¹⁰⁷³ *Id.*, 17 јул 1818. Иети истога.

¹⁰⁷⁴ *Id.*, 15 авг. 1818. А. А. Пини Милошу.

¹⁰⁷⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 авг. 1818. Строганов графу Неселроде.

¹⁰⁷⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 15 авг. 1818. А. А. Пини Милошу.

4 били су врло пријатељски, и везир се показивао врло наклоњен Милошу. Марашлија је поново примио од народних старешина акт, којим га моле да поради у Цариграду да се Милошу да наследно кнежевско достојанство.¹⁰⁷⁷ Оно што Порта гад није добила, она није губила наду да ће једног дана добити, по њеној заповести Марашлија је имао само да попусти и да се политично влада према Србима.

IV

У то време Милош је учинио један акт до кога је Строганову било много стало. Он је најзад увидео потребу да посланику достави све фермане, које је Србија добила крајем 1815 и почетком 1816 године, и друга акта која су се односила на српско питање тј. на преговоре, које су српски депутати водили с Портом, пре пропасти 1813 године и погодбе Ичковога Мира, које је Марашлија обећавао на Морави 1815 године.¹⁰⁷⁸ Ту није било речи више о некаквој уображеној конвенцији потписаној између Милоша и Марашлије, као што је раније Герман тврдио да такав акт постоји.

Та је акта у половини јула Милош послао А. А. Пиниу у Букурешт а овај их преко Мих. Германа пошаље Строганову у Цариград.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 61, 24 авг. 1818. Народне старешине Марашлији.

¹⁰⁷⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов позвања Милошу своје захтеве да му се пошаљу копије од осам фермана. — *Држ. Арх.*, К. К., 191, 6 окт. и 14 нов. 1817. А. А. Пини Милошу о истоме предмету. — *Ibid.*, 31 јан. 1818. А. А. Пини јавља Милошу да извод из осам фермана, у осам тачака, извод који је послао, није довољан посланику. — *Ibid.*, 3 марта Милош А. А. Пиниу и Герману јавља да нема способна човека, који би могао да их преписује у целини; Турцину тај посао не сме да повери да се Турци не би досетили односима између Русије и Срба. — *Ibid.*, 30 јуна 1818. А. А. Пини тражи опет фермане из 1815 год., сем тога Ичков Мир и преговоре Срба с Турцима 1813 год. — *Госуд. Арх. Моск.*, 7 јул 1818, Букурешт. Герман Строганову шаље писмо Стевана Живковића о садржини Ичкова Мира. — *Држ. Арх.*, К. К., 191, 17 јул 1818. Милош А. А. Пиниу шаље сва акта која му је горе под 30 јуном тражио. Фермане шаље у оригиналу и говори о погодбама мира с Марашлијом 1815 год. (Испор. примедбу 545). Моли да му се фермани по употреби врате.

¹⁰⁷⁹ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 15 авг. 1818. А. А. Пини Милошу јавља да је Герман отишао у Цариград „для личнаго доставленія Господиу Посланнику присланных Вами семи подлинныхъ фирмановъ Порты для Србимъ данныхъ.“

Овај пут Мих. Германа био је врло велика добит за Милоша не само што је посланик једном добио аутентичне документе тако потребне за оријентацију у српскоме питању, него што је тим поводом Милошу скинута једна велика брига односно смрти Карађорђево.

Разговарајући с Михаилом Германом Строганов је запазио, на своје велико дивљење, да овај човек и дипломата српски, коме су поверени послови народни, не зна садржину донесених фермана! За Строганова је то очито доказ равнодушности и немарности српских поглаварâ спрема народних послова. „Вероватно, писао је Строганов графу Несселроде, да их и сам Милош није довољно проучио, имајући у виду да тим ферманима његово достојанство није загарантовано и да ниједан не говори о екзистенцији врховнога поглавара и ако је споменут савет кнезова“.¹⁰⁸⁰

У разговору Герман је нарочито тражио од посланика савет како се кнезу ваља владати с Турцима, а то је било у време кад је Милош одбио да да по други пут адресу благодарности и кад је радио да се одложе радови у Туприји и на Дунаву код Београда. Да би побудио Строганова да се што пре заузме за српске послове, он му је говорио и о деликатном Милошевом положају спрема народа, тј. како су народу досадила његова обећавања и како почиње да верује да му је поглавар одан Турцима. Наравно, Герман је, не знајући посланиково предуверење о Милошеву карактеру, сасвим промашио свој циљ и постигао је ефекат противан оном који је очекивао. Место да сматра то за клевету, иначе трезвени Строганов, овако је резонирао: народ верује да је Милош одан Турцима, а Милош је као човек готов на све, дакле оптужба је вероватна. У осталом то га народно мишљење није чуђавало, он је однекуда добио извештај и веровао

¹⁰⁸⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 септ. 1818. Строганов графу Несселроде. „Il est probable que Milosch lui-même n'en avait pas trop pris connaissance vu que sa propre dignité n'est nullement garantie par ces firmans, et qu'aucun ne parle de l'existence d'un chef suprême quoique il y soit faite mention du conseil des knèss.“ Под „conseil des knèss“ овде ваља разумети Народну Камеларију у Београду.

да је српски поглавар због Карађорђевој смрти постао предмет мржње великог дела народа.¹⁰⁸¹ Кад је реч о Милошу Строганов све прима. Последњи извештај није био највероватнији, било их је и горих. По једном таквом извештају Милош је толико омрзнут да се ставио под пашино окриље да живи у београдској тврђави и то све због смрти Карађорђевој. Чак Милош преговара с Аустријом и крајем јуна био је у Земуну.¹⁰⁸² Чудновато је, у опште, да је Строганов, после оваких извештаја, одржавао везу с тако сумњивим човеком. По свој прилици он је тим извештајима веровао много мање него што изгледа према његовој преписци, али их је радо достављао министарству.

Ну у разговору са српским агентом Строганов је назрео још нешто: учинило му се да Милош сумња у Русију да једнога дана на њему не освети смрт Карађорђевој!¹⁰⁸³

Наравно Строганов је задржао све рђаве рефлексије о Милошу за себе. Герману је пак говорио с врло много такта и гледао је, на сваки начин, да разбије сумњу Милошеву односно нерасположења Русије, јер би га иначе могао удаљити од ње, што би била велика штета за српске послове.¹⁰⁸⁴

У писменим инструкцијама, које је Строганов предао Герману да их носи у Србију, Милош је могао паћи своје потпуно спокојство. У њима је посланик хвалио његово држање и такт којим је знао да

¹⁰⁸¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 септ. 1818. Строганов графу Неселроде. „Le député Hermann devait surtout me consulter sur la conduite à tenir dans les conjonctures présentes et me confier la position délicate où le mécontentement général des Serviens a placé Milosch. On croit ce chef dévoué à la Porte et sa lâcheté rend l'accusation vraisemblable; d'ailleurs le supplice de Tzerni-Georges l'a rendu un objet de haine pour une grande partie de la nation.“

¹⁰⁸² *Id.*, 1-13 арг. 1818. Строганов графу Неселроде. „Il est évident que Milosch se trouve accablé par la position où l'ont placé sa lâcheté et la haine que ses compatriotes lui portent depuis la mort de Tzerni-Georges.“

¹⁰⁸³ *Id.*, 2-14 септ. 1818. Строганов графу Неселроде. „J'ai cru découvrir aussi dans les discours et les réticences de Hermann que cette catastrophe avait inspiré à Milosch la crainte secrète de voir, tôt ou tard, la Russie venger sur lui la mort de son prédécesseur.“

¹⁰⁸⁴ *Ibid.*

одложи пашине захтеве односно тражења кулука за утврђење Београда и подизање моста на Морави и давао му је савете за будућност.

Строганов је још био нарочито наредио руском генералном консулу у Букурешту да и он понови Милошу све оно што је казано и поручено по Герману. Извршујући овај задатак, А. А. Пини саветовао је Милошу као и посланик да буде покоран Порти и да јој одаје достојно поштовање, да буде чврст и стрпљив у своме садашњем положају, и да цео свој рад тако управи како би послужило успеху благотворних намера рускога двора, намера које иду на то да се постави чврст темељ благостања Србијиног. Наравно Русија тражи да Срби буду покорни али и да не трпе никакве терете и угњетавања: ако би везир чинио неоправдане намете као летос, Милош да о томе затражи тачне заповести и да их са свечаном тужбом преко депутата достави Порти. Такав поступак његов паћи ће увек одобрење код рускога двора. „Карађорђевој смрт, наставља А. А. Пини, не треба ни мало да замалева страх од освете, јер је он, отишавши самоволно из Русије, противно вољи Господара Императора, учинио себе недостојним његове милости, и Русија, дајући вам своје благодетно покровитељство, никада није мислила нити ће мислити на освету за њега. Предавши се благостању свога народа, ви ћете несумњиво придобити пуно права на благонаклоност Његовога Имп. Величанства“.¹⁰⁸⁵ Ове поруке посланикове учиниле су најбољи утисак на Милоша; он се осећао очевидно разгаљен, нарочито односно смрти Карађорђевој, и отворено је то исповедао. „Ја, одговарао је Милош руском консулу у Букурешту, примам, са особитом радости у своме срцу, одобрење неких мојих поступака и прелокорно приносим благодарност, што

¹⁰⁸⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 9 септ. 1818. А. А. Пини Милошу. „Смерть Георгия Чернаго ни мало не должна угрожать Вамъ опасностію отъ нея; ибо онъ предпринявъ самовольную отлучку изъ Россіи въ противность Воли Государя Императора, сдѣлался недостоинънъ Его милостей, и Россія оказывая Вамъ благодѣтельное свое покровительство никогда не мыслила и не будетъ мыслить объ отмщеніи за него. Предаваясь благоустоюнію народа своего, Вы несомнѣнно пріобрѣтете надежныя права на благонаклонность Его Имп. Величества.“

се наша Покровитељица Русија није умешала и што се неће мешати (непришала и никогда неприметъ участія) у овај последњи догађај који се десило с несретним и по услугама указаним Србији, боље судбине достојним нашим вождом Ђорђем Петровићем Црним, који је, бежањем из Бесарабије, нарушио вољу Господара Императора и превременим побуњивањем народа хтео да упропасти нашу отаџбину. Сад у Србији, нека је хвала Свевишњему, влада мир и слога!¹⁰⁸⁶

Милош је одмах постао и поверљивији према посланику. Још новембра прошле године он се прогласио наследним кнезом и до овога времена о томе није ништа јавио Строганову. Посланик видевши да у ферману, у коме се говори о „Савету Старешина,“ нема ни речи о врховном старешини народа, питао је Милоша на каквој основи наша општи с њим и признаје га кнезом Србије?¹⁰⁸⁷ Тек овом приликом Милош први пут говори пред Русијом о своме наследном кнежевском достојанству.

Што у ферману, у коме је реч о Савету Старешина, нема ништа о врховном војду, Милош је то приписивао својој вољи, тврдећи да је он у тешком времену, кад су фермани тражени, презрео своје властите користи и старао се само о народу, и тако је измолио од Порте само ферман којим се утврђује савет народних старешина. „Избор, пак, врховнога војда, ја сам оставио на вољу (благопроизволенію) народу, који ме је потом изабрао за таквога и потврдио дипломом.“ За боље уверење Милош приложи и саму диплому, тј. акт народних старешина од 6-ог новембра 1817 године.¹⁰⁸⁸

У исто време Милош је приложио и копију писма народних старешина Марашлији од 24 авг. 1818, којим

¹⁰⁸⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 5 окт. 1818. Крагујевац. Милош А. А. Пинчу.

¹⁰⁸⁷ *Ид.*, 9 септ. 1818. А. А. Пини Милошу: „Отъ чего въ ферманѣ, утверждающемъ оный Советъ Старишинъ, избираемыхъ по уѣздамъ, не упоминается ни слова о верховномъ Вождѣ Србекомъ, и на какомъ основаніи Паша еноситъ съ Вождемъ и признаеть его въ семь званій?“ Под Саветом Старешина треба подразумевати *Народну Канцеларију*.

¹⁰⁸⁸ *Ид.*, 5 окт. 1818. Крагујевац. Милош А. А. Пинчу.

се он моли за посредовање да Порта потврди Милоша наследним кнезом.¹⁰⁸⁹ Тако је Милош обилазним путем посветио Русију у једно питање, које му је занета било незгодно директно покретати, и напоменуо јој да се и њега сети. Строганов је знао да нити ће Порта пристати на наследно кнежевско достојанство, нити да Русија има право да се за то заузима. Милошев захтев сматрао је као утопију и просто је тај корак примио к знању и пожелео молиоцу успеха, уверавајући га да Русија нема никакво право по уговорима да се заузима за један такав захтев. Без тога права заузимати се значило би, по мишљењу посланикову, осумњачити код Порте Милошеву верност и упропастити све његове наде.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁹ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 5 окт. 1818. Милош А. А. Пинчу.

¹⁰⁹⁰ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 4 јан. 1819. А. А. Пини Милошу: „Что же принадлежит до просимаго Вами подтвержденія Васѣ по общему желанію народа въ званіи Верховнаго князя Сербіи, то естьли требованіе сіе имѣеть цѣлью наследственное достоинство, и о томъ подано уже отъ Васѣ прошеніе Султану, въ такомъ случаѣ Господниъ Посланикъ ограничиваетъ себя принятиемъ удовольствіемъ, которое имѣть будетъ освѣдомясь обо всѣхъ благополучныхъ обстоятельствѣхъ, случиться Вамъ могущихъ, тѣмъ еще болѣе естьли оныя сопровождаемы будутъ всегдѣшнимъ попеченіемъ и приверженностію Вашею къ Отечеству.“ — *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 фев. 1819. Строганов графу Несселроде. „Je me suis donc borné à répondre: qu'il ne doit pas suspecter la participation sincère de la Russie en tout ce qui le concerne, mais qu'en pareil cas mon secours suffirait pour détruire entièrement ses espérances. Aucune stipulation ne nous donne le droit de nous immiscer dans cette affaire, il me paraissait prudent de paraître même ignorer son dessein, afin de ne pas attirer sur lui les soupçons et l'animosité de la Porte.“

ГЛАВА XXIII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ
1819 И ПОЧЕТКОМ 1820 ГОД.

- I — Ахенски Конгрес и узмиреност у Србији. — Портине припреме у Србији. — Посланинова упутства Милошу.
- II — Наследно кнежевско достојанство и Портини захтеви (окт. нов. 1818). — Строгановљев страх од турске преваре и Милошева егизма. — Строгановљева упутства и „комплименти“ Милошу (1 дек. 1819). — Строганов транки упутства од министарства односно кнежевског достојанства.
- III — Милош о своме патриотизму (јан. 1820). — Милошеви захтеви од Марашије односно народних права (поч. марта 1820). — Марашија саветује пут у Цариград. — Милош опрема депутацију Порти (апр. 1820).

I

Пошто је поновио своју молбу за наследно кнежевско достојанство и упознао Русију с овом својом жељом, Милош је провео целу 1819 годину у очекивању одговора од Порте, обраћајући у исто време пажњу Русијину на себе, само да би што боље познао докле иде њено заузимање и чему се има надати с те стране.

Пре отварања конгреса у Ахену, који је држан у јесен 1818 год., веровало се да ће се на њему расправљати и руско-турски односи. То је било нетачно, али се ипак после конгреса разнесе глас да су Русији остављене одрешене руке да уреди како зна односе с Портом. Кретања турске војске око Србије, која су неверно и преувеличано достављана Милошу,

учинила су те је он поклањао извесно поверење овим гласовима. Михаило Герман похита одмах да се, за рачун кнежев, обавести од Строганова, колико у свему томе има истине.¹⁰⁹¹

Одговором посланиковим Милош је био потпуно умирен. Ахенски Конгрес, по Строгановљевом писму Герману, занимао се само утврђењем мира у хришћанским државама а не руско-турским односима, који остају савршено на основици Букурешког Уговора; Милош се нема чега бојати, о српском питању има да се дискутује на основу осме тачке тога уговора. „Турска влада и не помишља да прекида с Русијом добре односе; а тај би прекид морао одмах настати чим би оружаном руком упала у Србију“.¹⁰⁹²

Сад је Милош могао мирно посматрати Портине војне припреме, које су га у последње време јако узнемиривале.¹⁰⁹³ Ово му је спокојство било у толико потребније, што је Марашија, по заповести из Цариграда, још рано у јануару 1819, почео навалјивати да се радови за утврђивање српских тврђава живо предузму. Милош се није хтео одмах одазвати овоме позиву, изговарајући се изнуреношћу стоке, која се за тако тешке послове може употребити тек крајем априла док трава нарасте за њену исхрану.¹⁰⁹⁴ Најзад, кад је и то време дошло, он стане довлачити тражени материјал за грађење моста на Морави код Ђуприје. До 7 маја било је доведено на двадесет хиљада кола материјала, сем тога резервисано је било две стотине кола из Србије, и на 80 их је дошло из Румелије, да сваки дан, до првог новембра, врше тај посао. У исто време, Милош је, на везиров захтев, наредио да се београдски, шабачки, ужички и смедеревски град снабдеју са по сто хиљада ока кукуруза, и дао је велику количину прућа и палисада за утврђење Београда.¹⁰⁹⁵ Све је то било плаћено по пра-

¹⁰⁹¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 5 јан. 1819. Букурешт. Герман Строганову.

¹⁰⁹² *Госуд. Арх. Моск.*, 1 фебр. 1819. Строганов Герману. — *Дрос. Арх.*, 20 феб. 1819. Герман Милошу. — Нил Попов, *Србија и Русија*, I, 138.

¹⁰⁹³ *Дрос. Арх.*, К. К., 85, 20 феб. 1819. Београд. Дим. Борђевић Милошу.

¹⁰⁹⁴ *Дрос. Арх.*, К. К., 191, 28 јан. и 13 марта 1819. Милош А. А. Пинчу.

¹⁰⁹⁵ *Id.*, 7 маја 1819. Милош А. А. Пинчу.

вичној цени: Милош није хтео ништа бесплатно да учини, изговарајући се разним начинима; Срби су надничили ако су хтели, недостатак у радној снази Турци су попуњавали радницима из Румелије.¹⁰⁹⁶

Ну у половини године учестају гласови испрека да ће доћи до рата између Аустрије и Порте и Милош се поново узнемири.¹⁰⁹⁷ Запета у целој Турској продужене су живо ратне припреме; у Србији исто тако. Турци су, истина, седели мирно, али су се показивали необично ратоборни; ерлије и спахије ревносно су помагале при оправљању Београда, што им је, у осталом, била дужност; са задовољством су гледали поћу у репату звезду, сматрајући је као срећан знак. „Турци у репату звезду гледе и браду гладе да ће у Беч отићи!“ Буле по Београду говориле су да ће по бајраму Марашлија, кога су називале братом Милошевим, отићи и да ће други везир доћи.¹⁰⁹⁸

Према извештајима Милошевим о турским припремама у Србији и о гласовима који се проносе, А. А. Пини и Мих. Герман похитају да поново извезе посланика у Цариграду о опасностима које прете српском народу. Одговарајући на те рапорте Строганов је употребио најенергичнији тон да растера Милошеву зебњу односно евентуалнога турског напада и да му улије веру у искреност и свемоћност руске заштите. У зебњи Милошевој од Турака Строганов је видео „благородну ревност“ према отаџбини, али је ту зебњу назвао беспредметном. Кад би каква опасност грозила Србији, он би био први, који би то приметно. „Турска влада не би могла да сакрије од мене своје намере, и ја бих сâм похитао да известим Србе о најмањем покушају, кад би га било. Русија би узела као јавно нарушавање мира свако насиље које би им се учинило. Султан и његови министри то врло

¹⁰⁹⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 191. Мај-јул. Више писма Милошевих А. А. Пиниу. — *Ид.*, 85. Више писма изазова Народне Канцеларије Милошу о радовима у Београду.

¹⁰⁹⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 85.

¹⁰⁹⁸ *Ид.*, 10 јул 1819. Београд. Гаврило Николајевић Милошу.

добро знају те се клоне и саме сенке таквога покушаја.“ Турска се боји да не раздражи рускога цара, јер зна да би тада био крај његовој великодушној стрпљивости. Ну ако би Турци стали слати војне одреде у Србију да градове поткрене, Строганов је саветовао Милошу да одмах уложи протест код београдског везира, да затим пошаље нарочиту депутацију у Цариград да се жали султану, и да о свему томе извести њега. Тада ће Милош имати прилику да види „да ли ће Русија допустити да се газе права српскога народа, и хоће ли предузети све мере за повраћај његовога спокојства.“ Једном речи руска мисија у Цариграду је поуздана заштита и будна стража српских интереса.¹⁰⁹⁹

Ну док је ово писмо преко Букурешта дошло у Србију, Милош добије извештај из Цариграда да Порта хоће да га лиши живота.¹¹⁰⁰ Милош и сам није веровао у ову доставу, али нестриљив он је саопшти Строганову, и том приликом понови, очевидно претерујући, своју зебњу односно турских припрема (20 августа).¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 37. 13 авг. 1819. Букурешт. Михаило Герман Милошу. — *Ид.*, 191, fol. 70. 13 авг. 1819. А. А. Пини Милошу. Обојина објашњавају Милошу садржину писма посланикова од 2 августа. „Что принадлежит до военных приготовлений происходивших въ Сербии: то Россия запраетъ на оный спокойнымъ окомъ, не желая помешать снмъ предпритиамъ да бы неповредить собственнымъ своимъ намбренимъ, и Ви не должны опасаться нападенія Турковъ, ибо насилство сіе не можетъ входить въ планъ ихъ планъ. Вамъ надлежитъ въ семъ случаѣ совершенно положиться на бдѣніе Россійской Мисси и быть увренимъ, что она никогда неупуститъ изъ виду интересовъ да выгоды Сербіи относившихся... Въ случаѣ какаго либо со стороны Турковъ нападенія, первымъ поступкомъ Вашимъ должно быть самопоспѣшнѣе увѣдомленіе меня или непосредственно Господина Посланника обо всемъ могущемъ произойти въ Сербіи, подкрепляя сношенія ваши во всякомъ случаѣ ясными и основательными такога рода доказательствами, кои можно бы было предъавить, а потомъ протестовать предъ Пашею противъ могущихъ случиться насилій угрожающихъ нечастными послѣдствіями, а на конецъ немедля нимало отправить отъ себя Депутацию къ Султану для представленія ему о желаніи и отчаяніи всей области. Вы увидите тогда имѣетъ ли въ самомъ дѣлѣ Россия некротное намбрѣніе покровительствовать Сербіи; но таковога случая подлагать въ нынѣшнихъ обстоятельствахъ не должно, ибо если бы воспослѣдовали какія либо важныя перемены то Россійское Начальство непременно въ свое время о томъ Васъ предупредитъ...“ — Н. Попов, *Србија и Русија*, I, 138.

¹¹⁰⁰ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Пол. 26 авг. 1819.

¹¹⁰¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 20 авг. 1819. Милош Строганову.

Строганов је тада, одговарајући непосредно њему, поновио укратко оно што је 2-ог августа писао Мих. Герману и А. А. Пинну односно турских припрема, што је већ тада било саопштено Милошу. „Нека Турци утврђују обалу Дунава, уговори им на то не споре право; Русију не плаше ни најмање те припреме и нека Срби исто тако равнодушно на њих гледају, наравно под том погодбом да народ не подноси никакве намете и рад. У противном случају поновите ваша настојавања код београдског паше с истом чврстином какву сте недавно показали.“ Овде је Строганов правно алузију на Милошеву умешност, којом је у прошлој години одложио радове у Буприји и Београду, и којом је недавно натерао Порту да пристојно плати рад који је тражила од народа. „Не може вам се, милостиви господару, дати бољи пример но што је ваше владање, које је у овој години донело толике олакшице Србима. Његово Царско Величанство с нарочитим задовољством дознаће о томе. Оно је најбоље јемство да ће благородна и неустрашива ваша усиљавања получити свагда жељени успех и да се Porta пре свега боји да не изазове ваше јавне тужбе.“¹¹⁰²

Гласовима о намерама против кнежева живота Строганов није приписивао никакву важност. „Жеља да се тиме добију од вас велики дарови, да се добије ваше поверење, да се сеје празан страх и мути спокојство Србије, ту је, по моме мишљењу, њихов извор. Турци никако неће употребити против вас јавно насиље, од мучког убиства чува вас стража и околина.“¹¹⁰³

II

Док је Милош овако мотрио на Турке и њихове припреме, достављао их Русији и изјављивао своју зебњу од њих, он је најљивије ослушкивао какав ће одговор доћи из Цариграда на молбу односно наслед-

¹¹⁰² Држ. Арх., К. К., 192, fol. 1. 16 септембра 1819. Строганов Милошу.

¹¹⁰³ *Ibid.*

нога кнежевског достојанства, коју су Марашлији предале народне старешине у августу 1818 године. Ну одговора није било. За свога бављења у Београду, од 18 до 28 јануара, Милош је опоменуо везира усмено на тај акт и овај је тим поводом упутио нарочитог курира у Цариград.¹¹⁰⁴ Али опет без успеха. Porta се свему чинила невешта.¹¹⁰⁵

Марашлији се чинило да нема смисла да понавља више ову молбу, на коју се Porta не обазире. „Доста је то од моје стране, тешио је он Милоша, што сам ја, односно Србије, добар пример дао другим везирима, како треба да се владају, и преко овога ниједан не сме у будуће другчије владати се, јер би онда Срби имали право протестирати и позвати се на моју управу.“¹¹⁰⁶

Ну Милош, поред свих ових неуспеха, није хтео да напусти свој план. Седмога октобра родио му се син Милан, и он удвоји кораке за наслеђе.

О Митровској Скупштини старешина, која је држана од 26 октобра до 4 новембра ради располагања данка, он је, по свршеном послу, лично запитао Марашлију: какав је одговор дала Porta на народну молбу предату 1818 године односно наследнога кнежевског достојанства? Паша, пошто је удаљио све присутне, одговори овако: „Дивану је повољно садашње твоје и народно владање. Услуге, као што су ваше, ретко је ко учинио нашој влади, оне заслужују награду и уважање Портино, само ваша приврженост Русији не дозвољава султану да их награди. Да сте привржени Русији сведочи пребивање вашег депутата Германа у Букурешту при руском

¹¹⁰⁴ Држ. Арх., К. К., 191, fol. 43. 28 јан. 1819. Милош А. А. Пинну.

¹¹⁰⁵ Држ. Арх., К. К., 85, 5, 6 и 12 феб. 1819. Ђ. Поповић Милошу. У последњем писму Ђ. Поповић вели да му је Марашлији Ђехаја казивао да је везир писао своме капућехаји у Цариград да предстани Порти све Милошеве услуге царству и „проси везир да Девлет милост своју покаже и да вас ферманом једним коца-квезом напменује и у истом ферману заслуге ваше Девлет да призна.“ Тринаестог марта исти јавља да је татарин довео извештај везирова капућехаје „да су прошеније његово (капућехајино) и народно за ферман вашег кнежевства у Диван дата и скоро времеом одговор очекују...“

¹¹⁰⁶ *Ibid.*, 21 мај 1819. Ђорђе Поповић Милошу.

генералном консулу... Ну ако се ви одрекнете свакога политичког сношаја с Аустријом, Енглеском, Русијом, Француском и са сваком страном државом, ако положите заклетву верности нашем господару да ћете за време војне Портине с којом било државом остати верни и привржени њему, и ако вашег изасланика, који је јавно познат у Букурешту под именом српскога консула, удаљите од те дужности, и све то писмено Девлету, по нарочитом посланику, предате, онда вас ја, именом Великог Девлета, уверавам да ћете добити све што желите, у противном случају нема наде да ће вам жеље бити испуњене!¹¹⁰⁷ Везир је тражио да му Милош до краја децембра да одговор и живо је доказивао искреност Портиних понуда, које су баш тих дана стигле из Цариграда. Наравно, главно је било овде захтев да се Срби одрекну Русије, коју је Марашлија из политике ставио тек на треће место.

Пред оваким понудама, и желећи да једном буде начисто, Милош се реши да пошаље нарочиту депутацију од српских старешина у Цариград, да затражи од Порте наследно кнежевско достојанство и права народу. Михаило Герман у томе случају имао је да напусти Букурешт и да буде у Цариграду тајни посредник између нове депутације и старе, која је тамо беспослено животарила, и између обеју депутација и рускога посланства. Све ово Милош саопшти 6 новембра Строганову, тражећи његово одобрење и мишљење.

Док је још чекал послаников одговор, везир затражи поново заклетву верности и да се Михаило Герман удаљи из Букурешта, ако се хоће да се српски послови повољно сврше. Како је Милош Германово бављење у Букурешту правдао као меру против српских емиграната у Влашкој и Бесарабији, Марашлија је допуштао да се други неко на то место постави.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 6 нов. 1819. Београд. Милош Строганову. — *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 80. Под истим датумом Милош А. А. Пинчу.

¹¹⁰⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 29 нов. 1819. Крагујевац. Милош Строганову. — *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 84. 29 нов. 1819. Милош А. А. Пинчу.

Да би задовољно Порту Милош пошаље у Букурешт Хади-Николау Брзака да привремено отпоставља Германове дужности, док друго лице не постави на то место.¹¹⁰⁹

Пре него што ће добити Милошево писмо, од 6 новембра, Строганов дозна да је нарочити татарин долазио из Београда од Марашлије и тражио одговор односно наследнога кнежевског достојанства: њему је још достављено да је одговор био негативан, али и да Милош не губи наду и да ће покушати неким другим путевима да дође до циља. Посланик није ни најмање био изменио своје рђаво мишљење о српскоме поглавару, поред свих ласкавих писама која му је упутио за последњу годину дана, и мислио је да је овај на прагу да падне у Портине замке. Међутим по Строганову Милош је сувише заслепљен и тврдоглав да би се могло на њега утицати.¹¹¹⁰ Напротив тѣ би га представке завадиле с Русијом: он би поверовао да руска влада ради против њега на Дивану. У целој радњи Милошевој посланик је гледао утицај аустријских агената, којима се тобоже окружио српски поглавар, и био је уверен да Аустрија тим начином хоће или да га упропасти или придобије за себе. У тој недоумици шта да ради, ако Милош понови своје покушаје, Строганов је затражио да му министарство пошаље детаљна упутства.¹¹¹¹

Ускоро затим стигне кнежев извештај од 6 новембра да је Porta тражила да се одрекне руске заштите, и да он намерава да пошаље депутацију у Цариград да ради за наследно кнежевско достојанство. Строганов се тада још више узнемири и ода се најгорим мислима. Наравно, никако не треба заборавити предуверење које је руски представник у

¹¹⁰⁹ Милош је Германа позвао у Србију и био је јако раздражен против њега, што се, поред свих опомена његових да скривао и тајно живи у Букурешту, јавно истицао као српски агент. Ну Герман је добро знао Милоша и шта значи његов гнев и није хтео доћи у Србију. Ускоро он је опет дошао у милост.

¹¹¹⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 нов. 1819. Строганов графу Несселроде. „Je connais trop son caractère obstiné et son aveuglement pour conserver l'espoir de le ramener à un parti plus sage.“

¹¹¹¹ *Ibid.*

Цариграду имао о Милошу. Он је овако мислио: „Овај поглавар без патриотизма и без карактера хоће очевидно да жртвује добро своје земље и титуларни утицај рускога двора једној сићушној таштини, не помишљајући да ће позно кајање и његова властита пронаст бити једини резултат његове ниске личне амбиције.“ Тај факат што му је Милош саопштио Портин захтев, своје намере односно шаљања депутације, и тражио његово мишљење, није ни у колико учинио да Строганов покаже више поверења према српском поглавару. То је, по његову мишљењу, само тактика Милошева: он још не сме отворено да изађе са својом политиком, и хтео би да некако руским пристанком оправда ту своју политику у очима својих земљака.¹¹¹²

Ситуација је, дакле, изгледала Строганову врло опасна: погрешка коју Милош сад може да учини биће озбиљнија него што је била погрешка с издавањем адресе благодарности 1817 године.

Услед тога 1-ог декембра посланик упути Милошу једно писмо пуно политичког такта и оданости према Србији, а индиректно и према адресанту. Чинећи комплименте Милошевој памети Строганов се чудно како он може имати поверење према Марашији и турској политици, и узимати у обзир њихове понуде, чији му је циљ и сувише добро познат. Коварне намере Портине, вели он, укратко, појачане су сад вашом жељом да добијете наследно кнежевско достојанство; она се користи том згодном приликом и ласка вашим династичким амбицијама да би измамилa од народа свечани акт, којим би истисла Русију из српских послова, поработила Србију и одузела јој сваку могућност за побољшање њене судбине.

Ну Строганов се теши пред Милошем уверењем,

¹¹¹² *Gosud. Arch. Mosk.*, 16-28 деп. 1819. Строганов графу Неселроде. „Ce chef sans patriotisme et sans caractère veut évidemment sacrifier le bien de son pays et l'influence tutélaire de la Cour impériale à une vaine gloire, sans songer qu'un repentir tardif ou sa propre perte seront le seul résultat de sa lâche ambition personnelle. Il est clair aussi qu'il n'ose pas encore se prononcer ouvertement et qu'il voudrait s'étayer de notre aveu auprès de ses concitoyens et tel est l'objet mal déguisé du répit qu'il a demandé au pacha pour présenter une réponse positive.“

које има о његовој љубави према отаџбини, јер је не само уверен да и сам Милош зна да Porta не би испунила оно што би обећала, само да добије жељену заклетву, него да и Милош неће никад пристати да купи кнежевско достојанство по цену среће својих земљака, и да поново створи тешкоће, које је изазвао адресом благодарности 1817 године.

Строганов је овом приликом развио програм своје владе односно Србије: Императорски руски двор, који заштићује Србију, има за циљ да утврди чврсто њено благостање тачном применом осме тачке Букурешког Мира, која садржи у себи права и преимунства народна. Прво треба уредити те народне послове, па тек онда радити на успеху личних прохтева; сваки други правац рада донео би само неуспех и најзад позно кајање. Кад Porta испуни своје обавезе према народу, кад народ добије сва своја права, онда ће и њему, Милошу, као врховном вођу народном, скочити углед и кредит код самих Турака, и онда ће их он много лакше моћи склонити посредством Народне Скупштине и преко депутације да испуне његове личне захтеве. Овде је Строганов био пророк, јер је Милош, доцније, тако и дошао до наследнога кнежевског достојанства. Оваким ласкањем, опоменама и изгледима Строганов је гледао да заустави Милоша у његовом „лудом јурењу“ за наследним кнежевским достојанством, као што је он кретно дотаданињи његов рад у овом правцу.

Посланик је најзад дао Милошу и савет какав одговор да да везиру на предлоге учињене после Митровске Скупштине. По уговору, имао је од прилике да одговори Милош, Русија има право покровитељства над Србијом, и да се он тога не може одрећи, јер би се — ово је била опомена и за Милоша — сама Русија томе одупрла; према томе он не може да испуни Портину жељу, докле ова не испуни обавезе које је на себе узела осмом тачком Букурешког Мира; Русија се меша у српске послове само с тога што та тачка није испуњена, и султан се може лако опростити рускога покровитељства над

Србијом, ако јој подари, на сигурној основи, обећана права; народ ће тада бити благодаран и привржен султану, и неће изгледати заштиту од туђих држава.¹¹¹³ Свој савет Милошу посланик је саопштио министарству у Петроград и тражио, као и месец дана раније, упутства односно Милошевих тежња за наредним кнежевством.¹¹¹⁴ Тада је он први пут истакао велики недостатак у инструкцијама, које му је министарство издало 1816 год., тј. што у њима није било ништа речено односно српскога поглавара.

Остало је да руско министарство да последњу реч о Милошевим жељама и тежњама.

III

Милошев патриотизам и политички хоризонт били су без сумње шири него што је Строганов мислио. Три године рада с Русијом, нарочито последње две, учиниле су те је Милош увидео да ће само помоћу ње доћи до свога циља. Портино држање за то време било је такође поучно за њега. На све његово узимање да му Porta покаже своју „милост“ и да га „ферманом једним коџа-кнезом именује“ одговор није долазио. Ну и да он није имао патриотизма и ширих погледа, Строгановљеви разлози били су врло јаки, његова проста и јасна аргументација и сувише довољна да увери Милоша да су његови лични интереси везани само за што шири права народна. Посланикови савети пали су на плодно земљиште. „Ја, милостиви господине, писао је Милош Пиниу, писам само увек био далеко од такве помисли да по цену среће прељубезне ми отаџбине купим своју личну

¹¹¹³ *Госуд. Арх. Моск.*, 1 дек. 1819. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., 17 дек. 1819. Букурешт. Мих. Герман Милошу. — Под летином датумом А. А. Пини Милошу. — Н. Попов, *Србија и Русија*, I, 139—140.

¹¹¹⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 дек. 1819. Строганов графу Неселроде. „J'ai accompagné est avis des développements que j'ai cru propres sinon à lui faire adopter entièrement, du moins à refroidir ses poursuites insensées par la peinture des dangers qui l'attendent...“ Овде Строганов говори и о „l'attitude passive“ својих инструкција према Милошу.

корист, већ сам увек био готов да жртвујем за њу и последњу кап своје крви“.¹¹¹⁵

Милош је примио оберучке поручке посланикове, али с неумешношћу, која је била сасвим природна код човека невешта политичким пословима. И сувише задовољан што је добио овлашћење да Порти проговори о руској заштити и да је тако опомене на реалност, он је хтео да је без увијања позове да испуни своје дужности спрам српскога народа. Да би је што пре принудио да се одазове својим дужностима, и да би Русију натерао да што пре изађе на средину, отворено, као заштитница Србије, Милош затражи сад од Строганова допуст да обустави данак за Ђурђевско полукође, који је имао положити 1-ог априла 1820, и да сме изјавити да је то с тога што осма тачка Букурешког Мира није извршена и што тај данак није пресечен одсеком као што је то у смислу поменутог уговора!¹¹¹⁶ Из најпонижније до-тадашње покорности он је пао у другу крајност, и хтео је да врши притисак на Порту!

Наравно, овако неполитично овлашћење он није могао добити од Строганова, који је очекивао допуну својих упутстава из Петрограда, па да му онда тек пише. У томе дугом очекивању Милошу је остало да, у пристојним размерама, расправља српско питање с Марашлијом.

Тако, у почетку марта 1820, он опомене, преко Ђ. Поповића, Марашлију на српске послове, изјавивши да народ тражи да зна свој положај према Порти. Везир је признавао да је то питање од велике важности за кнеза и народ; али је бацао кривицу на Милоша што га није послушао да лично иде у Цариград, да увери султана о своме поданству и добије оно што жели, или што бар свога брата није послао с још једним човеком. Ну што није учињено може се још учинити, и Марашлија предложи да кнез

¹¹¹⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 191. fol. 90. 20 јан. 1820. Милош А. А. Пиниу.

¹¹¹⁶ *Ibidem.*

пошље два лица у Цариград с молбом султану. Изгледа на успех, тврдио је везир, има, јер Милош добро стоји код великог везира. Марашлија је знао да је Милош ту скоро купио једну „лепу сепаду и јастуке,“ а чуо је да су му дошла „два добра коња из Босне,“ и држао је да би то све као дар још боље расположило првога Портиног великодостојника према кнезу. „Кад ће их Милош дати, говорио је Марашлија, на другу страну, откуда ја ће му бити фајде ја неће, онда је боље да их у овој прилици употребим!“¹¹¹⁷

Милош се морао зачудити тако малој цени, која је изгледала као промија према тако важној концесији као што је наследно кнежевско достојанство; али је ипак поклањао извесно поверење везировим речима.

Осмога марта он се обрати писмом Марашлији и затражи од њега да спроведе нову народну молбу од истог датума и да он сам сврши српско дело на Порти, правдајући се што лично није могао ићи у Цариград кад му је то Марашлија говорио. То није био знак неповерења спрема Порте, као што је он то у своје време већ објаснио Марашлији, он је увек готов да прими његове савете, али не може, јер „стара нека српска заповеданија поглавару својему из граница својих никојим начином изићи не дозвољавају, који пак ово заповеданије преступи, онога или више у земљу не пуштају, или га живота лишвају, које су Срби често засведочили.“ Ну и да није ових заповеданија, непријатељи султанови могли би се користити његовим изласком из земље и побунити народ „и с тим више вреда царству нашем учинити.“ Односно пишања брата свога Милош је опоменуо Марашлију да је 1816 године био послан у Цариград Јован с Вујицом Вулићевићем и да је од тога пута остао као резултат што је том приликом потрошено „до педесет хиљада гроша сиротињских суза.“ Милош је предлагао још једну солацију: да

¹¹¹⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 2 март 1820. Ђ. Поповић Милошу.

народну молбу и једнога српског кнеза спроведе везир у Цариград и да Порта овласти или њега, Марашлију, или пошље друго лице, које ће преслушати народне жеље и поднети Порти, а пошто оне буду испуњене, биће положена и заклетва коју Порта буде тражила.¹¹¹⁸

На ово је Марашлија преко хехаја-бега изјављивао кнезу најлепше жеље, али је одбио да ради српске послове и да тражи ферман да саслуша народне захтеве: народу је пут у Цариград отворен и нека тражи преко депутације сам што хоће, све што везир може то је да добро препоручи кнеза и народ.¹¹¹⁹

Очевидно ово одбијање значи да Милошев корак не би био најбоље примљен на Порти и да је Марашлија нашао да је за њега лично најбоље да се држи пасивно према српским жељама: у Милошевим очима ово одбијање нарочито је значило да му везир није тако пријатељ као што је он мислио, кад неће да узме на себе никакво посредништво. Услед тога Милош га укори с изјавом да више неће преко њега молити Порту, него ће то радити преко других „пријатеља.“ Радити сам на Дивану Милошу је изгледало без изгледа на успех. „И зубе смо говорити потрли!“ писао је он Ђ. Поповићу односно својих и народних молаба Порти.¹¹²⁰

Пу срдња његова није дуго трајала. Шеснаестог марта стигне му извештај да је Марашлијин хехаја умро.¹¹²¹

¹¹¹⁸ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 70, 8 март 1820. Милош Ђ. Поповићу. — *Госуд. Арх. Моск.*, 8 март 1820. Милош Марашлији.

¹¹¹⁹ *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 15, 11 март 1820. Хехаја-бег Милошу. „Пређе ваш брат ишао је у Стамбол и по њему кнезови одлазили су и долазили. Наш честити везир такође писао је неколико пута за ово цару и молбо. Што смо у намерицији били да ти сам илеш, видимо да не подноси теби намећу народа одлазити, и ми сваки пут мислимо за тебе да си међу народом свакад и вант у сваком случају народу да можеш дати и народ да те се боји као што надлежи народној глави, а они да моле Бога за ваше здравље, јер ти се не трудим за твоју кућу но за сву сиротињу и ми желимо да ти Бог ратлук да.“

¹¹²⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 73, 15 март 1820. Милош Ђ. Поповићу.

¹¹²¹ *Држ. Арх.*, Дп. 16 март 1820. Милош Јеврему Обреновићу.

Ради избора новог хеџаје Милош оде у Београд, где је стигао 20 марта.¹¹²²

Том приликом он је с везиром лично разговарао о српским пословима и усвојио је његов предлог, пошто га је овај уверио да би нова депутација имала много изгледа на успех. Марашлија је пристао да да препоруку какву Милош буде хтео.

За депутате били су одређени Илија Марковић, Павле Сретеновић и Ђ. Поповић.¹¹²³ Неколико дана доцније Милош измени ово своје решење у толико што је Илију Марковића заменио Савом Љотићем из Смедерева који се, крајем 1819, вратио из Цариграда.¹¹²⁴ Овом изменом учињено је те је Ђ. Поповић Белеш постао најважнија личност у депутацији. Деветог априла Милош пође из Београда у Крагујевац да опреми депутацију.

Народна молба коју су нови депутати имали поднети султану пуна је несмислености, неодређених аспирација и захтева:

„Падајући лицем по земљи и целујући стене освјашчених ног великоможњејшаго Султана нашего и всемилостивејшаго царја всеунижњејше просимо, всемилостивејше соизволити обезпечалити нас вјерне подане своје од сваке будушће напасти и зулума и увјерити о својеј милости, благоутробњејше даруја народу сербскому својеручно потписани фирман свој и у оному фирману прописан будушће управленије јего с назначенијем и одређенијем отсеком данка, какоти: пореза, арача, чибука на овце, циганског арача, мукаде и нечита, једним словом свега што имамо давати отсеком да дамо и кому овај сав данак у целости сваке године преко нашего главнаго кнеза Милоша Обреновића (а потом и његових потомков) имамо предавати? Муафизу ли белградскому? Или другому од царства одређеленому полномошчнику?“ Сем тога народ је тражио да султан или опуномоћи Марашлију или

¹¹²² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 20 марта 1820.

¹¹²³ *Id.*, 31 март и 2 апр. 1820. Милош Јовану и Јеврему Обреновићу. — 1 април 1820. Исти Јов. Протићу у Цариград. — 3 апр. Исти Вујици Вулићевићу.

¹¹²⁴ *Id.*, 7 апр. 1820. Милош С. Љотићу наређује да се спреми за пут у Цариград.

да пошаље нарочитог комисара у Србију „који би помошник и народња наша прошенија... саслушао, куда надлежи она представио, и потом и заклетву по закону нашему... примио...“ Ово последње јамачно кад султан усвоји све жеље народне, јер се та погодба не види у молби.¹¹²⁵

Тражење нарочитог комисара изгледа да је главни предмет ове молбе; њена неодређеност показује да су Марашлијина обећања била исто тако мало јасна и неодређена.¹¹²⁶

Петнаестог априла Милош отпрати Дим. Ђорђевића у пратњи Анте Протића тобоже у Мехадiju; међу тим његова је мисија била да однесе у Букурешт рускоме генер. консулу извештај о пошљању нове депутације, и молбу коју ће она поднети Порти. Ускоро затим кренули су се и депутати за Цариград, носећи и нешто мало поклона за Портине великодојинике. При поласку Милош им је најстроже заповедио да ништа не предузимају на Порти без знања рускога посланика и да не само приме његове правке у молби, ако их он буде учинио, него и молбу да не предају ако он то нађе за добро. Шаљући Дим. Ђорђевића напред и с наредбом да што брже путује, он је хтео да посланик добије извешће о депутацији и њеној мисији пре доласка депутата, који су путовали споро, као обични путници. Тако би Строганов на време проучио и исправио народну молбу.¹¹²⁷ Шљање ове депутације без његова одобрења Милош је правдао тиме што даље није могао чекати одговор на своје писмо од 20 јануара, у коме је тражио одо-

¹¹²⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 77 — 78. 9 апр. 1820. Српски народ султану.

¹¹²⁶ Милош је усмено наложио једном смењеном босанском везиру, кад је овај кроз Србију прошао фебруара месеца, да Срби жеље да им се данак пресеке у 840.000 гр. и да им се да наследно кнежевско дојојанство.

¹¹²⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 192, fol. 3. 13 апр. 1820. Милош Строганову. „И острљаше приказати тама отправљеному посолству нашему извешће и бити тајно упоразуио сь вашимъ превосходительствомъ и всь дѣла наша по наставленію вашему управлѣти, ничтоже таковое дѣлато въ чемъ бы вредить благотворному настрѣио высочайшаго нашего покровителя, и есть ли посылаемая наша прошения къ Султану, высочайшей воли по вашему, Милостивый Государь, рассмотрѣнио противна показуиетъ, то покорнѣйше прошу прежде показанна Девлету переправити онаа.“

брење за обустављање данка, и дивио се што тај одговор још није добио. Он је мислио да ова депутација неће ништа штетити српскоме питању, пошто је дао Строганову одрешене руке да ту молбу, према нахођењу, исправи или суспендује. У овом последњем случају депутати су имали да изјаве да су дошли само да смене стару депутацију. У крајњем случају, надао се Милош, та ће депутација подстаћи посланика да више мисли о српским пословима.

ГЛАВА XXIV

НОВЕ ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА О СРПСКОМЕ ПИТАЊУ 17 феб. 1820

- I — Гледиште руског министарства о наследном кнежевском достојанству у Србији.
- II — Руски пројекат српске народне молбе. — Руско гледиште на конституицање Кнежевине Србије.
- III — Држање Аустрије према српскоме питању.
- IV — Строгановљева карактеристика Милошеве политике.

I

Цар Александар, видевши из депеша свога представника у Цариграду наваљивање Милошево за наследно кнежевско достојанство, наредио је министарству да ту ствар озбиљно испита и према томе изда упутства Строганову. Та су значајна упутства издата 17 фебруара 1820 године.

Министарство је нашло да је Строганов врло разложно опоменуо Милоша на опасност да личним рачунима жртвује народне користи и одобравало је његов покушај да га од тога одврати: „Заиста, српски је народ поднео велике жртве за побољшање своје судбине, и да би му се то обезбедило, њему су и намењене одредбе VIII чл. Букурешког Мира; благодарећи моралној и политичкој моћи ове погодбе Русија дугује

своју потпору српскоме народу а не несталним користима једне индивидуе или једне породице у тој земљи“.¹¹²⁸

Министарство је, као и Строганов, веровало да лични рачуни руководе Милоша у овом наваљивању да му се да наследно кнежевско достојанство, и поставило је себи сва питања која се надовезују за овако важан захтев од стране старешине српскога народа. Може ли се Милош задржати у томе наваљивању? Може ли се очекивати да га Турци, који су опазили његову слабост, не уљуљкују надама и сновима, који могу бити лажни, али који су увек примамљиви? Неће ли Аустрија употребити руско опирање да придобије сасвим Милоша? Откуда Милош, који је доскора стрепио за свој живот, тражи данас да обезбеди својој породици наследство престола; откуда се српски народ, доскора угрожаван потпуним истребљењем, налази сад у потпуној безбедности и мирно и без страха посматра претенције свога поглавара: откуда то да се Порта не држи своје суревњиве политике и да охоло не одбије тражење Милошево, већ се, напротив, показује вољна да с њим преговара, и као цену за испуњење његових жеља не тражи друго до заклетву верности, прекид одношаја с Русијом и опозивање из Букурешта Михаила Германа, народнога депутата; откуда, најзад, да Аустрија, која је увек услужно подржавала намере Турака и радила да се Србија покори, изгледа вољна да помогне Милошеве планове?¹¹²⁹

За сва та питања руски кабинет је нашао ова објашњења. Промена у ситуацији Србије датира се од времена кад је започета дискусија између Русије и Порте о VIII чл. Букурешког Мира. Чим су Турци дознали за руске жалбе, они су одмах, испод руке, учинили да српске тужбе престану; учињен је крај изгредима над народом, кнез је био штеђен и ласкало му се, и турска влада је добила, по цену својих

¹¹²⁸ Прилози, I.

¹¹²⁹ Ibid.

уступака, адресу захвалности, мислећи да се њоме може послужити да одбије руске рекламације. Далеко од тога да се тиме задовољи, Русија је тражила тачно извршење поменуте тачке Букурешког Мира, „и ако до овога времена потпун успех није још крунисао наше напоре, ипак је извесно да су три године преговарања биле за Србију период непрекидног мира и безбедности. Само овака ситуација могла је учинити да се код Милоша јави идеја да претендује на наследно кнежевство, као што само екзистенција наших захтева принуђава Порту да буде обазрива према њему. Погодбе, које му ставља за испуњење његовог захтева, потврђују ово“.¹¹³⁰

Аустрија има исте разлоге као и Порта, њен је циљ: „умањити утицај Русије учинивши да Срби добију уступке, који не би били последица одредаба VIII чл. Букурешког Уговора.“

Начелно Русија није имала ништа против наследнога кнежевског достојанства, за њу је било несумњиво да би то био велики добитак за Србију, али само под једном погодбом: да акт, којим би Милош био постављен наследним кнезом, не остави земљу искључном деспотизму једне породице. Да се избегне таква евентуалност, руски кабинет је изложио и форму у којој би се та концесија наследства имала да учини: да султан, пошто прими жеље српскога народа, хати-шерифом утврди један „административни регуламент“, који ће одредити односе између кнеза и земље, начин вршења његове власти и учешће народних старешина, једном речи да тај султанов акт начини од Србије кнежевину на сталним и добро одређеним принципима.¹¹³¹

Уверено у благодетне последице таквог уређења, министарство је овластило Строганова да извести Милоша да се руски цар не противи његовом плану о наследствоу и да му напротив представи све користи које произилазе из такве концесије, према томе да

¹¹³⁰ Прилози, I.

¹¹³¹ Ibid.

народ у једној молби султану изложи своје жеље односно својих права и наследнога кнежевског достојанства, које ће послужити као основа хатишерифу за Србију. У исто време Строганов је имао да напомене Милошу да ће се Русија држати у резерви да Порта у што не посумња, и да ће тражити само извршење VIII члана Букурешког Уговора.¹¹³²

II

Уз ове инструкције министарство је послало и пројекат молбе, која би имала да буде поднесена од стране народне Порти. Наравно редакција појединих тачака остављена је Строганову, односно Србима; министарство је само дало форму. Пројекат се у главном задржава на прерогативама наследнога кнеза пошто је то имало да послужи посланику као упутство, како Русија мисли да треба уредити хатишерифом „административни регуламент“ који је мало час поменут, и атрибуције врховне власти.

Гледајући руско, изнесено у овоме пројекту, провлачи се као црвени конка кроз целу Милошеву владавину, Русија га није мењала, и ми смо овде на извору оне струје која је донела Србији устав од 1838 год. Русија је пристала на наследно кнежевско достојанство у породици Милошевој под погодбом да хатишерифом буду означене границе кнежеве власти, тј. да се одреди какво ће учешће имати народне старешине у државној управи, и она је границу тога учешћа тачно одредила. Ову последњу погодбу Русија је сматрала као обавезу за Милоша, и кад је он постигао свој циљ она је тражила од њега да ту обавезу и испуни.

„Срби, вели се у пројектованој молби, траже да код њих буде уведен ред ствари сличан ономе, који влада у Молдавији и у Влашкој, с том разликом да власт поглавара ове нове кнежевине буде поверена њеном данаш-

¹¹³² Прилог, I.

њем поглавару, и то њему, његовим наследницима и потомцима у мушкој линији, и да, у случају да се угаси Милошева породица, земља изврши, према законима, надлежној форми и обичајима, избор другога поглавара, који ће доћи за послелним, и то он, његови наследници и потомци у мушкој линији, као врховни поглавари, чим султан почаствује овај избор својим одобрењем....“

Милош је шеф српске администрације, носи титулу кнеза Србије (*prince de Serbie*), уређује милицију која је под његовим старешинством, и има надзор над полицијом.

„Свако село у Србији именовало себи старешину, који ће се, као и сад, називати *кнезом* (*kniase*). Овај ће поглавар остати у дужности доживотно изузев случај законитог збацивања. Скупштина свију кнезова у Србији имаће право, као што је то увек било, да именује окружне старешине. Ови окружни поглавари носиле, као што је то раније било, име *сенатора*. И они ће вршити своје функције доживотно, изузев случај збацивања по закону.“

У Сенату ће имати места још митрополит Србије и владике.

Правосуђе у првом степену врше кнезови, у другом степену једно одељење Сената, а у последњој инстанцији ренши Сената под кнежевим председништвом.

Законе и административне уредбе дискутује и санкционисае Сенат на предлог кнежев или његових министара. Преко ових последњих кнез надгледа њихово вршење.¹¹³³

Тако је Русија 1820 изнела свој дефинитиван програм да од Србије начини васалну наследну кнежевину под врховном влашћу султановом и да јој хатишерифом обезбеди солидну основицу за народну екзистенцију. Тај факат што ће се уздићи породица Милошева, Русија није сматрала само као велики политички добитак већ и као корак у цивилизацију и

¹¹³³ Прилог, II.

напредак: Милош ће се постарати да да потребно васпитање својој деци, други ће Срби поћи његовим трагом, итд.¹¹³⁴

Наравно било је важно питање како ће Porta примити те српске захтеве и како ће се у целом том питању понашати Аустрија, која на својој периферији добија нову словенску државу.

Односно Порте руски кабинет је држао да ће она увидети да је за њу политично да Србима да права једним спонтаним актом, који би јој био једног дана силом наметнут; задовољивши Србе она ће моћи рачунати на њихову благодарност и неће имати повода да на њих сумња за време ратова са суседним државама.¹¹³⁵

Бечки двор има сличне разлоге да не ради против установљења нове кнежевине. Аустрија ће, тврдио је од прилике руски кабинет, јамачно увидети корист од конституисања Србије. Срби понижени и угњетени увек ће имати очи упрте у Русију, и она их неће моћи напустити. Срби, међутим, задовољени, волеће истина Русе, али та њихова љубав неће их никад навести на непријатељство спрам Порте, што ће се пак увек дешавати докле год зависе од њуди једнога паше. Аустрија је имала прилике да измени своје негдашње гледиште на српско питање: и ако је Србија била покорена 1813 године, Аустрија данас види да се она de facto поново подигла, и да Porta о Србима води рачуна. „Аустрији нису, исто тако, непознати узроци од којих, строго узевши, зависи овај резултат. Дотле док ти узроци постоје, тј. дотле док Русија има гужаба против Порте односно унутрашњег бића Србијиног, Аустрија ће имати у овој суседној провинцији Отоманске Царевине само народ који полаже наде једино на Русију и који је готов да брани своја права с оружјем у руци. Аустрија, дакле, треба да одобри да ова права једном буду припозната и формално уређена од стране Високе Порте и независно од свакога

¹¹³⁴ *Прилози*, II. Observations.

¹¹³⁵ *Ibid.*, Intérêts de la Porte.

руског учешћа“.¹¹³⁶ Најзад ако српска молба успе и народ добије хатишериф и сам ће се руски кабинет сматрати задовољеним. Кад тај акт Porta саопшти Русији ова ће га „примити на знање и издаће се за гаранта тога акта, на основу Букурешког Мира“.¹¹³⁷

III

Заиста занимљиво је знати какво је било држање бечкога двора у српском питању? О томе су савременици само нагађали, данас се пак то гледиште може отворено видети у најповерљивијим аустријским актима из онога времена.

Аустријски интернунциус Штирмер пратио је живо преговоре свога рускога колеге с Портом. Строганов је с њим одржавао добре односе, давао му извесне детаље својих преговора, али га је, као и енглеског посланика Листона према коме је био мање љубазан, сумњичио код свога министарства да подржава Порту саветима и да јој саветује упорност према руским захтевима. Међутим та је сумња била неоправдана. У исто време Штирмер и Листон били су сумњичени од Порте да раде против ње.¹¹³⁸

Наравно било је у интересу Аустрије да Русија добије што мање, специјално у српском питању, да српски народ остане под што већим турским туторством. Портини одговори Строганову односно Србије налазили су најживље одобравање код Метерниха, који се увек бојао да се на јужној граници Аустријске Царевине не заснује српска држава под руском заштитом.¹¹³⁹ Али његове симпатије спрам Порте биле

¹¹³⁶ *Прилози*, II. Vues politiques de l'Autriche.

¹¹³⁷ *Ibid.*, Voeux de la Russie.

¹¹³⁸ *Staatsarchiv*, 10 mart 1817. Штирмер Метерниху јавља да је Porta неповерљива према њему и да више може да дозна од Строганова о преговорима између њега и Порте. — 10 марта 1818. Штирмер се жали Метерниху да се породила и код Порте и код Строганова сумња против њега да спречава споразум, и да се исто тако сумња и на Листона. — 25 маја 1818. Штирмер јавља Метерниху да му је сам Петс-офендија казао „que M. Liston ne cessait de lui conseiller des mesures de prudence.“

¹¹³⁹ *Росуд. Арх. Моск.*, 3 и 7 апр. 1818. *Extrait des rapports du chargé d'affaires ottoman à Vienne, adressés à la Porte en date du 3 et 7 avril 1818 n. s.* Metepaux хавао „infiniment le contenu de la note, pleine de forts raisonnements et de dignité, relativement aux affaires de la Servie...“

су платонске природе, он није био вољан да се због ње завади с Русијом, те није ни подстицао Турке на отпор који би их могао довести до рата. За њега је било несумњиво да би Русија остала победилац и да би њен утицај на Дунаву и у Турекој само порастао.

Тим је идејама био прожет Метерних кад је 1818 године издао упутства графу Лицову, који је тада сменио барона Штирмера.¹¹⁴⁰ Средства, која му је остављао за сузбијање рускога утицаја а да се не компромитује, била су ништавна, и Лицов је, противно жалбама Строгановљевим, мирно посматрао руску распру с Портом.¹¹⁴¹

Аустрији је остало још једно средство за борбу против Русије, то је да сузбија директно руски утицај у Србији и код Милоша. Строганов је правно инсинуације о оваквом раду бечког кабинета, кад је писао министарству о наследном кнежевском достојанству, и те је инсинуације министарство прихватило одмах, као што се види из инструкција које је издало Строганову.

Ну бечки двор није чинио такве покушаје, да је то покушао он би се компромитовао пред Русијом, као што се то догодило под Карађорђем. Природа односа између Србије и Русије, нарочито после Букурешког Мира, била је таква да је Аустрија сад још мање смела предузимати овакав корак. Да пак, као што је

¹¹⁴⁰ *Staatsarchiv*, 21 јуна 1818. Упутства графу Лицову. Русија гледа да се увећа на Портин рачун. Свако повећање Русије на Портину штету не сме бити индиферентно за Аустрију, али Аустрији исто тако не иде у рачун да се с Русијом завади због Турке. Улога је дакле интервенцијуса да пажљиво прати све што се догађа: „son activité doit se borner à empêcher ou à entraver autant que cela se peut, sans compromettre la Cour, le développement ultérieur du système russe et à prévenir, s'il est possible, par des moyens indirects toute nouvelle complication soit d'une part soit de l'autre...“ Да је увек д'accord с енглеским послаником у ономе што се буде тичало Русије.

¹¹⁴¹ *Staatsarchiv*, 25 окт. 1819. Лицов Метерниху. „Je ne me mêle d'aucune manière dans les affaires qui regardent la Russie, je ne montre pas même de la curiosité à M. de Stroganoff de connaître le point où il en est avec la Porte, et celle-ci n'a appris à cet égard de ma part que des paroles conciliatoires et propres à éloigner tout différend, toute difficulté. Ce langage contraire à toute vue ambitieuse et conforme aux sentiments pacifiques de notre Auguste Souverain, m'est prescrit par Votre Altesse, et je ne saurais en tenir un autre.“

руско министарство сумњало, Аустрија ради на томе да Porta добровољно изда извесне привилегије српскоме народу, да наследним кнежевским достојанством обавезе Милоша и тиме одстрани руско мешање у српске послове, било је исто тако немогућно. За успех таквих савета требало је да Портини политичари буду и сувише увиђавни, а Милош Обреновић и сувише наиван. Аустрија није веровала ни у једно ни у друго.

Истина било је људи који су радили из интереса да Милоша приведу Аустрији. Такав је био Милош Урошевић, земунски трговац, добро познат са своје посредничке и интригантске улоге између Србије и Аустрије у Првом Устанку.¹¹⁴² Он је гледао да између Милоша и барона Сигентала, команданта Варадинске Генер. Команде, приметне исте односе као између Карађорђа и Симбшена те да Србија замени руско покровитељство аустријским. Ну Милош се није подао овим покушајима; он је лепо захвалио Сигенталу на леним жељама с изјавом да му је довољно султаново покровитељство и да друго не тражи.¹¹⁴³ Целе своје владе Милош се старао да буде у што бољим односима с Аустријом, али се нико више није бојао ње и чувао политичких веза с њом него он. С друге стране Штирмер, аустријски интервенцијус у Цариграду, знао је и сувише добро из свога искуства, шта вреде уверавања оваквих агената, као што је Милош Урошевић, и одмах је прекинуо његове интриге.¹¹⁴⁴

¹¹⁴² Види Dr. Franz v. Krones, *Josef Freiherr von Simbschen und die Stellung Österreichs zur serbischen Frage, (1807—1810)*. Wien, 1890. — Beer, *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*. Prag, 1883. — Н. Дубровић, *Српски Војводи на цариградском двору Александра I, (Руски Вјесник, 1863 год.)*. — М. Медаковић (по Дубровићу), *Устанак Србаки од 1806—1810*. Нови Сад, 1866, 2 св.

¹¹⁴³ *Дроч. Арх.*, К. К., 191. 11 септ. 1820. Милош А. А. Пинчу.

¹¹⁴⁴ *Staatsarchiv*, 9 маја 1818. Штирмер Метерниху. „D'après ce que me mande le même général [le baron de Siegenthal] Milosch Obrenovich proteste un dévouement à la Maison d'Autriche et ne voudra suivre que la ligne de conduite qui lui sera tracée par le Cabinet de Vienne. Je crains fort que toutes ces protestations ne soient qu'une tournure artificieuse que prennent les malveillants pour mieux sonder les intentions de la Cour. Je me suis permis cette observation au général, baron de Siegenthal, en l'invitant à se méfier des démonstrations de ce genre qui ont été plus d'une fois faites à notre Cour et dont la sincérité ne saurait qu'être justement suspectée.“

У суштини, дакле, и ако Аустрија није била на-
клоњена Србији, она није била у могућности да се
одупре њеној политичкој еманципацији.

IV

Без икаквих обзира на инсинуације свога посла-
ника у Цариграду о личности Милошевој, руско ми-
нистарство је хтело, као што се види из нових ин-
струкција, да изравни интересе Милошеве и народне.
Добивши нове инструкције, Строганов је осетио тај обрт
и дискретно се правдао министарству, што је толико
теретио српскога поглавара због тражења наследнога
кнежевског достојанства, једнога личног захтева, који
је, у исто време, могао бити и велики политички до-
битак за српски народ. „Зацело, писао је Строганов,
питање мења свој облик чим поглаварево уздигнуће
може да помогне и обезбеди стварне земаљске инте-
ресе.“ Али по самим Милошевим извештајима, правдао
се Строганов даље, он је морао увек бити у сумњи
односно намера његових. Милош није никад учинио
да он назре да су његови кораци за титулу наслед-
нога кнеза везани били за намеру да, у исто време,
добије постојану и независну администрацију и ор-
ганске институције, којима би наследно кнежевство
било чврста допуна и тако рећи врхунац зграде; он
га је гледао само како се „усред општих интереса
устремио само на једну изоловану тачку, на узди-
гнуће своје породице, а цена би за то имала да
буде неограничена заклетва српскога народа према
Порти“.¹¹⁴⁵ Ну он је исто тако признао да се Милош
даје лако извести на пут и да се тргао чим му је
показао опасности у које Порта хоће да га увуче.

О Урошевћу испореди примедбу 1013. — Урошевић је и даље проду-
жио. 20 апр. 1820. кнезови Вар. Канцеларије јављају Милошу да је Уро-
шевић питао кад ће он, кнез, доћи у Београд, да тата дође из Варадина
командирендер. — 26 јуна 1820. Лицов Метерниху. Критикује ревност погра-
ничних команданата, који верују да ће се српски депутати обратити њему.
Лицову, да им парали привилегије, које за њих тражи Русија.

¹¹⁴⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

Строганов је за потврду наводио његову изјаву Пи-
нију да ће од Порте тражити само испуњење VIII
члана Букурешког Уговора, и његово тражење допушта
да данак обустави. Овај последњи Милошев захтев
посланик је истицао као карактерну црту српскога
поглавара, који је, по његову мишљењу, несмотрен и
готов да пада у крајности!¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

ГЛАВА XXV

САСТАВ НАРОДНОГ „ПРОШЕНИЈА“

1820

- I — Строганов излаже Милошу програм рада (2 априла). — Тражи податке за састав народне молбе султану. — Стање српскога питања на Порти. — Хатишериф за Србију и питање о руској гаранџи.
- II — Српска депутација и народна молба од 9 априла 1820. — Неспоразум између Строганова и српске депутације.
- III — Милошево незадовољство с депутатима. — Милошев пројекат тачака за народну молбу султану (25 маја). — Питање о данну и о границама.
- IV — Пројекат српске народне молбе од барона Строганова. — Упоредије Милошевог и Строгановљевог пројекта. — Увод у народну молбу. — Строганов објашњава свој пројекат Милошу. — Изгледи и Строгановљево наде. — Султанови пуномоћници за преговоре са Строгановом.

I

Другога априла Строганов се да на посао да у смислу својих нових инструкција пише Милошу. Он му је вешто ставио на знање — обраћајући му пажњу, у исто време, на замке Портине које треба да избегава — да руски двор не само нема ништа против његовога наследства него и да га жели ако оно само буде засновано на основици права, преимућстава и унутрашњег устројства Србије; сваки пут кад његове користи буду одговарале општим интересима народним Милош не треба да сумња у благонаклоно учешће рускога двора у његову корист. Само таквоме учешћу

и жељи, да сачува Милоша од примамљивих понуда турскога лукавства, приписивао је посланик своја ранија објашњења о последном кнежевском достојанству.¹¹⁴⁷ На тај начин Строганов је хтео да своје писање доведе у сагласност с представкама које је раније Милошу чинио. „Ова прва инсинуација биће довољна, писао је Строганов графу Неселроде, да оживи његове наде и ревност, показавши му у исто време циљ на коме треба да ради, ако хоће да заслужи одобрење и пристајак Царскога Двора“.¹¹⁴⁸

Тек овом приликом Строганов одговара Милошу на питање да ли да Порти обустави данак, објашњавајући му неполитичност оваквога корака и старајући се да му улије дух мирноће, стрпљивости и покорности: само у случају необичних притешњавања ваља да прибегне чврстим и пуним поштовања представкама, као што је то урадио 1818 године при грађењу моста на Морави и утврђења у Београду и тиме учинио велике услуге својој отаџбини. Порта је пак за последње три године довољно показала да не жели давати Србима повода за нове тужбе.

Најзад Строганов је изложио Милошу план како треба извести цело српско питање, узевши као основицу за ово упутство пројекат молбе коју му је послало министарство.

Програм је био овај. Целоме раду треба дати изглед преговора између Порте и Срба, јер је очевидно да ће султан увек претпостављати да српско питање реши по своме властитом договору са Србима, тј. без руског посредништва. Стога сав рад послаников ићи ће само на то да склони Турке да ступе у објашњења с народом. Тако би Порти остало једино да Русији саопшти учињену погодбу и тиме јој да доказ да је VIII тачка Букурешког Мира извршена. Према томе целу ствар има да изведе Милош без икаквога јавног учешћа рускога посланства.

¹¹⁴⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов Милошу. — *Држав. Арх.*, К. К., 191. 20 апр. 1820. А. А. Пани Милошу.

¹¹⁴⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

Да би се овај план извео као што треба потребно је било да Милош буде снабдевен удутетвима и дипломатским материјалом. Услед тога Строганов тражи од њега детаљан извештај о свима тачкама, које би по мишљењу његовом и његових „земљака“ одговарале не само утврђењу главних права и преимућстава Србије, него и о свима предметима њене унутрашње управе с обзиром на месне обичаје и интересе како разних класа (сословиј) тако и свега народа у опште.¹¹⁴⁹

Комбинацијом тих елемената с пројектом рускога министарства посланик је хтео да састави главни акт, молбу и жеље које ће народ поднети султану преко нарочите депутације. Сем тога, тражећи ове податке од Милоша, он је хтео да промери његове праве умишљаје и намере односно Србије и колико је одан интересима њеним као и све прилике које Милошу улевају наду да ће добити од Порте наследно кнежевско достојанство.¹¹⁵⁰

О српскоме питању, дакле, отпочеће поново дискусија, с том разликом, што ће овога пута Строганов увести, индиректно, у послове и представнике српскога народа.

У опште 1820 године руски посланик у Цариграду имао је да приступи поново дискусији свију питања Букурешког Уговора, изузев свршено питање о делимитацији Дунава, јер цар Александар није усвојио савете Строгановљеве и Каподистријине, који су му саветовали, крајем 1819 године, енергичне мере: он је хтео и даље да преговара и да употреби само „сиду аргумената“.¹¹⁵¹

Невероватно је да је руско министарство веровало да ће нови преговори донети бољи резултат него преговарање прошлих трију година: али ипак настављањем преговора Русија је могла само добити, ако ништа друго тиме ће бар довести Порту у незгодан положај

¹¹⁴⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов Милошу.

¹¹⁵⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

¹¹⁵¹ Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I.*, 299.

пред Европом, показавши на сјајан начин њену рђаву вољу да испуни своје свечане обавезе.¹¹⁵²

Већ у првој конференцији од 19 феб. 1820, коју је имао Строганов на основи нових инструкција, Порту му је, доследна својој политици, одговорила, примајући његове мемоаре, да је она извршила све своје обавезе. Али наравно то није била њена последња реч. Дванаестог марта Реис-ефендија је известио рускога посланика да ће сам султан проучити његове ноте и мемоаре, предате у последњој конференцији. Портини министри успели су најзад да сам султан уђе у питање те да на њих не падне сва одговорност.

Предвиђати резултат нових преговора о српском питању било је врло тешко. Сам Строганов имао је врло неодређене појмове о Портином расположењу: он је видео само да су три године његових преговарања биле период мира за Србију и да Порту јако полагаже на то да представи Србе као потпуно задовољне својом судбином, хотећи отуда да изведе да је VIII члан Букурешког Мира извршен.

У конференцији од 19 фебруара Портини су министри без повода говорили о задовољству српскога народа. „Све је свршено и извршено од стране Портине, рекао је Реис-ефендија, на пример, Србија је задовољница и срећница него икад!“ После конференције Строганов је дознао био из поузданог извора, од Портиног драгомана кнеза Калимахиа, да она жели да сврши српско питање али без штете по своје достојанство и на начин да Русија буде задовољна. Посланик је изјавио тада да он друго и не тражи, да ће учинити све са своје стране да измири Портино достојанство с руским захтевима и да је Русија далеко од тога да хоће да се меша у погађање које ће настати са Србима: она ће се сматрати искрено срећном да види резултат преговора, и за гаранцију тога поравнања довољно је да јој се тај акт службено нотификује, наравно под погодбом да поравнање буде учињено с народним пристанком, као што про-

¹¹⁵² Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I.*, 301—302.

писује VIII члан Букурешког Уговора. Оно што је султана највише мучило у српскоме питању то је руска гаранција, перспектива рускога протектората над Србијом, као што је то већ случај с Влашком и Молдавијом. Зато је Строганов инсинуирао идеју о гаранцији у најблажој форми, тј. у службеној нотификацији хатишерифа који буде издат за Србију. Ова идеја као да је учинила добар утисак на Портиног чиновника,¹¹⁵³ руско министарство пак одобравало је ово решење, које је нашао његов представник у Цариграду.¹¹⁵⁴

II

Првог маја стигао је у Београд Михаило Герман¹¹⁵⁵ тајно „под трговачким видом,“ и одмах је похитао Милошу у Раковицу, који је тамо нарочито дошао „под видом пробожденија“, у самој ствари пак Германа да дочека.¹¹⁵⁶ Милош је био пресрећан кад му је Герман прочитао садржину посланиковог писма од 2 априла, и писма рускога генералног консула у Букурешту од 20 априла о наследном кнежевском достојанству и о новој народној молби која ће се поднети султани. Милошу је изгледало да је већ стигао својом циљу.

Кад је Строганов писао писмо од 2 априла, он није ништа знао о српској депутацији, која је 15-ог истог месеца отпутовала у Цариград. И ако је Милош о томе већ био известио посланика преко Букурешта, он се сад, кад су се отварали тако повољни изгледи за њега и народ, поплаши, да његов повереник може

¹¹⁵³ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 април 1820. Строганов графу Неселроде.

¹¹⁵⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, *Réponse à l'exposé confidentiel en date du 30 mai 1820, communiqué au Cabinet de Saint-Petersbourg par S. A. M. le prince Callimachi, concernant l'état des négociations entre la Russie et la Porte.* Pottava, le 2 août 1820. „Dès que Sa Hautesse voudra bien ordonner à ses plénipotentiaires d'insérer au protocole une déclaration qui atteste la générosité de sa politique à l'égard de la Serbie, desqu'elle témoignera dans la même forme que le diplôme organique qui accomplira cette promesse serait communiqué officiellement au gouvernement russe, cet article de discussion semble devoir se trouver réglé en principe et selon le droit.“

¹¹⁵⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 мај 1820. Београд. Герман Строганову.

¹¹⁵⁶ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 22 и 26 априлом 1820. Наредбе како Герман да пређе у Србију.

бити није стигао на време у Букурешт или у оште да се не изроди неки неспоразум и да депутати, Ђ. Поповић, Павле Сретеновић и Сава Љотић, чија је мисија сад беспредметна, не учине какву погрешку. С тога Милош одмах упути у Цариград, директно преко Румелије, једнога свог човека, тобоже као трговца, да однесе што брже може нове поручке депутацији и Строганову.

Милош је поновио посланику да може радити шта хоће с послатом депутацијом, којој је он већ издао упутства да се за све на њега тајно обраћа.¹¹⁵⁷ Депутатима је пак поновио да се држе строго упутстава, која им је дао при поласку, тј. да Строганову даду народну молбу на преглед и поправку, пре него што је поднесу Дивану, и да се у свему владају по посланиковим саветима.¹¹⁵⁸

Издавши ове наредбе Милош се да на посао да по Строгановљевом налогу састави све оно што треба да уђе у нову народну молбу. Већ 25 маја Герман је отпутовао из Крагујевца, преко Букурешта у Цариград, поневши са собом потребне податке под заглављем „Височајшеј Порти от Народа Сербскога покорњејше прошеније“.¹¹⁵⁹ Њему је Милош ставио у задатак да у Цариграду служи тајно као посредник између рускога посланства и депутације, и да му о њеном раду шаље извештаје.¹¹⁶⁰ Стојан Симић пак био је послат у Букурешт да врши службу, коју је некад Герман вршио, почетком јуна он је већ био на својој одређењу.¹¹⁶¹

Милош је имао право што се толико бојао да Ђ. Поповић, П. Сретеновић и С. Љотић не учине какву погрешку у Цариграду. Он се већ уверио да их је

¹¹⁵⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 3 маја 1820. Милош Строганову. — *Држс. Арх.*, К. К., 191. 3 маја 1820. Милош А. А. Пинчу.

¹¹⁵⁸ *Држс. Арх.*, К. К., 3 мај 1820. Милош депутатима.

¹¹⁵⁹ *Прилози*, IV. Првобитни пројекат *Прилози*, III.

¹¹⁶⁰ *Држс. Арх.*, К. К., 25 маја 1820. Пуномоћје Михаилу Герману.

¹¹⁶¹ *Држс. Арх.*, К. К., 191. 30 маја 1820. Милош Евстатију Когову првом драгоману рус. консулата у Букурешту. — 8 јуна 1820. Евстатије Когов Милошу.

добро познавао. У време Германова поласка Милош је добио од њих извештај да су предали Порти народну молбу без претходног договора с руским послаником!¹¹⁶² Ну тек што је Герман отишао из Србије Милош добије, 28 маја, посланикова писма од 12-ог и 15-ог истог месеца, из којих је видео од каквих последица може бити погрешка коју су депутати учинили.

Ствари су се биле заплеле на заиста неочекиван начин и ставиле Строганова у велику забуну, као што је Милош могао видети из његових писама.

Шестога маја Строганов је био примио из Букурешта оба акта, која је Дим. Ђорђевић донео А. А. Пиниу, тј. народну молбу султану и Милошево писмо Строганову од 13 априла, којим јавља за долазак нове депутације. Он се није обрадовао депутацији пошто је послата пре његових нових упутстава. Ну како се очевидно није могао сакрити од Порте њен долазак и циљ требало је учинити да се ток послова не извитопери. Услед тога Строганов стане одмах исправљати молбу, коју ће депутација поднети, јер је била несмислено састављена, очекујући сваки дан, по писму Милошевом, да му се и сами депутати јаве и приме упутства. Усред тога посла он чује поверљиво од самога драгомана Портиног да су депутати стигли и да су одмах по доласку, 8 маја, предали народну молбу која је одмах изнесена Дивану на решење. Заиста долазак ове депутације Порти је био добро дошао. Притешњена Русијом она је хтела да сврши српско питање брзо да не би депутати дошли у додир с руским посланством. Драгоман је показао Строганову чак и садржину молбе и писмо које је сам од Милоша добио!¹¹⁶³

Строгановљевом чуђењу није било краја. Наравно није му остало ништа друго до да потражи решење загонетке од самога Милоша. 12 маја он је изложио

¹¹⁶² Н. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 142. 25 маја 1820. Милош Строганову.

¹¹⁶³ *Госуд. Арх. Моск.*, 12 и 15 мај 1820. Строганов Милошу. — 9-21 јун 1820. Строганов графу Неселроде.

Милошу све опасности од овакога поступка српске депутације, који прети пресудним последицама народноме делу: Порта сад има право да сврши српске послове простим ферманом, у који ће ставити три четири тачке назначене у молби, и по том ће послати нарочитог комисара, или ће опуномоћити београдског везира, да прими заклетву верности; позивајући се на ову народну молбу Порта може с основом тврдити да је судбина Србије решена у сагласности са српским народом и да је осми члан Букурешког Мира извршен, и ако у свему томе нема свега онога што је Русија Србији хтела изградити.¹¹⁶⁴

Требало би на сваки начин спасавати ситуацију, и Строганов је саветовао Милошу да место фермана тражи одмах само комисара, који ће кад дође у Србију примити све народне жеље, које би султан после хатишерифом потврдио. Овим тражењем комисара Строганов је хтео да добије времена да му дођу тражени податци, и да према њима састави молбу коју би народ од своје стране представио Портином чиновнику. Он је и лично нагласно згодном приликом самоме драгоману Високе Порте да српско дело не може бити тако брзо свршено, јер Срби траже комисара.¹¹⁶⁵

Тринаестога маја, сутрадан по писму посланикову Милошу, дође у посланство Сава Љотић и преда Строганову кнежево писмо. На посланиково питање, што су све то урадили без његовог знања, Љотић се клео свим на свету да нису имали упутства да њему дођу пре предаје молбе, него да је само казано да траже његов савет и потпору. На овако категорично тврђење Строганов изјави да му противуречност између тога тврђења и онога што стоји у писму кнежевом налаже да с депутатима прекине службене односе док не стигну нова упутства Милошева. Два дана доцније он накнадно извести Милоша о овоме разговору с његовим депутатом.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 12 маја 1820. Строганов Милошу.

¹¹⁶⁵ *Ibid.*

¹¹⁶⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 15 маја 1820. Строганов Милошу. — 9-21 јун 1820. Строганов графу Неселроде.

Сава Љотић био је као громом поражен посланиковим речима.¹¹⁶⁷ Кад је ову изјаву однео својим друговима, Ђ. Поповићу и Павлу Сретеновићу, они нису били ни најмање збуњени, напротив подсмевали су се Љотићевом очајању и држали су да је најбоље за њихову личну безбедност — коју су стављали изнад свега — да се не приближују рускоме посланству. С. Љотић је имао муке с њима, и узалуд их је позивао да и они оду Строганову, обећавајући им да ће их тако провести да их нико неће видети. Не само што нису хтели ни него „да помру од страха док ја дођем,“ вели Љотић.¹¹⁶⁸

Ђ. Поповић је и иначе био за туркофилску политику и није веровао Русији, а под утицајем турских обећања и страха у Цариграду он се још боље утврђивао у уверењу да је најбоље да се Милош држи Турака. Двадесетого маја, после прекида са Строгановом, он пише Милошу алегорично: „од они пријатеља од који смо неку надежду имали, по свој прилици, како видимо, никакве рукопомошчи није.“¹¹⁶⁹ А трећег јуна пре доласка Германова он је писао да је српска молба на Дивану испитана, да ће давак сем ђумрука бити пресечен у 2000 кеса, да ће у Србији бити само шест војвода место дванаест и да ће све то бити стављено у нарочити хатишериф, у коме ће се Милош титулирати великим кнезом. За Ђ. Поповића је то био велики добитак, он је тврдио да се тиме озакоњава Милошева власт над Србијом. „Наши пријатељи [тј. неки Турци] нам кажу да то ни најмање не фали што особитог фермана добили нисте, и да то све једно чини јербо вас у хатихума, му кнезом наричу, речени хатихумајум у ћутуку [регистру] се запише и непоколебимо код турског царства остаје... Драгоманбег пак... вас особито поздравља и каже ако ли баш

¹¹⁶⁷ *Држе Арх.*, К. К., 196. 24 авг. 1820. Сава Љотић Н. Николајевићу и Л. Теодоровићу. Прича ову сцену. „Ондак се жестоко [посланик] расрди на мене и кара ме, да је могуће себе да отрујем на његове очи да не чујем ове речи што ми говори...”

¹¹⁶⁸ *Ibid.*

¹¹⁶⁹ *Id.*, 20 маја 1820. Ђ. Поповић Милошу.

толико вам за ферман буде он се облигира да ће вам до шес месеци извадити моћи само ако будете хотели учинити оно што вам он саветовао буде.“ Какви су пак ти савети то је имао кнезу да каже Јован Протић, бивши депутат, који се тада враћао у Србију.¹¹⁷⁰

Кад је видео из Строгановљевих писама од 12 и 15 маја шта су депутати учинили, Милош се више чудио томе и одрицању Саве Љотића него посланик. Како је Герман био већ на путу за Цариград, он га одмах накнадно извести о свему и да му потребне поруке за депутате и Строганова, коме је изјављивао своју бригу и збуњеност због поступка депутације, молећи га да учини све да се ствар изведе на прави пут. Са своје стране Милош је обећавао да ће учинити све да дочека пројекат молбе из Цариграда и да Porta пошље комисара. Најзад је молио да му посланик пошље тајно једнога искусног човека, који би му служио као саветник при преговорима с комисаром.¹¹⁷¹ Герман је имао да све ово усмено разложи посланику и најзад да прочита депутатима добру лекцију што су тако лудо и детињасто покварили ток народних послова и да им нареди да свој рад ограниче само на тражење комисара.

III

Германов долазак у Цариград, 22 јуна, учинио је крај неспоразуму између Милоша и посланика, који је био врло задовољан кад је чуо да је свему крива депутација и да је Милош послушао његове савете и послао му потребан материјал за нову народну молбу. Строганов није сумњао да ће се све лепо свршити и одмах је поверљивим путовима саветовао Portи да само комисара пошље у Србију као што то народ тражи. Сав његов гњев окрене се против Ђ. Поповића којег

¹¹⁷⁰ *Држе Арх.*, К. К., 196. 3 јул 1820. Ђ. Поповић и Павле Сретеновић Милошу.

¹¹⁷¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 30 маја 1820. Милош Строганову.

му је Герман опртао у врло рђавој боји. Ђ. Поповић је, тврдио је Герман, плашио Милоша лажним вестима, како је рат између Русије и Порте на прагу, како се Турци спремају да унадну у Србију и саветовао му да прими турске понуде такве какве су, старајући се у исто време да поколеба његову веру у Русију. Једном речи Ђ. Поповић је за Германа био издајник!¹¹⁷²

Ђ. Поповић је толико био загрејан идејом споразума између Србије и Порте, толико се колебао између страха и ласкања турских да је Милош, кад је то видео из накнадних извештаја, поред свих порука преко Германа, поновио 24 јуна још једном депутатима заповест односно комисара: „И ништа друго од Височајшег Девлета не просите, кромје једног полномошног комесара, који би овамо дошао и овде непременно сва желанија народа нашег обширно саслушао и Височајшем Девлету представио.“ Све што овоме противно ураде нека себи припишу.¹¹⁷³

У другом писму, под истим датумом, Милош критикује њихово поверење у турска обећања. „Ја сам вам при отправленцију вашем тамо много саветовао да се ви ни мало на слаткоречије турске госпде не ослањате, ибо они се, наравно, за свој интерес старати

¹¹⁷² *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јула 1820. Строганов графу Неселроде. „Leurs démarches [тj. срп. депутата] à mon égard et leurs paroles portaient déjà alors un caractère de dissimulation et même de fausseté, qui m'empêchait de leur témoigner de la confiance. Depuis j'ai reçu des renseignements sur leur compte de nature à m'imposer encore plus de réserve principalement à l'égard du chef de la députation nommé George Popovitch. Effrayant Miloch par des nouvelles mensongères, comme celle de la guerre prête à éclater entre la Russie et la Porte et des préparatifs de l'invasion des Turcs en Serbie, marqués à ce qu'il prétend par l'expédition contre Ali-Pacha de Janina, Popovitch insiste auprès de Miloch sur l'acceptation pure et simple des propositions du gouvernement ottoman. En même temps il tâche de détruire la confiance que Miloch me témoigne, en lui conseillant de ne pas ajouter foi à ce que je pourrais lui écrire, et de se méfier du sieur Hermann, agent secrètement accrédité par Miloch auprès de moi. Popovitch a voulu même obliger les autres députés serviens, ses collègues, à signer une lettre à Miloch qu'il avait rédigée dans ce sens; mais comme ils s'y étaient refusés, il leur a déclaré qu'il ferait ces communications de vive voix lors de son retour à Belgrade, où il doit accompagner le commissaire que la Porte semble vouloir y envoyer.

¹¹⁷³ *Дрвс. Арх.*, К. К., 196, fol. 104. 24 јуна 1820. Милош Ђ. Поповићу, Павлу Сретеновићу и Сави Ђотићу.

морају ово благополучије оборити, које ми придобити желимо, и [које] заступленијем височајшаго росијскаго престола и саветами његова посланика барона Строганова, данас, без сваке сумње, придобити можемо“.¹¹⁷⁴ Уз то је депутатима улевао храброст, доказивао им да се не боје примера посланика Али-паше јавинског, који су зло прошли: „Али-паша је цару противан а ми с покорностију и праведним начином от султана све просимо и за то све што по наставленију господина посланика представљали будете слободно и без свакога најмањега страха представљајте!“¹¹⁷⁵

Све ово Милошу није било довољно јемство да ће депутати, односно Ђ. Поповић, поступити по његовој препоруци, те је приложено још уз ове поруке нарочито писмо за Портиног драгомана у коме је изјавио да његови депутати имају пуномоћије само комисара да траже.¹¹⁷⁶

Одмах по Германову доласку Строганов је почео да саставља пројекат нове молбе, коју ће народ предати Портином комисару. За основицу тога састава посланик је био узео пројекат рускога министарства од 17 фебруара и Милошев од 25 маја, послат по Герману, у коме су народне жеље сведене у двадесет и једну тачку. Имено: 1. слобода богослужења; 2. наследно кнежевско достојанство у Милошевој породици; 3. установа Сената; 4. подела народа на сталеже; 5. кнез и Сенат дају чинове и унапређења; 6. српски агент у Цариграду; 7. право подизања школа и штампарија; 8. право држања скупштина „народа и старешина“; 9. право ношења оружја и одела које било боје и кроја; 10. право примања дошљака и бегунаца; 11. и 12. слобода трговине на суву и на води под српском заставом; 13. право установљења царинарница на граници; 14. право подизања карантина; 15. право установљења апотека и држања лекара; 16. право користити се свим што земља може дати из

¹¹⁷⁴ *Дрвс. Арх.*, К. К., 196, fol. 106—109.

¹¹⁷⁵ *Ibid.*

¹¹⁷⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јул 1820. Строганов графу Неселроде. — 21 јул 1820. Строганов Милошу.

своје „утробе“; 17. никаква турска војска сем гарнизона да не улази у Србију; 18. право да кнез и Сенат суде свима сталежима по законима сваке класе, који ће се прописати; 19. право да се измене у прописаним законима могу чинити са дозвољењем Портиним; 20. Јевреји уживају слободу вере а подвргавају се српској јурисдикцији, и 21. да сваки оправдан српски захтев буде уважен и примљен од Порте.¹¹⁷⁷

Очевидно је да је овај српски пројекат рађен на брзу руку, без великог разумевања интереса и права која се траже, и с врло мало јасноће у својим битним деловима. То је и сам Милош морао осећати. „Почем, писао је он Строганову, ја писам описао и у свој опширности представио нашу будућу унутрашњу управу, то ће се она можда вама показати да не одговара у свему вашем захтевању. Но које због кратког времена, које због важности предмета, а које пак због тога што сам ја већ давно поверио Вашем Превасходству, да по свом благоразумију руководи делима како народним тако и мојим, ја сам означио само поглавите тачке, које представљам Вашем Превасходству с најпокорнијом молбом да сами додате што је још потребно и одузмете што је сувишно“.¹¹⁷⁸ Наравно у овакоме пројекту оно што је требало да буде главно то је независна унутрашња управа, међутим то је врло рђаво изведено, кад као *desideratum* Срби наводе да смеју чинити измене у своме законодавству по Портином допушту (чл. 19.). Подела народа на класе „после кнежевског сана и Сената на духовенство, благородство, художнике, трговце и земљоделце по степенима“ била је несувремена и за прву владу Милошеву и по овоме захтеву види се да се у Србији хтело подражавати социјалном стању у Русији и румунским кнежевинама. По овом пројекту Србија је аристократска земља, законодавно и судско тело је Сенат

¹¹⁷⁷ Прилог, IV. — Међу хартијама у старој Кнеж. Канцеларији налази се један други план народне молбе. Због особите важности његове ми га дајемо у Прилогу под III.

¹¹⁷⁸ Њил Попов, *Србија и Русија*, I. 142. 25 маја 1820. Милош Строганову.

без кога кнез не може ништа да учини. Преко њега он врши законе. Истина предвиђају се сваке године и скупштине старешина и народа ради располагања данка и да се *саветују* о унутрашњој управи; али улога је скупштине споредна, у решавању о народним пословима она је имала да буде подчињена кнезу и Сенату, да остане оно што је и дотле била под Милошем.

У пројекту нема ничега о данку и о границама Србије. Та два важна питања која су стајала у нераздвајној вези, јер данак мора бити сразмеран просторности Србије, Милош је објаснио у писму, које је Герман с пројектом предао Строганову. Овом приликом он је имао једну заиста срећну идеју, која је Србији спасла више округа. Милошева Србија обухватала је у територијалном погледу Београдски Пашалук, којим је 1815 године управљао Сулејман-паша. Кад је Милош те године дигао устанак он је водио „лојалну“ војну, износио као свој циљ не борбу против султана него против сверепога везира, и с тога је био дигао само његов пашалук; Милош се није смео истаћи као последник Карађорђевог те није ни дигао народ у границама његове Србије. Сад пак кад су имали отпочети преговори у Цариграду под заштитом Русије, Милош је сматрао да је дошао тренутак да затражи границе Карађорђевог Србије, оне које су биле кад је 1812 године мир утврђен између Русије и Порте, јер је било јасно да се Порта обавезала да српском народу у тим границама подари привилегије специфисане у осмом члану Букурешког Уговора.

Објашњујући свој пројекат од 25 маја Милош је писао посланику ово: „Имам част додати још нешто о границама српским које су биле при закључењу мира између Русије и Порте у Букурешту 1812 године. Поглавита места и утврђени шанчеви којима су обележене [те] границе јесу: Дрина, Сава и Дунав са три стране деле Србију од других држава. Јужна страна била је означена овим главним шанчевима: први шанец био је на Рачи код Дрине; други на Ивици; трећи на Шаргану; четврти на Златибору; пети на Јавору; шести

на Голији; седми на Јовику; осми на Копанику; девети на Боговцу; десети на Јанковој Клисури; једанаести на Јастрепцу; дванаести на Шиљеговцу; тринаести на Делиграду; четрнаести у Бањи; петнаести у Гургусовцу, најзад од Гургусовца реком Тимоком у Дунав. Ово је најважнија тачка Србије због саобраћаја с Влашком. Овим тачкама ограничена Србија може плаћати султану милион и по а и два милиона гроша годишње. "Под том сумом Милош је подразумевао све дажбине царске и спахијске под ма којим именом се оне плаћале до тада."¹¹⁷⁹ Сем тога у овом писму Милош је тражио да у пројекат уђе право да Русија има свога консула у Београду, и да место паше од три репа буде у Београду Портин чиновник нижег реда.¹¹⁸⁰

IV

Градећи нов пројекат народне молбе Строганов је све Милошеве захтеве свео у девет главних тачака:¹¹⁸¹

1. Слобода и јавност богослужења по свима обредима и обичајима Источне Православне Цркве.

2. Кнежевско достојанство у Милошевој породици. Он бира себи наследника у својој породици договорно са Саветом (Сенатом), Порта пак то потврђује. За овако важну уступку навођене су Милошеве заслуге и за Порту и за српски народ: Милош је примирио народ после бегства Карађорђева, склањао се од „свију наговора ближњих иностраних власти“ и није примио ту скоро позив Али-паше јањинскога да устане против султана. Ова два последња тврђења нису се налазила у Милошевим подацима. Инсинуација о страним наговарањима односи се на Аустрију, и Строганов је о томе дознао од рускога генералног консула у Букурешту А. А. Пиниа, коме је Герман говорио да су аустријски

¹¹⁷⁹ Ил. Попов, *Србија и Русија*, I, 142. 25 мај 1820. Милош Строганову.

¹¹⁸⁰ *Ibid.*

¹¹⁸¹ *Прилог*, V. Пројекат српске народне молбе од барона Строганова: *Проектъ прошенія оубъ народа сербскаго на имя Порты Оттоманской*. — Упореди писмо барона Строганова Милошу од 29 јуна 1820, којим му је спровео свој састав. *Споменик*, XXXVII, стр. 152—156.

погранични чиновници давали Србима неке политичке савете. То је сад Мих. Герман поновио и саоме посланику. Строганов је препоручио Милошу, ако буде запитан о смислу овога навода, да брижљиво избегава смисао тих наговарања од стране Аустрије, која су, може бити, чињена од аустријских чиновника из ревности и без налога озго као што је у самој ствари и било. Он је имао да каже толико колико је корисно за српску ствар, не дајући повода заплету између Аустрије и Порте.

За понуде Али-пашине Милошу и да је овај то одбио чуо је Ђ. Поповић на Порти од самог Реис-ефендије, и то је саопштио Герману а овај Строганову, који је наравно одмах то ставио у заслуге Милошу, јер га је и сам Реис-ефендија јако због тога похвалио. Међутим та понуда није постојала у ствари.

3. Све дажбине своде се у једну суму која ће се одсеком одредити, и да се Србији даду границе које су биле при закључењу Букурешког Мира. Тај се Мир из политике не спомиње, него се границе поименце ређају.

Питање о границама Строганову није било јасно у овоме моменту, он их је просто назначио по Милошеву писму од 25 маја и био је уверен да ће овај захтев наићи на велике тешкоће од Портине стране: отргнуте округе Србија је добила у време метежа и рата и после су онег пали у турске руке те му српско право на њих није изгледало неоспорно. С тога је он мислио да би питање о границама требало изоставити, пошто ће оно изазвати само препирку, која би могла нашкодити општем успеху преговора. Посланик је предлагао стилизацију овога захтева овако: да се просто каже да права која Порта буде даровала важе за *целу Србију*, а не само за Београдски Пашалук, који управо сачињава Милошеву Србију. На овај начин остављено би било да се питање о границама покрене доцније у згоднијим приликама. У основи Строганов је, не разумевајући српско право на пределе, које је Србија имала 1812, а који јој се нису придружили у устанку 1815 године, прибегавао једном софизму, који није имао

смисла и с тога што је у ово време као политички и географски појам постојала само једна Србија, Милошева, тј. Београдски Пашалук.

4. Слободна унутрашња управа Србије да буде у рукама кнеза, „народне скупштине, Сената и старешина.“

а) Старешине ће по обичају бити биране сваки својим насељем и зваће се као и пре кнезовима, остајаће на своме месту док сами хоће или док због погрешке не буду смењени.

б) Општа скупштина кнезова бираће *окоужене начелнике*, и ови ће састављати *Сенаџ*, у коме ће још заседавати митрополит, епископи а сем њих још неколико других чланова којима кнез с народом буде дао звање сенатора. „Чланови Сената могу бити лишени својих места само по сопственом пристанку или по пресуди коју над њим учини сам Сенат.“ Врховни кнез је природни председник Сената. Главне су дужности Сената: чување права и привилегија које је Porta народу подарила, разматрање општих послова и припремање њихово за преглед Народној Скупштини. Сенатска решења потврђује кнез.

в) По старом обичају допуштају се сваке године скупштине народа и старешина ради саветовања о унутрашњим пословима, о распореду данка и народних прихода. „Народна Скупштина опредељује такође и доходак потребан за издржавање врховног кнеза и његовог дома.“

5. Народ се дели на духовништво, дворјане, художнике, трговце и земљоделце.

6. Сваком чиновнику и грађанину суди кнез и Сенат не само по општим земаљским законима но и по специјалним законима онога реда коме дотично лице припада.

7. Слобода трговине, слобода подизања школа, болница и др.

8. Турци да се не селе у Србију без договора са кнезом; Срби обећавају бранити границе од страних напада, и

9. Народ има право да држи свога агента код Отоманске Порте.

У главноме Строганов је увео више реда у српски пројекат. Прве две тачке одговарају и редом и садржином Милошевом пројекту. У осталим тачкама (3—9) Строганов је резумирао све остале српске захтеве.

Тако трећа тачка Строгановљева пројекта о уједињењу свију народних дажбина чине тачке Милошева пројекта: уводна (данак одсеком), тринаеста (царинарнице) и шеснаеста (право користити се рудама). Посланик нарочито није хтео спомињати руде да не би пробудио турску грамзљивост. У ову је тачку он унео и питање о границама.

Тачке о унутрашњем устројству Србије (4—6) Строганов је формулисао по Милошевој жељи, и оставио је њему да их измени према мишљењу своје и народних старешина. Те тачке биле су за посланика оно што је најважније, тј. да Срби добију право на слободну унутрашњу управу и зато их је опет у своје објашњењу пројекта оставио на размишљање и поправку Милошеву и српских старешина.

У седмој тачки, где говори о слободи трговине, посланик је изменио Милошев захтев (тачка 11.) у толико што не говори о српској трговачкој застави, јер би то изазвало само тешкоће у преговорима с Портом. С друге стране посланик је изоставио сасвим Милошев захтев да се бегунци, дошљаци и странци, који би потражили прибежиште у Србији, не издају на тражење њихових влада, као захтев противан међународним односима.

У осмој тачки свога пројекта посланик је изменио седамнаесту тачку српскога пројекта, додавши да се Турци у опште не могу насељавати у земљи без пристанка српске владе. На овај начин он је хтео да створи могућност да се тражи исељење и оних Турака, који се већ налазе у Србији, и ако му је изгледало да ће се то мучно изградити.

Девета тачка резумира шесту, деветнаесту и двадесет-прву тачку Милошева пројекта.

Српски захтев о слободи Јевреја и друге ситније ствари, које су *implicite* обухваћене у горњих девет

тачака, посланик је изоставио да не би сувише, без потребе, претоваривао свој пројекат, којим је више ишао на то да се утврде принципи него појединости. Он је исто тако прешао преко жеље, изражене у писму од 25 маја, да се у Србији установи руски консулат и да се паша од три репа — везир — замени старешином нижега реда: отварање консулата то је право Русији било зајемчено уговорима и за то Срби не треба да се брину; сем тога тај би их захтев компромитовао пред Портом.¹¹⁸² Тражење пак чиновника нижега реда место везира у интересу штедње, као што је то Милош наводио — јер је издржавање везирова и његове велике свите падало народу на терет — Строганову је изгледало беспредметно, пошто ће се све дажбине одредити одсеком и према финансијској моћи земље, те према томе Срби неће више водити рачуна о издржању и трошковима везировим, то ће бити Портина ствар, она ће из горње суме издржавати старешину каквога ранга буде хтела.

Не треба изгубити из вида да је у четвртој тачки, под а) и б) Строганов унео гледиште своје владе како она разумева ограничење кнежевске власти и народно учешће у јавним пословима. Главна је овде одредба: Сенат из доживотних чланова. Међутим у колико се пројекат министарства дотицао судоводства по степенима, Строганов је напустио те претписе. Као разлог он је наводио министарству што у правосуђу у Србији нису познати западни начини поступања, те је с тога у тачки шестој просто казао да над судеком администрацијом бде кнез и Сенат, оставивши Србима у томе одрешене руке.¹¹⁸³

Најзад требало је тај пројекат заокружити, требало је да му се напише увод, који ће сам за себе бити нека врста народне изјаве пред султаном и излагање причина из којих народ тражи у молби изло-

¹¹⁸² *Госуд. Арх. Моск.*, 3-15 авг. 1820. Полтава. Каподистрија Строганову. Поводом консулског питања: „aujourd'hui cette mesure reveillerait des appréhensions dont la Serbie elle-même ressentirait peut-être les funestes effets. Il semble donc au moins inutile pour le moment d'y déléguer un consul.“

¹¹⁸³ *Прилози*, VI, *Observations sur le projet de la requête des Serbiens à la Porte, transmise à Miloš Obrenovitch par le baron de Stroganoff.*

жене привилегије. „У колико јаче српски народ осећа благонаклоност Портину, гласио је од прилике тај увод, у толико му теже пада што како његово унутрашње спокојство и благостање, тако и његови закони, који би имали да утврде тај мир и благостање, зависе од политичких препирака између Височајше Порте и суседних јој држава. Ове су препирке више пута нарушавале спокојство народно, у њима је он по каткад и крв своју проливао. Да би се једном избегле ове беде, Срби су решили једнодушно и из својих властитих побуда да припадну столицама великомоћног султана, свога милостивог и законитог цара, и да га замоле „всеподањејше“ да учини једном крај овим страдањима вернога му српскога народа, који већ посрће под бременом неизвесности судбе своје.“ Позивајући се, најзад, на великодушност, мудрост и праведљивост султанову народ га моли, преко својих опуномоћених старешина, световног и духовног реда, да му подари она права која су пређе отомански цареви подарили другим својим хришћанским поданицима и да та права и примућства утврди височајшим хатишерифом.

Овај увод у народну молбу у главнине је онакав како га је министарство формулисало у пројекту од 17 фебруара.¹¹⁸⁴ Пу Строганов је избацио из политичких разлога изречан спомен о правима Влашке и Молдавије, која би Срби желели имати и алузију на Букурешки Мир и Русију. Чрту је баш то највише плашило да Србија не постане оно што су румунске кнежевине, алузија пак на Букурешки Мир и Русију могла је само компромитовати Србе у Портиним очима. Строганов је био мишљења да Срби треба према Порти врло обазриво да поступају и да штеде њено достојанство и осетљивост, пошто ће они сами водити преговоре. Из те обазривости он је избацио из свога пројекта као што смо видели Милошеву жељу да у Србији буде руски консул и из истих разлога није

¹¹⁸⁴ Неназаченице и обрне Строганов је узео из увода у српску народну молбу од 9 апр. 1820. — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 77—78.

хтео говорити према пројекту министарства да у атрибуцији кнежеве власти спада уређење и управљање војском, већ је у осмој тачки просто казао да ће Срби с допуштењем Портиним у случају стране опасности бранити своју земљу.¹¹⁸⁵ „Мој главни циљ, писао је Строганов Милошу, спроводећи му пројекат молбе, као што сам вам ја и пређе имао част објаснити, био је у томе да на сваки начин удаљим из пројекта сваки траг руског утицаја, и да му дам вид властитих побуда од стране Срба, који прибегавају великодушности и справедљивости свога законитог господара, и од њега очекују сталну срећу и мир. Ово правило обазривости потребно је да не заборављате и унапред у вашим објашњењима с комисаром или пашом београдским“.¹¹⁸⁶

Наравно Срби не треба да се праве ни сувише наивни пред Портом, њихова молба је и сувише политично састављена да Porta верује у њихову безазленост и незнање о обавезама које је она узела на себе спрам Русије осмим чланом Букурешког Уговора. Ако би им се затражило објашњење о неким изразима, као што је нпр. онај где се у уводу говори о препирању Портином са страним државама (прѣнја Дивана съ сосѣдними державами), Срби треба да одговоре, саветовао је Строганов, слободно, да је њима познато право Русије да се по осмом члану Букурешког Уговора заузме за њих, али да српски народ, уздајући се у султанову великодушност, жели да само њему буде обавезан за своју срећу и да нема посла с туђим утицајима. Овом последњом идејом посланик је био завршио свој пројекат: султаном подарена права и преимућства за увек ће утврдити неограничену покорност, верност и бескрајну благодарност српскога народа према своме пресветломе монарху, виновнику његове среће и благостања; на тој сталној основи узајамних користи Porta ће утвр-

¹¹⁸⁵ Прилози, VI.

¹¹⁸⁶ Споменик, XXXVII, стр. 152.

дити праву приврженост српскога народа а с тим и безбедност свога царства.¹¹⁸⁷

У опште објашњења с којима је Строганов пратио овај пројекат била су тако пространа и јасна, да је Милошу био непотребан тајни саветодавац, кога је тражио да му посланик пошаље у Србију. Посланик нити је имао такво лице на расположењу, нити је сматрао за саветно да таквог чиновника шаље, јер би могао изложити неприликама и себе и Србе.¹¹⁸⁸ Ну он је исто тако сматрао за дужност да Милошу обрати пажњу на лажне пријатеље и непоуздане политичаре. Бојећи се највише утицаја Ђорђа Поповића, Строганов га је представио Милошу у најгорим бојама и тражио је да га избаци из државних послова, јер је био дознао да овај вођ српске депутације и даље енергично брани пред својим друговима гледиште да се треба што пре погодити с Турцима, и да ће то своје уверење заступати и у Србији. Строганов је у толико више сумњао на Ђ. Поповића, што се овај није одазвао његовом позиву и љубазности да своја писма Милошу шаље преко посланства у Цариграду, које би их достављало српским куририма преко консулата у Букурешту. Посланик је ово сматрао као неповерење, па наравно и као увреду.¹¹⁸⁹

У успех започетог посла Строганов више није сумњао; ако ништа друго исправиће се велика погрешка Ђорђа Поповића и другова му.¹¹⁹⁰ Доказ за то већ је био ту: двадесет-трећег јуна Porta је известила

¹¹⁸⁷ Споменик, XXXVII, стр. 152. — Прилози, V.

¹¹⁸⁸ Госуд. Арх. Моск., 8-20 јул 1820. Строганов графу Неселроде. „Outre l'impossibilité de trouver ici une personne que je pourrais charger de cette mission, il serait extrêmement difficile de la soustraire à la connaissance de la Porte, et une fois connue, elle nuirait essentiellement à notre but d'éloigner toute apparence d'influence de notre part. J'ai donc renoncé à cette idée et ayant invité le consul g-le Pini de faire concevoir plausiblement à Miloš l'impossibilité de satisfaire à sa demande, je me suis borné à rédiger le projet de la nouvelle pétition des Serbiens à la Porte.“ — Држ. Арх., К. К., 191. 14 јул 1820. А. А. Пани Милошу.

¹¹⁸⁹ Споменик, XXXVII, стр. 152. — Госуд. Арх. Моск., 8-20 јул 1820. Строганов графу Неселроде.

¹¹⁹⁰ Госуд. Арх. Моск., 8-20 јула 1820. Строганов графу Неселроде. „J'ignore jusqu'à quel point Miloš goûtera mon projet, mais j'ai lieu de croire que la Porte ne voudra point y adhérer en entier. Cependant cette nouvelle démarche de Miloš, si elle est conduite avec habileté, lui sera utile

депутате, да ће бити послат комисар у Србију. Он је то себи приписивао у заслугу, јер је непрестано уверавао Порту, поверљивим и поузданим путем, да треба прво да саслуша народне жеље преко нарочитога посланика па онда да изда хатишериф. Драгоман Портин га је уверавао да ће се заиста тако и поступити.¹¹⁹¹

Строганов се надао да ће преговори између Срба и Порте тећи паралелно с његовим преговорима. Решење султаново, које му је Реис-ефендија ставио у изглед још 12-ог марта¹¹⁹², било је саопштено Строганову крајем маја. Султан је наименовао државног секретара Хамид-беја и бившега молдавског кнеза Карла Калимахиа као специјалне делегате који ће преговарати с руским послаником.¹¹⁹³ Тако се Реис-ефендија

en ce qu'elle réparera le tort qu'il s'est fait par la première. En effet en expliquant celle-ci d'une manière favorable aux succès des affaires de la Serbie, on peut considérer la pétition antérieure de Miloš comme une espèce des préliminaires à ses pourparlers futures avec le commissaire de la Porte. Les bases de ces préliminaires sont les promesses de payer un tribut annuel, le désir de voir l'hérédité princière reconnue dans la famille de Miloš et la demande d'un commissaire pour régler les autres points. J'ai dû donner cette tournure à la démarche intempestive et inconsidérée des députés de Miloš afin de faire naître la possibilité de la rendre à peu près nulle par une démarche nouvelle. J'espère y réussir à tout événement soit que la Porte refuse les demandes des Serbiens contenues dans leur première pétition, soit qu'elle les accueille favorablement et qu'en même temps elle leur envoie un commissaire, soit enfin qu'elle n'y fasse aucune réponse. Dans tous les cas une seconde pétition est également indispensable quoique sous des formes modifiées par la conduite de la Porte à l'égard de la première. Si elle refuse vu qu'elle ajourne sa décision, la seconde pétition, plus détaillée, peut être présentée à l'appui de la première. Si au contraire elle accorde les points sommairement exposés dans celle-ci et qu'elle envoie le commissaire, les Serbiens pourront lui remettre une pétition supplémentaire qui commentera l'autre par des subdivisions réglementaires et explicites, et sur le contenu de laquelle les Serbiens prieront le commissaire d'entrer en pourparlers avec eux, ainsi qu'ils en avaient fait la demande au gouvernement ottoman.

¹¹⁹¹ *Споменик*, XXXVII, стр. 152.

¹¹⁹² Види стр. 461.

¹¹⁹³ *Staatsarchiv*, 10 јун 1820. Лицов Метерниху. „Cette manière de négocier n'avait jamais été employée par la Sublime Porte.“ — Исти истоме. 26 јуна 1820. „Cette démarche de la Sublime Porte doit être attribuée au langage ferme et précis du ministre de Russie, lors de la dernière conférence, qui eut lieu dans les premiers jours du mois de mars passé...“ Оно је услед ишпицања Строгановљевих „qui ne se promettaient guère quelque résultat satisfaisant en devant traiter avec un Reïs-effendi, qui autant par ses sophismes que par l'impétuosité de son caractère bouillant et brutal rend toute négociation quelconque odieuse et presque impossible.“

вешто извукао из ових тешких преговора јер је на њега Строганов у главном циљао кад је у конференцији од 19 фебруара, тражећи да се продуже преговори, изјавио да је слаба нада на успех да ће се доћи до повољног резултата, ако Портини министри остану при своме методу дискусије.

Време пак за преговарање било је врло повољно по Русију. Порта је била заплетена у рат с Алипашом јањинским, који је употребио сва средства за одбрану;¹¹⁹⁴ својим држањем пак Порта се била замерила свима силама од којих је могла очекивати неку помоћ противу Русије.¹¹⁹⁵

¹¹⁹⁴ *Staatsarchiv*, 10 јуна 1820. Лицов јавља Метерниху да је Алипаша, пре неког времена, нудио Енглеској Мореју, ако му призна наследност и изрази независност код Порте. Енглеска је ово одбила. Чинио је исто такве понуде Аустрији а јачачно и Русијама. Порта зна и за везе Алипашине с владиком пригорским.

¹¹⁹⁵ *Staatsarchiv*, 26 јун 1820. Лицов Метерниху. Јавља, поводом прилика у којима Русија почиње нове преговоре, да нема силе, коју Порта није узвекла овим или овим начином (д'унае маиере он д'унае аутре). — 10 авр. 1820. Исти истоме. „Les hommes les plus éclairés de cette classe (toulémas) qui toujours et dans toutes les révolutions a prouvé combien elle peut être redoutable au gouvernement et à son chef, voient avec peine la faiblesse du Divan et la perversité de ses mesures; l'on considère le littoral asiatique — un des points litigieux les plus importants — comme perdu et l'on craint que la Sublime Porte n'écoute aussi les propositions quant à la Serbie plus favorablement que ne l'exige l'intérêt de l'état.“

ГЛАВА XXVI

МИСИЈА МЕХМЕД-ЕСАД-ЕФЕНДИЈЕ

- I — Мехмед-Есад-ефендија, Портин изасланик за Србију. — Строгановљева улутства Милошу. — Садржина фермана. — Строгановљева оцена о ферману.
- II — Припреме у Србији за дочен Мехмед-Есад-ефендије. — Врење међу Турцима у Србији. — Запети односи између Милоша и Турака. — Дочекивање Мехмед-Есад-ефендије.
- III — Спор о месту за читање фермана. — Милош одбија ферман (26 авг.). — Агитације Марашлијине и Портиног изасланика против Милоша. — Триумф русофилске странке.
- IV — Милош подноси Строгановљев пројекат народне молбе Мехмед-Есад-ефендији. — Милошеве измене у томе пројекту. — Питање о границама.
- V — Велика узрујаност међу Турцима. — Пуцање на Милошев конан у Београду. — Претње Марашлијине и Мехмед-Есад-ефендије. — Турски изгред у Шапцу. — Односи између Милоша и Марашлије.
- VI — Незадовољство Портино због догађаја у Србији. — Српска народна молба пред Портом. — Строгановљева улутства Милошу. — Строгановљев извештај министарству. — Његова критика о изменама, које је Милош учинио у пројекту народне молбе.

I

Баш кад је Строганов спремао да свој пројекат и улутства пошаље Милошу дође му Михаило Герман и донесе извешће да је Porta саопштила депутатима, да ће њен комисар, одређен да иде у Србију, противно уверавањима, која је Калимахи давао по-

сланику, понети са собом ферман, којим Porta потврђује нека права Србима и да неће саслушавати жеље народне. Дакле поред свих инсинуација рускога посланика да се пошаље прво комисар па онда да се на основу жеља народних изда ферман, Porta је била решила да једним непотпуним ферманом забашури цело питање, те да не прими српске жеље у свој њиховој опширности. Строганов није знао тачно садржину фермана али је био унапред уверен да ће Porta гледати да прође са што мање уступака. С тога он препоручи накнадно Милошу да га шаље тога акта ништа не буну и да се држи строго његових инструкција. Ако комисар дође без фермана онда му послани пројекат треба изнети у форми изјаве жеља српскога народа односно права, која проси од Порте; ако пак донесе ферман, којим би се задовољавали српски захтеви, изнесени у молби од 9 априла, коју је поднео Ђорђе Поповић с друговима, Милош је имао да изјави да су у тој молби од 9 априла изнесене само прелиминарије за будуће преговоре и да су у њој назначена само главна права која народ тражи, имено: право унутрашње самоуправе под поглаварством кнеза Милоша и његовог потомства и утврђење народних дажбина једном за свагда. Затим је требало да Милош изнесе Строгановљев пројекат као детаљно *изјашњење* молбе од априла месеца са захтевом да та детаљна изјашњења Porta потврди, после тога да прими заклетву верности од народа. Строганов је дакле нашао згодан изговор Србима за оба случаја.

Тек што је свршио писмо Милошу с овим порукама, Строганов дозна да ће у ферману бити означене српске дажбине одсеком, да је Милош припознат врховним народним поглаваром, без права наследства, и да ће комисар имати, по саопшењу фермана, да прими заклетву верности. С тога на крају свога писма посланик дода PS. препоручујући озбиљно Милошу да буде обазрив у свему што буде чинио, јер је моменат и свечан и критичан. Сваки акт, писао је од прилике Строганов, који буде садржавао у себи потпуно или непотпуно задовољење

српскога народа, а који уз то буде санкционисан потписом врховнога кнеза и старешина, мора бити од мене примљен, како ми га Porta буде саопштила, као тачна и непремена жеља српскога народа, и према томе и право учешћа Русије, основано на осмој тачки Букурешког Уговора, мора се сматрати као задовољено.¹¹⁹⁶

Тек у половини јула Porta је саопштила депутатима копију фермана који ће бити послат у Србију. Тај акт није ни издалека одговарао захтевима српским. Њиме је било утврђено:

1. Дажбине београдског пашалука у 941.500 гроша.
2. Плаћање њихово у два рока, о Митрову-дне и Бурђеву-дне.
3. Спахије примају свој десетак и даље на основу својих берата.
4. Укидају се муселими у нахијама пожаревачкој, јагодинској, крагујевачкој, рудничкој, ваљевској и пожешкој.

Али у суму од 941.500 гроша не улазе београдска царинарница, кантарина, тахмиз (право печења кафе), београдска скела, мукаде (државна добра), право на риболов, таксе на памук. Ти приходи остају у рукама везировим који их даје под закуп коме хоће. Сем тога нишки харач који су плаћале три нахије у Србији (ужичка, пожешка и сокобака) и који је познат

¹¹⁹⁶ *Споменик*, XXXVII, стр. 156. PS. у писму Строганова Милошу од 29 јуна 1820. — Сличан савет Строганов је поновио 15 јула. Н. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 144—145. — *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јула 1820. Строганов графу Неселроде. Говори о поменутој садржини фермана по чувању: „Mais la double concession qu'elle leur accorderait ne répondrait qu'en partie aux avantages que nous cherchons à leur procurer et qui ne se retrouveraient que dans le droit formellement reconnu par la Porte de s'administrer par eux-même. Il est vrai que la Porte pourrait bien dire qu'elle leur laisse en effet cette administration par là-même qu'elle reconnaît Miloš pour leur chef suprême et qu'elle règle les objets en discussion de concert avec eux, puisqu'elle leur accorde les deux points principaux de leur pétition. Mais cette concession qu'elle s'empresse de faire puisqu'elle lui est imposée par l'esprit et la lettre de l'article VIII du traité de Bucarest serait bien autrement essentielle, si le hat-chériff confirmait en même temps les obligations de Miloš envers les Serbiens et le mode administratif qui leur est assuré. C'est pour prévenir les Serbiens contre ce véritable mécompte, qu'en communiquant à Miloš les projets insidieux de la Porte, j'ai insisté auprès de lui sur les présentations d'une nouvelle requête et que je l'ai engagé, dans le p. s. de ma lettre du 29 juin, à s'abstenir du serment jusqu'à ce que les points de la seconde supplique soient discutés de concert avec la Serbie et accordés par la Porte.

под именом *фетихати* наплаћиваће везирови чиновници: такође харач шабачки који припада босанском рачуноводству или калему остаће и даље по староме у рукама босанског везира. Трошкови за издржавање мезулана (поштанских и курирских стација), плата и додатак (харч-тефтер) београдском каледији падају и даље на терет Србима.

О Милошу и његовом достојанству нема ништа, онде где се његово име спомиње он се назива први или главни кнез.

У ферману је тврђено да су све ове тачке претходно биле уређене у једној конференцији са српским депутатима.¹¹⁹⁷

Носилац фермана, Мехмед-Есад ефендија, хоџа-хан (виши секретар), имао је за задатак да га прочита Србима, заведе у регистар београдске мехџеме (суда) и прими заклетву верности.

Добивши копију фермана депутати га одмах, преко Михаила Германа, саопште Строганову. Овом приликом посланик је видео, са задовољством, како је Porta, као што је он предвиђао, примила само делимично српску молбу. Она не само што није извршила ни унификацију свију врста дажбина, него је скупљање једнога дела њихова оставила Турцима очигледно противно осмој тачки Букурешког Уговора. Добро обавештени кругови у Цариграду знали су већ да шаљање овога комисара има за циљ да изигра руске захтеве односно Србије.¹¹⁹⁸

Баш тих дана кад је Porta саопштила депутатима копију фермана, добије Михаило Герман, преко рускога консулата у Букурешту, писма Милошева од 24 јуна за депутате и драгомана Високе Порте, у којима је понављао, првима своју заповест а другоме молбу да се само комисар пошаље у Србију. „Погрешка, коју је учинила депутација, писао је Милош том при-

¹¹⁹⁷ *Прилози*, VII. Ферман.

¹¹⁹⁸ *Staatsarchiv*, 10 abr. 1820. Имџон Мерефину: „Ce moyen paraît avoir été choisi pour éluder la demande de la Cour de Russie, et pour lui prouver que les habitants de cette province ne réclament point de changement dans la forme de l'administration de leur pays.”

ликом посланику, велика је и бацила ме је у велику забуну.“ Неопредељеност „непоњатне молбе“ од 9 априла Милош је правдао запетим стањем између Срба и Турака у коме се треба „увек претварати и увијати (хитрити и лукавити)“ док се не дочека руска интервенција или док Porta сама не затражи да се и Русија умеша у српско питање, те да се онда приступи формалним преговорима.¹¹⁹⁹

Строганову се ово учинила згодна прилика да депутати унапред протестују против садржине фермана. С тога, по његовој заповести, Герман преко Саве Љотића преда Ђорђу Поповићу писма Милошева с наредбом да писмо за драгомана одмах однесе на Порту и у исто време да покаже и нова своја упутства која се односе само на тражење комисара. Ствар је била хитва, јер је само још неколико дана требало па да комисар — мубашир — пође у Србију.

Све поруке Милошeve и Строгановљеве остале су без резултата. Ђорђе Поповић је писма просто метнуо у џеп, тврдећи да је већ доцкан да се ма шта ради против Портине решења. У самој ствари он није смео да чини ништа из страха од Турака.¹²⁰⁰ Због тога се посланик обрати Милошу 21 јула поново с тужбом против депутације.

Том приликом он му је приложио и превод фермана, уверавајући га свима начинима у руску заштиту и користи које српски народ може отуда извући. „Није ми потребно, писао је Строганов, излагати опширно, колико ова мера — шаљање фермана — предузета Портом и садржина њенога фермана, мало одговарају очекивањима и користима српскога народа. Ви морате с најразумнијим старешинама размислити о томе и одбацити с поштовањем, али енергично ту

¹¹⁹⁹ Нил Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 143. — *Моск. Универс. Извешт.* за 1866—1867, бр. 2, стр. 81. *Перейиска бар. Г. А. Строганова съ Милошемъ Обреновичемъ въ 1817—1826 годинахъ*, Н. А. Попова.

¹²⁰⁰ *Држе Арх.*, К. К., 196, fol. 120. 24 авг. 1820. С. Љотић Н. Николајевићу и Ј. Теодоровићу. „Стаде га вика [Велеша]: ја не смем да дам.“ За себе С. Љотић, прецлашен Милошевим писмом, вели: „Ја сам се закдео Богу и ваза да издаје учинити не мислим, нит' се Бранковићем мислим назвати.“ Криви за све Ђ. Поповића и П. Сретеновића.

назови-погодбу с депутатима на коју се позива ферман, и зашто они нису имали надлежно пуномоћије од вас и од народа. Од тога доба ја сам сасвим прекинуо везу с вапом депутацијом. На што им давати савете и упутства, кад се по њима не владају и кад их испуњавају и тумаче наопако“.¹²⁰¹ Ну ипак Строганов још једном покуша да учини нешто с депутатима. Он се обрати Сави Љотићу да он уради оно што није хтео Ђ. Поповић и да преда писмо Милошево драгоману. Овај ту заповест изврши али доцкан. Двадесет-шестог јула Мехмед-Есал-ефендија већ је био отишао из Цариграда с Ђорђем Поповићем и П. Сретеновићем. „И тако је била, пише Строганов графу Неселроде, потпуно изгубљена корист коју су депутати могли извући из ових докумената, послуживши се њима као антиципираним протестом против садржине фермана“.¹²⁰²

Остало је да се види шта ће Милош у Србији да учини. Двадесетог јула он је већ имао у рукама пројекат молбе коју му је послао Строганов заједно с упутствима од 29 јуна. Он се одмах умирио и чекао је са стрпљењем извештај да се комисар већ кренуо из Цариграда. Накнадни извештаји посланикови а нарочито садржина фермана коју му је послао све га је више учвршћивала у решењу да крпено одбије тај акт и да не да заклетву. У томе очекивању Милош је чинио припреме да изврши текач залатак који му је предстојао.

II

Наравно требало је да се Портин комисар дочека с почастима које му доликују; то је било први пут да султан шаље свога чиновника Србима у нарочитој мисији. Сам комисар казао је депутатима да ће од-

¹²⁰¹ Нил Попов, *Србија и Русија*, I, 144—145.

¹²⁰² *Госуд. Арх. Моск.*, 4-16 авг. 1820. Строганов графу Неселроде. „Ainsi l'avantage que les députés pouvaient tirer de ces pièces, en les faisant servir de protestation anticipée contre le contenu du firman, fut entièrement perdu.“ — *Држе Арх.*, К. К., 196, fol. 120. 24 авг. 1820. С. Љотић Н. Николајевићу и Ј. Теодоровићу.

сести у вароши, а не у граду код везира, и да ће бити народни гост.

Мехмед-Есад-ефендија ишао је „на интовима“ и водио са собом десет лица „калабалука.“ За његов дочек Милош је био одредио конак Бега Новљанина, кога је, као свога човека, замолио да се привремено исели, а у исто време наредио је био кнезовима Јовану Протићу и Николи Станковићу, да ту кућу лепо распреме и две собе нарочито новом чохом застру. Сулејмана Хаџи-Риџаловића, суседа Бега Новљанина, кнез је замолио да се код њега јело спрема.¹²⁰³ Дуж целога цариградског друма у Србији били су припремљени добри коњи с потпуном опремом за кола изасланикова.¹²⁰⁴ У Баточини и Гроцки наређена су преноћишта која неће „постидети“ народ; људи пак из народа који су имали да изађу насусрет комисару у великом броју морали су бити „отмени“ и оружани. Највиђенији кметови, сви нахијски кнезови, протојереји, игумани и владике били су, по заповести кнежевој, готови да пођу на први позив на скупштину на којој ће предати комисару народну молбу. „Ови сви, гласила је заповест Милошева, свештенство и кметови, потребно је да су људи паметни, барем у толико да им се што од дела наши показати може, да нису турској страни наклоњени и да нису пијанице, а притом да су на очи људи виђени.“ Око Јована и Јеврема Обреновића и око нахијских кнезова наређено је да буде „подоста одабрати и добро оружани момака“.¹²⁰⁵

Долазак Портинога комисара изазвао је велико врење код Турака, најразличнији гласови кружили су о циљу његове мисије, која се Турцима није могла

¹²⁰³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 100, 125—127. Писма од 1, 4 и 6 авг. 1820.

¹²⁰⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 авг. 1820. Милош Милосаву Здравковићу Ресавцу, Марку Абдулићу и Вујци Вулићевићу.

¹²⁰⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 129—130, 7 авг. 1820. Милош Јеврему Обреновићу. — Исти митрополиту ужичком. — *Силајинас. Библиофехс*, 7 авг. 1820. Милош М. Здравковићу. Да поведе архимандрита раваничког Никифора, попа Станишу, Илију Барјактаровића и 10 кметова.

допасти јер је, у сваком случају, била попуштање раји. Још од априла месеца, кад је отишла депутација, ерлије и спахије нису престајале говорити „да Милош тражи у Цариграду да им отме њихова добра и да их истера из Србије“.¹²⁰⁶ Турци се стану сад спремати да пред комисара изнесу своје тужбе и да представе Србе као недостојне царске милости. Халид-беј, алај бег смедеревског санџака, спровео је био кнезу, почетком августа, тужбу спахија противу сељака што не испуњавају своје обавезе и против њега, Милоша, што им тужбе не извиђа. Спахије су претиле да ће „неки своје берате а неки и своје сабље пред овога царског човека (тј. изасланика) положити.“ Ну то Милоша није поплашило, он је одговорио да спахије чине што им је драго и да му алај-бег неће учинити услугу, ако их од тога одговара, напротив то ће дати прилику да и он са своје стране позабави комисара спахијама Београдског Пашалука. „Сваком спахији субаша бити не могу, за њим [да] пристајем и да гледам шта сваки по селима са својим сељанима чини, нити знати могу где кога сврби да га почешем, а сваки који је к мени доходио и своју теготу показивао, надам се да сам му по правници извидео и што је кога било да је примио.“ Баш и да се спахије оставе тужбе, он ће се на њих жалити, јер не може више да трпи њине „такове приговоре и попрехивање“.¹²⁰⁷

И ерлије и спахије, иначе несложне, биле су сад све против Милоша и сиплеткариле против његових намера. Бего Новљанин одрекао је свој конак Србима за дочек комисаров, алај-бег исто тако није хтео свој да уступи; кад је Милош стао спремати одељење свога двора, где су становали кнезови Народне Канцеларије, Турци су приговарали да је противно њиховој вери да Портин комисар близу цркве седи и да он ту неће одсести.¹²⁰⁸ Најзад Срби спрема конак Хасан-бегов где

¹²⁰⁶ Вук, *Скупљ. Истор. Стисн.*, I, стр. 172.

¹²⁰⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 127, 6 авг. 1820. Милош Алији, алај-бегу.

¹²⁰⁸ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Писмо под 8 авг. 1820. — *Ид.*, 86, 9 авг. 1820. Јордан Георгијевић, курчибаша, Милошу.

је некад становао Јаков Ненадовић и који је био народна својина. „Јучер, писали су кнезови 9 августа Милошу, везир је долазио алај-бегу и три сата с њим разговарао се што никад било није. И данас харем везирав долази харему алај-бегу. Нека политическа љубав особита сада се међу њима отворила“. ¹²⁰⁹ У свему овоме Милош је гледао изазивање и излазио је у томе насупрет Турцима, за њега је већ било јасно да се мора кидати са старом политиком, сад кад ће скоро и царски ферман бити одбијен. Још у половини јула Милош је припремио ноту „турскије у Србији зала“ од времена везирства Марашлијина. Нота је била занета мршава и на похвалу везираву. Народна Канцеларија „истражујући колико се докучити може“ нашла је свега тринаест случајева, од којих су седам убиства, једно онакававање и пет обичних престапа, тј. обичних код Турака. Случај онакажења био је од стране некога турског буљубаше, који је у јуну 1820 одсекао једном младићу оба уха. ¹²¹⁰ Ну 3 августа београдски војвода затвори једног Србина, младића од 17—18 година, што је неком Јеврејину украо неколико марама. По одобрењу везираву, 4-ог ујутру, несрећни кривац био је обешен. ¹²¹¹ Милошевом гњеву није било краја кад је за ово дознао. У то време баш био је прочитан свечано у граду ферман којим се Марашлија утврђује у положају и за идућу годину. По обичају Милош је увек честитао везиру овај догађај, и он је сад овако писао хеџаја-бегу с молбом да то Марашлији саопшти. „Особито се радујем да се наш честити везир достојно високе царске милости и ферман добио остати опет код нас и за ову годину. При том ми смо у оваким случајима видели, кад су везири пређашњи великоме Богу за овакву царску милост благодарили, да су клали на курбан овнове, а сад разумевамо да наш честити везир Марашли-Али-паша у истом случају младу српску

¹²⁰⁹ *Дрoв. Арх.*, К. К., 86, 9 авг. 1820. Кнезови Милошу.

¹²¹⁰ *Id.*, Нота од 13 јула 1820.

¹²¹¹ *Id.*, 6 авг. 1820. Кнезови Милошу.

децу до осамнаест година за курбан приноси, и радије чини то српској деци која од Чифута по једву мараму украду, нежели другима који људима уши одсецају или их убијају“. ¹²¹² Ну везир није ствар овако трагично и дирљиво узео. „Што је било било, одговорио је на ово Марашлија, мене су други преварили и ја сам заповедио да се обеси“. ¹²¹³

Такви су били односи између Милоша и Турака кад се појавио на српском земљишту Мехмед-Есал-ефендија, кога су у Ђуприји поздравили од кнежеве стране Јов. Обреновић и Димитрије Георгијевић. ¹²¹⁴ Дванаестог августа комисар је стигао у Баточину и ту се Милош, окружен знатнијим старешинама, састао с њим. Сутра-дан комисар, праћен Србима, продужи пут, а Милош, под изговором да није био скоро код куће и да није спреман за пут у Београд, оде у Црнућу. ¹²¹⁵

Комисар је морао бити задовољан дочеком који је на путу нашао и од стране кнежеве и од стране народа. „Сиротиња, радујући се милости великомогнога својега цара, коју милост овај царски посланик носи, изашла је од радости видети га“. ¹²¹⁶

Међутим интриге Турака у Београду нису престајале, „политическа љубав“ између везира и алај-бега продужавала се „дубље и шире“ него догле. Дванаестог августа била је нова посета Марашлијиног харема харему алај-бегу, а то су били онда важни догађаји. „Сокаци алај-бегови били су застрти свиленим пердетима куда је овај харем пролазио“. ¹²¹⁷ По кафанам и на ћепенцима београдске чаршије Турци су живо коментарисали Милошев састанак с комисаром. Говорило се да је он у Баточини био разанео

¹²¹² Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 130—131, 8 авг. 1820. Милош хеџаја-бегу.

¹²¹³ *Дрoв. Арх.*, К. К., 86, 9 авг. 1820. Ђ. Евангелидис Милошу.

¹²¹⁴ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 105, 12 авг. 1820. Милош Сави Љогићу.

¹²¹⁵ *Дрoв. Арх.*, К. К., Дп. Под 10 авг. 1820. — Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 104, 125.

¹²¹⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 134, 16 авг. 1820. Милош кнезовима у Београд.

¹²¹⁷ *Дрoв. Арх.*, К. К., 86, 13 авг. 1820. Кнезови Милошу.

чадор, да се окупило с неколико стотина људи „и кад је сео разговарати се са царским човеком ови су људи чадор опколили.“ Техаја-бег је примио ове гласове за готово те је призвао кнезове Народне Канцеларије и говорно им о непристојности оваквога поступка.¹²¹⁸

III

Ну Турци се нису задржавали само на критиковању него су и претили. Милош је намеравао да 22 августа, у недељу, сиђе у Београд с народним старешинама, да саслуша ферман и поднесе народне жеље. Претходно Срби су се имали састати негде око Колубаре да се посаветују дефинитивно како се имају понашати.¹²¹⁹ Ну гласови које је Милош добијао из Београда нису били најбољи. Услед тога он се реши да појача мере за своју безбедност и нареди да Топаловић и Парезан сиђу претходно у Београд са по сто добро оружаних момака и с довољно муниције.¹²²⁰ Ну 19-ог августа Милош је увидео да би било сасвим опасно да лично иде у Београд, и задржи се на самоме путу у селу Железнику, одакле отпрати одмах свога брата Јована и Ђ. Поповића да с кнезовима, који су већ били у Београду, Вујицом Вулићевићем, Илијом Марковићем, Димитријем Георгијевићем и Јованом Протићем, изложе везиру да му је немогућно доћи у Београд и ако је био спреман „са сиротињом и кметовима тамо доћи.“ Узрок су томе „противни гласови“ београдских Турака, који су претили и животу његову.¹²²¹ У самој ствари Милош није био сигуран ни од Марашлије. Мустај-бег, остружнички спахија, доказао му

¹²¹⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 86. 13 авг. 1820. Кнезови Милошу.

¹²¹⁹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 129—134. 7, 10 и 14 авг. 1820. Милош Јеврему Обреновићу и др.

¹²²⁰ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 135. 19 авг. 1820. Крагујевац Мат. Ненадовић и Радојина Жујовић Топаловићу и Парезану. Она су писма они писали по заповести Милошевој из Цриње, Милош је могао ове заповести издати 17-ог или 18-ог августа.

¹²²¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 136. 19 авг. 1820. Милош кнезовима Нар. Канцеларије. — Вук, *Скупљ. Истор. Свиси*, I, стр. 173.

је преко Ник. Николајевића да везир намерава убити га кад му у град дође.¹²²²

Из Железника Милош се премести у Остружницу да тамо чека Марашлијин одговор. Остружница и Железник били су зборно место позваних српских кнезова, кметова, свештеника и калуђера. Јеврем Обреновић био је довео са собом, по Милошевој заповести, сем шабачког владике, кметова шабачке и ваљевске нахије, још и кметове из Јадра и Рађевине, који нису припадали Београдском Пашалуку.¹²²³

Међутим и Марашлија се био забринуо кад је чуо колико света Милош води са собом и није имао намеру да га пусти у Београд с толиком свитом. С тога је одговорио Јовану Обреновићу и осталим српским изасланицима да кнезу не грозни никаква опасност од београдских Турака и тражио је да му Милош „дође само са дванаест кнезова и то без оружја као што царевој раји пристоји,“ а он ће му послати сигурности ради пратњу од четрдесет гаваза.¹²²⁴ С истим уверавањима везир је нарочито слао Милошу митрополита Агатагела и свога ћурчибашу Јордана Георгијевића, ну Милош није хтео да прими „лукава предложенија честитог везира.“¹²²⁵ Хоџа-хан пак тврдио је да се овакав царски ферман мора прочитати у месту где обитава везир.¹²²⁶

¹²²² Одломак из Мемоара Алексе Симића у *Шта је био Стојан Симић?* од Ђ. С. Симића, стр. 12. „Ова намера пашина остане нам тајна, то јест да л' је заиста Марашли-Али-паша хтео онда убити Милоша или не. Чак 1843 године, кад сам ја био српски капуџаја у Цариграду, каза ми један гаваз садразаамов, у соби мухурдаровој пред виле Турака, где је био разговор о кнезу Милошу, да је онда он био гаваз код Марашли-Али-паше, кад је та скупштина била, и да је заиста Марашлија хтео том приликом убити кнеза Милоша, и да је он (речени гаваз) с осталим гавазима био наређен да га убију испод басамата, кад пође к паши. Али кнез Милош не дође.“

¹²²³ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 132. 10 авг. 1820. Милош Јеврему Обреновићу. — Вук, *Скупљ. Истор. Свиси*, I, стр. 173.

¹²²⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 192. 3 септ. 1820. Милош Строганову. — Вук, *Скупљ. Истор. Свиси*, I, стр. 173.

¹²²⁵ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 137. 24 авг. 1820. Милош Јовану Обреновићу.

¹²²⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 86. 23 авг. 1820. Београд. Јов. Обреновић Милошу.

Кад Марашлија није попустио од овога, Милош пристане на савет хоџа-џанов те 24 августа, из Остружнице, дође на домак Београду, „у врбе где Топчидер у Саву утиче“ и пошаље одатле у град на три стотине одабраних људи с Јованом Обреновићем на челу, да саслушају ферман (25 авг.). Сутра-дан, 26 августа, Портин комисар дође у Топчидер те и Милошу прочита исти акт и затражи да он и старешине, пошто су испуњене народне жеље, потпишу већ спремљену заклетву на грчком језику, којом се обавезују на верност султану и да немају више шта тражити. Ну Милош одговори да одбија и ферман и тражене потписе, и понуди комисару да саслуша народну молбу, тврдећи да депутати нису имали пуномоћије да траже какав ферман од Порте, него само комисара, о чему је он известио и самог драгомана Високе Порте Калимахиа. Мехмед-Есад-ефендија одбије да саслушава нове молбе наводећи да он других упутстава нема до да саопшти ферман и прими заклетву и да је донесени акт потврда онога што су српски депутати уговорили с Портom. Он се врати најзад у Београд не свршивши ништа: сва његова саветовања да Срби ферман приме остала су безуспешна.¹²²⁷ Двадесет-седмог августа Милош и писмено изјави комисару своје жаљење што није могао примити „височајшу милост која желанију народа не-советствује и судбу његову у неизвешности и печали оставља“.¹²²⁸

Марашлија је нашао, с правом, да се Милош јако изменио и двоструко га прекори: прво за неповерење према њему, друго за непримање фермана. Милош му одговори уверавајући га да је „с особитим чувствованијем“ дознао колико је ожалостен. „Вама је добро познато да ја никад посумњао нисам пред тебе, мога честитог везира доћи, али сад ружни гласови зауставили су ме, и то више сумња од другеје него од тебе.“ Па и преко свега тога он би дошао, али му народ, поплашивши се, услед претње београдских Турака за

¹²²⁷ *Дрвс. Арх.*, К. К., 192, 3 септ. 1820. Милош Строганову.

¹²²⁸ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 138, 27 авг. 1820. Милош Мехмед-Есад-ефендија.

његов живот, то није допустио. „Но ја... тебе, честити везиру, уверавам, док само народ мало стиса се, ја ћу опет теби доћи, и пољубити скут и руку мога највећег благодетеља!“ Марашлија није дочекао да му Милош више дође на ноге. Тек десет година доцније овај је дошао свечано у Београд да прими из руку другога везира и комисара хатихериф, којим су крунисани сви напори његови и народни. За непримање фермана Милош се правдао, као и пред комисаром, да садржина тога акта не одговара народним жељама и да су депутати прекорачили своје инструкције.¹²²⁹

Нити је кнез нити је Марашлија, после свега овога, имао разлога да заоштрава ситуацију, она је заиста била сама собом врло зашета. Везир није губио наду да ће још приволети Србе на ферман и тврдио је пред српским старешинама, да је задржао комисара још који дан да би они имали времена да се промисле; Милош се пак старао да приволи Марашлију и комисара да саслушају нову народну молбу. Већ 28 августа везир је известио Милоша да је послао бурунџије свима муслимима и кнезовима и позвао их да стишавају духове — и Србе и Турке. У исто време и Милош изда „окружно писмо“ у смислу Марашлијиних налога.¹²³⁰

Ну везир није успео да приволи Милоша и Србе на ферман. Нису помогла ни саветовања преко алајбега, ни претње његове и комисарове гњевом султаноцим пред митрополитом Агатангелом и другим старешинама. „Нама је познато да ви вашу надежду полажете у Русију, али Порта ће скоро закључити мир с њом и ви ћете платити султану за све ваше досадашње преступе!“ „Зашета султан је силан, одговарали су Срби, и може нас у једном магновењу истребити с лица земље, чему се ми нећемо ни најмање одупирати, али ми знамо и да је он великодушан и милосрдан према својим поданицима и да неће истре-

¹²²⁹ *Дрвс. Арх.*, К. К., 229, fol. 17, 28 авг. 1820. Остружница. Милош Марашлији.

¹²³⁰ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 140, 28 авг. 1820. Цар-кулар Милошево.

бљивати своје верне поданике који из сопствених по-
буда — јер су одбијали сваку везу с Русијом — моле
за права и преимућства са којима би били срећни.“

Нису помогле ни интриге против Милоша и ње-
гове политике. Тада је Марашлија могао видети јасно
колико је било штетно за Порту што је он ишао на
руку учвршћењу Милошеве власти и оставио га без
супарника. Марашли-Али-паша и Мехмед-Есад-ефен-
дија лукаво су саветовали старешинама преко алај-
бега, да не слушају кнеза, да се прођу његове по-
литике и да сваки за себе тражи ферман од Порте и
да ће га лако добити; ну старешине одговоре да желе
да Милош добије ферман, да више воле бити у слози
и имати свога старешину, а не да буде сваки старе-
шина за себе.¹²³¹ Триумф русофилске странке у око-
лици Милошевој био је потпуни, јер се у самој ствари
ферман многим кнезовима допадао, а нарочито инси-
нуације Марашлијине да ће бити независни од Ми-
лоша и сваки за себе се споразумевати с везиром.
Изгледало им је, за онда, довољно оно што Porta
нуди, „а за оне друге тегобе, које падају на народ,
нису ни имали чувства да мисле о њима.....“ „Међу
овим кнезовима, вели Алекса Симић, био је и Господар
Јован, брат кнеза Милоша, истога мишљења. А про-
тив примања тога фермана били су само ови људи:
Господар Јеврем... и његов секретар Миоковић, се-
кретари кнеза Милоша Николајевић и Лазар
Теодоровић, и прота Ненадовић...“¹²³²

¹²³¹ *Држ. Арх.*, К. К., 192, 3 септ. 1820. Милош Строганову. — Испор.:
Вук. *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 185.

¹²³² Одломак на Мемоара Алексе Симића у *Шта је био Стојан
Симић?* од Ђ. С. Симића, стр. 12. — Иначе ови мемоари сасвим неверно
представљају улогу Стојана Симића у одбијању фермана. С једне стране
писац је писао после 1852, на тридесет и више година после овог догађаја,
с друге стране писао је, као што се обично мемоари пишу, пристрасно и
преувеличавајући улогу свога брата. По изводу из ових мемоара Стојан
Симић је омео примање фермана и одлазак Милошев у Београд. У нај-
критичнијем тренутку он је донео депеше барона Строганова и А. А. Пинна
и њихове усмене поруке те је Милош одустао од своје намере. Међутим
непримање фермана, као што смо видели, према дипломатској преписци,
било је свршена ствар пре доласка хоџа-пашова. Ну доказ који руски све
причање А. Симића о томе јесте факат што *Стојан Симић није био у
Србији кад се водила битка око фермана између Милоша и Турака*.
Двадесет-петог августа 1820 Стојан Симић је био у Букурешту. Тога дана,

IV

Видевши овако сложено држање Срба, и да је њи-
хово „последње решење“ да пошаљу нову депутацију у
Цариград,¹²³³ везир и комисар пошаљу своје људе кнезу
и старешинама да им покажу народну молбу, и да
кажу на чему се она оснива. Тада им Милош изложи
пројекат барона Строганова. Противно своме дота-
дашњем држању он изјави отворено да се српски за-
хтеви оснивају на VIII члану Букурешког Мира и да
Русија има право да се за њих заузме. Ова промена

Евстатije Котов, први драгоман руск. ген. консулата у Букурешту, предао му
је један пакет писма барона Строганова да однесе Милошу, и он је према
татарском путовању могао бити у Београду најраније 31 августа; да пак
буде 25 августа у Букурешту, он је морао поћи из Србије најдоцније 20-ог
августа. Дакле између 20-ог августа и 1-ог септембра Стојан Симић није био у
Београду, а одбијање фермана је тада било свршена ствар. Најзад кад је
Стојан Симић 31 авг. или 1 септ. изашао пред Милоша он му је предао
писмо К. Котова од 25 авг. у коме овај пише да му спроводи барона Стро-
ганова пакет „содержающий въ себѣ отвѣтъ удовлетворяющей представ-
леніямъ Вашимъ (Милошевымъ) въ предшествовавшемъ писемѣ отъ 24-го
предшедшаго мѣся назвѣсненнаго. Означенный пакетъ я посѣлъю препо-
водити при себѣ къ Вамъ, Милостивѣй Государь, съ нарочнымъ Симичемъ,
прося... etc.“ *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 142. — У том пак писму барона
Строганова трепирало се само питање о границама, о чему је Милош писао
посланику 24 јула. Испор. даље на стр. 500 садржини тих писма. — Најзад
Ст. Симић није могао довести никаква писма и поруке од А. А. Пинна
руск. генер. консула из Букурешта, јер је овај од јуна месеца *одсуствовао*
од ауспосити и тек негде у октобру предузео оиѣт њослове. Испор.
горњу преписку у *Држ. Архиви* fol. 113—156. После овога, кад се пређе
на читање мемоара, запета чудновато звуче оваки детаљи: Милош се решио
да дође у Београд и већ наредио кнезовима да му се готови коњак; у то
остване Ст. Симић и каже им да то не раде „јер он (Милош) неће доћи у
Београд, како се он (Ст. Симић) с њим светане, и које одмах у Оструж-
ницу. На путу у Макину сретне кнеза Милоша и да му писма... У писмима
консула Пинна било је и то, да Стојан Симић има из уста да му учини
нека саопштења. Ова саопштења била су то, да кнез Милош ни по што не
прими ферман, а ако га прими, да ће њега на једанпут нестати из Србије,
и неће се знати куда је отишао, да ли на небо или под земљу, а српски
народ ће опет набавити Русији од ња тога фермана. И Ст. Симић саопшти
то кнезу Милошу, који се двоумио да л' да послуша руски савет, да л'
да прими ферман. Стојан Симић му каже да је истина, да и једно и друго
може зло бити, али му он саветује да послуша хришћанског цара, па
ако није зло, онда га неће народ кривити, али ако послуша турског
цара, па није зло, онда ће га народ проклињати до века. Кнез Милош
прими тај савет...“ Целом овом причању могла је бити подлога један безна-
чајан акт. Двадесет-другог октобра, дакле много после одбијања фермана
и кад је Porta примила тај поступак и првела да прими депутацију, била
је скупиштина кнезова на којој се говорило о инструкцијама. За ту скуп-
штину био је очекиван Ст. Симић од Л. Теодоровића, као што ће се даље
видети. Кад је дошао није донео ништа особито. Испор. прикљбу 1296.

¹²³³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 авг. 1820. Милош кнезовима у Београд

тактике може се објаснити само тиме што је Милош хтео, у последњем моменту, да нагласи Турцима да су им сујетне наде, ако мисле да и даље заварavaju и интригирају код пахијских старешина против њега. Одмах затим он је преко старешина предао везиру и комисару Строгановљев пројекат као тобоже изјашњење народне молбе од 9 априла 1820, коју су у Цариград однели Ђ. Поповић, Павле Сретеновић и Сава Љотић.¹²³⁴ На завршетку је изречно написано да се српски захтеви оснивају на VIII чл. Букурешког Мира (1 септембра 1820 год.).

После овога Милош напусти Остружницу. Петог септембра у вече он је био у Крагујевцу,¹²³⁵ већ сутрадан послао је у Цариград Христа Дукића да однесе Сави Љотићу нову молбу, управо дупликат акта који је предат Марашлији и хоџа-џану, те да га Љотић поднесе Порти.¹²³⁶ О свему пак што се догодило с комисаром Милош је одмах известио Строганова.¹²³⁷

Сем тога што се народ позвао у молби на осми члан Букурешког Мира, противно свима препорукама рускога посланика, Милош је учинио још једну врло важну измену у Строгановљеву пројекту. Користећи се допустом посланиковим да може изменити тачке о унутрашњој управи земље, према своме мишљењу и нахођењу народних старешина, он је избацио из четврте тачке место о сталности сенатора, саветника, и место о сталности сеоских старешина. Изостављена је још алинеја о границама, у трећој тачки пројекта, које је Строганов означио био према писму Милошеву од 25-ог маја.

¹²³⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 192, 3 септ. 1820. Милош Строганову. — *Госуд. Арх. Моск.*, Предати пројекат носи датум 1-ог септ. и има наслов: *Изјашњење всевокарнејнога прошења на илја Височ. Блист. Порте Османске од народа српскога представљенога у априлу месецу ове године*. Један екземплар, под 8 септ. чува се у *Држ. Архиви* К. К., 196, fol. 128—134.

¹²³⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 141. 6 септ. 1820. Милош народним кнезовима.

¹²³⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 септ. 1820. Милош Васи Поповићу.

¹²³⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 192, 3 септ. 1820. Милош Строганову.

Питање о границама дало је повода накнадним обавештењима између Милоша и посланика који је као што смо видели, спроводећи свој пројекат, изјавио да му то питање не изгледа јасно. Та нејасност долазила је отуда што Милош у писму од 25-ог маја није довољно објаснио правну тачку гледишта с које треба посматрати питање о границама. Тек кад је Строганов послао у Србију свој пројекат он је сазнао из разговора с Германом право стање ствари, и разлоге из којих је Милош тражио повећање граница: наиме године 1812, 16 маја, кад је закључен Букурешки Уговор, Србија је имала осамнаест предела (нахија), 1813 Турци су освојили сву земљу, и Срби уставши на оружје 1815 заузели су само дванаест нахија, а осталих шест крајева имено: кладовски, неготински, гургуевачки са Сврљиг-Бањом, ражањски с Алексинцем, крушевачки и старовлашки, уз то део пазарског и зворничког предела (с десне стране Дрине) остали су Турцима.¹²³⁸ Строганов је нашао да Милош не само с правом претендује на те крајеве него да је и његова дужност то да чини, пошто се и на њих имају распрострајити користи осмога члана Букурешког Мира, јер су сачињавали део Србије кад је тај уговор прављен. Строганов је одмах о овоме известио Милоша,¹²³⁹ исто тако и Михаило Герман.¹²⁴⁰ Они су му саветовали да каже комисару, да су становници тих заосталих крајева под Турцима још 1815 и 1816 тражили да их он присаједини Србији. Као средство да се овај захтев што боље поткрепи саветовано је Милошу да у томе смислу начини нарочите молбе, да их антидатира и да позове неке старешине из тих кра-

¹²³⁸ Овако груписане ове пределе Милош у своме писму Строганову од 3 септ. 1820. По ово груписање неприсаједињених предела Србије није свуд подједнако. Тако Мих. Герман у своме писму од 16 јула овако их груписане: „1. кладовска (нахија), 2. неготинска, 3. Гургуевац са Сфаринг-Бањом у једну нахију, 4. параћинска са Ражна и Алексинца(?), 5. Крушевац, 6. Стари Влахи.“ — Вук у једном писму Комитару такође не зна да каже како пада ове крајеве груписати и назвати.

¹²³⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 15 јул 1820. Строганов Милошу. — *Инд. Попов, Србија и Русија*, I, 145.

¹²⁴⁰ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 16 јул 1820. Герман Милошу.

јева да те народне жеље и пред комисаром потврде. Зато је Јеврем био довео са собом у Остружницу јадранске и рађевске кметове.

Ну у време кад су била послата ова нова упутства Милош је имао у рукама уз Строгановљев пројекат и његову првобитну сумњу у успех односно граница. И ако је био уверен у правичност својих захтева, он се сад стане колебати и био је готов да редуцира своје захтеве. Двадесет-четвртог јула он је питао посланика, како би било да постави ове границе: од ушћа Тимока Дунавом у Саву, Савом до ушћа Дрине, Дрином до горе Ивице, одатле на Шарган, Златибор, Муртеницу, Јавор, Хаџијин Брод на Морави, Моравом на Чемерно, Ибар, Маглич, Столове, Жељин, Плочу, Суву Јаругу, Сувом Јаругом у Мораву, Моравом до Жмичака (језеро између Туприје и Параћина), затим на село Стубицу, на развалине манастира Сисевца, и Омољским планинама у Крајину где Тимок утиче у Дунав.¹²⁴¹

Али у то стигне посланиково писмо о правичности првобитнога схватања о границама, те Милош напусти намеру да их редуцира. Доцније он је добио и мишљење посланиково односно овога попуштања. Посланик није хтео ни обраћати пажњу на нову трасу и саветовао је да се треба увек држати принципа и тражити оно на што се има право: не тражити ни више ни мање.¹²⁴²

И ако је Милош врло весело и радосно примио оваково тумачење граничног питања, и ако је заповедио Јеврему да поведе пред комисара јадранске и рађевске кметове, он је из доста нејасних разлога одустао да у прошенију, предатом комисару и Марашлији и послатом у Цариград, назначи границе као што су биле описане у Строгановљеву пројекту. Ту алинеју он је просто избацио.

¹²⁴¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 24 јул 1820. Милош Строганову.

¹²⁴² *Госуд. Арх. Моск.*, 9 авг. 1820. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., 206. 16 авг. 1820. Герман Милошу.

Још у писму посланику од 9-ог августа он му је јављао да неће поименце назначивати границе, већ да ће тражити да се подарена права распрострају на целу Србију, а ако га комисар пита за „пространство“ њено, онда ће се позвати на Букурешки Уговор и на границе тадашње Србије. Тај факт што се на крају народне молбе позвао на осми члан Букурешког Мира Милош је сматрао као да је тиме оставио и народно право на границе од 1812 године.¹²⁴³ Овом приликом он је нарочито објашњавао Строганову положај Крајине, која је при расправљању граничнога питања могла изазвати нарочите тешкоће, о чему је посланик већ говорио био с Германом у Цариграду. Наиме они су дознали да је Крајина, после Букурешког Уговора, била дата као апанажа валиде-султанци (султанци-матери).¹²⁴⁴

V

Поред свих добрих службених односа између Милоша и Марашлије односи између Срба и Турака остали

¹²⁴³ *Госуд. Арх. Моск.*, 9 авг. 1820. Милош Строганову. — *Испор. Држ. Арх.*, К. К., 206. 19 септ. 1820. Герман Милошу.

¹²⁴⁴ *Испор. Нил Попов, Србија и Русија*, I, стр. 146. Крајина је пре Првога Српског Устанка била домен султанових кћери с нарочитом самоуправом и кнезом хришћанском на челу. У Крајини није било ни спахија ни других Турака и услед овога изузетног положаја и свога природног богатства она је била у необичном благостању. Крајином је управљао 1804 године, кад је српски устанак букнуо, кнез Перча, Србин. Милош, у горњем писму Строганову, вели да је Перча имао наследство на тај положај по султановом ферману. Кад су Срби завладали Крајином он је пришао к њима, а по смрти његовог брата његов Миша заузео је тај положај. Миша је имао звање војводе и команду у Неготину, где је и умро. Кад су Турци завладали Србијом 1813 године син Перчин Никола био је отишао у Аустрију. Позив од Турака он се врати и заузме очено место као кнез Крајине, али је ускоро, по наговору Турака, био убијен. Њега је наследио једини му рођак, брат од тете Никола Караџица. „Но ускоро и он је умро, пише Милош, а с њим је изумрла и кнежевска породица Перчина и унутрашња српска управа у Крајини.“ — 13 јуна 1817. Поруч. Јосиф Милосављевић и Арс. Протић пишу Милошу: „тако смо разумели у Неготину наместити су великог кнеза Николу Караџића...“ О Крајини испореди још: Вук. *Скупљ. Испор. Сјиси*, I, 284 и др. *Српски Рјесник*. Увод X, и реч *Крајина*. — Мих. Гавриловић, *Исписи из Царских Архива*, стр. 224. Да напоменемо да је Пасван-оглу био узурпирео Крајину, односно њене приходе, али кнеза Перчу није лирао. Напротив имао је у њему велико поверење. Међутим Перча се овим користео те је потајно спремао устанак у Крајини.

су врло затегнути. То стање крштено је у ондашњој преписци „буном.“ Духови су, заиста, били и сувише раздражени и узбуњени да би се могли лако смирити. Срби су били дознали да су неки Турци отишли тобоже на хабу, а у самој ствари да су носили тужбе београдских Турака у Цариград,¹²⁴⁵ да је алај-бег наредио спахијама тајно да за 15 дана прикупе или продаду своје приходе, да би тиме побудио сумњу у народу да ће револуција доћи, еда би се ко осмелио да се спахијама успротиви.¹²⁴⁶ Сукоби су изгледали неизбежни, и за Милоша је било врло важно да Срби буду што мирнији и да се кривица на Турке пабаца. У новом стању ствари ово би било од велике користи за народне послове. Јеврем Обреновић, Милосав Здравковић Ресавац, Марко Тодоровић Абдула, Стеван Тодоровић Добрњац и друге нахијске старешине добиле су налог да „сваки случај кавге“ избегавају, да сваки противан случај јављају муселиму и да гледају да овај „за Турке по нашој жељи јавља.“ „На случај ако би Турци каквога нашег човека убили, опет нити он — нахијски старешина — нити кому другому допустити дати повод каквој побуни, зато само Господару да јави, а Господар ће честитом везиру јавити и самоме Девлету.“¹²⁴⁷ „Кнезовима и кметовима јавите, наређивао је Милош Јеврему, да сви у селима точно и без задржавања својим спахијама издају што је с њима уречено, трговци и сви Турци по делима царским, везирским и својим сопственим слободно да могу како и досад пролазити: при том, добро и бодро око имајте на све што се где догађа, разбирајте са свију страна, особито мотрите шта спахије по селима чине и шта говоре.“¹²⁴⁸

Материјала за тужбе није недостајало. Седмога

¹²⁴⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 86. 1 авг. 1820. Београд. Ђ. Евангелидзе Милошу.

¹²⁴⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 26 септ. 1820. Милош А. А. Пашу. — Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 145. Под 15 септ. 1820.

¹²⁴⁷ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 141—142. Распис од 10 септембра 1820.

¹²⁴⁸ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10 септ. 1820. Милош Јеврему Обреновићу у Шабац.

септембра, око подне, неколико оснионих београдских Турака утркивали су се на коњима с великом вичком баш испред Милошева двора. У тој трци, тамо амо, пуцали су из пиштоља на двор, на цркву и на дом кнезова Народне Канцеларије. Изнад врата кнежева двора биле су остале „белеге... куда су гађали.“ На ту пуцњаву и вичу стрчало је било доста света, који је с ужасом гледао шта су Турци урадили. Кнезови Народне Канцеларије били су код хоџа-џана кад се ово десило, и тек кад су отуда изашли дознаду цео догађај. Одмах отиду хеџаја-бегу, хоџа-џану и алај-бегу и уложе протест противу овога варварства, које је задао Београђанима велики страх. „Ваљда су били пијани“ одговарали су Турци. „Кад су били пијани, прихватили би кнезови, како на другу кућу коју пушке не бацаше, и како знадоше доћи пред овај конак!...“ „Сада видите какви су овдашњи Турци,“ рекли су Мехмед-Есал-ефендији. — „Видим да има овде рђавих Турака, одговори комсар, ну то је све до везира, он је овде забит и њему је цар власт дао, он може урадити све што хоће!“¹²⁴⁹ Марашлија је заиста хтео строго да поступи с изгредницима. Сва шесторица били су осуђени на строге казне: један да буде посечен на Калемегдану, спахијама су одузети тимари, ерлије су биле осуђене да плате десет кеса у новцу. Ну заузимањем нечијим сви буду ослобођени.¹²⁵⁰ Милошу је ово баш ишло у рачун. „Ако нисте за ову ствар што код везира предлагали, писао је он овим поводом Вујици Вулићевићу, а ви само тихо предложите, и ни мало немојте настојавати, да се они преступници казне, ибо, по овому, имаћемо узрок тужити се код Девлета каквово насиље нама чине и да нас нико нема да брани, и то је узрок што ми у Београд доходити не смемо!“¹²⁵¹ Међутим кнезови су већ били код везира, али ништа нису успели. По сахата Ма-

¹²⁴⁹ *Држ. Арх.*, К. К., 86. 9 септ. 1820. Кнезови Народ. Канцеларије Милошу.

¹²⁵⁰ *Id.*, 10 септ. 1820. Пети истома.

¹²⁵¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 143. 13 септ. 1820. Милош Вујици Вулићевићу.

рашлија је срдито ћутао и није хтео да одговори на њихов поздрав. Најзад после тако дуге паузе кнезови га опет по обичају поздраве у Милошево име. „А где је он? једва прихвати везир. Што не долази и новац не донесе и заповести царске са мношвом не отправља?“ — „Ефендум, одговоре кнезови, ми знамо да је ова полугодишња сума данка вама тачно издата до краја августа, а кад време дође за други полугодишњи данак, тада ће и он — кнез — доћи. А у ово време он је заузет народним пословима: отправља писма и депутате у Цариград, утишава nerede у Шапцу и остало... Ефендум, нашта би и дошао, и ми сами да смо раније дознали за оружани напад Турака на двор нашега старешине не бисмо се осмелили овде доћи!...“ — „То није ништа, одговори паша, то су пијана деца учинила, ја сам их затворио, али их је хоџа-џан ослободио, а и ви кад би их пијане видели, отпустили би их. Ну кажите ми мени, хоће ли Милош овде доћи или да ја другога кнезом поставим, с којим треба да испуњавам дела царева, која су на мене наложена?“¹²⁵²

Кад су после овога обишли Портиног комисара, овај није био ништа љубазнији. „Кад ће доћи Коџа-Милош да прими донесени ферман?“ рекао је он. На одговор старешина да кнез не може доћи пре него што дође одговор од Порте односно послате молбе, Мехмед-Есад-ефендија прихвати даље: „Ви се надате у Русију и с тога не примате царски ферман!“ — „Кад бисмо се ми на Русију надали, одговоре Срби, ми бисмо њој и притекли с нашим молбама, али ми своју наду полагамо у самога Бога и у великодушност султанову, премилостивога цара нашег, с тврдом вером да ће, по нашим молбама, даровати нама, верном своме народу, права и преимунства, по своме великодушном обећању у Букурешком Уговору, под којим правима би српски народ, уживајући благодети, слушао и био покоран своме законитом цару и бранио

¹²⁵² Држ. Арх., К. К., 191. 26 септ. 1820. Милош А. А. Пашу.

би дарована права до последње капи крви против сваког непријатеља“.¹²⁵³

Турци су у Београду постајали све несноснији, говорили су како од Милоша треба курбан направити, како га треба везана довести у Београд ферман да прими. Берући српске винограде делије су говориле: „Иди па кажи твоме Милошу!“ Други пакосни Турци чинићи неправде Србину говорили су иронично: „Па иди, ено ти Остругице!“ То је била алузија на последњи збор српских старешина у томе месту. Милоша су називали краљем: „Он се нада да га Москов краљем учини!“ Итд.¹²⁵⁴ Турци у Београду тврдили су да имају право не дати Србима да уживају слободе, кад на њих немају царског фермана и кад нису хтели да приме онај што је Мехмед-Есад-ефендија донео. Ну старешине су се позивале на „простителни и слободни ферман“ од султана издат после утврђеног мира с Марашлијом.¹²⁵⁵ Турци тада затраже од самога везира да им тај акт покаже и он их упути кадији. Али како кадија није имао копију поменутог фермана, Марашлија затражи оригинал од Милоша, који одговори да о томе не може дати одговора док не дође решење о последњој народној молби. Ну ако ко од Турака баш хоће да види тај ферман, Милош га је позивао да „изволи доћи у Крагујевац да му га представи“.¹²⁵⁶

Турци Шапчани имали су такође „неки дивљи ветар у глави.“ По сву ноћ су ишли оружани по пољу, чинили разна насиља, и обрађивали људе. Петога септембра, у по бела дана, неки сићу на Саву, паићу на мајсторе који су кошуље прали, и за своје задовољство кошуље побацају у Саву а мајсторе истуку. Ноћу између 5 и 6 септембра ранили су једнога Циганина у његовој кући. Узалуд је Јеврем Обреновић

¹²⁵³ Држ. Арх., К. К., 191. 26 септ. 1820. Милош А. А. Пашу.

¹²⁵⁴ Држ. Арх., К. К., 86. Кнезови Нар. Канцеларије Милошу.

¹²⁵⁵ Види приредбу 067.

¹²⁵⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, 1, стр. 147. 24 септ. 1820. Милош кнезовима Нар. Канцеларије.

тражио праву код муселима. Тале Ибрахим-ага био је побунио Турке да не издају кривце. На питање Јевремово, што не мирују и зар се тако поштује везирова бурунџија, Турци су одговарали да не знају ни за царски ферман а камо ли за везирове наредбе!...¹²⁵⁷ Осмога септембра везир је послао нарочитог комисара — бумбашира — у Шабац да доведе у Београд Тала и бијене људе. Ну везир га само посаветује и ослободи и не саслушавши Србе. Нереди се наставе горе него пре: Турци су се искупљали у џамији, читали су некакво писмо, заклињали се, удешавали топове и чинили свакојаке пакости.¹²⁵⁸

Марашлија се очевидно осећао заморен овако тешком ситуацијом, и сами су га Турци сумњичили: говорило се да су га Срби полмитили и да гледа кроз прете Милошу који је поручио топове у Аустрији;¹²⁵⁹ њему је још било доказано да је Милош говорио да му он о глави ради: „Није ово Кајсарија да он нас, једнога по једнога, сече!...“ — „Ако сам им тежак, одговорио је Марашлија, кад му је ово казано, нека — Срби — пишу једно писмо са своје стране, и ја ћу писати једно са своје, и да молимо цара да ме дигне одавде“.¹²⁶⁰ Ну Милош није био тронут сентименталношћу везировом, он га је упутио да сам тражи да га султан дигне.¹²⁶¹

VI

Кад је стигао у Цариград везиров и комисаров извештај да су Срби одбили ферман, Порта се јако разгневи. Њој је било у толико теже што је дознала,

¹²⁵⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 130. 6 септ. 1820. Јеврем Обреновић Милошу. — Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 143—145.

¹²⁵⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 130. 10, 17 и 27 септ. 1820. Јеврем Обреновић Милошу.

¹²⁵⁹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 146—149. 18 и 24 септ. 1820. Милош кнезовима у Београд.

¹²⁶⁰ *Држ. Арх.*, К. К., 86. 24 септ. 1820. Кнезови Народ. Канц. Милошу.

¹²⁶¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 септ. 1820. Милош кнезовима Народ. Канцеларије.

у исто време, и српске захтеве у новој народној молби, коју комисар није хтео да прими службено већ је само примио к знању. Драгоман Портин по наредби великог везира говорио је Строганову да се српски захтеви не могу примити (inadmissibles les articles de cette pétition).¹²⁶² Везир је пак био призвао одмах Саву Љотића и наредно му да еместа пише Милошу да исправи своју погрешку, да прими ферман и да потпише заклетву. Портин драгоман учинио је Љотићу исте препоруке. „Зашто се не смирите, рекао му је најзад Калимахи; какви сте ви то људи; ми радимо за народ а ви све кварите. За сад пристаните на оно што вам се даје а доцније можете и више добити“.¹²⁶³ Љотић је био јако узнемирен гласовима који су дошли из Србије и које још није могао проверити. У Цариграду се чуло да се Марашлија свадно с Милошем, и да хоће да га убије; да се народ одвојио од кнеза и изјавио везиру да хоће од сада само царска раја да буде, најзад да је Марашлија заповедио Милошу на очи да му не излази и да ће он наћи друге кнезове „измет“ да му чине.¹²⁶⁴

Међутим, 17-ог септембра, стигне у Цариград и Христо Дукић с народном молбом и писмима за султана и драгомана Портину. Већ сутрадан Сава Љотић преда та акта Порти, пошто их је Строганов претходно прегледао. Калимахи се дуго опирао да их прими.¹²⁶⁵

Док је Порта овако зло примала вести и молбе из Србије, Строганов је био врло срећан кад је видео из Милошева писма, од 3-ег септембра, како је паметно

¹²⁶² *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Неселроде.

¹²⁶³ *Држ. Арх.*, К. К., 13 септ. 1820. Сава Љотић Н. Николајевићу и Л. Теодоровићу.

¹²⁶⁴ *Ibidem.*

¹²⁶⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 206. 19 септ. 1820. Герман Милошу. — *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Неселроде. „En attendant l'arrivée de ces nouveaux députés j'ai prescrit à celui qui se trouve actuellement à Constantinople de se borner à remettre les papiers qu'il avait reçus pour la Porte sans entrer en aucune discussion sur le contenu que ses chefs ne l'ont point autorisé à entamer.“

и достојанствено све свршено. Он му одмах одговори, хвалећи га што је поред свих турских изазивања ствар тако мирно извео, на начин који одговара и жељама рускога цара и интересима српскога народа, који треба да тражи своју срећу и благостање само мирним и легалним путовима. Посланик му је обећао, даље, да ће помоћи свима начинима да нова српска молба буде примљена од Порте, али да та помоћ отворено и јавно не може бити ни у чему другоме до у подржавању тачака које се оснивају на осмом члану Букурешког Мира, међутим захтеве које овај члан не предвиђа потпомагаће у толико у колико му за то Порта буде дала прилике. Затим је тражио да му Милош покаже које су тачке народне молбе од којих би могао одустати а да не компромитује благостање Србије; саветовао му је даље да састави нарочиту депутацију од способних и добронамерних људи, да им да инструкције у којима ће такође назначити тачке од којих се може одустати, и да у те инструкције унесе члан о границама које жели добити, и суму данка према њима.¹²⁶⁶

О свему овоме посланик је известио министарство, приложивши уз извештај и писмо писано Милошу. Он је истицао, овом приликом, да је у комплиментима према српском поглавару био штедљив.¹²⁶⁷ Сем тога изложио је министарству да је молба остала, као што је он прерадио српске захтеве, сем измене коју је Милош учинио у трећој тачки пројекта где је реч о Сенату,¹²⁶⁸ затим у питању о границама од кога зависи и сума данка.¹²⁶⁹ Строганов није ни јед-

¹²⁶⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 19 септ. 1820. Строганов Милошу.

¹²⁶⁷ *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Непруде. „Quant à la conduite de Milosch qu'il a tenue en général à l'égard du firman et de l'adresse, je ne l'ai ni loué, ni désapprouvé.“

¹²⁶⁸ *Ibid.*, „Excepté quelques petites modifications dans les règlements constitutionnels, dont j'ai toujours abandonné les détails à Milosch et les articles des frontières et du tribut qu'il a cru devoir omettre et dont je fais mention plus bas.“

¹²⁶⁹ *Ibid.*, „On ne saurait dire d'avance jusqu'à quel point la Porte voudra consentir à cette demande mais la prétention de Milosch à cet égard paraît fondée sur le sens du traité, lequel en parlant de la nation serbienne ne fait aucune différence entre les divers districts, les comprend tous dans l'amnistie, puisque tous ils ont pris les armes contre la Porte pendant la guerre avec la Russie.“

ном речи нарочито истакао да је Милош избацио из његова пројекта алинеју о доживотним члановима Сената, формулисану самим министарством; он преко тога овлаш прелази, то су за њега „мале измене,“ вероватно што, у томе моменту, није полагао велику важност на то или што није у томе видео никакву нарочиту намеру. Милошево ограничење Сенатом из доживотних чланова није ни било Строгановљева идеја већ самога министарства.

И ако је пред министарством Строганов у главноме истицао Милошев рад као добар, ипак је Мих. Герману учинио оправдане примедбе, што у Србији нису схватили као што треба његове савете. Он није никако одобравао што су се Срби у последњој тачки народне молбе позвали на осми члан Букурешког Уговора, јер они у томе акту не траже само оно што тај уговор закључује у себи него и много више. Тако, по уговору, Срби не могу тражити наследно кнежевско достојанство. Сем тога они су пали у једну велику противуречност. У уводу говоре да из властитих побуда припадају стопама свога законитог господара, апелују на његову великодушност, а на завршетку истога акта они му наводе његове обавезе по осмом члану Букурешког Уговора и тиме прете Русијом! Та противуречност није само за критику као једна недоследност већ и као одсуство такта, које може нанети штете другој тачки народне молбе где се тражи наследно кнежевско достојанство.¹²⁷⁰ Герман је исто тако, према говору посланикову, доказивао Милошу, да је апсолутно недовољно ово навођење осмог члана Букурешког Уговора да обезбеди Србима — ако су тиме то хтели да постигну — повраћање граница, већ да их треба поименце тражити.¹²⁷¹ Иначе Герман је преузносио поступање с Портиним комисаром, налазио је да је поступак био прехрабар и да ће донети Милошу лаворов венац и вечиту славу.

¹²⁷⁰ *Држе. Арх.*, К. К., 206, 19 септ. 1820. Герман Милошу.

¹²⁷¹ *Ibid.*

ГЛАВА XXVII

ОПРЕМАЊЕ ПРВЕ ВЕЛИКЕ ДЕПУТАЦИЈЕ У ЦАРИГРАД

- I — Порта прима у принципу депутацију. — Михаило Герман о саставу депутације. — Строгановљеве препоруке о инструкцијама депутације. — Објашњење између Строганова и Портиног драгомана о српским захтевима.
- II — Демонстративан одлазак Мехмед-Есад-ефендије из Србије. — Преговори између Милоша и Марашије о саставу депутације. — Туркофили и русофили у Милошевој онолини. — Састав депутације. — Милошев покушај да одобровољи Марашију.
- III — Упутства депутацији. — Одлазак депутације у Цариград. — Портин демонстрација против Србије. — Протест барона Строганова.

I

Првога октобра драгоман Портин објавио је службено Сави Љотићу да је турска влада најзад решила да прими народну молбу од септембра месеца и да је потребна депутација од шест до седам чланова за дискутовање поднесених тачака. Он је унапред казао да ће Порта усвојити само извесне тачке а не све, и да депутација мора бити састављена делом из народних старешина, делом из свештенства, а међу овима да буде и један владика. Мих. Герман пошље одмах ову радосну вест Милошу, саветујући му да за депутате изабере људе „неустрашимога духа, постојане, верне, ревностне, решителне, дрске“ и којима су дела и жеље његове — Милошеве — добро познате. Он је чак и

лица предложио: 1. Лазара Теодоровића или Н. Николајевића, од њих двојице један да дође на сваки начин, јер познају добро народна дела; 2. Димитрија Георгијевића; 3. Илију Марковића; 4. Милосава Здравковића Ресавца или Марка Теодоровића Абдулу. А од свештенства: проту Матију Ненадовића, Мелентија Павловића, архимандрита манастира Враћевшнице, и Самуила Јаковљевића, архимандрита манастира Каленића. За главног секретара предлагао је Аврама Петропијевића; сем тога да се потражи једно лице које зна добро грчки. За турски језик били би Димитрије Георгијевић и Сава Љотић. Време није „шалити се“, вели Герман, сви депутати морају имати „једну памет, једну душу једно тело и једна уста“ и „бити готови жртвовати даже и сопствени живот, а ко се боји да не долази, јер ће бити овде и угроза и мора свашта да чују... већ тврди као стубови да буду“.¹²⁷² Секретаре Милошеве пак, Лазара Теодоровића и Н. Николајевића, опомињао је на разговоре које су недавно водили између себе у Србији и кога треба да пошљу у Цариград; само да не шаљу „ћораве и главате Христовце“¹²⁷³ и Ђелешевце“.¹²⁷⁴ Сад је дошло време да се сваки покаже: „конац дело краси.“ „Дакле овамо те к мени, узвикује им Герман, који има добро... срце да стисне сада! Или за Србију венац или у терсану!“¹²⁷⁵ Од ова два једно мора бити!“ У шали им вели да поведу и Амицу.¹²⁷⁶

Уз то је Герман препоручивао мере обазривости: депутацију тајно отпрати; за њу и Порта да не зна док у Цариград не дође; у Београду крити нарочито целу ствар од Наума Глухче¹²⁷⁷ трговца, који би одмах писао пријатељима у Беч, а Немци не воле, као што се добро зна, да Србија добије своја права и да има

¹²⁷² Држ. Арх., К. К., 206. 2 окт. 1820. Герман Милошу.

¹²⁷³ Христо Дукић (Риста Дукић).

¹²⁷⁴ Георгије (Ђорђе) Поповић Ђелеш.

¹²⁷⁵ Арсенал, државна тајница.

¹²⁷⁶ Држ. Арх., К. К., 206. 1 окт. 1820. Герман Лазару Теодоровићу и Ник. Николајевићу.

¹²⁷⁷ Наум Ичко.

свога кнеза.¹²⁷⁸ Управо Герман је повлађивао кнежевој сумњи да Аустрија ради против њега. У писму Мих. Герману у коме му је јавио поступак с комисаром, Милош је говорио, како је Аустрија интригирала код Марашлије и Мехмед-Есад-ефендије преко земунског тумача, како ради да изазове нереде у Србији, итд.¹²⁷⁹ Он је веровао у „политическу злобу“ аустријске владе, благодарећи корацима Милоша Урошевића, који се издавао за агента варадинског заповедника Сигентала и предлагао му 1815 и 1816 год., да одбаци руско покровитељство и прими аустријско.¹²⁸⁰

Строганов, извештен од Михаила Германа шта је казано Сави Љотићу, обрати се опет писмом Милошу. Овом приликом он је допунио упутства односно депутације у толико, што је саветовао да се депутатима издаду двојаке инструкције: јавне и тајне. У јавним инструкцијама требало је изнети разлоге и упутства за све тачке народне молбе. Тајне инструкције Строганов је предвиђао за случај ако би Порта изјавила депутатима своју намеру да затражи посредовање рускога посланства између ње и Срба. Овакав случај он је сматрао као врло повољан и за српску ствар и за Русију, нарочито што ће се тада моћи дописвати с Милошем без тешкоћа које сад има.¹²⁸¹ По

¹²⁷⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 206. 1 окт. 1820. Герман Л. Теодоровићу и Н. Николајевичу.

¹²⁷⁹ *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Нессроде.

¹²⁸⁰ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 11 септ. 1820. Милош А. А. Пинчу.

¹²⁸¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 2 окт. 1820. Строганов Милошу. — 1-13 нов. 1820. Строганов графу Нессроде. „Je les ai demandées doubles; les unes, ostensibles, contiendraient des développements sur les divers points de la pétition, présentée en dernier lieu au sultan; les autres, secrètes, devraient prévoir le cas, où la Porte ferait sentir aux députés son intention de réclamer ma médiation entre elle et les Serviens. J'ai recommandé à Milosch de prescrire à ses députés de n'annoncer aucune opinion sur ce point qu'ils seraient censé de n'avoir pu prévoir, mais de déclarer seulement, qu'ils en feraient objet d'un rapport à leurs commettants. En agissant ainsi les Serviens prouveront de nouveau à la Porte que jusqu'à présent ils n'ont espéré qu'en elle sans compter sur aucune assistance étrangère et pouvant affaiblir les soupçons que les Turcs nourrissent d'une influence indirecte de notre part. Des avis qui me sont parvenus dernièrement, me font en effet supposer que le gouvernement turc, embarrassé des demandes des Serviens qui lui paraissent exagérées, et fatigué de leur obstination à les soutenir, pourrait peut-être recourir à mon intervention pour s'arranger avec eux.“

извесним поверљивим саопштењима Строганов је веровао у могућност да ће Порта потражити његово посредовање те да једном скине српско питање с дневног реда, јер су јој већ досадили српски захтеви који су за њу били сасвим претерани.

Двадесет-шестог октобра Строганов је имао прилику да се поверљиво разговори с Портиним драгоманом и да дозна интимно расположење њено односно безуспешне хоџа-ханове мисије, и у опште њено гледиште на српско питање. Калимахи је живо критиковао одбијање фермана, којим је санкционисано оно што су сами Срби тражили преко својих депутата; њихове захтеве о независној унутрашњој управи и наредном кнежевском достојанству кретно је просто непристојношћу.¹²⁸² Порта ће, рекао је даље Калимахи, прећи преко овога, постараће се да Србе поучи и понудиће им све оно што се дати може, „ну ако они остану упорно при своме да траже један ред ствари, који се не може примити, онда Порти не остаје ништа друго до да саопшти Русији недопустљиве захтеве овога народа и доказе свога узалудног старања, да према њима изврши обавезе предвиђене осим чланом Букурешког Уговора!...“ Ну Строганов је врло вешто одбијао ове оптужбе. Он је изјављивао своје чуђење што је Србима послат ферман, који је био заснован на разговорима (langage) с депутатима а не на договору с народом и на народним жељама (sur un concert et sur le vœu national). Подсећајући драгомана на српску молбу од 9-ог априла, коју му је он у мају поверљиво саопштио, посланик му напомене да су Срби у њој тражили од Порте или да да наши пуномоћније или да пошаље комисара да саслуша народне жеље. „Природно је онда, рекао је посланик, да депутати, после једне такве молбе, коју су имали овде да пред-

¹²⁸² *Госуд. Арх. Моск.*, *Résumé de l'entretien confidentiel de M. le baron Stroganoff avec le prince Charles Callimachi, le mardi, 26 oct. 1820.* „Soit instigation du dehors, soit désunion au-dedans, cette faveur a été rejetée par Milosch et son parti, qui a répondu d'une manière inconvenable à des sujets soumis, en demandant une constitution incompatible avec les droits de la Porte et dont la clause la moins admissible et comme la plus ardemment désirée est l'hérédité du titre et du poste de Milosch.“

ставе, nisu mogli primiti ništa definitivno, a ako su to učinili oni su prekorачili svoja puномоћја, с тога су, јамачно, и Срби одбили ферман пошто не одговара жељи и молби њиховој¹²⁸³. Што се тиче Милошевих захтева, који се не могу примити (inadmissibles), он је изјавио да о њима не може да суди, док не добије сва акта и с једне и с друге стране, и нагласи да је принцип за решење српскога питања јасно прецизиран у Букурешком Уговору: Срби имају да добију своју администрацију, тј. привилегије Архипелашких Острва, да се све њихове дажбине одсеком утврде, итд., „и сви ови предмети да буду уређени *договорно* с њима (et tous ces objets... réglés de concert avec eux). Чим дакле Русија види народне жеље с једне стране и санкцију Портину с друге стране, она ће сматрати да је осми члан уговора извршен.¹²⁸⁴ Наложивши ово своје гледиште, које већ четири године узалуд понавља, он је додирнуо захтев наследнога кнежевског достојанства: Porta је, без сумње, господар у томе захтеву, она га може испунити или одбацити, народ пак то жељи да би дао већу стабилност својој администрацији и да би се угушиле странке, чију екзистенцију Porta назире у одбијању фермана. Ако оно што Срби траже, рекао је даље посланик, изгледа Порти револуционарно и да се не слаже с њеним достојанством, она није обавезна да то испуни, само у томе случају њена је дужност да саопшти рускоме двору српске жеље, које сматра као недопуштене (inadmissibles) и да да разлога зашто се не могу примити (inadmissibilité) и, најзад, да докаже да је учинила све да испуни осми члан Букурешког Уговора: Русија је пак и сувише праведна да не увиди правичност свега тога и да не поради, са своје стране, ако то буде било потребно „да наведе Србе на жеље, које би измириле користи, које за њих произилазе из

¹²⁸³ *Госпо. Арх. Моск., Résumé de l'entretien... le 26 oct. 1820.*

¹²⁸⁴ *Ibid.* — У августу је Строганов учинио слатку најаву кад му је Калимахи саопштио да ће Porta лати доказа свога доброг расположења према Срба. Он је нагласио да се Србима да „un acte organique, le mode d'existence civile et d'administration". — *Госпо. Арх. Моск.*, 4 авг. 1820. Строганов графу Неселроде.

осмога члана, с правима и дужностима које припадају Портином суверенитету¹²⁸⁵.

II

Чим је драгоман Калимахи саопштио Сави Љотићу Портино решење односно депутације, Христо Дукић, који је донео народну молбу у Цариград, крене се у Србију с једним турским куриром да службено саопште то исто кнезу, Марашли-Али-паши и Мехмед-Есад-ефендији.

Ну пре него што је он стигао у Србију, Милош је из његових и Љотићевих писама знао ток српских послова у Цариграду. Још крајем септембра кнез је знао да Porta сматра да је мислија Мехмед-Есад-ефендије свршена и да ће се он скоро вратити у Цариград. Двадесет-седмог септембра Милош наређује кнезовима у Београду да га извести кад ће хоџа-хан поћи, да се удаљи од друма да се с њиме не би састао „ради неполезна а може бити и голема дара¹²⁸⁶.

Међутим Порти комисар није полагао на српске дарове. Шестог октобра Мехмед-Есад-ефендија изјави изненадно да ће сутра без одлагања прећи у Земун и одатле поћи за Цариград. Тога дана прелазео је у Београд фелдмаршал-лајтнант Дедовић, везир му је давао велику част, баџан је цилит, играли су чочечи, и најзад Аустријанци су обилили варош праћени свима везировим гавазима и чаушима. Том приликом Марашлија је представио хоџа-хана Дедовићу. Решење хоџа-ханово Срби су приписивали без разлога састанку његовом с овим аустријским официром. Вујица Вулићевић одмах је отишао у Крагујевац да саопшти комисарово решење Милошу. Међутим кнезови Народне Канцеларије и митрополит Агатагел узалуд су саветовали и молбили Мехмед-

¹²⁸⁵ *Госпо. Арх. Моск., Résumé de l'entretien... le 26 oct. 1820:* „à ramener les Serviens à un voeu, qui concilie les avantages devant résulter pour eux de l'art. VIII avec les droits et les devoirs inhérents à la souveraineté de la Porte."

¹²⁸⁶ *Држе. Арх., К. К., Дв. 27 септ. 1820.* Милош кнезовима Народне Канцеларије.

Есад-ефендију да тако не чини, да причека још два или три дана док би дошао татарин из Цариграда и да га испрате путем којим је и дошао. Ну све је било узалуд. „Ја с вама немам више ништа, одговорио је он, татарин и да дође мој се посао с вама покварио... ја свога посла имам да у Влашку идем.“ Тада су му предлагали да га прате водом до Адакала, али он је остао упоран. „Дођите, ујутру, рекао је најзад кнезовима, да вам ствари ваше све предам, као што сам од вас примио, а ја од вас ништа не тражим, па ма ми и хиљаду кеса дали.“¹²⁸⁷ И заједно 7-ог октобра пре подне Мехмед-Есад-ефендија пређе у земунски лазарет. Београдека чаршија прилично се запрепасти кад је видела да се он не враћа преко Србије. Три сахата после тога „просу се“ глас да из Цариграда иде у Србију један капирибаша у нарочитој мисији, али каквој, то нико није знао.¹²⁸⁸

Ну Милош није био узнемирен овим гласовима, одлазак комисаров приписивао је наредбама Портиним, изненадни одлазак пак објашњавао је тиме што га је комисар крио до последњег тренутка.¹²⁸⁹ Ово је објашњење несумњиво тачно, хоџа-џан је хтео да произведе што већи утисак! Ну демонстрација је изгубила много од свога ефекта тиме што је Милош већ 9-ог октобра добио извешће Христа Дукића да долази у Србију и да Porta тражи депутацију:¹²⁹⁰ дванаестог октобра Дукић стигне и лично донесе извештаје из којих се видело да су српска дела на најбољем путу.¹²⁹¹

Одмах после првога Дукићевог извештаја Милош је стао врбовати чланове депутације: Вујица Вули-

¹²⁸⁷ Држ. Арх., К. К., 86, 7 окт. 1820. Кнезови Милошу. — 7 окт. 1820. Митрополит Агатангел Милошу. Вели да је „сваким умиленијем и сваком начином“ молио хоџа-џана, обећавао му да ће га пратити докле хоће, до Турије, Ниша, Адакала или Видина. — Одговор Милошев на ово писмо, Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 149.

¹²⁸⁸ Држ. Арх., К. К., лич. дос. Београд, 7 окт. 1820. Наум Пичко Милошу. — Петровић, *Грађа за Историју*, I, 150, 10 окт. 1820. Милош Н. Пичку.

¹²⁸⁹ Држ. Арх., К. К., 101, 10 окт. 1820. Милош А. А. Пичку.

¹²⁹⁰ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 75, 9 окт. 1820. Милош Вујици Вулићевићу и Илији Марковићу.

¹²⁹¹ *Id.*, стр. 76, 13 окт. 1820. Милош Марашли-Али-паша.

ћевић, Илија Марковић, Димитрије Георгијевић и Аврам Петровић добио је заповест да се припреме за пут.¹²⁹² Вујица Вулићевић уживао је у ово време потпуно Милошево поверење. Њему је једино било допуштено, у последње време, да иде алај-бегу, хоџа-џану или везиру „на теферич“, кад га они, наравно, буду позвали. Ову наредбу Милош је издао с тога што се бојао да друга лица не уђу у турске интриге. Службене послове из истих разлога кнезови су отправљали заједнички и увек у друштву ишли везиру или хоџа-џану.¹²⁹³

Кад је Х. Дукић стигао с Портиним татариним отпочели су прави преговори с Марашлијом о члановима депутације. Милош је дознао од Дукића и од везира да депутација мора бити већа него што је мислио. Везир му је нарочито слао Вујицу Вулићевића и тражио по Портиној наредби да у депутацију уђу и две владике. Милош му на то одговори да њему није ништа писано из Цариграда о владикама, него да је Дукићу казано на Порти да Срби пошљу у депутацију два „брадата“ духовна лица („два човека от закона нашег брата из ове земље“). Брада је код Турака символ мудрости и достојанства. Владике су, тврдио је Милош, у Србији странци, којима је народ увек одавао достојно поштовање, али који не знају народне потребе и жеље, „следователно и не могу ништа за дела говорити где надлежи.“ Према томе, он ће с кнезовима изабрати друга духовна лица која су „с народом овим одрасла“.¹²⁹⁴ У исто време он јави митрополиту Агатангелу да се не спрема за Цариград као што му је везир био наредно.¹²⁹⁵ Дефинитиван избор депутата и утврђење њихових инструкција Милош је оставио за 22 октобар. За тад су били

¹²⁹² Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 75, 9 окт. 1820. Милош Вујици Вулићевићу и Илији Марковићу у Београд.

¹²⁹³ *Id.*, стр. 148, 24 септ. 1820. Милош кнезовима у Београд.

¹²⁹⁴ *Id.*, стр. 76, 13 окт. 1820. Милош Марашли-Али-паша.

¹²⁹⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. 13 окт. 1820. Милош митрополиту Агатангелу.

позвани у Крагујевац сви главни кнезови да се о томе посаветују.

У Милошевој околини и међу кнезовима било је увек људи који нису одобравали политику неограниченог наслањања на Русију и поверење у њене савете, било их је који су увек били за споразум с Портом. Ђорђе Поповић Телеш и Павле Сретеновић, нису били усамљени, туркофилска странка била је доста јака. Ту су били поред Јов. Обреновића, прота Р. Жујовић, П. Топаловић и Ј. Протић. Та конзервативна странка, поред својих сепаратистичких разлога, бојала се у главном да се нови покушаји ослобођења не сврше неком катастрофом као под Карађорђем. Њени највећи непријатељи уз кнеза Ник. Николајевић, Лазар Теодоровић, Прота Матија и Јеврем Обреновић, изван Србије Михаило Герман учинили су све да Милошу докажу да се ваља држати неограничено Русије и њених савета.

На збору кнезова од 22 октобра, где се имало решавати о пуномоћном посланству за Цариград, Лазар Теодоровић и Н. Николајевић бојали су се, још последњи пут, утицаја туркофилске странке.¹²⁹⁶ Ну Милош је решно питање по средини: он је остао веран

¹²⁹⁶ Држ. Арх., К. К., лич. док. 18 окт. 1820. Крагујевац, Лазар Теодоровић Ник. Николајевићу. „Господар се јешче једнако у Брусници нахои, и у среду или четвртак доћи ће овамо. Ондај тј. у четвртак доћи ће и сви главни кнезови ради посаветовања о пуномоћном посланству. Мата [прота Матија] отишао је бумбаширом [као изасланик] за господара Јеврема. Сумњати нећем да и господа тајни советници, аки умњешни председатељи и советоподатељи, у собранију овому присуствовати неће. Ја сам био наумно да ни речи сада не проговорим у овому собранију, само поведена да исполним, по ваше писмо и другеје вашије пријатеља неку мртву ватру дају ми оген. Кад добро знаш мене наговарати, најскорије доћи овамо да заједно говоримо и горимо. Сад је време одређителни цункт свему и конач, да видимо које вера, ко ли невера, ко је доброжелатељ отчеству, ко ли непријатељ. Ветина, Господар ми заповедно није да ти пишеш, но ово је време које особито нашега согласја и договора у овима делима изискује. Доћи да потрешимо ваше пријатеље у обичном нашем добромислију, а добронемељачким вину тугу да причинимо. Ноно до овога сахата важно ни с једне стране неимамо, а сваки час очекујемо кад ће Симић пакренути да нам доведе настављеније.“ Онда је реч о Стојану Симићу, који је имао да донесе из Букурешта писмо барона Строганова за Милоша. У PS. додаје Лазар Теодоровић. „Рума ни мало неимамо, а знаш да ће требати сада угрејати око када станеш говорити.“ Види примедбу 1232 како је ону курирску улогу, коју је С. Симић имао у овоме моменту, преувеличао брат му А. Симић.

упутствима барона Строганова, а за главнога члана депутације није узео ни Лазара Теодоровића ни Ник. Николајевића, него Вујицу Вулићевића, који је нагињао туркофилској странци и кога је доцније осумњачно да је у Цариграду шуровао с Турцима.

Одмах после овога збора Милош извести Марашлију да су изабрати у депутацију: Вујица Вулићевић, Илија Марковић, Димитрије Георгијевић, Самуило Јаковљевић, архимандрит манастира Каленића, Милоје Вукашиновић, протојереј јагодински. Аврам Петровић био им је придодат као писар.¹²⁹⁷

Милош је сад сасвим изменио тон према Марашлији, услуге које му је овај могао учинити нису биле за презирање. С тога он га топло моли да му остане „онај први милостив отац,“ који му је некад био, изјављује жељу да се све његовом „руком“ сврши, да баци „за леђа“ све клевете непријатеља те да његово „високо име, које је већ међу овим народом прослављено, сваки Србин у своје срце запише и потомком својим преда га [те да га] и у будуће векове с радошћу спомену.“ „Милостиви отац и благодетељу, писао је Милош на другоме месту, све ми ово дело наше отлажемо управленију вашему, покорњејше просећи, да ви ону свећу, коју сте међу народом овим, по великодушцију својему запалили, сада у ово најбоље време, кад ју сам велики султан, по препоруки вашеј, боље светлити хоће да учини, угасили не би. Народу нашем дубоко је у срце записано славно име својего благодетеља, и си ће [га] од рода в роду предавати потомком својим“...¹²⁹⁸

¹²⁹⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 77–80, 13 окт. 1820. Милош Марашли-Али-паши. — 23 окт. 1820. Милош Д. Георгијевићу: Милош је истицао пред кезиром, који је тражио да у депутацији буде и један од браће његове, да знаје два своја сродника: Дим. Георгијевића и Самуила Јаковљевића. Међутим први је био само побратим Милошев, а други је могао бити син Јакова рођеног брата Милана Обреновића. — М. В. Милићевић, *Поленик*, стр. 190.

¹²⁹⁸ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 77. 22 окт. 1820.

III

Чим је одређена депутација одмах су и упутства састављена. У последњем тренутку депутацији је био придодат и Сава Љотић, који се тада бавио у Цариграду. Противно Строгановљевим препорукама да депутати понесу двојака упутства, јавна и тајна, Милош им је издао само једна, што је значило да он не мисли попустити од тачака назначених у народној молби од месеца септембра. У случају попуштања он је имао да се одрекне прво наследнога кнежевског достојанства, онога што се њега најнепосредније тичало, и он то није хтео учинити. У инструкцијама било је, као и у народној молби, девет тачака, у свакој тачки је парафразирана дотична тачка народне молбе: прва је говорила о слободи богослужења, друга о наследном кнежевском достојанству, итд., с том разликом што су у трећој тачки назначене границе Србије „ослањајући се на Букурешки Трактат,“ поименце: Сава, Дунав, Дрина, Перућац, Пивица, Шарган, Златибор Јавор, Голија, Врања Стена, Копачник, Батован, Јанкова Клисура, Велики и Мали Јастребац, Суповац, река Топоница, Копач-Кошара, Грамада и Тимоком на Сврљик-Бању и Гургусовац до утока у Дунав.¹³⁰⁰ Ово је Милош учинио, видевши из накнадних обавештења с послаником, да Србија има право на границе из 1812 године. Ну из неких својих разлога он је опет учинио погрешку и позвао се на Букурешки Уговор. Депутати су имали поднети и копију једнога писма, писаног у кнежевој канцеларији, у коме народне старешине, из отргнутих предела, тобоже траже да Милош изради код султана да их присаједини Србији.¹³⁰⁰

Пазивавајући се Строганову што није дао и једна тајна упутства депутатима, кнез се правдао неопходном народном потребом да се добије све оно што је тражено у молби, јер је тражено само оно што је битно потребно, а изостављено све излишно. Он би

¹³⁰⁰ Прилози, IX.

¹³⁰⁰ Држ. Арх., К. К., 190, fol. 150. Под 26 окт. 1820.

дошао, вели, у велику забуну, коју тачку да избаци у случају упорства Портиног.¹³⁰¹ Ну поред свега тога Милош је изјавио да је наредио депутатима да му у случају Портиног противљења јаве тачке па које она не пристаје заједно са Строгановљевим мишљењем о томе, да би могао накнадно проучити та питања и послати дефинитивна упутства.¹³⁰² Услед овога депутати ипсу носили са собом генерално „полномошчије“, већ са резервом да „у особито заплетеним стварима“ референцу Милошу и добију његово мишљење, и „по тому дела ова к давно желајемому концу привести“.¹³⁰³

Депутатима је Милош заказао да се пред Портом не позивају на осми члан Букурешког Мира, нити на заступништво Русије, ма да он није разумео јасно зашто је силној Русији толико стало да Порту штеди. Он је некако хтео да докаже Строганову право да се Срби могу позвати на тај уговор, и због тога је пао у један страховит анахронизам, који га је могао компромитовати у очима посланиковим. Милош је тврдио да су при закључењу Букурешког Мира присуствовали и српски посланици, „међу којима је, пише Милош, био и мој брат Милан Обреновић, и по смрти његовој, која се догодила у Букурешту, и осма тачка тога мира нађена је међу његовим хартијама“.¹³⁰⁴ Међутим Букурешки Мир закључен је 16 маја 1812, а Милошев је брат умро почетком децембра 1810!¹³⁰⁵ Ово наравно Строганов није знао.

Двадесет-деветог октобра депутати се крену на пут.¹³⁰⁶ Од везирове стране пратио их је крагујевачки

¹³⁰¹ Држ. Арх., К. К., 192, fol. 27, 29 окт. 1820. Милош Строганову:

¹³⁰² Ibid.

¹³⁰³ Држ. Арх., К. К., 196, fol. 152. — Прилози, X. Полномошје. Крагујевац, 29 окт. 1820.

¹³⁰⁴ Држ. Арх., К. К., 192, fol. 27, 29 окт. 1820. Милош Строганову: „и по смрти его-случившея въ Букарестъ в сія воеьмаа статья помезду противни записками его обрѣлаася.“

¹³⁰⁵ Напред, стр. 323, казано је да је Милан Обреновић умро у Букурешту 16 дек. 1810, као што гласи напис на његовој надгробној плочи. Доције смо дошли до оригиналног подписа ствари преминулог Милана. Он је датиран 8 дек. 1810 у Букурешту и потписани су на њему: Милешко Стојковић, Доситеј Обрадовић и Јеремија Гагић, што значи да је Милан умро тада или који дан раније. (М. Петровић, *Неиздана Збирка*).

¹³⁰⁶ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 29 окт. 1820.

војвода.¹³⁰⁷ У целој земљи била су наређена молетвија за срећан полазак и свршетак народних послова. Трећег новембра депутати су били у Софији¹³⁰⁸ а 15-ог истог месеца стигну у Цариград.¹³⁰⁹ Истога дана Герман пише Милошевој канцеларији „Дођоше сви и данас предао сам им наставленија,“ тј. како да се владају.¹³¹⁰ Герман је саветовао мир и спокојство, „а обешњаци иду да вас плаше и да буне, него ви као до сад тако и у будуће будите јунаци!..“

Порта је била приредила једну малу демонстрацију. Пре него што ће депутати доћи у Цариград, она пошље у Србију једно веће одељење тобџија с топовима. Строганов за то дозна и потражи објашњење да Порта не мисли газити поново осми члан Букурешког Уговора. Порта одговори да је та артилерија послата да поткрепи нишки град, те тако та демонстрација није прешла српску границу.¹³¹¹ Ну ове су демонстрације падале у невреме: Али-паша јанџински потукао је тада румелијског валиса и грчки капетани пристали су листом уз њега. Сваког часа очекивали су се знатнији покрети. „А сахрани Боже, писао је Герман, ако би и војска [турска] била, имамо већ много друштва на све стране. Ја мислим да су до сад и ту дошли апостоли, како из Русије, тако и с друге стране. Ја даље не могу ово разлагати, јер је припело опасно време, него ви се даље досећајте о свачему.“¹³¹²

Герман је имао право: хетеријска пропаганда бациће ускоро Турску Царевину у страшну кризу, која ће бити од великог значаја и по српско питање.

¹³⁰⁷ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 1 нов. 1820.

¹³⁰⁸ *Држс. Арх.*, К. К., 196, fol. 157.

¹³⁰⁹ *Id.*, fol. 163.

¹³¹⁰ *Држс. Арх.*, К. К., 206, 15 нов. 1820. Герман Лазару Теодоровићу и Ник. Николајевићу.

¹³¹¹ *Држс. Арх.*, К. К., 185, 29 нов. 1820. Букурешт. Дим. Мустаков Милошу.

¹³¹² *Држс. Арх.*, К. К., 206, 15 нов. 1820. Герман Л. Теодоровићу и Н. Николајевићу.

ПРИЛОЗИ

как из древле поданаго сеј державе и дан јеј влашаштваго, сонаводила признат и фирманом својим соутвердит сији наши предлагајемѣя условѣя:

1) Народ Сербски просит да би Височайша Порта признала и својим хатишерифом соутвердила нашего многоза-служенаго сему Народу Милоша Обреновича князем и Господарем земљи сербскија, наследственно и закону по уду по способности својеј, даруја јему веја права и протѣја принадлежности сему саяу принадлежащѣя. По изумира-нѣи сеј фамилији, Сенат согласѣем народа избира из круга заслуженѣйших себи другаго княза.

2) За сохранити великодушно дарованија нам от Височайшеј Порти права, желит Народ Сербски из круга својею избрати неколико отменѣх људеј, који Сенат Народа Сербскаго составлять будут, измежду коих у засѣданѣи первое место председаѣателя заступајет Господин Милош Обренович и по смерти его законоје мужескаго пола потомство оваго, или князи и господари земљи сербскија. Који князи дела Народа Сенатом¹ добро провидѣнаја, подлицем својим соутверждајут и онаја преко неаго Сената во исполненѣию народу представљајут, ничтоже самовластно и без согласѣя Сената непреириднимаја. Княз са согласѣем Сената дајет чини и возводит оија по заслугамѣи ча степенѣи.

3) Сенат и Народ Сербски отдајет свако можлие почитанѣе својею Князу и Господару, или первому началнику и глави својеј.

4) Взајимно и княз сербски свакоме чину, од Сената поставленому и им соутверженому, отдајет сваку, саяу оному, принадлежащу почест.

5) Народ Сербски просит, да би свободно своје богослуженѣе, по својим обрјадама церкве своје, по обичаю својих једноверцов у другим державама живущих, отправляти и церкве и монастыре правити без свакаго взысканѣя от него зато какове плате.

6) Да би јему дозволено было у местима, где за добро Княз са согласѣем Сената нају, шносе воздвизати и важе сваке по возможности својеј заводити и печатну книг или типографију имети.

7) Архиепископу и епископам, који тароже из среди Народа Сербскаго да избирајутеја и од стране свјатѣшаго Патриарха признавајутеја, јеромонашескому и свјаточеническому чину свака почест чину и по уду принадлежащѣя отдаѣтеја, или блителем о дунах наших.

8) Архиепископ, епископи и други који иибуд реда свјаточеническаго, позвани по дѣлам церковним или духо-

¹ „Са согласѣем Сената“ превучено и заменено „Сенатом.“

ним у Сенат подучајут у оному месту и дајут мненије о вешчи себи предложеној, које уважајетеја.

9) Кромје свију доде више назначених судјеских лица, Књаза и Господара земљи сербскија, Сената Народњег и по чину духовному Архиепископа и епископа и протчаго клира, за нужно судимо поставити по пределима наше судове.

10) Народ Сербски после књажескаго сана и Сената деле се у признаству на благородство, духовенство, ред трговачки, мајсторски и земледјелце. Ови пак сви редови, кромје како је већ сказано књажескаго сана и Сената народњег, деле се или по својим указаним књазу, правителству и народу заслугама, или по именују на класе.

11) Књаза и Господара сербскија земљи и Сената Народњег највише попеченије в том да будет свакому сану, и во особ свакому человјеку по правилам онаго класа судити, којему класу он принадлежи и по мери преступленија јего по законом, који се с временом за сваки случај по правам народа написати буду, судити.

12) Страни трговци који по трговини својој код нас пребивали буду да уживају сваку слободу и чест коју и наши трговци имају, ако небу ексцесиви, ови пак терити се не могу, но предајетеја својему началству. Јест ли пак страни трговци, по трговини својој код нас пребивајући с фамилијама својими или без фамилија на некоје време, код нас остати реше се, то и дав са себи равном класом трговца наших, за време пребивања платити обвезују се и во обиче законима нашим за време својего пребивања подлеже.

13) Јевреји са својим богослуженијем код нас терити да будут по правилам нашим земаљским.

14) Пришелцам из иностраних држав в наших крајих позволено да будет с фамилијама поселити се и на требованије ихнаго правителства да не возвращајетеја.

15) Сији страни поселеници по благорасужденију сербскија земљи Господара и Сената Народњег с временом, по способностјам и заслугам и повиновенију својему к сему Правителству, могут у чинове возвести се или у сан благородства сербскаго, ред трговачки, мајсторски или земледјелце ступити.

16) Народ Сербски жели от спахија својих откупити се, са свим остати свободен, повицујасја својему Господару и Совјету Народњему и никада спахијама поднасти у поданство.

17) Будући да се Србија на вахије дели, веће или мање, то нужно је у свакој вахији поставити из Христијанов по једнога главнаго исправника и по величини вахије по једнога или више млађи исправника тоже од Христијана. Ови последњи примају заповести од главнаго исправника и јављају му све догађаје у вахији, а он рапортујет точно

Сенату Народњему, и от овога ожидајет решенија и повеленија.

18) Књазу и Сенату Народњему буди јединоје попеченије народу својему такове законе, паравима јего сходне старати се прописати и оним јего управљати, под којима би Народ благоденствовао и ниједнаго такова параграфа неставити, који би с временем народу досаден, вредителан и несносан бити могао. Ако ли би се који такови параграф непредвидимо узвукao, то да се свагда као непостојан изкључити може.

19) Проси народ да би јему дозвољено било узимати на граници својој ђумрук од сваке трговине и еснапа који се или у земљу нашу уносили или из земље износили буду.

20) За сохранити овај народ од ужасне и приљепчиве болести, куга или чума назване, проси народ от Височајшег Девлета дозвољеније у време ове ужасне болести по границам својим поставити карантини у којим људи (буди кога аванија они били) указано време ошнченија да издрже.

21) За овакове кужне болестинке или и друге убоге болестинке, да би било дозвољено народним издвигенијем воздвигнути по Србији хоспитале.

22) Поред хоспитала имети лекаре и лекарнице (апотеке).

23) За сохранити сваку тишину међу народом и овај народ от злих људи, злочивца разних вниених и внутрених бранити, проси дозволити себе имети јединога из народа нашего пограничног поглавара, који границе наше како од страних злочивца бранити тако и внутрене нестребљавати дужан је. Свакога ухваћеног злочивца предаје он, погранични надиратељ, у маловажним преступленијама суду нижему оне вахије на нешт, овај пак, то јест нижи суд нештав точно преступленија онаго злочивца и описав онаја подробно представљајет Сенату Народњему. У великим пак преступленијама отправајет погранични надиратељ преступника прјамо у Народни Сенат.

24) Жели народ чтобы никакова војска, кромје гарнизона градских, преко нас непреходила и ми наше границе против свакаго непријатеља до последњеј кабли криви бранити обвезујемо се.

25) Проси Народ Сербски да би свагда могао имати своје депутате или агенте у Цариграду, који (не) свагда прошенција народна височајшему Девлету представљати.

26) Проси Народ Сербски да би свако прошенције народне у будушче правично посредством својего књаза представљено от великаго султана уважено било.

27) Народ жели да би по обичају својему досадашњему сваке године све старешине њове, који у окружијама (вахијама) живе, собирали се. У овому собранцију да може народ против својих речених старешина, учинити себи обиде

Сенату усмено или писмено представљати.² Ову народну жалбу дужан [је] Совет преслудити, и како се докаже преступљеније или невиност онога, по правилима својим са согласјем Књаза судбу решити.

28) У иетому сабранију могућ и старешине народне из околија (пахија) у полној заседанију Совета и преседанију Књаза и Господара своје жалбе и учињене себи обиде от Сената или Књаза со вејакоју покорностију представити или на једнаго от ових или на једно лице из Сената. То Књаз и Господар земље Србске са согласјем Сената и старешина тужбу приложеноу добро испитати и ако се осведочи какво преступљеније на једино или више лица из Сената, то она преступљиваја лица из должности своје изкључајутеја; Књаз са самог Сенат са согласјем старешина должности своје оиоменути може и својих преступљенија да се остави и по проишаним себи законима да се влада.

29) Да би позволено било подизати се Народу Србскому свим оиим што плодороднаја земља србска производи из утробе своје.

30) Убиши (!) самовольно убијен да будет, а протча, ако би и велика преступљиваја била, да се судом изгубити не може, кромје јединог издатеља отечества, бунтовника и воји би се покусно на живот Књаза и Господара земљи србскаја, протчи пак отишљу се у заточење тамо где народу оиет на послу бити може.

31) Терговци ванни да могу свободно терговину своју водити по суви и води и по свим пределима и државинама под знаком Књаза Народа Србскаго.

32) Ако би Књаз и Сенат согласно какво злоупотребијеније правам Народа Србскаго причивавали и отим Народ угњетавали, то старешини народни и народ може јавити таковоје куд надлежан.³

33) У заседанију Сената свако лице да има свободу своје мненије безпристрастно и необиднаја давати.

34) Оиди паходимо за дужно отликовати сваки ред поделенаго на класе србскаго слободнаго народа и у чему [се] ово отлиције свакаго рода састоји, равно и дужности неговоје к отечеству и Господару земљи србскаја поставити:

И тако:

а) Благородни заслужни благородство воје признано и потверждено да будет Књазом и Сенатом Народа Србскаго дипломом.

б) Благородство да је слободно от сваких податеј, десетка и работ народних.

² Назад „представљати“ стоји: „равно и по један сирмах може против својег.“

³ Овај је нео члан прецртан.

в) Само благородни најважнија дела народна отправљати могућ.

г) Будући да народ жели немати спахија над собом по све приходе, које је прејде давао спахијама, да у касу народну даје и тим начином будући да се благородство лишава надежде имати поместија, то за нуждно судимо дозволити оиим, који нису у публичним делима народним, да могу своје пропитације и другим праведним способом, ако хоће и терговином, прибављати, по при том терговина винова поддежи правам по терговачкој части.

д) Сваки благородни особито мора бити готов у свакому случају служити отечеству, он је слободан од свакаго телеснаго наказаија. Јему најпре⁴ суди сословије благородства, и ако има преније благородни с благородним то сословије благородства у маловажним стварима может измежду благородних ствар решити, ако се воја страна сама не позове на пресудженије Сената. Равно ако би благородни с којим от ниже класе какво преније имао то у важној ствари Сенат двјет им решеније.⁵

35) Да би могао Народ по својему старому обичају носити оружје и по својој вољи свакојако одејаније.

36) Кромје у 7-ом пункту назначене чину свештеническоу надлежанче чести да се отдају, за добро судимо освободити и свештеническе домове (ако би колико браће имао притом отим замечанијем воји с њим живе) от свакаго да подијанија и работе народне.

37) Како господни митрополит белградски тако и архиепископ узички дужни су имети свој суд свјаштенически или консисторијум. Овај консисторијум да [се] састоји из неколико архимандрита, протопресвитера и игумана из круга Србије. Консисторијум провиђава сва дела закона црковних касајинчасја, и како за правилно по законим црковним најре писмено предлаже својему митрополиту или архиепископу на соутвержденије. У консисторијуму председава сам господни митрополит или архиепископ или от њих определена лица.⁶

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 87—91.

IV

Височајшеј Порти

от Народа Србскаго покорњејше прошеије.

Перо. Народ Србски, аки из древле Порти подани, обещава Порти свако повинованије, верност и покорност.

⁴ Стоји изнад: „и да може имати свој комитет.“

⁵ Од Јему најпре на дожде изостављено.

⁶ Без сумње овде није крај.

Второ. Обещаваша Народ Србски дати Портѣ годишњи данак како се погоди и по возможности својеј. Овај данак жели Народ Србски и проси да би отсеком, то јест от свега што је Србија цару или другому кому побуд по царској вољи до сада у одељеним сумама плаћала, сада све у једној суми сваке године да плати и то у два реда.

При том проси Народ Србски от Височајше Порте Оттоманске да би она, двизима чувствам милосердија и великодушија својега против Народа Србскога из древле јеј поданага признала и својим хатиферманом соутвердила следејушица веспокорнејше предлагајемѣија пункти:

Перво. Да би Народ Србски слободно своје богослуженије, по својим обрјадама и церемонијама цркве греческе по обичају својих јединоверцов и другим државама живунтих, јавно отправляти могао (присовокушија и звона на црквама имети), цркве и манастире из нова правити и старе поправляти без никакве зато царству или правительству плате.

Второ. Многозаслужнаго и возлюбленаго сему народу Господара Милоша Обреновича, Къязом и Господарем земљи сербскија наследствено, мужескому и закону поду, даруја јему веја права и принадлежности сему знатному јего сину принадлежанција. Наследника себи избирати къяз со согласијем Сената из својеј линији християнској, не по реду рожденија, но по способности за къязескаго сана, и просит Височајшу Портѣ Народни Сенат признати и својим ферманом соутвердити сына на къязество сербско по смерти отца. Ако би, Боже сохрани, ова линија изумерла, то Сенат са согласијем старешина и Народа изабрав соборно из круга заслуженејших сербских мужеј јединаго представљајут на потверденије Портѣ. Овај избирајемѣи къяз, по законам народним, да будет греческаго вероисповеданија и в Србији а не в другом пределе рожден.

Трече. За сохранити великодушно дарованија нам от Височајшеј Портѣ права, жели Народ Србски из круга својега изабрати неколико отменних људеј, који Сенат Народа Србскога состављати будут. У заседанију полноу Сената первое место (председателя) заступајет Господар Милош Обренович, а по смерти јего законоје мужескога пола потомство онаго аки къязи и господари земљи сербскија. Къяз дела народна Сенатом добро провиденаја подписом својим соутверждајет и онаја преко Сената ко исполненији Народу представљајет, ничтоже самовластно предиринијаја.

Четверто. Проси Народ да би Височајша Порта соизволила признати поделеније Народа нашего после къязескаго сана и Сената на духовенство, благородство, художнике, торговце и земледелце по степенам, која словица, начинаја от архиепископа и до земледелца, позоравају се Къязу и Сенату

Народьему в приращенији управленија иустренаго и законом гражданским проишати се и мушчим свакому чину и клясу Народа во особ.

Пјато. Да би Къяз со согласијем Сената чинове дати и по заслугама свакога на степенѣи возводити могао.

Шесто. Проси Народ Србски да би свагда својега агента при Височајшеј Портѣ у Цариграду имати могао, који би свагда проишатија народна Височајшем Девлету представљати могао.

Седмо. Да би дозвољено било у местима где Къяз и Сенат за добро паџу, школе воздвизати и науке сваке по возможности својеј заводити и печатати кнѣг (типографију) имети.

Осмо. Да би по старому обичиовенију народьему дозвољено било сваке године собранија старешина имати, у овому соборно данак царски располагати, и о свему иустренему својему управленију советовати се.

Девето. Да би Народу Србскому по својему старому заведенију дозвољено било носити оружје и одејати се по својеј вољи и свакојака одејанија, разнаго цвета (боје).

Десето. Пришелци из иностраних држава или буди от куда да се могу у нашим пределима населити и свакоприбежничне имати и на требованије њиваго правительства да се не повраћају.

Једанаесто. Да би торговци наши торговину своју по суву и води, по свим пределима и државама под знаменијем къяза Народа Србскога водити могли.

Дванаесто. Страни торговци, занатчије и земледелци, који по својеј торговини, занату или земледелију пожеде на некоје време код нас пребиванија и данак са себи равном класом трговаца наших, занатчија или земледелца платити и да подлеже за исто време у свему законима нашим.

Тринаесто. Да би правительству нашему дозвољено било узимати на границама Србије ђумрук от сваке трговине и сепана који се у земљу нашу уносили или из земље износили буду.

Четрнаесто. За сохранити овај Народ от ужасне и приљичиве болести, куга или чума назване, да би дозвољено било у време ове ужасне болести поставити по границам нашим карантини, у којим људи из болесних пределов нам приходјашчи (буди кого званѣија они били) уречено време очинченија да издржавају.

Петнаесто. За овакове кужне болестинке да би било позвољено народним издивенијем хоспитале воздвигнути, покрај хоспитала нуждне лекаре и лекарице (апотеке) имети.

Шеснаесто. Да би позвољено било народу сербскому свим оним ползовати сеја што плодороднаја земља сербска из утробе своје произвести може.

Седамнаесто. Да не би ипак ова војска кроме гарнизона у земљу нашу улазила, а ми обещавамо се границе наше против свакога непријатеља до последње капљи крви заштитавати.

Осамнаесто. Књаза и Господара земље сербске и Сената Народнега попеченије највише у томе ће состојати [се] свакому лицу и во особ свакому человеку по правилима онаго класа судити којему он принадлежао буде по мери јего преступленија и по законима грађанским који се е временом за сваки случај по правилима народа написали буду.

Деведнаесто. Будући да [се] особена дужност и попеченије Књаза или Господара земљи сербској и Сената народнега у том састоје Народу Сербскому милостивјеише од султана његову правленију врученому, такове законе грађанске правилима његовима сходне прописати под којима би свагда благоденствовао: то проси Народ, ако би се нечајано и против жељанији речене народне господе каков параграф или слово у такове грађанске своје законе увукао, који би е временом Народу Сербскому и његовим правима штетан или убиточан бити могао, да се може свагда онај параграф или слово, једи обштем благо несоответствуюћим, на представленије Књаза и Сената народнега Дивану изъучити.

Двадесет. Јевреји код нас са својим богослуженијем терцими да буду и да се повинују законим грађанским нашим.

Двадесет прво. Проси Народ Сербски да би свако прошење своје прилично у будуће посредством својега Књаза и Сената представленоје от Великога Султана уважено било.

Написано у Крагевцу, 25-ог маја 1820 года. Подписан на подношење верховни Сербје књаз Милош Обреновић.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 95—96.

V

Проект српске народне молбе од барона Строганова.⁷

Проект прошења ошъ народа Сербскога на имл Порти Оштоманској.

Чѣмъ сильнѣе народъ сербскій чувствуетъ благосклонния къ нему расположенія Блистательной Порты, тѣмъ при-

⁷ Писмо од 29 јула 1820, којим је овај пројекат Строганов спровео Милошу види у *Своменску* XXXVII, стр. 152—156. — Рускоме Министарству пак, Строганов је овај пројекат послао уз свој рапорт од 8-20 јула. Уз тај рапорт посланик је приложио и поменуто писмо Милошу „*Observations sur le projet de la requête*,” описервације, којѣ ће читалац наћи даље под VI.

сворѣнѣе для него видѣти, что внутреннее его спокойствіе и благосостояніе такъ какъ и законоположеніе, которое должно неизменно утвердить оныя, по сіе время, еще подвержены политическимъ рѣшѣніямъ между Оттоманскою Портою и соседственными съ нею державами. Рѣшѣніа сіи не одинъ разъ нарушали спокойствіе народа сербскога и нерѣдко запечатлѣвались самою его кровію. Для избѣжанія ирредъ подобныхъ несчастій, Сербѣ единодушно и по собственному побужденію рѣшились повергнуться ко священнымъ столамъ Султана и наубѣдительно просить, да положитъ оныъ конецъ страданіямъ вѣрнаго ему народа сербскога, инемогающаго подъ бременемъ неизвѣстности судьбы своей.

Сербамъ извѣстно великодушіе, мудрость и справедливость Султана. Оштраивъ на сіи высокія добродѣтели оны, чрезъ духовныхъ и грађанскихъ своихъ чиновниковъ для сего имъ уполномоченныхъ держають умолять законнаго своего Государя, дабы права и преимущества, принадлежащія народу сербскому, утверждены были хатишерифомъ, который непоколебимо установивъ постоянное сербское начальство подъ покровительствомъ Высочайшей Порты, служилъ бы вѣчною опорою тѣмъ правилимъ и преимуществамъ.

Обращаясь съ таковою просьбою къ Всемилостивѣйшему своему Государю, Сербѣ имѣють въ виду приобрѣсти тѣ выгоды которыя и прежде дарованы были древними Оттоманскими Государями другимъ христіанскимъ подданнымъ Порты. Оны излагають адѣсь права и преимущества о утверженіи коихъ вышъ всеподданнѣише умоляють:

1. Первая обязанность народа есть прибѣгать къ Всемогущему Богу, устройшему благоденствіе Царей и Царствъ. Сербѣ испрашиваютъ посему свободное и явное богослуженіе по всѣмъ установленнымъ обрядамъ Греческія Церкви и право поправлять и вновь строить церкви и монастыри безъ всякаго за то платежа, съ дозволеніемъ имѣть при оныхъ колокола.

2. Ныгѣшній сербскій верховный вожь Милошъ Обреновичъ, водворившій тишину и спокойствіе постѣ всѣхъ злополучій и мятежей, ознаменовавшихъ удаленіе Чернаго Георгія, возстановившій общій порядокъ италѣтнимъ безпрерывнымъ тишиемъ своимъ, постѣ безчисленныхъ бѣдствій и раздоровъ, опустошавшихъ землю сербскую и собственнымъ примѣромъ утвердившій повиновеніе и вѣрность Портѣ управленнаго имъ народа, приобрѣлъ неоспоримое право на вѣчную признательность соотечественниковъ. Сіи заслуги тѣмъ важнѣе, что неослабно обращая вниманіе на внутреннее благоустройство Сербіи не преставаель оныъ предохранить свое отечество отъ вѣднѣнаго нарушенія его спокойствія, рѣшительно отклоняя всѣ внушенія смежныхъ иностранныхъ властей и недавно еще отвергнувъ съ презрѣніемъ дукля-

выя предложенія сильнаго визира, дерзнувшаго возстать противъ законнаго своего Государя. Веѣ сѣи доказательства непоколебимой преданности Милоша Обреновича къ Султану и попеченія о истинномъ благѣ Сербіи содѣлываютъ его достойнымъ благоволенія Его Величества равно какъ и привязанности благодарныхъ соотчичей. А по сему народъ сербскій умоляетъ Порту утвердить Милоша Обреновича княземъ Сербіи и предоставить потомкамъ его мужескаго пола безпрепятственно послѣдовать ему въ семъ достоинствѣ, такимъ образомъ, чтобы оны, съ согласія Сената, могъ избрать своего наслѣдника и чтобы таковой выборъ Порты благоволила утвердить надлежащимъ дипломомъ. Въ случаѣ же пресѣченія законной линіи Милоша Обреновича, чтобы предоставлено было Сербскому Сенату, съ согласія старѣйшинъ и народа, избрать преемника между заслуженнѣйшими изъ Сербовъ, который по законамъ народнымъ былъ бы греческаго исповѣданія и природный уроженецъ Сербіи и коего избраніе было бы утверждено новымъ дипломомъ Порты, чтобы въ случаѣ малолѣтства наслѣдника управление народомъ предоставлялось Сенату до совершеннаго возраста князя; таковое положеніе наблюдалось бы и въ случаѣ пресѣченія княжеской линіи до избранія народомъ и утверженія Портою новаго князя. Такимъ образомъ достоинство, дарованное верховному вождю Милошу Обреновичу и его наслѣдникамъ, будетъ наградою великихъ заслугъ уже имъ оказанныхъ и залогомъ заслугъ новыхъ. Таковая монар. милость возложить на него священную обязанность пещись о ненарушимомъ сохраненіи правъ и преимуществъ, неприкосновенныхъ у Трона Народомъ Сербскимъ.

3. Исполняя долгъ вѣрноподанныхъ народъ сербскій обязаетъ платить Портѣ ежегодную дань по условію, каковое постановлено будетъ и по силамъ и возможности народа. Сѣи подати заключались по сѣе время въ харачѣ на семейномъ окладѣ и другихъ налогахъ, взимаемыхъ подъ разными названіями; но дабы, съ одной стороны, въ полной мѣрѣ сохранить веѣ выгоды Порты и даже умножить оныя, а съ другой, облегчить тягость сихъ налоговъ постояннымъ и единообразнымъ взиманіемъ оныхъ, Сербы просятъ, чтобы сѣи разныя подати, собираемыя по существующимъ нынѣ законамъ и обычаямъ соединены были въ одну сумму ежегодной дани, коей количество назначено будетъ съ обоюднаго согласія Порты и Сербовъ и вносимыхъ въ два срока, посредствомъ князя Милоша Обреновича прямо въ казну Султана или кому по высоч. волѣ поручено будетъ.

Основываясь на сихъ же причинахъ единообразія податей и взаимныхъ выгодъ, Сербы просятъ, чтобы таможенные сборы отчасти имъ же предоставленные, веѣ сполна имъ впредь присвоены были съ тѣмъ, что они обязуются вносить въ казну султанскую опредѣленную по расчету сумму. Само

собою разумѣется, что дабы платить съ исправностію веѣ налоги, какіе съ взаимнаго согласія назначены будутъ съ умноженіемъ даже противъ взимаемыхъ пошнѣ, Сербамъ должна быть предоставлена свобода пользоваться веѣми произведеніями плодородной земли ихъ, какъ съ поверхности, такъ и изъ недръ оной приобретаемыми. Дабы доставить Сербамъ средства слѣвать нынѣ предполагаемое умноженіе податей Портѣ, сѣи подати должны быть распространены на всю землю сербскую, заключающуюся въ слѣдующихъ предѣлахъ: со стороны Босніи рѣка Дрина, со стороны австрийскихъ владѣній рѣка Дунай и Сава; съ южной стороны исключенные ниже сего пункты: 1) при городѣ Рачи на рѣкѣ Дринѣ. 2) при горѣ Ивица. 3) при горѣ Шарганѣ. 4) при горѣ Златиборѣ. 5) при горѣ Яворѣ. 6) при горѣ Голіи. 7) при горѣ Зевука (?). 8) при горѣ Кошашикѣ. 9) при горѣ Батовицѣ. 10) при горѣ Янковой Клисурѣ. 11) при горѣ Ястребицѣ до горы Шилеговац. 12) при горѣ Шилеговцѣ. 13) при горѣ Делиградѣ и по веѣму теченію рѣчки у Паланки Алекеницы, за два часа отъ Ииссы. 14) при городѣ Сефарликѣ Банѣ. 15) при городѣ Гургусовцѣ. 16) отъ города Гургусовца до Дуная при Виддинѣ.

4. Народъ сербскій, пользующійся съ нѣкотораго времени по великодушію блистательной Порты правомъ управлять внутренними своими дѣлами, всеподданнѣйше проситъ на будущее время о формальномъ утвержденіи сего главнѣйшаго права и преимущества, испрашиваемаго народомъ сербскимъ.

Сѣе внутреннее управленіе, предоставляемое Сербамъ находится будетъ въ рукахъ князя, народнаго Собранія, Сената и Старѣйшинъ.

а) Старѣйшины по существовавшимъ издавна обычаямъ, будутъ избираться каждый своимъ селеніемъ, и называться по прежнему князьями, оставаясь при мѣстахъ своихъ пожизненно или до тѣхъ поръ покуда по собственному желанію или по произведенному надъ ними суду, смѣнены будутъ.

б) Общее собраніе сихъ князей будетъ по прежнему избирать окружныхъ начальниковъ: сѣи окружные начальники будутъ составлять Сенатъ, въ коемъ также засѣдаетъ митрополитъ и епископы сербеніе и сверхъ того нѣсколько членовъ, удостоенныхъ сего званія княземъ съ народнаго согласія. Члены Сената не иначе могутъ быть лишены мѣста своихъ, какъ по собственному произволенію или по суду произведенному надъ ними самимъ Сенатомъ. Верховный князь есть природный предсѣдатель Сената. Главнѣйшею обязанностію Сената есть наблюдать за сохраненіемъ правъ и преимуществъ, отъ щедротъ Порты Сербамъ дарованныхъ. Кроме того Сенатъ разсуждаетъ о веѣхъ общихъ дѣлахъ и предуготовляетъ ихъ на усмотрѣніе народнаго Собранія. Вер-

ховный князь утверждаетъ узненіе оныхъ своей подписью для надлежащаго исполненія.

е) По древнему обыкновению дозволено будетъ имѣть ежегодно собранія старейшинъ и народа для совѣщанія о внутреннемъ управленіи, о распредѣленіи платимыхъ Порты податей, а равно и всѣхъ доходовъ и расходовъ общественныхъ, вышеозначеннымъ порядкомъ. Народное же собраніе опредѣляетъ также и доходъ, назначенный для содержанія верховнаго князя и дома его. Прочія же права и обязанности князя, Сената и старейшинъ, коихъ здѣсь невозможно перечислить, остаются на основаніи существующихъ нынѣ законовъ, обрядовъ и обычаевъ земли.

5. Народъ Сербскій раздѣляется на духовенство, дворянство, художниковъ, купечество и земледѣльцевъ. Всѣ члены сихъ сословій, безъ исключенія остаются въ повиновеніи Князя и Сената. Сіи сословія подчинены особеннымъ постановленіямъ для каждаго составиться имѣющимъ. Верховному князю предоставляется право заковать Сербовъ чинами и степенями соответственными заслугамъ каждаго, съ тѣмъ однакожь, чтобы даруемая имъ отліція не освобождала ихъ отъ законнаго участія въ общихъ налогахъ. Всѣмъ сими сословіямъ по древнимъ обычаямъ, дозволено будетъ одинаковое право носить при себѣ оружіе и употребить венную одежду, разнаго цвѣта по произволу каждаго.

6. Верховный князь и Сенатъ будутъ нести, чтобы всякой чиновникъ и всякой гражданинъ были судимы не только по общимъ законамъ земли, но и по постановленіямъ того состоянія къ коему онъ принадлежать будетъ.

7. Хотя право управлять внутренними своими дѣлами заключаетъ въ себѣ всѣ прочія статьи къ внутреннему управленію относящіяся, однакожь народъ сербскій за нужное считаетъ въ подробности просить здѣсь о утвержденіи слѣдующихъ статей:

а) Дозволеніе купечеству сербскому свободно отправлять торговлю на сушѣ и на водѣ какъ внутри Оттоманской Имперіи такъ и вѣдъ оной.

б) Чтобы иностранное купечество, ремесленники и земледѣльцы, кои пожелаютъ имѣть временное въ предѣлахъ Сербіи пребываніе были въ продолженіи сего времени подвержены платежу податей, наравнѣ съ сербскими купцами, ремесленниками и земледѣльцами, подчиняясь всѣмъ законамъ земли и пользуясь всѣми правами ихъ званія гражданскими.

в) Но дабы предупредить распространеніе болѣзней, кои могутъ быть занесены въ Сербію сими пришельцами, то предоставитъ сербскому начальству принимать нужная мѣры для охраненія земли отъ сихъ болѣзней, какъ для одержимыхъ таковыми болѣзными, такъ вообще для бѣдныхъ и

стращныхъ недугующихъ дозволить народнымъ издвигеніемъ строить госпитали и имѣть при нихъ нужная аптеки.

д) Дозволить также заведеніе училищъ на народномъ же издвигеніи, для преподаванія въ оныхъ полезныхъ науки, и учрежденіе необходимой для того типографіи.

8. Выключая находящіяся нынѣ въ Сербіи гарнизоны слѣдуя древнему обычаю, не позволять никакимъ турецкимъ военнымъ людямъ вступать въ предѣлы Сербіи, ни прочимъ мусульманамъ поселиться въ оной плаче, развѣ съ точнаго согласія князя. Съ своей стороны Сербъ обязуютъ защищать свои предѣлы противъ всякаго неприятеля до послѣдней капли крови.

9. Такъ какъ невозможно предвидѣть переменъ, которыя оныи окажутся необходимыми къ настоящему законоположенію, то Сербъ не приписываетъ дозволенія обращаться къ Монаршему Престолу посредствомъ князя и Сената съ представленіями о утвержденіи таковыхъ переменъ, буде окажутся они нужными, также и со всякими просьбами и жалобами касающимися до общаго блага, а почему просить оны о дозволеніи имѣть весталнаго агента при блистательной Порты, для подачи сихъ представленій и просьбъ народныхъ.

Даруемая такимъ образомъ Народу сербскому права и преимущества утвердить навѣки неограниченное повиновеніе, вѣрность и безпредѣльную признательность къ Августѣйшему Монарху, иновнику ихъ благодѣяствія.

На сихъ незаблѣмыхъ столпахъ поддерживаемыхъ взаимными выгодами, утвердить Порты приверженность къ себѣ Сербовъ, а вмѣстѣ и безопасность предѣловъ своей Имперіи.

*Гласъ Госуд. Арх. Мин. Им. Дѣлъ у Москви
Архива Царигр. Посланства.*

VI

*Observations sur le projet de la requête des Serbiens
à la Porte, transmise à Miloeh Obrenovitch
par le baron de Stroganoff*

En conservant presque en entier le préambule du canevas de la requête, transmise par le Ministère Impérial, on a laissé à Miloeh la faculté de lui donner les formes usitées par les Serbiens en pareille occasion, comme on l'a autorisé en général à faire subir au projet les modifications qu'il jugerait nécessaires. Mais afin que les Serbiens n'aient pas l'air d'appuyer

leurs demandes sur le traité de Bucarest, ce qui pourrait effrayer la Porte et trahir notre influence, on a cru devoir retrancher de la fin du § I les mots: *et notamment de la Russie*, etc.

Une raison semblable a de même obligé de ne pas nommer les principautés, dont le projet ministériel fait mention. La Porte serait effrayée de voir les Serviens demander les droits, dont jouissent les Valaques et les Moldaves, et qui assurent à ces peuples une espèce d'indépendance et de protection ostensible de la Russie. Comme on a voulu empêcher aux Turcs de s'immiscer dans les affaires intérieures de la Serbie, lors de la minorité du Prince et de l'extinction de la ligne de Miloš, on a prévu ces deux cas et réglé la régence en l'abandonnant au Sénat.

Dans la nomination des Sénateurs, des membres de district et des kniases, on a tâché de combiner le mode proposé par le Ministère, avec celui qui se trouve déjà établi en Serbie. C'est ainsi qu'on a accordé au Prince le droit de nommer quelques-uns des Sénateurs, droit dont il jouit actuellement.

La division des pouvoirs et la fixation de leurs attributions étaient les objets les plus difficiles à régler. Miloš les a extrêmement embrouillés dans son projet et l'on s'est abstenu de les préciser plus positivement afin d'éviter des innovations, dont le sens ne serait probablement pas saisi par les Serviens et qui, au lieu de mettre plus d'ordre dans les dispositions constitutionnelles, ne ferait peut-être que les rendre plus intelligibles et par suite moins exécutoires. En général, on a dû faire abstraction des idées constitutionnelles, si répandues dans le reste de l'Europe, et l'on a cru devoir recourir continuellement aux usages du pays.

Ces mêmes considérations ont empêché d'insérer dans le projet les dispositions si larges et si conformes à une bonne administration de la justice, que le canevas du ministère contient sur les procédures par trois instances. On doit l'avouer avec regret, une juridiction aussi bien réglée ne saurait être établie dans un pays comme la Serbie. On s'est donc vu obligé de dire en termes généraux que le Prince et le Sénat veilleront à ce que bonne justice soit rendue à tous les Serviens, conformément aux lois générales du pays et à celles qui doivent régir les différentes classes de la nation. Cette dernière clause a été nommément indiquée dans le projet de Miloš. On y a ajouté celle de faire juger les membres du Sénat par le Sénat lui-même.

Pour ne pas effrayer la Porte, on n'a pas fait mention de la milice chargée de la police du pays, mais à l'article des garnisons, on a parlé en termes généraux, et de la manière à s'en faire un mérite auprès du gouvernement Ottoman, de la promesse des Serviens de défendre leurs frontières contre les ennemis.

La liberté exigée par les Serviens de s'administrer par eux-mêmes étant le point le plus important, on a cru devoir en parler dans un article à part et le plus clairement possible.

Les raisons qui ont motivé les autres articles du projet se trouvent dans le canevas et les lettres de Miloš. Les modifications que l'on a cru devoir y faire sont motivées dans la lettre à Miloš du 29 juin.

*Глас. Госуд. Арх. Мин. Ил. Дѣль у Москви
Архива Цариград. Посланства.*

VII

*Превод султановог фермана од месеца јула 1820 године,
који је примљен у Београду 25 август⁸*

Ordre sublime, donné à Son Altesse le Muhafize ou Commandant de Belgrade, au savant Moliah de cette ville et à l'illustre Méhémed-Essad-Effendy, expédié mubassire, chargé de cet ordre.

Les rayas de la Serbie, qui se trouvent sous mon ombre impériale dans une parfaite tranquillité et à l'abri de toute sorte de vexations et d'injustice, après m'avoir témoigné leur reconnaissance pour les bienfaits qu'ils me doivent, ainsi que pour les soins paternels que vous [le Muhafize de Belgrade] leur prodiguez, ils m'ont assuré qu'ils ne cesseront de faire des vœux et des prières en faveur de ma puissance, et qu'inébranlables dans leur profonde soumission, ils ne s'écarteraient jamais des devoirs de la sujétion et des rayas. Désirant se conserver constamment ma miséricordieuse protection, qui leur procure la sécurité et le bonheur dont ils jouissent, ils ont fait une très humble supplique à ma Sublime Porte, par le canal de leurs députés dans ma capitale, demandant:

1. Qu'il leur fût délivré un ordre sublime, paré de mon hattî-humayou, qui taxe d'une manière fixe et sans aucune addition ultérieure leurs impositions, telles que capitation (kharadje), droit de péage (quetzite),⁹ droit pour les domaines de la couronne (mouhathes),¹⁰ qui sont à leurs dispositions et autres pareilles.

2. Que les musselims de quelques districts, où il n'y a point de places fortes, ni d'habitants musulmans fussent suppli-

⁸ У Држав. Архиви налази се и српски превод овога фермана, али је сасвим неразумљив. Овај је француски превод без сумње ушлеп у руском посланству у Цариграду с копије коју је Porta предала депутатима.

⁹ Скете.

¹⁰ Мукаде.

mes comme inutiles, et que les traitements de ces musselims fussent ajoutés à la somme des autres impositions comme ci-dessus.

3. Que toute cette somme continuât à être perçue par leur principal knèze Millos, et que, partagée en deux parties, elle fût remise, en deux époques différentes de l'année, au muhafize de Belgrade.

4. Que cet ordre sublime fût déposé dans les mains de ce knèze, afin qu'il restât à jamais en leur possession, et qu'ils n'en fussent jamais privés par le changement des gouverneurs musulmans comme cela est arrivé de mes ordres sublimes précédents.

Par conséquent, comme leurs députés nous ont représenté que ces Chrétiens se tiendraient désormais constamment dans les bornes de la soumission et des devoirs de rayas, et comme ma volonté ferme est qu'ils soient protégés efficacement, jouissant de toute la sécurité et tranquillité possibles sans éprouver jamais la moindre vexation, étant de très anciens tributaires de mon empire, j'ai accédé à leurs très humbles demandes, et il a été réglé et d'après une conférence préalable avec leurs députés:

1. Que ces rayas auraient à payer par an la somme de neuf cents quarante et un mille cinq cents piâstres, savoir:

300.000 Taxe de Mali-Mouhasselme, comme de tout temps.

200.000 Kharadje ou capitation de Belgrade sous le nom de Fetkhdjedid.

23.000 Zedjeriyé.

3.500 Pédel des mines de fer.

40.000 Pédel des autres moukatas ou domaines de la couronne.

11.000 Pédel des moutons.

135.000 Ikramiyé et meutpak-mussafir du Muhafize.

15.000 Au kéhaya et à la suite du Muhafize.

9.000 Capitations des Bohémiens.

25.000 Pédel du guetzit ou droit de péage.

86.400 Traitements de six musselims supprimés de six districts suivants, parmi les douze qui composent la Servie: c'est-à-dire de Posereftza, Yagodina, Kragovítza, Rudnik, Valova et Pejeska, dans lesquels il n'y a ni places fortes, ni Mahometans.

93.600 Supplément pour compléter la somme fixée ci-dessus à 941.500.

941.500

2. Que la taxe de l'an 1235, à commencer de la lune de Muharemi sera payée dans l'année à cette même époque. Mais dans la suite la moitié de la somme sera payée vers la fête de Saint-George et l'autre moitié vers le Saint-Démétrius.

3. Que les zaïms¹¹ et les timariots¹² ou possesseurs des biens féodaux, qui se trouvent dans le district de Semendria¹³ continueront d'en retirer la dime, suivant les berattes ou lettres patentes dont ils sont en possession.

4. Que la douane de Belgrade, le resmi-kantar (droit sur les poids), le takhmis (ferme de la brûlure du café), les droits sur le coton, le leken-monkatas, le gueunessi-iskeléssi et le droit sur la pêche ou daliane, qui n'ont pas été compris dans la somme taxée ci-dessus, seraient perçus par le Muhafize de Belgrade, qui les affermerait à qui il lui conviendrait.

5. Que le kharadje de Nissa, connu sous le nom de fetkhiati, serait perçu par les subdélégués de Muhafize.

6. Que le kharadje de Bouyourdeler-kasassi, qui se rapporte à la comptabilité de la Bosnie, et qui est perçu par les néferates de la Bosnie, nommés odjaliks, serait payé aux valis ou gouverneurs de cette même province, de même que cela a été pratiqué de tout temps.

7. Que les frais de la poste, les fournitures et toutes les dépenses nécessaires à ce service seraient fournies par les rayas.

8. Qu'ils auraient à payer de plus tous les ans¹⁴ la somme de huit cents piâstres et le hardje-defter pour les cadis ou juges de Belgrade, comme il a été pratiqué jusqu'à présent.

Et enfin, pour tous ces bienfaits émanés de ma haute et miséricordieuse protection, ces rayas devraient rendre continuellement des actions de grâce de reconnaissance à mon Auguste Puissance et se tenir constamment dans leurs devoirs.

Afin donc de faire connaître ces régléments aux rayas de la Servie et de leur enjoindre de s'y conformer, Méhémed-Essad-Effendy a été expédié, chargé du présent ordre, paré de mon impérial hattî-humayou.

Je vous ordonne par conséquent de faire tous vos efforts pour que les dispositions suivantes soient exécutées:

Les rayas payeront tous les ans, par le canal de leur principal knèze Millos, au Muhafize de Belgrade la somme de 941.500 piâstres, taxées comme ci-dessus.

Ils continueront de payer à part comme auparavant au gouverneur de la Bosnie le kharadje de Bouyourdeler-kasassi, qui n'a pas été compris dans la taxe ci-dessus.

¹¹ Заим.

¹² Тимар-сахибѣ.

¹³ Санџак омеревени.

¹⁴ У српском преводу стоји „по 800 гр. на месец“.

Ils fourniront les frais de la poste, ainsi que tout ce qui y a rapport.

Ils payeront aussi les traitements et le hardje-defter aux cadis de Belgrade.

Les zaïms et les timariots du district de Semendria continueront de retirer la dîme des biens féodaux, dont ils sont en possession.

La douane de Belgrade, le revenu provenant du poids (resmi-kantar), la ferme de la brûlure du café (takhmis), le droit de pêche (dalian), le leken-moukatas, le gueunessi-iské-léssi seront perçus comme auparavant par le Muhafize, qui aura le pouvoir des les affermer à qui il jugerait à propos.

Le kharadje de Nissa sera levé comme auparavant sur les rayas par les subdélégués de Muhafize.

Ces rayas ne feront désormais le moindre mouvement contraire aux devoirs des rayas et de la sujétion; ils se soumettront entièrement aux réglemens de cette ordonnance.

Vous, le visir de Belgrade, et vous Mollah de cette même ville, instruits de ma volonté suprême, vous leur exposerez avec exactitude ces actes de miséricorde, dont je veux bien les comblés, et vous les exhorterez à la reconnaissance, due pour tant de bienfaits; vous vous efforcerez à montrer votre expérience, votre capacité et votre prudence, vous abstenant de tout ce qui est contraire à mes ordres.

Et vous, Mumbassire, instruit du sens de cette ordonnance, vous partirez de ma capitale pour aller la faire connaître à Belgrade, quand elle aura été publiquement lue dans le Meh-kémé de Belgrade, vous la remettrez au principal kaéze Millos, et vous ne négligerez rien pour me donner des preuves de votre expérience et votre fidélité, vous abstenant de tout ce qui est contraire à ma volonté.

L'an 1234, mois zuliati (1820, le mois de juillet).

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 110—118.

VIII

*Всепокорњејше прошење на имја височајше Порте Отоманке од Народа Србскога предшавленоје*¹⁵

Што свиније Народ србски чувствује благонаклоњености к њему височајше Порте, то прискорбије за њега види се, да внутреноје његово спокојствије и благостојанције тако

¹⁵ *Држ. Арх., К. К., 196, fol. 129—133, још једна копија, од истога датума, али под заглављем: Изјасњење всепокорњејшег Протокија на имја височајше Височајше Порте Отоманке од Народа Србскога предшавленога у априлу месецу ове године.*

како и законоположенције, које дужно би било да утврди неосоримо она (спокојствије и благостојанције) јенче и до данас подчињена су политическим прецијам измежду височајше Порте и соседније с оном држава.

Преција ова не један пут нарушавали су спокојствије народа србскога и често запечаћавали саом његовом крвљу.

Да би у напредак избегнути подобних нешачија, Срби јединодушно и по собственому побужденију решили су се сад пасти ко свјашченим стопама великоможјејшаго султана, својеге всемоштивјејшаго и законског царја и всеподанјејше просити да положи он један пут још свим овим страдањима вернога њему народа србскога, који већ изнемогава под бременим неизвесности судбе своје.

Народу србскому известна су великодушије, мудрост, и справедливост великоможјејшаго султана. Ослобађући се на ове височајше добродетели, Срби чрез духовне и грађанске своје старејине истога дела ради от них уполномоћене, усудују се умолити својеге законског и всемоштивјејшаго царја, да би права и преимуншества народу србскому припадлежана утврђена била височајшим хатишерифом, који поставио би непоколебимо постојаноје србско началство под покровителством Височајше Порте, и служио би вечним подпором всемоштивјејше дарујемих права и преимуншества.

Припадајући с оваком просбом, падајући лицем по земљи и целујући стопе всемоштивјејшаго својеге монарха, Срби падају се из милости и великодушија великоможјејшаго својеге царја добити она права, која су пређе дарована била од древних отоманских царева другим хришћанским поданицима Височајше Порте.

Срби овди најављују жељајема права и преимуншества, и о утврђенију оних сад всеподанјејше моле:

1. Прваја дужност народа јест прибегавати ко всемогућему Богу, који устројава благоденствије царева и царства. Срби по овому всепокорњејше просе слободноје и јавноје богослуженије ко свим обичајима, установленијама и обрјадама Грчке Цркве и право поправљати и из нова правити цркве и монастире без сваке зато плате којему шибуд началству, и дозвољеније имети на црквама и монастирима звона.

2. Садашњи србски верховни љаз Милош Обреновић, који је повратио тишину и спокојствије поштствију зала и побуна, које су проузроковале и бегство Чернаго Георгија, који је (Милош Обреновић) поставио общи поредак, петогодишним и непрестаним својим трудом, после петогодишних неизбројених беда и раздора, који су оцунтавали земљу србску, који је својим собственим примером утврдио покорност и верност к Височајшеј Порти народа србскога, он је при-

добно за ово истино право на великују признателност и благодарност својих соотечевеница.

Ове заслуге његове учиниле су јешче важније с тим што он неослабно имао је свагда вниманије на внутрење благоустројство Србије, није престајао чувати своје отечество од виеницаг нарушенија његова спокојствија, решително уклонио се от свију паговора близких инострани власти и не давни са презренијем отбацио је дукава предложенија силнаг везира, који је се усудио устати против законнаг својего царја. Сва ова доказателства непоколебиме предности Милоша Обреновића к великокоњевјешему Султани, и старанија о истином благу Србије чине њега достојним благовољенија Јега Величества, равно као и признателности благодарних соотечевеника. И за ове до овде назначене заслуге и узроке всепокорњевјеше моли народ сербски Височајну Порту утврдити Милоша Обреновића књазем Србији, и дозволити законом потомком његовим мужескаго пола наследовати Јему у овом достојнству, такошим образом да би он са согласјем сербскаго Совета могао изабрати себи наследника и да би такови избор Порте всемилостивјеше благовољиа утврдити надлежаншом дипломом. На случај пак пресеченија (изумренија) ове законне линије Милоша Обреновића, да би право прадостављено било сербском Совету са согласјем старејшина и народа изабрати прејемника на заслужевјеших Сербов, који прејемник по законам народним био би греческаго вероисповеданија, природни Сербин и у Србији рођен, и којего избор да би био новом дипломом от Височајше Порте утврђен. Да би на случај малолѣства наследника управленије народом стајало у Сербскаго Совета до совершеннога возраста књаза. Таково је положеније да би се набулдавало и у случају пресеченија (изумренија) књажеској линији до изабранија народом и утврђенија Височајшеју Портоју новаго књаза.

Оваковим образом достојство царованје верховному сербскому књазу Милошу Обреновићу и његовим наследником биће наградом великијех заслуга његових, које је до данас показао, и залогом нових, које ће старати се с равним досаданшим и бољим прилежанцијем указивати Височајшеј Порти у свакому возможному случају. Такова височајша царска милост возложиле на Милоша Обреновића и потомке његове свету дужност трудити се ненарушнимо сахранити права и преимущества, која народ сербски сад у височајшаго Трона Отманскаго всеуниженјевјеше проси.

3. Непользавајући дужност верних поданика народ сербски обећана платити Височајшеј Порти годишњи данак по уговору, који ће се учинити, и по силн у могућству народн. Овај данак закључишио се до овога времена у харачу, порези, чибку, разним тронковима занеским и *брумским* и

другим данцима, који су от народа узимати под различним наименованијем. Но да би с једне стране поднуо сохранити све приходе Височајше Порте и јешче умножити их, а с друге стране облакнати народу терету ових данака узимајући их постојано једним образом, Сербн всеподанјевјеше моле да би се ови различити данци, који су се по досаданшим законн и обичаји собирали под различитим наименованијем, сада сва у једну главну суму годишњег данка саставили, која главна сума свију данака колка ће бити назначиле се согласјем Височајше Порте и народа сербскаго, и она сума у два ерока, посредством књаза Милоша Обреновића и његових потомака, управо у хазну Султанску или по царевј вољи кому заповеђено буде, да се преда. Оснивајући се закде на ове узроке јединообразна данка и взајмних молва, Сербн всепокорњевјеше просе, да би собраније хумруза и свију екала у Србији у будунче нама совершенно присвојено било, будунн се они обвезују давати поднуо по погодби суму у хазну Султанску. Само пак од себе разумева се, што да би платити с исправностију све данке, који ће се са обштим согласјем назначити и јешче умножити спрема оних који су досад узимати, Сербн всепокорњевјеше моле, да би њима слобода дозвољена била пользоваи се свим произведенијама, која плодноста земља њихова са себе и из себе даје.

4. Верни народ сербски, који от некојего времена ползује се по великодушнју Светљевјеше Порте правом управлати внутреня своја дела, всеподањевјеше проси својего всемилостивјешаго царја, ово главњевјеше право, из којего сва протива права и преимущества, која народ сербски проси проистичу, да би формално соутверђено било. Ово внутрене управленије које се по височајшеј милости верно поданому народу сербскому додаје, да буде у рукама верховнаго књаза, совета народњева и старејшина. Собраније свију кнезова избирале пахѣјеке старејшине, а из ових пахѣјених старејшина составиле се Совет сербски, у којему Совету верховни књаз јест природни председател.

Најглавнија дужност верховнаго књаза и совета сербскаго јест старати се и набулдавати и сохранити права и преимущества, која су из милости Височајше Порте народу сербскому дарована; кромје тога сазивати сваке године старејшине и народ поради договора о разноложенију данка, који ће се Височајшеј Порти плаћати; такођер и о свим приходи и расходи обшгтественим, словом о сваком внутрењем својем управленију, које потом верховни књаз са согласјем народњева Совета подиском и печатом својим соутверждава, и да се точно исподни свакому књаже, Собраније народа определује, са согласјем Совета соразмерни приход за содержаније књаза и његова дома.

5. Народ сербски дели се на духовенство, дворјанство, художнике, трговце и земљоделце. Членови ових редова (руфета), сви без изјатја, остају у свакој покорности књазу и Совету сербском. Они сви редови (руфети) биће подчинени особитим узаконенијама, која ће се пристојно за сваки ред установити. Верховному књазу сербском, по милости и великодушју Височајше Порте, да би право милостиљепне достављено било даривати, са согласјем Совета, Сербима по заслугам свакога чинове и степене, по с овим уговором да би ова дарованија њима отличја неосвобођавала њих од законата учестија у обштим налозима. Свим овим редовима (руфетима), по старому обичају, да би дозвољено било једнако право носити при себи оружје и употребљавати сваку одежду и свакога цвета (боје) по вољи својеј.

6. Верховни књаз и Совет сербски обичавају се особито старати се свакому чиновнику и грађанину судити не само по обштим законима земље, но и по узаконенијам овога реда (руфета), којему он принадлежао буде.

7. И ако право управљати внутреним својим дели закључана у себи све протче пунктове ко внутренему управлењу односеће се, то опет народ сербски за нуждно судно је всепокорњејше просити о утврђењу по особ ових следејућих пунктова.

а) Дозвољити сербским трговцима слободно отправљати трговину своју по суву и воли, како унутра Отоманскога Царства, тако и изван овога.

б) Да би иностранци трговци, занатлије и земљоделци, који би пожелели за некоје време у Србији имати своје пребивалије били, за време овога пребивалија, подложени платити данак са себи равном класом сербских трговаца, занатлија и земљоделаца, подчињавајући се свим законима земље и полажући се равно свим правима њеном званију присвојеним.

в) Да би нам предупредити распрострањене болести, које могу се са овим пришелцима у Србију увести, то народ всепокорњејше проси да би сербскому начелству милостиљепне дозвољено било изваћи начини, којим би сохранили земљу сербскују од ових болести, како за овакове белестнице, тако вообщче за бедне и стране недужне, да би дозвољено било народним трошком правити хоспитале и имати уз ове нуждне апотеке.

г) Да би дозвољено било увести школе народним трошком за предавање у оним полезних наука и уредити особито нуждну за школе типографију.

8. Кромје находених се сада у Србији гарнизона народ сербски, следејући старом обичају, всеподањејше проси да би Блистателна Порта недовољавала другим војеним људма у пределе њиове ступати, нити пак другим муселманом

насељавати се, развје са точним согласјем књаза. Са своје стране пак обећавају се Срби, с дозвољенијем и по заповестима Блистателне Порте, бранити своје пределе против свакога непријатеља, до последње капље крви.

9. Будући да није возможно предвидити свију времена, које ће после некуство показати да су необходимо нуждне у овому законоположењу, то Срби всеунжењејше просе дозвољеније, да би могли свагда к височајшему престолу великоможјејшаго и законата свога монарха по средством својега књаза и сербскога Совета с таквим прошенијем припадати и всеподањејше молити о утврђењу оних времена, које би се показале необходимо нуждне, да би могли и свака друга прошенија и тужбе приносити, које би се обшчега блага народа и земље сербске у држави Султана касале. А по овоме моле Срби за допуштење имати свагда својега посланика при Блистателној Порти, који би овакова прошенија и тужбе народње себи предате Блистателној Порти представљао.

Дарујема овим образом Народу сербскому права и привилегија, утврдиће во веки неограниченоје повлинованије, верност и безпределну признателност народа сербскога ко всепресветљејшему монарху вишовнику његова благоденствија.

На овим неборимим столповима, који подержавају взајмне ползе, утврдиће Блистателна Порта истину приверженост к њој Народа Сербскога и заједно и безопасност пределов свога царства, и оснивају се на VIII стати Букуресткаго трактата, учињенаго в 1812 году, 16 маја.

Докл. Арх., К. К., 196, fol. 136—141.

IX

Наставлење

Даноје полномоштним посланицима народа сербскога Господару Вујци Вулићевићу, Господару кнезу Илији Марковићу, Господару Димитрију Георгијевичу, кнезу Сави Љотићу,¹⁶ от духовенства архимандриту Свјатаго Монастира Калвнића Господину Самонду и Протојереју Господину Милоју Вукашиновичу и предатом им писару Авраму Петропијевићу што нарочно от прошенија, податаго из Крагоевца от 8 септемврија сего 1820 года, са согласјем верховнаго

¹⁶ Име Саве Љотића дописано је накнадно понад линије, другом руком (руком Л. Тесодоровића), иначе је акт писао Аврам Петропијевић. Други један екземпляр писао је Н. Николајевић.

кнеза, кнезова Народне Канцеларије и других нахијених кнезова и кметова настојатељно и неотступно от Канцеларије Порте просити.

Колике беле, мученија и робства термили су наши прадеди, деди и отци у пределу овом Србије, ово от пасиција противиликов нашег царја, ово от неповинујућихеја началников својему монарху, ми се нешто на новести наших старих оцомињемо, а по вишој части претернев недавно и ми сами све ове беле, и видећи, кромје незавбојених робова, који су по свему свету расејати, наше цркве, наше манастире и собствене домове у развалина и пепелу лежеће, приведени овим до крајне нишчете и убожества, дубоко нам свима у сердцу јепче ово страшило изписано стоји. Узрок свему овому пита је друго могло бити кромје тираниства горениковатих началника и противника царства, која ми када већ у состојанију писмо били спосити, и немогући от оних до Височајше Порте нашег царја доспети, принуђдени видили смо се живот свој против оних непокорних оружијем бранити. Овакови случај употребљавале су често иностране државе на своју пољуз којих наговором чинили смо ми царству отоманскому немалу штету и себе до крајности привели смо. За предохранили себе, дашле, и набећи у будућне и за всегда от сваке овакове и јей подобне беле, и остати спокојним у свакому случају, и недати никаквим ветром поколебати се, за најболш начин от свега овог избавити се судили смо, по собственому побужденију, припадни со сваким унижењем, вални лицем по земли и цедујући степени височајшого престола нашег всемилоствивејшого царја, подати у месецу септемвру всеунижењена прошењена наша, [состојаничјаја на 9 пунктов]¹⁷ состављајућица взаимне ползе, всеблагополучије и тишину народа нашег. [И тако један от другога забивејанич да једва кој без другога постајати может].¹⁸ Овакова прошењена наша провидев благим оком својим всемилоствивејши и великодушши Султан, позива нас верне подане своје преко својега већила белград-мухафиза да с висоти престола својега саслуша и паустна всеподанејша прошењена наша, обещављући нам желејема права, он неослабну верност от народа нашег изискује, коју и ми готови смо положили. Дело отечества вопитину важнејше, по и отечество избрало је из знатнејших синова својих нас Господар Вујица, кнеза Илију Марковића, Димитрија Георгевића, кнеза Саву Љотица и от духовенства Господина архимандрита каљинићевог Самуила и Господина протојереја Милоја Вукашиновића. За главног писара посолства предаје се вам Аврам Петровићев, на

¹⁷ Превучено.

¹⁸ Превучено.

којих вас 7 лица положило је оно сву надежду својега благополучија, и от нашег благоразумија и преданости плоде сладе очекивати буде, све жребције својега шчастија у руке наше акл неки аманет предавши. И тако дубезна послужаема Господо, надни на степени височајшого престола всемилоствивејшого нашег монарха, покажите унижењене обетоватељно и јасно пужде неописане наше и страдания: изјавите и уароке који су нас јединствено побудили подати прошењене наше *низше* *Постављених Пунктиов*, состављајућице взаимне ползе и све благополучије овога многострадаљного народа, от коста малејша част без највећег убитка нашег остати неможе. Овди постављамо вам неке пункте којих точно изјавите, и друге по благоразумију вашему пријате, и неотступно у височајшого престола о формалном утврдењенију оних височајшим хатишерифом просите. По подученију којих пунктова изјавите такожде нашу и народа неограничену верност на поданство нашему всемилоствивејшему царју.

1. Церковноје богослуженије јавно по свим обрјадама Грчке Цркве, правити цркве и манастире без сваке зато платне началству и имати звона.

2. Наследствено сербско књажество и Совет народни царским хатишерифом да се потврди. Књази да буду греческаго вероисповеданија, природни Срби и у Србији рођени. За заслуге садашњаго нашег верховнаго књаза Милоша Обреновића у прошењенију изложене, и по привержености његовој и Порти и народа сербскога и њему, признати вега и његово законно мужескаго пола потомство књазими. По изумренију ове законе мужескаго пола диније, да би Совет имао власт со старејшинами и народом другога избрати књаза, кој би такожде био дипломом от Порте утврдеден. На случај малолетства наследника или изумренија законе диније књажеске, да би правленије до совершеннога возраста, или до избраица народом и утврдеденија Портом новаго књаза, остало у рукама Совета народнега, нбо никаквог инострани или који совершенно парави овога народа неопанаје, следовательно који с овим народом рођен, с њим заједно воспитан, отрастао и овога сербскога рода није, по воли султана с овим управити не може, вега у пољузу содержати, и све друмове свободним учинити, које је већ некуство доказало у једном или другом случају.

3. Границе *ослањајући се на Букуресткий Пракитай* положите, от босанске стране реком Дрином, от немеске и Валихије реком Савом и Дунавом, с јужне стране пак овим пунктовима: 1. от села Перућца на гору Наиду, 2. на гору Шарган, 3. на гору Златибор, 4. на гору Јавор, 5. на гору Годију, 6. на Врању Стецу, 7. на Кошаони, 8. на Батовац, 9. на Јашкову Клеуру, 10. на Велики Јастребац, 11. на гору

Мали Јастребац, 12. преко села Суповца у реку Тополницу, 13. реком Тополницом у Копај-Кошају (?), 14. у село Грамаду, 15. реком Тимоком на Сврлинг-Бању, Гургусевац и даље до устију куда утиче Тимок у Дунав.

На ове границе држаћете се тврдо, представљајући Дивану да су биле при закљученију Букурешкога *џирак-џаџа*, да народ у овим живећи био је помешан у свако време с нама у сва наша дела,¹⁹ а после паденија по пољам фамилије остале су на својим местима, а по пољам преселиле се у Пашалук Белградски, да су и сада, при последњем бујгованију народа нашего, и они побунити се хотели, подстрекајем будући својим сродним који у овом пашалуку живе, по верховни књаз забрањено им, уверавајући да ће и њих једна участ, која и овај народ, постигнути, и када милости от Височајше Порте просити буде да их изоставити неће. И тако и они заједно с нама чрез своје старејшине просе не раставити их от нас, и она која и нама права даровати.

За ове горе назначене границе положите сав данак годишње давати Блистателној Порти по погодби, која се учини. Ако ли ви неби никаквим домогатељством Порту склонити могли, подписати гореназначене границе, *даже ни чрез пријатеља*, то положите ове следујуће границе: 1. от устја Тимока уз Дунав предел названи Крајина, 2. потом уз Дунав и Саву до устја реке Дрине, 3. уз Дрину до горе Ивице, 4. от горе Ивице на Шарган, 5. на Златибор, 6. на гору Муреницу, 7. на гору Јавор, 8. на Харијин Брод на реку Моравици, 9. реком Моравицом на гору Чемерну, 10. на реку Ибар и град Маглич, 11. на гору Столове, 12. на гору Желин, 13. на гору Пљочу, 14. у Суву Јаругу, 15. Сувом Јаругом у реку Мораву (извод горе Желина находи се 7 села, која су от Пашалука Београдског отета и Пашалуку Пазарском присвојена. Она леже измежду наших села смешана), 16. реком Моравом до Жмичка Језера измежду Туприје и Параћина, 17. на Село Стубницу које село остаје у Пашалуку Београдском, 18. на развалине Монастира Сисевца, 19. великим Омољским Планинама у Крајину опет где река Тимок у Дунав утиче.

У погођеној суми да се постарате учинити: Сви данци које је народ српски Порти и којему ишбод под каковим то ни било названијем давао, и прочи приходи које је Блистателна Порта от Србије получавала, да се разумевају и содржавају, а особито ђумрук и спахијско, којим спахијама знаће Блистателна Порта соразмерно по њловим бератима расположити. Ако ли се не би хотела Блистателна Порта со-

¹⁹ Извад пише: „от стародревних времена био с нама, једнога је језика и закона.“

гласити да ова спахијске приходе к себи прими и спахијама дели; то настојте учинити с Портом да она определи колико ће свака кућа или на последок ожењена глава својему спахији бити дужна, и ово у готову новцу свака кућа или ожењена глава, преко својег књаза и Совета народњег, а овај преко алајбета или преко кога се определи, спахијама да издаду, да оводни зулум народ наш не трпи, да људе не убивају, да от живи мужава жене и децу нештоде у своје хареме. Може се дати от 4 до 7 гроша на дом или најпоследн на ожењену главу.

4. Настајавати неотступно, да би внутрење правленије земљом и народом српским, које смо за ово време из милости Блистателне Порте уживали, да би нама совршено тако предостављено било, да се у њега нико, кромје српскога књаза, Совета народњег и старејшина српскихјех мешао неби, и ово да би формално и јасно у хатишерифу записано било. Најглавнија дужност верховнаго књаза и Совета српскога состојаће се у том старати се надљудавати права и преимучества, која ће из милости Блистателна Порте народу српском даровати, созивати народ и старејшине поради договора о распожењенију данка, који ће се Порти плаћати, словом о сваком внутрењем народњем управленију, која ће књаз подписивати, печатом својим утврђавати и да се исполне обнародовати. А собраније народње определиће се согласијем Совета соразмерни приход за содржанције књаза и његова дома.

5. Да би Височајна Порта у Србији признала духовенство, српско дворјанство, художнике, трговце и земљоделце, који сви редови да би под властију верховнаго књаза и Совета народњег остајали; да би Блистателна Порта из милости својеј соизволила дати право верховному књазу са согласијем Совета даривати Србима по заслугам свакога чинове и степене, с уговором да би ова дарована отличја неосвобођавала њих од законатаг учестија у обичним налозима. С овим причинила би Порта себи привержене ове људе, по тому што би сваки не само старао се сачувати ону себи даровану милост но и по тому што би сваки овај из најбољих Србова био и велико число својих приверженика имао, који би му се покоравали. Да би свим овим редовима дозвољено било носити при себи оружје и употребљавати одјејаницје различита цвета по својој вољи.

6. Верховни књаз и Совет српски обещивају се особито старати се свакому чиновнику и гражданину судити не само по обичним законима земље, но и по узаконијам онога реда, којему он принадлежао буде.

7. Истина да право управљати внутрењим својим делима закључива у себи и све претче пунктове, који се внутрењег правленија касају, но опет народ српски за добро судно је

молити се да би се особито и нарочито и ови пунктови еледујући утврдили.

А. Да би сербски трговци могли слободно по суву и води, тако у турском царству трговати, тако и изван онога.

Б. Да би инострани трговци, занатлије и земљеделци, који би зажелели за неко време у Србији поживити, били подложени свим законима земље наше, са себи равном класом трговаца, занатлија и земљеделаца, дапак плаћали, подизујући се и свим правима њеном званију присвојеном, а из последок може се оставити на овај начин: да не буде слободно онаковим иностраним дуке или какове побуд милтене у земљи сербској правити, да се не може после једне године страним считавати, и по тому да подлежи законима земље, и да овај свак Србин, кој се подише којего побуд другог царја кромеје султана бити подаником, у Србији живити не може.

В. Да би се могли сачувати од распрострањенија болести, које могу се пришељцима у Србију увести, да би сербскому началству дозвољено било изваћи начин, којим би сохранили земљу сербску од ових болести, да би хоспитале и апотеке имати за содержанције болних.

Г. Да би дозвољено било увозити школе народним трошном за предавање у оним полезних наука, и уредити особито нужну за школе типографију.

8. Да никакова војска или какви војени зуди у мирно време, кромеј уреченога чина гарнизона у Србији бити не може, ни да се могу какви Турци или Христијани с фамилијама, ни без фамилија у Србији насељавати, без согласија на то верховнаго књаза, или који би правили какову буду, да из земље изићи могу. Прво што Србија тодним многим војнама са свим извурена, надержати војске не може, а притом обещава се сама своје пределе до последње капље крви бранити, и када види да у састајнију није непријатељу својего царја противстати сама помочи од своего Султана потребоваће, на други случај будући да је се доста пута едунавало да неки неовзани Турци или Христијани у Србију насељили се (који су може бити с другог места изагнати) овди случајем обогатили се, вазет насилно у руке придобили, и себи равне своје земљаке покупили, по том народ против воље својего царја започели угњетавати, како што су дахије пре кратког времена ушивиле, а по том и Содејман-паша, Народ наш немогући тираниства их спосити противно се. Овај случај употребила инострани сила на своју ползу, царству отоманскому немалу милету посредством нас причинила, и народ наш упропастило се.

9. Настајати неоступно да би Благотелна Порта до-

зволела Сербима имати свагда својего посланика у Цариграду, који би непосредствено представљао Порти сва прошењца и проче тужбе народне от књаза и Совета народнаго предате, и која уважавала би она.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 124—127.

X

Полномошције

С којим пошљу се от имена нас свију ниже назначених старејшина и Народа Сербскога они избрати кнезови: Господар Вујица Вулићевић, кнез Нахије Смедеревске, Илија Марковић, кнез Нахије Шабачке и Димитрије Георгијевић, кнез Нахије Јагодинске; от духовенства архимандрит свијатаго манастира Калнића Господин Самонд и Протојереј Милоје Вукашиновић, за главнога писара Аврам Петровијевић, да ових 6 лица могу повторити Височајшеј Порти прошењца наша по содержанцију 9 пунктова податах на височајшеје пмја Султаново у месецу септемврију ове године, по оним преговоре водити, у особито милетеним стварма потребовати и нашега мисењца, а по тому дела ова и одавно жедајемому концу привести. За које им ово наше полномошције дајемо, имени наши подписаноје и печати утвржденеје. — Дано у Крагоевцу 29 октомв. 1820.

Верховни Србији Књаз
Милош Обреновић.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 152.

ПРЕГЛЕД

Предговор III

ПРВИ ОДЕЉАК ПРЕ УСТАНКА

ГЛАВА I БУКУРЕШНИ МИР

	СТРАНА
I — Прили Српски Устанак и руско-турска војна од 1806 год. — Руски план односно Србије. — Тешкоће у преговорима с Портом. — Преговори за мир и међународне интриге	3
II — Букурешки Уговор (16 маја 1812). — Осми члан Букурешког Уговора и његов значај за Порту и за Србију	7
III — Руски пројект о савезу с Портом. — Пројект диверзије против Француза у Далмацији. — Непотпуна ратификација Букурешког Уговора. — Општење Портине српској аутономији. — Ратификација Букурешког Уговора. — Повлачење руске војске из Влашке и Молдавије	10

ГЛАВА II СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ 1812—1813

I — Порта својштина Србима VIII чл. Букурешког Уговора. — Упутства адмирала П. В. Чапазова Недоби о његово предхету (8 јула). — Препереженоет у Србији. — Мисеја Јак Непаловића у Букурешту. — Мисеја Марка Пвелнића у Србији. — Одлазак српске депутације у Цариград. — Скупштина у Браћевици (15 авг.). — Одлазак руске војске из Србије	15
II — Најава депутације на Порти и опасност њена по Србију. — Порта шаље депутате у Софију (14 окт.). — Забуна рускога посланика односно српскога питања. — Разговор депутата с великим везиром у Шумли. — Повратак депутата у Србију (нов.)	24

- III — Предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Нишу (јан. 1813). — Одговор Челеби-ефендије. — Руски успеси против Наполеона и српско-турски преговори. — Јанко Караџа, Аустрија и Француска драго Порту против Срба. — Наполеонови успеси и Портине припреме против Србаје 28
- IV — Нови предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Софији (мај). — Одговор Челеби-ефендије. — Позив Карсти-Али-паше, рум. валисе, Караџорџу да положи оружје. — Караџорџева прокламација народу (21-ог јуна). — Српске неприлике: материјална неспрема, морална риваривност, повратак султанове власти над Видином 32

ГЛАВА III

ПРОПАСТ 1813

- I — Први напад турске војске. — Турски неуспех против Делиграда. — Нова навала. — Караџорџево одсуство на бојним пољима. — Турски успеси. — Караџорџево бегство (21 септ.). — Последњи дипломатски кораци Караџорџеви 37
- II — Забуна, расуло и страх од Турака. — Улазак Турака у Београд (23 септ.). — Долазак турских везира. — Заузимање градова и паланака, пљачкање и робљење. — Величина српског пораза. — Покушаји отпора. — Прота Матија и Глигорије Радојичић моле за опроштај народу 43
- III — Долазак великог везира Куршид-паше у Београд (17 окт. 1813). — Његова милосрљивост. — Објављивање амнестије. — Наполеонов пораз код Вајнгига и забринутост Турака. — Народ се предаје; старешине исто тако 47
- IV — Милош Обреновић и његова предаја. — Сулејман-паша везир у Београду. — Постањкање старешина народу. — Милош обор-кнез нахије рудничке. — Поверење у турска обећања расте 52
- V — Српски емигранти и Аустрија. — Повратак народа у Србију. — Затварање српских старешина од аустријских власти. — Одлазак турске војске из Србије. — Турска посада. — Србија и Београдски Нашалук 56
- VI — Русија за време катастрофе. — Упућства Италијанском од 31 јуна 1813. — Долазак Караџорџева изасланика у руски војни стан. — Нова упућства Италијанском (21 септ.). — Аустрија, Енглеска, Прусија и Шведска обећавају да помогну руску акцију на порти у корист Срба. — Задонична акција. — Триуф Куршид-пашин 60

ГЛАВА IV

НОВА ТУРСКА УПРАВА

- I — Резолуциона благодет турске управе. — Емигрантско питање. — Заточење главних старешина 64
- II — Сулејман-пашина мрзња против Срба. — Угрози непопорења. — Српске наде у страни помоћ. — Турски изгредни. — Кулук. — Куга 68
- III — Опасност од нове буле и савети старешина. — Страх старешина од Сулејман-паше. — Наде у Русију. — Гласови о рату између Аустрије и Порте. — Угарујаност народа. — Милош Обреновић, обор-кнез над трима нахијама 74
- IV — Тешки намети на народ. — Долазак Караџорџе у Срем. — Утисак овога догађаја на Турке и на Србе. — Глас о Хаџи-Продановој Буни 78

ГЛАВА V

ХАѢИ-ПРОДАНОВА БУНА И ТЕРОР У СРБИЈИ (1814—1815)

- I — Хаџи-Продан Глигоријевић. — Хаџи-Продан и Латиф-ага. — Буна. — Милош одбија за уђе у буну 80
- II — Милош и Анжи-бег гове Хаџи-Продана. — Никола Вукчевић и његова прокламација (25 септ.). — Битка на Кишју. — Хаџи-Проданов прелазак у Аустрију (7 окт.) 83
- III — Држање Тохаја-пашини у Чапчу, Кишју и Крагујевцу. — Прве жртве. — Повратак Тохаја-пашини у Београд (12 новембра). — Страх од Турака 92
- IV — Портини гледиште на буну. — Држање аустријског и руског посланика у Цариграду. — Долазак Милошевић и осталих везира у Београд. — Сеча, тортура и глоба затворених лица. — Најава верности српских везира султану. — Хаџи-Продан у аустријском затвору 95
- V — Турски страх од Аустрије и Русије. — Појачавање посаде у Србији. — Турски изгредни и намети. — Терор 100
- VI — Знатнији људи крију се од Турака. — Почетци завере. — Милошево држање. — Одметање народа у планине 105

ГЛАВА VI

НАДЕ У РУСИЈУ И У БЕЧКИ КОНГРЕС (1814—1815)

- I — Српска емиграција у Срему и Банату. — Веће између емиграната и народа у Србији. — Народна молба цару Александру од 21 апр. 1814. — Писмо старешина на Србије емигрантима (8 авг. 1814) 108

	СТРАНА
II — Народно огорчење против Карађорђа. — Старешине у Србији и емигранти према Карађорђу. — Агитација против Карађорђа преко народних молаба (15 авг. 1814)	114
III — Пут Проте Матије у Русију (15 авг.). — Протин рад у Бечу и повратак у Срем	118
IV — Српске припреме за Бечки Конгрес. — Новини долазак Проте Матије у Беч (15 дек. 1814). — Српске молбе савезним владацима. — Аудијенција српских депутата код цара Франца I (5 јан. 1815). — Одговор Пруса и Енглеца	120
V — Милош тражи резултат рада у Бечу (јан. 1815). — Неповољан извештај из Беча. — Дражање Русије и Источно Питање на Конгресу	127

ГЛАВА VII

У О Ч И У С Т А Н К А

Фебруар—март 1815

I — Сирт Станоја Главаша (13 феб.). — Сазивање кнезова и старешина у Београд. — Милош у Београду. — Страх међу старешинама. — Милош тражи извештај од емиграната (17 феб.). — Народна молба султану. — Старешине сем Милоша одлазе из Београда	132
II — Агитација народних старешина за устанак. — Састанак у Рудовцима и у Вреоцима (5 марта); тражење помоћи од Аустрије (6 марта). — Одговор генерала Червике	137
III — Милошево страховање. — Његово дунавство да се изјави на Београда. — Прелазак у Земун (8 марта 1815). — Разговор с Молером и Меленијем Никшићем. — Милошев одлазак из Београда	140

ДРУГИ ОДЕЉАК У С Т А Н А К

ГЛАВА VII²

БОРБА СА СУЛЕЈМАН-ПАШОМ

април—јул 1815

I — Милошев повратак у Призруб. — Договарање о устанку. — Понад Арсенија Лома против харачлија у Јасеници (8 апр.). — Убедство турског порекиције у Грузији (10 апр.). — Милош и Ашм-бег. — Предаја Рудника. — Милош позива народ на устанак о Цветицама у Такову (11 апр.)	147
---	-----

	СТРАНА
II — Долазак турске војске из Београда против бунтовника. — Мере на Сави и Дунају за спречавање бегства. — Продирање турске војске преко Рудника на Чачку. — Страх међу Србима. — Милошево очајање. — Јован Добрача и Милан Дринчић. — Имшир-пашин долазак у Чачак (24 апр.). — Сукоби Турака са српском војском на Љубићу	152
III — Освојење Палека. — Прелазак емиграната у Србију и значај победе на Палеку. — Освојење Ваљева	156
IV — Српски пораз на Чачку (25 маја). — Имшир-пашина смрт. — Бегство и погубица Турака (29 маја). — Милош и турске робље. — Српски устанак и буна браће Реден-аге ала-калеког	164
V — Освојење Пожаревца (18—25 јула). — Предаја Караџовица	171
VI — Долазак босанске војске на Дрину (поч. јула). — Сулејман-пашини напади у околину Београда (мај—јули)	176

ГЛАВА VIII

ПОСЛЕДЊИ ПОКУШАЈИ ПРОТЕ МАТИЈЕ КОД РУСКЕ И АУСТРИЈСКЕ ВЛАДЕ У БЕЧУ

I — Проти Матија извештава руске дипломате о устанку у Србији и молби за помоћ. — Њихов одговор. — Аустријско дражање према устанку. — Аудијенција Проте Матије код Франца I (8 маја). — Веровање устанка у наклоност Аустрије. — Неоснованост ових надања. — Нове молбе Проте Матије двор. Рат. Већу. — Дворско Ратно Веће тражи његово истеривање из Беча. — Приватна помоћ из Аустрије	179
II — Одлазак цара Александра из Беча (15 маја). — Последње руске поруке устаницима. — Повратак Проте Матије у Варалми (јул). — Слаби нагледи на страну помоћ	185

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ С КУРШИД-ПАШОМ И МАРАШИ-АЛИ-ПАШОМ

I — Милошева позитика. — Милошево писмо босан. везиру Куршид-пашин (6 јула). — Вој на Дубљу (14 јула). — Милош и Ибрахим-паша. — Долазак румелијске војске на границу Србије. — Милошев одлазак на Мораву. — Куршид-паша позива Милоша на преговор. — Поруке вишикога владике Србима. — Милошев одговор	187
II — Куршид позива свој позив Милошу. — Милошев одлазак у Куршидов војни стан (9 августа). — Преговори с Куршид-пашом. — Бурунџија Куршид-пашина српскоме народу. — Милошев повратак (13 авг.)	194

- III — Мараџид-Али-паша, румелијски валије, позива Србе на преговоре (8 авг.). — Преговори епископских старешина на Мерави с њим. — Одлазак епископске делегације у Цариград (12 августа). — Срби пропуштају једно одељење турске војске у Београд 209
- IV — Милошево зазирање од Мараџије. — Милошев долазак марањској војсци. — Састанак његов с Протом Мазидом у Белици. — Милошев одлазак у војни стам Мараџији (29 августа). — Преговори о миру. — Мараџија извештава Куршид-пашу о примирју. — Милошево заузимање за браћу Редџи-аге алаџалског. — Чуџићева афера. — Испад босанске војске у Мачву (27 и 28 авг.) — Мараџијина политика 204

ГЛАВА X СРПСКИ УСТАНАК И ПОРТА

- I — Портини огорченост и припреме против Срба. — Пасивно држање руског посланика. — Промена у држању Портином после Наполеонове пропасти. — Миролубиве тежње на Дивану 213
- II — Српски депутати у Цариграду. — Мараџија саопштава Милошу да је султан примио народну тужбу против Сулејман-паше. — Интриге Куршид-пашине против Мараџије. — Милош и Мараџија. — Милош и Куршид-паша 217
- III — Повратак делегације из Цариграда. — Porta оставља Куршиду и Мараџији уређење епископских послова. — Незадовољство у Србији због улоге назначене Куршиду. — Слање нове делегације у Цариград и изјава незадовољства против Куршид-паше (15 септембра) 222

ГЛАВА XI РУСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА

- I — Нота руског посланика Италијског о епископском питању (18 септ.). — Porta оставља Мараџији уређење српских послова. — Мараџијин извештај Милошу (5 окт.). — Мараџијин долазак у Београд (10 окт.) 225
- II — Миролубиве изјаве Портине Италијском. — Задовољство Италијског. — Српска делегација налази рањивији терен у Цариграду. — Српска народна молба султану. — Ичкил Мир. — Народна молба и Ичкил Мир. — Разлике у Портином гледишту на епископско питање 1806—1807 и 1815 год. 228
- III — Српски депутати на Портини. — Разна гледишта на епископско питање у Дивану. — Упутства Италијском од 18 септ. из Париза. — Нова нота руског посланика о епископском питању (26 окт.). — Поручје цара Александра Порта преко турског

отправника послова у Паризу. — Страх од Русије. — Мараџијина политика према народу у Србији и Портини према делегатима у Цариграду. — Портини нота руском посланику о повољним изгледима за свршетак епископског питања (19 нов.). — Триумф Мараџији 235

ГЛАВА XII МИР ИЗМЕЂУ МИЛОША И МАРАЏИЈЕ

- I — Мараџијина узнемиреност због недоласка Милошева у Београд. — Милошев долазак. — Милош на Дивану Мараџијину. — Одлазак Сулејман-пашине. — Улазак Мараџији у град 239
- II — Умена конвенција између Милоша и Мараџије. — Повраћање бегулана на Аустрије, отварање пограничних скела, објави мира и постављање старешина. — Милош Обреновић „врховни кнез и правитељ народа сербског“ обилази народ 242
- III — Милошева политика. — Милошево гледиште на утврђени мир. — Милошев успех и осма тачка Букурешког Уговора. — Милош и Карађорђе 245
- IV — Повратак епископске делегације из Цариграда (февруара 1816) — Осам Портиних фермана Мараџији у корист епископског народа. — Њихова садржина и изнатуравање народних захтева. — Значај уступака Портиних унијених преко Мараџије. — Портини часлоубље пред аустријским и руским послаником у Цариграду 248

ТРЕЋИ ОДЕЉАК ПОЧЕТЦИ СПОЉАШЊЕ И УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ (1816—1820)

ГЛАВА XIII СТАЊЕ У СРБИЈИ У ПОЧЕТКУ МАРАЏИЈИНЕ УПРАВЕ

- I — Материјалне неприлике у време примирења с Мараџијом: немаштина и глад. — Трајање ових невоља. — Појава благостања по варошима и паланкама 255
- II — Организација народне власти и врховни кнез 258
- III — Мараџија. — Милош Обреновић. — Односи између Милоша и Мараџије. — Чврстина Мараџијине управе 262

ГЛАВА XIV

ПРВИ КОРАК МИЛОШЕВ КОД РУСИЈЕ И ЖАЛБЕ ПРОТИВ ПОРТЕ
1816

- I — Марашлија саветује Милошу да покупи оружје од народа. — Куршид-пашине нириге. — Срби на опрезу од Турака. — Милош шаље Мих. Германа у Русију (феб. 1816) 267
- II — Михаило Тодоровић Герман: његова прошлост и карактер. — Садржина молбе коју је послао цару Александру. — Тужбе против Турака. — Повратак Германов из Петрограда (априла 1816) 269
- III — Милош тражи од Порте испуњење Ичковог Мира (29 фебруар 1816). — Портино оглушивање о српске захтеве. — Промена Милошевог тактике према Порти услед руских обећања. — Штељање нарочите депутације у Цариград (20 јула 1816). — Повратак депутата у Србију (1 окт. 1816). — Портине обмане и Милошево разочарање. — Жалба Русији (15 окт. 1816) 271

ГЛАВА XV

СРПСКО ПИТАЊЕ И ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА

- I — Каподистријин предлог односно ревизије Букурешког Уговора. — Руско гледиште на Букурешки Уговор. — Руско гледиште на ову тачку уговора. — Инструкције наплате барону Строганову односно српскога питања 276
- II — Долезак Строгановљев у Цариград (1 сеп. 1816). — Долезак Михаила Германа. — Германов мемоар о приликама у Србији (1 нов. 1816) 282
- III — Прва конференција барона Строганова с Портиним министрима (16 нов.). — Посланичкове тужбе и захтеви односно Србије. — Одговор Портиних министара 286
- IV — Портини пренебрежност услед Строгановљева држања. — Строганов подноси нарочитим мемоаром своје захтеве. — Одговор Порту. — Германов повратак у Букурешт (6 дек.). — Германов извештај да Марашлија тражи оружје од народа (17 фебр. 1817). — Строгановљев протест због овога (12 марта 1817). — Porta оставља Србе на миру 290

ГЛАВА XVI

ПИТАЊЕ О СТАРЕШИНСТВУ НАД НАРОДОМ

- I — Гледиште Милошево и српске емиграције у Срему. — Молеров план о тетрархији. — Војазан од Карађорђа и тужбе Русији против њега. — Молер подноси свој план о дообијању власти 295

СТРАНА

- II — Прота Матија позива Карађорђа у Србију. — Карађорђево држање за време другог устанка. — Милош изиграва све планове својих супарника 300
- III — Марашлија и јачање Милошевог ауторитета. — Народне симпатије према Милошу. — Милошев глас под Карађорђем. — Разлика између опозиције Карађорђу и Милошу 304

ГЛАВА XVII

СМРТ ПЕТРА НИКОЛАЈЕВИЋА МОЛЕРА И МЕЛЕНТИЈА НИКШИЋА

- I — Петар Молер „назоратељ“ Народне Канцеларије. — Значај Народне Канцеларије. — Петар Молер и Павле Цуклић. — Њихово држање према Милошу. — Расцеп између Милоша и Молера 308
- II — Кнежевска скупштина о Бурђево-дне 1816. — Оптужбе Милошеве против Молера. — Интервенција Марашлијина. — Тужба кнезова Марашлији против Молера. — Молерова смрт. — Неистинитост политичких оптужаба против Молера. — Пад угледа Народне Канцеларије 312
- III — Мелентије Никшић. — Његове нириге и смрт. — Милошево правдање пред Русијом 318

ГЛАВА XVIII

МИЛОШ И СРПСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈИ

- I — Опасност српске емиграције у Бесарабији по Милоша. — Узроци Милошеве мрње против Карађорђа, Младена Миловановића и др. 322
- II — Милошева агитација код Русије да се Карађорђе и друштво му искључе из народних послова (феб.—април 1816). — Положај емиграната у Бесарабији. — Карађорђе у Петрограду. — Агитација М. Германа и П. Добрица у Петрограду против Карађорђа. — Карађорђево тужбе Милошу против Добричевог рада. — Његов покушај за споразум с Милошем 325
- III — Нагледи у Србији за емигрантске планове. — Општа политичка Русије неповољна за емигранте. — Решење емигрантског питања (нов. 1816). — Карађорђев повратак у Бесарабију. — Германове тужбе и захтеви да се обрати пажња на емигранте. — Стављање емиграната под надзор 331
- IV — Буна кнеза Симе Марковића, Павла Цуклића и Драгића Горунчића. — Смрт пона Саве. — Милош оптужује Карађорђа за буну кнеза Симе. — Мере руске владе против Карађорђа и његових другова. — Милошев положај у земљи пред долезак Карађорђев 337

ГЛАВА XIX
КАРАЂОРЂЕВА СМРТ
1817

СТРАНА

- I — Српска емиграција и грчка хетерија. — Планови хетерије с Карађорђем. — Карађорђево решење да се врати у Србију 349
- II — Ђ. Левентис, Јорџаћ и Карађорђе. — Карађорђево бегство на Бесарабије. — Карађорђе члан хетерије. — Карађорђе и Михаило Леонардос. — Путовање кроз Аустрију. — Прелазак у Србију. — Аустријска потера за Карађорђем 349
- III — Митрополит Леонтије о бегству Карађорђевићу. — Германови извештаји Милошу. — Сима Милутиновић наглашава могућност Карађорђевог авантуре 353
- IV — Карађорђе код Вујина Вулићевића. — Милошева пренеражљивост. — Суђење Карађорђу. — Извештај Марашлији. — Карађорђево убиство. — Милошево гледиште о овоме догађају. — Извештај депутацији у Цариграду. — Радогост на Порти. — Портино гледиште 357
- V — Милош пенитенцијом изјављује народно мишљење. — Народ гледа у Карађорђу мученика. — Положај Проте Матије и Стевана Живковића Телемана. — Осећаји образованије класе српског народа према Карађорђу. — Осећаји Карађорђевићих непријатеља. — Субјективност разних мишљења 363
- VI — Милошев извештај Герману о Карађорђевој смрти. — Германов извештај Строганову. — „Сентенција“. — Фабриковање овога акта. — Смрт Карађорђевића и емиграција у Бесарабији 373

ГЛАВА XX
СТРОГАНОВ И ПОРТА ПРЕМА МИЛОШУ. НАСЛЕДНО КНЕЖЕВСКО
ДОСТОЈАНСТВО (1817 ГОД.)

- I — Милошево неразумевље српског проблема. — Његово неповерење према Русији. — Руско игнорисање Милоша. — Рђава Милошева репутација. — Главни агитатори против Милоша 377
- II — Глиторije Александрић Строганов: његов карактер и особине. — Његово нерасположење према Милошу. — Строганов и Карађорђевића смрт 380
- III — Нова Портини палитина. — Српска адреса благодарности султану (јул 1817). — Значај адресе за српске посланце. — Строгановљев гнев против Милоша 383
- IV — Милошево прандање (16 авг. 1817). — Строгановљев одговор (24 септ. 1817). — Ново називање Милошево и прандање за Карађорђевићу смрт (3 нов. 1817) 387
- V — Односи између Милоша и Марашлије. — Наследно кнежевско достојанство. — Милош излази с Марашлијом пред цара Франца I. — Значај овога догађаја 390

СТРАНА

ГЛАВА XXI
ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ СТРОГАНОВА И ПОРТЕ О СРБИЈИ
(1817 и 1818 год.)

- I — Строганов се припрема за дискусију VIII чл. Букурешког Уговора. — Његова нота Порти о српскоме питању од 15 септ. 1817 390
- II — Портини преговори и одлагање одговора. — Безуспешне конференције од 15 и 20 дек. 1817 401
- III — Нова нота Порти о српскоме питању (30 дек. 1817). — Строгановљев извештај графу Несебрде (2 јан. 1818). — Одговор Порти на ноту руског посланика (11 феб. 1818). — Строганов тражи нова упућивања од министарства (16 феб. 1818). — Одговор министарства (6 маја 1818). — Писмо цара Александра султану (3 нов. 1818). — Одговор султана (април 1819) 411

ГЛАВА XXII
МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ
1818 год.

- I — Мисија Нодие-ефендије у Београду (феб. 1818). — Мисија Гапрића Николајевића у Цариграду (март 1818) 416
- II — Милош одбија да изда нову адресу благодарности султану — С. Љетић и Џ. Јоксимовић, као депутати у Цариграду. — Строганов задовољава Милошевим држањем 418
- III — Радови на утврђењима у Србији. — Милошеве тужбе Строганову. — Строгановљев савет Милошу односно турских намета 422
- IV — Мих. Герман у Цариграду (авг. 1818). — Строгановљев султану о Милошу и Герману. — Милошев страх од руске освете за Карађорђевићу смрт. — Руски благослов. — Милошева пијава благодарности. — Наследно кнежевско достојанство пред Строгановом 424

ГЛАВА XXIII
МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ 1819 И ПОЧЕТКОМ 1820 ГОД.

- I — Ахенски Конгрес и узнемиреност у Србији. — Портине припреме у Србији. — Строгановљева упућивања Милошу 430
- II — Наследно кнежевско достојанство и Портини захтеви (окт.-нов. 1818). — Строгановљев страх од турске преваре и Милошева егзилама. — Строгановљева упућивања и „комплименти“ Милошу (1 дек. 1819). — Строганов тражи упућивања од министарства односно кнежевског достојанства 434
- III — Милош о своме патриотизму (јан. 1820). — Милошеви захтеви од Марашлије односно народних права (поч. марта 1820). — Марашлија експедије пут у Цариград. — Милош опрема депутацију Порти (апр. 1820) 440

ГЛАВА XXIV

СТРАНА

НОВЕ ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА О СРПСКОМ ПИТАЊУ
17 фебр. 1820

I — Гледиште руског министарства о наследном кнежевском достојанству у Србији	447
II — Руски пројекат српске народне молбе. — Руско гледиште на конституисање Кнежевине Србије	450
III — Држање Аустрије према српском питању	453
IV — Строгановљева карактеристика Милошеве политике	456

ГЛАВА XXV

САСТАВ НАРОДНОГ „ПРОШЕНИЈА“
1820

I — Строганов излаже Милошу програм рада (2 априла). — Тражи податке за састав народне молбе султану. — Стање српскога питања на Порти. — Хатишериф за Србију и питање о руској гаранцији	458
II — Српска депутација и народна молба од 9 априла 1820. — Неспоразум између Строганова и српске депутације	462
III — Милошево незадовољство с депутацима. — Милошев пројекат гвачака за народну молбу султану (25 маја). — Питање о данку и о границама	467
IV — Пројекат српске народне молбе од барона Строганова. — Упоредије Милошевог и Строгановљевог пројекта. — Увод у народну молбу. — Строганов објашњава свој пројекат Милошу. — Нагледи и Строгановљеве наде. — Султанови пуномоћници за преговоре са Строгановом	472

ГЛАВА XXVI

МИСИЈА МЕХМЕД-ЕСАД-ЕФЕНДИЈЕ

I — Мехмед-Есад-ефендија, Портин изасланик за Србију. — Строгановљева упутства Милошу. — Садржина фермана. — Строгановљева оцена о ферману	482
II — Припреме у Србији за дочек Мехмед-Есад-ефендије. — Време међу Турцима у Србији. — Запети односи између Милоша и Турака. — Дочекивање Мехмед-Есад-ефендије	487
III — Спор о месту за читање фермана. — Милош одбија ферман (26 авг.). — Агитације Марашлијине и Портиног изасланика против Милоша. — Триумф русофилског странца	492
IV — Милош подноси Строгановљев пројекат народне молбе Мехмед-Есад-ефендији. — Милошеве измене у том пројекту. — Питање о границама	497

СТРАНА

V — Велика узбуђеност међу Турцима. — Пуцање на Милошев конач у Београду. — Претиње Марашлијине и Мехмед-Есад-ефендије. — Турски нагеди у Шању. — Односи између Милоша и Марашлије	501
VI — Незадовољство Портине због догађаја у Србији. — Српска народна молба пред Портом. — Строгановљева „упутствна Милошу“. — Строгановљев извештај министарству. — Његова критика о изменама, које је Милош учинио у пројекту народне молбе	506

ГЛАВА XXVII

ОПРЕМАЊЕ ПРВЕ ВЕЛИКЕ ДЕПУТАЦИЈЕ У ЦАРИГРАД

I — Порта прима у прилици депутацију. — Михаило Герман о саставу депутације. — Строгановљеве препоруке о инструкцијама депутације. — Објашњење између Строганова и Портиног дргомана о српским захтевима	510
II — Демонстративан одлазак Мехмед-Есад-ефендије из Србије. — Преговори између Милоша и Марашлије о саставу депутације. — Туркофили и русофили у Милошевој околини. — Састав депутације. — Милошев покушај да одоброволи Марашлију	515
III — Упутства депутацији. — Одлазак депутације у Цариград. — Портини демонстрација против Србије. — Протест барона Строганова	520
Прилози	523
Поправке и допуне	578

ПОПРАВКЕ И ДОПУНЕ

страна	врста		поправи
10	5	оадо negligé	поправи negligé
14	10	" superiorité	" superiorité
29	23	" Бауцена	" Бауцена (Будинина)
35	16	" почетком	" средњом
42	4	" Interesse	" Interesses
44	14	" Београд	" Београду
69	2	" Конференције	" конференције
74	5	" ansgenommen	" ansgenommen
97	3	" стр. 10	" II, стр. 10.
126	6	" с Протином и	" с Протином него
129	2	" <i>Recueil</i>	" F. Martens, <i>Recueil des traités etc.</i>
143	17	" Цриуће	" Цриући
147	1	оаго Глава I	" Глава VII ² [да се тиме исправи погрешно обележавање глава]
147	4	оадо Цриуће	" Цриућу
147	11	оаго Милош	" Милић
151	2	оадо Цриућу	" Цриући
183	11	" Метерниху	" Проти Матија
189	27	" поштоља	" виштоља
198	6	" разумосам	" разумео сам
199	12	" wieder	" wieder
201	9	оаго валија	" валие
212	13	оадо Петороју	" Петорију
215	19	" Вулгаков	" Несзароде
245	30	" поглавна	" поглавце
245	8	" голник	" голнио
250	23	" 15-27 дек.	" 6-18 дек.
256	21	" улето	" у лето
256	26	" ведамо	" ведомо.
281	4	" Résumé	" Résumé
309	26	" своје власти	" својој власти
349	3	" <i>Λογισμὸν ἀπὸ</i>	" <i>Λογισμὸν ἱστορικῶν πραγμῶν</i>
359	12	" Сретен	" <i>Преводница</i> , стр. 133. — Сретен

369 У Архиви Министарства Иностранних Дела у Паризу нашли смо два наменита француског вице-консула из Букурешта о смрти Карађорђевој (Cart. Cons. de Bucharest). Мислимо да је од интереса да се зна шта се све о томе догађају говорило и зато износимо овде те рапорте. Букурешт, 12 августа 1817. „On s'entretient ici depuis quelques jours d'un événement qui exerce beaucoup la curiosité publique. Les détails que je

veux avoir l'honneur de donner à Votre Excellence m'ont été communiqués par le prince lui-même.

Czerni-Georges, qui a joué un si grand rôle dans la dernière révolution des Serviens et qui depuis s'était réfugié en Bessarabie avec sa femme et son fils, a été, vers la fin du mois dernier, décapité à Semendria, petit village de la Servie, sur les bords du Danube. Il voyageait avec un passeport russe et sous un nom supposé. Évitant avec soin de traverser la Moldavie et la Valachie, il était arrivé, par un long détour dans les états autrichiens qui confinent à la Servie. Trop bien connu à Semendria, où il retrouvait d'anciens compagnons d'armes et venait habiter imprudemment la même maison qu'il avait occupée avant son expatriation, il dut nécessairement trahir son incognito.

L'hospodar et le pacha de Servie furent bientôt instruits de son retour dans sa patrie et se hâtant de sévir, même avant d'avoir pu pénétrer le secret de ses desseins, ils le firent surprendre de nuit, et durant son sommeil, il fut décapité. On a trouvé sur lui des décorations de deux ordres russes, dont l'une était le grand cordon d'un ordre de première classe. On a cherché vainement quelques papiers qui puissent fournir une accusation contre lui. On laisse à l'hospodar toute la responsabilité de cet événement et il paraît que, voulant à l'avance se ménager une excuse, on isole à dessein le pacha, pour faire envisager cet acte de rigueur comme un propre mouvement des Serviens, ou l'impulsion des Turcs ne se serait pas fait sentir. La tête de Czerni-Georges a été envoyée à Constantinople et l'assassin est venu chercher un asile ici et donner lui-même les détails de ce meurtre. — *Hera mine pod 5 centrebrom obo: „...On ne sait point encore ici quelle impression a produite à Constantinople l'assassinat de Czerni-Georges. Le prince de Valachie croit savoir que le Grand Seigneur ne donnera point de publicité à cet événement et que la tête de ce général ne sera point exposée aux portes du sérail.“*

Стр. 372. Допуна примедби 972. Г. Павле Поповић професор српске књижевности на нашем Универзитету дао нам је још две податке о певачу Матије Бана о Карађорђевој смрти. *Dubrovenik*, Svjet Narodnog Knjižestva, 1849, стр. 215. Три оде Матије Бана.

Tako, o Leonu, o Nedobo
O Obrena zli sine
Imena tako vasa će
Cernja neg sto su tmine, etc. —

Доцније то је место песник овако препевао:

...Тако него, о Вујице,
И ти Грка худи сине,
Имена вам издајничка
Пучином ће пловит' тмине,
И злокобна успомена
Од кољена до кољена
Проклета ће вјечно бит'... — *Дрела Маџије Бана*

Београд, 1892, VIII, стр. 145. *Карс њорпу*.

страна	врста		поправи
388	31	оадо му на писмо	" на писмо
408	3	" faveur	" faveur
531	14	оаго archévêques	" archevêques
532	16	" "	" "
542	3	оадо Милошу	" Милошу и